නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

අභිධම්මපිටකෙ

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසඞ්ගණී-අට්ඨකථා

ගන්ථාරම්භකථා

කරුණා විය සත්තෙසු, පඤ්ඤා යස්ස මහෙසිනො;
ඤෙය්‍යධම්මෙසු සබ්බෙසු, පවත්තිත්ථ යථාරුචි.

දයාය තාය සත්තෙසු, සමුස්සාහිතමානසො;
පාටිහීරාවසානම්හි, වසන්තො තිදසාලයෙ.

පාරිච්ඡත්තකමූලම්හි, පණ්ඩුකම්බලනාමකෙ;
සිලාසනෙ සන්නිසින්නො, ආදිච්චොව යුගන්ධරෙ.

චක්කවාළසහස්සෙහි, දසහාගම්ම සබ්බසො;
සන්නිසින්නෙන දෙවානං, ගණෙන පරිවාරිතො.

මාතරං පමුඛං කත්වා, තස්සා පඤ්ඤාය තෙජසා;
අභිධම්මකථාමග්ගං, දෙවානං සම්පවත්තයි.

තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා, සම්බුද්ධස්ස සිරීමතො;
සද්ධම්මඤ්චස්ස පූජෙත්වා, කත්වා සඞ්ඝස්ස චඤ්ජලිං.

නිපච්චකාරස්සෙතස්ස, කතස්ස රතනත්තයෙ;
ආනුභාවෙන සොසෙත්වා, අන්තරායෙ අසෙසතො.

විසුද්ධාචාරසීලෙන, නිපුණාමලබුද්ධිනා;
භික්ඛුනා බුද්ධඝොසෙන, සක්කච්චං අභියාචිතො.

යං දෙවදෙවො දෙවානං, දෙසෙත්වා නයතො පුන;
ථෙරස්ස සාරිපුත්තස්ස, සමාචික්ඛි විනායකො.

අනොතත්තදහෙ කත්වා, උපට්ඨානං මහෙසිනො;
යඤ්ච සුත්වාන සො ථෙරො, ආහරිත්වා මහීතලං.

භික්ඛූනං පයිරුදාහාසි, ඉති භික්ඛූහි ධාරිතො;
සඞ්ගීතිකාලෙ සඞ්ගීතො, වෙදෙහමුනිනා පුන.

තස්ස ගම්භීරඤාණෙහි, ඔගාළ්හස්ස අභිණ්හසො;
නානානයවිචිත්තස්ස, අභිධම්මස්ස ආදිතො.

යා මහාකස්සපාදීහි, වසීහිට්ඨකථා පුරා;
සඞ්ගීතා අනුසඞ්ගීතා, පච්ඡාපි ච ඉසීහි යා.

ආභතා පන ථෙරෙන, මහින්දෙනෙතමුත්තමං;
යා දීපං දීපවාසීනං, භාසාය අභිසඞ්ඛතා.

අපනෙත්වා තතො භාසං, තම්බපණ්ණිනිවාසිනං;
ආරොපයිත්වා නිද්දොසං, භාසං තන්තිනයානුගං.

නිකායන්තරලද්ධීහි, අසම්මිස්සං අනාකුලං;
මහාවිහාරවාසීනං, දීපයන්තො විනිච්ඡයං.

අත්ථං පකාසයිස්සාමි, ආගමට්ඨකථාසුපි;
ගහෙතබ්බං ගහෙත්වාන, තොසයන්තො විචක්ඛණෙ.

කම්මට්ඨානානි සබ්බානි, චරියාභිඤ්ඤා විපස්සනා;
විසුද්ධිමග්ගෙ පනිදං, යස්මා සබ්බං පකාසිතං.

තස්මා තං අග්ගහෙත්වාන, සකලායපි තන්තියා;
පදානුක්කමතො එව, කරිස්සාමත්ථවණ්ණනං.

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙථ, දුල්ලභා හි අයං කථාති.

නිදානකථා

තත්ථ කෙනට්ඨෙන **අභිධම්මො?** ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙන. අතිරෙකවිසෙසත්ථදීපකො හෙත්ථ ‘අභි’-සද්දො. ‘‘බාළ්හා මෙ දුක්ඛා වෙදනා අභික්කමන්ති නො පටික්කමන්ති’’ (ම. නි. 3.384; සං. නි. 5.195) ‘‘අභික්කන්තවණ්ණා’’තිආදීසු (සං. නි. 1.1-2) විය. තස්මා යථා සමුස්සිතෙසු බහූසු ඡත්තෙසු චෙව ධජෙසු ච යං අතිරෙකප්පමාණං විසෙසවණ්ණසණ්ඨානඤ්ච ඡත්තං, තං ‘අතිච්ඡත්ත’න්ති වුච්චති, යො අතිරෙකප්පමාණො නානාවිරාගවණ්ණවිසෙසසම්පන්නො ච ධජො සො ‘අතිධජො’ති වුච්චති, යථා ච එකතො සන්නිපතිතෙසු බහූසු රාජකුමාරෙසු චෙව දෙවෙසු ච යො ජාතිභොගයසඉස්සරියාදිසම්පත්තීහි අතිරෙකතරො චෙව විසෙසවන්තතරො ච රාජකුමාරො සො ‘අතිරාජකුමාරො’ති වුච්චති, යො ආයුවණ්ණඉස්සරියයසසම්පත්තිආදීහි අතිරෙකතරො චෙව විසෙසවන්තතරො ච දෙවො සො ‘අතිදෙවො’ති වුච්චති, තථාරූපො බ්‍රහ්මාපි ‘අතිබ්‍රහ්මා’ති වුච්චති, එවමෙව අයම්පි ධම්මො ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙන **‘අභිධම්මො’**ති වුච්චති.

සුත්තන්තඤ්හි පත්වා පඤ්චක්ඛන්ධා එකදෙසෙනෙව විභත්තා, න නිප්පදෙසෙන; අභිධම්මං පත්වා පන සුත්තන්තභාජනීයඅභිධම්මභාජනීයපඤ්හපුච්ඡකනයානං වසෙන නිප්පදෙසතො විභත්තා. තථා ද්වාදසායතනානි, අට්ඨාරස ධාතුයො, චත්තාරි සච්චානි, බාවීසතින්ද්‍රියානි, ද්වාදසපදිකො පච්චයාකාරො. කෙවලඤ්හි ඉන්ද්‍රියවිභඞ්ගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි, පච්චයාකාරෙ ච පඤ්හපුච්ඡකං නත්ථි. සුත්තන්තඤ්ච පත්වා චත්තාරො සතිපට්ඨානා එකදෙසෙනෙව විභත්තා, න නිප්පදෙසෙන; අභිධම්මං පත්වා පන තිණ්ණම්පි නයානං වසෙන නිප්පදෙසතොව විභත්තා. තථා චත්තාරි සම්මප්පධානානි, චත්තාරො ඉද්ධිපාදා, සත්ත බොජ්ඣඞ්ගා, අරියො අට්ඨඞ්ගිකො මග්ගො, චත්තාරි ඣානානි, චතස්සො අප්පමඤ්ඤායො, පඤ්ච සික්ඛාපදානි, චතස්සො පටිසම්භිදා. කෙවලඤ්හෙත්ථ සික්ඛාපදවිභඞ්ගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි. සුත්තන්තං පත්වා ච ඤාණං එකදෙසෙනෙව විභත්තං න නිප්පදෙසෙන; තථා කිලෙසා. අභිධම්මං පත්වා පන ‘‘එකවිධෙන ඤාණවත්ථූ’’තිආදිනා (විභ. 751) නයෙන මාතිකං ඨපෙත්වා නිප්පදෙසතොව විභත්තං. තථා එකකතො පට්ඨාය අනෙකෙහි නයෙහි කිලෙසා. සුත්තන්තං පත්වා ච භූමන්තරපරිච්ඡෙදො එකදෙසෙනෙව විභත්තො, න නිප්පදෙසෙන; අභිධම්මං පන පත්වා තිණ්ණම්පි නයානං වසෙන භූමන්තරපරිච්ඡෙදො නිප්පදෙසතොව විභත්තො. එවං ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙන අභිධම්මොති වෙදිතබ්බො.

පකරණපරිච්ඡෙදතො පනෙස ධම්මසඞ්ගණිවිභඞ්ගධාතුකථාපුග්ගලපඤ්ඤත්තිකථාවත්ථුයමකපට්ඨානානං සත්තන්නං පකරණානං වසෙන ඨිතො. අයමෙත්ථ ආචරියානං සමානකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘කථාවත්ථු කස්මා ගහිතං? නනු සම්මාසම්බුද්ධස්ස පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානි ද්වෙ වස්සසතානි අතික්කමිත්වා **මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරෙනෙතං** ඨපිතං? තස්මා සාවකභාසිතත්තා ඡඩ්ඩෙථ න’න්ති. ‘කිං පන ඡප්පකරණානි අභිධම්මො’ති? ‘එවං න වදාමී’ති. ‘අථ කිං වදෙසී’ති. ‘සත්තප්පකරණානී’ති. ‘කතරං ගහෙත්වා සත්ත කරොසී’ති? ‘මහාධම්මහදයං නාම අත්ථි, එතෙන සහ සත්තා’ති. ‘මහාධම්මහදයෙ අපුබ්බං නත්ථි, කතිපයාව පඤ්හාවාරා අවසෙසා, කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්තා’ති. ‘නො කථාවත්ථුනා, මහාධාතුකථා නාම අත්ථි, තාය සද්ධිං සත්තා’ති. ‘මහාධාතුකථායං අපුබ්බං නත්ථි, අප්පමත්තිකාව තන්ති අවසෙසා. කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්තා’ති.

සම්මාසම්බුද්ධො හි සත්තප්පකරණානි දෙසෙන්තො කථාවත්ථුං පත්වා යා එසා පුග්ගලවාරෙ තාව චතූසු පඤ්හෙසු ද්වින්නං පඤ්චකානං වසෙන අට්ඨමුඛා වාදයුත්ති තං ආදිං කත්වා සබ්බකථාමග්ගෙසු අසම්පුණ්ණභාණවාරමත්තාය පාළියා මාතිකං ඨපෙසි. සා පනෙසා ‘‘පුග්ගලො උපලබ්භති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙනාති. ආමන්තා. යො සච්චිකට්ඨො පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො උපලබ්භති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙනාති. නහෙවං වත්තබ්බෙ. ආජානාහි නිග්ගහං…පෙ…. පුග්ගලො නුපලබ්භති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙනාති. ආමන්තා. යො සච්චිකට්ඨො පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො නුපලබ්භති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙනාති. නහෙවං වත්තබ්බෙ. ආජානාහි නිග්ගහං…පෙ….. සබ්බත්ථ පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බත්ථ පුග්ගලො නුපලබ්භති, සබ්බදා පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බදා පුග්ගලො නුපලබ්භති, සබ්බෙසු පුග්ගලො උපලබ්භති සබ්බෙසු පුග්ගලො නුපලබ්භති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙනා’’ති (කථා. 15-16) එවං පඨමං වාදං නිස්සාය පඨමං නිග්ගහං, දුතියං නිස්සාය දුතියං …පෙ…. අට්ඨමං නිස්සාය අට්ඨමං නිග්ගහං දස්සෙන්තෙන සත්ථාරා ඨපිතා. ඉමිනා නයෙන සබ්බත්ථ මාතිකාඨපනං වෙදිතබ්බං. තං පනෙතං මාතිකං ඨපෙන්තො ඉමං දිස්වා ඨපෙසි – මම පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්වින්නං වස්සසතානං මත්ථකෙ **මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරො** නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ නිසින්නො සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා දීඝනිකායප්පමාණං කථාවත්ථුප්පකරණං භාජෙස්සතීති.

මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරොපි ඉදං පකරණං දෙසෙන්තො න අත්තනො ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දින්ननයෙන ඨපිතමාතිකාය දෙසෙසි. ඉති සත්ථාරා දින්නනයෙන ඨපිතමාතිකාය දෙසිතත්තා සකලම්පෙතං පකරණං බුද්ධභාසිතමෙව නාම ජාතං. යථා කිං? යථා මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තාදීනි . මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තස්මිඤ්හි භගවා ‘‘යතොනිදානං භික්ඛු පුරිසං පපඤ්චසඤ්ඤාසඞ්ඛා සමුදාචරන්ති, එත්ථ චෙ නත්ථි අභිනන්දිතබ්බං අභිවදිතබ්බං අජ්ඣොසිතබ්බං, එසෙවන්තො රාගානුසයාන’’න්ති (ම. නි. 1.202) මාතිකං ඨපෙත්වා උට්ඨායාසනා විහාරං පාවිසි.

ධම්මප්පටිග්ගාහකා භික්ඛූ **මහාකච්චානත්ථෙරං** උපසඞ්කමිත්වා දසබලෙන ඨපිතමාතිකාය අත්ථං පුච්ඡිංසු. ථෙරො පුච්ඡිතමත්තකෙනෙව අකථෙත්වා දසබලස්ස අපචිතිදස්සනත්ථං ‘‘සෙය්‍යථාපි ආවුසො පුරිසො සාරත්ථිකො සාරගවෙසී’’ති (ම. නි. 1.203) සාරොපමං ආහරිත්වා සාරරුක්ඛො විය භගවා සාඛාපලාසසදිසා සාවකා, ‘‘සො හාවුසො භගවා ජානං ජානාති, පස්සං පස්සති චක්ඛුභූතො ඤාණභූතො ධම්මභූතො බ්‍රහ්මභූතො වත්තා පවත්තා අත්ථස්ස නින්නෙතා අමතස්ස දාතා ධම්මස්සාමී තථාගතො’’ති සත්ථාරං ථොමෙත්වා පුනප්පුනං ථෙරෙහි යාචිතො සත්ථාරා ඨපිතමාතිකාය අත්ථං විභජිත්වා ‘‘ආකඞ්ඛමානා ච පන තුම්හෙ ආයස්මන්තො භගවන්තංයෙව උපසඞ්කමිත්වා එතමත්ථං පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ යථා වො සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණෙන සද්ධිං සංසන්දියමානං සමෙති ගණ්හෙය්‍යාථ, නො චෙ මා ගණ්හිත්ථා’’ති ඉමිනා අධිප්පායෙන ‘‘යථා වො භගවා බ්‍යාකරොති තථා නං ධාරෙය්‍යාථා’’ති වත්වා උය්‍යොජෙසි.

තෙ සත්ථාරං උපසඞ්කමිත්වා පුච්ඡිංසු. සත්ථා දුක්කථිතං කච්චානෙනාති අවත්වා සුවණ්ණාලිඞ්ගං උස්සාපෙන්තො විය ගීවං උන්නාමෙත්වා සුපුප්ඵිතසතපත්තසස්සිරිකං මහාමුඛං පූරෙන්තො බ්‍රහ්මස්සරං නිච්ඡාරෙත්වා සාධු සාධූති ථෙරස්ස සාධුකාරං දත්වා ‘‘පණ්ඩිතො, භික්ඛවෙ, මහාකච්චානො, මහාපඤ්ඤො භික්ඛවෙ මහාකච්චානො, මං චෙපි තුම්හෙ, භික්ඛවෙ, එතමත්ථං පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ, අහම්පි තං එවමෙවං බ්‍යාකරෙය්‍යං යථා තං මහාකච්චානෙන බ්‍යාකත’’න්ති (ම. නි. 1.205) ආහ.

එවං සත්ථාරා අනුමොදිතකාලතො පට්ඨාය ච පන සකලං සුත්තං බුද්ධභාසිතං නාම ජාතං. **ආනන්දත්ථෙරාදීහි** විත්ථාරිතසුත්තෙසුපි එසෙව නයො. එවමෙව සම්මාසම්බුද්ධො සත්තප්පකරණානි දෙසෙන්තො කථාවත්ථුං පත්වා වුත්තනයෙන මාතිකං ඨපෙසි. ඨපෙන්තො ච පන ඉමං අද්දස –

> මම පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්වින්නං වස්සසතානං මත්ථකෙ **මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරො** නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ නිසින්නො සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා දීඝනිකායප්පමාණං කථාවත්ථුප්පකරණං භාජෙස්සතීති.

මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරොපි ඉමං පකරණං දෙසෙන්තො න අත්තනො ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දින්නනයෙන ඨපිතමාතිකාය දෙසෙසි. ඉති සත්ථාරා දින්නනයෙන ඨපිතමාතිකාය දෙසිතත්තා සකලම්පෙතං පකරණං බුද්ධභාසිතමෙව ජාතං. එවං කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්ත පකරණානි අභිධම්මො නාම.

තත්ථ **ධම්මසඞ්ගණීපකරණෙ** චතස්සො විභත්තියො – චිත්තවිභත්ති රූපවිභත්ති නික්ඛෙපරාසි අත්ථුද්ධාරොති. තත්ථ කාමාවචරකුසලතො අට්ඨ, අකුසලතො ද්වාදස, කුසලවිපාකතො සොළස, අකුසලවිපාකතො සත්ත, කිරියතො එකාදස; රූපාවචරකුසලතො පඤ්ච, විපාකතො පඤ්ච, කිරියතො පඤ්ච; අරූපාවචරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරි, කිරියතො චත්තාරි; ලොකුත්තරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරීති එකූනනවුති

චිත්තානි චිත්තවිභත්ති නාම. **චිත්තුප්පාදකණ්ඩ**න්තිපි එතස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකඡභාණවාරං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං එකවිධෙන දුවිධෙනාතිආදිනා නයෙන මාතිකං ඨපෙත්වා විත්ථාරෙන විභජිත්වා දස්සිතා රූපවිභත්ති නාම. **රූපකණ්ඩ**න්තිපි එතස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකද්විභාණවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං මූලතො ඛන්ධතො ද්වාරතො භූමිතො අත්ථතො ධම්මතො නාමතො ලිඞ්ගතොති එවං මූලාදීහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතො නික්ඛෙපරාසි නාම. සො –

මූලතො ඛන්ධතො චාපි, ද්වාරතො චාපි භූමිතො;
අත්ථතො ධම්මතො චාපි, නාමතො චාපි ලිඞ්ගතො;
නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්ඛෙපොති පවුච්චති.

නික්ඛෙපකණ්ඩන්තිපි තස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො තිමත්තභාණවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං පන තෙපිටකස්ස බුද්ධවචනස්ස අත්ථුද්ධාරභූතං යාව සරණදුකා නික්ඛිත්තං **අට්ඨකථාකණ්ඩං** නාම. යතො මහාපකරණියා භික්ඛූ මහාපකරණෙ ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තා ගණනවාරං සමානෙන්ති. තං වාචනාමග්ගතො ද්විමත්තභාණවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

ඉති සකලම්පි ධම්මසඞ්ගණිපකරණං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකතෙරසමත්තභාණවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති. එවමෙතං –

චිත්තවිභත්ති රූපඤ්ච, නික්ඛෙපො අත්ථජොතනා;
ගම්භීරං නිපුණං ඨානං, තම්පි බුද්ධෙන දෙසිතං.

තදනන්තරං **විභඞ්ගප්පකරණං** නාම. තං ඛන්ධවිභඞ්ගො ආයතනවිභඞ්ගො ධාතුවිභඞ්ගො සච්චවිභඞ්ගො ඉද්‍රියවිභඞ්ගො පච්චයාකාරවිභඞ්ගො සතිපට්ඨානවිභඞ්ගො සම්මප්පධානවිභඞ්ගො ඉද්ධිපාදවිභඞ්ගො බොජ්ඣඞ්ගවිභඞ්ගො මග්ගඞ්ගවිභඞ්ගො ඣානවිභඞ්ගො අප්පමඤ්ඤාවිභඞ්ගො සික්ඛාපදවිභඞ්ගො පටිසම්භිදාවිභඞ්ගො ඤාණවිභඞ්ගො ඛුද්දකවත්ථුවිභඞ්ගො ධම්මහදයවිභඞ්ගොති අට්ඨාරසවිධෙන විභත්තං.

තත්ථ ඛන්ධවිභඞ්ගො සුත්තන්තභාජනීයඅභිධම්මභාජනීයපඤ්හපුච්ඡකානං වසෙන තිධා විභත්තො. සො වාචනාමග්ගතො පඤ්චමත්තභාණවාරො, විත්ථාරියමානො පන අනන්තො අපරිමාණො හොති. තතො පරං ආයතනවිභඞ්ගාදයොපි එතෙහෙව තීහි නයෙහි විභත්තා. තෙසු ආයතනවිභඞ්ගො වාචනාමග්ගතො අතිරෙකභාණවාරො, ධාතුවිභඞ්ගො ද්විමත්තභාණවාරො. තථා සච්චවිභඞ්ගො. ඉන්ද්‍රියවිභඞ්ගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි; වාචනාමග්ගතො පනෙස අතිරෙකභාණවාරමත්තො. පච්චයාකාරවිභඞ්ගො ඡමත්තභාණවාරො, පඤ්හපුච්ඡකං පනෙත්ථ නත්ථි. සතිපට්ඨානවිභඞ්ගො අතිරෙකභාණවාරමත්තො; තථා සම්මප්පධාන ඉද්ධිපාදබොජ්ඣඞ්ගමග්ගඞ්ගවිභඞ්ගා. ඣානවිභඞ්ගො ද්විභාණවාරමත්තො, අප්පමඤ්ඤාවිභඞ්ගො අතිරෙකභාණවාරමත්තො. සික්ඛාපදවිභඞ්ගෙපි සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි; වාචනාමග්ගතො පනෙස අතිරෙකභාණවාරමත්තො; තථා පටිසම්භිදාවිභඞ්ගො. ඤාණවිභඞ්ගො දසවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස තිමත්තභාණවාරො. ඛුද්දකවත්ථුවිභඞ්ගොපි දසවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස තිමත්තභාණවාරො. ධම්මහදයවිභඞ්ගො තිවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස අතිරෙකද්විභාණවාරමත්තො. සබ්බෙපි විත්ථාරියමානා අනන්තා අපරිමාණා හොන්ති. එවමෙතං විභඞ්ගප්පකරණං වාචනාමග්ගතො පඤ්චතිංසමත්තභාණවාරං; විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං **ධාතුකථාපකරණං** නාම. තං සඞ්ගහො අසඞ්ගහො, සඞ්ගහිතෙන අසඞ්ගහිතං, අසඞ්ගහිතෙන සඞ්ගහිතං, සඞ්ගහිතෙන සඞ්ගහිතං, අසඞ්ගහිතෙන අසඞ්ගහිතං; සම්පයොගො විප්පයොගො, සම්පයුත්තෙන විප්පයුත්තං, විප්පයුත්තෙන සම්පයුත්තං, සම්පයුත්තෙන සම්පයුත්තං, විප්පයුත්තෙන විප්පයුත්තං; සඞ්ගහිතෙන සම්පයුත්තං විප්පයුත්තං; සම්පයුත්තෙන සඞ්ගහිතං අසඞ්ගහිතං, අසඞ්ගහිතෙන සම්පයුත්තං විප්පයුත්තං, විප්පයුත්තෙන සඞ්ගහිතං අසඞ්ගහිතන්ති චුද්දසවිධෙන විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකඡභාණවාරමත්තං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං **පුග්ගලපඤ්ඤත්ති** නාම. සා ''ඛන්ධපඤ්ඤත්ති ආයතනපඤ්ඤත්ති ධාතුපඤ්ඤත්ති සච්චපඤ්ඤත්ති ඉන්ද්‍රියපඤ්ඤත්ති පුග්ගලපඤ්ඤත්ති''ති ඡබ්බිධෙන විභත්තා. සා වාචනාමග්ගතො අතිරෙකපඤ්චභාණවාරා; විත්ථාරියමානා පන අනන්තා අපරිමාණාව හොති.

තදනන්තරං **කථාවත්ථුප්පකරණං** නාම. තං සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො ඉදානි පොත්ථකෙ ලිඛිතං අග්ගහෙත්වා සඞ්ගීතිආරොපිතනයෙන දීඝනිකායප්පමාණං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං **යමකං** නාම. තං මූලයමකං ඛන්ධයමකං ආයතනයමකං ධාතුයමකං සච්චයමකං සඞ්ඛාරයමකං අනුසයයමකං චිත්තයමකං ධම්මයමකං ඉන්ද්‍රියයමකන්ති දසවිධෙන විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො වීසභාණවාරසතං, විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං **මහාපකරණං** නාම. **පට්ඨාන**න්තිපි තස්සෙව නාමං. තං හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො අධිපතිපච්චයො අනන්තරපච්චයො සමනන්තරපච්චයො සහජාතපච්චයො අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයො නිස්සයපච්චයො උපනිස්සයපච්චයො පුරෙජාතපච්චයො පච්ඡාජාතපච්චයො ආසෙවනපච්චයො කම්මපච්චයො විපාකපච්චයො ආහාරපච්චයො ඉන්ද්‍රියපච්චයො ඣානපච්චයො මග්ගපච්චයො සම්පයුත්තපච්චයො විප්පයුත්තපච්චයො අත්ථිපච්චයො නත්ථිපච්චයො විගතපච්චයො අවිගතපච්චයොති. පච්චයවසෙන තාව චතුවීසතිවිධෙන විභත්තං.

ඉමස්මිං පන ඨානෙ පට්ඨානං සමානෙතබ්බං. කුසලත්තිකාදයො හි ද්වාවීසති තිකා, නාම හෙතූ ධම්මා නහෙතූ ධම්මා…පෙ…. සරණා ධම්මා අරණා ධම්මාති ඉමෙ සතං දුකා. අපරෙපි විජ්ජාභාගිනො ධම්මා අවිජ්ජාභාගිනො ධම්මා…පෙ…. ඛයෙ ඤාණං, අනුප්පාදෙ ඤාණන්ති ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා නාම. තෙසු ද්වාවීසති තිකා සතං දුකාති අයං ආහච්චභාසිතා ජිනවචනභූතා සබ්බඤ්ඤුබුද්ධෙන දෙසිතා සත්තන්නං පකරණානං මාතිකා නාම.

අථාපරෙ ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා කුතොපභවා කෙන ඨපිතා කෙන දෙසිතාති? **ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරප්පභවා,** තෙන ඨපිතා, තෙන දෙසිතාති. ඉමෙ ඨපෙන්තො පන ථෙරො න සාමුක්කංසිකෙන අත්තනො ඤාණෙන ඨපෙසි. එකුත්තරියං පන එකනිපාතදුකනිපාතසඞ්ගීති දසුත්තරසුත්තන්තෙහි සමොධානෙත්වා ආභිධම්මිකත්ථෙරානං සුත්තන්තං පත්වා අකිලමත්ථං ඨපිතා. තෙ පනෙතෙ එකස්මිං නික්ඛෙපකණ්ඩෙයෙව මත්ථකං පාපෙත්වා විභත්තා. සෙසට්ඨානෙසු යාව සරණදුකා අභිධම්මො විභත්තො.

සම්මාසම්බුද්ධෙන හි අනුලොමපට්ඨානෙ ද්වාවීසති තිකෙ නිස්සාය **තිකපට්ඨානං** නාම නිද්දිට්ඨං. සතං දුකෙ නිස්සාය **දුකපට්ඨානං** නාම නිද්දිට්ඨං. තතො පරං ද්වාවීසති තිකෙ ගහෙත්වා දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා **දුකතිකපට්ඨානං** නාම දස්සිතං. තතො පරං දුකසතං ගහෙත්වා ද්වාවීසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා **තිකදුකපට්ඨානං** නාම දස්සිතං. තිකෙ පන තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා **තිකතිකපට්ඨානං** නාම දස්සිතං. දුකෙ ච දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා **දුකදුකපට්ඨානං** නාම දස්සිතං. එවං –

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ අනුලොමම්හි නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.39);

පච්චනීයපට්ඨානෙපි ද්වාවීසතිතිකෙ නිස්සාය **තිකපට්ඨානං** නාම. දුකසතං නිස්සාය **දුකපට්ඨානං** නාම. ද්වාවීසතිතිකෙ දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා **දුකතිකපට්ඨානං** නාම. දුකසතං ද්වාවීසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා **තිකදුකපට්ඨානං** නාම. තිකෙ තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා **තිකතිකපට්ඨානං** නාම. දුකෙ දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා **දුකදුකපට්ඨානං** නාමාති පච්චනීයෙපි ඡහි නයෙහි පට්ඨානං නිද්දිට්ඨං. තෙන වුත්තං –

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ පච්චනීයම්හි නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.44);

තතො පරං අනුලොමපච්චනීයෙපි එතෙනෙව උපායෙන ඡ නයා දස්සිතා. තෙනාහ –

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ අනුලොමපච්චනීයම්හි නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.48);

තදනන්තරං පච්චනීයානුලොමෙපි එතෙහෙව ඡහි නයෙහි නිද්දිට්ඨං. තෙනාහ –

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ පච්චනීයානුලොමම්හි නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.52);

එවං අනුලොමෙ ඡ පට්ඨානානි, පටිලොමෙ ඡ, අනුලොමපච්චනීයෙ ඡ, පච්චනීයානුලොමෙ ඡ පට්ඨානානීති ඉදං චතුවීසතිසමන්තපට්ඨානසමොධානං පට්ඨානං මහාපකරණං නාම.

ඉදානි ඉමස්ස අභිධම්මස්ස ගම්භීරභාවවිජානනත්ථං **චත්තාරො සාගරා** වෙදිතබ්බා – සංසාරසාගරො, ජලසාගරො, නයසාගරො, ඤාණසාගරොති. තත්ථ **සංසාරසාගරො** නාම –

ඛන්ධානඤ්ච පටිපාටි, ධාතුආයතනාන ච;
අබ්බොච්ඡින්නං වත්තමානා, සංසාරොති පවුච්චතීති.

එවං වුත්තං සංසාරවට්ටං. ස්වායං යස්මා ඉමෙසං සත්තානං උප්පත්තියා පුරිමා කොටි න පඤ්ඤායති එත්තකානඤ්හි වස්සසතානං වා වස්සසහස්සානං වා වස්සසතසහස්සානං වා, කප්පසතානං වා කප්පසහස්සානං වා කප්පසතසහස්සානං වා මත්ථකෙ සත්තා උප්පන්නා, තතො පුබ්බෙ නාහෙසුන්ති වා, අසුකස්ස නාම රඤ්ඤො කාලෙ උප්පන්නා, අසුකස්ස බුද්ධස්ස කාලෙ උප්පන්නා තතො පුබ්බෙ නාහෙසුන්ති වා, අයං පරිච්ඡෙදො නත්ථි; ''පුරිමා, භික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති අවිජ්ජාය, ඉතො පුබ්බෙ අවිජ්ජා නාහොසි අථ පච්ඡා සමභවී''ති (අ. නි. 10.61) ඉමිනා පන නයෙන සංසාරසාගරො අනමතග්ගොව.

මහාසමුද්දො පන **ජලසාගරො** නාමාති වෙදිතබ්බො. සො චතුරාසීතියොජනසහස්සගම්භීරො. තත්ථ උදකස්ස ආළ්හකසතෙහි වා ආළ්හකසහස්සෙහි වා ආළ්හකසතසහස්සෙහි වා පමාණං නාම නත්ථි . අථ ඛො අසඞ්ඛෙය්‍යො අප්පමෙය්‍යො මහාඋදකක්ඛන්ධොත්වෙව සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. අයං ජලසාගරො නාම.

කතමො **නයසාගරො**? තෙපිටකං බුද්ධවචනං. ද්වෙපි හි තන්තියො පච්චවෙක්ඛන්තානං සද්ධාසම්පන්නානං පසාදබහුලානං ඤාණුත්තරානං කුලපුත්තානං අනන්තං පීතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති. කතමා ද්වෙ? විනයඤ්ච අභිධම්මඤ්ච. විනයධරභික්ඛූනඤ්හි විනයතන්තිං පච්චවෙක්ඛන්තානං දොසානුරූපං සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං නාම – ඉමස්මිං දොසෙ ඉමස්මිං වීතික්කමෙ ඉදං නාම හොතීති සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං – අඤ්ඤෙසං අවිසයො, බුද්ධානමෙව විසයොති. උත්තරිමනුස්සධම්මපෙය්‍යාලං පච්චවෙක්ඛන්තානං නීලපෙය්‍යාලං පච්චවෙක්ඛන්තානං සඤ්චරිත්තපෙය්‍යාලං පච්චවෙක්ඛන්තානං අනන්තං පීතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති. ආභිධම්මිකභික්ඛූනම්පි ඛන්ධන්තරං ආයතනන්තරං ධාතුවන්තරං ඉන්ද්‍රියන්තරං බලබොජ්ඣඞ්ගකම්මවිපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡෙදං සණ්හසුඛුමධම්මං ගගනතලෙ තාරකරූපානි ගණ්හන්තො විය රූපාරූපධම්මෙ පබ්බං පබ්බං කොට්ඨාසං කොට්ඨාසං කත්වා විභජන්තො දස්සෙසි වත නො සත්ථාති අභිධම්මතන්තිං පච්චවෙක්ඛන්තානං අනන්තං පීතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති.

එවං උප්පත්තියා පනස්ස ඉදං වත්ථුපි වෙදිතබ්බං – **මහාගතිගම්යතිස්සදත්තත්ථෙරො** කිර නාම මහාබොධිං වන්දිස්සාමීති පරතීරං ගච්ඡන්තො නාවාය උපරිතලෙ නිසින්නො මහාසමුද්දං ඔලොකෙසි. අථස්ස තස්මිං සමයෙ නෙව පරතීරං පඤ්ඤායිත්ථ, න ඔරිමතීරං, ඌමිවෙගප්පභෙදසමුග්ගතජලචුණ්ණපරිකිණ්ණො පන පසාරිතරජතපට්ටසුමනපුප්ඵසන්ථරසදිසො මහාසමුද්දොව පඤ්ඤායිත්ථ. සො කිං නු ඛො මහාසමුද්දස්ස ඌමිවෙගො බලවා උදාහු චතුවීසතිප්පභෙදෙ සමන්තපට්ඨානෙ නයමුඛං බලවන්ති චින්තෙසි. අථස්ස මහාසමුද්දෙ පරිච්ඡෙදො පඤ්ඤායති – අයඤ්හි හෙට්ඨා මහාපථවියා පරිච්ඡින්නො, උපරි ආකාසෙන, එකතො චක්කවාළපබ්බතෙන, එකතො වෙලන්තෙන පරිච්ඡින්නො; සමන්තපට්ඨානස්ස පන පරිච්ඡෙදො න පඤ්ඤායතීති සණ්හසුඛුමධම්මං පච්චවෙක්ඛන්තස්ස බලවපීති උප්පන්නා. සො පීතිං වික්ඛම්භෙත්වා විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා යථානිසින්නොව සබ්බකිලෙසෙ ඛෙපෙත්වා අග්ගඵලෙ අරහත්තෙ පතිට්ඨාය උදානං උදානෙසි –

අත්ථෙව ගම්භීරගතං සුදුබ්බුධං,
සයං අභිඤ්ඤාය සහෙතුසම්භවං;
යථානුපුබ්බං නිඛිලෙන දෙසිතං,
මහෙසිනා රූපගතංව පස්සතීති.

අයං නයසාගරො නාම.

කතමො **ඤාණසාගරො**? සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං ඤාණසාගරො නාම. අයං සංසාරසාගරො නාම, අයං ජලසාගරො නාම, අයං නයසාගරො නාමාති හි අඤ්ඤෙන න සක්කා ජානිතුං, සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණෙනෙව සක්කා ජානිතුන්ති සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං ඤාණසාගරො නාම. ඉමෙසු චතූසු සාගරෙසු ඉමස්මිං ඨානෙ නයසාගරො අධිප්පෙතො. ඉමඤ්හි සබ්බඤ්ඤුබුද්ධාව පටිවිජ්ඣන්ති.

අයම්පි භගවා බොධිමූලෙ නිසින්නො ‘ඉමං පටිවිජ්ඣිත්වා ඉමං වත මෙ ධම්මං එසන්තස්ස ගවෙසන්තස්ස කප්පසතසහස්සාධිකානි චත්තාරි අසඞ්ඛ්‍යෙය්‍යානි වීතිවත්තානි, අථ මෙ ඉමස්මිං පල්ලඞ්කෙ නිසින්නෙන දියඩ්ඪකිලෙසසහස්සං ඛෙපෙත්වා අයං ධම්මො පටිවිද්ධො’ති පටිවිද්ධධම්මං පච්චවෙක්ඛන්තො සත්තාහං එකපල්ලඞ්කෙන නිසීදි. තතො තම්හා පල්ලඞ්කා වුට්ඨාය ‘ඉමස්මිං වත මෙ පල්ලඞ්කෙ සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං පටිවිද්ධ’න්ති අනිමිසෙහි චක්ඛූහි සත්තාහං පල්ලඞ්කං ඔලොකෙන්තො අට්ඨාසි. තතො දෙවතානං ‘අජ්ජාපි නූන සිද්ධත්ථස්ස කත්තබ්බකිච්චං අත්ථි, පල්ලඞ්කස්මිඤ්හි ආලයං න විජහතී’ති පරිවිතක්කො උදපාදි.

සත්ථා දෙවතානං විතක්කං ඤත්වා තාවදෙව තාසං විතක්කවූපසමනත්ථං වෙහාසං අබ්භුග්ගන්ත්වා යමකපාටිහාරියං දස්සෙසි. මහාබොධිපල්ලඞ්කස්මිඤ්හි කතපාටිහාරියඤ්ච, ඤාතිසමාගමෙ කතපාටිහාරියඤ්ච, පාථියපුත්තසමාගමෙ කතපාටිහාරියඤ්ච, සබ්බං කණ්ඩම්බරුක්ඛමූලෙ කතයමකපාටිහාරියසදිසමෙව අහොසි. එවං යමකපාටිහාරියං කත්වා පල්ලඞ්කස්ස ඨිතට්ඨානස්ස ච අන්තරෙ ආකාසතො ඔරුය්හ සත්තාහං චඞ්කමි. ඉමෙසු ච එකවීසතියා දිවසෙසු එකදිවසෙපි සත්ථු සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා.

චතුත්ථෙ පන සත්තාහෙ පච්ඡිමුත්තරාය දිසාය රතනඝරෙ නිසීදි – රතනඝරං නාම නෙව සත්තරතනමයං ගෙහං. සත්තන්නං පන පකරණානං සම්මසිතට්ඨානං රතනඝරන්ති වෙදිතබ්බං – තත්ථ ධම්මසඞ්ගණිං සම්මසන්තස්සාපි සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. විභඞ්ගප්පකරණං ධාතුකථං පුග්ගලපඤ්ඤත්තිං කථාවත්ථුප්පකරණං යමකප්පකරණං සම්මසන්තස්සාපි සරීරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. යදා පන මහාපකරණං ඔරුය්හ ‘‘හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො…පෙ…. අවිගතපච්චයො’’ති සම්මසනං ආරභි, අථස්ස චතුවීසතිසමන්තපට්ඨානං සම්මසන්තස්ස එකන්තතො සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි. යථා හි තිමිරපිඞ්ගලමහාමච්ඡො චතුරාසීතියොජනසහස්සගම්භීරෙ මහාසමුද්දෙයෙව ඔකාසං ලභති, එවමෙව සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං එකන්තතො මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි.

සත්ථු එවං ලද්ධොකාසෙන සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණෙන යථාසුඛං සණ්හසුඛුමධම්මං සම්මසන්තස්ස සරීරතො නීලපීතලොහිතොදාතමඤ්ජිට්ඨපභස්සරවසෙන ඡබ්බණ්ණරස්මියො නික්ඛමිංසු. කෙසමස්සූහි චෙව අක්ඛීනඤ්ච නීලට්ඨානෙහි **නීලරස්මියො** නික්ඛමිංසු, යාසං වසෙන ගගනතලං අඤ්ජනචුණ්ණසමොකිණ්ණං විය උමාපුප්ඵනීලුප්පලදලසඤ්ඡන්නං විය වීතිපතන්තමණිතාලවණ්ටං විය සම්පසාරිතමෙචකපටං විය ච අහොසි.

ඡවිතො චෙව අක්ඛීනඤ්ච පීතට්ඨානෙහි **පීතරස්මියො** නික්ඛමිංසු; යාසං වසෙන දිසාභාගා සුවණ්ණරසධාරාභිසිඤ්චමානා විය සුවණ්ණපටපසාරිතා විය කුඞ්කුමචුණ්ණකණිකාරපුප්ඵසම්පරිකිණ්ණා විය ච විරොචිංසු.

මංසලොහිතෙහි චෙව අක්ඛීනඤ්ච රත්තට්ඨානෙහි **ලොහිතරස්මියො** නික්ඛමිංසු යාසං වසෙන දිසාභාගා චීනපිට්ඨචුණ්ණරඤ්ජිතා විය සුපක්කලාඛාරසසිඤ්චමානා විය රත්තකම්බලපරික්ඛිත්තා විය ජයසුමනපාරිභද්දකබන්ධුජීවකකුසුමසම්පරිකිණ්ණා විය ච විරොචිංසු.

අට්ඨීහි චෙව දන්තෙහි ච අක්ඛීනඤ්ච සෙතට්ඨානෙහි **ඔදාතරස්මියො** නික්ඛමිංසු; යාසං වසෙන දිසාභාගා රජතඝටෙහි ආසිඤ්චමානඛීරධාරාසම්පරිකිණ්ණා විය සම්පසාරිතරජතපට්ටවිතානා විය, වීතිපතන්තරජතතාලවණ්ටා විය, කුන්දකුමුදසින්දුවාරසුමනමල්ලිකාදිකුසුමසඤ්ඡන්නා විය ච විරොචිංසු.

මඤ්ජිට්ඨපභස්සරා පන තම්හා තම්හා සරීරප්පදෙසා නික්ඛමිංසු. ඉති තා ඡබ්බණ්ණරස්මියො නික්ඛමිත්වා ඝනමහාපථවිං ගණ්හිංසු.

චතුනහුතාධිකද්වියොජනසතසහස්සබහලා මහාපථවී නිද්ධන්තසුවණ්ණපිණ්ඩි විය අහොසි. අථ මහාපථවිං භින්දිත්වා හෙට්ඨා උදකං ගණ්හිංසු. පථවිසන්ධාරකං අට්ඨනහුතාධිකචතුයොජනසතසහස්සබහලං උදකං සුවණ්ණකලසෙහි ආසිඤ්චමානවිලීනසුවණ්ණං විය අහොසි. උදකං විනිවිජ්ඣිත්වා වාතං අග්ගහෙසුං. ඡනහුතාධිකනවයොජනසතසහස්සබහලො වාතො සමුස්සිතසුවණ්ණක්ඛන්ධො විය අහොසි. වාතං විනිවිජ්ඣිත්වා හෙට්ඨා අජටාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

උපරිභාගෙන උග්ගන්ත්වාපි චාතුමහාරාජිකෙ ගණ්හිංසු. තෙ විනිවිජ්ඣිත්වා තාවතිංසෙ තතො යාමෙ තතො තුසිතෙ තතො නිම්මානරතී තතො පරනිම්මිතවසවත්තී තතො නව බ්‍රහ්මලොකෙ තතො වෙහප්ඵලෙ තතො පඤ්ච සුද්ධාවාසෙ විනිවිජ්ඣිත්වා චත්තාරො ආරුප්පෙ ගණ්හිංසු. චත්තාරො ච ආරුප්පෙ විනිවිජ්ඣිත්වා අජටාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

තිරියභාගෙහි අනන්තා ලොකධාතුයො පක්ඛන්දිංසු. එත්තකෙසු ඨානෙසු චන්දම්හි චන්දප්පභා නත්ථි, සූරියෙ සූරියප්පභා නත්ථි, තාරකරූපෙසු තාරකරූපප්පභා නත්ථි, දෙවතානං උය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛෙසු චෙව සරීරෙසු ච ආභරණෙසු චාති සබ්බත්ථ පභා නත්ථි. තිසහස්සිමහාසහස්සිලොකධාතුයා ආලොකඵරණසමත්ථො මහාබ්‍රහ්මාපි සූරියුග්ගමනෙ ඛජ්ජොපනකො විය අහොසි. චන්දසූරියතාරකරූපදෙවතුය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛානං පරිච්ඡෙදමත්තකමෙව පඤ්ඤායිත්ථ. එත්තකං ඨානං බුද්ධරස්මීහියෙව අජ්ඣොත්ථටං අහොසි. අයඤ්ච නෙව බුද්ධානං අධිට්ඨානිද්ධි, න භාවනාමයිද්ධි. සණ්හසුඛුමධම්මං පන සම්මසතො ලොකනාථස්ස ලොහිතං පසීදි, වත්ථුරූපං පසීදි, ඡවිවණ්ණො පසීදි. චිත්තසමුට්ඨානා වණ්ණධාතු සමන්තා අසීතිහත්ථමත්තෙ පදෙසෙ නිච්චලාව අට්ඨාසි. ඉමිනා නීහාරෙන සත්තාහං සම්මසි.

සත්ත රත්තින්දිවානි සම්මසිතධම්මො කිත්තකො අහොසීති? අනන්තො අපරිමාණො අහොසි. අයං තාව මනසාදෙසනා නාම. සත්ථා පන එවං සත්තාහං මනසා චින්තිතධම්මං වචීභෙදං කත්වා දෙසෙන්තො වස්සසතෙනපි වස්සසහස්සෙනපි වස්සසතසහස්සෙනපි මත්ථකං පාපෙත්වා දෙසෙතුං න සක්කොතීති න වත්තබ්බං. අපරභාගෙපි හි තථාගතො තාවතිංසභවනෙ පාරිච්ඡත්තකමූලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං දසසහස්සචක්කවාළදෙවතානං මජ්ඣෙ නිසින්නො මාතරං කායසක්ඛිං කත්වා කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මාති ධම්මං දෙසෙන්තො සතභාගෙන සහස්සභාගෙන සතසහස්සභාගෙන ධම්මන්තරා ධම්මන්තරං සඞ්කමිත්වා සඞ්කමිත්වාව දෙසෙසි. තයො මාසෙ නිරන්තරං පවත්තිතදෙසනා වෙගෙන පවත්තා ආකාසගඞ්ගා විය අධොමුඛඨපිතඋදකඝටා නික්ඛන්තඋදකධාරා විය ච හුත්වා අනන්තා අපරිමාණා අහොසි.

බුද්ධානඤ්හි භත්තානුමොදනකාලෙපි ථොකං වඩ්ඪෙත්වා අනුමොදෙන්තානං දෙසනා දීඝමජ්ඣිමනිකායප්පමාණා හොති. පච්ඡාභත්තං පන සම්පත්තපරිසාය ධම්මං දෙසෙන්තානං දෙසනා සංයුත්තඅඞ්ගුත්තරිකද්වෙමහානිකායප්පමාණාව හොති. කස්මා? බුද්ධානඤ්හි භවඞ්ගපරිවාසො ලහුකො දන්තාවරණං සුඵුසිතං මුඛාදානං සිලිට්ඨං ජිව්හා මුදුකා සරො මධුරො වචනං ලහුපරිවත්තං. තස්මා තං මුහුත්තං දෙසිතධම්මොපි එත්තකො හොති. තෙමාසං දෙසිතධම්මො පන අනන්තො අපරිමාණොයෙව.

ආනන්දත්ථෙරො හි බහුස්සුතො තිපිටකධරො පඤ්චදස ගාථාසහස්සානි සට්ඨී පදසහස්සානි ලතාපුප්ඵානි ආකඩ්ඪන්තො විය ඨිතපදෙනෙව ඨත්වා ගණ්හාති වා වාචෙති වා දෙසෙති වා. එත්තකො ථෙරස්ස එකො උද්දෙසමග්ගො නාම හොති. ථෙරස්ස හි අනුපදං උද්දෙසං දදමානො අඤ්ඤො දාතුං න

සක්කොති, න සම්පාපුණාති. සම්මාසම්බුද්ධොව සම්පාපුණෙය්‍ය. එවං අධිමත්තසතිමා අධිමත්තගතිමා අධිමත්තධිතිමා සාවකො සත්ථාරා තෙමාසං ඉමිනා නීහාරෙන දෙසිතදෙසනං වස්සසතං වස්සසහස්සං උග්ගණ්හන්තොපි මත්ථකං පාපෙතුං න සක්කොති.

එවං තෙමාසං නිරන්තරං දෙසෙන්තස්ස පන තථාගතස්ස කබළීකාරාහාරප්පටිබද්ධං උපාදින්නකසරීරං කථං යාපෙසීති? පටිජග්ගනෙනෙව. බුද්ධානඤ්හි සො සො කාලො සුවවත්ථිතො සුපරිච්ඡින්නො සුපච්චක්ඛො. තස්මා භගවා ධම්මං දෙසෙන්තොව මනුස්සලොකෙ කාලං ඔලොකෙති. සො භික්ඛාචාරවෙලං සල්ලක්ඛෙත්වා නිම්මිතබුද්ධං මාපෙත්වා 'ඉමස්ස චීවරග්ගහණං පත්තග්ගහණං සරකුත්ති ආකප්පො ච එවරූපො නාම හොතු, එත්තකං නාම ධම්මං දෙසෙතූ'ති අධිට්ඨාය පත්තචීවරමාදාය අනොතත්තදහං ගච්ඡති. දෙවතා නාගලතාදන්තකට්ඨං දෙන්ති. තං ඛාදිත්වා අනොතත්තදහෙ සරීරං පටිජග්ගිත්වා මනොසිලාතලෙ ඨිතො සුරත්තදුපට්ටං නිවාසෙත්වා චීවරං පාරුපිත්වා චාතුමහාරාජදත්තියං සෙලමයං පත්තං ආදාය උත්තරකුරුං ගච්ඡති. තතො පිණ්ඩපාතං ආහරිත්වා අනොතත්තදහතීරෙ නිසින්නො තං පරිභුඤ්ජිත්වා දිවාවිහාරාය චන්දනවනං ගච්ඡති.

ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරොපි තත්ථ ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස වත්තං කත්වා එකමන්තං නිසීදති. අථස්ස සත්ථා නයං දෙති. 'සාරිපුත්ත, එත්තකො ධම්මො මයා දෙසිතො'ති ආචික්ඛති. එවං සම්මාසම්බුද්ධෙ නයං දෙන්තෙ පටිසම්භිදාප්පත්තස්ස අග්ගසාවකස්ස වෙලන්තෙ ඨත්වා හත්ථං පසාරෙත්වා දස්සිතසමුද්දසදිසං නයදානං හොති. ථෙරස්සාපි නයසතෙන නයසහස්සෙන නයසතසහස්සෙන භගවතා දෙසිතධම්මො උපට්ඨාතියෙව.

සත්ථා දිවාවිහාරං නිසීදිත්වා ධම්මං දෙසෙතුං කාය වෙලාය ගච්ඡතීති? සාවත්ථිවාසීනං කුලපුත්තානං සම්පත්තානං ධම්මදෙසනවෙලා නාම අත්ථි, තාය වෙලාය ගච්ඡති. ධම්මං දෙසෙත්වා ගච්ඡන්තං වා ආගච්ඡන්තං වා කෙ ජානන්ති කෙ න ජානන්තීති? මහෙසක්ඛා දෙවතා ජානන්ති, අප්පෙසක්ඛා දෙවතා න ජානන්ති. කස්මා න ජානන්තීති? සම්මාසම්බුද්ධස්ස වා නිම්මිතබුද්ධස්ස වා රස්මිආදීසු නානත්තාභාවා. උභින්නම්පි හි තෙසං රස්මීසු වා සරෙසු වා වචනෙසු වා නානත්තං නත්ථි.

සාරිපුත්තත්ථෙරොපි සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා අත්තනො සද්ධිවිහාරිකානං පඤ්චන්නං භික්ඛුසතානං දෙසෙසි. තෙසං අයං පුබ්බයොගො – තෙ කිර කස්සපදසබලස්ස කාලෙ ඛුද්දකවග්ගුලියොනියං නිබ්බත්තා පබ්භාරෙ ඔලම්බන්තා ද්වින්නං ආභිධම්මිකභික්ඛූනං අභිධම්මං සජ්ඣායන්තානං සරෙ නිමිත්තං ගහෙත්වා කණ්හපක්ඛසුක්කපක්ඛෙ අජානිත්වාපි සරෙ නිමිත්තග්ගාහමත්තකෙනෙව කාලං කත්වා දෙවලොකෙ නිබ්බත්තිංසු. එකං බුද්ධන්තරං දෙවලොකෙ වසිත්වා තස්මිං කාලෙ මනුස්සලොකෙ නිබ්බත්තා යමකපාටිහාරියෙ පසීදිත්වා ථෙරස්ස සන්තිකෙ පබ්බජිංසු. ථෙරො සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා තෙසං දෙසෙසි. සම්මාසම්බුද්ධස්ස අභිධම්මදෙසනාපරියොසානඤ්ච තෙසං භික්ඛූනං සත්තප්පකරණඋග්ගහණඤ්ච එකප්පහාරෙනෙව අහොසි.

අභිධම්මෙ වාචනාමග්ගො නාම **සාරිපුත්තත්ථෙරප්පභවො.** මහාපකරණෙ ගණනචාරොපි ථෙරෙනෙව ඨපිතො. ථෙරො හි ඉමිනා නීහාරෙන ධම්මන්තරං අමක්ඛෙත්වාව සුඛං ගහෙතුං ධාරෙතුං පරියාපුණිතුං වාචෙතුඤ්ච පහොතීති ගණනචාරං ඨපෙසි. එවං සන්තෙ ථෙරොව පඨමතරං ආභිධම්මිකො හොතීති? න හොති. සම්මාසම්බුද්ධොව පඨමතරං ආභිධම්මිකො. සො හි නං මහාබොධිපල්ලඞ්කෙ නිසීදිත්වා පටිවිජ්ඣි. බුද්ධො හුත්වා ච පන සත්තාහං එකපල්ලඞ්කෙන නිසින්නො උදානං උදානෙසි –

"යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිනො ඣායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
අථස්ස කඞ්ඛා වපයන්ති සබ්බා,
යතො පජානාති සහෙතුධම්මං.

"යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිනො ඣායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
අථස්ස කඞ්ඛා වපයන්ති සබ්බා,
යතො ඛයං පච්චයානං අවෙදි.

"යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
ආතාපිනො ඣායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
විධූපයං තිට්ඨති මාරසෙනං,
සූරියොව ඔභාසයමන්තලික්ඛ"න්ති. (මහාව. 1-3; උදා. 1-3);

ඉදං **පඨමබුද්ධවචනං** නාම. ධම්මපදභාණකා පන –

"අනෙකජාතිසංසාරං, සන්ධාවිස්සං අනිබ්බිසං;
ගහකාරං ගවෙසන්තො, දුක්ඛා ජාති පුනප්පුනං.

"ගහකාරක දිට්ඨොසි, පුන ගෙහං න කාහසි;
සබ්බා තෙ ඵාසුකා භග්ගා, ගහකූටං විසඞ්ඛතං;
විසඞ්ඛාරගතං චිත්තං, තණ්හානං ඛයමජ්ඣගා"ති. (ධ. ප. 153-154);

ඉදං **පඨමබුද්ධවචනං** නාමාති වදන්ති.

යමකසාලානමන්තරෙ නිපන්නෙන පරිනිබ්බානසමයෙ "හන්ද දානි, භික්ඛවෙ, ආමන්තයාමි වො, වයධම්මා සඞ්ඛාරා, අප්පමාදෙන සම්පාදෙථා"ති (දී. නි. 2.218) වුත්තවචනං **පච්ඡිමබුද්ධවචනං** නාම.

උභින්නමන්තරෙ පඤ්චචත්තාලීස වස්සානි පුප්ඵදාමං ගන්ථෙන්තෙන විය, රතනාවලිං ආවුනන්තෙන විය, ච කථිතො අමතප්පකාසනො සද්ධම්මො **මජ්ඣිමබුද්ධවචනං** නාම.

තං සබ්බම්පි සඞ්ගය්හමානං පිටකතො **තීණි පිටකානි** හොන්ති, නිකායතො **පඤ්ච නිකායා,** අඞ්ගතො **නවඞ්ගානි,** ධම්මක්ඛන්ධතො **චතුරාසීතිධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි**. කථං? සබ්බම්පි හෙතං පිටකතො විනයපිටකං සුත්තන්තපිටකං අභිධම්මපිටකන්ති තිප්පභෙදමෙව හොති. තත්ථ උභයානි පාතිමොක්ඛානි ද්වෙ විභඞ්ගා ද්වාවීසති ඛන්ධකා සොළස පරිවාරාති ඉදං **විනයපිටකං** නාම. බ්‍රහ්මජාලාදිචතුත්තිංසසුත්තසඞ්ගහො දීඝනිකායො. මූලපරියායසුත්තාදිදියඩ්ඪසතද්වෙසුත්තසඞ්ගහො මජ්ඣිමනිකායො.
ඔඝතරණසුත්තාදිසත්තසුත්තසහස්සසත්තසතද්වාසට්ඨිසුත්තසඞ්ගහො සංයුත්තනිකායො.
චිත්තපරියාදානසුත්තාදිනවසුත්තසහස්සපඤ්චසතසත්තපඤ්ඤාසසුත්තසඞ්ගහො අඞ්ගුත්තරනිකායො.
ඛුද්දකපාඨධම්මපදඋදානඉතිවුත්තකසුත්තනිපාතවිමානවත්ථුපෙතවත්ථුථෙරගාථාථෙරීගාථාජාතකනිද්දෙසපටිසම්භිදාඅපදානබුද්ධවංසචරියාපිටකවසෙන පන්නරසප්පභෙදො ඛුද්දකනිකායොති ඉදං **සුත්තන්තපිටකං** නාම. ධම්මසඞ්ගණීආදීනි සත්ත පකරණානි **අභිධම්මපිටකං** නාම. තත්ථ –

විවිධවිසෙසනයත්තා, විනයනතො චෙව කායවාචානං;
විනයත්ථවිදූහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො.

විවිධා හි එත්ථ පඤ්චවිධපාතිමොක්ඛුද්දෙසපාරාජිකාදිසත්තආපත්තික්ඛන්ධමාතිකාවිභඞ්ගාදිප්පභෙදා නයා විසෙසභූතා ච දළ්හීකම්මසිථිලකරණප්පයොජනා අනුපඤ්ඤත්තිනයා. කායිකවාචසිකඅජ්ඣාචාරනිසෙධනතො චෙස කායං වාචඤ්ච විනෙති. තස්මා විවිධනයත්තා විසෙසනයත්තා කායවාචානඤ්ච විනයනතො අයං විනයො විනයොති අක්ඛාතො. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං –

‘‘විවිධවිසෙසනයත්තා , විනයනතො චෙව කායවාචානං;
විනයත්ථවිදූහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො’’ති.

ඉතරං පන –

අත්ථානං සූචනතො, සුවුත්තතො සවනතොථ සූදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච ‘සුත්ත’න්ති අක්ඛාතං.

තඤ්හි අත්තත්ථපරත්ථාදිභෙදෙ අත්ථෙ සූචෙති. සුවුත්තා චෙත්ථ අත්ථා වෙනෙය්‍යජ්ඣාසයානුලොමෙන වුත්තත්තා. සවති චෙතං අත්ථෙ, සස්සමිව ඵලං, පසවතීති වුත්තං හොති. සූදති චෙතං, ධෙනු විය ඛීරං, පග්ඝරතීති වුත්තං හොති. සුට්ඨු ච නෙ තායති රක්ඛතීති වුත්තං හොති. සුත්තසභාගඤ්චෙතං. යථා හි තච්ඡකානං සුත්තං පමාණං හොති එවමෙතම්පි විඤ්ඤූනං. යථා ච සුත්තෙන සඞ්ගහිතානි පුප්ඵානි න විකිරියන්ති න විද්ධංසියන්ති එවමෙතෙන සඞ්ගහිතා අත්ථා. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං –

‘‘අත්ථානං සූචනතො, සුවුත්තතො සවනතොථ සූදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච සුත්තන්ති අක්ඛාත’’න්ති.

අභිධම්මස්ස වචනත්ථො වුත්තොයෙව. අපරො නයො –

යං එත්ථ වුඩ්ඪිමන්තො, සලක්ඛණා පූජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ච ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො.

අයඤ්හි අභිසද්දො වුඩ්ඪිලක්ඛණපූජිතපරිච්ඡින්නාධිකෙසු දිස්සති. තථා හෙස ‘‘බාළ්හා මෙ දුක්ඛා වෙදනා අභික්කමන්ති, නො පටික්කමන්ති’’තිආදීසු (ම. නි. 3.384; සං. නි. 5.195) වුඩ්ඪියං ආගතො. ‘‘යා තා රත්තියො අභිඤ්ඤාතා අභිලක්ඛිතා’’තිආදීසු (ම. නි. 1.49) ලක්ඛණෙ. ‘‘රාජාභිරාජා මනුජින්දො’’තිආදීසු (ම. නි. 2.399; සු. නි. 558) පූජිතෙ. ‘‘පටිබලො විනෙතුං අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ’’තිආදීසු (මහාව. 85) පරිච්ඡින්නෙ; අඤ්ඤමඤ්ඤසඞ්කරවිරහිතෙ ධම්මෙ ච විනයෙ චාති වුත්තං හොති. ‘‘අභික්කන්තෙන වණ්ණෙනා’’තිආදීසු (වි. ව. 75) අධිකෙ.

එත්ථ ච ‘‘රූපූපපත්තියා මග්ගං භාවෙති මෙත්තාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං ඵරිත්වා විහරතී’’තිආදිනා (ධ. ස. 163 ආදයො) නයෙන වුඩ්ඪිමන්තොපි ධම්මා වුත්තා. ‘‘රූපාරම්මණං වා සද්දාරම්මණං වා’’තිආදිනා (ධ. ස. 1) නයෙන ආරම්මණාදීහි ලක්ඛණීයත්තා සලක්ඛණාපි. ‘‘සෙක්ඛා ධම්මා, අසෙක්ඛා ධම්මා, ලොකුත්තරා ධම්මා’’තිආදිනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 11; දුකමාතිකා 12) නයෙන පූජිතාපි; පූජාරහාති අධිප්පායො. ‘‘ඵස්සො හොති, වෙදනා හොතී’’තිආදිනා (ධ. ස. 1) නයෙන සභාවපරිච්ඡින්නත්තා පරිච්ඡින්නාපි. ‘‘මහග්ගතා ධම්මා, අප්පමාණා ධම්මා, අනුත්තරා ධම්මා’’තිආදිනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 12; දුකමාතිකා 99) නයෙන අධිකාපි ධම්මා වුත්තා. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං –

‘‘යං එත්ථ වුඩ්ඪිමන්තො, සලක්ඛණා පූජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ච ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො’’ති.

යං පනෙත්ථ අවිසිට්ඨං, තං –

පිටකං පිටකත්ථවිදූ, පරියත්තිබ්භාජනත්ථතො ආහු;
තෙන සමොධානෙත්වා, තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

පරියත්තිපි හි ‘‘මා පිටකසම්පදානෙනා’’තිආදීසු (අ. නි. 3.66) පිටකන්ති වුච්චති. ‘‘අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍ය කුදාලපිටකංආදාය’’තිආදීසු (ම. නි. 1.228; අ. නි. 3.70) යංකිඤ්චි භාජනම්පි. තස්මා පිටකං පිටකත්ථවිදූ පරියත්තිභාජනත්ථතො ආහු.

ඉදානි **තෙන සමොධානෙත්වා තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා**ති. තෙන එවං දුවිධත්ථෙන පිටකසද්දෙන සහ සමාසං කත්වා විනයො ච සො පිටකඤ්ච පරියත්තිභාවතො, තස්ස තස්ස අත්ථස්ස භාජනතො චාති විනයපිටකං. යථාවුත්තෙනෙව නයෙන සුත්තන්තඤ්ච තං පිටකඤ්චාති සුත්තන්තපිටකං. අභිධම්මො ච සො පිටකඤ්චාති අභිධම්මපිටකන්ති එවමෙතෙ තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

එවං ඤත්වා ච පුනපි තෙස්වෙව පිටකෙසු නානප්පකාරකොසල්ලත්ථං –

දෙසනාසාසනකථාභෙදං තෙසු යථාරහං;
සික්ඛාපහානගම්භීරභාවඤ්ච පරිදීපයෙ.
පරියත්තිභෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙ.

තත්‍රායං පරිදීපනා විභාවනා ච – එතානි හි තීණි පිටකානි යථාක්කමං ආණාවොහාරපරමත්ථදෙසනා, යථාපරාධයථානුලොමයථාධම්මසාසනානි, සංවරාසංවරදිට්ඨිවිනිවෙඨනනාමරූපපරිච්ඡෙදකථාති ච වුච්චන්ති.

එත්ථ හි විනයපිටකං ආණාරහෙන භගවතා ආණාබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා **ආණාදෙසනා;** සුත්තන්තපිටකං වොහාරකුසලෙන භගවතා වොහාරබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා **වොහාරදෙසනා;** අභිධම්මපිටකං පරමත්ථකුසලෙන භගවතා පරමත්ථබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා **පරමත්ථදෙසනා**ති වුච්චති.

තථා පඨමං යෙ තෙ පචුරාපරාධා සත්තා තෙ යථාපරාධං එත්ථ සාසිතාති **යථාපරාධසාසනං;** දුතියං අනෙකජ්ඣාසයානුසයචරියාධිමුත්තිකා සත්තා යථානුලොමං එත්ථ සාසිතාති **යථානුලොමසාසනං;** තතියං ධම්මපුඤ්ජමත්තෙ ‘අහං මමා’ති සඤ්ඤිනො සත්තා යථාධම්මං එත්ථ සාසිතාති **යථාධම්මසාසනන්**ති වුච්චති.

තථා පඨමං අජ්ඣාචාරපටිපක්ඛභූතො සංවරාසංවරො එත්ථ කථීයතීති **සංවරාසංවරකථා;** සංවරාසංවරොති ඛුද්දකො චෙව මහන්තො ච සංවරාසංවරො, කම්මාකම්මං විය ඵලාඵලං විය ච; දුතියං ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිපටිපක්ඛභූතා දිට්ඨිවිනිවෙඨනා එත්ථ කථිතාති **දිට්ඨිවිනිවෙඨනකථා;** තතියං රාගාදිපටිපක්ඛභූතො නාමරූපපරිච්ඡෙදො එත්ථ කථීයතීති **නාමරූපපරිච්ඡෙදකථා**ති වුච්චති.

තීසුපි චෙතෙසු තිස්සො සික්ඛා තීණි පහානානි චතුබ්බිධො ච ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො. තථා හි විනයපිටකෙ විසෙසෙන **අධිසීලසික්ඛා** වුත්තා, සුත්තන්තපිටකෙ **අධිචිත්තසික්ඛා,** අභිධම්මපිටකෙ **අධිපඤ්ඤාසික්ඛා.**

විනයපිටකෙ ච **වීතික්කමප්පහානං** , කිලෙසානං වීතික්කමපටිපක්ඛත්තා සීලස්ස; සුත්තන්තපිටකෙ **පරියුට්ඨානප්පහානං,** පරියුට්ඨානපටිපක්ඛත්තා සමාධිස්ස; අභිධම්මපිටකෙ **අනුසයප්පහානං,** අනුසයපටිපක්ඛත්තා පඤ්ඤාය.

පඨමෙ ච **තදඞ්ගප්පහානං** කිලෙසානං, ඉතරෙසු **වික්ඛම්භනසමුච්ඡෙදප්පහානානි.** පඨමෙ ච **දුච්චරිතසංකිලෙසස්ස** පහානං, ඉතරෙසු **තණ්හාදිට්ඨිසංකිලෙසානං** පහානං.

එකමෙකස්මිඤ්චෙත්ථ චතුබ්බිධොපි ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො – තත්ථ **ධම්මො**ති තන්ති. **අත්ථො**ති තස්සායෙවත්ථො. **දෙසනා**ති තස්සා මනසා වවත්ථාපිතාය තන්තියා දෙසනා. **පටිවෙධො**ති තන්තියා තන්තිඅත්ථස්ස ච යථාභූතාවබොධො. තීසුපි චෙතෙසු එතෙ ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධා. යස්මා සසාදීහි විය මහාසමුද්දො මන්දබුද්ධීහි දුක්ඛොගාහා අලබ්භනෙය්‍යපතිට්ඨා ච තස්මා ගම්භීරා. එවං එකමෙකස්මිං එත්ථ චතුබ්බිධොපි ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො.

අපරො නයො – **ධම්මො**ති හෙතු. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘හෙතුම්හි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා’’ති (විභ. 720). **අත්ථො**ති හෙතුඵලං. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘හෙතුඵලෙ ඤාණං අත්ථපටිසම්භිදා’’ති (විභ. 720). **දෙසනා**ති පඤ්ඤත්ති, යථාධම්මං ධම්මාභිලාපොති අධිප්පායො; අනුලොමපටිලොමසඞ්ඛෙපවිත්ථාරාදිවසෙන වා කථනං. **පටිවෙධො**ති අභිසමයො. සො ච ලොකියලොකුත්තරො. විසයතො ච අසම්මොහතො ච; අත්ථානුරූපං ධම්මෙසු, ධම්මානුරූපං අත්ථෙසු, පඤ්ඤත්තිපථානුරූපං පඤ්ඤත්තීසු අවබොධො. තෙසං තෙසං වා තත්ථ තත්ථ වුත්තධම්මානං පටිවිජ්ඣිතබ්බො සලක්ඛණසඞ්ඛාතො අවිපරීතසභාවො.

ඉදානි යස්මා එතෙසු පිටකෙසු යං යං ධම්මජාතං වා අත්ථජාතං වා යා චායං යථා යථා ඤාපෙතබ්බො අත්ථො සොතූනං ඤාණස්ස අභිමුඛො හොති තථා තථා තදත්ථජොතිකා දෙසනා, යො චෙත්ථ අවිපරීතාවබොධසඞ්ඛාතො පටිවෙධො තෙසං තෙසං වා ධම්මානං පටිවිජ්ඣිතබ්බො සලක්ඛණසඞ්ඛාතො අවිපරීතසභාවො – සබ්බම්පෙතං අනුපචිතකුසලසම්භාරෙහි දුප්පඤ්ඤෙහි, සසාදීහි විය මහාසමුද්දො, දුක්ඛොගාහං අලබ්භනෙය්‍යපතිට්ඨඤ්ච, තස්මා ගම්භීරං. එවම්පි එකමෙකස්මිං එත්ථ චතුබ්බිධොපි ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො. එත්තාවතා ච –

> දෙසනාසාසනකථාභෙදං තෙසු යථාරහං;
> සික්ඛාපහානගම්භීරභාවඤ්ච පරිදීපයෙ –

අයං ගාථා වුත්තත්ථා හොති.

> පරියත්තිභෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
> පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙ.

එත්ථ පන තීසු පිටකෙසු තිවිධො පරියත්තිභෙදො දට්ඨබ්බො. තිස්සො හි පරියත්තියො – අලගද්දූපමා නිස්සරණත්ථා භණ්ඩාගාරිකපරියත්තීති.

තත්ථ යා දුග්ගහිතා උපාරම්භාදිහෙතු පරියාපුටා අයං **අලගද්දූපමා.** යං සන්ධාය වුත්තං – ‘‘සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, පුරිසො අලගද්දත්ථිකො අලගද්දගවෙසී අලගද්දපරියෙසනං චරමානො, සො පස්සෙය්‍ය මහන්තං අලගද්දං, තමෙනං භොගෙ වා නඞ්ගුට්ඨෙ වා ගණ්හෙය්‍ය, තස්ස සො අලගද්දො පටිපරිවත්තිත්වා හත්ථෙ වා බාහාය වා අඤ්ඤතරස්මිං වා අඞ්ගපච්චඞ්ගෙ ඩංසෙය්‍ය, සො තතො නිදානං මරණං වා නිගච්ඡෙය්‍ය මරණමත්තං වා දුක්ඛං. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, අලගද්දස්ස. එවමෙව ඛො, භික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චෙ මොඝපුරිසා ධම්මං පරියාපුණන්ති සුත්තං…පෙ.… වෙදල්ලං, තෙ තං ධම්මං පරියාපුණිත්වා තෙසං ධම්මානං පඤ්ඤාය අත්ථං න උපපරික්ඛන්ති, තෙසං තෙ ධම්මා පඤ්ඤාය අත්ථං අනුපපරික්ඛතං න නිජ්ඣානං ඛමන්ති, තෙ උපාරම්භානිසංසා චෙව ධම්මං පරියාපුණන්ති ඉතිවාදප්පමොක්ඛානිසංසා ච. යස්ස චත්ථාය ධම්මං පරියාපුණන්ති තඤ්චස්ස අත්ථං නානුභොන්ති. තෙසං තෙ ධම්මා දුග්ගහිතා දීඝරත්තං අහිතාය දුක්ඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, ධම්මාන’’න්ති (ම. නි. 1.238).

යා පන සුග්ගහිතා සීලක්ඛන්ධාදිපාරිපූරිංයෙව ආකඞ්ඛමානෙන පරියාපුටා න උපාරම්භාදිහෙතු, අයං නිස්සරණත්ථා. යං සන්ධාය වුත්තං – ‘‘තෙසං තෙ ධම්මා සුග්ගහිතා දීඝරත්තං හිතාය සුඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? සුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, ධම්මාන’’න්ති (ම. නි. 1.239).

යං පන පරිඤ්ඤාතක්ඛන්ධො පහීනකිලෙසො භාවිතමග්ගො පටිවිද්ධාකුප්පො සච්ඡිකතනිරොධො ඛීණාසවො කෙවලං පවෙණිපාලනත්ථාය වංසානුරක්ඛණත්ථාය පරියාපුණාති, අයං **භණ්ඩාගාරිකපරියත්තී**ති.

විනයෙ පන සුප්පටිපන්නො භික්ඛු සීලසම්පදං නිස්සාය තිස්සො විජ්ජා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පභෙදවචනතො. සුත්තෙ සුප්පටිපන්නො සමාධිසම්පදං නිස්සාය ඡළභිඤ්ඤා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පභෙදවචනතො. අභිධම්මෙ සුප්පටිපන්නො පඤ්ඤාසම්පදං නිස්සාය චතස්සො පටිසම්භිදා පාපුණාති තාසඤ්ච තත්ථෙව පභෙදවචනතො. එවමෙතෙසු සුප්පටිපන්නො යථාක්කමෙන ඉමං විජ්ජාත්තයඡළභිඤ්ඤාචතුපටිසම්භිදාප්පභෙදං සම්පත්තිං පාපුණාති.

විනයෙ පන දුප්පටිපන්නො අනුඤ්ඤාතසුඛසම්ඵස්සඅත්ථරණපාවුරණාදිඵස්සසාමඤ්ඤතො පටික්ඛිත්තෙසු උපාදින්නකඵස්සාදීසු අනවජ්ජසඤ්ඤී හොති. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘තථාහං භගවතා ධම්මං දෙසිතං ආජානාමි, යථා යෙමෙ අන්තරායිකා ධම්මා වුත්තා භගවතා තෙ පටිසෙවතො නාලං අන්තරායායා’’ති (පාචි. 417; ම. නි. 1.234). තතො දුස්සීලභාවං පාපුණාති. සුත්තෙ දුප්පටිපන්නො ‘‘චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, පුග්ගලා සන්තො සංවිජ්ජමානා ලොකස්මි’’න්තිආදීසු (අ. නි. 4.5) අධිප්පායං අජානන්තො දුග්ගහිතං ගණ්හාති. යං සන්ධාය වුත්තං – ‘‘අත්තනා දුග්ගහිතෙන අම්හෙ චෙව අබ්භාචික්ඛති අත්තානඤ්ච ඛනති බහුඤ්ච අපුඤ්ඤං පසවතී’’ති (පාචි. 417; ම. නි. 1.236). තතො මිච්ඡාදිට්ඨිතං පාපුණාති. අභිධම්මෙ දුප්පටිපන්නො ධම්මචින්තං අතිධාවන්තො අචින්තෙය්‍යානිපි චින්තෙති, තතො චිත්තක්ඛෙපං පාපුණාති. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, අචින්තෙය්‍යානි, න චින්තෙතබ්බානි, යානි චින්තෙන්තො උම්මාදස්ස විඝාතස්ස භාගී අස්සා’’ති (අ. නි. 4.77). එවමෙතෙසු දුප්පටිපන්නො යථාක්කමෙන ඉමං දුස්සීලභාවමිච්ඡාදිට්ඨිතාචිත්තක්ඛෙපප්පභෙදං විපත්තිං පාපුණාතීති. එත්තාවතා ච –

> පරියත්තිභෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
> පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙ.

අයම්පි ගාථා වුත්තත්ථා හොති. එවං නානප්පකාරතො පිටකානි ඤත්වා තෙසං වසෙන සබ්බම්පෙතං සඞ්ගය්හමානං තීණි පිටකානි හොන්ති.

කථං නිකායතො පඤ්ච නිකායාති? සබ්බමෙව හෙතං දීඝනිකායො මජ්ඣිමනිකායො සංයුත්තනිකායො අඞ්ගුත්තරනිකායො ඛුද්දකනිකායොති පඤ්චප්පභෙදං හොති. තත්ථ කතමො **දීඝනිකායො?** තිවග්ගසඞ්ගහානි බ්‍රහ්මජාලාදීනි චතුත්තිංස සුත්තානි.

චතුත්තිංසෙව සුත්තන්තා, තිවග්ගො යස්ස සඞ්ගහො;
එස දීඝනිකායොති, පඨමො අනුලොමිකො.

කස්මා පනෙස දීඝනිකායොති වුච්චති? දීඝප්පමාණානං සුත්තානං සමූහතො නිවාසතො ච. සමූහනිවාසා හි නිකායොති වුච්චන්ති. ‘‘නාහං, භික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායම්පි සමනුපස්සාමි එවං චිත්තං යථයිදං, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා (සං. නි. 3.100), පොණිකනිකායො, චික්ඛල්ලිකනිකායො’’ති. එවමාදීනි චෙත්ථ සාධකානි සාසනතො ලොකතො ච. එවං සෙසානම්පි නිකායභාවෙ වචනත්ථො වෙදිතබ්බො.

කතමො **මජ්ඣිමනිකායො**? මජ්ඣිමප්පමාණානි පඤ්චදසවග්ගසඞ්ගහානි මූලපරියායසුත්තාදීනි දියඩ්ඪසතං ද්වෙ ච සුත්තානි.

දියඩ්ඪසතසුත්තන්තා, ද්වෙ ච සුත්තානි යත්ථ සො;
නිකායො මජ්ඣිමො පඤ්ච, දසවග්ගපරිග්ගහො.

කතමො **සංයුත්තනිකායො**? දෙවතාසංයුත්තාදිවසෙන ඨිතානි ඔඝතරණාදීනි සත්ත සුත්තසහස්සානි සත්ත සුත්තසතානි ච ද්වාසට්ඨි ච සුත්තානි.

සත්ත සුත්තසහස්සානි, සත්ත සුත්තසතානි ච;
ද්වාසට්ඨි චෙව සුත්තන්තා, එසො සංයුත්තසඞ්ගහො.

කතමො **අඞ්ගුත්තරනිකායො**? එකෙකඅඞ්ගාතිරෙකවසෙන ඨිතානි චිත්තපරියාදානාදීනි නව සුත්තසහස්සානි පඤ්ච සුත්තසතානි සත්තපඤ්ඤාසඤ්ච සුත්තානි.

නව සුත්තසහස්සානි, පඤ්ච සුත්තසතානි ච;
සත්තපඤ්ඤාසසුත්තානි, සඞ්ඛ්‍යා අඞ්ගුත්තරෙ අයං.

කතමො **ඛුද්දකනිකායො**? සකලං විනයපිටකං, අභිධම්මපිටකං, ඛුද්දකපාඨ, ධම්මපදාදයො ච පුබ්බෙ දස්සිතා පඤ්චදසප්පභෙදා; ඨපෙත්වා චත්තාරො නිකායෙ අවසෙසං බුද්ධවචනන්ති.

ඨපෙත්වා චතුරොපෙතෙ, නිකායෙ දීඝආදිකෙ;
තදඤ්ඤං බුද්ධවචනං, නිකායො ඛුද්දකො මතොති.

එවං නිකායතො පඤ්ච නිකායා හොන්ති.

කථං අඞ්ගවසෙන නවඞ්ගානීති? සබ්බමෙව හිදං ‘සුත්තං ගෙය්‍යං වෙය්‍යාකරණං ගාථා උදානං ඉතිවුත්තකං ජාතකං අබ්භුතධම්මං වෙදල්ල’න්ති නවප්පභෙදං හොති. තත්ථ උභතොවිභඞ්ගනිද්දෙසඛන්ධකපරිවාරා සුත්තනිපාතෙ මඞ්ගලසුත්තරතනසුත්තනාලකසුත්තතුවට්ටකසුත්තානි අඤ්ඤම්පි ච සුත්තනාමකං තථාගතවචනං **සුත්ත**න්ති වෙදිතබ්බං. සබ්බම්පි සගාථකං සුත්තං **ගෙය්‍ය**න්ති වෙදිතබ්බං. විසෙසෙන සංයුත්තනිකායෙ සකලොපි සගාථාවග්ගො. සකලම්පි අභිධම්මපිටකං, නිග්ගාථකං සුත්තං, යඤ්ච අඤ්ඤම්පි අට්ඨහි අඞ්ගෙහි අසඞ්ගහිතං බුද්ධවචනං, තං **වෙය්‍යාකරණ**න්ති වෙදිතබ්බං. ධම්මපදං ථෙරගාථා ථෙරීගාථා සුත්තනිපාතෙ නොසුත්තනාමිකා සුද්ධිකගාථා ච **ගාථා**ති වෙදිතබ්බා. සොමනස්සඤාණමයිකගාථාප්පටිසංයුත්තා ද්වාසීති සුත්තන්තා **උදාන**න්ති වෙදිතබ්බං. ‘වුත්තඤ්හෙතං භගවතා’තිආදිනයප්පවත්තා (ඉතිවු. 1) දසුත්තරසතසුත්තන්තා **ඉතිවුත්තක**න්ති වෙදිතබ්බං. අපණ්ණකජාතකාදීනි පඤ්ඤාසාධිකානි පඤ්ච ජාතකසතානි **ජාතක**න්ති වෙදිතබ්බං. ‘‘චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, අච්ඡරියා අබ්භුතා ධම්මා ආනන්දෙ’’තිආදිනයපවත්තා (දී. නි. 2.209; අ. නි. 4.129) සබ්බෙපි අච්ඡරියඅබ්භුතධම්මප්පටිසංයුත්තා සුත්තන්තා **අබ්භුතධම්ම**න්ති වෙදිතබ්බං.

චූළවෙදල්ලමහාවෙදල්ලසම්මාදිට්ඨිසක්කපඤ්හසඞ්ඛාරභාජනියමහාපුණ්ණමසුත්තාදයො සබ්බෙපි වෙදඤ්ච තුට්ඨිඤ්ච ලද්ධා ලද්ධා පුච්ඡිතසුත්තන්තා **වෙදල්ල**න්ති වෙදිතබ්බං. එවමෙතං අඞ්ගතො නවඞ්ගානි.

කථං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති? සබ්බමෙව හිදං බුද්ධවචනං.

‘‘ද්වාසීති බුද්ධතො ගණ්හිං, ද්වෙ සහස්සානි භික්ඛුතො;
චතුරාසීති සහස්සානි, යෙ මෙ ධම්මා පවත්තිනො’’ති. (ථෙරගා. 1027);

එවං පරිදීපිතධම්මක්ඛන්ධවසෙන චතුරාසීතිසහස්සප්පභෙදං හොති. තත්ථ එකානුසන්ධිකං සුත්තං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. යං අනෙකානුසන්ධිකං තත්ථ අනුසන්ධිවසෙන ධම්මක්ඛන්ධගණනා. ගාථාබන්ධෙසු පඤ්හාපුච්ඡනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො, විස්සජ්ජනං එකො. අභිධම්මෙ එකමෙකං තිකදුකභාජනං එකමෙකඤ්ච චිත්තවාරභාජනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. විනයෙ අත්ථි වත්ථු, අත්ථි මාතිකා, අත්ථි පදභාජනීයං, අත්ථි ආපත්ති, අත්ථි අනාපත්ති, අත්ථි අන්තරාපත්ති, අත්ථි තිකච්ඡෙදො. තත්ථ එකමෙකො කොට්ඨාසො එකමෙකො ධම්මක්ඛන්ධොති වෙදිතබ්බො. එවං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි.

එවමෙතං සබ්බම්පි බුද්ධවචනං පඤ්චසතිකසඞ්ගීතිකාලෙ සඞ්ගායන්තෙන මහාකස්සපප්පමුඛෙන වසීගණෙන අයං ධම්මො අයං විනයො, ඉදං පඨමබුද්ධවචනං, ඉදං මජ්ඣිමබුද්ධවචනං, ඉදං පච්ඡිමබුද්ධවචනං, ඉදං විනයපිටකං, ඉදං සුත්තන්තපිටකං, ඉදං අභිධම්මපිටකං, අයං දීඝනිකායො… පෙ.… අයං ඛුද්දකනිකායො, ඉමානි සුත්තාදීනි නවඞ්ගානි, ඉමානි චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති ඉමං පභෙදං වවත්ථපෙත්වාව සඞ්ගීතං. න කෙවලඤ්ච ඉමමෙව අඤ්ඤම්පි උද්දානසඞ්ගහවග්ගසඞ්ගහපෙය්‍යාලසඞ්ගහඑකනිපාතදුකනිපාතාදිනිපාතසඞ්ගහසංයුත්තසඞ්ගහ පණ්ණාසසඞ්ගහාදිඅනෙකවිධං, තීසු පිටකෙසු සන්දිස්සමානං සඞ්ගහප්පභෙදං වවත්ථපෙත්වාව සත්තහි මාසෙහි සඞ්ගීතං.

සඞ්ගීතිපරියොසානෙ චස්ස ඉදං මහාකස්සපත්ථෙරෙන දසබලස්ස සාසනං පඤ්චවස්සසහස්සපරිමාණකාලං පවත්තනසමත්ථං කතන්ති සඤ්ජාතප්පමොදා සාධුකාරං විය දදමානා අයං මහාපථවී උදකපරියන්තං කත්වා අනෙකප්පකාරං කම්පි සඞ්කම්පි සම්පකම්පි සම්පවෙධි. අනෙකානි ච අච්ඡරියානි පාතුරහෙසුං.

එවං සඞ්ගීතෙ පනෙත්ථ අයං අභිධම්මො පිටකතො අභිධම්මපිටකං, නිකායතො ඛුද්දකනිකායො, අඞ්ගතො වෙය්‍යාකරණං, ධම්මක්ඛන්ධතො කතිපයානි ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි හොන්ති.

තං ධාරයන්තෙසු භික්ඛූසු පුබ්බෙ එකො භික්ඛු සබ්බසාමයිකපරිසාය නිසීදිත්වා අභිධම්මතො සුත්තං ආහරිත්වා ධම්මං කථෙන්තො ‘‘රූපක්ඛන්ධො අබ්‍යාකතො, චත්තාරො ඛන්ධා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; දසායතනා අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ආයතනා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; සොළස ධාතුයො අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ධාතුයො සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; සමුදයසච්චං අකුසලං, මග්ගසච්චං කුසලං, නිරොධසච්චං අබ්‍යාකතං, දුක්ඛසච්චං සියා කුසලං සියා අකුසලං සියා අබ්‍යාකතං; දසින්ද්‍රියා අබ්‍යාකතා, දොමනස්සින්ද්‍රියං අකුසලං, අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං කුසලං, චත්තාරි ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා සියා අබ්‍යාකතා, ඡ ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා’’ති ධම්මකථං කථෙසි.

තස්මිං ඨානෙ එකො භික්ඛු නිසින්නො ‘ධම්මකථික ත්වං සිනෙරුං පරික්ඛිපන්තො විය දීඝසුත්තං ආහරසි, කිං සුත්තං නාමෙත’න්ති ආහ. ‘අභිධම්මසුත්තං නාම, ආවුසො’ති. ‘අභිධම්මසුත්තං කස්මා ආහරසි? කිං අඤ්ඤං බුද්ධභාසිතං සුත්තං ආහරිතුං න වට්ටතී’ති? ‘අභිධම්මො කෙන භාසිතො’ති? ‘න එසො බුද්ධභාසිතො’ති. ‘කිං පන තෙ, ආවුසො, විනයපිටකං උග්ගහිත’න්ති? ‘න උග්ගහිතං, ආවුසො’ති. ‘අවිනයධාරිතාය මඤ්ඤෙ ත්වං අජානන්තො එවං වදෙසී’ති. ‘විනයමත්තමෙව, ආවුසො, උග්ගහිත’න්ති. ‘තම්පි තෙ දුග්ගහිතං, පරිසපරියන්තෙ නිසීදිත්වා නිද්දායන්තෙන උග්ගහිතං භවිස්සති; තුම්හාදිසෙ හි පබ්බාජෙන්තො වා උපසම්පාදෙන්තො වා සාතිසාරො හොති’. ‘කිං කාරණා’? විනයමත්තස්සපි දුග්ගහිතත්තා; වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘තත්ථ අනාපත්ති, න විවණ්ණෙතුකාමො ඉඞ්ඝ තාව, ආවුසො, සුත්තන්තං වා ගාථායො වා අභිධම්මං වා පරියාපුණස්සු, පච්ඡාපි විනයං පරියාපුණිස්සසී’’ති (පාචි. 442) භණති. ‘‘සුත්තන්තෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා අභිධම්මං වා විනයං වා පුච්ඡති, අභිධම්මෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා විනයං වා පුච්ඡති, විනයෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා අභිධම්මං වා පුච්ඡතී’’ති (පාචි. 1221). ‘ත්වං පන එත්තකම්පි න ජානාසී’ති එත්තකෙනපි පරවාදී නිග්ගහිතො හොති.

මහාගොසිඞ්ගසුත්තං පන ඉතොපි බලවතරං. තත්‍ර හි ධම්මසෙනාපති **සාරිපුත්තත්ථෙරො** අඤ්ඤමඤ්ඤං පුච්ඡිතපඤ්හඤ්ච විස්සජ්ජනඤ්ච ආරොචෙතුං සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස විස්සජ්ජනං ආරොචෙන්තො ‘‘ඉධාවුසො සාරිපුත්ත, ද්වෙ භික්ඛූ අභිධම්මකථං කථෙන්ති , තෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං පඤ්හං පුච්ඡන්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස පඤ්හං පුට්ඨා විස්සජ්ජෙන්ති, නො ච සංසාදෙන්ති, ධම්මී ච නෙසං කථාපවත්තිනී හොති, එවරූපෙන ඛො, ආවුසො, සාරිපුත්ත, භික්ඛුනා ගොසිඞ්ගසාලවනං සොභෙය්‍යා’’ති (ම. නි. 1.343) ආහ. සත්ථා ආභිධම්මිකා නාම මම සාසනෙ පරිබාහිරාති අවත්වා සුවණ්ණාලිඞ්ගසදිසං ගීවං උන්නාමෙත්වා පුණ්ණචන්දසස්සිරිකං මහාමුඛං පූරෙත්වා බ්‍රහ්මඝොසං නිච්ඡාරෙන්තො ‘‘සාධු සාධු සාරිපුත්තා’’ති මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස සාධුකාරං දත්වා ‘‘යථා තං මොග්ගල්ලානො ච සම්මා බ්‍යාකරමානො බ්‍යාකරෙය්‍ය, මොග්ගල්ලානො හි සාරිපුත්ත ධම්මකථිකො’’ති (ම. නි. 1.343) ආහ. ආභිධම්මිකභික්ඛූයෙව කිර ධම්මකථිකා නාම, අවසෙසා ධම්මකථං කථෙන්තාපි න ධම්මකථිකා. කස්මා? තෙ හි ධම්මකථං කථෙන්තා කම්මන්තරං විපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡෙදං ධම්මන්තරං ආලොළෙත්වා කථෙන්ති. ආභිධම්මිකා පන ධම්මන්තරං න ආලොළෙන්ති. තස්මා ආභිධම්මිකො භික්ඛු ධම්මං කථෙතු වා මා වා, පුච්ඡිතකාලෙ පන පඤ්හං කථෙස්සතීති. අයමෙව එකන්තධම්මකථිකො නාම හොති. ඉදං සන්ධාය සත්ථා සාධුකාරං දත්වා ‘සුකථිතං මොග්ගල්ලානෙනා’ති ආහ.

අභිධම්මං පටිබාහෙන්තො ඉමස්මිං ජිනචක්කෙ පහාරං දෙති, සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං පටිබාහති, සත්ථු වෙසාරජ්ජඤාණං පටිනිවත්තෙති, සොතුකාමං පරිසං විසංවාදෙති, අරියමග්ගෙ ආවරණං බන්ධති, අට්ඨාරසසු භෙදකරවත්ථූසු එකස්මිං සන්දිස්සති උක්ඛෙපනීයකම්මතජ්ජනීයකම්මාරහො හොති. තං තං කම්මං කත්වා උය්‍යොජෙතබ්බො ‘ගච්ඡ විඝාසාදො හුත්වා ජීවිස්සසී’ති.

අථාපි එවං වදෙය්‍ය – ‘‘සචෙ අභිධම්මො බුද්ධභාසිතො, යථා අනෙකෙසු සුත්තසහස්සෙසු ‘එකං සමයං භගවා රාජගහෙ විහරතී’තිආදිනා නයෙන නිදානං සජ්ජිතං, එවමස්සාපි නිදානං සජ්ජිතං භවෙය්‍යා’’ති. සො ‘ජාතකසුත්තනිපාතධම්මපදාදීනං එවරූපං නිදානං නත්ථි, න චෙතානි න බුද්ධභාසිතානී’ති පටික්ඛිපිත්වා උත්තරිපි එවං වත්තබ්බො – ‘පණ්ඩිත, අභිධම්මො නාමෙස සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානංයෙව විසයො, න අඤ්ඤෙසං විසයො. බුද්ධානඤ්හි ඔක්කන්ති පාකටා, අභිජාති පාකටා, අභිසම්බොධි පාකටා, ධම්මචක්කප්පවත්තනං පාකටං. යමකපාටිහාරියං පාකටං, තිදිවක්කමො පාකටො, දෙවලොකෙ දෙසිතභාවො පාකටො, දෙවොරොහනං පාකටං. යථා නාම චක්කවත්තිරඤ්ඤො හත්ථිරතනං වා අස්සරතනං වා ථෙනෙත්වා යානකෙ යොජෙත්වා විචරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං; චක්කරතනං වා පන ථෙනෙත්වා පලාලසකටෙ ඔලම්බිත්වා විචරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං; යොජනප්පමාණං ඔභාසනසමත්ථං මණිරතනං වා පන කප්පාසපච්ඡියං පක්ඛිපිත්වා වළඤ්ජනං නාම අට්ඨානං අකාරණං. කස්මා? රාජාරහභණ්ඩතාය; එවමෙව අභිධම්මො නාම න අඤ්ඤෙසං විසයො, සබ්බඤ්ඤුබුද්ධානංයෙව විසයො. තෙසං වසෙන දෙසෙතබ්බදෙසනා. බුද්ධානඤ්හි ඔක්කන්ති පාකටා…පෙ.... දෙවොරොහනං පාකටං. අභිධම්මස්ස නිදානකිච්චං නාම නත්ථි පණ්ඩිතා’ති. න හි සක්කා එවං වුත්තෙ පරවාදිනා සහධම්මිකං උදාහරණං උදාහරිතුං.

මණ්ඩලාරාමවාසී **තිස්සභූතිත්ථෙරො** පන මහාබොධිනිදානො එස අභිධම්මො නාමාති දස්සෙතුං ‘‘යෙන ස්වාහං, භික්ඛවෙ, විහාරෙන පඨමාභිසම්බුද්ධො විහරාමි තස්ස පදෙසෙන විහාසි’’න්ති (සං. නි. 5.11) ඉමං පදෙසවිහාරසුත්තන්තං ආහරිත්වා කථෙසි. දසවිධො හි පදෙසො නාම – ඛන්ධපදෙසො, ආයතනපදෙසො, ධාතුපදෙසො, සච්චපදෙසො, ඉන්ද්‍රියපදෙසො, පච්චයාකාරපදෙසො, සතිපට්ඨානපදෙසො, ඣානපදෙසො, නාමපදෙසො, ධම්මපදෙසොති. තෙසු සත්ථා මහාබොධිමණ්ඩෙ පඤ්චක්ඛන්ධෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාක්ඛන්ධවසෙනෙව විහාසි. ද්වාදසායතනානි අට්ඨාරස ධාතුයො නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි. ඉමං තෙමාසං ධම්මායතනෙ වෙදනාවසෙන ධම්මධාතුයඤ්ච වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි සච්චානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං දුක්ඛසච්චෙ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. බාවීසතින්ද්‍රියානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාපඤ්චකඉන්ද්‍රියවසෙන විහාසි. ද්වාදසපදිකං පච්චයාකාරවට්ටං නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං ඵස්සපච්චයා වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාසතිපට්ඨානවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි ඣානානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං ඣානඞ්ගෙසු වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. නාමං නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං තත්ථ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. ධම්මෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣි, ඉමං තෙමාසං වෙදනාත්තිකවසෙනෙව විහාසීති. එවං ථෙරො පදෙසවිහාරසුත්තන්තවසෙන අභිධම්මස්ස නිදානං කථෙසි.

ගාමවාසී **සුමනදෙවත්ථෙරො** පන හෙට්ඨාලොහපාසාදෙ ධම්මං පරිවත්තෙන්තො ‘අයං පරවාදී බාහා පග්ගය්හ අරඤ්ඤෙ කන්දන්තො විය, අසක්ඛිකං අඩ්ඩං කරොන්තො විය ච, අභිධම්මෙ නිදානස්ස අත්ථිභාවම්පි න ජානාතී’ති වත්වා නිදානං කථෙන්තො එවමාහ – එකං සමයං භගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමූලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං. තත්‍ර ඛො භගවා දෙවානං තාවතිංසානං අභිධම්මකථං කථෙසි – ‘‘කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මා’’ති.

අඤ්ඤෙසු පන සුත්තෙසු එකමෙව නිදානං. අභිධම්මෙ **ද්වෙ නිදානානි** – අධිගමනිදානඤ්ච දෙසනානිදානඤ්ච . තත්ථ **අධිගමනිදානං** දීපඞ්කරදසබලතො පට්ඨාය යාව මහාබොධිපල්ලඞ්කා වෙදිතබ්බං. **දෙසනානිදානං** යාව ධම්මචක්කප්පවත්තනා. එවං උභයනිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස නිදානකොසල්ලත්ථං ඉදං තාව **පඤ්හාකම්මං** වෙදිතබ්බං – අයං අභිධම්මො නාම කෙන පභාවිතො? කත්ථ පරිපාචිතො? කත්ථ අධිගතො? කදා අධිගතො? කෙන අධිගතො? කත්ථ විචිතො? කදා විචිතො? කෙන විචිතො? කත්ථ දෙසිතො? කස්සත්ථාය දෙසිතො? කිමත්ථං දෙසිතො? කෙහි පටිග්ගහිතො? කෙ සික්ඛන්ති? කෙ සික්ඛිතසික්ඛා? කෙ ධාරෙන්ති? කස්ස වචනං? කෙනාභතොති?

තත්‍රිදං **විස්සජ්ජනං – කෙන පභාවිතොති** බොධිඅභිනීහාරසද්ධාය පභාවිතො. **කත්ථ පරිපාචිතොති** අඩ්ඪඡක්කෙසු ජාතකසතෙසු. **කත්ථ අධිගතොති** බොධිමූලෙ. **කදා අධිගතොති** විසාඛාපුණ්ණමාසියං. **කෙනාධිගතොති** සබ්බඤ්ඤුබුද්ධෙන. **කත්ථ විචිතොති** බොධිමණ්ඩෙ. **කදා විචිතොති** රතනඝරසත්තාහෙ. **කෙන විචිතොති** සබ්බඤ්ඤුබුද්ධෙන. **කත්ථ දෙසිතොති** දෙවෙසු තාවතිංසෙසු. **කස්සත්ථාය දෙසිතොති** දෙවතානං. **කිමත්ථං දෙසිතොති** චතුරොඝනිත්ථරණත්ථං. **කෙහි පටිග්ගහිතොති** දෙවෙහි. **කෙ සික්ඛන්තීති** සෙක්ඛා ච පුථුජ්ජනකල්‍යාණා ච. **කෙ සික්ඛිතසික්ඛාති** අරහන්තො ඛීණාසවා. **කෙ ධාරෙන්තීති** යෙසං වත්තති තෙ ධාරෙන්ති. **කස්ස වචනන්ති** භගවතො වචනං, අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස. **කෙනාභතොති** ආචරියපරම්පරාය.

අයඤ්හි සාරිපුත්තත්ථෙරො භද්දජි සොභිතො පියජාලි පියපාලො පියදස්සී කොසියපුත්තො සිග්ගවො සන්දෙහො මොග්ගලිපුත්තො සුදත්තො ධම්මියො දාසකො සොණකො රෙවතොති එවමාදීහි යාව තතියසඞ්ගීතිකාලා ආභතො. තතො උද්ධං තෙසංයෙව සිස්සානුසිස්සෙහීති එවං තාව ජම්බුදීපතලෙ ආචරියපරම්පරාය ආභතො. ඉමං පන දීපං –

තතො මහින්දො ඉට්ටියො, උත්තියො සම්බලො තථා;
පණ්ඩිතො භද්දනාමො ච, එතෙ නාගා මහාපඤ්ඤා.

ජම්බුදීපා ඉධාගතාති (පරි. 3, 8).

ඉමෙහි මහානාගෙහි ආභතො. තතො උද්ධං තෙසංයෙව සිස්සානුසිස්සසඞ්ඛාතාය ආචරියපරම්පරාය යාවජ්ජතනකාලා ආභතො.

සුමෙධකථා

එවං ආභතස්ස පනස්ස යං තං **දීපඞ්කරදසබලතො** පට්ඨාය යාව මහාබොධිපල්ලඞ්කා අධිගමනිදානං, යාව ධම්මචක්කප්පවත්තනා දෙසනානිදානඤ්ච වුත්තං, තස්ස ආවිභාවත්ථං අයං අනුපුබ්බිකථා වෙදිතබ්බා –

ඉතො කිර කප්පසතසහස්සාධිකානං චතුන්නං අසඞ්ඛෙය්‍යානං මත්ථකෙ අමරවතී නාම නගරං අහොසි. තත්ථ **සුමෙධො** නාම බ්‍රාහ්මණො පටිවසති උභතො සුජාතො, මාතිතො ච පිතිතො ච, සංසුද්ධගහණිකො, යාව සත්තමා කුලපරිවට්ටා අක්ඛිත්තො අනුපකුට්ඨො ජාතිවාදෙන, අභිරූපො දස්සනීයො පාසාදිකො පරමාය වණ්ණපොක්ඛරතාය සමන්නාගතො. සො අඤ්ඤං කම්මං අකත්වා බ්‍රාහ්මණසිප්පමෙව උග්ගණ්හි. තස්ස දහරකාලෙයෙව මාතාපිතරො කාලමකංසු. අථස්ස රාසිවඩ්ඪකො අමච්චො ආයපොත්ථකං ආහරිත්වා සුවණ්ණරජතමණිමුත්තාදිපූරිතෙ ගබ්භෙ විවරිත්වා ‘එත්තකං තෙ කුමාර මාතු සන්තකං, එත්තකං පිතු සන්තකං, එත්තකං අය්‍යකපය්‍යකානං සන්තකාති යාව සත්තමා කුලපරිවට්ටා ධනං ආචික්ඛිත්වා එතං පටිපජ්ජාහී’ති ආහ. **සුමෙධපණ්ඩිතො** චින්තෙසි – ‘ඉමං ධනං සංහරිත්වා මය්හං පිතුපිතාමහාදයො පරලොකං ගච්ඡන්තා එකකහාපණම්පි ගහෙත්වා න ගතා, මයා පන ගහෙත්වා ගමනකාරණං කාතුං වට්ටතී’ති සො රඤ්ඤො ආරොචෙත්වා නගරෙ භෙරිං චරාපෙත්වා මහාජනස්ස දානං දත්වා තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජි. ඉමස්මිං පන ඨානෙ **සුමෙධකථා** කථෙතබ්බා. වුත්තඤ්හෙතං **බුද්ධවංසෙ** (බු. වං. 2.1-33) –

කප්පෙ ච සතසහස්සෙ, චතුරො ච අසඞ්ඛියෙ;
අමරං නාම නගරං, දස්සනෙය්‍යං මනොරමං.

දසහි සද්දෙහි අවිවිත්තං, අන්නපානසමායුතං;
හත්ථිසද්දං අස්සසද්දං, භෙරිසඞ්ඛරථානි ච;
ඛාදථ පිවථ චෙව, අන්නපානෙන ඝොසිතං.

නගරං සබ්බඞ්ගසම්පන්නං, සබ්බකම්මමුපාගතං;
සත්තරතනසම්පන්නං, නානාජනසමාකුලං;
සමිද්ධං දෙවනගරංව, ආවාසං පුඤ්ඤකම්මිනං.

නගරෙ අමරවතියා, සුමෙධො නාම බ්‍රාහ්මණො;
අනෙකකොටිසන්නිචයො, පහූතධනධඤ්ඤවා.

අජ්ඣායකො මන්තධරො, තිණ්ණං වෙදාන පාරගූ;
ලක්ඛණෙ ඉතිහාසෙ ච, සධම්මෙ පාරමිං ගතො.

රහොගතො නිසීදිත්වා, එවං චින්තෙසහං තදා;
දුක්ඛො පුනබ්භවො නාම, සරීරස්ස ච භෙදනං.

ජාතිධම්මො ජරාධම්මො, බ්‍යාධිධම්මො සහං තදා;
අජරං අමතං ඛෙමං, පරියෙසිස්සාමි නිබ්බුතිං.

යංනූනිමං පූතිකායං, නානාකුණපපූරිතං;
ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍යං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

අත්ථි හෙහිති සො මග්ගො, න සො සක්කා න හෙතුයෙ;
පරියෙසිස්සාමි තං මග්ගං, භවතො පරිමුත්තියා.

යථාපි දුක්ඛෙ විජ්ජන්තෙ, සුඛං නාමපි විජ්ජති;
එවං භවෙ විජ්ජමානෙ, විභවොපි ඉච්ඡිතබ්බකො.

යථාපි උණ්හෙ විජ්ජන්තෙ, අපරං විජ්ජති සීතලං;
එවං තිවිධග්ගි විජ්ජන්තෙ, නිබ්බානං ඉච්ඡිතබ්බකං.

යථාපි පාපෙ විජ්ජන්තෙ, කල්‍යාණමපි විජ්ජති;
එවමෙව ජාති විජ්ජන්තෙ, අජාතිපිච්ඡිතබ්බකං.

යථා ගූථගතො පුරිසො, තළාකං දිස්වාන පූරිතං;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො තළාකස්ස සො.

එවං කිලෙසමලධොවෙ, විජ්ජන්තෙ අමතන්තළෙ;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො අමතන්තළෙ.

යථා අරීහි පරිරුද්ධො, විජ්ජන්තෙ ගමනම්පථෙ;
න පලායති සො පුරිසො, න දොසො අඤ්ජසස්ස සො.

එවං කිලෙසපරිරුද්ධො, විජ්ජමානෙ සිවෙ පථෙ;
න ගවෙසති තං මග්ගං, න දොසො සිවමඤ්ජසෙ.

යථාපි බ්‍යාධිතො පුරිසො, විජ්ජමානෙ තිකිච්ඡකෙ;
න තිකිච්ඡාපෙති තං බ්‍යාධිං, න දොසො සො තිකිච්ඡකෙ.

එවං කිලෙසබ්‍යාධීහි, දුක්ඛිතො පරිපීළිතො;
න ගවෙසති තං ආචරියං, න දොසො සො විනායකෙ.

යථාපි කුණපං පුරිසො, කණ්ඨෙ බද්ධං ජිගුච්ඡිය;
මොචයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍ය, සුඛී සෙරී සයංවසී.

තථෙවිමං පූතිකායං, නානාකුණපසඤ්චයං;
ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍යං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

යථා උච්චාරට්ඨානම්හි, කරීසං නරනාරියො;
ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛා අනත්ථිකා.

එවමෙවාහං ඉමං කායං, නානාකුණපපූරිතං;
ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡිස්සං, වච්චං කත්වා යථා කුටිං.

යථාපි ජජ්ජරං නාවං, පලුග්ගං උදගාහිනිං;
සාමී ඡඩ්ඩෙත්වා ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛා අනත්ථිකා.

එවමෙවාහං ඉමං කායං, නවච්ඡිද්දං ධුවස්සවං;
ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡිස්සං, ජිණ්ණනාවංව සාමිකා.

යථාපි පුරිසො චොරෙහි, ගච්ඡන්තො භණ්ඩමාදිය;
භණ්ඩච්ඡෙදභයං දිස්වා, ඡඩ්ඩයිත්වාන ගච්ඡති.

එවමෙව අයං කායො, මහාචොරසමො විය;
පහායිමං ගමිස්සාමි, කුසලච්ඡෙදනාභයා.

එවාහං චින්තයිත්වාන, නෙකකොටිසතං ධනං;
නාථානාථානං දත්වාන, හිමවන්තමුපාගමිං.

හිමවන්තස්සාවිදූරෙ, ධම්මිකො නාම පබ්බතො;
අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා.

චඞ්කමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිවජ්ජිතං;
අට්ඨගුණසමුපෙතං, අභිඤ්ඤාබලමාහරිං.

සාටකං පජහිං තත්ථ, නවදොසමුපාගතං;
වාකචීරං නිවාසෙසිං, ද්වාදසගුණමුපාගතං.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං , පජහිං පණ්ණසාලකං;
උපාගමිං රුක්ඛමූලං, ගුණෙ දසහුපාගතං.

වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජහිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පවත්තඵලමාදියිං.

තත්ථප්පධානං පදහිං, නිසජ්ජට්ඨානචඞ්කමෙ;
අබ්භන්තරම්හි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණින්ති. (බු. වං. 2.1-33);

තත්ථ **අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතාති** ඉමිස්සා පාළියා සුමෙධපණ්ඩිතෙන අස්සමපණ්ණසාලාචඞ්කමා සහත්ථා මාපිතා විය වුත්තා. අයං පනෙත්ථ අත්ථො – මහාසත්තඤ්හි ''හිමවන්තං අජ්ඣොගාහෙත්වා අජ්ජ ධම්මිකපබ්බතං පවිසිස්සාමී''ති නික්ඛන්තං දිස්වා සක්කො දෙවානමින්දො විස්සකම්මදෙවපුත්තං ආමන්තෙසි – ''ගච්ඡ, තාත, අයං සුමෙධපණ්ඩිතො 'පබ්බජිස්සාමී'ති නික්ඛන්තො එතස්ස වසනට්ඨානං මාපෙහී''ති. සො තස්ස වචනං සම්පටිච්ඡිත්වා රමණීයං අස්සමං සුගුත්තං පණ්ණසාලං, මනොරමං චඞ්කමඤ්ච මාපෙසි. භගවා පන තදා අත්තනො පුඤ්ඤානුභාවෙන නිප්ඵන්නං තං අස්සමපදං සන්ධාය ''සාරිපුත්ත තස්මිං ධම්මිකපබ්බතෙ –

අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා;
චඞ්කමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිවජ්ජිත''න්ති. –

ආහ. තත්ථ **අස්සමො සුකතො මය්හන්ති** සුකතො මයා. **පණ්ණසාලා සුමාපිතාති** පණ්ණච්ඡන්නා සාලාපි මෙ සුමාපිතා අහොසි.

පඤ්චදොසවිවජ්ජිතන්ති පඤ්චිමෙ චඞ්කමදොසා නාම ථද්ධවිසමතා, අන්තොරුක්ඛතා, ගහනච්ඡන්නතා, අතිසම්බාධතා, අතිවිසාලතාති. ථද්ධවිසමභූමිභාගස්මිඤ්හි චඞ්කමෙ චඞ්කමන්තස්ස පාදා රුජ්ජන්ති, ඵොටා උට්ඨහන්ති, චිත්තං එකග්ගතං න ලභති, කම්මට්ඨානං විපජ්ජති. මුදුසමතලෙ පන ඵාසුවිහාරං ආගම්ම කම්මට්ඨානං සම්පජ්ජති. තස්මා ථද්ධවිසමභූමිභාගතා එකො දොසොති වෙදිතබ්බො. චඞ්කමනස්ස අන්තො වා මජ්ඣෙ වා කොටියං වා රුක්ඛෙ සති පමාදමාගම්ම චඞ්කමන්තස්ස නලාටං වා සීසං වා පටිහඤ්ඤතීති අන්තොරුක්ඛතා දුතියො දොසො. තිණලතාදිගහනච්ඡන්නෙ චඞ්කමෙ චඞ්කමන්තො අන්ධකාරවෙලායං උරගාදිකෙ පාණෙ අක්කමිත්වා වා මාරෙති, තෙහි වා දට්ඨො දුක්ඛං ආපජ්ජතීති ගහනච්ඡන්නතා තතියො දොසො. අතිසම්බාධෙ චඞ්කමෙ විත්ථාරතො රතනිකෙ වා අඩ්ඪරතනිකෙ වා චඞ්කමන්තස්ස පරිච්ඡෙදෙ පක්ඛලිත්වා නඛාපි අඞ්ගුලියොපි භිජ්ජන්තීති අතිසම්බාධතා චතුත්ථො දොසො. අතිවිසාලෙ චඞ්කමෙ චඞ්කමන්තස්ස චිත්තං විධාවති, එකග්ගතං න ලභතීති අතිවිසාලතා

පඤ්චමො දොසො. පුථුලතො පන දියඩ්ඪරතනං ද්වීසු පස්සෙසු රතනමත්තඅනුචඞ්කමං දීඝතො සට්ඨිහත්ථං මුදුතලං සමවිප්පකිණ්ණවාලුකං චඞ්කමං වට්ටති, චෙතියගිරිම්හි දීපප්පසාදකමහාමහින්දත්ථෙරස්ස චඞ්කමනං විය, තාදිසං තං අහොසි. තෙනාහ ‘‘චඞ්කමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිවජ්ජිත’’න්ති.

අට්ඨගුණසමුපෙතන්ති අට්ඨහි සමණසුඛෙහි උපෙතං. අට්ඨිමානි සමණසුඛානි නාම ධනධඤ්ඤපරිග්ගහාභාවො අනවජ්ජපිණ්ඩපරියෙසනභාවො, නිබ්බුතපිණ්ඩභුඤ්ජනභාවො, රට්ඨං පීළෙත්වා ධනසාරං වා සීසකහාපණාදීනි වා ගණ්හන්තෙසු රාජකුලෙසු රට්ඨපීළනකිලෙසාභාවො, උපකරණෙසු නිච්ඡන්දරාගභාවො, චොරවිලොපෙ නිබ්භයභාවො, රාජරාජමහාමච්චෙහි අසංසට්ඨභාවො චතූසු දිසාසු අප්පටිහතභාවොති. ඉදං වුත්තං හොති ‘‘යථා තස්මිං අස්සමෙ වසන්තෙන සක්කා හොන්ති ඉමානි අට්ඨ සමණසුඛානි වින්දිතුං, එවං අට්ඨගුණසමුපෙතං තං අස්සමං මාපෙසි’’ න්ති.

අභිඤ්ඤාබලමාහරින්ති පච්ඡා තස්මිං අස්සමෙ වසන්තො කසිණපරිකම්මං කත්වා අභිඤ්ඤානඤ්ච සමාපත්තීනඤ්ච උප්පාදනත්ථාය අනිච්චතො දුක්ඛතො විපස්සනං ආරභිත්වා ථාමප්පත්තං විපස්සනාබලං ආහරිං. යථා තස්මිං වසන්තො තං බලං ආහරිතුං සක්කොමි, එවං තං අස්සමං තස්ස අභිඤ්ඤත්ථාය විපස්සනාබලස්ස අනුච්ඡවිකං කත්වා මාපෙසින්ති අත්ථො.

සාටකං පජහිං තත්ථ, නවදොසමුපාගතන්ති එත්ථාය අනුපුබ්බිකථා, තදා කිර කුටිලෙණචඞ්කමාදිපටිමණ්ඩිතං පුප්ඵූපගඵලූපගරුක්ඛසඤ්ඡන්නං රමණීයං මධුරසලිලාසයං අපගතවාළමිගභිංසනකසකුණං පවිවෙකක්ඛමං අස්සමං මාපෙත්වා අලඞ්කතචඞ්කමස්ස උභොසු අන්තෙසු ආලම්බනඵලකං සංවිධාය නිසීදනත්ථාය චඞ්කමවෙමජ්ඣෙ සමතලං මුග්ගවණ්ණසිලං මාපෙත්වා අන්තොපණ්ණසාලායං ජටාමණ්ඩලවාකචීරතිදණ්ඩකුණ්ඩිකාදිකෙ තාපසපරික්ඛාරෙ මණ්ඩපෙ පානීයඝටපානීයසඞ්ඛපානීයසරාවානි අග්ගිසාලායං අඞ්ගාරකපල්ලදාරුආදීනීති එවං යං යං පබ්බජිතානං උපකාරාය සංවත්තති, තං තං සබ්බං මාපෙත්වා පණ්ණසාලාය භිත්තියං ‘‘යෙ කෙචි පබ්බජිතුකාමා ඉමෙ පරික්ඛාරෙ ගහෙත්වා පබ්බජන්තූ’’ති අක්ඛරානි ඡින්දිත්වා දෙවලොකමෙව ගතෙ විස්සකම්මදෙවපුත්තෙ සුමෙධපණ්ඩිතො හිමවන්තපාදෙ ගිරිකන්දරානුසාරෙන අත්තනො නිවාසනානුරූපං ඵාසුකට්ඨානං ඔලොකෙන්තො නදීනිවත්තනෙ විස්සකම්මනිම්මිතං සක්කදත්තියං රමණීයං අස්සමං දිස්වා චඞ්කමකොටිං ගන්ත්වා පදවලඤ්ජං අපස්සන්තො ‘‘ධුවං පබ්බජිතා ධුරගාමෙ භික්ඛං පරියෙසිත්වා කිලන්තරූපා ආගන්ත්වා පණ්ණසාලං පවිසිත්වා නිසින්නා භවිස්සන්තී’’ති චින්තෙත්වා ථොකං ආගමෙත්වා ‘‘අතිවිය චිරායන්ති, ජානිස්සාමී’’ති පණ්ණසාලකුටිද්වාරං විවරිත්වා අන්තො පවිසිත්වා ඉතො චිතො ච ඔලොකෙන්තො මහාභිත්තියං අක්ඛරානි වාචෙත්වා ‘‘මය්හං කප්පියපරික්ඛාරා එතෙ, ඉමෙ ගහෙත්වා පබ්බජිස්සාමී’’ති අත්තනා නිවත්ථපාරුතං සාටකයුගං පජහි. තෙනාහ ‘‘සාටකං පජහිං තත්ථා’’ති. එවං පවිට්ඨො අහං සාරිපුත්ත තස්සං පණ්ණසාලායං සාටකං පජහිං.

නවදොසමුපාගතන්ති සාටකං පජහන්තො නව දොසෙ දිස්වා පජහින්ති දීපෙති. තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජිතානඤ්හි සාටකස්මිං නව දොසා උපට්ඨහන්ති. තෙසු තස්ස මහග්ඝභාවො එකො දොසො, පරපටිබද්ධතාය උප්පජ්ජනභාවො එකො, පරිභොගෙන ලහුං කිලිස්සනභාවො එකො, කිලිට්ඨො හි ධොවිතබ්බො ච රජිතබ්බො ච හොති, පරිභොගෙන ලහුකං ජීරණභාවො එකො ජිණ්ණස්ස හි තුන්නං වා අග්ගළදානං වා කාතබ්බං හොති. පුනපරියෙසනාය දුරභිසම්භවභාවො එකො, තාපසපබ්බජ්ජාය අසාරුප්පභාවො එකො, පච්චත්ථිකානං සාධාරණභාවො එකො, යථා හි නං පච්චත්ථිකා න ගණ්හන්ති, එවං ගොපෙතබ්බො හොති. පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභූසනට්ඨානභාවො එකො, ගහෙත්වා චරන්තස්ස ඛන්ධභාරමහිච්ඡභාවො එකොති.

වාකචීරං නිවාසෙසින්ති තදා අහං සාරිපුත්ත ඉමෙ නව දොසෙ දිස්වා සාටකං පහාය වාකචීරං නිවාසෙසිං මුඤ්ජතිණං හීරං හීරං කත්වා ගන්ථෙත්වා කතං වාකචීරං නිවාසනපාරුපනත්ථාය ආදියින්ති අත්ථො.

ද්වාදසගුණමුපාගතන්ති ද්වාදසහි ආනිසංසෙහි සමන්නාගතං, වාකචීරස්මිඤ්හි ද්වාදසානිසංසා – අප්පග්ඝං සුන්දරං කප්පියන්ති අයං තාව එකො ආනිසංසො, සහත්ථා කාතුං සක්කාති අයං දුතියො, පරිභොගෙන සණිකං කිලිස්සති ධොවියමානෙපි පපඤ්චො නත්ථීති අයං තතියො, පරිභොගෙන ජිණ්ණෙපි සිබ්බිතබ්බාභාවො චතුත්ථො, පුන පරියෙසන්තස්ස සුඛෙන කරණභාවො පඤ්චමො, තාපසපබ්බජ්ජාය සාරුප්පභාවො ඡට්ඨො, පච්චත්ථිකානං නිරුපභොගභාවො සත්තමො, පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභූසනට්ඨානාභාවො අට්ඨමො, ධාරණෙ සල්ලහුකභාවො නවමො, චීවරපච්චයෙ අප්පිච්ඡභාවො දසමො, වාකුප්පත්තියා ධම්මිකඅනවජ්ජභාවො එකාදසමො වාකචීරෙ නට්ඨෙපි අනපෙක්ඛභාවො ද්වාදසමොති.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජහිං පණ්ණසාලකන්ති කථං පජහිං? සො කිර වරසාටකයුගං ඔමුඤ්චන්තො චීවරවංසෙ ලග්ගිතං අනොජපුප්ඵදාමසදිසං රත්තවාකචීරං ගහෙත්වා නිවාසෙත්වා තස්සුපරි අපරං සුවණ්ණවණ්ණං වාකචීරං පරිදහිත්වා පුන්නාගපුප්ඵසන්ථරසදිසං සඛුරං අජිනචම්මං එකංසං කත්වා ජටාමණ්ඩලං පටිමුඤ්චිත්වා චූළාය සද්ධිං නිච්චලභාවකරණත්ථං සාරසූචිං පවෙසෙත්වා මුත්තාජාලසදිසාය සික්කාය පවාළවණ්ණං කුණ්ඩිකං ඔදහිත්වා තීසු ඨානෙසු වඞ්කකාජං ආදාය එකිස්සා කාජකොටියා කුණ්ඩිකං, එකිස්සා අඞ්කුසකපච්ඡිතිදණ්ඩකාදීනි ඔලග්ගෙත්වා ඛාරිකාජං අංසෙ කත්වා දක්ඛිණෙන හත්ථෙන කත්තරදණ්ඩං ගහෙත්වා පණ්ණසාලතො නික්ඛමිත්වා සට්ඨිහත්ථෙ මහාචඞ්කමෙ අපරාපරං චඞ්කමන්තො අත්තනො වෙසං ඔලොකෙත්වා ‘‘මය්හං මනොරථො මත්ථකං පත්තො, සොභති වත මෙ පබ්බජ්ජා, බුද්ධපච්චෙකබුද්ධාදීහි සබ්බෙහිපි ධීරපුරිසෙහි වණ්ණිතා ථොමිතා අයං පබ්බජ්ජා නාම, පහීනං මෙ ගිහිබන්ධනං, නික්ඛන්තොස්මි නෙක්ඛම්මං, ලද්ධා මෙ උත්තමපබ්බජ්ජා, කරිස්සාමි සමණධම්මං, ලභිස්සාමි අග්ගඵලසුඛ’’න්ති උස්සාහජාතො ඛාරිකාජං ඔතාරෙත්වා චඞ්කමවෙමජ්ඣෙ මුග්ගවණ්ණසිලාපට්ටෙ සුවණ්ණපටිමා විය නිසින්නො දිවසභාගං වීතිනාමෙත්වා සායන්හසමයං පණ්ණසාලං පවිසිත්වා බිදලමඤ්චකපස්සෙ කට්ඨත්ථරිකාය නිපන්නො සරීරං උතුං ගාහාපෙත්වා බලවපච්චූසෙ පබුජ්ඣිත්වා අත්තනො ආගමනං ආවජ්ජෙසි ‘‘අහං ඝරාවාසෙ ආදීනවං දිස්වා අමිතභොගං අනන්තයසං පහාය අරඤ්ඤං පවිසිත්වා නෙක්ඛම්මගවෙසකො හුත්වා පබ්බජිතො, ඉතො දානි පට්ඨාය පමාදචාරං චරිතුං න වට්ටති, පවිවෙකඤ්හි පහාය විචරන්තං මිච්ඡාවිතක්කමක්ඛිකා ඛාදන්ති, ඉදානි මයා පවිවෙකමනුබ්‍රූහෙතුං වට්ටති, අහඤ්හි ඝරාවාසං පලිබොධතො දිස්වා නික්ඛන්තො, අයඤ්ච මනාපා පණ්ණසාලා, බෙලුවපක්කවණ්ණා පරිභණ්ඩකතා භූමි, රජතවණ්ණා සෙතභිත්තියො, කපොතපාදවණ්ණං පණ්ණච්ඡදනං, විචිත්තත්ථරණවණ්ණො බිදලමඤ්චකො, නිවාසඵාසුකං වසනට්ඨානං, න එත්තො අතිරෙකතරා විය මෙ ගෙහසම්පදා පඤ්ඤායතී’’ති පණ්ණසාලාය දොසෙ විචිනන්තො අට්ඨ දොසෙ පස්සි.

පණ්ණසාලාපරිභොගස්මිඤ්හි අට්ඨ ආදීනවා – මහාසමාරම්භෙන? දබ්බසම්භාරෙ සමොධානෙත්වා කරණපරියෙසනභාවො එකො ආදීනවො. තිණපණ්ණමත්තිකාසු පතිතාසු තාසං පුනප්පුනං ඨපෙතබ්බතාය නිබද්ධජග්ගනභාවො දුතියො, සෙනාසනං නාම මහල්ලකස්ස පාපුණාති, අවෙලාය වුට්ඨාපියමානස්ස චිත්තෙකග්ගතා න හොතීති උට්ඨාපනීයභාවො තතියො, සීතුණ්හපටිඝාතෙන කායස්ස සුඛුමාලකරණභාවො චතුත්ථො, ගෙහං පවිට්ඨෙන යංකිඤ්චි පාපං සක්කා කාතුන්ති ගරහපටිච්ඡාදනභාවො පඤ්චමො, ‘‘මය්හ’’න්ති පරිග්ගහකරණභාවො ඡට්ඨො, ගෙහස්ස අත්ථිභාවො නාමෙස දුතියකවාසො වියාති සත්තමො ඌකාමඞ්ගුලඝරගොළිකාදීනං සාධාරණතාය බහුසාධාරණභාවො අට්ඨමොති ඉමෙ අට්ඨ ආදීනවෙ දිස්වා මහාසත්තො පණ්ණසාලං පජහි. තෙනාහ ‘‘අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජහිං පණ්ණසාලක’’න්ති.

උපාගමිං රුක්ඛමූලං ගුණෙ දසහුපාගතන්ති ඡන්නං පටික්ඛිපිත්වා දසහි ගුණෙහි උපෙතං රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මීති වදති.

තත්රිමෙ දස ගුණා – අප්පසමාරම්භතා එකො ගුණො උපගමනමත්තමෙව හි තත්ථ හොතීති. අප්පටිජග්ගනතා දුතියො තඤ්හි සම්මට්ඨම්පි අසම්මට්ඨම්පි පරිභොගඵාසුකං හොතියෙව. අනුට්ඨාපනීයභාවො තතියො, ගරහං නප්පටිච්ඡාදෙති, තත්ථ හි පාපං කරොන්තො ලජ්ජතීති ගරහාය අප්පටිච්ඡාදනභාවො චතුත්ථො, අබ්භොකාසාවාසො විය කායං න සන්ථම්භෙතීති කායස්ස අසන්ථම්භනභාවො පඤ්චමො. පරිග්ගහකරණාභාවො ඡට්ඨො, ගෙහාලයපටික්ඛෙපො සත්තමො, බහුසාධාරණගෙහෙ විය ‘‘පටිජග්ගිස්සාමි නං, නික්ඛමථා’’ති නීහරණාභාවො අට්ඨමො, වසන්තස්ස සප්පීතිකභාවො නවමො, රුක්ඛමූලසෙනාසනස්ස ගතගතට්ඨානෙ සුලභතාය අනපෙක්ඛභාවො දසමොති, ඉමෙ දස ගුණෙ දිස්වා රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මීති වදති.

ඉමානි එත්තකානි කාරණානි සල්ලක්ඛෙත්වා මහාසත්තො පුනදිවසෙ භික්ඛාය ගාමං පාවිසි. අථස්ස සම්පත්තගාමෙ මනුස්සා මහන්තෙන උස්සාහෙන භික්ඛං අදංසු. සො භත්තකිච්චං නිට්ඨාපෙත්වා අස්සමං ආගම්ම නිසීදිත්වා චින්තෙසි ''නාහං 'ආහාරං න ලභාමී'ති පබ්බජිතො සිනිද්ධාහාරො නාමෙස මානමදපුරිසමදෙ වඩ්ඪෙති. ආහාරමූලකස්ස දුක්ඛස්ස අන්තො නත්ථි යංනූනාහං වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤනිබ්බත්තකං ආහාරං පජහිත්වා පවත්තඵලභොජනො භවෙය්‍යා''න්ති. සො තතො පට්ඨාය තථා කත්වා ඝටෙන්තො වායමන්තො සත්තාහබ්භන්තරෙයෙව අට්ඨ සමාපත්තියො පඤ්ච ච අභිඤ්ඤායො නිබ්බත්තෙසි. තෙන වුත්තං –

''වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජහිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පවත්තඵලමාදියිං.

''තත්ථප්පධානං පදහිං, නිසජ්ජට්ඨානචඞ්කමෙ;
අබ්භන්තරම්හි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණි''න්ති.

එවං මෙ සිද්ධිප්පත්තස්ස, වසීභූතස්ස සාසනෙ;
දීපඞ්කරො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො.

උප්පජ්ජන්තෙ ච ජායන්තෙ, බුජ්ඣන්තෙ ධම්මදෙසනෙ;
චතුරො නිමිත්තෙ නාද්දසං, ඣානරතිසමප්පිතො.

පච්චන්තදෙසවිසයෙ, නිමන්තෙත්වා තථාගතං;
තස්ස ආගමනං මග්ගං, සොධෙන්ති තුට්ඨමානසා.

අහං තෙන සමයෙන, නික්ඛමිත්වා සකස්සමා;
ධුනන්තො වාකචීරානි, ගච්ඡාමි අම්බරෙ තදා.

වෙදජාතං ජනං දිස්වා, තුට්ඨහට්ඨං පමොදිතං;
ඔරොහිත්වාන ගගනා, මනුස්සෙ පුච්ඡි තාවදෙ.

''තුට්ඨහට්ඨො පමුදිතො, වෙදජාතො මහාජනො;
කස්ස සොධීයති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං''.

තෙ මෙ පුට්ඨා වියාකංසු ''බුද්ධො ලොකෙ අනුත්තරො;
දීපඞ්කරො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො;
තස්ස සොධීයති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං''.

''බුද්ධො''ති වචනං සුත්වාන, පීති උප්පජ්ජි තාවදෙ;
''බුද්ධො බුද්ධො''ති කථයන්තො, සොමනස්සං පවෙදයිං.

තත්ථ ඨත්වා විචින්තෙසිං, තුට්ඨො සංවිග්ගමානසො;
''ඉධ බීජානි රොපිස්සං, ඛණො වෙ මා උපච්චගා''.

යදි බුද්ධස්ස සොධෙථ, එකොකාසං දදාථ මෙ;
අහම්පි සොධයිස්සාමි, අඤ්ජසං වටුමායනං.

අදංසු තෙ මමොකාසං, සොධෙතුං අඤ්ජසං තදා;
''බුද්ධො බුද්ධො''ති චින්තෙන්තො, මග්ගං සොධෙමහං තදා.

අනිට්ඨිතෙ මමොකාසෙ, දීපඞ්කරො මහාමුනි;
චතූහි සතසහස්සෙහි, ඡළභිඤ්ඤෙහි තාදිහි;
ඛීණාසවෙහි විමලෙහි, පටිපජ්ජි අඤ්ජසං ජිනො.

පච්චුග්ගමනා වත්තන්ති, වජ්ජන්ති භෙරියො බහූ;
ආමොදිතා නරමරූ, සාධුකාරං පවත්තයුං.

දෙවා මනුස්සෙ පස්සන්ති, මනුස්සාපි ච දෙවතා;
උභොපි තෙ පඤ්ජලිකා, අනුයන්ති තථාගතං.

දෙවා දිබ්බෙහි තුරියෙහි, මනුස්සා මානුසෙහි ච;
උභොපි තෙ වජ්ජයන්තා, අනුයන්ති තථාගතං.

දිබ්බං මන්දාරවං පුප්ඵං, පදුමං පාරිඡත්තකං;
දිසොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරූ.

දිබ්බං චන්දනචුණ්ණඤ්ච, වරගන්ධඤ්ච කෙවලං;
දිසොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරූ.

චම්පකං සලලං නීපං, නාගපුන්නාගකෙතකං;
දිසොදිසං උක්ඛිපන්ති, භූමිතලගතා නරා.

කෙසෙ මුඤ්චිත්වාහං තත්ථ, වාකචීරඤ්ච චම්මකං;
කලලෙ පත්ථරිත්වාන, අවකුජ්ජො නිපජ්ජහං.

අක්කමිත්වාන මං බුද්ධො, සහ සිස්සෙහි ගච්ඡතු;

මා නං කලලෙ අක්කමිත්ථ, හිතාය මෙ භවිස්සති.

පථවියං නිපන්නස්ස, එවං මෙ ආසි චෙතසො;
‘‘ඉච්ඡමානො අහං අජ්ජ, කිලෙසෙ ඣාපයෙ මම.

‘‘කිං මෙ අඤ්ඤාතවෙසෙන, ධම්මං සච්ඡිකතෙනිධ;
සබ්බඤ්ඤුතං පාපුණිත්වා, බුද්ධො හෙස්සං සදෙවකෙ.

‘‘කිං මෙ එකෙන තිණ්ණෙන, පුරිසෙන ථාමදස්සිනා;
සබ්බඤ්ඤුතං පාපුණිත්වා, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං.

‘‘ඉමිනා මෙ අධිකාරෙන, කතෙන පුරිසුත්තමෙ;
සබ්බඤ්ඤුතං පාපුණිත්වා, තාරෙමි ජනතං බහුං.

‘‘සංසාරසොතං ඡින්දිත්වා, විද්ධංසෙත්වා තයො භවෙ;
ධම්මනාවං සමාරුය්හ, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං’’.

දීපඞ්කරො ලොකවිදූ, ආහුතීනං පටිග්ගහො;
උස්සීසකෙ මං ඨත්වාන, ඉදං වචනමබ්‍රවි.

‘‘පස්සථ ඉමං තාපසං, ජටිලං උග්ගතාපනං;
අපරිමෙය්‍යො ඉතො කප්පෙ, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති.

‘‘අහු කපිලව්හයා රම්මා, නික්ඛමිත්වා තථාගතො;
පධානං පදහිත්වාන, කත්වා දුක්කරකාරිකං.

‘‘අජපාලරුක්ඛමූලෙ, නිසීදිත්වා තථාගතො;
තත්ථ පායාසං පග්ගය්හ, නෙරඤ්ජරමුපෙහිති.

‘‘නෙරඤ්ජරාය තීරම්හි, පායාසං අද සො ජිනො;
පටියත්තවරමග්ගෙන, බොධිමූලමුපෙහිති.

‘‘තතො පදක්ඛිණං කත්වා, බොධිමණ්ඩං අනුත්තරො;
අස්සත්ථරුක්ඛමූලම්හි, බුජ්ඣිස්සති මහායසො.

‘‘ඉමස්ස ජනිකා මාතා, මායා නාම භවිස්සති;
පිතා සුද්ධොදනො නාම, අයං හෙස්සති ගොතමො.

‘‘අනාසවා වීතරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා;
කොලිතො උපතිස්සො ච, අග්ගා හෙස්සන්ති සාවකා;
ආනන්දො නාමුපට්ඨාකො, උපට්ඨිස්සතිමං ජිනං.

‘‘ඛෙමා උප්පලවණ්ණා ච, අග්ගා හෙස්සන්ති සාවිකා;
අනාසවා වීතරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා.

‘‘බොධි තස්ස භගවතො, අස්සත්ථොති පවුච්චති;
චිත්තො ච හත්ථාළවකො, අග්ගා හෙස්සන්තුපට්ඨකා;
උත්තරා නන්දමාතා ච, අග්ගා හෙස්සන්තුපට්ඨිකා’’.

ඉදං සුත්වාන වචනං, අසමස්ස මහෙසිනො;
ආමොදිතා නරමරූ, බුද්ධබීජං කිර අයං.

උක්කුට්ඨිසද්දා වත්තන්ති, අප්ඵොටෙන්ති හසන්ති ච;
කතඤ්ජලී නමස්සන්ති, දසසහස්සී සදෙවකා.

යදිමස්ස ලොකනාථස්ස, විරජ්ඣිස්සාම සාසනං;
අනාගතම්හි අද්ධානෙ, හෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

යථා මනුස්සා නදිං තරන්තා, පටිතිත්ථං විරජ්ඣිය;
හෙට්ඨා තිත්ථෙ ගහෙත්වාන, උත්තරන්ති මහානදිං.

එවමෙව මයං සබ්බෙ, යදි මුඤ්චාමිමං ජිනං;
අනාගතම්හි අද්ධානෙ, හෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

දීපඞ්කරො ලොකවිදූ, ආහුතීනං පටිග්ගහො;
මම කම්මං පකිත්තෙත්වා, දක්ඛිණං පාදමුද්ධරි.

යෙ තත්ථාසුං ජිනපුත්තා, සබ්බෙ පදක්ඛිණමකංසු මං;
නරා නාගා ච ගන්ධබ්බා, අභිවාදෙත්වාන පක්කමුං.

දස්සනං මෙ අතික්කන්තෙ, සසඞ්ඝෙ ලොකනායකෙ;
හට්ඨතුට්ඨෙන චිත්තෙන, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

සුඛෙන සුඛිතො හොමි, පාමොජ්ජෙන පමොදිතො;
පීතියා ච අභිස්සන්නො, පල්ලඞ්කං ආභුජිං තදා.

පල්ලඞ්කෙන නිසීදිත්වා, එවං චින්තෙසහං තදා;
''වසීභූතො අහං ඣානෙ, අභිඤ්ඤාපාරමිං ගතො.

''දසසහස්සිලොකම්හි , ඉසයො නත්ථි මෙ සමා;
අසමො ඉද්ධිධම්මෙසු, අලභිං ඊදිසං සුඛං''.

පල්ලඞ්කාභුජනෙ මය්හං, දසසහස්සාධිවාසිනො;
මහානාදං පවත්තෙසුං, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යා පුබ්බෙ බොධිසත්තානං, පල්ලඞ්කවරමාභුජෙ;
නිමිත්තානි පදිස්සන්ති, තානි අජ්ජ පදිස්සරෙ.

සීතං බ්‍යපගතං හොති, උණ්හඤ්ච උපසම්මති;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දසසහස්සී ලොකධාතු, නිස්සද්දා හොන්ති නිරාකුලා;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාවාතා න වායන්ති, න සන්දන්ති සවන්තියො;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ථලජා දකජා පුප්ඵා, සබ්බෙ පුප්ඵන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ පුප්ඵිතා සබ්බෙ, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ලතා වා යදි වා රුක්ඛා, ඵලභාරා හොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ ඵලිතා සබ්බෙ, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ආකාසට්ඨා ච භූමට්ඨා, රතනා ජොතන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ රතනා ජොතන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මානුස්සකා ච දිබ්බා ච, තුරියා වජ්ජන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජුභො අභිරවන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විචිත්තපුප්ඵා ගගනා, අභිවස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපි අජ්ජ පවස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාසමුද්දො ආභුජති, දසසහස්සී පකම්පති;
තෙපජ්ජුභො අභිරවන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

නිරයෙපි දසසහස්සෙ, අග්ගී නිබ්බන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ නිබ්බුතා අග්ගී, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විමලො හොති සූරියො, සබ්බා දිස්සන්ති තාරකා;
තෙපි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනොවට්ඨෙන උදකං, මහියා උබ්භිජ්ජි තාවදෙ;
තම්පජ්ජුබ්භිජ්ජතෙ මහියා, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

තාරාගණා විරොචන්ති, නක්ඛත්තා ගගනමණ්ඩලෙ;
විසාඛා චන්දිමායුත්තා, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බිලාසයා දරීසයා, නික්ඛමන්ති සකාසයා;
තෙපජ්ජ ආසයා ඡුද්ධා, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

න හොති අරති සත්තානං, සන්තුට්ඨා හොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ සන්තුට්ඨා, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රොගා තදුපසම්මන්ති, ජිඝච්ඡා ච විනස්සති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රාගො තදා තනු හොති, දොසො මොහො විනස්සති;
තෙපජ්ජ විගතා සබ්බෙ, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

භයං තදා න භවති, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;
තෙන ලිඞ්ගෙන ජානාම, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රජො නුද්ධංසති උද්ධං, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;
තෙන ලිඞ්ගෙන ජානාම, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනිට්ඨගන්ධො පක්කමති, දිබ්බගන්ධො පවායති;
සොපජ්ජ වායති ගන්ධො, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

සබ්බෙ දෙවා පදිස්සන්ති, ඨපයිත්වා අරූපිනො;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යාවතා නිරයා නාම, සබ්බෙ දිස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

කුට්ටා කවාටා සෙලා ච, න හොන්තාවරණා තදා;
අකාසභූතා තෙපජ්ජ, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

චුතී ච උපපත්ති ච, ඛණෙ තස්මිං න විජ්ජති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දළ්හං පග්ගණ්හ වීරියං, මා නිවත්ත අභික්කම;
මයම්පෙතං විජානාම, ධුවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බුද්ධස්ස වචනං සුත්වා, දසසහස්සීනවූභයං;
තුට්ඨහට්ඨො පමොදිතො, එවං චින්තෙසහං තදා.

අද්වෙජ්ඣවචනා බුද්ධා, අමොඝවචනා ජිනා;
විතථං නත්ථි බුද්ධානං, ධුවං බුද්ධො භවාමහං.

යථා ඛිත්තං නභෙ ලෙඩ්ඩු, ධුවං පතති භූමියං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධුවසස්සතං.

යථාපි සබ්බසත්තානං, මරණං ධුවසස්සතං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධුවසස්සතං.

යථා රත්තික්ඛයෙ පත්තෙ, සූරියුග්ගමනං ධුවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධුවසස්සතං.

යථා නික්ඛන්තසයනස්ස, සීහස්ස නදනං ධුවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධුවසස්සතං.

යථා ආපන්නසත්තානං, භාරමොරොපනං ධුවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධුවසස්සතං.

හන්ද බුද්ධකරෙ ධම්මෙ, විචිනාමි ඉතො චිතො;
උද්ධං අධො දස දිසා, යාවතා ධම්මධාතුයා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පඨමං **දානපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, අනුචිණ්ණං මහාපථං.

ඉමං ත්වං පඨමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
දානපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි කුම්භො සම්පුණ්ණො, යස්ස කස්සචි අධොකතො;
වමතෙ වුදකං නිස්සෙසං, න තත්ථ පරිරක්ඛති.

තථෙව යාචකෙ දිස්වා, හීනමුක්කට්ඨමජ්ඣිමෙ;
දදාහි දානං නිස්සෙසං, කුම්භො විය අධොකතො.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, දුතියං **සීලපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං දුතියං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
සීලපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි චමරී වාලං, කිස්මිඤ්චි පටිලග්ගිතං;
උපෙති මරණං තත්ථ, න විකොපෙති වාලධිං.

තථෙව චතූසු භූමීසු, සීලානි පරිපූරය;
පරිරක්ඛ සදා සීලං, චමරී විය වාලධිං.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, තතියං **නෙක්ඛම්මපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං තතියං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
නෙක්ඛම්මපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථා අන්දුඝරෙ පුරිසො, චිරවුත්ථො දුඛට්ටිතො;
න තත්ථ රාගං ජනෙති, මුත්තිංයෙව ගවෙසති.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පස්ස අන්දුඝරං විය;
නෙක්ඛම්මාභිමුඛො හොති, භවතො පරිමුත්තියා.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, චතුත්ථං **පඤ්ඤාපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං චතුත්ථං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි භික්ඛු භික්ඛන්තො, හීනමුක්කට්ඨමජ්ඣිමෙ;
කුලානි න විවජ්ජෙන්තො, එවං ලභති යාපනං.

තථෙව ත්වං සබ්බකාලං, පරිපුච්ඡං බුධං ජනං;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පඤ්චමං **වීරියපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං පඤ්චමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
වීරියපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි සීහො මිගරාජා, නිසජ්ජට්ඨානචඞ්කමෙ;
අලීනවීරියො හොති, පග්ගහිතමනො සදා.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පග්ගණ්හ වීරියං දළ්හං;
වීරියපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, ඡට්ඨමං **ඛන්තිපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං ඡට්ඨමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්වෙජ්ඣමානසො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවී නාම, සුචිම්පි අසුචිම්පි ච;
සබ්බං සහති නික්ඛෙපං, න කරොති පටිඝං තයා.

තථෙව ත්වම්පි සබ්බෙසං, සම්මානාවමානක්ඛමො;
ඛන්තිපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, සත්තමං **සච්චපාරමිං**;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං සත්තමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්වෙජ්ඣවචනො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි ඔසධී නාම, තුලාභූතා සදෙවකෙ;
සමයෙ උතුවස්සෙ වා, න වොක්කමති වීථිතො.

තථෙව ත්වම්පි සච්චෙසු, මා වොක්කමසි වීථිතො;
සච්චපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, අට්ඨමං අධිට්ඨානපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං අට්ඨමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ ත්වං අචලො හුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පබ්බතො සෙලො, අචලො සුප්පතිට්ඨිතො;
න කම්පති භුසවාතෙහි, සකට්ඨානෙව තිට්ඨති.

තථෙව ත්වම්පි අධිට්ඨානෙ, සබ්බදා අචලො භව;
අධිට්ඨානපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, නවමං **මෙත්තාපාරමිං;**
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං නවමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
මෙත්තාය අසමො හොහි, යදි බොධිං පත්තුමිච්ඡසි.

යථාපි උදකං නාම, කල්‍යාණෙ පාපකෙ ජනෙ;
සමං ඵරති සීතෙන, පවාහෙති රජොමලං.

තථෙව ත්වම්පි හිතාහිතෙ, සමං මෙත්තාය භාවය;
මෙත්තාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, දසමං උපෙක්ඛාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං දසමං තාව, දළ්හං කත්වා සමාදිය;
තුලාභූතො දළ්හො හුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවී නාම, නික්ඛිත්තං අසුචිං සුචිං;
උපෙක්ඛති උභොපෙතෙ, කොපානුනයවජ්ජිතා.

තථෙව ත්වම්පි සුඛදුක්ඛෙ, තුලාභූතො සදා භව;
උපෙක්ඛාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

එත්තකායෙව තෙ ලොකෙ, යෙ ධම්මා බොධිපාචනා;
තතුද්ධං නත්ථි අඤ්ඤත්‍ර, දළ්හං තත්ථ පතිට්ඨහ.

ඉමෙ ධම්මෙ සම්මසතො, සභාවරසලක්ඛණෙ;
ධම්මතෙජෙන වසුධා, දසසහස්සී පකම්පථ.

චලතා රවති පථවී, උච්ඡුයන්තංව පීළිතං;
තෙලයන්තෙ යථා චක්කං, එවං කම්පති මෙදිනී.

යාවතා පරිසා ආසි, බුද්ධස්ස පරිවෙසනෙ;
පවෙධමානා සා තත්ථ, මුච්ඡිතා සෙසි භූමියා.

ඝටානෙකසහස්සානි , කුම්භීනඤ්ච සතා බහූ;
සඤ්චුණ්ණමථිතා තත්ථ, අඤ්ඤමඤ්ඤං පඝට්ටිතා.

උබ්බිග්ගා තසිතා භීතා, භන්තා බ්‍යාථිතමානසා;
මහාජනා සමාගම්ම, දීපඞ්කරමුපාගමුං.

කිං භවිස්සති ලොකස්ස, කල්‍යාණමථ පාපකං;
සබ්බො උපද්දුතො ලොකො, තං විනොදෙහි චක්ඛුම.

තෙසං තදා සඤ්ඤාපෙසි, දීපඞ්කරො මහාමුනි;
විස්සත්ථා හොථ මා භාථ, ඉමස්මිං පථවිකම්පනෙ.

යමහං අජ්ජ බ්‍යාකාසිං, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති;
එසො සම්මසති ධම්මං, පුබ්බකං ජිනසෙවිතං.

තස්ස සම්මසතො ධම්මං, බුද්ධභූමිං අසෙසතො;
තෙනායං කම්පිතා පඨවී, දසසහස්සී සදෙවකෙ.

බුද්ධස්ස වචනං සුත්වා, මනො නිබ්බායි තාවදෙ;
සබ්බෙ මං උපසඞ්කම්ම, පුනාපි අභිවන්දිසුං.

සමාදයිත්වා බුද්ධගුණං, දළ්හං කත්වාන මානසං;
දීපඞ්කරං නමස්සිත්වා, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

දිබ්බං මානුසකං පුප්ඵං, දෙවා මානුසකා උභො;
සමොකිරන්ති පුප්ඵෙහි, වුට්ඨහන්තස්ස ආසනා.

වෙදයන්ති ච තෙ සොත්ථිං, දෙවා මානුසකා උභො;
මහන්තං පත්ථිතං තුය්හං, තං ලභස්සු යථිච්ඡිතං.

සබ්බීතියො විවජ්ජන්තු, සොකො රොගො විනස්සතු;
මා තෙ භවන්ත්වන්තරායා, ඵුස ඛිප්පං බොධිමුත්තමං.

යථාපි සමයෙ පත්තෙ, පුප්ඵන්ති පුප්ඵිනො දුමා;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුද්ධඤාණෙන පුප්ඵසු.

යථා යෙ කෙචි සම්බුද්ධා, පූරයුං දසපාරමී;
තථෙව ත්වං මහාවීර, පූරෙහි දසපාරමී.

යථා යෙ කෙචි සම්බුද්ධා, බොධිමණ්ඩම්හි බුජ්ඣරෙ;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුජ්ඣස්සු ජිනබොධියං.

යථා යෙ කෙචි සම්බුද්ධා, ධම්මචක්කං පවත්තයුං;
තථෙව ත්වං මහාවීර, ධම්මචක්කං පවත්තය.

පුණ්ණමායෙ යථා චන්දො, පරිසුද්ධො විරොචති;
තථෙව ත්වං පුණ්ණමනො, විරොච දසසහස්සියං.

රාහුමුත්තො යථා සූරියො, තාපෙන අතිරොචති;
තථෙව ලොකා මුඤ්චිත්වා, විරොච සිරියා තුවං.

යථා යා කාචි නදියො, ඔසරන්ති මහොදධිං;
එවං සදෙවකා ලොකා, ඔසරන්තු තවන්තිකෙ.

තෙහි ථුතප්පසත්ථො සො, දස ධම්මෙ සමාදිය;
තෙ ධම්මෙ පරිපූරෙන්තො, පවනං පාවිසී තදා.

සුමෙධකථා නිට්ඨිතා.

තදා තෙ භොජයිත්වාන, සසඞ්ඝං ලොකනායකං;
උපගච්ඡුං සරණං තස්ස, දීපඞ්කරස්ස සත්ථුනො.

සරණාගමනෙ කඤ්චි, නිවෙසෙසි තථාගතො;
කඤ්චි පඤ්චසු සීලෙසු, සීලෙ දසවිධෙ පරං.

කස්සචි දෙති සාමඤ්ඤං, චතුරො ඵලමුත්තමෙ;
කස්සචි අසමෙ ධම්මෙ, දෙති සො පටිසම්භිදා.

කස්සචි වරසමාපත්තියො, අට්ඨ දෙති නරාසභො;
තිස්සො කස්සචි විජ්ජායො, ඡළභිඤ්ඤා පවෙච්ඡති.

තෙන යොගෙන ජනකායං, ඔවදති මහාමුනි;
තෙන විත්ථාරිකං ආසි, ලොකනාථස්ස සාසනං.

මහාහනුසභක්ඛන්ධො, දීපඞ්කරසනාමකො;
බහූ ජනෙ තාරයති, පරිමොචෙති දුග්ගතිං.

බොධනෙය්‍යං ජනං දිස්වා, සතසහස්සෙපි යොජනෙ;
ඛණෙන උපගන්ත්වාන, බොධෙති තං මහාමුනි.

පඨමාභිසමයෙ බුද්ධො, කොටිසතමබොධයි;
දුතියාභිසමයෙ නාථො, නවුතිකොටිමබොධයි.

යදා ච දෙවභවනම්හි, බුද්ධො ධම්මමදෙසයි;
නවුතිකොටිසහස්සානං, තතියාභිසමයො අහු.

සන්නිපාතා තයො ආසුං, දීපඞ්කරස්ස සත්ථුනො;

කොටිසතසහස්සානං, පඨමො ආසි සමාගමො.

පුන නාරදකූටම්හි, පවිවෙකගතෙ ජිනෙ;
ඛීණාසවා වීතමලා, සමිංසු සතකොටියො.

යම්හි කාලෙ මහාවීරො, සුදස්සනසිලුච්චයෙ;
නවුතිකොටිසහස්සෙහි, පවාරෙසි මහාමුනි.

අහං තෙන සමයෙන, ජටිලො උග්ගතාපනො;
අන්තලික්ඛම්හි චරණො, පඤ්චාභිඤ්ඤාසු පාරගූ.

දසවීසසහස්සානං, ධම්මාභිසමයො අහු;
එකද්වින්නං අභිසමයා, ගණනාතො අසඞ්ඛියා.

විත්ථාරිකං බාහුජඤ්ඤං, ඉද්ධං ඵීතං අහු තදා;
දීපඞ්කරස්ස භගවතො, සාසනං සුවිසොධිතං.

චත්තාරි සතසහස්සානි, ඡළභිඤ්ඤා මහිද්ධිකා;
දීපඞ්කරං ලොකවිදුං, පරිවාරෙන්ති සබ්බදා.

යෙ කෙචි තෙන සමයෙන, ජහන්ති මානුසං භවං;
අප්පත්තමානසා සෙඛා, ගරහිතා භවන්ති තෙ.

සුපුප්ඵිතං පාවචනං, අරහන්තෙහි තාදිහි;
ඛීණාසවෙහි විමලෙහි, උපසොභති සදෙවකෙ.

නගරං රම්මවතී නාම, සුදෙවො නාම ඛත්තියො;
සුමෙධා නාම ජනිකා, දීපඞ්කරස්ස සත්ථුනො.

සුමඞ්ගලො ච තිස්සො ච, අහෙසුං අග්ගසාවකා;
සාගතො නාමුපට්ඨාකො, දීපඞ්කරස්ස සත්ථුනො.

නන්දා චෙව සුනන්දා ච, අහෙසුං අග්ගසාවිකා;
බොධි තස්ස භගවතො, පිප්ඵලීති පවුච්චති.

අසීතිහත්ථමුබ්බෙධො, දීපඞ්කරො මහාමුනි;
සොභති දීපරුක්ඛොව, සාලරාජාව ඵුල්ලිතො;
පභා විධාවති තස්ස, සමන්තා ද්වාදසයොජනෙ.

සතසහස්සවස්සානි, ආයු තස්ස මහෙසිනො;
තාවතා තිට්ඨමානො සො, තාරෙසි ජනතං බහුං.

ජොතයිත්වාන සද්ධම්මං, සන්තාරෙත්වා මහාජනං;
ජලිත්වා අග්ගික්ඛන්ධොව, නිබ්බුතො සො සසාවකො.

සා ච ඉද්ධි සො ච යසො, තානි ච පාදෙසු චක්කරතනානි;
සබ්බං තමන්තරහිතං, නනු රිත්තා සබ්බසඞ්ඛාරාති.

දීපඞ්කරස්ස භගවතො අපරභාගෙ එකං අසඞ්ඛෙය්‍යං අතික්කමිත්වා **කොණ්ඩඤ්ඤො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා අහෙසුං. පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සං. දුතියෙ කොටිසහස්සං, තතියෙ නවුතිකොටියො.

තදා බොධිසත්තො **විජිතාවී** නාම චක්කවත්ති හුත්වා කොටිසතසහස්සසඞ්ඛස්ස බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස මහාදානං අදාසි. සත්ථා බොධිසත්තං ''බුද්ධො භවිස්සතී''ති බ්‍යාකරිත්වා ධම්මං දෙසෙසි. සො සත්ථු ධම්මකථං සුත්වා රජ්ජං නිය්‍යාතෙත්වා පබ්බජි. සො තීණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා අට්ඨ සමාපත්තියො, පඤ්ච ච අභිඤ්ඤායො උප්පාදෙත්වා අපරිහීනජ්ඣානො බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බත්ති. කොණ්ඩඤ්ඤබුද්ධස්ස පන රම්මවතී නාම නගරං, සුනන්දො නාම ඛත්තියො පිතා, සුජාතා නාම මාතා, භද්දො ච සුභද්දො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අනුරුද්ධො නාම උපට්ඨාකො, තිස්සා ච උපතිස්සා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සාලකල්‍යාණී බොධි, අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං, වස්සසතසහස්සං ආයුප්පමාණං අහොසි.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඞ්ඛෙය්‍යං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කප්පෙ චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු **මඞ්ගලො සුමනො රෙවතො සොභිතොති. මඞ්ගලස්ස** පන භගවතො තීසු සාවකසන්නිපාතෙසු පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං. දුතියෙ කොටිසහස්සං. තතියෙ නවුතිකොටියො. වෙමාතිකභාතා පනස්ස ආනන්දකුමාරො නාම නවුතිකොටිසඞ්ඛ්‍යාය පරිසාය සද්ධිං ධම්මසවනත්ථාය සත්ථු සන්තිකං අගමාසි, සත්ථා තස්ස අනුපුබ්බිකථං කථෙසි. සො සද්ධිං පරිසාය සහ පටිසම්භිදාහි අරහත්තං පාපුණි. සත්ථා තෙසං කුලපුත්තානං පුබ්බචරියකං ඔලොකෙන්තො ඉද්ධිමයපත්තචීවරස්ස උපනිස්සයං දිස්වා දක්ඛිණහත්ථං පසාරෙත්වා ''එථ භික්ඛවො''ති ආහ. සබ්බෙ තඞ්ඛණඤ්ඤෙව ඉද්ධිමයපත්තචීවරධරා සට්ඨිවස්සිකත්ථෙරා විය ආකප්පසම්පන්නා හුත්වා සත්ථාරං වන්දිත්වා පරිවාරයිංසු අයමස්ස තතියො සාවකසන්නිපාතො අහොසි.

යථා පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං සමන්තා අසීතිහත්ථප්පමාණායෙව සරීරප්පභා හොති, න, එවං තස්ස. තස්ස පන භගවතො සරීරප්පභා නිච්චකාලං දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි. රුක්ඛපථවිපබ්බතසමුද්දාදයො අන්තමසො උක්ඛලියාදීනි උපාදාය සුවණ්ණපට පරියොනද්ධා විය අහෙසුං. ආයුප්පමාණං පනස්ස නවුතිවස්සසහස්සානි අහොසි. එත්තකං කාලං චන්දිමසූරියාදයො අත්තනො පභාය විරොචිතුං නාසක්ඛිංසු, රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදො න පඤ්ඤායිත්ථ. දිවා සූරියාලොකෙන විය සත්තා නිච්චං බුද්ධාලොකෙනෙව විචරිංසු. සායං පුප්ඵිතානං කුසුමානං, පාතො රවනකසකුණානඤ්ච වසෙන ලොකො රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදං සල්ලක්ඛෙසි . කිං පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං අයමානුභාවො නත්ථීති? නො නත්ථි, තෙපි හි ආකඞ්ඛමානා දසසහස්සිං වා ලොකධාතුං, තතො වා භිය්‍යො ආභාය ඵරෙය්‍යුං. මඞ්ගලස්ස පන භගවතො පුබ්බපත්ථනාවසෙන අඤ්ඤෙසං බ්‍යාමප්පභා විය සරීරප්පභා නිච්චමෙව දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

සො කිර බොධිසත්තචරියකාලෙ වෙස්සන්තරසදිසෙ අත්තභාවෙ ඨිතො සපුත්තදාරො වඞ්කපබ්බතසදිසෙ පබ්බතෙ වසි. අථෙකො ඛරදාඨිකො නාම යක්ඛො මහාපුරිසස්ස දානජ්ඣාසයතං සුත්වා බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන උපසඞ්කමිත්වා මහාසත්තං ද්වෙ දාරකෙ යාචි. මහාසත්තො ‘‘දදාමි බ්‍රාහ්මණස්ස පුත්තකෙ’’ති හට්ඨපහට්ඨො උදකපරියන්තං පථවිං කම්පෙන්තො ද්වෙපි දාරකෙ අදාසි. යක්ඛො චඞ්කමනකොටියං ආලම්බනඵලකං නිස්සාය ඨත්වා පස්සන්තස්සෙව මහාසත්තස්ස මුළාලකලාපං විය ද්වෙ දාරකෙ ඛාදි. මහාපුරිසස්ස යක්ඛං ඔලොකෙත්වා විවටමත්තෙ අග්ගිජාලං විය ලොහිතධාරං උග්ගිරමානං තස්ස මුඛං දිස්වාපි කෙසග්ගමත්තම්පි දොමනස්සං නුප්පජ්ජි, ‘‘සුදින්නං වත මෙ දාන’’න්ති චින්තයතො පනස්ස සරීරෙ මහන්තං පීතිසොමනස්සං උදපාදි. සො ‘‘ඉමස්ස මෙ නිස්සන්දෙන අනාගතෙ ඉමිනාව නීහාරෙන සරීරතො රස්මියො නික්ඛමන්තූ’’ති පත්ථනං අකාසි. තස්ස තං පත්ථනං නිස්සාය බුද්ධභූතස්ස සරීරතො රස්මියො නික්ඛමිත්වා එත්තකං ඨානං ඵරිංසු.

අපරම්පිස්ස පුබ්බචරිතං අත්ථි. සො කිර බොධිසත්තකාලෙ එකස්ස බුද්ධස්ස චෙතියං දිස්වා ‘‘ඉමස්ස බුද්ධස්ස මයා ජීවිතං පරිච්චජිතුං වට්ටතී’’ති දණ්ඩකදීපිකාවෙඨනනියාමෙන සකලසරීරං වෙඨාපෙත්වා රතනමත්තමකුලං සතසහස්සග්ඝනිකං සුවණ්ණපාතිං සප්පිස්ස පූරාපෙත්වා තත්ථ සහස්සවට්ටියො ජාලාපෙත්වා තං සීසෙනාදාය සකලසරීරං ජාලාපෙත්වා චෙතියං පදක්ඛිණං කරොන්තො සකලරත්තිං වීතිනාමෙසි. එවං යාව අරුණුග්ගමනා වායමන්තස්සාපිස්ස ලොමකූපමත්තම්පි උසුමං න ගණ්හි, පදුමගබ්භං පවිට්ඨකාලො විය අහොසි. ධම්මො හි නාමෙස අත්තානං රක්ඛන්තං රක්ඛති. තෙනාහ භගවා –

‘‘ධම්මො හවෙ රක්ඛති ධම්මචාරිං,
ධම්මො සුචිණ්ණො සුඛමාවහාති;
එසානිසංසො ධම්මෙ සුචිණ්ණෙ,
න දුග්ගතිං ගච්ඡති ධම්මචාරී’’ති. (ථෙරගා. 303; ජා. 1.10.102; 1.15.385);

ඉමස්සාපි කම්මස්ස නිස්සන්දෙන තස්ස භගවතො සරීරොභාසො දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

තදා අම්හාකං බොධිසත්තො **සුරුචි** නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා ‘‘සත්ථාරං නිමන්තෙස්සාමී’’ති උපසඞ්කමිත්වා මධුරධම්මකථං සුත්වා ‘‘ස්වෙ මය්හං භික්ඛං ගණ්හථ භන්තෙ’’ති ආහ. බ්‍රාහ්මණ කිත්තකෙහි තෙ භික්ඛූහි අත්ථොති, කිත්තකා පන වො භන්තෙ පරිවාරා භික්ඛූති. තදා සත්ථු පඨමසන්නිපාතොයෙව හොති. තස්මා ‘‘කොටිසතසහස්ස’’න්ති ආහ. ‘‘භන්තෙ, සබ්බෙහිපි සද්ධිං මය්හං භික්ඛං ගණ්හථා’’ති ආහ. සත්ථා අධිවාසෙසි. බ්‍රාහ්මණො ස්වාතනාය නිමන්තෙත්වා ගෙහං ගච්ඡන්තො චින්තෙසි ‘‘අහං එත්තකානං භික්ඛූනං යාගුභත්තවත්ථාදීනි දාතුං නො න සක්කොමි, නිසීදනට්ඨානං පන කථං භවිස්සතී’’ති. තස්ස සා චින්තා චතුරාසීතියොජනසහස්සමත්ථකෙ ඨිතස්ස දෙවරඤ්ඤො පණ්ඩුකම්බලසිලාසනස්ස උණ්හභාවං ජනෙසි. සක්කො ‘‘කො නු ඛො මං ඉමස්මා ඨානා චාවෙතුකාමො’’ති දිබ්බචක්ඛුනා ඔලොකෙන්තො මහාපුරිසං දිස්වා ‘‘අයං සුරුචි බ්‍රාහ්මණො බුද්ධප්පමුඛං භික්ඛුසඞ්ඝං නිමන්තෙත්වා නිසීදනට්ඨානත්ථාය චින්තෙසි, මයාපි තත්ථ ගන්ත්වා පුඤ්ඤකොට්ඨාසං ගහෙතුං වට්ටතී’’ති වඩ්ඪකිවණ්ණං නිම්මිනිත්වා වාසිඵරසුහත්ථො මහාපුරිසස්ස පුරතො පාතුරහොසි. ‘‘අත්ථි නු ඛො කස්සචි භතියා කත්තබ්බකිච්ච’’න්ති ආහ. මහාපුරිසො තං දිස්වා ‘‘කිං කම්මං කරිස්සසී’’ති ආහ. මම අජානනසිප්පං නාම නත්ථි, ගෙහං වා මණ්ඩපං වා යො යං කාරෙති, තස්ස තං කාතුං ජානාමීති. තෙන හි මය්හං කම්මං අත්ථීති. කිං, අය්යාති? ස්වාතනාය මෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ නිමන්තිතා, තෙසං නිසීදනමණ්ඩපං කරිස්සසීති. අහං නාම කරෙය්‍යං, සචෙ මෙ භතිං දාතුං සක්ඛිස්සථාති. සක්ඛිස්සාමි, තාතාති. ‘‘සාධු කරිස්සාමී’’ති ගන්ත්වා එකං පදෙසං ඔලොකෙසි.

ද්වාදසතෙරසයොජනප්පමාණො පදෙසො කසිණමණ්ඩලං විය සමතලො අහොසි. සො ‘‘එත්තකෙ ඨානෙ සත්තරතනමයො මණ්ඩපො උට්ඨහතූ’’ති චින්තෙත්වා ඔලොකෙසි. තාවදෙව පථවිං භින්දිත්වා මණ්ඩපො උට්ඨහි. තස්ස සුවණ්ණමයෙසු ථම්භෙසු රජතමයා ඝටකා අහෙසුං, රජතමයෙසු ථම්භෙසු සුවණ්ණමයා, මණිත්ථම්භෙසු පවාළමයා, පවාළත්ථම්භෙසු මණිමයා, සත්තරතනමයෙසු ථම්භෙසු සත්තරතනමයාව ඝටකා අහෙසුං. තතො ‘‘මණ්ඩපස්ස අන්තරන්තරෙන කිඞ්කිණිකජාලං ඔලම්බතූ’’ති ඔලොකෙසි. සහ ඔලොකනෙනෙව කිඞ්කිණිකජාලං ඔලම්බි, යස්ස මන්දවාතෙරිතස්ස පඤ්චඞ්ගිකස්සෙව තූරියස්ස මධුරසද්දො නිග්ගච්ඡති. දිබ්බසඞ්ගීතිවත්තනකාලො විය අහොසි. ‘‘අන්තරන්තරා ගන්ධදාමමාලාදාමානි ඔලම්බන්තූ’’ති චින්තෙසි. තාවදෙව දාමානි ඔලම්බිංසු. ‘‘කොටිසතසහස්සසඞ්ඛ්‍යානං භික්ඛූනං ආසනානි ච ආධාරකානි ච පථවිං භින්දිත්වා උට්ඨහන්තූ’’ති චින්තෙසි. තාවදෙව උට්ඨහිංසු. ‘‘කොණෙ කොණෙ එකෙකා උදකචාටියො උට්ඨහන්තූ’’ති චින්තෙසි, තාවදෙව උදකචාටියො උට්ඨහිංසු එත්තකං මාපෙත්වා බ්‍රාහ්මණස්ස සන්තිකං ගන්ත්වා ‘‘එහි අය්‍ය තව මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා මය්හං භතිං දෙහී’’ති ආහ. මහාපුරිසො ගන්ත්වා මණ්ඩපං ඔලොකෙසි . ඔලොකෙන්තස්සෙවස්ස සකලසරීරං පඤ්චවණ්ණාය පීතියා නිරන්තරං ඵුටං අහොසි. අථස්ස මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා එතදහොසි ‘‘නායං මණ්ඩපො මනුස්සභූතෙන කතො, මය්හං පන අජ්ඣාසයං මය්හං ගුණං ආගම්ම අද්ධා සක්කස්ස භවනං උණ්හං අහොසි. තතො සක්කෙන දෙවරඤ්ඤා අයං මණ්ඩපො කාරිතො භවිස්සතී’’ති. ‘‘න ඛො පන මෙ යුත්තං එවරූපෙ මණ්ඩපෙ එකදිවසංයෙව දානං දාතුං, සත්තාහං දස්සාමී’’ති චින්තෙසි.

බාහිරකදානඤ්හි තත්තකම්පි සමානං බොධිසත්තානං තුට්ඨිං කාතුං න සක්කොති. අලඞ්කතසීසං පන ඡින්දිත්වා අඤ්ජිතඅක්ඛීනි උප්පාටෙත්වා, හදයමංසං වා උප්පාටෙත්වා දින්නකාලෙ බොධිසත්තානං චාගං නිස්සාය තුට්ඨි නාම හොති. අම්හාකම්පි හි බොධිසත්තස්ස සිවිජාතකෙ දෙවසිකං පඤ්චසතසහස්සකහාපණානි විස්සජ්ජෙත්වා චතූසු නගරද්වාරෙසු, මජ්ඣෙ නගරෙ ච දානං දදන්තස්ස තං දානං තුට්ඨිං උප්පාදෙතුං නාසක්ඛි. යදා පනස්ස බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන ආගන්ත්වා සක්කො දෙවරාජා අක්ඛීනි යාචි, තදා තානි උප්පාටෙත්වා දදමානස්සෙව හාසො උප්පජ්ජි, කෙසග්ගමත්තම්පි චිත්තස්ස අඤ්ඤථත්තං නාහොසි. එවං දානං නිස්සාය බොධිසත්තානං තිත්ති නාම නත්ථි. තස්මා සොපි මහාපුරිසො ‘‘සත්තාහං මයා කොටිසතසහස්සසඞ්ඛ්‍යානං භික්ඛූනං දානං දාතුං වට්ටතී’’ති චින්තෙත්වා තස්මිං මණ්ඩපෙ බුද්ධප්පමුඛං භික්ඛුසඞ්ඝං නිසීදාපෙත්වා සත්තාහං ගවපානං නාම අදාසි. ගවපානන්ති මහන්තෙ මහන්තෙ කොලම්බෙ ඛීරස්ස පූරෙත්වා උද්ධනෙසු ආරොපෙත්වා ඝනපාකපක්කෙ ඛීරෙ ථොකෙ තණ්ඩුලෙ පක්ඛිපිත්වා පක්කමධුසක්කරචුණ්ණසප්පීහි අභිසඞ්ඛතං භොජනං වුච්චති. මනුස්සායෙව පන පරිවිසිතුං නාසක්ඛිංසු, දෙවාපි එකන්තරිකා හුත්වා පරිවිසිංසු. ද්වාදසතෙරසයොජනප්පමාණං ඨානම්පි භික්ඛූ ගණ්හිතුං නප්පහොතියෙව. තෙ පන භික්ඛූ අත්තනො ආනුභාවෙන නිසීදිංසු. පරියොසානදිවසෙ සබ්බභික්ඛූනං පත්තානි ධොවාපෙත්වා භෙසජ්ජත්ථාය සප්පිනවනීතතෙලමධුඵාණිතානං පූරෙත්වා තිචීවරෙහි සද්ධිං අදාසි. සඞ්ඝනවකභික්ඛුනා ලද්ධතිචීවරසාටකා සතසහස්සග්ඝනිකා අහෙසුං. සත්ථා අනුමොදනං කරොන්තො ‘‘අයං පුරිසො එවරූපං මහාදානං අදාසි, කො නු ඛො භවිස්සතී’’ති උපධාරෙන්තො ‘‘අනාගතෙ කප්පසතසහස්සාධිකානං ද්වින්නං අසඞ්ඛෙය්‍යානං මත්ථකෙ ගොතමො නාම බුද්ධො භවිස්සතී’’ති දිස්වා මහාපුරිසං ආමන්තෙත්වා ‘‘ත්වං එත්තකං නාම කාලං අතික්කමිත්වා ගොතමො නාම බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

මහාපුරිසො බ්‍යාකරණං සුත්වා ‘‘අහං කිර බුද්ධො භවිස්සාමි, කො මෙ ඝරාවාසෙන අත්ථො , පබ්බජිස්සාමී’’ති චින්තෙත්වා තථාරූපං සම්පත්තිං ඛෙළපිණ්ඩං විය පහාය සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජි. පබ්බජිත්වා ච බුද්ධවචනං උග්ගණ්හිත්වා අභිඤ්ඤා, සමාපත්තියො ච නිබ්බත්තෙත්වා ආයුපරියොසානෙ බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බත්ති.

මඞ්ගලස්ස පන භගවතො උත්තරං නාම නගරං අහොසි. පිතාපි උත්තරො නාම ඛත්තියො, මාතාපි උත්තරා නාම, සුදෙවො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, පාලිතො නාම උපට්ඨාකො, සීවලී ච අසොකා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛො බොධි, අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි. නවුතිවස්සසහස්සානි ඨත්වා පරිනිබ්බුතෙ පන තස්මිං එකප්පහාරෙනෙව දසචක්කවාළසහස්සානි එකන්ධකාරානි අහෙසුං. සබ්බචක්කවාළෙසු මනුස්සානං මහන්තං ආරොදනපරිදෙවනං අහොසි.

එවං දසසහස්සිලොකධාතුං අන්ධකාරං කත්වා පරිනිබ්බුතස්ස තස්ස භගවතො අපරභාගෙ **සුමනො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං. දුතියෙ කඤ්චනපබ්බතම්හි නවුතිකොටිසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොටිසහස්සානි. තදා මහාසත්තො **අතුලො** නාම නාගරාජා අහොසි මහිද්ධිකො මහානුභාවො, සො ‘‘බුද්ධො උප්පන්නො’’ති සුත්වා

ඤාතිසඞ්ඝපරිවුතො නාගභවනා නික්ඛමිත්වා කොටිසතසහස්සභික්ඛුපරිවාරස්ස තස්ස භගවතො දිබ්බතුරියෙහි උපහාරං කාරාපෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පච්චෙකං දුස්සයුගානි දත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං මෙඛලං නාම අහොසි, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, සිරිමා නාම මාතා, සරණො ච භාවිතත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, උදෙනො නාම උපට්ඨාකො, සොණා ච උපසොණා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, නවුතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං, නවුතියෙව වස්සසහස්සානි ආයුප්පමාණං අහොසීති.

තස්ස අපරභාගෙ **රෙවතො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා අහෙසුං, පඨමසන්නිපාතෙ ගණනා නාම නත්ථි, දුතියෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො **අතිදෙවො** නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය සිරස්මිං අඤ්ජලිං ඨපෙත්වා තස්ස සත්ථුනො කිලෙසප්පහානෙ වණ්ණං වත්වා උත්තරාසඞ්ගෙන පූජමකාසි. සොපි නං ''බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො නගරං සුධඤ්ඤවතී නාම අහොසි, පිතා විපුලො නාම ඛත්තියො, මාතාපි විපුලා නාම, වරුණො ච බ්‍රහ්මදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සම්භවො නාම උපට්ඨාකො, භද්දා ච සුභද්දා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, ආයු සට්ඨිවස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ **සොභිතො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටියො, තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො **අජිතො** නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස මහාදානං අදාසි. සොපි නං ''බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො නගරං සුධම්මං නාම අහොසි, පිතා සුධම්මො නාම රාජා, මාතාපි සුධම්මා නාම, අසමො ච සුනෙත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අනොමො නාම උපට්ඨාකො, නකුලා ච සුජාතා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුප්පමාණන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඞ්ඛෙය්‍යං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කප්පෙ තයො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු **අනොමදස්සී, පදුමො, නාරදොති. අනොමදස්සිස්ස** භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමෙ අට්ඨ භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ සත්ත, තතියෙ ඡ තදා බොධිසත්තො එකො **යක්ඛසෙනාපති** අහොසි මහිද්ධිකො මහානුභාවො අනෙකකොටිසතසහස්සානං යක්ඛානං අධිපති. සො ''බුද්ධො උප්පන්නො''ති සුත්වා ආගන්ත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස මහාදානං අදාසි. සත්ථාපි නං ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

අනොමදස්සිස්ස පන භගවතො චන්දවතී නාම නගරං අහොසි, යසවා නාම රාජා පිතා, යසොධරා නාම මාතා, නිසභො ච අනොමො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො නාම උපට්ඨාකො , සුන්දරී ච සුමනා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, අජ්ජුනරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **පදුමො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ තීණිසතසහස්සානි, තතියෙ අගාමකෙ අරඤ්ඤෙ මහාවනසණ්ඩවාසීනං භික්ඛූනං ද්වෙ සතසහස්සානි. තදා තථාගතෙ තස්මිංයෙව වනසණ්ඩෙ වසන්තෙ බොධිසත්තො **සීහො** හුත්වා සත්ථාරං නිරොධසමාපත්තිසමාපන්නං දිස්වා පසන්නචිත්තො වන්දිත්වා පදක්ඛිණං කත්වා පීතිසොමනස්සජාතො තික්ඛත්තුං සීහනාදං නදිත්වා සත්තාහං බුද්ධාරම්මණං පීතිං අවිජහිත්වා පීතිසුඛෙනෙව ගොචරාය අපක්කමිත්වා ජීවිතපරිච්චාගං කත්වා පයිරුපාසමානො අට්ඨාසි. සත්ථා සත්තාහච්චයෙන නිරොධා වුට්ඨිතො සීහං ඔලොකෙත්වා ''භික්ඛුසඞ්ඝෙපි චිත්තං පසාදෙත්වා සඞ්ඝං වන්දිස්සතී''ති ''භික්ඛුසඞ්ඝො ආගච්ඡතූ''ති චින්තෙසි. භික්ඛූ තාවදෙව ආගමිංසු. සීහො සඞ්ඝෙ චිත්තං පසාදෙති. සත්ථා තස්ස මානසං ඔලොකෙත්වා ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

පදුමස්ස පන භගවතො චම්පකං නගරං අහොසි අසමො නාම රාජා පිතා, මාතා අසමා නාම, සාලො ච උපසාලො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො නාම උපට්ඨාකො, රාමා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සොණරුක්ඛො නාම බොධි අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ **නාරදො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටිසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොටිසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො **ඉසිපබ්බජ්ජං** පබ්බජිත්වා පඤ්චසු අභිඤ්ඤාසු, අට්ඨසු ච සමාපත්තීසු චිණ්ණවසී හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස මහාදානං දත්වා ලොහිතචන්දනෙන පූජමකාසි, සොපි නං ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො ධඤ්ඤවතී නාම නගරං අහොසි, සුදෙවො නාම ඛත්තියො පිතා, අනොමා නාම මාතා, භද්දසාලො ච ජිතමිත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වාසිට්ඨො නාම උපට්ඨාකො, උත්තරා ච ඵග්ගුනී ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහාසොණරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයූති.

නාරදබුද්ධස්ස පන අපරභාගෙ එකං අසඞ්ඛෙය්‍යං අතික්කමිත්වා ඉතො සතසහස්සකප්පමත්ථකෙ එකස්මිං කප්පෙ එකොව **පදුමුත්තරො** නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ වෙභාරපබ්බතෙ නවුතිකොටිසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොටිසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො **ජටිලො** නාම මහාරට්ඨියො හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස සචීවරං දානං අදාසි. සොපි නං ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි. පදුමුත්තරස්ස පන භගවතො කාලෙ තිත්ථියා නාම නාහෙසුං සබ්බෙ දෙවමනුස්සා බුද්ධමෙව සරණමකංසු.

තස්ස නගරං හංසවතී නාම අහොසි, පිතා ආනන්දො නාම ඛත්තියො, මාතා සුජාතා නාම, දෙවලො ච සුජාතො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා සුමනො නාම උපට්ඨාකො, අමිතා ච අසමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සලලරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පභා සමන්තතො ද්වාදස යොජනානි ගණ්හි වස්සසතසහස්සං ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ සත්තතිකප්පසහස්සානි අතික්කමිත්වා ඉතො තිංසකප්පසහස්සමත්ථකෙ **සුමෙධො** ච **සුජාතො** චාති එකස්මිං කප්පෙ ද්වෙ බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. සුමෙධස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ සුදස්සනනගරෙ කොටිසතඛීණාසවා අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටියො, තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො **උත්තරො** නාම බ්‍රාහ්මණමාණවො හුත්වා නිදහිත්වා ඨපිතංයෙව අසීතිකොටිධනං විස්සජ්ජෙත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස මහාදානං දත්වා ධම්මං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය නික්ඛමිත්වා පබ්බජි. සොපි නං ''අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී''ති බ්‍යාකාසි.

සුමෙධස්ස භගවතො සුදස්සනං නාම නගරං අහොසි, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, මාතාපි සුදත්තා නාම, සරණො ච සබ්බකාමො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සාගරො නාම උපට්ඨාකො, රාමා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහානීපරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, ආයු නවුති වස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ **සුජාතො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ සට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං , දුතියෙ පඤ්ඤාසං, තතියෙ චත්තාලීසං. තදා බොධිසත්තො **චක්කවත්තිරාජා** හුත්වා ‘‘බුද්ධො උප්පන්නො’’ති සුත්වා උපසඞ්කමිත්වා ධම්මං සුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස සද්ධිං සත්තහි රතනෙහි චතුමහාදීපරජ්ජං දත්වා සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජි. සකලරට්ඨවාසිනො රට්ඨුප්පාදං ගහෙත්වා ආරාමිකකිච්චං සාධෙන්තා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස නිච්චං මහාදානං අදංසු. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං සුමඞ්ගලං නාම අහොසි, උග්ගතො නාම රාජා පිතා, පභාවතී නාම මාතා, සුදස්සනො ච සුදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාරදො නාම උපට්ඨාකො, නාගා ච නාගසමාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහාවෙළුරුක්ඛො බොධි, සො කිර මන්දච්ඡිද්දො ඝනක්ඛන්ධො උපරිනිග්ගතාහි මහාසාඛාහි මොරපිඤ්ඡකලාපො විය විරොචිත්ථ. තස්ස භගවතො සරීරං පණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, ආයු නවුතිවස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො අට්ඨාරසකප්පසතමත්ථකෙ එකස්මිං කප්පෙ **පියදස්සී, අත්ථදස්සී, ධම්මදස්සී**ති තයො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. **පියදස්සිස්සාපි** තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටියො, තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො **කස්සපො** නාම මාණවො තිණ්ණං වෙදානං පාරඞ්ගතො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා කොටිසතසහස්සධනපරිච්චාගෙන සඞ්ඝාරාමං කාරෙත්වා සරණෙසු ච සීලෙසු ච පතිට්ඨාසි. අථ නං සත්ථා ‘‘අට්ඨාරසකප්පසතච්චයෙන බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසි, පිතා සුදින්නො නාම රාජා, මාතා චන්දා නාම, පාලිතො ච සබ්බදස්සී ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොභිතො නාම උපට්ඨාකො, සුජාතා ච ධම්මදින්නා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, පියඞ්ගුරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුතිවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **අත්ථදස්සී** නාම භගවා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමෙ අට්ඨනවුතිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ අට්ඨාසීතිසහස්සානි, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො **සුසීමො** නාම මහිද්ධිකො තාපසො හුත්වා දෙවලොකතො මන්දාරවපුප්ඵච්ඡත්තං ආහරිත්වා සත්ථාරං පූජෙසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොභණං නාම නගරං අහොසි, සාගරො නාම රාජා පිතා, සුදස්සනා නාම මාතා, සන්තො ච උපසන්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අභයො නාම උපට්ඨාකො, ධම්මා ච සුධම්මා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, චම්පකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පභා සමන්තතො සබ්බකාලං යොජනමත්තං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ **ධම්මදස්සී** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටියො, තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො **සක්කො දෙවරාජා** හුත්වා දිබ්බගන්ධපුප්ඵෙහි ච දිබ්බතූරියෙහි ච පූජමකාසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සරණං නාම නගරං අහොසි, පිතා සරණො නාම රාජා, මාතා සුනන්දා නාම, පදුමො ච ඵුස්සදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සුනෙත්තො නාම උපට්ඨාකො, ඛෙමා ච සබ්බනාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, රත්තඞ්කුරරුක්ඛො බොධි, ‘‘කකුධරුක්ඛො’’තිපි ‘‘බිම්බිජාලො’’තිපි වුච්චති සරීරං පනස්ස අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො චතුනවුතිකප්පමත්ථකෙ එකස්මිං කප්පෙ එකොව **සිද්ධත්ථො** නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමසන්නිපාතෙ කොටිසතසහස්සභික්ඛූ අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොටියො තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො උග්ගතෙජො අභිඤ්ඤාබලසම්පන්නො **මඞ්ගලො** නාම තාපසො හුත්වා මහාජම්බුඵලං ආහරිත්වා තථාගතස්ස අදාසි. සත්ථා තං ඵලං පරිභුඤ්ජිත්වා ‘‘චතුනවුතිකප්පමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බොධිසත්තං බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං වෙභාරං නාම අහොසි, පිතා ජයසෙනො නාම රාජා, මාතා සුඵස්සා නාම, සම්බලො ච සුමිත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, රෙවතො නාම උපට්ඨාකො, සීවලා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, කණිකාරරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො ද්වෙනවුතිකප්පමත්ථකෙ **තිස්සො ඵුස්සො**ති එකස්මිං කප්පෙ ද්වෙ බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. **තිස්සස්ස** පන භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමසන්නිපාතෙ භික්ඛූනං කොටිසතං අහොසි, දුතියෙ නවුතිකොටියො, තතියෙ අසීතිකොටියො. තදා බොධිසත්තො මහාභොගො මහායසො **සුජාතො** නාම ඛත්තියො හුත්වා ඉසිපබ්බජ්ජං පබ්බජිත්වා මහිද්ධිකභාවං පත්වා ‘‘බුද්ධො උප්පන්නො’’ති සුත්වා දිබ්බමන්දාරවපදුමපාරිච්ඡත්තකපුප්ඵානි ආදාය චතුපරිසමජ්ඣෙ ගච්ඡන්තං තථාගතං පූජෙසි, ආකාසෙ පුප්ඵවිතානං හුත්වා අට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා ‘‘ඉතො ද්වෙනවුතිකප්පමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො ඛෙමං නාම නගරං අහොසි, පිතා ජනසන්ධො නාම ඛත්තියො, මාතා පදුමා නාම, බ්‍රහ්මදෙවො ච උදයො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා සමඞ්ගො නාම උපට්ඨාකො, ඵුස්සා ච සුදත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා අසනරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **ඵුස්සො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ සට්ඨි භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ පණ්ණාස, තතියෙ ද්වත්තිංස. තදා බොධිසත්තො **විජිතාවී** නාම ඛත්තියො හුත්වා මහාරජ්ජං පහාය සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජිත්වා තීණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා මහාජනස්ස ධම්මකථං කථෙසි. සීලපාරමිඤ්ච පූරෙසි. සොපි නං ‘‘බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො කාසි නාම නගරං අහොසි, ජයසෙනො නාම රාජා පිතා, සිරිමා නාම මාතා, සුරක්ඛිතො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සභියො නාම උපට්ඨාකො, චාලා ච උපචාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා , ආමලකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකනවුතිකප්පෙ **විපස්සී** නාම භගවා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා , පඨමසන්නිපාතෙ අට්ඨසට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ එකසතසහස්සං, තතියෙ අසීතිසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො මහිද්ධිකො මහානුභාවො **අතුලො** නාම නාගරාජා හුත්වා සත්තරතනඛචිතං සොවණ්ණමයං මහාපීඨං භගවතො අදාසි. සොපි නං සත්ථා ‘‘ඉතො එකනවුතිකප්පෙ බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො බන්ධුමතී නාම නගරං අහොසි, බන්ධුමා නාම රාජා පිතා. බන්ධුමතී නාම මාතා, ඛණ්ඩො ච තිස්සො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අසොකො නාම උපට්ඨාකො, චන්දා ච චන්දමිත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා පාටලිරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පභා සදා සත්ත යොජනානි ඵරිත්වා අට්ඨාසි, අසීතිවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකතිංසකප්පෙ **සිඛී, වෙස්සභූ** චාති ද්වෙ බුද්ධා අහෙසුං. **සිඛිස්සාපි** භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ භික්ඛුසතසහස්සං අහොසි, දුතියෙ අසීතිසහස්සානි, තතියෙ සත්තති. තදා බොධිසත්තො **අරින්දමො** නාම රාජා හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස

සචීවරං මහාදානං පවත්තෙත්වා සත්තරතනපටිමණ්ඩිතං හත්ථිරතනං දත්වා හත්ථිප්පමාණං කත්වා කප්පියභණ්ඩං අදාසි. සොපි නං ‘‘ඉතො එකතිංසකප්පෙ බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො අරුණවතී නාම නගරං අහොසි, අරුණවා නාම ඛත්තියො පිතා, පභාවතී නාම මාතා, අභිභූ ච සම්භවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා ඛෙමඞ්කරො නාම උපට්ඨාකො, සඛිලා ච පදුමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, පුණ්ඩරීකරුක්ඛො බොධි, සරීරං සත්තතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරප්පභා යොජනත්තයං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, සත්තතිවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **වෙස්සභූ** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා පඨමසන්නිපාතෙ අසීතිභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං දුතියෙ සත්තති, තතියෙ සට්ඨි. තදා බොධිසත්තො **සුදස්සනො** නාම රාජා හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස සචීවරං මහාදානං දත්වා සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජිත්වා ආචාරගුණසම්පන්නො බුද්ධරතනෙ චිත්තීකාරපීතිබහුලො අහොසි. සොපි නං ‘‘ඉතො එකතිංසෙ කප්පෙ බුද්ධො භවිස්සසී’’ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසි, සුප්පතීතො නාම රාජා පිතා, යසවතී නාම මාතා, සොණො ච උත්තරො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා උපසන්තො නාම උපට්ඨාකො දාමා ච සමාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සාලරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සට්ඨිවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉමස්මිං කප්පෙ චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තා **කකුසන්ධො, කොණාගමනො, කස්සපො, අම්හාකං භගවාති. කකුසන්ධස්ස** භගවතො එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ චත්තාලීසභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා බොධිසත්තො **ඛෙමො** නාම රාජා හුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසඞ්ඝස්ස සපත්තචීවරං මහාදානඤ්ච අඤ්ජනාදිභෙසජ්ජානි ච දත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා පබ්බජි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

කකුසන්ධස්ස පන භගවතො ඛෙමං නාම නගරං අහොසි, අග්ගිදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, විසාඛා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, විධුරො ච සඤ්ජීවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, බුද්ධිජො නාම උපට්ඨාකො සාමා ච චම්පා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා මහාසිරීසරුක්ඛො බොධි සරීරං චත්තාලීසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, චත්තාලීසවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **කොණාගමනො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ තිංසභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා බොධිසත්තො **පබ්බතො** නාම රාජා හුත්වා අමච්චගණපරිවුතො සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා ධම්මදෙසනං සුත්වා බුද්ධප්පමුඛං භික්ඛුසඞ්ඝං නිමන්තෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පත්තුණ්ණචීනපටකොසෙය්‍යකම්බලදුකූලානි චෙව සුවණ්ණපාදුකඤ්ච දත්වා සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොභවතී නාම නගරං අහොසි, යඤ්ඤදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, උත්තරා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, භිය්‍යොසො ච උත්තරො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොත්ථිජො නාම උපට්ඨාකො, සමුද්දා ච උත්තරා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, උදුම්බරරුක්ඛො බොධි, සරීරං තිංසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, තිංසවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස අපරභාගෙ **කස්සපො** නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකොව සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ වීසතිභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා බොධිසත්තො **ජොතිපාලො** නාම මාණවො තිණ්ණං වෙදානං පාරගූ භූමියඤ්චෙව අන්තලික්ඛෙ ච පාකටො ඝටිකාරස්ස කුම්භකාරස්ස මිත්තො අහොසි, සො තෙන සද්ධිං සත්ථාරං උපසඞ්කමිත්වා ධම්මකථං සුත්වා පබ්බජිත්වා ආරද්ධවීරියො තීණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා වත්තසම්පත්තියා බුද්ධසාසනං සොභෙසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො ජාතනගරං බාරාණසී නාම අහොසි. බ්‍රහ්මදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, ධනවතී නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, තිස්සො ච භාරද්වාජො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සබ්බමිත්තො නාම උපට්ඨාකො අනුළා ච උරුවෙළා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නිග්‍රොධරුක්ඛො බොධි සරීරං වීසතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වීසතිවස්සසහස්සානි ආයූති.

තස්ස පන භගවතො ඔරභාගෙ ඨපෙත්වා ඉමං සම්මාසම්බුද්ධං අඤ්ඤො බුද්ධො නාම නත්ථි. ඉති **දීපඞ්කරාදීනං චතුවීසතියා බුද්ධානං** සන්තිකෙ ලද්ධබ්‍යාකරණො පන බොධිසත්තො යෙනෙන –

> ‘‘මනුස්සත්තං ලිඞ්ගසම්පත්ති, හෙතු සත්ථාරදස්සනං;
> පබ්බජ්ජා ගුණසම්පත්ති, අධිකාරො ච ඡන්දතා;
> අට්ඨධම්මසමොධානා, අභිනීහාරො සමිජ්ඣතී’’ති. (බු. වං. 2.59);

ඉමෙ අට්ඨ ධම්මෙ සමොධානෙත්වා දීපඞ්කරපාදමූලෙ කතාභිනීහාරෙන ‘‘හන්ද බුද්ධකරෙ ධම්මෙ විචිනාමි ඉතො චිතො’’ති උස්සාහං කත්වා ‘‘විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පඨමං දානපාරමි’’න්ති දානපාරමිතාදයො බුද්ධකරා ධම්මා දිට්ඨා, තෙ පූරෙන්තො යාව වෙස්සන්තරත්තභාවා ආගමි. ආගච්ඡන්තො ච යෙ තෙ කතාභිනීහාරානං බොධිසත්තානං ආනිසංසා සංවණ්ණිතා –

> ‘‘එවං සබ්බඞ්ගසම්පන්නා, බොධියා නියතා නරා;
> සංසරං දීඝමද්ධානං, කප්පකොටිසතෙහිපි.
>
> ‘‘අවීචිම්හි නුප්පජ්ජන්ති, තථා ලොකන්තරෙසු ච;
> නිජ්ඣාමතණ්හා ඛුප්පිපාසා, න හොන්ති කාලකඤ්ජිකා.
>
> ‘‘න හොන්ති ඛුද්දකා පාණා, උප්පජ්ජන්තාපි දුග්ගතිං;
> ජායමානා මනුස්සෙසු, ජච්චන්ධා න භවන්ති තෙ.
>
> ‘‘සොතවෙකල්ලතා නත්ථි, න භවන්ති මූගපක්ඛිකා;
> ඉත්ථිභාවං න ගච්ඡන්ති, උභතොබ්‍යඤ්ජනපණ්ඩකා.
>
> ‘‘න භවන්ති පරියාපන්නා, බොධියා නියතා නරා;
> මුත්තා ආනන්තරිකෙහි, සබ්බත්ථ සුද්ධගොචරා.
>
> ‘‘මිච්ඡාදිට්ඨිං න සෙවන්ති, කම්මකිරියදස්සනා;
> වසමානාපි සග්ගෙසු, අසඤ්ඤං නුපපජ්ජරෙ.
>
> ‘‘සුද්ධාවාසෙසු දෙවෙසු, හෙතු නාම න විජ්ජති;
> නෙක්ඛම්මනින්නා සප්පුරිසා, විසංයුත්තා භවාභවෙ;

චරන්ති ලොකත්ථචරියායො, පූරෙන්ති සබ්බපාරමී’’ති.

තෙ ආනිසංසෙ අධිගන්ත්වාව ආගතො. පාරමියො පූරෙන්තස්ස ච තස්ස අකිත්තිබ්‍රාහ්මණකාලෙ සඞ්ඛබ්‍රාහ්මණකාලෙ ධනඤ්චයරාජකාලෙ මහාසුදස්සනරාජකාලෙ මහාගොවින්දකාලෙ නිමිමහාරාජකාලෙ චන්දකුමාරකාලෙ විසය්හසෙට්ඨිකාලෙ සිවිරාජකාලෙ වෙස්සන්තරරාජකාලෙති දානපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස සසපණ්ඩිතජාතකාලෙ –

‘‘භික්ඛාය උපගතං දිස්වා, සකත්තානං පරිච්චජිං;
දානෙන මෙ සමො නත්ථි, එසා මෙ දානපාරමී’’ති. (චරියා. 1.143 තස්සුද්දාන –

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස **දානපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා සීලවනාගරාජකාලෙ චම්පෙය්‍යනාගරාජකාලෙ භූරිදත්තනාගරාජකාලෙ ඡද්දන්තනාගරාජකාලෙ ජයද්දිසරාජපුත්තකාලෙ අලීනසත්තුකුමාරකාලෙති සීලපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස සඞ්ඛපාලජාතකාලෙ –

‘‘සූලෙහිපි විජ්ඣියන්තො, කොට්ටියන්තොපි සත්තිභි;
භොජපුත්තෙ න කුප්පාමි, එසා මෙ සීලපාරමී’’ති. (චරියා. 2.91) –

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස **සීලපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා සොමනස්සකුමාරකාලෙ හත්ථිපාලකුමාරකාලෙ අයොඝරපණ්ඩිතකාලෙති මහාරජ්ජං පහාය නෙක්ඛම්මපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස චූළසුතසොමජාතකාලෙ –

‘‘මහාරජ්ජං හත්ථගතං, ඛෙළපිණ්ඩංව ඡඩ්ඩයිං;
චජතො න හොති ලගනං, එසා මෙ නෙක්ඛම්මපාරමී’’ති. –

එවං නිස්සඞ්ගතාය රජ්ජං ඡඩ්ඩෙත්වා නික්ඛමන්තස්ස **නෙක්ඛම්මපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා විධුරපණ්ඩිතකාලෙ මහාගොවින්දපණ්ඩිතකාලෙ කුදාලපණ්ඩිතකාලෙ අරකපණ්ඩිතකාලෙ බොධිපරිබ්බාජකකාලෙ මහොසධපණ්ඩිතකාලෙති පඤ්ඤාපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස සත්තුභස්තජාතකෙ සෙනකපණ්ඩිතකාලෙ –

‘‘පඤ්ඤාය විචිනන්තොහං, බ්‍රාහ්මණං මොචයිං දුඛා;
පඤ්ඤාය මෙ සමො නත්ථි, එසා මෙ පඤ්ඤාපාරමී’’ති. –

අන්තොභස්තගතං සප්පං දස්සෙන්තස්ස **පඤ්ඤාපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

තථා වීරියපාරමිතාදීනම්පි පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස මහාජනකජාතකෙ –

‘‘අතීරදස්සී ජලමජ්ඣෙ, හතා සබ්බෙව මානුසා;
චිත්තස්ස අඤ්ඤථා නත්ථි, එසා මෙ වීරියපාරමී’’ති. –

එවං මහාසමුද්දං තරන්තස්ස **වීරියපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

ඛන්තිවාදීජාතකෙ –

‘‘අචෙතනංව කොට්ටෙන්තෙ, තිණ්හෙන ඵරසුනා මමං;
කාසිරාජෙ න කුප්පාමි, එසා මෙ ඛන්තිපාරමී’’ති. –

එවං අචෙතනභාවෙන විය මහාදුක්ඛං අධිවාසෙන්තස්ස **ඛන්තිපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මහාසුතසොමජාතකෙ –

‘‘සච්චවාචං අනුරක්ඛන්තො, චජිත්වා මම ජීවිතං;
මොචෙසිං එකසතං ඛත්තියෙ, එසා මෙ සච්චපාරමී’’ති. –

එවං ජීවිතං චජිත්වා සච්චමනුරක්ඛන්තස්ස **සච්චපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මූගපක්ඛජාතකෙ –

‘‘මාතා පිතා න මෙ දෙස්සා, නපි දෙස්සං මහායසං;
සබ්බඤ්ඤුතං පියං මය්හං, තස්මා වතමධිට්ඨහි’’න්ති. –

එවං ජීවිතං චජිත්වා වතං අධිට්ඨහන්තස්ස **අධිට්ඨානපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

එකරාජජාතකෙ –

‘‘න මං කොචි උත්තසති, නපිහං භායාමි කස්සචි;
මෙත්තාබලෙනුපත්ථද්ධො, රමාමි පවනෙ තදා’’ති. (චරියා. 3.113) –

එවං ජීවිතං අනපලොකෙත්වා මෙත්තායන්තස්ස **මෙත්තාපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

ලොමහංසජාතකෙ –

‘‘සුසානෙ සෙය්‍යං කප්පෙමි, ඡවට්ඨිකං උපනිධායහං;
ගාමමණ්ඩලා උපාගන්ත්වා, රූපං දස්සෙන්ති නප්පක’’න්ති. –

එවං ගාමදාරකෙසු නිට්ඨුහනාදීහි චෙව මාලාගන්ධූපහාරාදීහි ච සුඛදුක්ඛං උප්පාදෙන්තෙසුපි උපෙක්ඛනං අනතිවත්තෙන්තස්ස **උපෙක්ඛාපාරමිතා** පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො, විත්ථාරතො පනෙස අත්ථො චරියාපිටකතො ගහෙතබ්බො.

එවං පාරමියො පූරෙත්වා වෙස්සන්තරත්තභාවෙ ඨිතො –

‘‘අචෙතනායං පථවී, අවිඤ්ඤාය සුඛං දුඛං;
සාපි දානබලා මය්හං, සත්තක්ඛත්තුං පකම්පථා’’ති. (චරියා. 1.124);

එවං මහාපථවීකම්පනානි මහාපුඤ්ඤානි කත්වා ආයුපරියොසානෙ තතො චුතො තුසිතභවනෙ නිබ්බත්ති, තත්ථ අඤ්ඤෙ දෙවෙ දසහි ඨානෙහි අධිගණ්හිත්වා ‘‘යාවතායුකං දිබ්බසම්පත්තිං අනුභවන්තො මනුස්සගණනාය ඉදානි සත්තහි දිවසෙහි ආයුක්ඛයං පාපුණිස්සතී’’ති වත්ථානි කිලිස්සන්ති, මාලා මිලායන්ති, කච්ඡෙහි සෙදා මුච්චන්ති, කායෙ වෙවණ්ණියං ඔක්කමති, දෙවො දෙවාසනෙ න සණ්ඨහතීති ඉමෙසු පඤ්චසු පුබ්බනිමිත්තෙසු උප්පන්නෙසු තානි දිස්වා ‘‘සුඤ්ඤා වත භො සග්ගා භවිස්සන්තී’’ති සංවෙගජාතාහි දෙවතාහි මහාසත්තස්ස පූරිතපාරමිභාවං ඤත්වා ‘‘ඉමස්මිං ඉදානි අඤ්ඤං දෙවලොකං අනුපගන්ත්වා මනුස්සලොකෙ උප්පජ්ජිත්වා බුද්ධභාවං පත්තෙ පුඤ්ඤානි කත්වා චුතා චුතා මනුස්සා දෙවලොකං පරිපූරෙස්සන්තී’’ති චින්තෙත්වා –

‘‘යතොහං තුසිතෙ කායෙ, සන්තුසිතො නාමහං තදා;
දසසහස්සී සමාගන්ත්වා, යාචන්ති පඤ්ජලී මමං.

‘‘කාලො දෙව මහාවීර, උප්පජ්ජ මාතුකුච්ඡියං;
සදෙවකං තාරයන්තො, බුජ්ඣස්සු අමතං පද’’න්ති. (බු. වං. 1.66-67);

එවං බුද්ධභාවත්ථාය ආයාචිතො කාලං, දීපං, දෙසං, කුලං, ජනෙත්තියා ආයුප්පමාණන්ති ඉමානි **පඤ්ච මහාවිලොකනානි** විලොකෙත්වා කතසන්නිට්ඨානො තතො චුතො සක්‍යරාජකුලෙ පටිසන්ධිං ගහෙත්වා තත්ථ මහාසම්පත්තියා පරිහරියමානො අනුක්කමෙන භද්‍රයොබ්බනං අනුපාපුණි. ඉමස්මිං අන්තරෙ ‘‘සතො සම්පජානො ආනන්ද බොධිසත්තො තුසිතා කායා චවිත්වා මාතුකුච්ඡිං ඔක්කමී’’තිආදීනං (ම. නි. 3.200) සුත්තපදානඤ්චෙව තෙසං අට්ඨකථාය ච වසෙන විත්ථාරො වෙදිතබ්බො.

සො තිණ්ණං උතූනං අනුච්ඡවිකෙසු තීසු පාසාදෙසු දෙවලොකසිරිං විය රජ්ජසිරිං අනුභවමානො උය්‍යානකීළාය ගමනසමයෙ අනුක්කමෙන ජිණ්ණබ්‍යාධිමතසඞ්ඛාතෙ තයො දෙවදූතෙ දිස්වා සඤ්ජාතසංවෙගො නිවත්තිත්වා චතුත්ථවාරෙ පබ්බජිතං දිස්වා ‘සාධු පබ්බජ්ජා’ති පබ්බජ්ජාය රුචිං උප්පාදෙත්වා උය්‍යානං ගන්ත්වා තත්ථ දිවසභාගං ඛෙපෙත්වා මඞ්ගලපොක්ඛරණීතීරෙ නිසින්නො කප්පකවෙසං ගහෙත්වා ආගතෙන විස්සකම්මෙන දෙවපුත්තෙන අලඞ්කතපටියත්තො රාහුලභද්දස්ස ජාතසාසනං සුත්වා පුත්තසිනෙහස්ස බලවභාවං ඤත්වා ‘යාව ඉදං බන්ධනං න වඩ්ඪති තාවදෙව නං ඡින්දිස්සාමී’ති චින්තෙත්වා සායං නගරං පවිසන්තො –

‘‘නිබ්බුතා නූන සා මාතා, නිබ්බුතො නූන සො පිතා;
නිබ්බුතා නූන සා නාරී, යස්සායං ඊදිසො පතී’’ති. (බු. වං. අට්ඨ. 27 අවිදූරෙනිදානකථා; ධ. ප. අට්ඨ. 1.10 සාරිපුත්තත්ථෙරවත්ථු; අප. අට්ඨ. 1.අවිදූරෙනිදානකථා; ජා. අට්ඨ. 1.අවිදූරෙනිදානකථා);

කිසාගොතමියා නාම පිතුච්ඡාධීතාය භාසිතං ඉමං ගාථං සුත්වා, ‘අහං ඉමාය නිබ්බුතපදං සාවිතො’ති ගීවතො සතසහස්සග්ඝනිකං මුත්තාහාරං මුඤ්චිත්වා, තස්සා පෙසෙත්වා, අත්තනො භවනං පවිසිත්වා, සිරිසයනෙ නිසින්නො නිද්දාවසෙන නාටකානං විප්පකාරං දිස්වා, නිබ්බින්නහදයො ඡන්නං උට්ඨාපෙත්වා, කණ්ඩකං ආහරාපෙත්වා, කණ්ඩකං ආරුය්හ, ඡන්නසහායොව දසසහස්සිලොකධාතුදෙවතාහි කතපරිවාරො මහාභිනික්ඛමනං නික්ඛමිත්වා, තෙනෙව රත්තාවසෙසෙන තීණි මහාරජ්ජානි අතික්කම්ම අනොමානදීතීරෙ පබ්බජිත්වා, අනුක්කමෙන රාජගහං ගන්ත්වා, තත්ථ පිණ්ඩාය චරිත්වා, පණ්ඩවපබ්බතපබ්භාරෙ නිසින්නො මගධරාජෙන රජ්ජෙන නිමන්තියමානො තං පටික්ඛිපිත්වා, සබ්බඤ්ඤුතං පත්වා තස්ස විජිතං ආගමනත්ථාය තෙන ගහිතපටිඤ්ඤො , ආළාරඤ්ච උදකඤ්ච උපසඞ්කමිත්වා, තෙසං සන්තිකෙ අධිගතවිසෙසෙන අපරිතුට්ඨො ඡබ්බස්සානි මහාපධානං පදහිත්වා, විසාඛාපුණ්ණමදිවසෙ පාතොව සෙනානිගමෙ සුජාතාය දින්නං පායාසං පරිභුඤ්ජිත්වා, නෙරඤ්ජරාය නදියා සුවණ්ණපාතිං පවාහෙත්වා, නෙරඤ්ජරාය තීරෙ මහාවනසණ්ඩෙ නානාසමාපත්තීහි දිවසභාගං වීතිනාමෙත්වා, සායන්හසමයෙ සොත්ථියෙන දින්නං අට්ඨතිණමුට්ඨිං ගහෙත්වා, කාළෙන නාගරාජෙන අභිත්ථුතගුණො බොධිමණ්ඩං ආරුය්හ තිණානි සන්ථරිත්වා, ‘න තාවිමං පල්ලඞ්කං භින්දිස්සාමි යාව මෙ න අනුපාදාය ආසවෙහි චිත්තං විමුච්චිස්සතී’ති පටිඤ්ඤං කත්වා, පාචීනදිසාභිමුඛො නිසීදිත්වා, සූරියෙ අනත්ථඞ්ගමිතෙයෙව මාරබලං විධමිත්වා, පඨමයාමෙ පුබ්බෙනිවාසඤාණං, මජ්ඣිමයාමෙ චුතූපපාතඤාණං පත්වා, පච්ඡිමයාමාවසානෙ දසබලචතුවෙසාරජ්ජාදිසබ්බබුද්ධගුණපටිමණ්ඩිතං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං පටිවිජ්ඣන්තොයෙව ඉමං අභිධම්මනයසමුද්දං අධිගඤ්ඡි. එවමස්ස **අධිගමනිදානං** වෙදිතබ්බං.

එවං අධිගතාභිධම්මො එකපල්ලඞ්කෙන නිසින්නසත්තාහං අනිමිසසත්තාහං චඞ්කමනසත්තාහඤ්ච අතික්කමිත්වා, චතුත්ථෙ සත්තාහෙ සයම්භුඤාණාධිගමෙන අධිගතං අභිධම්මං විචිනිත්වා අපරානිපි අජපාලමුචලින්දරාජායතනෙසු තීණි සත්තාහානි වීතිනාමෙත්වා, අට්ඨමෙ සත්තාහෙ අජපාලනිග්‍රොධරුක්ඛමූලෙ නිසින්නො ධම්මගම්භීරතාපච්චවෙක්ඛණෙන අප්පොස්සුක්කතං ආපජ්ජමානො දසසහස්සිමහාබ්‍රහ්මපරිවාරෙන සහම්පතිබ්‍රහ්මුනා ආයාචිතධම්මදෙසනො බුද්ධචක්ඛුනා ලොකං ඔලොකෙත්වා, බ්‍රහ්මුනො අජ්ඣෙසනං ආදාය ‘‘කස්ස නු ඛො අහං පඨමං ධම්මං දෙසෙය්‍ය’න්ති ඔලොකෙන්තො ආළාරුදකානං කාලඞ්කතභාවං ඤත්වා, පඤ්චවග්ගියානං භික්ඛූනං බහූපකාරතං අනුස්සරිත්වා, උට්ඨායාසනා කාසිපුරං ගච්ඡන්තො අන්තරාමග්ගෙ උපකෙන සද්ධිං මන්තෙත්වා, ආසාළ්හීපුණ්ණමදිවසෙ ඉසිපතනෙ මිගදායෙ පඤ්චවග්ගියානං භික්ඛූනං වසනට්ඨානං පත්වා,තෙ අනනුච්ඡවිකෙන සමුදාචාරෙන සමුදාචරන්තෙ සඤ්ඤාපෙත්වා, ධම්මචක්කං පවත්තෙන්තො අඤ්ඤාසිකොණ්ඩඤ්ඤත්ථෙරප්පමුඛා අට්ඨාරස බ්‍රහ්මකොටියො අමතපානං පායෙසි. එවං යාව ධම්මචක්කප්පවත්තනා **දෙසනානිදානං** වෙදිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන සාට්ඨකථානං **අරියපරියෙසන**(ම. නි. 1.274) **පබ්බජ්ජසුත්තාදීනං** (සු. නි. 407 ආදයො) වසෙන වෙදිතබ්බො.

එවං අධිගමනිදානදෙසනානිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස අපරානිපි දූරෙනිදානං, අවිදූරෙනිදානං, සන්තිකෙනිදානන්ති තීණි නිදානානි. තත්ථ දීපඞ්කරපාදමූලතො පට්ඨාය යාව තුසිතපුරා **දූරෙනිදානං** වෙදිතබ්බං. තුසිතපුරතො පට්ඨාය යාව බොධිමණ්ඩා **අවිදූරෙනිදානං**. ‘එකං සමයං භගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමූලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං, තත්ථ ඛො භගවා දෙවානං තාවතිංසානං අභිධම්මකථං කථෙසී’ති ඉදමස්ස **සන්තිකෙනිදානං**. අයං තාව නිදානකථා.

නිදානකථා නිට්ඨිතා.

1. චිත්තුප්පාදකණ්ඩො

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා

ඉදානි

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙථ, දුල්ලභා හි අයං කථාති.

එවං පටිඤ්ඤාතාය අභිධම්මකථාය කථනොකාසො සම්පත්තො. තත්ථ යස්මා අභිධම්මො නාම ධම්මසඞ්ගණීආදීනි සත්තප්පකරණානි; ධම්මසඞ්ගණීපි චිත්තුප්පාදකණ්ඩාදීනං වසෙන චත්තාරි කණ්ඩානි; චිත්තුප්පාදකණ්ඩම්පි මාතිකාපදභාජනීයවසෙන දුවිධං; තත්ථ මාතිකා ආදි; සාපි තිකමාතිකා දුකමාතිකාති දුවිධා; තත්ථ තිකමාතිකා ආදි; තිකමාතිකායපි කුසලත්තිකං කුසලත්තිකෙපි කුසලා ධම්මාති ඉදං පදං; තස්මා –

ඉතො පට්ඨාය ගම්භීරං, අභිධම්මකථං ඉමං;
වුච්චමානං නිසාමෙථ, එකග්ගා සාධු සාධවොති.

1. ‘‘කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මා’’ති අයං තාව ආදිපදෙන ලද්ධනාමො කුසලත්තිකො නාම. ‘‘සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා’’ති අයං සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමො වෙදනාත්තිකො නාම. එවං ආදිපදවසෙන වා සබ්බපදවසෙන වා සබ්බෙසම්පි තිකදුකානං නාමං වෙදිතබ්බං . සබ්බෙව චෙතෙ පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වවත්ථිතා. තිකානඤ්හි එකො පරිච්ඡෙදො, දුකානං චතුද්දස. ‘‘හෙතූ ධම්මා, නහෙතූ ධම්මා’’තිආදයො හි ඡ දුකා ගන්ථතො ච අත්ථතො ච අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධෙන කණ්ණිකා විය ඝටා විය හුත්වා ඨිතත්තා ‘හෙතුගොච්ඡකො’ති වුච්චති. තතො අපරෙ ‘‘සප්පච්චයා ධම්මා අප්පච්චයා ධම්මා’’තිආදයො සත්ත දුකා, අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්බන්ධා, කෙවලං දුකසාමඤ්ඤතො උච්චිනිත්වා උච්චිනිත්වා විසුං විසුං ගොච්ඡකන්තරෙ ඨපිතත්තා අඤ්ඤෙහි ච මහන්තරදුකෙහි චූළකත්තා ‘චූළන්තරදුකා’ති වෙදිතබ්බා. තතො පරං ආසවදුකාදීනං ඡන්නං වසෙන ‘ආසවගොච්ඡකො’ ; තථා සංයොජනදුකාදීනං වසෙන ‘සංයොජනගොච්ඡකො’; තථා ගන්ථඔඝයොගනීවරණදුකාදීනං වසෙන ‘ගන්ථඔඝයොගනීවරණගොච්ඡකා’; පරාමාසදුකාදීනං පඤ්චන්නං වසෙන ‘පරාමාසගොච්ඡකො’ති. සබ්බෙපි සත්ත ගොච්ඡකා වෙදිතබ්බා. තතො පරං ‘‘සාරම්මණා ධම්මා’’තිආදයො චතුද්දස දුකා ‘මහන්තරදුකා’ නාම. තතො උපාදානදුකාදයො ඡ දුකා ‘උපාදානගොච්ඡකො’ නාම. තතො කිලෙසදුකාදයො අට්ඨ දුකා ‘කිලෙසගොච්ඡකො’ නාම. තතො පරං දස්සනෙනපහාතබ්බදුකාදයො අට්ඨාරස දුකා අභිධම්මමාතිකාය පරියොසානෙ ඨපිතත්තා ‘පිට්ඨිදුකා’ නාම. ‘‘විජ්ජාභාගිනො ධම්මා අවිජ්ජාභාගිනො ධම්මා’’තිආදයො පන ද්වාචත්තාලීස දුකා ‘සුත්තන්තිකදුකා’ නාම. එවං සබ්බෙපෙතෙ පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වවත්ථිතාති වෙදිතබ්බා.

එවං වවත්ථිතා පනෙතෙ සප්පදෙසනිප්පදෙසවසෙන ද්වෙ කොට්ඨාසා හොන්ති. තෙසු හි නව තිකා එකසත්තති ච දුකා සප්පදෙසානං රූපාරූපධම්මානං පරිග්ගහිතත්තා සප්පදෙසා නාම. අවසෙසා තෙරස තිකා එකසත්තති ච දුකා නිප්පදෙසා නාම. තත්ථ තිකෙසු තාව වෙදනාත්තිකො විතක්කත්තිකො පීතිත්තිකො උප්පන්නත්තිකො අතීතත්තිකො චත්තාරො ආරම්මණත්තිකාති ඉමෙ නව තිකා සප්පදෙසා නාම. දුකෙසු හෙතුගොච්ඡකාදීනං උපාදානගොච්ඡකපරියොසානානං නවන්නං ගොච්ඡකානං පරියොසානෙ තයො තයො දුකා, කිලෙසගොච්ඡකපරියොසානෙ චත්තාරො දුකා, ‘‘චිත්තසම්පයුත්තා ධම්මා, චිත්තවිප්පයුත්තා ධම්මා’’ ‘‘චිත්තසංසට්ඨා ධම්මා, චිත්තවිසංසට්ඨා ධම්මා’’ති ද්වෙ මහන්තරදුකා, සුත්තන්තිකදුකෙසු අධිවචනදුකං නිරුත්තිදුකං පඤ්ඤත්තිදුකං නාමරූපදුකන්ති ඉමෙ චත්තාරො දුකෙ ඨපෙත්වා අවසෙසා අට්ඨතිංස දුකා චාති එතෙ සප්පදෙසා නාම. වුත්තාවසෙසා තිකදුකා සබ්බෙපි නිප්පදෙසාති වෙදිතබ්බා.

ඉදානි **කුසලා ධම්මා**තිආදීනං මාතිකාපදානං අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා – ‘**කුසල**’-සද්දො තාව ආරොග්‍යඅනවජ්ජඡෙකසුඛවිපාකෙසු දිස්සති. අයඤ්හි ‘‘කච්චි නු භොතො කුසලං, කච්චි භොතො අනාමය’’න්තිආදීසු (ජා. 1.15.146; 2.20.129) ආරොග්‍යෙ දිස්සති. ‘‘කතමො පන, භන්තෙ, කායසමාචාරො කුසලො? යො ඛො, මහාරාජ, කායසමාචාරො අනවජ්ජො’’ති (ම. නි. 2.361) ච, ‘‘අපරං පන, භන්තෙ, එතදානුත්තරියං යථා භගවා ධම්මං දෙසෙති කුසලෙසු ධම්මෙසූ’’ති (දී. නි. 3.145) ච එවමාදීසු අනවජ්ජෙ. ‘‘කුසලො ත්වං රථස්ස අඞ්ගපච්චඞ්ගානං’’ (ම. නි. 2.87), ‘‘කුසලා නච්චගීතස්ස සික්ඛිතා චාතුරිත්ථියො’’තිආදීසු (ජා. 2.22.94) ඡෙකෙ. ‘‘කුසලානං, භික්ඛවෙ, ධම්මානං සමාදානහෙතු’’ (දී. නි. 3.80), ‘‘කුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තා උපචිතත්තා’’තිආදීසු (ධ. ස. 431) සුඛවිපාකෙ. ස්වායමිධ ආරොග්‍යෙපි අනවජ්ජෙපි සුඛවිපාකෙපි වත්තති.

ධම්මසද්දො පනායං පරියත්තිහෙතුගුණනිස්සත්තනිජ්ජීවතාදීසු දිස්සති. අයඤ්හි ‘‘ධම්මං පරියාපුණාති සුත්තං ගෙය්‍ය’’න්තිආදීසු (අ. නි. 4.102) පරියත්තියං දිස්සති. ‘‘හෙතුම්හි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා’’තිආදීසු (විභ. 720) හෙතුම්හි.

‘‘න හි ධම්මො අධම්මො ච, උභො සමවිපාකිනො;

අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති''න්ති. (ථෙරගා. 304; ජා. 1.15.386) –

ආදීසු ගුණෙ. ''තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා හොන්ති'' (ධ. ස. 121), ''ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සී විහරතී''තිආදීසු (දී. නි. 2.373) නිස්සත්තනිජ්ජීවතායං. ස්වායමිධාපි නිස්සත්තනිජ්ජීවතායමෙව වට්ටති.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයන්ති චලයන්ති කම්පෙන්ති විද්ධංසෙන්තීති කුසලා. කුච්ඡිතෙන වා ආකාරෙන සයන්තීති කුසා. තෙ අකුසලසඞ්ඛාතෙ කුසෙ ලුනන්ති ඡින්දන්තීති කුසලා. කුච්ඡිතානං වා සානතො තනුකරණතො ඔසානකරණතො ඤාණං කුසං නාම. තෙන කුසෙන ලාතබ්බාති කුසලා; ගහෙතබ්බා පවත්තෙතබ්බාති අත්ථො. යථා වා කුසා උභයභාගගතං හත්ථප්පදෙසං ලුනන්ති, එවමිමෙපි උප්පන්නානුප්පන්නභාවෙන උභයභාගගතං කිලෙසපක්ඛං ලුනන්ති. තස්මා කුසා විය ලුනන්තීතිපි **කුසලා**. අත්තනො පන සභාවං ධාරෙන්තීති **ධම්මා**. ධාරියන්ති වා පච්චයෙහි, ධාරීයන්ති වා යථාසභාවතොති ධම්මා. න කුසලා **අකුසලා**. මිත්තපටිපක්ඛා අමිත්තා විය, ලොභාදිපටිපක්ඛා අලොභාදයො විය ච, කුසලපටිපක්ඛාති අත්ථො. න බ්‍යාකතාති **අබ්‍යාකතා,** කුසලාකුසලභාවෙන අකථිතාති අත්ථො. තෙසු පන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා කුසලා, සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකලක්ඛණා අකුසලා, අවිපාකලක්ඛණා අබ්‍යාකතා.

කිං පනෙතානි 'කුසලා'ති වා 'ධම්මා'ති වාතිආදීනි එකත්ථානි උදාහු නානත්ථානීති? කිඤ්චෙත්ථ? යදි තාව එකත්ථානි 'කුසලා ධම්මා'ති ඉදං 'කුසලාකුසලා'තිවුත්තසදිසං හොති. අථ නානත්ථානි තිකදුකානං ඡක්කචතුක්කභාවො ආපජ්ජති පදානඤ්ච අසම්බන්ධො.

යථා හි 'කුසලා' 'රූපං''චක්ඛුමා'ති වුත්තෙ අත්ථවසෙන අඤ්ඤමඤ්ඤං අනොලොකෙන්තානං පදානං න කොචි සම්බන්ධො, එවමිධාපි පදානං අසම්බන්ධො ආපජ්ජති. පුබ්බාපරසම්බන්ධරහිතානි ච පදානි නිප්පයොජනානි නාම හොන්ති. යාපි චෙසා පරතො 'කතමෙ ධම්මා කුසලා'ති පුච්ඡා, තායපි සද්ධිං විරොධො ආපජ්ජති. නෙව හි ධම්මා කුසලා; අථ ච පනිදං වුච්චති – කතමෙ ධම්මා 'කුසලා'ති. අපරො නයො – යදි එතානි එකත්ථානි, තිණ්ණං 'ධම්මානං' එකත්තා කුසලාදීනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. කුසලාදිපරානඤ්හි තිණ්ණම්පි 'ධම්මානං' ධම්මභාවෙන එකත්තං. තස්මා ධම්මත්තයෙන සද්ධිං අත්ථතො නින්නානත්ථානං කුසලාදීනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. 'යදෙව කුසලං, තං අකුසලං, තං අබ්‍යාකත'න්ති. 'අථාපි තිණ්ණං ධම්මානං එකත්තං න සම්පටිච්ඡථ, අඤ්ඤොව කුසලපරො ධම්මො, අඤ්ඤො අකුසලපරො ධම්මො, අඤ්ඤො අබ්‍යාකතපරො ධම්මොති වදථ, එවං සන්තෙ ධම්මො නාම භාවො, භාවතො ච අඤ්ඤො අභාවොති කුසලපරා භාවසඞ්ඛාතා ධම්මා අඤ්ඤො අකුසලපරො ධම්මො අභාවො සියා, තථා අබ්‍යාකතපරො. තෙහි ච අඤ්ඤො කුසලපරොපි. එවං අභාවත්තං ආපන්නෙහි ධම්මෙහි අනඤ්ඤෙ කුසලාදයොපි අභාවායෙව සියු'න්ති.

සබ්බමෙතං අකාරණං. කස්මා? යථානුමතිවොහාරසිද්ධිතොති. වොහාරො හි යථා යථා අත්ථෙසු අනුමතො සම්පටිච්ඡිතො තථා තථෙව සිද්ධො. න චායං ''කුසලා ධම්මා''තිආදීසු කුසලපුබ්බො ධම්මාභිලාපො ධම්මපරො ච කුසලාභිලාපො, යථා 'කුසලා කුසලා'ති එවං, අත්තනො අත්ථවිසෙසාභාවෙන පණ්ඩිතෙහි සම්පටිච්ඡිතො; න ච 'කුසලා' 'රූපං'චක්ඛුමාසද්දා විය අඤ්ඤමඤ්ඤං අනොලොකිතත්ථභාවෙන. 'කුසල'-සද්දො පනෙත්ථ අනවජ්ජසුඛවිපාකසඞ්ඛාතස්ස අත්ථස්ස ජොතකභාවෙන සම්පටිච්ඡිතො, 'අකුසල'-සද්දො සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, 'අබ්‍යාකත'-සද්දො අවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, 'ධම්ම'-සද්දො සභාවධාරණාදිඅත්ථජොතකත්තෙන. සො එතෙසං අඤ්ඤතරානන්තරෙ වුච්චමානො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං දීපෙති. සබ්බෙව හි එතෙ සභාවධාරණාදිනා ලක්ඛණෙන ධම්මා. කුසලාදිසද්දා චාපි ධම්මසද්දස්ස පුරතො වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථවිසෙසං තස්ස දීපෙන්ති. ධම්මො හි කුසලො වා හොති අකුසලො වා අබ්‍යාකතො වා. එවමෙතෙ විසුං විසුං වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථමත්තදීපකත්තෙන සම්පටිච්ඡිතා. ධම්මසද්දෙන සහ වුච්චමානා අත්තනො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං අත්ථවිසෙසං වා දීපකත්තෙන ලොකෙ පණ්ඩිතෙහි සම්පටිච්ඡිතා. තස්මා යදෙතමෙත්ථ එකත්ථනානාත්ථතං විකප්පෙත්වා දොසාරොපනකාරණං වුත්තං සබ්බමෙතං අකාරණං. අයං තාව කුසලත්තිකස්ස අනුපුබ්බපදවණ්ණනා. ඉමිනාව නයෙන සෙසතිකදුකානම්පි නයො වෙදිතබ්බො. ඉතො පරං පන විසෙසමත්තමෙව වක්ඛාම.

2. සුඛාය වෙදනායාතිආදීසු 'සුඛ'-සද්දො තාව සුඛවෙදනාසුඛමූලසුඛාරම්මණසුඛහෙතුසුඛපච්චයට්ඨානඅබ්‍යාබජ්ඣනිබ්බානාදීසු දිස්සති. අයඤ්හි ''සුඛස්ස ච පහානා''තිආදීසු (දී. නි. 1.232) සුඛවෙදනායං දිස්සති. ''සුඛො බුද්ධානං උප්පාදො'' (ධ. ප. 194), ''සුඛා විරාගතා ලොකෙ''තිආදීසු (උදා. 11; මහාව. 5) සුඛමූලෙ ''යස්මා ච ඛො, මහාලි, රූපං සුඛං සුඛානුපතිතං සුඛාවක්කන්ත''න්තිආදීසු (සං. නි. 3.60) සුඛාරම්මණෙ. ''සුඛස්සෙතං, භික්ඛවෙ, අධිවචනං යදිදං පුඤ්ඤානී''තිආදීසු (අ. නි. 7.62) සුඛහෙතුම්හි. ''යාවඤ්චිදං, භික්ඛවෙ, න සුකරං අක්ඛානෙන පාපුණිතුං යාව සුඛා සග්ගා'' (ම. නි. 3.255), ''න තෙ සුඛං පජානන්ති යෙ න පස්සන්ති නන්දන''න්තිආදීසු (සං. නි. 1.11) සුඛපච්චයට්ඨානෙ. ''දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරා එතෙ ධම්මා''තිආදීසු (ම. නි. 1.82) අබ්‍යාබජ්ඣෙ. ''නිබ්බානං පරමං සුඛ''න්තිආදීසු (ධ. ප. 203-204) නිබ්බානෙ. ඉධ පනායං සුඛවෙදනායමෙව දට්ඨබ්බො. **'වෙදනා'**-සද්දො ''විදිතා වෙදනා උප්පජ්ජන්තී''තිආදීසු (ම. නි. 3.208) වෙදයිතස්මිංයෙව වත්තති.

‘දුක්ඛ’-සද්දො දුක්ඛවෙදනාදුක්ඛවත්ථුදුක්ඛාරම්මණදුක්ඛපච්චයදුක්ඛපච්චයට්ඨානාදීසු දිස්සති. අයඤ්හි ‘‘දුක්ඛස්ස ච පහානා’’තිආදීසු දුක්ඛවෙදනායං දිස්සති. ‘‘ජාතිපි දුක්ඛා’’තිආදීසු (දී. නි. 2.387; විභ. 190) දුක්ඛවත්ථුස්මිං. ‘‘යස්මා ච ඛො, මහාලි, රූපං දුක්ඛං දුක්ඛානුපතිතං දුක්ඛාවක්කන්ත’’න්තිආදීසු දුක්ඛාරම්මණෙ. ‘‘දුක්ඛො පාපස්ස උච්චයො’’තිආදීසු (ධ. ප. 117) දුක්ඛපච්චයෙ. ‘‘යාවඤ්චිදං, භික්ඛවෙ, න සුකරං අක්ඛානෙන පාපුණිතුං යාව දුක්ඛා නිරයා’’තිආදීසු (ම. නි. 3.250) දුක්ඛපච්චයට්ඨානෙ. ඉධ පනායං දුක්ඛවෙදනායමෙව දට්ඨබ්බො.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – සුඛයතීති සුඛා. දුක්ඛයතීති **දුක්ඛා**. න දුක්ඛා න සුඛාති අදුක්ඛමසුඛා. ‘ම’-කාරො පදසන්ධිවසෙන වුත්තො. සබ්බාපි ආරම්මණරසං වෙදයන්ති අනුභවන්තීති **වෙදනා**. තාසු ඉට්ඨානුභවනලක්ඛණා සුඛා, අනිට්ඨානුභවනලක්ඛණා දුක්ඛා, උභයවිපරීතානුභවනලක්ඛණා අදුක්ඛමසුඛා. යොපනායං තීසුපි පදෙසු ‘සම්පයුත්ත’-සද්දො, තස්සත්ථො – සමං පකාරෙහි යුත්තාති සම්පයුත්තා. කතරෙහි පකාරෙහීති? එකුප්පාදතාදීහි. ‘‘නත්ථි කෙචි ධම්මා කෙහිචි ධම්මෙහි සම්පයුත්තාති? ආමන්තා’’ති හි ඉමස්ස පඤ්හස්ස පටික්ඛෙපෙ ‘‘නනු අත්ථි කෙචි ධම්මා කෙහිචි ධම්මෙහි සහගතා සහජාතා සංසට්ඨා එකුප්පාදා එකනිරොධා එකවත්ථුකා එකාරම්මණා’’ති (කථා. 473) එවං එකුප්පාදතාදීනං වසෙන සම්පයොගත්ථො වුත්තො. ඉති ඉමෙහි එකුප්පාදතාදීහි සමං පකාරෙහි යුත්තාති **සම්පයුත්තා**.

3. **විපාකත්තිකෙ** අඤ්ඤමඤ්ඤවිසිට්ඨානං කුසලාකුසලානං පාකාති **විපාකා**. විපක්කභාවමාපන්නානං අරූපධම්මානමෙතං අධිවචනං. **විපාකධම්මධම්මාති** විපාකසභාවධම්මා. යථා ජාතිජරාසභාවා ජාතිජරාපකතිකා සත්තා ජාතිධම්මා ජරාධම්මාති වුච්චන්ති එවං විපාකජනකට්ඨෙන විපාකසභාවා විපාකපකතිකා ධම්මාති අත්ථො. තතියපදං උභයසභාවපටික්ඛෙපවසෙන වුත්තං.

4. **උපාදින්නුපාදානියත්තිකෙ** ආරම්මණකරණවසෙන තණ්හාදිට්ඨීහි උපෙතෙන කම්මුනා ආදින්නා, ඵලභාවෙන ගහිතාති **උපාදින්නා**. ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා උපාදානසම්බන්ධෙන උපාදානානං හිතාති **උපාදානියා**. උපාදානස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචනං. උපාදිණ්ණා ච තෙ උපාදානියා චාති **උපාදිණ්ණුපාදානියා;** සාසවකම්මනිබ්බත්තානං රූපාරූපධම්මානමෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමිනා නයෙන සෙසපදද්වයෙපි පටිසෙධසහිතො අත්ථො වෙදිතබ්බො.

5. සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකත්තිකෙ සංකිලෙසෙතීති සංකිලෙසො, විබාධති, උපතාපෙති චාති අත්ථො. සංකිලෙසෙන සමන්නාගතාති **සංකිලිට්ඨා**. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පවත්තනෙන සංකිලෙසං අරහන්ති , සංකිලෙසෙ වා නියුත්තා, තස්ස ආරම්මණභාවානතික්කමනතොති **සංකිලෙසිකා**. සංකිලෙසස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචනං. සංකිලිට්ඨා ච තෙ සංකිලෙසිකා චාති **සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා**. සෙසපදද්වයම්පි පුරිමත්තිකෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

6. **විතක්කත්තිකෙ** සම්පයොගවසෙන වත්තමානෙන සහ විතක්කෙන **සවිතක්කා**. සහ විචාරෙන **සවිචාරා**. සවිතක්කා ච තෙ සවිචාරා චාති **සවිතක්කසවිචාරා**. උභයරහිතා **අවිතක්කඅවිචාරා**. විතක්කවිචාරෙසු විචාරොව මත්තා, පමාණං, එතෙසන්ති විචාරමත්තා. විචාරතො උත්තරි විතක්කෙන සද්ධිං සම්පයොගං න ගච්ඡන්තීති අත්ථො. අවිතක්කා ච තෙ විචාරමත්තා චාති **අවිතක්කවිචාරමත්තා**.

7. **පීතිත්තිකෙ** පීතියා සහ එකුප්පාදාදිභාවං ගතාති **පීතිසහගතා,** පීතිසම්පයුත්තාති අත්ථො. සෙසපදද්වයෙපි එසෙව නයො. **උපෙක්ඛාති** චෙත්ථ අදුක්ඛමසුඛා වෙදනා වුත්තා. සා හි සුඛදුක්ඛාකාරප්පවත්තිං උපෙක්ඛති, මජ්ඣත්තාකාරසණ්ඨිතත්තා තෙනාකාරෙන පවත්තතීති **උපෙක්ඛා**. ඉති වෙදනාත්තිකතො පදද්වයමෙව ගහෙත්වා නිප්පීතිකස්ස සුඛස්ස සප්පීතිකසුඛතො විසෙසදස්සනවසෙන අයං තිකො වුත්තො.

8. **දස්සනත්තිකෙ දස්සනෙනාති** සොතාපත්තිමග්ගෙන. සො හි පඨමං නිබ්බානං දස්සනතො **දස්සනන්ති** වුත්තො. ගොත්‍රභු පන කිඤ්චාපි පඨමතරං පස්සති, යථා පන රඤ්ඤො සන්තිකං කෙනචිදෙව කරණීයෙන ආගතො පුරිසො දූරතොව රථිකාය චරන්තං හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං දිස්වාපි ‘දිට්ඨො තෙ රාජා’ති පුට්ඨො දිස්වාපි කත්තබ්බකිච්චස්ස අකතත්තා ‘න පස්සාමී’ති ආහ. එවමෙව නිබ්බානං දිස්වාපි කත්තබ්බස්ස කිලෙසප්පහානස්සාභාවා න දස්සනන්ති වුච්චති. තඤ්හි ඤාණං මග්ගස්ස ආවජ්ජනට්ඨානෙ තිට්ඨති. **භාවනායාති** සෙසමග්ගත්තයෙන. සෙසමග්ගත්තයඤ්හි පඨමමග්ගෙන දිට්ඨස්මිංයෙව ධම්මෙ භාවනාවසෙන උප්පජ්ජති, අදිට්ඨපුබ්බං කිඤ්චි න පස්සති, තස්මා භාවනාති වුච්චති. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපවසෙන වුත්තං.

9. **තදනන්තරත්තිකෙ** දස්සනෙන පහාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති **දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතුකා**. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. තතියපදෙ නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති එවමත්ථං අග්ගහෙත්වා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථීති එවමත්ථො ගහෙතබ්බො . ඉතරථා හි අහෙතුකානං අග්ගහණං භවෙය්‍ය; හෙතුයෙව හි තෙසං නත්ථි යො දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො සියා. සහෙතුකෙසුපි හෙතුවජ්ජානං පහානං ආපජ්ජති, න හෙතූනං; හෙතුයෙව හි එතෙසං ‘නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො’ති වුත්තො, න තෙ ධම්මා. උභයම්පි චෙතං අනධිප්පෙතං. තස්මා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථීති **නෙවදස්සනෙන නභාවනාය පහාතබ්බහෙතුකාති** අයමත්ථො ගහෙතබ්බො.

10. **ආචයගාමිත්තිකෙ** කම්මකිලෙසෙහි ආචියතීති ආචයො. පටිසන්ධිචුතිගතිප්පවත්තානං එතං නාමං. තස්ස කාරණං හුත්වා නිප්ඵාදනකභාවෙන තං ආචයං ගච්ඡන්ති, යස්ස වා පවත්තන්ති තං පුග්ගලං යථාවුත්තමෙව ආචයං ගමෙන්තීතිපි **ආචයගාමිනො;** සාසවකුසලාකුසලානං එතං අධිවචනං. තතො එව ආචයසඞ්ඛාතා චයා අපෙතත්තා, නිබ්බානං අපෙතං චයාති අපචයො. තං ආරම්මණං කත්වා පවත්තනතො අපචයං ගච්ඡන්තීති **අපචයගාමිනො;** අරියමග්ගානමෙතං අධිවචනං. අපිච පාකාරං ඉට්ඨකවඩ්ඪකී විය පවත්තං ආචිනන්තා ගච්ඡන්තීති ආචයගාමිනො. තෙන චිතං චිතං ඉට්ඨකං විද්ධංසයමානො පුරිසො විය තදෙව පවත්තං අපචිනන්තා ගච්ඡන්තීති අපචයගාමිනො. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

11. **සෙක්ඛත්තිකෙ** තීසු සික්ඛාසු ජාතාති **සෙක්ඛා**. සත්තන්නං සෙක්ඛානං එතෙතිපි **සෙක්ඛා**. අපරියොසිතසික්ඛත්තා සයමෙව සික්ඛන්තීතිපි **සෙක්ඛා** . උපරි සික්ඛිතබ්බාභාවතො න සෙක්ඛාති **අසෙක්ඛා**. වුඩ්ඪිප්පත්තා වා සෙක්ඛාතිපි අසෙක්ඛා. අරහත්තඵලධම්මානං එතං අධිවචනං. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

12. **පරිත්තත්තිකෙ** සමන්තතො ඛණ්ඩිතත්තා අප්පමත්තකං පරිත්තන්ති වුච්චති; 'පරිත්තං ගොමයපිණ්ඩ'න්තිආදීසු (සං. නි. 3.96) විය. ඉමෙපි අප්පානුභාවතාය පරිත්තා වියාති **පරිත්තා;** කාමාවචරධම්මානමෙතං අධිවචනං. කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතාය විපුලඵලතාය දීඝසන්තානතාය ච මහන්තභාවං ගතා, මහන්තෙහි වා උළාරච්ඡන්දවීරියචිත්තපඤ්ඤෙහි ගතා පටිපන්නාතිපි **මහග්ගතා**. පමාණකරා ධම්මා රාගාදයො පමාණං නාම. ආරම්මණතො වා සම්පයොගතො වා නත්ථි එතෙසං පමාණං, පමාණස්ස ච පටිපක්ඛාති **අප්පමාණා.**

13. **පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ** පරිත්තං ආරම්මණං එතෙසන්ති **පරිත්තාරම්මණා**. සෙසපදද්වයෙපි එසෙව නයො.

14. **හීනත්තිකෙ** **හීනාති** ලාමකා අකුසලා ධම්මා. හීනප්පණීතානං මජ්ඣෙ භවාති **මජ්ඣිමා**. අවසෙසා තෙභූමකා ධම්මා උත්තමට්ඨෙන අතප්පකට්ඨෙන ච **පණීතා;** ලොකුත්තරා ධම්මා.

15. **මිච්ඡත්තත්තිකෙ** 'හිතසුඛාවහා මෙ භවිස්සන්ති'ති එවං ආසීසිතාපි තථා අභාවතො, 'අසුභාදීසුයෙව සුභ'න්තිආදි විපරීතප්පවත්තිතො ච මිච්ඡාසභාවාති **මිච්ඡත්තා;** විපාකදානෙ සති ඛන්ධභෙදානන්තරමෙව විපාකදානතො **නියතා;** මිච්ඡත්තා ච තෙ නියතා චාති **මිච්ඡත්තනියතා**. වුත්තවිපරීතෙන අත්ථෙන සම්මාසභාවාති **සම්මත්තා;** සම්මත්තා ච තෙ නියතා ච අනන්තරමෙව ඵලදානෙනාති **සම්මත්තනියතා**. උභයථාපි න නියතාති **අනියතා**.

16. **මග්ගාරම්මණත්තිකෙ** නිබ්බානං මග්ගති, ගවෙසති, කිලෙසෙ වා මාරෙන්තො ගච්ඡතීති මග්ගො. මග්ගො ආරම්මණං එතෙසන්ති **මග්ගාරම්මණා**. අට්ඨඞ්ගිකොපි මග්ගො පච්චයට්ඨෙන එතෙසං හෙතූති **මග්ගහෙතුකා**. මග්ගසම්පයුත්තා වා හෙතූ මග්ගෙ වා හෙතූති මග්ගහෙතූ. තෙ එතෙසං හෙතූතිපි මග්ගහෙතුකා. සම්මාදිට්ඨි සයං මග්ගො චෙව හෙතු ච. ඉති මග්ගො හෙතු එතෙසන්තිපි මග්ගහෙතුකා. අභිභවිත්වා පවත්තනට්ඨෙන මග්ගො අධිපති එතෙසන්ති **මග්ගාධිපතිනො.**

17. **උප්පන්නත්තිකෙ** උප්පාදතො පට්ඨාය යාව භඞ්ගා උද්ධං පන්නා ගතා පවත්තාති **උප්පන්නා**. න උප්පන්නාති **අනුප්පන්නා**. පරිනිට්ඨිතකාරණෙකදෙසත්තා අවස්සං උප්පජ්ජිස්සන්තීති **උප්පාදිනො.**

18. **අතීතත්තිකෙ** අත්තනො සභාවං උප්පාදාදික්ඛණං වා පත්වා අතික්කන්තාති **අතීතා**. තදුභයම්පි න ආගතාති **අනාගතා**. තං තං කාරණං පටිච්ච උප්පන්නාති **පච්චුප්පන්නා.**

19. **අනන්තරත්තිකෙ** අතීතං ආරම්මණං එතෙසන්ති **අතීතාරම්මණා**. සෙසපදද්වයෙපි එසෙව නයො.

20. **අජ්ඣත්තත්තිකෙ** 'එවං පවත්තමානා මයං අත්තා'ති ගහණං, 'ගමිස්සාමා'ති ඉමිනා විය අධිප්පායෙන අත්තානං අධිකාරං කත්වා පවත්තාති **අජ්ඣත්තා**. 'අජ්ඣත්ත'-සද්දො පනායං ගොචරජ්ඣත්තෙ නියකජ්ඣත්තෙ අජ්ඣත්තජ්ඣත්තෙ විසයජ්ඣත්තෙති චතූසු අත්ථෙසු දිස්සති. ''තෙනානන්ද, භික්ඛුනා තස්මිංයෙව පුරිමස්මිං සමාධිනිමිත්තෙ අජ්ඣත්තමෙව චිත්තං සණ්ඨපෙතබ්බං'' (ම. නි. 3.188), ''අජ්ඣත්තරතො සමාහිතො''තිආදීසු (ධ. ප. 362) හි අයං ගොචරජ්ඣත්තෙ දිස්සති. ''අජ්ඣත්තං සම්පසාදනං'' (දී. නි. 1.228; ධ. ස. 161), ''අජ්ඣත්තං වා ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සී විහරතී''තිආදීසු (දී. නි. 2.373) නියකජ්ඣත්තෙ. ''ඡ අජ්ඣත්තිකානි ආයතනානී''තිආදීසු (ම. නි. 3.304) අජ්ඣත්තජ්ඣත්තෙ. ''අයං ඛො පනානන්ද, විහාරො තථාගතෙන අභිසම්බුද්ධො යදිදං සබ්බනිමිත්තානං අමනසිකාරා අජ්ඣත්තං සුඤ්ඤතං උපසම්පජ්ජ විහරතී''තිආදීසු (ම. නි. 3.187) විසයජ්ඣත්තෙ; ඉස්සරියට්ඨානෙති අත්ථො. ඵලසමාපත්ති හි බුද්ධානං ඉස්සරියට්ඨානං නාම. ඉධ පන නියකජ්ඣත්තෙ අධිප්පෙතො. තස්මා අත්තනො සන්තානෙ පවත්තා පාටිපුග්ගලිකා ධම්මා අජ්ඣත්තාති වෙදිතබ්බා. තතො බාහිරභූතා පන ඉන්ද්‍රියබද්ධා වා අනින්ද්‍රියබද්ධා වා **බහිද්ධා** නාම. තතියපදං තදුභයවසෙන වුත්තං.

21. අනන්තරත්තිකො තෙයෙව තිප්පකාරෙපි ධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා පවත්තනවසෙන වුත්තො.

22. **සනිදස්සනත්තිකෙ** දට්ඨබ්බභාවසඞ්ඛාතෙන සහ නිදස්සනෙනාති සනිදස්සනා. පටිහනනභාවසඞ්ඛාතෙන සහ පටිඝෙනාති සප්පටිඝා. සනිදස්සනා ච තෙ සප්පටිඝා චාති **සනිදස්සනසප්පටිඝා**. නත්ථි එතෙසං දට්ඨබ්බභාවසඞ්ඛාතං නිදස්සනන්ති අනිදස්සනා. අනිදස්සනා ච තෙ වුත්තනයෙනෙව සප්පටිඝා චාති **අනිදස්සනසප්පටිඝා**. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං. අයං තාව තිකමාතිකාය අනුපුබ්බපදවණ්ණනා.

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා

1-6. දුකමාතිකායං පන තිකෙසු අනාගතපදවණ්ණනංයෙව කරිස්සාම. **හෙතුගොච්ඡකෙ** තාව **හෙතුධම්මාති** මූලට්ඨෙන හෙතුසඞ්ඛාතා ධම්මා. හෙතූ ධම්මාතිපි පාඨො. **න හෙතූති** තෙසංයෙව පටික්ඛෙපවචනං. සම්පයොගතො පවත්තෙන සහ හෙතුනාති **සහෙතුකා**. තථෙව පවත්තො නත්ථි එතෙසං හෙතූති **අහෙතුකා**. එකුප්පාදාදිතාය හෙතුනා සම්පයුත්තාති **හෙතුසම්පයුත්තා**. හෙතුනා විප්පයුත්තාති **හෙතුවිප්පයුත්තා**. ඉමෙසං ද්වින්නම්පි දුකානං කිඤ්චාපි අත්ථතො නානත්තං නත්ථි, දෙසනාවිලාසෙන පන තථා බුජ්ඣන්තානං වා පුග්ගලානං අජ්ඣාසයවසෙන වුත්තා. තතො පරං පඨමදුකං දුතියතතියෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා තෙසං ‘හෙතූ න හෙතූ’තිආදීනං පදානං වසෙන යථාසම්භවතො අපරෙපි තයො දුකා වුත්තා. තත්ථ යථෙව ‘හෙතූ චෙව ධම්මා සහෙතුකා චා’ති එතං සම්භවති, තථා ‘හෙතූ චෙව ධම්මා අහෙතුකා චා’ති ඉදම්පි. යථා ච ‘සහෙතුකා චෙව ධම්මා න ච හෙතූ’ති එතං සම්භවති, තථා ‘අහෙතුකා චෙව ධම්මා න ච හෙතූ’ති ඉදම්පි. හෙතුසම්පයුත්තදුකෙන සද්ධිං යොජනායපි එසෙව නයො.

තත්‍ර යදෙතං ‘න හෙතූ ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපී’ති සිද්ධෙ, ‘න හෙතූ ඛො පන ධම්මා’ති අතිරිත්තං ‘ඛො පනා’ති පදං වුත්තං, තස්ස වසෙන අයං අතිරෙකත්ථො සඞ්ගහිතොති වෙදිතබ්බො. කථං? න කෙවලං ‘න හෙතූ ධම්මා අථ ඛො අඤ්ඤෙපි න ච සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි ඉච්චෙව, අථ ඛො අඤ්ඤථාපී’ති. ඉදං වුත්තං හොති – යථෙව හි ‘න හෙතූ ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’, එවං ‘හෙතූ ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’. යථා ච ‘න හෙතූ ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’, එවං ‘න හෙතූ ධම්මා හෙතුසම්පයුත්තාපි හෙතුවිප්පයුත්තාපී’ති.

7-13. **චූළන්තරදුකෙසු** අත්තනො නිප්ඵාදකෙන සහ පච්චයෙනාති **සප්පච්චයා**. නත්ථි එතෙසං උප්පාදෙ වා ඨිතියං වා පච්චයොති **අප්පච්චයා**. පච්චයෙහි සමාගන්ත්වා කතාති **සඞ්ඛතා**. න සඞ්ඛතාති **අසඞ්ඛතා**. අවිනිබ්භොගවසෙන රූපං එතෙසං අත්ථීති **රූපිනො**. තථාවිධං නත්ථි එතෙසං රූපන්ති **අරූපිනො**. රුප්පනලක්ඛණං වා රූපං; තං එතෙසං අත්ථීති **රූපිනො**. න රූපිනො අරූපිනො. **ලොකියා ධම්මාති ලොකො** වුච්චති ලුජ්ජනපලුජ්ජනට්ඨෙන වට්ටං; තස්මිං පරියාපන්නභාවෙන ලොකෙ නියුත්තාති **ලොකියා**. තතො උත්තිණ්ණාති උත්තරා; ලොකෙ අපරියාපන්නභාවෙන ලොකතො උත්තරාති **ලොකුත්තරා. කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යාති** චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීසු කෙනචි එකෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විජානිතබ්බා. **කෙනචි න විඤ්ඤෙය්‍යාති** තෙනෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා න විජානිතබ්බා. එවං සන්තෙ ද්වින්නම්පි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො හොති.

14-19. **ආසවගොච්ඡකෙ** ආසවන්තීති **ආසවා**. චක්ඛුතොපි…පෙ…. මනතොපි සන්දන්ති පවත්තන්තීති වුත්තං හොති. ධම්මතො යාව ගොත්‍රභුං, ඔකාසතො යාව භවග්ගං සවන්තීති වා **ආසවා**. එතෙ ධම්මෙ එතඤ්ච ඔකාසං අන්තොකරිත්වා පවත්තන්තීති අත්ථො. අන්තොකරණත්ථො හි අයං **‘ආ’**කාරො. චිරපාරිවාසියට්ඨෙන මදිරාදයො ආසවා. ආසවා වියාතිපි **ආසවා**. ලොකස්මිඤ්හි චිරපාරිවාසිකා මදිරාදයො ආසවාති වුච්චන්ති. යදි ච චිරපාරිවාසියට්ඨෙන ආසවා, එතෙයෙව භවිතුමරහන්ති. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘පුරිමා, භික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති අවිජ්ජාය, ඉතො පුබ්බෙ අවිජ්ජා නාහොසී’’තිආදි (අ. නි. 10.61). ආයතං වා සංසාරදුක්ඛං සවන්ති පසවන්තීතිපි **ආසවා**. තතො අඤ්ඤෙ **නො ආසවා** නාම. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පවත්තෙහි සහ ආසවෙහීති **සාසවා**. එවං පවත්තමානා නත්ථි එතෙසං ආසවාති **අනාසවා**. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙන වෙදිතබ්බං. අයං පන විසෙසො – යථා තත්ථ ‘න හෙතූ ඛො පන ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපීති අයං ඔසානදුකො පඨමදුකස්ස දුතියපදං ආදිම්හි ඨපෙත්වා වුත්තො, එවං ඉධ ‘නො ආසවා ඛො පන ධම්මා සාසවාපි අනාසවාපී’ති න වුත්තො. කිඤ්චාපි න වුත්තො, අථ ඛො අයඤ්ච අඤ්ඤො ච භෙදො තත්ථ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

20-25. **සංයොජනගොච්ඡකෙ** යස්ස සංවිජ්ජන්ති, තං පුග්ගලං වට්ටස්මිං සංයොජෙන්ති බන්ධන්තීති **සංයොජනා**. තතො අඤ්ඤෙ **නො සංයොජනා** නාම. ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා සංයොජනසම්බන්ධනෙ සංයොජනානං හිතාති **සංයොජනියා**. සංයොජනස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානං එතං අධිවචනං. න සංයොජනියා **අසංයොජනියා**. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙනෙව යොජෙතබ්බං.

26-31. **ගන්ථගොච්ඡකෙ** යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං චුතිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටස්මිං ගන්ථෙන්ති ඝටෙන්තීති **ගන්ථා**. තතො අඤ්ඤෙ **නො ගන්ථා**. ආරම්මණකරණවසෙන ගන්ථෙහි ගන්ථීතබ්බාති **ගන්ථනියා**. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙනෙව යොජෙතබ්බං. යථා ච ඉධ, එවං ඉතො පරෙසුපි වුත්තාවසෙසං තත්ථ තත්ථ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

32-37. **ඔඝගොච්ඡකෙ** යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං වට්ටස්මිංයෙව ඔහනන්ති ඔසීදාපෙන්තීති **ඔඝා**. ආරම්මණං කත්වා අතික්කමනීයතො ඔඝෙහි අතික්කමිතබ්බාති **ඔඝනියා**. ඔඝානං ආරම්මණධම්මා එව වෙදිතබ්බා.

38-43. **යොගගොච්ඡකෙ** වට්ටස්මිං යොජෙන්තීති **යොගා. යොගනියා** ඔඝනියා විය වෙදිතබ්බා.

44-49. **නීවරණගොච්ඡකෙ** චිත්තං නීවරන්ති පරියොනන්ධන්තීති **නීවරණා. නීවරණියා** සංයොජනියා විය වෙදිතබ්බා.

50-54. **පරාමාසගොච්ඡකෙ** ධම්මානං යථාභූතං අනිච්චාදිආකාරං අතික්කමිත්වා 'නිච්ච'න්ති ආදිවසෙන පවත්තමානා පරතො ආමසන්තීති **පරාමාසා**. පරාමාසෙහි ආරම්මණකරණවසෙන පරාමට්ඨත්තා **පරාමට්ඨා**.

55-68. **මහන්තරදුකෙසු** ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා අප්පවත්තිතො සහ ආරම්මණෙනාති **සාරම්මණා**. නත්ථි එතෙසං ආරම්මණන්ති **අනාරම්මණා**. චින්තනට්ඨෙන **චිත්තා,** විචිත්තට්ඨෙන වා **චිත්තා**. අවිප්පයොගවසෙන චෙතසි නියුත්තාති **චෙතසිකා**. නිරන්තරභාවූපගමනතාය, උප්පාදතො යාව භඞ්ගා, චිත්තෙන සංසට්ඨාති **චිත්තසංසට්ඨා.** එකතො වත්තමානාපි නිරන්තරභාවං අනුපගමනතාය චිත්තෙන විසංසට්ඨාති **චිත්තවිසංසට්ඨා**. සමුට්ඨහන්ති එතෙනාති සමුට්ඨානං. චිත්තං සමුට්ඨානං එතෙසන්ති **චිත්තසමුට්ඨානා**. සහ භවන්තීති සහභුනො. චිත්තෙන සහභුනො **චිත්තසහභුනො**. අනුපරිවත්තන්තීති අනුපරිවත්තිනො. කිං අනුපරිවත්තන්ති? චිත්තං. චිත්තස්ස අනුපරිවත්තිනො **චිත්තානුපරිවත්තිනො**. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා චාති **චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානා**. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා ච චිත්තසහභුනො එව චාති **චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානසහභුනො**. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා ච චිත්තානුපරිවත්තිනො එව චාති **චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානානුපරිවත්තිනො**. සෙසානි සබ්බපදානි වුත්තපදානං පටික්ඛෙපවසෙන වෙදිතබ්බානි. අජ්ඣත්තජ්ඣත්තං සන්ධාය අජ්ඣත්තත්තිකෙ වුත්තවසෙන අජ්ඣත්තාව **අජ්ඣත්තිකා**. තතො බහිභූතාති **බාහිරා**. උපාදියන්තෙව භූතානි, න භූතානි විය උපාදියන්තීති **උපාදා**. න උපාදියන්තෙවාති **නොඋපාදා.**

69-74. **උපාදානගොච්ඡකෙ** භුසං ආදියන්තීති **උපාදානා;** දළ්හග්ගාහං ගණ්හන්තීති අත්ථො. තතො අඤ්ඤෙ නොඋපාදානා.

75-82. **කිලෙසගොච්ඡකෙ** සංකිලිට්ඨත්තිකෙ වුත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බො.

83-100. **පිට්ඨිදුකෙසු** කාමෙ අවචරන්තීති **කාමාවචරා** රූපෙ අවචරන්තීති **රූපාවචරා**. අරූපෙ අවචරන්තීති **අරූපාවචරා**. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන පරතො ආවි භවිස්සති. තෙභූමකවට්ටෙ පරියාපන්නා අන්තොගධාති **පරියාපන්නා**. තස්මිං න පරියාපන්නාති **අපරියාපන්නා**. වට්ටමූලං ඡින්දන්තා නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වා වට්ටතො නියන්තීති **නියානිකා**. ඉමිනා ලක්ඛණෙන න නියන්තීති **අනියානිකා**. චුතියා වා අත්තනො වා පවත්තියා අනන්තරං ඵලදානෙ නියතත්තා **නියතා**. තථා අනියතත්තා **අනියතා**. අඤ්ඤෙ ධම්මෙ උත්තරන්ති පජහන්තීති **උත්තරා**. අත්තානං උත්තරිතුං සමත්ථෙහි සහ උත්තරෙහීති **සඋත්තරා**. නත්ථි එතෙසං උත්තරාති **අනුත්තරා**. රණන්ති එතෙහීති රණා; යෙහි අභිභූතා සත්තා නානප්පකාරෙන කන්දන්ති පරිදෙවන්ති, තෙසං රාගාදීනං එතං අධිවචනං. සම්පයොගවසෙන පහානෙකට්ඨතාවසෙන ච සහ රණෙහීති **සරණා**. තෙනාකාරෙන නත්ථි එතෙසං රණාති **අරණා**.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා

101-108. සුත්තන්තිකදුකෙසු සම්පයොගවසෙන විජ්ජං භජන්තීති **විජ්ජාභාගිනො;** විජ්ජාභාගෙ විජ්ජාකොට්ඨාසෙ වත්තන්තීතිපි විජ්ජාභාගිනො. තත්ථ විපස්සනාඤාණං, මනොමයිද්ධි, ඡ අභිඤ්ඤාති අට්ඨ විජ්ජා. පුරිමෙන අත්ථෙන තාහි සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනො. පච්ඡිමෙන අත්ථෙන තාසු යා කාචි එකා විජ්ජා විජ්ජා. සෙසා විජ්ජාභාගිනොති. එවං විජ්ජාපි විජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනොත්වෙව වෙදිතබ්බා. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිප්පෙතා. සම්පයොගවසෙනෙව අවිජ්ජං භජන්තීති **අවිජ්ජාභාගිනො**. අවිජ්ජාභාගෙ අවිජ්ජාකොට්ඨාසෙ වත්තන්තීතිපි අවිජ්ජාභාගිනො. තත්ථ දුක්ඛපටිච්ඡාදකං තමො සමුදයාදිපටිච්ඡාදකන්ති චතස්සො අවිජ්ජා. පුරිමනයෙනෙව තාහි සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනො. තාසු යා කාචි එකා අවිජ්ජා අවිජ්ජා. සෙසා අවිජ්ජාභාගිනොති. එවං අවිජ්ජාපි අවිජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනොත්වෙව වෙදිතබ්බා. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිප්පෙතා.

පුන අනජ්ඣොත්ථරණභාවෙන කිලෙසන්ධකාරං විද්ධංසෙතුං අසමත්ථතාය විජ්ජු උපමා එතෙසන්ති **විජ්ජූපමා**. නිස්සෙසං විද්ධංසනසමත්ථතාය වජිරං උපමා එතෙසන්ති වජිරූපමා. බාලෙසු ඨිතත්තා යත්ථ ඨිතා තදුපචාරෙන **බාලා**. පණ්ඩිතෙසු ඨිතත්තා **පණ්ඩිතා**. බාලකරත්තා වා බාලා, පණ්ඩිතකරත්තා පණ්ඩිතා. **කණ්හාති** කාළකා, චිත්තස්ස අපභස්සරභාවකරණා. **සුක්කාති** ඔදාතා , චිත්තස්ස පභස්සරභාවකරණා. කණ්හාභිජාතිහෙතුතො වා **කණ්හා;** සුක්කාභිජාතිහෙතුතො **සුක්කා**. ඉධ චෙව සම්පරායෙ ච තපෙන්තීති **තපනීයා**. න තපනීයා **අතපනීයා**.

අධිවචනදුකාදයො තයො අත්ථතො නින්නානාකරණා; බ්‍යඤ්ජනමෙවෙත්ථ නානං. සිරිවඩ්ඪකො ධනවඩ්ඪකොති ආදයො හි වචනමත්තමෙව අධිකාරං කත්වා පවත්තා **අධිවචනා** නාම. අධිවචනානං පථා **අධිවචනපථා**. ''අභිසඞ්ඛරොන්තීති ඛො, භික්ඛවෙ, තස්මා සඞ්ඛාරා''ති (සං. නි. 3.79) එවං නිද්ධාරෙත්වා සහෙතුකං කත්වා වුච්චමානා අභිලාපා **නිරුත්ති** නාම. නිරුත්තීනං පථා **නිරුත්තිපථා**. තක්කො විතක්කො සඞ්කප්පොති (ධ. ස. 7) එවං

තෙන තෙන පකාරෙන ඤාපනතො **පඤ්ඤත්ති** නාම. පඤ්ඤත්තීනං පථා **පඤ්ඤත්තිපථා.** එත්ථ ච එකං දුකං වත්වාපි ඉතරෙසං වචනෙ පයොජනං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

109-118. **නාමරූපදුකෙ** නාමකරණට්ඨෙන නමනට්ඨෙන නාමනට්ඨෙන ච **නාමං**. රුප්පනට්ඨෙන **රූපං**. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන **නික්ඛෙපකණ්ඩෙ** ආවි භවිස්සති. **අවිජ්ජාති** දුක්ඛාදීසු අඤ්ඤාණං. **භවතණ්හාති** භවපත්ථනා. **භවදිට්ඨීති** භවො වුච්චති සස්සතං; සස්සතවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. **විභවදිට්ඨීති** විභවො වුච්චති උච්ඡෙදං; උච්ඡෙදවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. සස්සතො අත්තා ච ලොකො චාති පවත්තා දිට්ඨි **සස්සතදිට්ඨි.** උච්ඡිජ්ජිස්සතීති පවත්තා දිට්ඨි **උච්ඡෙදදිට්ඨි.** අන්තවාති පවත්තා දිට්ඨි **අන්තවාදිට්ඨි.** අනන්තවාති පවත්තා දිට්ඨි **අනන්තවාදිට්ඨි.** පුබ්බන්තං අනුගතා දිට්ඨි **පුබ්බන්තානුදිට්ඨි.** අපරන්තං අනුගතා දිට්ඨි **අපරන්තානුදිට්ඨි. අහිරිකන්ති** යං න හිරියති හිරියිතබ්බෙනාති (ධ. ස. 387) එවං විත්ථාරිතා නිල්ලජ්ජතා. **අනොත්තප්පන්ති** යං න ඔත්තප්පති ඔත්තප්පිතබ්බෙනාති එවං විත්ථාරිතො අභායනකආකාරො. හිරියනා **හිරී,** ඔත්තප්පනා **ඔත්තප්පං.** දොවචස්සතාදීසු දුක්ඛං වචො එතස්මිං විප්පටිකූලගාහිම්හි විපච්චනීකසාතෙ අනාදරෙ පුග්ගලෙති **දුබ්බචො.** තස්ස කම්මං දොවචස්සං. තස්ස භාවො **දොවචස්සතා.** පාපා අස්සද්ධාදයො පුග්ගලා එතස්ස මිත්තාති පාපමිත්තො; තස්ස භාවො **පාපමිත්තතා. සොවචස්සතා ච කල්‍යාණමිත්තතා ච** වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බා.

119-123. 'පඤ්චපි ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො, සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො'ති (ධ. ස. 1336) එවං වුත්තාසු ආපත්තීසු කුසලභාවො **ආපත්තිකුසලතා.** තාහි ආපත්තීහි වුට්ඨානෙ කුසලභාවො **ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා.** සමාපත්තීසු කුසලභාවො **සමාපත්තිකුසලතා.** සමාපත්තීනං අප්පනාපරිච්ඡෙදපඤ්ඤායෙතං අධිවචනං. සමාපත්තීහි වුට්ඨානෙ කුසලභාවො **සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා.** අට්ඨාරසසු ධාතූසු කුසලභාවො **ධාතුකුසලතා.** තාසංයෙව ධාතූනං මනසිකාරෙ කුසලභාවො **මනසිකාරකුසලතා.** චක්ඛායතනාදීසු කුසලභාවො **ආයතනකුසලතා.** ද්වාදසඞ්ගෙ පටිච්චසමුප්පාදෙ කුසලභාවො **පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා.** තස්මිං තස්මිං ඨානෙ කුසලභාවො **ඨානකුසලතා.** ඨානන්ති කාරණං වුච්චති. තස්මිඤ්හි තදායත්තවුත්තිතාය ඵලං තිට්ඨති නාම, තස්මා **ඨානන්ති** වුත්තං. අට්ඨානෙ කුසලභාවො **අට්ඨානකුසලතා.**

124-134. උජුභාවො **අජ්ජවො.** මුදුභාවො **මද්දවො.** අධිවාසනසඞ්ඛාතො ඛමනභාවො **ඛන්ති.** සුරතස්ස භාවො **සොරච්චං.** සම්මොදකමුදුභාවසඞ්ඛාතො සඛිලභාවො **සාඛල්‍යං.** යථා පරෙහි සද්ධිං අත්තනො ඡිද්දං න හොති එවං ධම්මාමිසෙහි පටිසන්ථරණං **පටිසන්ථාරො.** ඉන්ද්‍රියසංවරභෙදසඞ්ඛාතො මනච්ඡට්ඨෙසු ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරභාවො **ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරතා.** පටිග්ගහණපරිභොගවසෙන භොජනෙ මත්තං අජානනභාවො **භොජනෙ අමත්තඤ්ඤුතා.** අනන්තරදුකො වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො. සතිවිප්පවාසසඞ්ඛාතො මුට්ඨස්සතිභාවො **මුට්ඨස්සච්චං.** අසම්පජානභාවො **අසම්පජඤ්ඤං.** සරතීති **සති.** සම්පජානාතීති **සම්පජඤ්ඤං.** අප්පටිසඞ්ඛානෙ අකම්පනට්ඨෙන පටිසඞ්ඛානසඞ්ඛාතං බලං **පටිසඞ්ඛානබලං.** වීරියසීසෙන සත්ත බොජ්ඣඞ්ගෙ භාවෙන්තස්ස උප්පන්නං බලං **භාවනාබලං.** පච්චනීකධම්මෙ සමෙතීති **සමථො.** අනිච්චාදිවසෙන විවිධෙන ආකාරෙන පස්සතීති **විපස්සනා.** සමථොව තං ආකාරං ගහෙත්වා පුන පවත්තෙතබ්බස්ස සමථස්ස නිමිත්තවසෙන **සමථනිමිත්තං.** පග්ගාහනිමිත්තෙපි එසෙව නයො. සම්පයුත්තධම්මෙ පග්ගණ්හාතීති **පග්ගාහො.** න වික්ඛිපතීති **අවික්ඛෙපො.**

135-142. සීලවිනාසිකා අසංවරසඞ්ඛාතා සීලස්ස විපත්ති **සීලවිපත්ති.** සම්මාදිට්ඨිවිනාසිකා මිච්ඡාදිට්ඨිසඞ්ඛාතා දිට්ඨියා විපත්ති **දිට්ඨිවිපත්ති.** සොරච්චමෙව සීලස්ස සම්පාදනතො සීලපරිපූරණතො සීලස්ස සම්පදාති **සීලසම්පදා.** දිට්ඨිපාරිපූරිභූතං ඤාණං දිට්ඨියා සම්පදාති **දිට්ඨිසම්පදා.** විසුද්ධිභාවං සම්පත්තා සීලසඞ්ඛාතා සීලස්ස විසුද්ධි, **සීලවිසුද්ධි.** නිබ්බානසඞ්ඛාතං විසුද්ධිං පාපෙතුං සමත්ථා, දස්සනසඞ්ඛාතා, දිට්ඨියා විසුද්ධි **දිට්ඨිවිසුද්ධි. දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පන යථාදිට්ඨිස්ස ච පධානන්ති** කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදිසඞ්ඛාතා දිට්ඨිවිසුද්ධි චෙව **යථාදිට්ඨිස්ස** ච අනුරූපදිට්ඨිස්ස කල්‍යාණදිට්ඨිස්ස තංසම්පයුත්තමෙව පධානං. **සංවෙගොති** ජාතිආදීනි පටිච්ච උප්පන්නභයසඞ්ඛාතං සංවිජ්ජනං. **සංවෙජනියට්ඨානන්ති** සංවෙගජනකං ජාතිආදිකාරණං. **සංවිග්ගස්ස ච යොනිසොපධානන්ති** එවං සංවෙගජාතස්ස උපායපධානං. **අසන්තුට්ඨිතා ච කුසලෙසු ධම්මෙසූති** කුසලධම්මපූරණෙ අසන්තුට්ඨිභාවො. **අප්පටිවානිතා ච පධානස්මින්ති** අරහත්තං අපත්වා පධානස්මිං අනිවත්තනතා අනොසක්කනතා. විජානනතො **විජ්ජා.** විමුච්චනතො **විමුත්ති. ඛයෙ ඤාණන්ති** කිලෙසක්ඛයකරෙ අරියමග්ගෙ ඤාණං. **අනුප්පාදෙ ඤාණන්ති** පටිසන්ධිවසෙන අනුප්පාදභූතෙ තංතංමග්ගවජ්ඣකිලෙසානං අනුප්පාදපරියොසානෙ උප්පන්නෙ අරියඵලෙ ඤාණං. අයං මාතිකාය අනුපුබ්බපදවණ්ණනා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලපදභාජනීයං

1. ඉදානි යථානික්ඛිත්තාය මාතිකාය සඞ්ගහිතෙ ධම්මෙ පභෙදතො දස්සෙතුං **කතමෙ ධම්මා කුසලා**ති ඉදං පදභාජනීයං ආරද්ධං. තත්ථ යදෙතං **යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොතී**ති පඨමං කාමාවචරකුසලං දස්සිතං, තස්ස තාව නිද්දෙසෙ ධම්මවවත්ථානවාරො සඞ්ගහවාරො සුඤ්ඤතවාරොති තයො මහාවාරා හොන්ති. තෙසු ධම්මවවත්ථානවාරො උද්දෙසනිද්දෙසවසෙන ද්විධා ඨිතො. තෙසු උද්දෙසවාරස්ස පුච්ඡා, සමයනිද්දෙසො, ධම්මුද්දෙසො, අප්පනාති චත්තාරො පරිච්ඡෙදා. තෙසු **‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’**ති අයං පුච්ඡා නාම. **‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං…පෙ…. තස්මිං සමයෙ’**ති අයං සමයනිද්දෙසො නාම. **‘ඵස්සො හොති…පෙ…. අවික්ඛෙපො හොතී’**ති අයං ධම්මුද්දෙසො නාම. **‘යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරූපිනො ධම්මා ඉමෙ ධම්මා කුසලා’**ති අයං අප්පනා නාම.

එවං චතූහි පරිච්ඡෙදෙහි ඨිතස්ස උද්දෙසවාරස්ස ය්වායං පඨමො පුච්ඡාපරිච්ඡෙදො, තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡා. **පඤ්චවිධාහි පුච්ඡා** – අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා, දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා, විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා, අනුමතිපුච්ඡා, කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති. තාසං ඉදං නානත්තං –

කතමා අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං අඤ්ඤාතං හොති, අදිට්ඨං අතුලිතං අතීරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං. තස්ස ඤාණාය දස්සනාය තුලනාය තීරණාය විභූතත්ථාය විභාවනත්ථාය පඤ්හං පුච්ඡති. අයං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං ඤාතං හොති, දිට්ඨං තුලිතං තීරිතං විභූතං විභාවිතං, සො අඤ්ඤෙහි පණ්ඩිතෙහි සද්ධිං සංසන්දනත්ථාය පඤ්හං පුච්ඡති. අයං දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා? පකතියා සංසයපක්ඛන්දො හොති, විමතිපක්ඛන්දො ද්වෙළ්හකජාතො – ‘එවං නු ඛො, නනු ඛො, කිං නු ඛො, කථං නු ඛො’ති. සො විමතිච්ඡෙදනත්ථාය පඤ්හං පුච්ඡති. අයං විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චූළනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12).

කතමා අනුමතිපුච්ඡා? භගවා භික්ඛූනං අනුමතියා පඤ්හං පුච්ඡති – ‘තං කිං මඤ්ඤථ, භික්ඛවෙ, රූපං නිච්චං වා අනිච්චං වා’ති? ‘අනිච්චං, භන්තෙ’. ‘යං පනානිච්චං දුක්ඛං වා තං සුඛං වා’ති? ‘දුක්ඛං, භන්තෙ’ . ‘යං පනානිච්චං දුක්ඛං විපරිණාමධම්මං, කල්ලං නු තං සමනුපස්සිතුං එතං මම, එසොහමස්මි, එසො මෙ අත්තා’ති? ‘නොහෙතං, භන්තෙ’ති (සං. නි. 3.79; මහාව. 21). අයං අනුමතිපුච්ඡා.

කතමා කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡා? භගවා භික්ඛූනං කථෙතුකම්‍යතාය පඤ්හං පුච්ඡති. ‘‘චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, සතිපට්ඨානා. කතමෙ චත්තාරො’’ති (දී. නි. 2.373)? අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති.

තත්ථ බුද්ධානං පුරිමා තිස්සො පුච්ඡා නත්ථි. කස්මා? බුද්ධානඤ්හි තීසු අද්ධාසු කිඤ්චි සඞ්ඛතං, අද්ධාවිමුත්තං වා අසඞ්ඛතං, අදිට්ඨං අනඤ්ඤාතං අජොතිතං අතුලිතං අතීරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං නාම නත්ථි. තෙන තෙසං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා නත්ථි. යං පන භගවතා අත්තනො ඤාණෙන පටිවිද්ධං, තස්ස අඤ්ඤෙන සමණෙන වා බ්‍රාහ්මණෙන වා දෙවෙන වා මාරෙන වා බ්‍රහ්මුනා වා සද්ධිං සංසන්දනකිච්චං නත්ථි. තෙනස්ස දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා නත්ථි. යස්මා පනෙස අකථංකථී තිණ්ණවිචිකිච්ඡො සබ්බධම්මෙසු විහතසංසයො, තෙනස්ස විමතිච්ඡෙදනාපුච්ඡා නත්ථි. ඉතරා ද්වෙ පන පුච්ඡා භගවතො අත්ථි. තාසු අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති වෙදිතබ්බා.

තත්ථ **‘කතමෙ’**තිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡති. ‘ධම්මා කුසලා’ති හි වචනමත්තෙන ‘කිං කතා කිං වා කරොන්තී’ති න සක්කා ඤාතුං. ‘කතමෙ’ති වුත්තෙ පන තෙසං පුට්ඨභාවො පඤ්ඤායති. තෙන වුත්තං ‘කතමෙතිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡතී’ති. **‘ධම්මා කුසලා’**තිපදද්වයෙන පුච්ඡාය පුට්ඨධම්මෙ දස්සෙති. තෙසං අත්ථො හෙට්ඨා පකාසිතොව.

කස්මා පනෙත්ථ මාතිකායං විය ‘කුසලා ධම්මා’ති අවත්වා ‘ධම්මා කුසලා’ති පදානුක්කමො කතොති? පභෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා පභෙදවන්තදස්සනත්ථං. ඉමස්මිඤ්හි අභිධම්මෙ ධම්මාව දෙසෙතබ්බා. තෙ ච කුසලාදීහි පභෙදෙහි අනෙකප්පභෙදා. තස්මා ධම්මායෙව ඉධ දෙසෙතබ්බා . නායං වොහාරදෙසනා. තෙ ච අනෙකප්පභෙදතො දෙසෙතබ්බා, න ධම්මමත්තතො. පභෙදතො හි දෙසනා ඝනවිනිබ්භොගපටිසම්භිදාඤාණාවහා හොතීති ‘කුසලා ධම්මා’ති එවං පභෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා, ඉදානි යෙ තෙන පභෙදෙන දෙසෙතබ්බා ධම්මා තෙ දස්සෙතුං, අයං **‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’**ති පදානුක්කමො කතොති වෙදිතබ්බො. පභෙදවන්තෙසු හි දස්සිතෙසු පභෙදො දස්සියමානො යුජ්ජති සුවිඤ්ඤෙය්‍යො ච හොතීති.

ඉදානි **යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තන්ති.** එත්ථ –

සමයෙ නිද්දිසි චිත්තං, චිත්තෙන සමයං මුනි;
නියමෙත්වාන දීපෙතුං, ධම්මෙ තත්ථ පභෙදතො.

'යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්ත'න්ති හි නිද්දිසන්තො භගවා සමයෙ චිත්තං නිද්දිසි. කිංකාරණා? තෙන සමයනියමිතෙන චිත්තෙන පරියොසානෙ 'තස්මිං සමයෙ'ති එවං සමයං නියමෙත්වාන, අථ විජ්ජමානෙපි සමයනානත්තෙ යස්මිං සමයෙ චිත්තං තස්මිංයෙව සමයෙ ඵස්සො හොති, වෙදනා හොතීති එවං තස්මිං චිත්තනියමිතෙ සමයෙ එතෙ සන්තතිසමූහකිච්චාරම්මණඝනවසෙන දුරනුබොධප්පභෙදෙ ඵස්සවෙදනාදයො ධම්මෙ බොධෙතුන්ති අත්ථො.

ඉදානි 'යස්මිං සමයෙ'තිආදීසු අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා. **යස්මින්ති** අනියමතො භුම්මනිද්දෙසො. **සමයෙති** අනියමනිද්දිට්ඨපරිදීපනං. එත්තාවතා අනියමතො සමයො නිද්දිට්ඨො හොති. තත්ථ සමයසද්දො –

සමවායෙ ඛණෙ කාලෙ, සමූහෙ හෙතු දිට්ඨීසු;
පටිලාභෙ පහානෙ ච, පටිවෙධෙ ච දිස්සති.

තථා හිස්ස ''අප්පෙව නාම ස්වෙපි උපසඞ්කමෙය්‍යාම කාලඤ්ච සමයඤ්ච උපාදායා''ති (දී. නි. 1.447) එවමාදීසු සමවායො අත්ථො. ''එකොව ඛො, භික්ඛවෙ, ඛණො ච සමයො ච බ්‍රහ්මචරියවාසායා''තිආදීසු (අ. නි. 8.29) ඛණො. ''උණ්හසමයො පරිළාහසමයො''තිආදීසු (පාචි. 358) කාලො. ''මහාසමයො පවනස්මි''න්තිආදීසු සමූහො. ''සමයොපි ඛො තෙ, භද්දාලි, අප්පටිවිද්ධො අහොසි – භගවා ඛො සාවත්ථියං විහරති, භගවාපි මං ජානිස්සති 'භද්දාලි නාම භික්ඛු සත්ථුසාසනෙ සික්ඛාය අපරිපූරකාරී'ති. අයම්පි ඛො තෙ, භද්දාලි, සමයො අප්පටිවිද්ධො අහොසී''තිආදීසු (ම. නි. 2.135) හෙතු. ''තෙන ඛො පන සමයෙන උග්ගාහමානො පරිබ්බාජකො සමණමුණ්ඩිකාපුත්තො සමයප්පවාදකෙ තින්දුකාචීරෙ එකසාලකෙ මල්ලිකාය ආරාමෙ පටිවසතී''තිආදීසු (ම. නි. 2.260) දිට්ඨි.

''දිට්ඨෙ ධම්මෙ ච යො අත්ථො, යො චත්ථො සම්පරායිකො;
අත්ථාභිසමයා ධීරො, පණ්ඩිතොති පවුච්චතී''ති. (සං. නි. 1.129) –

ආදීසු පටිලාභො. ''සම්මා මානාභිසමයා අන්තමකාසි දුක්ඛස්සා''තිආදීසු (ම. නි. 1.28) පහානං. ''දුක්ඛස්ස පීළනට්ඨො සඞ්ඛතට්ඨො සන්තාපට්ඨො විපරිණාමට්ඨො අභිසමයට්ඨො''තිආදීසු (පටි. ම. 2.8) පටිවෙධො. එවමනෙකෙසු සමයෙසු –

සමවායො ඛණො කාලො, සමූහො හෙතුයෙව ච;
එතෙ පඤ්චපි විඤ්ඤෙය්‍යා, සමයා ඉධ විඤ්ඤුනා.

'යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසල'න්ති ඉමස්මිඤ්හි කුසලාධිකාරෙ තෙසු නවසු සමයෙසු එතෙ සමවායාදයො පඤ්ච සමයා පණ්ඩිතෙන වෙදිතබ්බා.

තෙසු පච්චයසාමග්ගී, සමවායො ඛණො පන;
එකොව නවමො ඤෙය්‍යො, චක්කානි චතුරොපි වා.

යා හි එසා සාධාරණඵලනිප්ඵාදකත්තෙන සණ්ඨිතා පච්චයානං සාමග්ගී, සා ඉධ සමවායොති ඤාතබ්බා. ''එකොව ඛො, භික්ඛවෙ, ඛණො ච සමයො ච බ්‍රහ්මචරියවාසායා''ති (අ. නි. 8.29) එවං වුත්තො පන නවමොව ඛණො එකො ඛණොති වෙදිතබ්බො. යානි වා පනෙතානි ''චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, චක්කානි යෙහි සමන්නාගතානං දෙවමනුස්සානං චතුචක්කං වත්තතී''ති – එත්ථ 'පතිරූපදෙසවාසො, සප්පුරිසූපනිස්සයො, අත්තසම්මාපණිධි, පුබ්බෙ ච කතපුඤ්ඤතා'ති (අ. නි. 4.31) චත්තාරි චක්කානි වුත්තානි, එතානි වා එකජ්ඣං කත්වා ඔකාසට්ඨෙන ඛණොති වෙදිතබ්බානි. තානි හි කුසලුප්පත්තියා ඔකාසභූතානි.

එවං සමවායඤ්ච ඛණඤ්ච ඤත්වා ඉතරෙසු –

තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො, කාලො වොහාරමත්තකො;
පුඤ්ජො ඵස්සාදිධම්මානං, සමූහොති විභාවිතො.

'චිත්තකාලො රූපකාලො'තිආදිනා හි නයෙන ධම්මෙ වා, 'අතීතො අනාගතො'තිආදිනා නයෙන ධම්මවුත්තිං වා, 'බීජකාලො අඞ්කුරකාලො'ති ආදිනා නයෙන ධම්මපටිපාටිං වා, 'උප්පාදකාලො ජරාකාලො'තිආදිනා නයෙන ධම්මලක්ඛණං වා, 'වෙදියනකාලො සඤ්ජානනකාලො'තිආදිනා නයෙන ධම්මකිච්චං වා, 'න්හානකාලො පානකාලො'තිආදිනා නයෙන සත්තකිච්චං වා, 'ගමනකාලො ඨානකාලො'තිආදිනා නයෙන ඉරියාපථං වා,

‘පුබ්බණ්හො සායන්හො දිවා රත්ති’තිආදිනා නයෙන චන්දිමසූරියාදිපරිවත්තනං වා, ‘අඩ්ඪමාසො මාසො’තිආදිනා නයෙන අහොරත්තාදිසඞ්ඛාතං කාලසඞ්චයං වාති – එවං තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො කාලො නාම. සො පනෙස සභාවතො අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤත්තිමත්තකො එවාති වෙදිතබ්බො. යො පනෙස ඵස්සවෙදනාදීනං ධම්මානං පුඤ්ජො, සො ඉධ සමූහොති විභාවිතො. එවං කාලසමූහෙපි ඤත්වා ඉතරො පන –

හෙතූති පච්චයොවෙත්ථ, තස්ස ද්වාරවසෙන වා;
අනෙකභාවො විඤ්ඤෙය්‍යො, පච්චයානං වසෙන වා.

එත්ථ හි පච්චයොව හෙතු නාම, තස්ස ද්වාරානං වා පච්චයානං වා වසෙන අනෙකභාවො වෙදිතබ්බො. කථං? චක්ඛුද්වාරාදීසු හි උප්පජ්ජමානානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං චක්ඛුරූපආලොකමනසිකාරාදයො පච්චයා, **මහාපකරණෙ** ච ‘‘හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො’’තිආදිනා නයෙන චතුවීසති පච්චයා වුත්තා. තෙසු ඨපෙත්වා විපාකපච්චයඤ්ච පච්ඡාජාතපච්චයඤ්ච, සෙසා කුසලධම්මානං පච්චයා හොන්තියෙව. තෙ සබ්බෙපි ඉධ හෙතූති අධිප්පෙතා. එවමස්ස ඉමිනා ද්වාරවසෙන වා පච්චයවසෙන වා අනෙකභාවො වෙදිතබ්බො . එවමෙතෙ සමවායාදයො පඤ්ච අත්ථා ඉධ සමයසද්දෙන පරිග්ගහිතාති වෙදිතබ්බා.

‘කස්මා පන එතෙසු යංකිඤ්චි එකං අපරිග්ගහෙත්වා සබ්බෙසං පරිග්ගහො කතො’ති? ‘තෙන තෙන තස්ස තස්ස අත්ථවිසෙසස්ස දීපනතො. එතෙසු හි සමවායසඞ්ඛාතො සමයො අනෙකහෙතුතො වුත්තිං දීපෙති. තෙන එකකාරණවාදො පටිසෙධිතො හොති. සමවායො ච නාම සාධාරණඵලනිප්ඵාදනෙ අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛො හොති. තස්මා ‘එකො කත්තා නාම නත්ථී’ති ඉමම්පි අත්ථං දීපෙති. සභාවෙන හි කාරණෙ සති කාරණන්තරාපෙක්ඛා අයුත්තාති. එවං එකස්ස කස්සචි කාරණස්ස අභාවදීපනෙන ‘‘සයංකතං සුඛදුක්ඛ’’න්තිආදි පටිසෙධිතං හොති.

තත්ථ සියා – ‘යං වුත්තං අනෙකහෙතුතො වුත්තිං දීපෙතී’ති, තං න යුත්තං. ‘කිංකාරණා’ ?‘අසාමග්ගියං අහෙතූනං සාමග්ගියම්පි අහෙතුභාවාපත්තිතො’. ‘න හි එකස්මිං අන්ධෙ දට්ඨුං අසක්කොන්තෙ අන්ධසතං පස්සතී’ති. ‘නො න යුත්තං; සාධාරණඵලනිප්ඵාදකත්තෙන හි ඨිතභාවො සාමග්ගී; න අනෙකෙසං සමොධානමත්තං. න ච අන්ධානං දස්සනං නාම සාධාරණඵලං’. ‘කස්මා’?‘අන්ධසතෙ සතිපි තස්ස අභාවතො. චක්ඛාදීනං පන තං සාධාරණඵලං, තෙසං භාවෙ භාවතො. අසාමග්ගියං අහෙතූනම්පි ච සාමග්ගියං හෙතුභාවො සිද්ධො. ස්වායං අසාමග්ගියං ඵලාභාවෙන, සාමග්ගියඤ්චස්ස භාවෙන, වෙදිතබ්බො. චක්ඛාදීනඤ්හි වෙකල්ලෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අභාවො, අවෙකල්ලෙ ච භාවො, පච්චක්ඛසිද්ධො ලොකස්සා’ති. අයං තාව සමවායසඞ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙස අට්ඨහි අක්ඛණෙහි පරිවජ්ජිතො නවමො ඛණො, පතිරූපදෙසවාසාදිකො ච චතුචක්කසඞ්ඛාතො ඔකාසට්ඨෙන ඛණො වුත්තො, සො මනුස්සත්තබුද්ධුප්පාදසද්ධම්මට්ඨිතිආදිකං ඛණසාමග්ගිං විනා නත්ථි. මනුස්සත්තාදීනඤ්ච කාණකච්ඡපොපමාදීහි (ම. නි. 3.252) දුල්ලභභාවො. ඉති ඛණස්ස දුල්ලභත්තා සුට්ඨුතරං ඛණායත්තං ලොකුත්තරධම්මානං උපකාරභූතං කුසලං දුල්ලභමෙව . එවමෙතෙසු ඛණසඞ්ඛාතො සමයො කුසලුප්පත්තියා දුල්ලභභාවං දීපෙති. එවං දීපෙන්තෙන අනෙන අධිගතඛණානං ඛණායත්තස්සෙව තස්ස කුසලස්ස අනනුට්ඨානෙන මොඝඛණං කුරුමානානං පමාදවිහාරො පටිසෙධිතො හොති. අයං ඛණසඞ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙතස්ස කුසලචිත්තස්ස පවත්තිකාලො නාම හොති, සො අතිපරිත්තො. සා චස්ස අතිපරිත්තතා ‘‘යථා ච, භික්ඛවෙ, තස්ස පුරිසස්ස ජවො, යථා ච චන්දිමසූරියානං ජවො, යථා ච යා දෙවතා චන්දිමසූරියානං පුරතො ධාවන්ති තාසං දෙවතානං ජවො, තතො සීඝතරං ආයුසඞ්ඛාරා ඛීයන්තී’’ති (සං. නි. 2.228) – ඉමස්ස සුත්තස්ස අට්ඨකථාවසෙන වෙදිතබ්බා. තත්‍ර හි සො රූපජීවිතින්ද්‍රියස්ස තාව පරිත්තකො කාලො වුත්තො. යාව පටුප්පන්නං රූපං තිට්ඨති තාව සොළස චිත්තානි උප්පජ්ජිත්වා භිජ්ජන්ති. ඉති තෙසං කාලපරිත්තතාය උපමාපි නත්ථි. තෙනෙවාහ – ‘‘යාවඤ්චිදං, භික්ඛවෙ, උපමාපි න සුකරා යාව ලහුපරිවත්තං චිත්ත’’න්ති (අ. නි. 1.48). එවමෙතෙසු කාලසඞ්ඛාතො සමයො කුසලචිත්තප්පවත්තිකාලස්ස අතිපරිත්තතං දීපෙති. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන අතිපරිත්තකාලතාය, විජ්ජුලතොභාසෙන මුත්තාවුණනං විය, දුප්පටිවිජ්ඣමිදං චිත්තං, තස්මා එතස්ස පටිවෙධෙ මහාඋස්සාහො ච ආදරො ච කත්තබ්බොති ඔවාදො දින්නො හොති. අයං කාලසඞ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

සමූහසඞ්ඛාතො පන සමයො අනෙකෙසං සහුප්පත්තිං දීපෙති. ඵස්සාදීනඤ්හි ධම්මානං පුඤ්ජො සමූහොති වුත්තො. තස්මිඤ්ච උප්පජ්ජමානං චිත්තං සහ තෙහි ධම්මෙහි උප්පජ්ජතීති අනෙකෙසං සහුප්පත්ති දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන එකස්සෙව ධම්මස්ස උප්පත්ති පටිසෙධිතා හොති. අයං සමූහසඞ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

හෙතුසඞ්ඛාතො පන සමයො පරායත්තවුත්තිතං දීපෙති. ‘යස්මිං සමයෙ’ති හි පදස්ස යස්මා ‘යස්මිං හෙතුම්හි සති’ උප්පන්නං හොතීති අයමත්ථො, තස්මා ‘හෙතුම්හි සති’ පවත්තිතො පරායත්තවුත්තිතා දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන ධම්මානං සවසවත්තිතාභිමානො පටිසෙධිතො හොති. අයං හෙතුසඞ්ඛාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

තත්ථ **‘යස්මිං සමයෙ’**ති කාලසඞ්ඛාතස්ස සමයස්ස වසෙන ‘යස්මිං කාලෙ’ති අත්ථො; සමූහසඞ්ඛාතස්ස ‘යස්මිං සමූහෙ’ති. ඛණසමවායහෙතුසඞ්ඛාතානං ‘යස්මිං ඛණෙ සති, යාය සාමග්ගියා සති, යම්හි හෙතුම්හි සති’ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සති ‘ඵස්සාදයොපී’ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො. අධිකරණඤ්හි කාලසඞ්ඛාතො සමූහසඞ්ඛාතො ච සමයො. තත්ථ වුත්තධම්මානන්ති අධිකරණවසෙනෙත්ථ භුම්මං. ඛණසමවායහෙතුසඞ්ඛාතස්ස ච සමයස්ස භාවෙන තෙසං භාවො ලක්ඛීයතීති භාවෙනභාවලක්ඛණවසෙනෙත්ථ භුම්මං.

කාමාවචරන්ති ‘‘කතමෙ ධම්මා කාමාවචරා? හෙට්ඨතො අවීචිනිරයං උපරිතො පරනිම්මිතවසවත්තිං පරියන්තං කත්වා’’තිආදිනා (ධ. ස. 1287) නයෙන වුත්තෙසු කාමාවචරධම්මෙසු පරියාපන්නං. තත්‍රායං වචනත්ථො – උද්දානතො ද්වෙ කාමා, වත්ථුකාමො ච කිලෙසකාමො ච. තත්ථ කිලෙසකාමො අත්ථතො ඡන්දරාගොව වත්ථුකාමො තෙභූමකවට්ටං. කිලෙසකාමො චෙත්ථ කාමෙතීති **කාමො;** ඉතරො පන කාමියතීති කාමො. යස්මිං පන පදෙසෙ දුවිධොපෙසො කාමො පවත්තිවසෙන අවචරති, සො චතුන්නං අපායානං, මනුස්සානං, ඡන්නඤ්ච දෙවලොකානං වසෙන එකාදසවිධො පදෙසො. කාමො එත්ථ අවචරතීති **කාමාවචරො,** සසත්ථාවචරො විය. යථා හි යස්මිං පදෙසෙ සසත්ථා පුරිසා අවචරන්ති, සො විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු ද්විපදචතුප්පදෙසු අවචරන්තෙසු, තෙසං අභිලක්ඛිතත්තා ‘සසත්ථාවචරො’ත්වෙව වුච්චති, එවං විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු රූපාවචරාදීසු තත්ථ අවචරන්තෙසු, තෙසං අභිලක්ඛිතත්තා අයං පදෙසො ‘කාමාවචරො’ත්වෙව වුච්චති. ස්වායං යථා රූපභවො රූපං, එවං උත්තරපදලොපං කත්වා ‘කාමො’ත්වෙව වුච්චති. එවමිදං චිත්තං ඉමස්මිං එකාදසපදෙසසඞ්ඛාතෙ කාමෙ අවචරතීති කාමාවචරං.

කිඤ්චාපි හි එතං රූපාරූපභවෙසුපි අවචරති, යථා පන සඞ්ගාමෙ අවචරණතො සඞ්ගාමාවචරොති ලද්ධනාමකො නාගො නගරෙ චරන්තොපි ‘සඞ්ගාමාවචරො’ත්වෙව වුච්චති, ථලජලචරා ච පාණා අථලෙ අජලෙ ච ඨිතාපි ‘ථලචරා ජලචරා’ත්වෙව වුච්චන්ති, එවමිදං අඤ්ඤත්ථ අවචරන්තම්පි කාමාවචරමෙවාති වෙදිතබ්බං. ආරම්මණකරණවසෙන වා එත්ථ කාමො අවචරතීතිපි කාමාවචරං. කාමඤ්චෙස රූපාරූපාවචරෙසුපි අවචරති, යථා පන වදතීති ‘වච්ඡො’, මහියං සෙතීති ‘මහිංසො’ති වුත්තෙ, න සත්තා යත්තකා වදන්ති, මහියං වා සෙන්ති සබ්බෙසං තං නාමං හොති, එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. අපිච කාමභවසඞ්ඛාතෙ කාමෙ පටිසන්ධිං අවචාරෙතීතිපි **කාමාවචරං.**

කුසලන්ති කුච්ඡිතානං සලනාදීහි අත්ථෙහි කුසලං. අපිච ආරොග්‍යට්ඨෙන අනවජ්ජට්ඨෙන කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙන ච කුසලං. යථෙව හි ‘කච්චි නු භොතො කුසල’න්ති (ජා. 1.15.146; 2.20.129) රූපකායෙ අනාතුරතාය අගෙලඤ්ඤෙන නිබ්‍යාධිතාය ආරොග්‍යට්ඨෙන කුසලං වුත්තං, එවං අරූපධම්මෙපි කිලෙසාතුරතාය කිලෙසගෙලඤ්ඤස්ස ච කිලෙසබ්‍යාධිනො අභාවෙන ආරොග්‍යට්ඨෙන කුසලං වෙදිතබ්බං. කිලෙසවජ්ජස්ස පන කිලෙසදොසස්ස කිලෙසදරථස්ස ච අභාවා අනවජ්ජට්ඨෙන කුසලං. කොසල්ලං වුච්චති පඤ්ඤා; කොසල්ලතො සම්භූතත්තා කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙන කුසලං.

‘ඤාණසම්පයුත්තං’ තාව එවං හොතු; ඤාණවිප්පයුත්තං කථන්ති. තම්පි රුළ්හීසද්දෙන කුසලමෙව. යථා හි තාලපණ්ණෙහි අකත්වා කිලඤ්ජාදීහි කතම්පි තංසරික්ඛත්තා රුළ්හීසද්දෙන තාලවණ්ටන්ත්වෙව වුච්චති, එවං ‘ඤාණවිප්පයුත්ත’ම්පි කුසලන්ත්වෙව වෙදිතබ්බං. නිප්පරියායෙන පන ‘ඤාණසම්පයුත්තං’ ආරොග්‍යට්ඨෙන අනවජ්ජට්ඨෙන කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙනාති තිවිධෙනපි කුසලන්ති නාමං ලභති, ඤාණවිප්පයුත්තං දුවිධෙනෙව. ඉති යඤ්ච ජාතකපරියායෙන යඤ්ච බාහිතිකසුත්තපරියායෙන යඤ්ච අභිධම්මපරියායෙන කුසලං කථිතං සබ්බං තං තීහිපි අත්ථෙහි ඉමස්මිං චිත්තෙ ලබ්භති.

තදෙතං ලක්ඛණාදිවසෙන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණං, අකුසලවිද්ධංසනරසං, වොදානපච්චුපට්ඨානං, යොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං. අවජ්ජපටිපක්ඛත්තා වා අනවජ්ජලක්ඛණමෙව කුසලං, වොදානභාවරසං, ඉට්ඨවිපාකපච්චුපට්ඨානං, යථාවුත්තපදට්ඨානමෙව. ලක්ඛණාදීසු හි තෙසං තෙසං ධම්මානං සභාවො වා සාමඤ්ඤං වා **ලක්ඛණං** නාම. කිච්චං වා සම්පත්ති වා **රසො** නාම. උපට්ඨානාකාරො වා ඵලං වා පච්චුපට්ඨානං නාම. ආසන්නකාරණං **පදට්ඨානං** නාම. ඉති යත්ථ යත්ථ ලක්ඛණාදීනි වක්ඛාම තත්ථ තත්ථ ඉමිනාව නයෙන තෙසං නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චිත්තන්ති ආරම්මණං චින්තෙතීති චිත්තං; විජානාතීති අත්ථො. යස්මා වා ‘චිත්ත’න්ති සබ්බචිත්තසාධාරණො එස සද්දො, තස්මා යදෙත්ථ ලොකියකුසලාකුසලකිරියචිත්තං, තං ජවනවීථිවසෙන අත්තනො සන්තානං චිනොතීති චිත්තං. විපාකං කම්මකිලෙසෙහි චිතන්ති චිත්තං. අපිච සබ්බම්පි යථානුරූපතො චිත්තතාය චිත්තං. චිත්තකරණතාය චිත්තන්ති එවම්පෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යස්මා අඤ්ඤදෙව සරාගං චිත්තං, අඤ්ඤං සදොසං , අඤ්ඤං සමොහං; අඤ්ඤං කාමාවචරං, අඤ්ඤං රූපාවචරාදිභෙදං; අඤ්ඤං රූපාරම්මණං, අඤ්ඤං සද්දාදිආරම්මණං; රූපාරම්මණෙසු චාපි අඤ්ඤං නීලාරම්මණං, අඤ්ඤං පීතාදිආරම්මණං; සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො; සබ්බෙසුපි චෙතෙසු අඤ්ඤං හීනං අඤ්ඤං මජ්ඣිමං අඤ්ඤං පණීතං; හීනාදීසුපි අඤ්ඤං ඡන්දාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං වීරියාධිපතෙය්‍යං අඤ්ඤං චිත්තාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං වීමංසාධිපතෙය්‍යං, තස්මා අස්ස ඉමෙසං සම්පයුත්තභූමිආරම්මණහීනමජ්ඣිමපණීතාධිපතීනං වසෙන චිත්තතා වෙදිතබ්බා. කාමඤ්චෙත්ථ එකමෙව එවං චිත්තං න හොති, චිත්තානං පන අන්තොගධත්තා එතෙසු යංකිඤ්චි එකම්පි චිත්තතාය චිත්තන්ති වත්තුං වට්ටති. එවං තාව චිත්තතාය චිත්තං.

කථං චිත්තකරණතායාති? ලොකස්මිඤ්හි චිත්තකම්මතො උත්තරි අඤ්ඤං චිත්තං නාම නත්ථි. තස්මිම්පි චරණං නාම චිත්තං අතිචිත්තමෙව හොති. තං කරොන්තානං චිත්තකාරානං 'එවංවිධානි එත්ථ රූපානි කාතබ්බානී'ති චිත්තසඤ්ඤා උප්පජ්ජති. තාය චිත්තසඤ්ඤාය ලෙඛාගහනරඤ්ජනඋජ්ජොතනවත්තනාදිනිප්ඵාදිකා චිත්තකිරියා උප්පජ්ජන්ති, තතො චරණසඞ්ඛාතෙ චිත්තෙ අඤ්ඤතරං විචිත්තරූපං නිප්ඵජ්ජති. තතො 'ඉමස්ස රූපස්ස උපරි ඉදං හොතු, හෙට්ඨා ඉදං, උභයපස්සෙ ඉද'න්ති චින්තෙත්වා යථාචින්තිතෙන කමෙන සෙසචිත්තරූපනිප්ඵාදනං හොති, එවං යංකිඤ්චි ලොකෙ විචිත්තං සිප්පජාතං සබ්බං තං චිත්තෙනෙව කරියති, එවං ඉමාය කරණවිචිත්තතාය තස්ස තස්ස චිත්තස්ස නිප්ඵාදකං චිත්තම්පි තථෙව චිත්තං හොති. යථාචින්තිතස්ස වා අනවසෙසස්ස අනිප්ඵජ්ජනතො තතොපි චිත්තමෙව චිත්තතරං. තෙනාහ භගවා –

> ''දිට්ඨං වො, භික්ඛවෙ, චරණං නාම චිත්තන්ති? 'එවං, භන්තෙ'. තම්පි ඛො, භික්ඛවෙ, චරණං නාම චිත්තං චිත්තෙනෙව චින්තිතං. තෙනපි ඛො, භික්ඛවෙ, චරණෙන චිත්තෙන චිත්තංයෙව චිත්තතර''න්ති (සං. නි. 3.100).

තථා යදෙතං දෙවමනුස්සනිරයතිරච්ඡානභෙදාසු ගතීසු කම්මලිඞ්ගසඤ්ඤාවොහාරාදිභෙදං අජ්ඣත්තිකං චිත්තං තම්පි චිත්තකතමෙව. කායකම්මාදිභෙදඤ්හි දානසීලවිහිංසාසාඨෙය්‍යාදිනයප්පවත්තං කුසලාකුසලකම්මං චිත්තනිප්ඵාදිතං කම්මනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ච තාසු තාසු ගතීසු හත්ථපාදකණ්ණඋදරගීවාමුඛාදිසණ්ඨානභින්නං ලිඞ්ගනානත්තං. ලිඞ්ගනානත්තතො යථාගහිතසණ්ඨානවසෙන 'අයං ඉත්ථී අයං පුරිසො'ති උප්පජ්ජමානාය සඤ්ඤාය සඤ්ඤානානත්තං. සඤ්ඤානානත්තතො සඤ්ඤානුරූපෙන 'ඉත්ථී'ති වා 'පුරිසො'ති වා වොහරන්තානං වොහාරනානත්තං. වොහාරනානත්තවසෙන පන යස්මා 'ඉත්ථී භවිස්සාමි පුරිසො භවිස්සාමි, ඛත්තියො භවිස්සාමි බ්‍රාහ්මණො භවිස්සාමී'ති එවං තස්ස තස්ස අත්තභාවස්ස ජනකං කම්මං කරීයති, තස්මා වොහාරනානත්තතො කම්මනානත්තං. තං පනෙතං කම්මනානත්තං යථාපත්ථිතං භවං නිබ්බත්තෙන්තං යස්මා ගතිවසෙන නිබ්බත්තෙති තස්මා කම්මනානත්තතො ගතිනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ච තෙසං තෙසං සත්තානං තස්සා තස්සා ගතියා අපාදකද්විපාදකාදිතා, තස්සා තස්සා උපපත්තියා උච්චනීචාදිතා, තස්මිං තස්මිං අත්තභාවෙ සුවණ්ණදුබ්බණ්ණාදිතා, ලොකධම්මෙසු ලාභාලාභාදිතා ච පඤ්ඤායති. තස්මා සබ්බමෙතං දෙවමනුස්සනිරයතිරච්ඡානභෙදාසු ගතීසු කම්මලිඞ්ගසඤ්ඤාවොහාරාදිභෙදං අජ්ඣත්තිකං චිත්තං චිත්තෙනෙව කතන්ති වෙදිතබ්බං. ස්වායමත්ථො ඉමස්ස සඞ්ගීතිඅනාරුළ්හස්ස සුත්තස්ස වසෙන වෙදිතබ්බො. වුත්තඤ්හෙතං –

''කම්මනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානවසෙන ලිඞ්ගනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානං භවති, ලිඞ්ගනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානවසෙන සඤ්ඤානානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානං භවති, සඤ්ඤානානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානවසෙන වොහාරනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානං භවති, වොහාරනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානවසෙන කම්මනානත්තපුථුත්තප්පභෙදවවත්ථානං භවති. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං ගතියා නානාකරණං පඤ්ඤායති – අපදා ද්විපදා චතුප්පදා බහුප්පදා, රූපිනො අරූපිනො, සඤ්ඤිනො අසඤ්ඤිනො නෙවසඤ්ඤීනාසඤ්ඤිනො. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං උපපත්තියා නානාකරණං පඤ්ඤායති – උච්චනීචතා හීනපණීතතා සුගතදුග්ගතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං අත්තභාවෙ නානාකරණං පඤ්ඤායති – සුවණ්ණදුබ්බණ්ණතා සුජාතදුජ්ජාතතා සුසණ්ඨිතදුස්සණ්ඨිතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං ලොකධම්මෙ නානාකරණං පඤ්ඤායති – ලාභාලාභෙ යසායසෙ නින්දාපසංසාසු සුඛදුක්ඛෙ''ති.

අපරම්පි වුත්තං –

> කම්මතො ලිඞ්ගතො චෙව, ලිඞ්ගසඤ්ඤා පවත්තරෙ;
> සඤ්ඤාතො භෙදං ගච්ඡන්ති, ඉත්ථායං පුරිසොති වා.
>
> ''කම්මුනා වත්තතෙ ලොකො, කම්මුනා වත්තතෙ පජා;
> කම්මනිබන්ධනා සත්තා, රථස්සාණීව යායතො''. (ම. නි. 2.460; සු. නි. 659);
>
> කම්මෙන කිත්තිං ලභතෙ පසංසං,
> කම්මෙන ජානිඤ්ච වධඤ්ච බන්ධං;
> තං කම්මනානාකරණං විදිත්වා,
> කස්මා වදෙ නත්ථී කම්මන්ති ලොකෙ. (කථා. 785);
>
> ''කම්මස්සකා මාණව සත්තා කම්මදායාදා කම්මයොනී කම්මබන්ධූ කම්මපටිසරණා; කම්මං සත්තෙ විභජති යදිදං හීනප්පණීතතායා''ති (ම. නි. 3.289).

එවං ඉමාය කරණචිත්තතායපි චිත්තස්ස චිත්තතා වෙදිතබ්බා. සබ්බානිපි හි එතානි විචිත්‍රානි චිත්තෙනෙව කතානි. අලද්ධොකාසස්ස පන චිත්තස්ස යං වා පන අවසෙසපච්චයවිකලං තස්ස එකච්චචිත්තකරණාභාවතො යදෙතං චිත්තෙන කතං අජ්ඣත්තිකං චිත්තං වුත්තං, තතොපි චිත්තමෙව චිත්තතරං. තෙනාහ භගවා –

‘‘නාහං, භික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායම්පි සමනුපස්සාමි එවං චිත්තං යථයිදං, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා… තෙහිපි ඛො, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතෙහි පාණෙහි චිත්තංයෙව චිත්තතර’’න්ති (සං. නි. 3.100).

උප්පන්නං හොතීති එත්ථ වත්තමානභූතාපගතොකාසකතභූමිලද්ධවසෙන උප්පන්නං නාම අනෙකප්පභෙදං. තත්ථ සබ්බම්පි උප්පාදජරාභඞ්ගසමඞ්ගීසඞ්ඛාතං වත්තමානුප්පන්නං නාම. ආරම්මණරසං අනුභවිත්වා නිරුද්ධං, අනුභූතාපගතසඞ්ඛාතං කුසලාකුසලං , උප්පාදාදිත්තයං අනුප්පත්වා නිරුද්ධං, භූතාපගතසඞ්ඛාතං, සෙසසඞ්ඛතඤ්ච **භූතාපගතුප්පන්නං** නාම. ‘‘යානිස්ස තානි පුබ්බෙ කතානි කම්මානී’’ති (ම. නි. 3.248) එවමාදිනා නයෙන වුත්තං කම්මං අතීතම්පි සමානං, අඤ්ඤං විපාකං පටිබාහිත්වා අත්තනො විපාකස්සොකාසං කත්වා ඨිතත්තා, තථා කතොකාසඤ්ච විපාකං අනුප්පන්නම්පි සමානං එවං කතෙ ඔකාසෙ එකන්තෙන උප්පජ්ජනතො ඔකාසකතුප්පන්නං නාම. තාසු තාසු භූමීසු අසමූහතං අකුසලං භූමිලද්ධුප්පන්නං නාම. එත්ථ ච භූමියා භූමිලද්ධස්ස ච නානත්තං වෙදිතබ්බං. **භූමීති** විපස්සනාය ආරම්මණභූතා තෙභූමකා පඤ්චක්ඛන්ධා. භූමිලද්ධං නාම තෙසු ඛන්ධෙසු උප්පත්තාරහං කිලෙසජාතං. තෙන හෙසා භූමි ලද්ධා නාම හොති, තස්මා භූමිලද්ධන්ති වුච්චති. එවමෙතෙසු චතූසු උප්පන්නෙසු ඉධ ‘වත්තමානුප්පන්නං’ අධිප්පෙතං.

තත්‍රායං වචනත්ථො – පුබ්බන්තතො උද්ධං උප්පාදාදිඅභිමුඛං පන්නන්ති **උප්පන්නං**. ‘උප්පන්න’-සද්දො පනෙස අතීතෙ පටිලද්ධෙ සමුට්ඨිතෙ අවික්ඛම්භිතෙ අසමුච්ඡින්නෙ ඛණත්තයගතෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්හි ‘‘තෙන ඛො පන, භික්ඛවෙ, සමයෙන කකුසන්ධො භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධො ලොකෙ උප්පන්නො’’ති (සං. නි. 2.143) එත්ථ අතීතෙ ආගතො. ‘‘ආයස්මතො ආනන්දස්ස අතිරෙකචීවරං උප්පන්නං හොතී’’ති (පාරා. 461) එත්ථ පටිලද්ධෙ. ‘‘සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, උප්පන්නං මහාමෙඝං තමෙනං මහාවාතො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙතී’’ති (සං. නි. 5.157) එත්ථ සමුට්ඨිතෙ. ‘‘උප්පන්නං ගමියචිත්තං දුප්පටිවිනොදනීයං (අ. නි. 5.160; පරි. 325); උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ ඨානසො අන්තරධාපෙතී’’ති (පාරා. 165) එත්ථ අවික්ඛම්භිතෙ. ‘‘අරියං අට්ඨඞ්ගිකං මග්ගං භාවෙන්තො බහුලීකරොන්තො උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ ඨානසො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙතී’’ති (සං. නි. 5.156-157) එත්ථ අසමුච්ඡින්නෙ. ‘‘උප්පජ්ජමානං උප්පන්නන්ති? ආමන්තා’’ති (යම. 2.චිත්තයමක.81) එත්ථ ඛණත්තයගතෙ. ස්වායමිධාපි ඛණත්තයගතෙව දට්ඨබ්බො. තස්මා **‘උප්පන්නං හොතී’**ති එත්ථ ඛණත්තයගතං හොති, වත්තමානං හොති, පච්චුප්පන්නං හොතීති. අයං සඞ්ඛෙපත්ථො.

චිත්තං උප්පන්නං හොතීති චෙතං දෙසනාසීසමෙව. න පන චිත්තං එකකමෙව උප්පජ්ජති. තස්මා යථා රාජා ආගතොති වුත්තෙ න පරිසං පහාය එකකොව ආගතො, රාජපරිසාය පන සද්ධිංයෙව ආගතොති පඤ්ඤායති , එවමිදම්පි පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පන්නන්ති වෙදිතබ්බං. පුබ්බඞ්ගමට්ඨෙන පන ‘‘චිත්තං උප්පන්නං හොති’’ච්චෙව වුත්තං.

ලොකියධම්මඤ්හි පත්වා චිත්තං ජෙට්ඨකං චිත්තං ධුරං චිත්තං පුබ්බඞ්ගමං හොති. ලොකුත්තරධම්මං පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා පඤ්ඤා ධුරා පඤ්ඤා පුබ්බඞ්ගමා. තෙනෙව භගවා විනයපරියායං පත්වා පඤ්හං පුච්ඡන්තො ‘කිංඵස්සොසි, කිංවෙදනොසි, කිංසඤ්ඤොසි, කිංචෙතනොසී’ති අපුච්ඡිත්වා ‘‘කිංචිත්තො ත්වං භික්ඛූ’’ති චිත්තමෙව ධුරං කත්වා පුච්ඡති. ‘‘අථෙය්‍යචිත්තො අහං භගවා’’ති ච වුත්තෙ ‘අනාපත්ති අථෙය්‍යඵස්සස්සා’තිආදීනි අවත්වා ‘‘අනාපත්ති භික්ඛු අථෙය්‍යචිත්තස්සා’’ති වදති.

න කෙවලඤ්ච විනයපරියායං, අඤ්ඤම්පි ලොකියදෙසනං දෙසෙන්තො චිත්තමෙව ධුරං කත්වා දෙසෙති. යථාහ – ‘‘යෙ කෙචි, භික්ඛවෙ, ධම්මා අකුසලා අකුසලභාගියා අකුසලපක්ඛිකා සබ්බෙතෙ මනොපුබ්බඞ්ගමා. මනො තෙසං ධම්මානං පඨමං උප්පජ්ජති’’ (අ. නි. 1.56).

‘‘මනොපුබ්බඞ්ගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා චෙ පදුට්ඨෙන, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං දුක්ඛමන්වෙති, චක්කංව වහතො පදං.

‘‘මනොපුබ්බඞ්ගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා චෙ පසන්නෙන, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං සුඛමන්වෙති, ඡායාව අනපායිනී’’. (ධ. ප. 1,2);

‘‘චිත්තෙන නීයති ලොකො, චිත්තෙන පරිකස්සති;
චිත්තස්ස එකධම්මස්ස, සබ්බෙව වසමන්වගූ’’. (සං. නි. 1.62);

‘‘චිත්තසංකිලෙසා, භික්ඛවෙ, සත්තා සංකිලිස්සන්ති චිත්තවොදානා විසුජ්ඣන්ති’’ (සං. නි. 3.100);

‘‘පභස්සරමිදං, භික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං’’ (අ. නි. 1.49);

‘‘චිත්තෙ , ගහපති, අරක්ඛිතෙ කායකම්මම්පි අරක්ඛිතං හොති, වචීකම්මම්පි අරක්ඛිතං හොති, මනොකම්මම්පි අරක්ඛිතං හොති; චිත්තෙ, ගහපති, රක්ඛිතෙ…පෙ…. චිත්තෙ, ගහපති, බ්‍යාපන්නෙ…පෙ…. චිත්තෙ, ගහපති, අබ්‍යාපන්නෙ…පෙ…. චිත්තෙ, ගහපති, අවස්සුතෙ…පෙ…. චිත්තෙ, ගහපති, අනවස්සුතෙ කායකම්මම්පි අනවස්සුතං හොති, වචීකම්මම්පි අනවස්සුතං හොති, මනොකම්මම්පි අනවස්සුතං හොතී’’ති (අ. නි. 3.110).

එවං ලොකියධම්මං පත්වා චිත්තං ජෙට්ඨකං හොති, චිත්තං ධුරං හොති, චිත්තං පුබ්බඞ්ගමං හොතීති වෙදිතබ්බං. ඉමෙසු පන සුත්තෙසු එකං වා ද්වෙ වා අග්ගහෙත්වා සුත්තානුරක්ඛණත්ථාය සබ්බානිපි ගහිතානීති වෙදිතබ්බානි.

ලොකුත්තරධම්මං පුථුජ්ජනො පන ‘කතරඵස්සං අධිගතොසි, කතරවෙදනං කතරසඤ්ඤං කතරචෙතනං කතරචිත්ත’න්ති අපුච්ඡිත්වා, ‘කතරපඤ්ඤං ත්වං භික්ඛු අධිගතො’සි, ‘කිං පඨමං මග්ගපඤ්ඤං, උදාහු දුතියං…පෙ…. තතියං…පෙ…. චතුත්ථං මග්ගපඤ්ඤං අධිගතො’ති පඤ්ඤං ජෙට්ඨිකං පඤ්ඤං ධුරං කත්වා පුච්ඡති. පඤ්ඤුත්තරා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න පරිහායන්ති. පඤ්ඤා පන කිමත්ථියා (ම. නි. 1.451)? ‘‘පඤ්ඤවතො, භික්ඛවෙ, අරියසාවකස්ස තදන්වයා සද්ධා සණ්ඨාති, තදන්වයං වීරියං සණ්ඨාති, තදන්වයා සති සණ්ඨාති, තදන්වයො සමාධි සණ්ඨාතී’’ති (සං. නි. 5.515) එවමාදීනි පනෙත්ථ සුත්තානි දට්ඨබ්බානි. ඉති ලොකුත්තරධම්මං පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා හොති පඤ්ඤා ධුරා පඤ්ඤා පුබ්බඞ්ගමාති වෙදිතබ්බා. අයං පන ලොකියදෙසනා. තස්මා චිත්තං ධුරං කත්වා දෙසෙන්තො ‘‘චිත්තං උප්පන්නං හොතී’’ති ආහ.

සොමනස්සසහගතන්ති සාතමධුරවෙදයිතසඞ්ඛාතෙන සොමනස්සෙන සහ එකුප්පාදාදිභාවං ගතං. අයං පන **‘සහගත’**-සද්දො තබ්භාවෙ වොකිණ්ණෙ නිස්සයෙ ආරම්මණෙ සංසට්ඨෙති ඉමෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. තත්ථ ‘‘යායං තණ්හා පොනොබ්භවිකා නන්දිරාගසහගතා’’ති (විභ. 203) තබ්භාවෙ වෙදිතබ්බො; නන්දිරාගභූතාති අත්ථො. ‘‘යා, භික්ඛවෙ, වීමංසා කොසජ්ජසහගතා කොසජ්ජසම්පයුත්තා’’ති (සං. නි. 5.832) වොකිණ්ණෙ වෙදිතබ්බො; අන්තරන්තරා උප්පජ්ජමානෙන කොසජ්ජෙන වොකිණ්ණාති අයමෙත්ථ අත්ථො. ‘‘අට්ඨිකසඤ්ඤාසහගතං සතිසම්බොජ්ඣඞ්ගං භාවෙතී’’ති (සං. නි. 5.238) නිස්සයෙ වෙදිතබ්බො; අට්ඨිකසඤ්ඤං නිස්සාය අට්ඨිකසඤ්ඤං භාවෙත්වා පටිලද්ධන්ති අත්ථො. ‘‘ලාභී හොති රූපසහගතානං වා සමාපත්තීනං අරූපසහගතානං වා’’ති (පු. ප. 3-5) ආරම්මණෙ; වෙදිතබ්බො රූපාරූපාරම්මණානන්ති අත්ථො. ‘‘ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගතං හොති සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්ත’’න්ති (විභ. 578) සංසට්ඨෙ. ඉමස්මිම්පි පදෙ අයමෙවත්ථො අධිප්පෙතො. සොමනස්සසංසට්ඨඤ්හි ඉධ සොමනස්සසහගතන්ති වුත්තං.

‘සංසට්ඨ’-සද්දොපි චෙස සදිසෙ අවස්සුතෙ මිත්තසන්ථවෙ සහජාතෙති බහූසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්හි ‘‘කිසෙ ථූලෙ විවජ්ජෙත්වා සංසට්ඨා යොජිතා හයා’’ති (ජා. 2.22.70) එත්ථ සදිසෙ ආගතො. ‘‘සංසට්ඨාව තුම්හෙ අය්‍යො විහරථා’’ති (පාචි. 727) අවස්සුතෙ. ‘‘ගිහි සංසට්ඨො විහරතී’’ති (සං. නි. 3.3) මිත්තසන්ථවෙ. ‘‘ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගතං හොති සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්ත’’න්ති සහජාතෙ. ඉධාපි සහජාතෙ අධිප්පෙතො. තත්ථ ‘සහගතං’ අසහජාතං අසංසට්ඨං අසම්පයුත්තං නාම නත්ථි. සහජාතං පන සංසට්ඨං සම්පයුත්තං හොතිපි, න හොතිපි . රූපාරූපධම්මෙසු හි එකතො ජාතෙසු රූපං අරූපෙන සහජාතං හොති, න සංසට්ඨං, න සම්පයුත්තං; තථා අරූපං රූපෙන; රූපඤ්ච රූපෙන; අරූපං පන අරූපෙන සද්ධිං නියමතොව සහගතං සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්තමෙව හොතීති. තං සන්ධාය වුත්තං ‘සොමනස්සසහගත’න්ති.

ඤාණසම්පයුත්තන්ති ඤාණෙන සම්පයුත්තං, සමං එකුප්පාදාදිප්පකාරෙහි යුත්තන්ති අත්ථො. යං පනෙත්ථ වත්තබ්බං සියා තං මාතිකාවණ්ණනාය වෙදනාත්තිකෙ වුත්තනයමෙව. තස්මා එකුප්පාදා එකනිරොධා එකවත්ථුකා එකාරම්මණාති ඉමිනා ලක්ඛණෙනෙතං සම්පයුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. උක්කට්ඨනිද්දෙසො චෙස. අරූපෙ පන විනාපි එකවත්ථුකභාවං සම්පයොගො ලබ්භති.

එත්තාවතා කිං කථිතං? කාමාවචරකුසලෙසු සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං ඤාණසම්පයුත්තං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තං කථිතං. ‘‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’’ති හි අනියමිතපුච්ඡාය චතුභූමකකුසලං ගහිතං. ‘කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති’ති වචනෙන පන තෙභූමකං කුසලං පරිච්චජිත්වා, අට්ඨවිධං කාමාවචරකුසලමෙව ගහිතං. ‘සොමනස්සසහගත’න්ති වචනෙන තතො චතුබ්බිධං උපෙක්ඛාසහගතං පරිච්චජිත්වා චතුබ්බිධං සොමනස්සසහගතමෙව ගහිතං. ‘ඤාණසම්පයුත්ත’න්ති වචනෙන තතො දුවිධං ඤාණවිප්පයුත්තං පරිච්චජිත්වා ද්වෙ ඤාණසම්පයුත්තානෙව ගහිතානි. අසඞ්ඛාරිකභාවො පන අනාභට්ඨතායෙව න ගහිතො. කිඤ්චාපි න ගහිතො, පරතො පන ‘සසඞ්ඛාරෙනා’ති වචනතො ඉධ ‘අසඞ්ඛාරෙනා’ති අවුත්තෙපි අසඞ්ඛාරිකභාවො වෙදිතබ්බො. සම්මාසම්බුද්ධො හි ආදිතොව ඉදං මහාචිත්තං භාජෙත්වා දස්සෙතුං නියමෙත්වාව ඉමං දෙසනං ආරභීති එවමෙත්ථ සන්නිට්ඨානං කතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි තමෙව චිත්තං ආරම්මණතො දස්සෙතුං **රූපාරම්මණං** වාතිආදිමාහ. භගවා හි අරූපධම්මං දස්සෙන්තො වත්ථුනා වා දස්සෙති, ආරම්මණෙන වා, වත්ථාරම්මණෙහි වා, සරසභාවෙන වා. ‘‘චක්ඛුසම්ඵස්සො…පෙ…. මනොසම්ඵස්සො; චක්ඛුසම්ඵස්සජා වෙදනා…පෙ…. මනොසම්ඵස්සජා වෙදනා; චක්ඛුවිඤ්ඤාණං…පෙ…. මනොවිඤ්ඤාණ’’න්තිආදීසු හි වත්ථුනා අරූපධම්මා දස්සිතා. ‘‘රූපසඤ්ඤා…පෙ…. ධම්මසඤ්ඤා, රූපසඤ්චෙතනා…පෙ…. ධම්මසඤ්චෙතනා’’තිආදීසු ආරම්මණෙන. ‘‘චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ච උප්පජ්ජති

චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සඞ්ගති ඵස්සො…පෙ…. මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ච උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සඞ්ගති ඵස්සො''තිආදීසු (සං. නි. 4.60) වත්ථාරම්මණෙහි. ''අවිජ්ජාපච්චයා , භික්ඛවෙ, සඞ්ඛාරා, සඞ්ඛාරපච්චයා විඤ්ඤාණ''න්තිආදීසු (සං. නි. 2.1) සරසභාවෙන අරූපධම්මා දස්සිතා. ඉමස්මිං පන ඨානෙ ආරම්මණෙන දස්සෙන්තො 'රූපාරම්මණං' වාතිආදිමාහ.

තත්ථ චතුසමුට්ඨානං අතීතානාගතපච්චුප්පන්නං රූපමෙව **රූපාරම්මණං**. ද්විසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්නො සද්දොව **සද්දාරම්මණං**. චතුසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්නො ගන්ධොව **ගන්ධාරම්මණං**. චතුසමුට්ඨානො අතීතානාගතපච්චුප්පන්නො රසොව **රසාරම්මණං**. චතුසමුට්ඨානං අතීතානාගතපච්චුප්පන්නං ඵොට්ඨබ්බමෙව **ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං**. එකසමුට්ඨානා ද්විසමුට්ඨානා තිසමුට්ඨානා චතුසමුට්ඨානා නකුතොචිසමුට්ඨානා අතීතානාගතපච්චුප්පන්නා චිත්තචෙතසිකා, තථා නවත්තබ්බා ච, වුත්තාවසෙසා චිත්තගොචරසඞ්ඛාතා ධම්මායෙව **ධම්මාරම්මණං**. යෙ පන අනාපාථගතා රූපාදයොපි ධම්මාරම්මණමිච්චෙව වදන්ති තෙ ඉමිනා සුත්තෙන පටික්ඛිපිතබ්බා. වුත්තඤ්හෙතං –

> ''ඉමෙසං ඛො, ආවුසො, පඤ්චන්නං ඉන්ද්‍රියානං නානාවිසයානං නානාගොචරානං න අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස ගොචරවිසයං පච්චනුභොන්තානං මනො පටිසරණං මනො නෙසං ගොචරවිසයං පච්චනුභොතී''ති (ම. නි. 1.455).

එතෙසඤ්හි රූපාරම්මණාදීනි ගොචරවිසයො නාම. තානි මනෙන පච්චනුභවියමානානිපි රූපාරම්මණාදීනියෙවාති අයමත්ථො සිද්ධො හොති. දිබ්බචක්ඛුඤාණාදීනඤ්ච රූපාදිආරම්මණත්තාපි අයමත්ථො සිද්ධොයෙව හොති. අනාපාථගතානෙව හි රූපාරම්මණාදීනි දිබ්බචක්ඛුආදීනං ආරම්මණානි, න ච තානි ධම්මාරම්මණානි භවන්තීති වුත්තනයෙනෙව ආරම්මණවවත්ථානං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ එකෙකං ආරම්මණං ද්වීසු ද්වීසු ද්වාරෙසු ආපාථමාගච්ඡති. රූපාරම්මණඤ්හි චක්ඛුපසාදං ඝට්ටෙත්වා තඞ්ඛණඤ්ඤෙව මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡති; භවඞ්ගචලනස්ස පච්චයො හොතීති අත්ථො. සද්දගන්ධරසඵොට්ඨබ්බාරම්මණෙසුපි එසෙව නයො. යථා හි සකුණො ආකාසෙනාගන්ත්වා රුක්ඛග්ගෙ නිලීයමානොව රුක්ඛසාඛඤ්ච ඝට්ටෙති, ඡායා චස්ස පථවියං පටිහඤ්ඤති සාඛාඝට්ටනඡායාඵරණානි අපුබ්බං අචරිමං එකක්ඛණෙයෙව භවන්ති, එවං පච්චුප්පන්නරූපාදීනං චක්ඛුපසාදාදිඝට්ටනඤ්ච භවඞ්ගචලනසමත්ථතාය මනොද්වාරෙ ආපාථගමනඤ්ච අපුබ්බං අචරිමං එකක්ඛණෙයෙව හොති. තතො භවඞ්ගං විච්ඡින්දිත්වා චක්ඛුද්වාරාදීසු උප්පන්නානං ආවජ්ජනාදීනං වොට්ඨබ්බනපරියොසානානං අනන්තරා තෙසං ආරම්මණානං අඤ්ඤතරස්මිං ඉදං මහාචිත්තං උප්පජ්ජති.

සුද්ධමනොද්වාරෙ පන පසාදඝට්ටනකිච්චං නත්ථි. පකතියා දිට්ඨසුතඝායිතසායිතඵුට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාථමාගච්ඡන්ති. කථං? ඉධෙකච්චො කතසුධාකම්මං හරිතාලමනොසිලාදිවණ්ණවිචිත්තං පග්ගහිතනානප්පකාරධජපටාකං මාලාදාමවිනද්ධං දීපමාලාපරික්ඛිත්තං අතිමනොරමාය සිරියා විරොචමානං අලඞ්කතපටියත්තං මහාචෙතියං පදක්ඛිණං කත්වා සොළසසු පාදපිට්ඨිකාසු පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දිත්වා අඤ්ජලිං පග්ගය්හ උල්ලොකෙන්තො බුද්ධාරම්මණං පීතිං ගහෙත්වා තිට්ඨති. තස්ස එවං චෙතියං පස්සිත්වා බුද්ධාරම්මණං පීතිං නිබ්බත්තෙත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථචි ගතස්ස රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානෙසු නිසින්නස්ස ආවජ්ජමානස්ස අලඞ්කතපටියත්තං මහාචෙතියං චක්ඛුද්වාරෙ ආපාථමාගතසදිසමෙව හොති, පදක්ඛිණං කත්වා චෙතියවන්දනකාලො විය හොති. එවං තාව දිට්ඨවසෙන රූපාරම්මණං ආපාථමාගච්ඡති.

මධුරෙන පන සරෙන ධම්මකථිකස්ස වා ධම්මං කථෙන්තස්ස, සරභාණකස්ස වා සරෙන භණන්තස්ස සද්දං සුත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථචි නිසීදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස ධම්මකථා වා සරභඤ්ඤං වා සොතද්වාරෙ ආපාථමාගතං විය හොති, සාධුකාරං දත්වා සුණනකාලො විය හොති. එවං සුතවසෙන සද්දාරම්මණං ආපාථමාගච්ඡති.

සුගන්ධං පන ගන්ධං වා මාලං වා ලභිත්වා ආසනෙ වා චෙතියෙ වා ගන්ධාරම්මණෙන චිත්තෙන පූජං කත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථචි නිසීදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස තං ගන්ධාරම්මණං ඝානද්වාරෙ ආපාථමාගතං විය හොති, පූජාකරණකාලො විය හොති. එවං ඝායිතවසෙන ගන්ධාරම්මණං ආපාථමාගච්ඡති.

පණීතං පන ඛාදනීයං වා භොජනීයං වා සබ්‍රහ්මචාරීහි සද්ධිං සංවිභජිත්වා පරිභුඤ්ජිත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථචි කුදූසකාදිභොජනං ලභිත්වා 'අසුකකාලෙ පණීතං භොජනං සබ්‍රහ්මචාරීහි සද්ධිං සංවිභජිත්වා පරිභුත්ත'න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං රසාරම්මණං ජිව්හාද්වාරෙ ආපාථමාගතං විය හොති, පරිභුඤ්ජනකාලො විය හොති. එවං සායිතවසෙන රසාරම්මණං ආපාථමාගච්ඡති.

මුදුකං පන සුඛසම්ඵස්සං මඤ්චං වා පීඨං වා අත්ථරණපාපුරණං වා පරිභුඤ්ජිත්වා අපරභාගෙ යත්ථ කත්ථචි දුක්ඛසෙය්‍යං කප්පෙත්වා 'අසුකකාලෙ මෙ මුදුකං මඤ්චපීඨං අත්ථරණපාවුරණං පරිභුත්ත'න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං කායද්වාරෙ ආපාථමාගතං විය හොති. සුඛසම්ඵස්සං වෙදයිතකාලො විය හොති. එවං

ඵුට්ඨවසෙන ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං ආපාථමාගච්ඡති. එවං සුද්ධමනොද්වාරෙ පසාදඝට්ටනකිච්චං නත්ථි. පකතියා දිට්ඨසුතඝායිතසායිතඵුට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාථමාගච්ඡන්තීති වෙදිතබ්බානි.

ඉදානි පකතියා දිට්ඨාදීනං වසෙන ආපාථගමනෙ අයමපරොපි අට්ඨකථාමුත්තකො නයො හොති. දිට්ඨං සුතං උභයසම්බන්ධන්ති ඉමෙ තාව දිට්ඨාදයො වෙදිතබ්බා. තත්ථ **‘දිට්ඨං’** නාම පඤ්චද්වාරවසෙන ගහිතපුබ්බං. **‘සුත’**න්ති පච්චක්ඛතො අදිස්වා අනුස්සවවසෙන ගහිතා රූපාදයොව. තෙහි ද්වීහිපි සම්බන්ධං **‘උභයසම්බන්ධං’** නාම. ඉති ඉමෙසම්පි දිට්ඨාදීනං වසෙන එතානි මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡන්තීති වෙදිතබ්බානි. තත්ථ දිට්ඨවසෙන තාව ආපාථගමනං හෙට්ඨා පඤ්චහි නයෙහි වුත්තමෙව.

එකච්චො පන සුණාති – ‘භගවතො පුඤ්ඤාතිසයනිබ්බත්තං එවරූපං නාම රූපං, අතිමධුරො සද්දො, කිස්මිඤ්චි පදෙසෙ කෙසඤ්චි පුප්ඵානං අතිමනුඤ්ඤො ගන්ධො, කෙසඤ්චි ඵලානං අතිමධුරො රසො, කෙසඤ්චි පාවුරණාදීනං අතිසුඛො සම්ඵස්සො’ති. තස්ස, චක්ඛුපසාදාදිඝට්ටනං විනා, සුතමත්තානෙව තානි මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡන්ති. අථස්ස තං චිත්තං තස්මිං රූපෙ වා සද්දෙ වා පසාදවසෙන ගන්ධාදීසු අරියානං දාතුකාමතාවසෙන අඤ්ඤෙහි දින්නෙසු අනුමොදනාවසෙන වා පවත්තති. එවං සුතවසෙන එතානි මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡන්ති.

අපරෙන පන යථාවුත්තානි රූපාදීනි දිට්ඨානි වා සුතානි වා හොන්ති. තස්ස ‘ඊදිසං රූපං ආයතිං උප්පජ්ජනකබුද්ධස්සාපි භවිස්සතී’තිආදිනා නයෙන චක්ඛුපසාදාදිඝට්ටනං විනා දිට්ඨසුතසම්බන්ධෙනෙව තානි මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡන්ති. අථස්ස හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තෙසු අඤ්ඤතරාරම්මණං ඉදං මහාචිත්තං පවත්තති. එවං උභයසම්බන්ධවසෙන එතානි මනොද්වාරෙ ආපාථමාගච්ඡන්ති.

ඉදම්පි ච මුඛමත්තමෙව. සද්ධාරුචිආකාරපරිවිතක්කදිට්ඨිනිජ්ඣානක්ඛන්තිආදීනං පන වසෙන විත්ථාරතො එතෙසං මනොද්වාරෙ ආපාථගමනං වෙදිතබ්බමෙව. යස්මා පන එවං ආපාථං ආගච්ඡන්තානි භූතානිපි හොන්ති අභූතානිපි, තස්මා අයං නයො අට්ඨකථායං න ගහිතො. එවං එකෙකාරම්මණං ජවනං ද්වීසු ද්වීසු ද්වාරෙසු උප්පජ්ජතීති වෙදිතබ්බං. රූපාරම්මණඤ්හි ජවනං චක්ඛුද්වාරෙපි උප්පජ්ජති මනොද්වාරෙපි. සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ මනොද්වාරෙ උප්පජ්ජමානං රූපාරම්මණං ජවනං දානමයං සීලමයං භාවනාමයන්ති තිවිධං හොති . තෙසු එකෙකං කායකම්මං වචීකම්මං මනොකම්මන්ති තිවිධමෙව හොති. සද්දගන්ධරසඵොට්ඨබ්බධම්මාරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ රූපං තාව ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජමානං එතං මහාකුසලචිත්තං නීලපීතලොහිතොදාතවණ්ණෙසු පුප්ඵවත්ථධාතුසු අඤ්ඤතරං සුභනිමිත්තසඞ්ඛාතං ඉට්ඨං කන්තං මනාපං රජනීයං වණ්ණං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති. නනු චෙතං ඉට්ඨාරම්මණං ලොභස්ස වත්ථු? කථං එතං චිත්තං කුසලං නාම ජාතන්ති? නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභුජිතවසෙනාති. යස්ස හි ‘කුසලමෙව මයා කත්තබ්බ’න්ති කුසලකරණෙ චිත්තං නියමිතං හොති, අකුසලප්පවත්තිතො නිවත්තෙත්වා කුසලකරණෙයෙව පරිණාමිතං, අභිණ්හකරණෙන කුසලසමුදාචාරෙනෙව සමුදාචරිතං, පතිරූපදෙසවාසසප්පුරිසූපනිස්සයසද්ධම්මස්සවනපුබ්බෙකතපුඤ්ඤතාදීහි ච උපනිස්සයෙහි යොනිසො ච ආභොගො පවත්තති, තස්ස ඉමිනා නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභුජිතවසෙන ච කුසලං නාම ජාතං හොති.

ආරම්මණවසෙන පනෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. ඉට්ඨාරම්මණස්මිඤ්හි උප්පන්නත්තා එතං සොමනස්සසහගතං ජාතං. සද්ධාබහුලතාදීනිපෙත්ථ කාරණානියෙව. අස්සද්ධානඤ්හි මිච්ඡාදිට්ඨීනඤ්ච එකන්තඉට්ඨාරම්මණභූතං තථාගතරූපම්පි දිස්වා සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. යෙ ච කුසලප්පවත්තියං ආනිසංසං න පස්සන්ති තෙසං පරෙහි උස්සාහිතානං කුසලං කරොන්තානම්පි සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. තස්මා සද්ධාබහුලතා විසුද්ධදිට්ඨිතා ආනිසංසදස්සාවිතාති. එවම්පෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. අපිච එකාදසධම්මා පීතිසම්බොජ්ඣඞ්ගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති – බුද්ධානුස්සති ධම්මානුස්සති සඞ්ඝානුස්සති සීලානුස්සති චාගානුස්සති දෙවතානුස්සති උපසමානුස්සති ලූඛපුග්ගලපරිවජ්ජනතා සිනිද්ධපුග්ගලසෙවනතා පසාදනීයසුත්තන්තපච්චවෙක්ඛණතා තදධිමුත්තතාති . ඉමෙහිපි කාරණෙහෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසං පන විත්ථාරො **බොජ්ඣඞ්ගවිභඞ්ගෙ** (විභ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣඞ්ගපබ්බවණ්ණනා, 468-469) ආවි භවිස්සති.

කම්මතො, උපපත්තිතො, ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො, කිලෙසදූරීභාවතොති ඉමෙහි පනෙත්ථ කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බා. යො හි පරෙසං ධම්මං දෙසෙති අනවජ්ජානි සිප්පායතනකම්මායතනවිජ්ජාට්ඨානානි සික්ඛාපෙති ධම්මකථිකං සක්කාරං කත්වා ධම්මං කථාපෙති, ‘ආයතිං පඤ්ඤවා භවිස්සාමී’ති පත්ථනං පට්ඨපෙත්වා නානප්පකාරං දානං දෙති, තස්ස එවරූපං කම්මං උපනිස්සාය කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. අබ්‍යාපජ්ජෙ ලොකෙ උප්පන්නස්ස චාපි ‘‘තස්ස තත්ථ සුඛිනො ධම්මපදා පිලවන්ති… දන්ධො, භික්ඛවෙ, සතුප්පාදො, අථ සො සත්තො ඛිප්පංයෙව විසෙසගාමී හොතී’’ති (අ. නි. 4.191) ඉමිනා නයෙන උපපත්තිං නිස්සායපි උප්පජ්ජමානං කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. තථා ඉන්ද්‍රියපරිපාකං උපගතානං පඤ්ඤාදසකප්පත්තානං ඉන්ද්‍රියපරිපාකං නිස්සායපි කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. යෙහි පන කිලෙසා වික්ඛම්භිතා තෙසං කිලෙසදූරීභාවං නිස්සායපි උප්පජ්ජමානං කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. වුත්තම්පි චෙතං –

‘‘යොගා වෙ ජායතී භූරි, අයොගා භූරිසඞ්ඛයො’’ති (ධ. ප. 282).

එවං කම්මතො උපපත්තිතො ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො කිලෙසදූරීභාවතොති ඉමෙහි කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බා.

අපිච සත්ත ධම්මා ධම්මවිචයසම්බොජ්ඣඞ්ගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති – පරිපුච්ඡකතා, වත්ථුවිසදකිරියා, ඉන්ද්‍රියසමත්තපටිපාදනා, දුප්පඤ්ඤපුග්ගලපරිවජ්ජනා, පඤ්ඤවන්තපුග්ගලසෙවනා, ගම්භීරඤාණචරියපච්චවෙක්ඛණා, තදධිමුත්තතාති. ඉමෙහිපි කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බා. ඉමෙසං පන විත්ථාරො **බොජ්ඣඞ්ගවිභඞ්ගෙ** (විභ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣඞ්ගපබ්බවණ්ණනා) ආවි භවිස්සති.

එවං ඤාණසම්පයුත්තං හුත්වා උප්පන්නඤ්චෙතං අසඞ්ඛාරෙන අප්පයොගෙන අනුපායචින්තනාය උප්පන්නත්තා අසඞ්ඛාරං නාම ජාතං. තයිදං රජනීයවණ්ණාරම්මණං හුත්වා උප්පජ්ජමානමෙව තිවිධෙන නියමෙන උප්පජ්ජති – දානමයං වා හොති, සීලමයං වා, භාවනාමයං වා.

කථං? යදා හි නීලපීතලොහිතොදාතෙසු පුප්ඵාදීසු අඤ්ඤතරං ලභිත්වා වණ්ණවසෙන ආභුජිත්වා ‘වණ්ණදානං මය්හ’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පූජෙති, තදා දානමයං හොති. තත්‍රිදං වත්ථු – භණ්ඩාගාරිකසඞ්ඝමිත්තො කිර එකං සුවණ්ණඛචිතං වත්ථං ලභිත්වා ඉදම්පි වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණං, සම්මාසම්බුද්ධොපි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණවණ්ණං වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණස්සෙව අනුච්ඡවිකං, අම්හාකඤ්ච වණ්ණදානං භවිස්සතීති මහාචෙතියෙ ආරොපෙසි. එවරූපෙ කාලෙ දානමයං හොතීති වෙදිතබ්බං. යදා පන තථාරූපමෙව දෙය්‍යධම්මං ලභිත්වා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලප්පවෙණී එසා, කුලවත්තං එත’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පූජෙති තදා සීලමයං හොති. යදා පන තාදිසෙනෙව වත්ථුනා රතනත්තයස්ස පූජං කත්වා ‘අයං වණ්ණො ඛයං ගච්ඡිස්සති, වයං ගච්ඡිස්සතී’ති ඛයවයං පට්ඨපෙති, තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන හුත්වා වත්තමානම්පි යදා තීණි රතනානි සහත්ථෙන පූජෙන්තස්ස පවත්තති, තදා කායකම්මං හොති. යදා තීණි රතනානි පූජෙන්තො පුත්තදාරදාසකම්මකරපොරිසාදයොපි ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වචීකම්මං හොති. යදා තදෙව වුත්තප්පකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ වණ්ණදානං දස්සාමීති චින්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. විනයපරියායං පත්වා හි ‘දස්සාමි කරිස්සාමී’ති වාචා භින්නා හොතීති (පාරා. 659) ඉමිනා ලක්ඛණෙන දානං නාම හොති. අභිධම්මපරියායං පත්වා පන විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘දස්සාමී’ති මනසා චින්තිතකාලතො පට්ඨාය කුසලං හොති. අපරභාගෙ කායෙන වා වාචාය වා කත්තබ්බං කරිස්සතීති වුත්තං. එවං දානමයං කායවචීමනොකම්මවසෙනෙව තිවිධං හොති.

යදා පන තං වුත්තප්පකාරං වත්ථුං ලභිත්වා කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා රතනත්තයං පූජෙති තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වචීකම්මං හොති. යදා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලප්පවෙණී එසා, කුලවත්තමෙත’න්ති විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘වණ්ණදානං දස්සාමී’ති චින්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. එවං සීලමයං කායවචීමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති.

යදා පන තං වුත්තප්පකාරං වත්ථුං ලභිත්වා තීණි රතනානි පූජෙත්වා චඞ්කමන්තො ඛයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං කායකම්මං හොති. වාචාය සම්මසනං පට්ඨපෙන්තස්ස වචීකම්මං හොති, කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා මනසාව සම්මසනං පට්ඨපෙන්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං භාවනාමයං කායවචීමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති. එවමෙතං රූපාරම්මණං කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො.

භෙරිසද්දාදීසු හි රජනීයසද්දං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ සද්දං කන්දමූලං විය උප්පාටෙත්වා නීලුප්පලහත්ථකං විය ච හත්ථෙ ඨපෙත්වා දාතුං නාම න සක්කා, සවත්ථුකං පන කත්වා දෙන්තො සද්දදානං දෙති නාම. තස්මා යදා ‘සද්දදානං දස්සාමී’ති භෙරිමුදිඞ්ගාදීසු අඤ්ඤතරතූරියෙන තිණ්ණං රතනානං උපහාරං කරොති, ‘සද්දදානං මෙ’ති භෙරිආදීනි ඨපාපෙති, ධම්මකථිකභික්ඛූනං සරභෙසජ්ජතෙලඵාණිතාදීනි දෙති, ධම්මසවනං ඝොසෙති, සරභඤ්ඤං භණති, ධම්මකථං කථෙති, උපනිසින්නකකථං අනුමොදනකථං කරොති, තදා දානමයංයෙව හොති. යදා එතදෙව විධානං කුලවංසාදිවසෙන වත්තවසෙන කරොති තදා සීලමයං හොති. යදා සබ්බම්පෙතං කත්වා අයං එත්තකො සද්දො බ්‍රහ්මලොකප්පමාණොපි හුත්වා ‘ඛයං ගමිස්සති, වයං ගමිස්සතී’ති සම්මසනං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං හොති.

තත්ථ දානමයං තාව යදා භෙරිආදීනි ගහෙත්වා සහත්ථා උපහාරං කරොති, නිච්චුපහාරත්ථාය ඨපෙන්තොපි සහත්ථා ඨපෙති, ‘සද්දදානං මෙ’ති ධම්මසවනං ඝොසෙතුං ගච්ඡති, ධම්මකථං සරභඤ්ඤං කාතුං වා ගච්ඡති, තදා කායකම්මං හොති. යදා ‘ගච්ඡථ, තාතා, අම්හාකං සද්දදානං තිණ්ණං රතනානං උපහාරං කරොථා’ති ආණාපෙති, ‘සද්දදානං මෙ’ති චෙතියඞ්ගණෙසු ‘ඉමං භෙරිං, ඉමං මුදිඞ්ගං ඨපෙථා’ති ආණාපෙති, සයමෙව ධම්මසවනං ඝොසෙති, ධම්මකථං කථෙති, සරභඤ්ඤං භණති, තදා වචීකම්මං හොති. යදා කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා ‘සද්දදානං දස්සාමී’ති විජ්ජමානකවත්ථුං මනසා පරිච්චජති, තදා මනොකම්මං හොති.

සීලමයම්පි ‘සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො කුලතන්ති කුලප්පවෙණී’ති භෙරිආදීහි සහත්ථා උපහාරං කරොන්තස්ස, භෙරිආදීනි සහත්ථා චෙතියඞ්ගණාදීසු ඨපෙන්තස්ස, ධම්මකථිකානං සරභෙසජ්ජං සහත්ථා දදන්තස්ස, වත්තසීසෙන ධම්මසවනඝොසනධම්මකථාකථනසරභඤ්ඤභණනත්ථාය ච ගච්ඡන්තස්ස කායකම්මං හොති. ‘සද්දදානං නාම අම්හාකං කුලවංසො කුලතන්ති කුලප්පවෙණී, ගච්ඡථ , තාතා, බුද්ධරතනාදීනං උපහාරං කරොථා’ති ආණාපෙන්තස්ස කුලවංසවසෙනෙව අත්තනා ධම්මකථං වා සරභඤ්ඤං වා කරොන්තස්ස ච වචීකම්මං හොති. ‘සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො සද්දදානං දස්සාමී’ති කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා මනසාව විජ්ජමානකවත්ථුං පරිච්චජන්තස්ස මනොකම්මං හොති.

භාවනාමයම්පි යදා චඞ්කමන්තො සද්දෙ ඛයවයං පට්ඨපෙති තදා කායකම්මං හොති. කායඞ්ගං පන අචොපෙත්වා වාචාය සම්මසන්තස්ස වචීකම්මං හොති. කායඞ්ගවාචඞ්ගං අචොපෙත්වා මනසාව සද්දායතනං සම්මසන්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං සද්දාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලගන්ධාදීසුපි රජනීයගන්ධං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලගන්ධාදීසු යංකිඤ්චි ගන්ධං ලභිත්වා ගන්ධවසෙන ආභුජිත්වා ‘ගන්ධදානං මය්හ’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පූජෙති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ගන්ධාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලරසාදීසු පන රජනීයරසං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලරසාදීසු යංකිඤ්චි රජනීයං රසවත්ථුං ලභිත්වා රසවසෙන ආභුජිත්වා ‘රසදානං මය්හ’න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. සීලමයෙ පනෙත්ථ ‘සඞ්ඝස්ස අදත්වා පරිභුඤ්ජනං නාම අම්හාකං න ආචිණ්ණ’න්ති ද්වාදසන්නං භික්ඛුසහස්සානං දාපෙත්වා සාදුරසං පරිභුත්තස්ස දුට්ඨගාමණිඅභයරඤ්ඤො වත්ථුං ආදිං කත්වා මහාඅට්ඨකථායං වත්ථූනි ආගතානි. අයමෙව විසෙසො. එවං රසාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ඵොට්ඨබ්බාරම්මණෙපි පථවීධාතු තෙජොධාතු වායොධාතූති තීණි මහාභූතානි ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං ඨානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා මඤ්චපීඨාදිවසෙන කාතබ්බා. යදා හි මඤ්චපීඨාදීසු යංකිඤ්චි රජනීයං ඵොට්ඨබ්බවත්ථුං ලභිත්වා ඵොට්ඨබ්බවසෙන ආභුජිත්වා ‘ඵොට්ඨබ්බදානං මය්හ’න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං හොතීති සබ්බං වණ්ණදානෙ වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ඵොට්ඨබ්බාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ධම්මාරම්මණෙ ඡ අජ්ඣත්තිකානි ආයතනානි, තීණි ලක්ඛණානි, තයො අරූපිනො ඛන්ධා, පන්නරස සුඛුමරූපානි, නිබ්බානපඤ්ඤත්තීති ඉමෙ ධම්මායතනෙ පරියාපන්නා ච, අපරියාපන්නා ච, ධම්මා ධම්මාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං පන ඨානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා ඔජදානපානදානජීවිතදානවසෙන කාතබ්බා. ඔජාදීසු හි රජනීයං ධම්මාරම්මණං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති.

තත්ථ යදා ‘ඔජදානං මය්හ’න්ති සප්පිනවනීතාදීනි දෙති, පානදානන්ති අට්ඨ පානානි දෙති, ජීවිතදානන්ති සලාකභත්තසඞ්ඝභත්තාදීනි දෙති, අඵාසුකානං භික්ඛූනං භෙසජ්ජං දෙති, වෙජ්ජං පච්චුපට්ඨාපෙති, ජාලං ඵාලාපෙති, කුමීනං විද්ධංසාපෙති, සකුණපඤ්ජරං විද්ධංසාපෙති, බන්ධනමොක්ඛං කාරාපෙති, මාඝාතභෙරිං චරාපෙති, අඤ්ඤානිපි ජීවිතපරිත්තාණත්ථං එවරූපානි කම්මානි කරොති තදා දානමයං හොති. යදා පන ‘ඔජදානපානදානජීවිතදානානි මය්හං කුලවංසො කුලතන්ති කුලප්පවෙණී’ති වත්තසීසෙන ඔජදානාදීනි පවත්තෙති තදා සීලමයං හොති. යදා ධම්මාරම්මණස්මිං ඛයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන භුත්වා පවත්තමානම්පි යදා ඔජදානපානදානජීවිතදානානි සහත්ථා දෙති, තදා කායකම්මං හොති. යදා පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා දාපෙති, තදා වචීකම්මං හොති. යදා කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා ඔජදානපානදානජීවිතදානවසෙන විජ්ජමානකවත්ථුං ‘දස්සාමී’ති මනසා චින්තෙති, තදා මනොකම්මං හොති.

යදා පන වුත්තප්පකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා දෙති, තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා දාපෙති, තදා වචීකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව වුත්තප්පකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං ‘දස්සාමී’ති මනසාව චින්තෙති, තදා මනොකම්මං හොති.

චඞ්කමිත්වා ධම්මාරම්මණෙ ඛයවයං පට්ඨපෙන්තස්ස පන භාවනාමයං කායකම්මං හොති. කායඞ්ගං අචොපෙත්වා වාචාය ඛයවයං පට්ඨපෙන්තස්ස වචීකම්මං හොති. කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා මනසාව ධම්මාරම්මණෙ ඛයවයං පට්ඨපෙන්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං භාවනාමයං කායවචීමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති. එවමෙතං ධම්මාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

එවමිදං චිත්තං නානාවත්ථූසු නානාරම්මණවසෙන දීපිතං. ඉදං පන එකවත්ථුස්මිම්පි නානාරම්මණවසෙන ලබ්භතියෙව. කථං? චතූසු හි පච්චයෙසු චීවරෙ ඡ ආරම්මණානි ලබ්භන්ති – නවරත්තස්ස හි චීවරස්ස වණ්ණො මනාපො හොති දස්සනීයො, ඉදං වණ්ණාරම්මණං. පරිභොගකාලෙ පටපටසද්දං කරොති, ඉදං සද්දාරම්මණං. යො තත්ථ කාළකච්ඡකාදිගන්ධො, ඉදං ගන්ධාරම්මණං. රසාරම්මණං පන පරිභොගරසවසෙන කථිතං. යා තත්ථ සුඛසම්ඵස්සතා, ඉදං ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං. චීවරං පටිච්ච උප්පන්නා සුඛා වෙදනා, ධම්මාරම්මණං. පිණ්ඩපාතෙ රසාරම්මණං නිප්පරියායෙනෙව ලබ්භති. එවං චතූසු පච්චයෙසු නානාරම්මණවසෙන යොජනං කත්වා දානමයාදිභෙදො වෙදිතබ්බො.

ඉමස්ස පන චිත්තස්ස ආරම්මණමෙව නිබද්ධං, විනා ආරම්මණෙන අනුප්පජ්ජනතො. ද්වාරං පන අනිබද්ධං. කස්මා? කම්මස්ස අනිබද්ධත්තා. කම්මස්මිඤ්හි අනිබද්ධෙ ද්වාරම්පි අනිබද්ධමෙව හොති.

කාමාවචරකුසලං ද්වාරකථා

කායකම්මද්වාරකථා

ඉමස්ස පනත්ථස්ස පකාසනත්ථං ඉමස්මිං ඨානෙ **මහාඅට්ඨකථායං** ද්වාරකථා කථිතා. තත්ථ තීණි කම්මානි, තීණි කම්මද්වාරානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි, ඡ ඵස්සා, ඡ ඵස්සද්වාරානි, අට්ඨ අසංවරා, අට්ඨ අසංවරද්වාරානි, අට්ඨ සංවරා, අට්ඨ සංවරද්වාරානි, දස කුසලකම්මපථා, දස අකුසලකම්මපථාති, ඉදං එත්තකං ද්වාරකථාය මාතිකාඨපනං නාම.

තත්ථ කිඤ්චාපි තීණි කම්මානි පඨමං වුත්තානි, තානි පන ඨපෙත්වා ආදිතො තාව තීණි කම්මද්වාරානි භාජෙත්වා දස්සිතානි. කතමානි තීණි? කායකම්මද්වාරං, වචීකම්මද්වාරං, මනොකම්මද්වාරන්ති.

තත්ථ චතුබ්බිධො කායො – උපාදින්නකො, ආහාරසමුට්ඨානො, උතුසමුට්ඨානො, චිත්තසමුට්ඨානොති. තත්ථ චක්ඛායතනාදීනි ජීවිතින්ද්‍රියපරියන්තානි අට්ඨ කම්මසමුට්ඨානරූපානිපි, කම්මසමුට්ඨානානෙව චතස්සො ධාතුයො වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ උපාදින්නකකායො නාම. තානෙව අට්ඨ ආහාරජානි ආහාරසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ උතුජානි උතුසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ චිත්තජානි චිත්තසමුට්ඨානිකකායො නාම.

තෙසු **කායකම්මද්වාරන්ති** නෙව උපාදින්නකකායස්ස නාමං න ඉතරෙසං. චිත්තසමුට්ඨානෙසු පන අට්ඨසු රූපෙසු එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථි, ඉදං කායකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය වුත්තං – ''කතමං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති? යා කුසලචිත්තස්ස වා, අකුසලචිත්තස්ස වා, අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා, අභික්කමන්තස්ස වා පටික්කමන්තස්ස වා, ආලොකෙන්තස්ස වා විලොකෙන්තස්ස වා, සමිඤ්ජෙන්තස්ස වා පසාරෙන්තස්ස වා, කායස්ස ථම්භනා සන්ථම්භනා සන්ථම්භිතත්තං, විඤ්ඤත්ති විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති''ති (ධ. ස. 720). 'අභික්කමිස්සාමි පටික්කමිස්සාමී'ති හි චිත්තං උප්පජ්ජමානං රූපං සමුට්ඨාපෙති. තත්ථ යා පථවීධාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු තන්නිස්සිතො වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති ඉමෙසං අට්ඨන්නං රූපකලාපානං අබ්භන්තරෙ චිත්තසමුට්ඨානා වායොධාතු, සා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙති සන්ධාරෙති චාලෙති අභික්කමාපෙති පටික්කමාපෙති.

තත්ථ එකාවජ්ජනවීථියං සත්තසු ජවනෙසු පඨමචිත්තසමුට්ඨිතා වායොධාතු අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොති, අපරාපරං පන චාලෙතුං න සක්කොති. දුතියාදීසුපි එසෙව නයො. සත්තමචිත්තෙන පන සමුට්ඨිතා වායොධාතු හෙට්ඨා ඡහි චිත්තෙහි සමුට්ඨිතං වායොධාතුං උපත්ථම්භනපච්චයං ලභිත්වා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං චාලෙතුං අභික්කමාපෙතුං පටික්කමාපෙතුං ආලොකාපෙතුං විලොකාපෙතුං සම්මිඤ්ජාපෙතුං පසාරාපෙතුං සක්කොති. තෙන ගමනං නාම ජායති, ආගමනං නාම ජායති, ගමනාගමනං නාම ජායති. 'යොජනං ගතො දසයොජනං ගතො'ති වත්තබ්බතං ආපජ්ජාපෙති.

යථා හි සත්තහි යුගෙහි ආකඩ්ඪිතබ්බෙ සකටෙ පඨමයුගෙ යුත්තගොණා යුගං තාව සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොන්ති, චක්කං පන නපවට්ටෙන්ති; දුතියාදීසුපි එසෙව නයො; සත්තමයුගෙ පන ගොණෙ යොජෙත්වා යදා ඡෙකො සාරථී ධුරෙ නිසීදිත්වා යොත්තානි ආදාය සබ්බපුරිමතො පට්ඨාය පතොදලට්ඨියා ගොණෙ ආකොටෙති, තදා සබ්බෙව එකබලා හුත්වා ධුරඤ්ච සන්ධාරෙන්ති චක්කානි ච පවට්ටෙන්ති. 'සකටං ගහෙත්වා දසයොජනං වීසතියොජනං ගතා'ති වත්තබ්බතං ආපාදෙන්ති – එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යො චිත්තසමුට්ඨානිකකායො න සො විඤ්ඤත්ති, චිත්තසමුට්ඨානාය පන වායොධාතුයා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං චාලෙතුං පච්චයො භවිතුං සමත්ථො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථි, අයං විඤ්ඤත්ති නාම. සා අට්ඨ රූපානි විය න චිත්තසමුට්ඨානා. යථා පන අනිච්චාදිභෙදානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා, ''ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඞ්ඛත''න්තිආදි (සං. නි. 2.20) වුත්තං, එවං චිත්තසමුට්ඨානානං රූපානං විඤ්ඤත්තිතාය සාපි චිත්තසමුට්ඨානා නාම හොති.

විඤ්ඤාපනත්තා පනෙසා විඤ්ඤත්තීති වුච්චති. කිං විඤ්ඤාපෙතීති? එකං කායිකකරණං. චක්ඛුපථස්මිඤ්හි ඨිතො හත්ථං වා පාදං වා උක්ඛිපති, සීසං වා භමුකං වා චාලෙති, අයං හත්ථාදීනං ආකාරො චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යො හොති. විඤ්ඤත්ති පන න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යා එව. චක්ඛුනා හි හත්ථවිකාරාදිවසෙන විප්ඵන්දමානං වණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකචිත්තෙන චින්තෙත්වා 'ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ'ති ජානාති.

යථා හි අරඤ්ඤෙ නිදාඝසමයෙ උදකට්ඨානෙ මනුස්සා 'ඉමාය සඤ්ඤාය ඉධ උදකස්ස අත්ථිභාවං ජානිස්සන්තී'ති රුක්ඛග්ගෙ තාලපණ්ණාදීනි බන්ධාපෙන්ති, සුරාපානද්වාරෙ ධජං උස්සාපෙන්ති, උච්චං වා පන රුක්ඛං වාතො පහරිත්වා චාලෙති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡෙ චලන්තෙ උපරි බුබ්බුළකානි උට්ඨහන්ති, මහොඝස්ස ගතමග්ගපරියන්තෙ තිණපණ්ණකසටං උස්සාරිතං හොති. තත්ථ තාලපණ්ණධජසාඛාචලනබුබ්බුළකතිණපණ්ණකසටෙ දිස්වා යථා චක්ඛුනා අදිට්ඨම්පි 'එත්ථ උදකං භවිස්සති, සුරා භවිස්සති, අයං රුක්ඛො වාතෙන පහතො භවිස්සති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡො භවිස්සති, එත්තකං ඨානං අජ්ඣොත්ථරිත්වා ඔඝො ගතො භවිස්සතී'ති මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානාති, එවමෙව විඤ්ඤත්තිපි න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යාව. චක්ඛුනා හි හත්ථවිකාරාදිවසෙන විප්ඵන්දමානං වණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකචිත්තෙන චින්තෙත්වා 'ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ'ති ජානාති.

න කෙවලඤ්චෙසා විඤ්ඤාපනතොව විඤ්ඤත්ති නාම. විඤ්ඤෙය්‍යතොපි පන **විඤ්ඤත්ති**යෙව නාම. අයඤ්හි පරෙසං අන්තමසො තිරච්ඡානගතානම්පි පාකටා හොති. තත්ථ තත්ථ සන්නිපතිතා හි සොණසිඞ්ගාලකාකගොණාදයො දණ්ඩං වා ලෙඩ්ඩුං වා ගහෙත්වා පහරණාකාරෙ දස්සිතෙ 'අයං නො පහරිතුකාමො'ති ඤත්වා යෙන වා තෙන වා පලායන්ති. පාකාරකුට්ටාදිඅන්තරිකස්ස පන පරස්ස අපාකටකාලොපි අත්ථි. කිඤ්චාපි තස්මිං ඛණෙ අපාකටා සම්මුඛීභූතානං පන පාකටත්තා විඤ්ඤත්තියෙව නාම හොති.

චිත්තසමුට්ඨානිකෙ පන කායෙ චලන්තෙ තිසමුට්ඨානිකො චලති න චලතීති? සොපි තථෙව චලති. තංගතිකො තදනුවත්තකොව හොති. යථා හි උදකෙ ගච්ඡන්තෙ උදකෙ පතිතානි සුක්ඛදණ්ඩකතිණපණ්ණාදීනිපි උදකගතිකානෙව භවන්ති, තස්මිං ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්ති, තිට්ඨන්තෙ තිට්ඨන්ති – එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. එවමෙසා චිත්තසමුට්ඨානෙසු රූපෙසු විඤ්ඤත්ති **කායකම්මද්වාරං** නාමාති වෙදිතබ්බා.

යා පන තස්මිං ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා යාය පාණං හනති, අදින්නං ආදියති, මිච්ඡාචාරං චරති, පාණාතිපාතාදීහි විරමති, ඉදං කායකම්මං නාම. එවං පරවාදිම්හි සති කායො ද්වාරං, තම්හි ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා කායකම්මං 'කුසලං වා අකුසලං වා'ති ඨපෙතබ්බං. පරවාදිම්හි පන අසති 'අබ්‍යාකතං වා'ති තිකං පූරෙත්වාව ඨපෙතබ්බං. තත්ථ යථා නගරද්වාරං කතට්ඨානෙයෙව තිට්ඨති, අඞ්ගුලමත්තම්පි අපරාපරං න සඞ්කමති, තෙන තෙන පන ද්වාරෙන මහාජනො සඤ්චරති, එවමෙව ද්වාරෙ ද්වාරං න සඤ්චරති, කම්මං පන තස්මිං තස්මිං ද්වාරෙ උප්පජ්ජනතො චරති. තෙනාහු පොරාණා –

ද්වාරෙ චරන්ති කම්මානි, න ද්වාරා ද්වාරචාරිනො;
තස්මා ද්වාරෙහි කම්මානි, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතාති.

තත්ථ කම්මෙනාපි ද්වාරං නාමං ලභති, ද්වාරෙනාපි කම්මං. යථා හි විඤ්ඤාණාදීනං උප්පජ්ජනට්ඨානානි විඤ්ඤාණද්වාරං ඵස්සද්වාරං අසංවරද්වාරං සංවරද්වාරන්ති නාමං ලභන්ති, එවං කායකම්මස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානං කායකම්මද්වාරන්ති නාමං ලභති. වචීමනොකම්මද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යථා පන තස්මිං තස්මිං රුක්ඛෙ අධිවත්ථා දෙවතා සිම්බලිදෙවතා පලාසදෙවතා පුචිමන්දදෙවතා ඵන්දනදෙවතාති තෙන තෙන රුක්ඛෙන නාමං ලභති, එවමෙව කායද්වාරෙන කතං කම්මම්පි කායකම්මන්ති ද්වාරෙන නාමං ලභති. වචීකම්මමනොකම්මෙසුපි එසෙව නයො. තත්ථ අඤ්ඤො කායො, අඤ්ඤං කම්මං, කායෙන පන කතත්තා තං කායකම්මන්ති වුච්චති. තෙනාහු අට්ඨකථාචරියා –

කායෙන චෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුච්චති;
කායො ච කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතා.

සූචියා චෙ කතං කම්මං, සූචිකම්මන්ති වුච්චති;
සූචි ච සූචිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතා.

වාසියා චෙ කතං කම්මං, වාසිකම්මන්ති වුච්චති;
වාසි ච වාසිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතා.

පුරිසෙන චෙ කතං කම්මං, පුරිසකම්මන්ති වුච්චති;
පුරිසො ච පුරිසකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතා.

එවමෙවං.

කායෙන වෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුච්චති;
කායො ච කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වවත්ථිතාති.

එවං සන්තෙ නෙව ද්වාරවවත්ථානං යුජ්ජති, න කම්මවවත්ථානං. කථං? කායවිඤ්ඤත්තියඤ්හි ''ද්වාරෙ චරන්ති කම්මානී''ති වචනතො වචීකම්මම්පි පවත්තති, තෙනස්සා කායකම්මද්වාරන්ති වවත්ථානං න යුත්තං. කායකම්මඤ්ච වචීවිඤ්ඤත්තියම්පි පවත්තති, තෙනස්ස කායකම්මන්ති වවත්ථානං න යුජ්ජතී'ති. 'නො න යුජ්ජති. කස්මා? යෙභුය්‍යවුත්තිතාය චෙව තබ්බහුලවුත්තිතාය ච. කායකම්මමෙව හි යෙභුය්‍යෙන කායවිඤ්ඤත්තියං පවත්තති න ඉතරානි, තස්මා කායකම්මස්ස යෙභුය්‍යෙන පවත්තිතො තස්සා කායකම්මද්වාරභාවො සිද්ධො. බ්‍රාහ්මණගාමඅම්බවනනාගවනාදීනං බ්‍රාහ්මණගාමාදිභාවො වියාති ද්වාරවවත්ථානං යුජ්ජති. කායකම්මං පන කායද්වාරම්හියෙව බහුලං පවත්තති අප්පං වචීද්වාරෙ . තස්මා කායද්වාරෙ බහුලං පවත්තිතො එතස්ස කායකම්මභාවො සිද්ධො, වනචරකචූළුපල්ලකකුමාරිකාදිගොචරානං වනචරකාදිභාවො වියාති. එවං කම්මවවත්ථානම්පි යුජ්ජතී'ති.

කායකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

වචීකම්මද්වාරකථා

වචීකම්මද්වාරකථායං පන චෙතනාවිරතිසද්දවසෙන තිවිධා වාචා නාම. තත්ථ ''චතූහි, භික්ඛවෙ, අඞ්ගෙහි සමන්නාගතා වාචා සුභාසිතා හොති නො දුබ්භාසිතා, අනවජ්ජා ච අනනුවජ්ජා ච විඤ්ඤූන''න්ති (සං. නි. 1.213); අයං චෙතනාවාචා නාම. යා ''චතූහි වචීදුච්චරිතෙහි ආරති විරති…පෙ…. අයං වුච්චති සම්මාවාචා''ති (විභ. 206), අයං විරතිවාචා නාම. ''වාචා ගිරා බ්‍යප්පථො උදීරණං ඝොසො ඝොසකම්මං වාචා වචීභෙදො''ති (ධ. ස. 850), අයං සද්දවාචා නාම. තාසු **වචීකම්මද්වාර**න්ති නෙව චෙතනාය නාමං න විරතියා. සහසද්දා පන එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථි, ඉදං වචීකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය වුත්තං – ''කතමං තං රූපං වචීවිඤ්ඤත්ති? යා කුසලචිත්තස්ස වා අකුසලචිත්තස්ස වා අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා වාචා ගිරා බ්‍යප්පථො උදීරණං ඝොසො ඝොසකම්මං වාචා වචීභෙදො, අයං වුච්චති වාචා. යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං වචීවිඤ්ඤත්තී''ති (ධ. ස. 636).

'ඉදං වක්ඛාමි එතං වක්ඛාමී'ති හි විතක්කයතො විතක්කවිප්ඵාරසද්දො නාම උප්පජ්ජති. අයං න සොතවිඤ්ඤෙය්‍යො මනොවිඤ්ඤෙය්‍යොති **මහාඅට්ඨකථායං** ආගතො. ආගමට්ඨකථාසු පන **'විතක්කවිප්ඵාරසද්ද'**න්ති විතක්කවිප්ඵාරවසෙන උප්පන්නං විප්පලපන්තානං සුත්තප්පමත්තාදීනං සද්දං; **'සුත්වා'**ති තං සුත්වා, යං විතක්කයතො තස්ස සො සද්දො උප්පන්නො; තස්ස වසෙන 'එවම්පි තෙ මනො, ඉත්ථම්පි තෙ මනො'ති ආදිසතීති වත්වා වත්ථූනිපි කථිතානි. පට්ඨානෙපි ''චිත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො''ති ආගතං. තස්මා විනා විඤ්ඤත්තිඝට්ටනාය උප්පජ්ජමානො අසොතවිඤ්ඤෙය්‍යො විතක්කවිප්ඵාරසද්දො නාම නත්ථි. 'ඉදං වක්ඛාමි එතං වක්ඛාමී'ති උප්පජ්ජමානං පන චිත්තං පථවීධාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ රූපානි සමුට්ඨාපෙති. තෙසං අබ්භන්තරෙ චිත්තසමුට්ඨානා පථවීධාතු උපාදින්නකං ඝට්ටයමානාව උප්පජ්ජති. තෙන ධාතුසඞ්ඝට්ටනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජතීති. අයං චිත්තසමුට්ඨානසද්දො නාම. අයං න විඤ්ඤත්ති. තස්සා පන චිත්තසමුට්ඨානාය පථවීධාතුයා උපාදින්නකඝට්ටනස්ස පච්චයභූතො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථි, අයං වචීවිඤ්ඤත්ති නාම. ඉතො පරං සා අට්ඨ රූපානි විය න චිත්තසමුට්ඨානාතිආදි සබ්බං හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉධාපි හි 'තිස්ස, දත්ත, මිත්තා'ති පක්කොසන්තස්ස සද්දං සුත්වා විඤ්ඤත්තිං මනොද්වාරිකචිත්තෙන චින්තෙත්වා 'ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ'ති ජානාති. කායවිඤ්ඤත්ති විය ච අයම්පි තිරච්ඡානගතානම්පි පාකටා හොති. 'එහි, යාහී'ති හි සද්දං සුත්වා තිරච්ඡානගතාපි 'ඉදං නාමෙස කාරෙති මඤ්ඤෙ'ති ඤත්වා ආගච්ඡන්ති චෙව ගච්ඡන්ති ච. තිසමුට්ඨානිකකායං චාලෙති න චාලෙතීති, අයං පන වාරො ඉධ න ලබ්භති. පුරිමචිත්තසමුට්ඨානාය උපත්ථම්භනකිච්චම්පි නත්ථි. යා පන තස්මිං වචීද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා, යාය මුසා කථෙති, පෙසුඤ්ඤං කථෙති, ඵරුසං කථෙති, සම්ඵං පලපති, මුසාවාදාදීහි විරමති, ඉදං වචීකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මවවත්ථානඤ්ච ද්වාරවවත්ථානඤ්ච හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

වචීකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

මනොකම්මද්වාරකථා

මනොකම්මද්වාරකථායං පන කාමාවචරාදිවසෙන චතුබ්බිධො මනො මනො නාම. තත්ථ කාමාවචරො චතුපඤ්ඤාසවිධො හොති, රූපාවචරො පන්නරසවිධො, අරූපාවචරො ද්වාදසවිධො, ලොකුත්තරො අට්ඨවිධොති සබ්බොපි එකූනනවුතිවිධො හොති. තත්ථ අයං නාම මනො මනොද්වාරං න හොතීති න වත්තබ්බො. යථා හි අයං නාම චෙතනා කම්මං න හොතීති න වත්තබ්බා, අන්තමසො පඤ්චවිඤ්ඤාණසම්පයුත්තාපි හි චෙතනා **මහාපකරණෙ** කම්මන්ත්වෙව නිද්දිට්ඨා, එවමෙව අයං නාම මනො මනොද්වාරං න හොතීති න වත්තබ්බො.

එත්ථාහ – කම්මං නාමෙතං කිං කරොතීති? ආයූහති, අභිසඞ්ඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, චෙතෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති. එවං සන්තෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණචෙතනා කිං ආයූහති, අභිසඞ්ඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, චෙතෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති?. සහජාතධම්මෙ. සාපි හි සහජාතෙ සම්පයුත්තක්ඛන්ධෙ ආයූහති අභිසඞ්ඛරොති පිණ්ඩං කරොති චෙතෙති කප්පෙති පකප්පෙතීති. කිං වා ඉමිනා වාදෙන? සබ්බසඞ්ගාහිකවසෙන හෙතං වුත්තං. ඉදං පනෙත්ථ සන්නිට්ඨානං – තෙභූමකකුසලාකුසලො එකූනතිංසවිධො මනො මනොකම්මද්වාරං නාම. යා පන තස්මිං මනොද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා යාය අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදස්සනානි චෙව අනභිජ්ඣාඅබ්‍යාපාදසම්මාදස්සනානි ච ගණ්හාති, ඉදං මනොකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මවවත්ථානඤ්ච ද්වාරවවත්ථානඤ්ච හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති. ඉමානි තීණි කම්මද්වාරානි නාම.

මනොකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

කම්මකථා

ඉදානි යානි තීණි කම්මානි ඨපෙත්වා ඉමානි කම්මද්වාරානි දස්සිතානි, තානි ආදිං කත්වා අවසෙසස්ස ද්වාරකථාය මාතිකාඨපනස්ස විත්ථාරකථා හොති. තීණි හි කම්මානි – කායකම්මං වචීකම්මං මනොකම්මන්ති. කිං පනෙතං කම්මං නාමාති? චෙතනා චෙව, එකච්චෙ ච චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මා. තත්ථ චෙතනාය කම්මභාවෙ ඉමානි සුත්තානි –

> ‘‘චෙතනාහං, භික්ඛවෙ, කම්මං වදාමි, චෙතයිත්වා කම්මං කරොති කායෙන වාචාය මනසා’’ (අ. නි. 6.63; කථා. 539). ‘‘කායෙ වා හි, ආනන්ද, සති කායසඤ්චෙතනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං, වාචාය වා, ආනන්ද, සති වචීසඤ්චෙතනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං; මනෙ වා, ආනන්ද, සති මනොසඤ්චෙතනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං’’ (සං. නි. 2.25; අ. නි. 4.171). ‘‘තිවිධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙතනා අකුසලං කායකම්මං දුක්ඛුද්‍රයං, දුක්ඛවිපාකං; චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, වචීසඤ්චෙතනා…පෙ…. තිවිධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙතනා අකුසලං මනොකම්මං දුක්ඛුද්‍රයං දුක්ඛවිපාකං තිවිධා , භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙතනා කුසලං කායකම්මං සුඛුද්‍රයං සුඛවිපාකං චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, වචීසඤ්චෙතනා…පෙ…. තිවිධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙතනා, කුසලං මනොකම්මං සුඛුද්‍රයං සුඛවිපාකං’’ (කථා. 539; අ. නි. 10.217 ථොකං විසදිසං). ‘‘සචායං, ආනන්ද, සමිද්ධි මොඝපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස පරිබ්බාජකස්ස එවං පුට්ඨො එවං බ්‍යාකරෙය්‍ය – සඤ්චෙතනියං, ආවුසො පාටලිපුත්ත, කම්මං කත්වා කායෙන වාචාය මනසා, සුඛවෙදනීයං සුඛං සො වෙදයති…පෙ…. අදුක්ඛමසුඛවෙදනීයං අදුක්ඛමසුඛං සො වෙදයතීති; එවං බ්‍යාකරමානො ඛො, ආනන්ද, සමිද්ධි මොඝපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස පරිබ්බාජකස්ස සම්මා බ්‍යාකරමානො බ්‍යාකරෙය්‍යා’’ති (ම. නි. 3.300; කථා. 539).

ඉමානි තාව චෙතනාය කම්මභාවෙ සුත්තානි. චෙතනාසම්පයුත්තධම්මානං පන කම්මභාවො කම්මචතුක්කෙන දීපිතො. වුත්තඤ්හෙතං –

> ‘‘චත්තාරිමානි , භික්ඛවෙ, කම්මානි මයා සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පවෙදිතානි. කතමානි චත්තාරි? අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්හං කණ්හවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං සුක්කං සුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්හසුක්කං කණ්හසුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්හං අසුක්කං අකණ්හඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති (අ. නි. 4.232-233)…. කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්හං අසුක්කං අකණ්හඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති? යදිදං සත්ත බොජ්ඣඞ්ගා – සතිසම්බොජ්ඣඞ්ගො…පෙ…. උපෙක්ඛාසම්බොජ්ඣඞ්ගො, ඉදං වුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්හං අසුක්කං අකණ්හඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති (අ. නි. 4.238)…. කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්හං අසුක්කං අකණ්හඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති? අයමෙව අරියො අට්ඨඞ්ගිකො මග්ගො – සෙය්‍යථීදං, සම්මාදිට්ඨි …පෙ…. සම්මාසමාධි. ඉදං වුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්හං අසුක්කං අකණ්හඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තතී’’ති (අ. නි. 4.237).

එවං ඉමෙ බොජ්ඣඞ්ගමග්ගඞ්ගප්පභෙදතො පන්නරස ධම්මා කම්මචතුක්කෙන දීපිතා. අභිජ්ඣා, බ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨි, අනභිජ්ඣා, අබ්‍යාපාදො, සම්මාදිට්ඨීති ඉමෙහි පන ඡහි සද්ධිං එකවීසති චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මා වෙදිතබ්බා.

තත්ථ ලොකුත්තරමග්ගො භජාපියමානො කායකම්මාදීනි තීණි කම්මානි භජති. යඤ්හි කායෙන දුස්සීල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්හා සංවරො කායිකොති වෙදිතබ්බො. යං වාචාය දුස්සීල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්හා සංවරො වාචසිකොති වෙදිතබ්බො. ඉති සම්මාකම්මන්තො කායකම්මං, සම්මාවාචා වචීකම්මං. එතස්මිං ද්වයෙ ගහිතෙ සම්මාආජීවො තප්පක්ඛිකත්තා ගහිතොව හොති. යං පන මනෙන දුස්සීල්‍යං අජ්ඣාචරති, තම්හා සංවරො මානසිකොති වෙදිතබ්බො. සො දිට්ඨිසඞ්කප්පවායාමසතිසමාධිවසෙන පඤ්චවිධො හොති. අයං පඤ්චවිධොපි මනොකම්මං නාම. එවං ලොකුත්තරමග්ගො භජාපියමානො තීණි කම්මානි භජති.

ඉමස්මිං ඨානෙ ද්වාරසංසන්දනං නාම හොති. කායවචීද්වාරෙසු හි චොපනං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථි, මනොද්වාරෙ ච සමුදාචාරං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථි; තං ගහෙත්වා තංතංද්වාරපක්ඛිකමෙව අකංසු.

තත්‍රායං නයො – යො ‘මිගවං ගමිස්සාමී’ති ධනුං සජ්ජෙති, ජියං වට්ටෙති, සත්තිං නිසෙති, භත්තං භුඤ්ජති, වත්ථං පරිදහති, එත්තාවතා කායද්වාරෙ චොපනං පත්තං හොති. සො අරඤ්ඤෙ දිවසං චරිත්වා අන්තමසො සසබිළාරමත්තම්පි න ලභති, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම හොති න හොතීති? න හොති. කස්මා? කම්මපථං අප්පත්තතාය. කෙවලං පන කායදුච්චරිතං නාම හොතීති වෙදිතබ්බං. මච්ඡග්ගහණාදී සුපයොගෙසුපි එසෙව නයො.

වචීද්වාරෙපි ‘මිගවං ගමිස්සාම’ ‘වෙගෙන ධනුආදීනි සජ්ජෙථා’ති ආණාපෙත්වා පුරිමනයෙනෙව අරඤ්ඤෙ කිඤ්චි අලභන්තස්ස කිඤ්චාපි වචීද්වාරෙ චොපනං පත්තං, කම්මපථං අප්පත්තතාය පන කායකම්මං න හොති. කෙවලං වචීදුච්චරිතං නාම හොතීති වෙදිතබ්බං.

මනොද්වාරෙ පන වධකචෙතනාය උප්පන්නමත්තාය එව කම්මපථභෙදොව හොති. සො ච ඛො බ්‍යාපාදවසෙන න පාණාතිපාතවසෙන. අකුසලඤ්හි කායකම්මං කායවචීද්වාරෙසු සමුට්ඨාති, න මනොද්වාරෙ; තථා අකුසලං වචීකම්මං. අකුසලං මනොකම්මං පන තීසුපි ද්වාරෙසු සමුට්ඨාති; තථා කුසලානි කායවචීමනොකම්මානි.

කථං ? සහත්ථා හි පාණං හනන්තස්ස අදින්නං ආදියන්තස්ස මිච්ඡාචාරං චරන්තස්ස කම්මං කායකම්මමෙව හොති. ද්වාරම්පි කායද්වාරමෙව හොති. එවං තාව අකුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති, අබ්බොහාරිකා වා. ‘ගච්ඡ ඉත්ථන්නාමං ජීවිතා වොරොපෙහි, ඉත්ථන්නාමං භණ්ඩං අවහරා’ති ආණාපෙන්තස්ස පන කම්මං කායකම්මං හොති, ද්වාරං පන වචීද්වාරං. එවං අකුසලං කායකම්මං වචීද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා. එත්තකා ආචරියානං සමානත්ථකථා නාම.

විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘අකුසලං කායකම්මං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාතී’ති. සො ‘තයො සඞ්ගහෙ ආරුළ්හං සුත්තං ආහරාහී’ති වුත්තො ඉදං කුලුම්බසුත්තං නාම ආහරි –

> ‘‘පුන චපරං , භික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චො සමණො වා බ්‍රාහ්මණො වා ඉද්ධිමා චෙතොවසිප්පත්තො අඤ්ඤිස්සා කුච්ඡිගතං ගබ්භං පාපකෙන මනසා අනුපෙක්ඛකො හොති – ‘අහො වතායං කුච්ඡිගතො ගබ්භො න සොත්ථිනා අභිනික්ඛමෙය්‍යා’ති. එවං, භික්ඛවෙ, කුලුම්බස්ස උපඝාතො හොතී’’ති.

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ – ‘එවං චින්තිතමත්තෙයෙව මනසා කුච්ඡිගතො ගබ්භො ඵෙණපිණ්ඩො විය විලීයති. එත්ථ කුතො කායඞ්ගචොපනං වා වාචඞ්ගචොපනං වා? මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං කායකම්මං සමුට්ඨාතී’ති.

තමෙනං ‘තව සුත්තස්ස අත්ථං තුලයිස්සාමා’ති වත්වා එවං තුලයිංසු – ‘ත්වං ඉද්ධියා පරූපඝාතං වදෙසි. ඉද්ධි නාම චෙසා – අධිට්ඨානිද්ධි, විකුබ්බනිද්ධි, මනොමයිද්ධි, ඤාණවිප්ඵාරිද්ධි, සමාධිවිප්ඵාරිද්ධි, අරියිද්ධි, කම්මවිපාකජිද්ධි, පුඤ්ඤවතො ඉද්ධි, විජ්ජාමයිද්ධි , තත්ථ තත්ථ සම්මාපයොගපච්චයා ඉජ්ඣනට්ඨෙන ඉද්ධීති දසවිධා (පටි. ම. 3.10). තත්ථ කතරං ඉද්ධිං වදෙසී’ති? ‘භාවනාමය’න්ති. ‘කිං පන භාවනාමයිද්ධියා පරූපඝාතකම්මං හොතී’ති? ‘ආම, එකච්චෙ ආචරියා එකවාරං හොතී’ති; වදන්ති යථා හි පරං පහරිතුකාමෙන උදකභරිතෙ ඝටෙ ඛිත්තෙ ඝටොපි භිජ්ජති, උදකම්පි නස්සති, එවමෙව භාවනාමයිද්ධියා එකවාරං පරූපඝාතකම්මං හොති. තතො පට්ඨාය පන සා නස්සතීති. අථ නං ‘භාවනාමයිද්ධියා නෙව එකවාරං න ද්වෙ වාරෙ පරූපඝාතකම්මං හොතී’ති වත්වා තං සඤ්ඤත්තිං ආගච්ඡන්තං පුච්ඡිංසු – ‘භාවනාමයිද්ධි කිං කුසලා, අකුසලා, අබ්‍යාකතා? සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා, දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා, අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා? සවිතක්කසවිචාරා, අවිතක්කවිචාරමත්තා, අවිතක්කඅවිචාරා? කාමාවචරා, රූපාවචරා, අරූපාවචරා’ති?

ඉමං පන පඤ්හං යො ජානාති සො එවං වක්ඛති – ‘භාවනාමයිද්ධි කුසලා වා හොති, අබ්‍යාකතා වා; අදුක්ඛමසුඛවෙදනීයා එව, අවිතක්කඅවිචාරා එව, රූපාවචරා එවා’ති. සො වත්තබ්බො – ‘පාණාතිපාතචෙතනා කුසලාදීසු කතරං කොට්ඨාසං භජතී’ති? ජානන්තො වක්ඛති – ‘පාණාතිපාතචෙතනා අකුසලා එව, දුක්ඛවෙදනීයා එව, සවිතක්කසවිචාරා එව කාමාවචරා එවා’ති. ‘එවං සන්තෙ තව පඤ්හො නෙව කුසලත්තිකෙන සමෙති, න වෙදනාත්තිකෙන , න විතක්කත්තිකෙන, න භූමන්තරෙනා’ති.

‘කිං පන එවං මහන්තං සුත්තං නිරත්ථක’න්ති? ‘නො නිරත්ථකං; ත්වං පනස්ස අත්ථං න ජානාසි. **‘‘ඉද්ධිමා චෙතොවසිප්පත්තො’’**ති එත්ථ හි නෙව භාවනාමයිද්ධි අධිප්පෙතා, ආථබ්බණිද්ධි පන අධිප්පෙතා. සා හි එත්ථ ලබ්භමානා ලබ්භති. සා පන කායවචීද්වාරානි මුඤ්චිත්වා කාතුං න සක්කා. ආථබ්බණිද්ධිකා හි සත්තාහං අලොණකං භුඤ්ජිත්වා දබ්බෙ අත්ථරිත්වා පථවියං සයමානා තපං චරිත්වා සත්තමෙ දිවසෙ සුසානභූමිං සජ්ජෙත්වා සත්තමෙ පදෙ ඨත්වා හත්ථං වට්ටෙත්වා වට්ටෙත්වා මුඛෙන විජ්ජං පරිජප්පන්ති. අථ නෙසං කම්මං සමිජ්ඣති. එවං අයම්පි ඉද්ධි කායවචීද්වාරානි මුඤ්චිත්වා කාතුං න සක්කාති. ‘න කායකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාතී’ති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං.

හත්ථමුද්දාය පන මුසාවාදාදීනි කරොන්තස්ස කම්මං වචීකම්මං, ද්වාරං පන කායද්වාරං හොති . එවං අකුසලං වචීකම්මම්පි කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති, අබ්බොහාරිකා වා. වචීභෙදං පන කත්වා මුසාවාදාදීනි කරොන්තස්ස කම්මම්පි වචීකම්මං ද්වාරම්පි වචීද්වාරමෙව. එවං අකුසලං වචීකම්මං වචීද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චෙතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා. එත්තකා ආචරියානං සමානත්ථකථා නාම.

විතණ්ඩවාදී පනාහ – 'අකුසලං වචීකම්මං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාතී'ති. සො 'තයො සඞ්ගහෙ ආරුළ්හං සුත්තං ආහරාහී'ති වුත්තො ඉදං උපොසථක්ඛන්ධකතො සුත්තං ආහරි –

''යො පන භික්ඛු යාවතතියං අනුස්සාවියමානෙ සරමානො සන්තිං ආපත්තිං නාවිකරෙය්‍ය සම්පජානමුසාවාදස්ස හොතී''ති (මහාව. 134).

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ – 'එවං ආපත්තිං අනාවිකරොන්තො තුණ්හීභූතොව අඤ්ඤං ආපත්තිං ආපජ්ජති, එත්ථ කුතො කායඞ්ගචොපනං වා වාචඞ්ගචොපනං වා? මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං වචීකම්මං සමුට්ඨාතී'ති.

සො වත්තබ්බො – 'කිං පනෙතං සුත්තං නෙය්‍යත්ථං උදාහු නීතත්ථ'න්ති? 'නීතත්ථමෙව මය්හං සුත්ත'න්ති. සො 'මා එවං අවච, තුලයිස්සාමස්ස අත්ථ'න්ති වත්වා එවං පුච්ඡිතබ්බො – 'සම්පජානමුසාවාදෙ කිං හොතී'ති? ජානන්තො 'සම්පජානමුසාවාදෙ දුක්කටං හොතී'ති වක්ඛති. තතො වත්තබ්බො 'විනයස්ස ද්වෙ මූලානි – කායො ච වාචා ච; සම්මාසම්බුද්ධෙන හි සබ්බාපත්තියො ඉමෙසුයෙව ද්වීසු ද්වාරෙසු පඤ්ඤත්තා, මනොද්වාරෙ ආපත්තිපඤ්ඤපනං නාම නත්ථි. ත්වං අතිවිය විනයෙ පකතඤ්ඤූ, යො සත්ථාරා අපඤ්ඤත්තෙ ඨානෙ ආපත්තිං පඤ්ඤපෙසි, සම්මාසම්බුද්ධං අබ්භාචික්ඛසි, ජිනචක්කං පහරසී'තිආදිවචනෙහි නිග්ගණ්හිත්වා උත්තරිං පඤ්හං පුච්ඡිතබ්බො – 'සම්පජානමුසාවාදො කිරියතො සමුට්ඨාති උදාහු අකිරියතො'ති? ජානන්තො 'කිරියතො'ති වක්ඛති. තතො වත්තබ්බො – 'අනාවිකරොන්තො කතරං කිරියං කරොතී'ති? අද්ධා හි කිරියං අපස්සන්තො විඝාතං ආපජ්ජිස්සති. තතො ඉමස්ස සුත්තස්ස අත්ථෙන සඤ්ඤාපෙතබ්බො. අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො – ය්වායං 'සම්පජානමුසාවාදො හොතී'ති වුත්තො, සො ආපත්තිතො කිං හොති? 'කතරාපත්ති හොතී'ති අත්ථො. 'දුක්කටාපත්ති හොති'. සා ච බො න මුසාවාදලක්ඛණෙන, භගවතො පන වචනෙන වචීද්වාරෙ අකිරියසමුට්ඨානා ආපත්ති හොතීති වෙදිතබ්බා. වුත්තම්පි චෙතං –

''අනාලපන්තො මනුජෙන කෙනචි,
වාචාගිරං නො ච පරෙ භණෙය්‍ය;
ආපජ්ජෙය්‍ය වාචසිකං න කායිකං,
පඤ්හා මෙසා කුසලෙහි චින්තිතා''ති. (පරි. 479);

එවං අකුසලං වචීකම්මං න මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාතීති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා කායඞ්ගං චොපෙන්තො හත්ථග්ගාහාදීනි කරොති, බ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා දණ්ඩපරාමාසාදීනි, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන චෙතසා 'ඛන්දසිවාදයො සෙට්ඨා'ති තෙසං අභිවාදනඅඤ්ජලිකම්මභූතපීඨකපරිභණ්ඩාදීනි කරොති, තදා කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං අකුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා වාචඞ්ගං චොපෙන්තො 'අහො වත යං පරස්ස, තං මමස්සා'ති පරවිත්තූපකරණං අභිජ්ඣායති, බ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා 'ඉමෙ සත්තා හඤ්ඤන්තු වා, බජ්ඣන්තු වා, උච්ඡිජ්ජන්තු වා, මා වා අහෙසු'න්ති වදති, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන චෙතසා 'නත්ථි දින්නං, නත්ථි යිට්ඨ'න්තිආදීනි වදති, තදා කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන වචීද්වාරං. එවං අකුසලං මනොකම්මං වචීද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා රහො නිසින්නො අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨිසහගතානි චිත්තානි උප්පාදෙති, තදා කම්මං මනොකම්මං, ද්වාරම්පි මනොද්වාරමෙව. එවං අකුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. ඉමස්මිං පන ඨානෙ චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති. එවං අකුසලං මනොකම්මං තීසුපි ද්වාරෙසු සමුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං.

යං පන වුත්තං 'තථා කුසලානි කායවචීමනොකම්මානී'ති, තත්‍රායං නයො – යදා හි කෙනචි කාරණෙන වත්තුං අසක්කොන්තො 'පාණාතිපාතා අදින්නාදානා කාමෙසුමිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමී'ති ඉමානි සික්ඛාපදානි හත්ථමුද්දාය ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං ද්වාරම්පි කායද්වාරමෙව. එවං කුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

යදා පන තානෙව සික්ඛාපදානි වචීභෙදං කත්වා ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං, ද්වාරං පන වචීද්වාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං වචීද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

යදා පන තෙසු සික්ඛාපදෙසු දියාමානෙසු කායඞ්ගවාචඞ්ගානි අචොපෙත්වා මනසාව 'පාණාතිපාතා අදින්නාදානා කාමෙසුමිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමී'ති ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං, ද්වාරං පන මනොද්වාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

'මුසාවාදා වෙරමණී'ආදීනි පන චත්තාරි සික්ඛාපදානි වුත්තනයෙනෙව කායාදීහි ගණ්හන්තස්ස කුසලං වචීකම්මං තීසු ද්වාරෙසු සමුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං. ඉධාපි අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

අනභිජ්ඣාදිසහගතෙහි පන චිත්තෙහි කායඞ්ගං චොපෙත්වා චෙතියඞ්ගණසම්මජ්ජනගන්ධමාලාදිපූජනචෙතියවන්දනාදීනි කරොන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා. අනභිජ්ඣාසහගතෙන චිත්තෙන වාචඞ්ගං චොපෙත්වා 'අහො වත යං පරස්ස විත්තූපකරණං න තං මමස්සා'ති අනභිජ්ඣායතො අබ්‍යාපාදසහගතෙන චිත්තෙන 'සබ්බෙ සත්තා අවෙරා අබ්‍යාබජ්ඣා අනීඝා සුඛී අත්තානං පරිහරන්තූ'ති වදන්තස්ස සම්මාදිට්ඨිසහගතෙන චිත්තෙන 'අත්ථි දින්න'න්තිආදීනි උදාහරන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන වචීද්වාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං වචීද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා. කායඞ්ගවාචඞ්ගානි පන අචොපෙත්වා රහො නිසින්නස්ස මනසාව අනභිජ්ඣාදිසහගතානි චිත්තානි උප්පාදෙන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං, ද්වාරම්පි මනොද්වාරමෙව. එවං කුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. ඉමස්මිං පන ඨානෙ චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ ආණත්තිසමුට්ඨිතෙසු පාණාතිපාතඅදින්නාදානෙසු කම්මම්පි කායකම්මං ද්වාරම්පි කම්මවසෙනෙව කායද්වාරන්ති වදන්තො කම්මං රක්ඛති, ද්වාරං භින්දති නාම. හත්ථමුද්දාය සමුට්ඨිතෙසු මුසාවාදාදීසු ද්වාරම්පි කායද්වාරං, කම්මම්පි ද්වාරවසෙනෙව කායකම්මන්ති වදන්තො ද්වාරං රක්ඛති කම්මං භින්දති නාම. තස්මා 'කම්මං රක්ඛාමී'ති ද්වාරං න භින්දිතබ්බං, 'ද්වාරං රක්ඛාමී'ති කම්මං න භින්දිතබ්බං. යථාවුත්තෙනෙව පන නයෙන කම්මඤ්ච ද්වාරඤ්ච වෙදිතබ්බං. එවං කථෙන්තො හි නෙව කම්මං න ද්වාරං භින්දතීති.

කම්මකථා නිට්ඨිතා.

ඉදානි 'පඤ්ච විඤ්ඤාණානි පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරානී'තිආදීසු චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සොතවිඤ්ඤාණං ඝානවිඤ්ඤාණං ජිව්හාවිඤ්ඤාණං කායවිඤ්ඤාණන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණානි නාම. චක්ඛුවිඤ්ඤාණද්වාරං සොත… ඝාන… ජිව්හා… කායවිඤ්ඤාණද්වාරන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි නාම. ඉමෙසං පඤ්චන්නං ද්වාරානං වසෙන උප්පන්නා චෙතනා නෙව කායකම්මං හොති, න වචීකම්මං, මනොකම්මමෙව හොතීති වෙදිතබ්බා. චක්ඛුසම්ඵස්සො සොත… ඝාන… ජිව්හා… කාය… මනොසම්ඵස්සොති ඉමෙ පන ඡ සම්ඵස්සා නාම. චක්ඛුසම්ඵස්සද්වාරං සොත… ඝාන… ජිව්හා… කාය… මනොසම්ඵස්සද්වාරන්ති ඉමානි ඡ සම්ඵස්සද්වාරානි නාම.

චක්ඛුඅසංවරො සොත… ඝාන… ජිව්හා… පසාදකාය… චොපනකායඅසංවරො වාචාඅසංවරො මනොඅසංවරොති – ඉමෙ අට්ඨ අසංවරා නාම. තෙ අත්ථතො 'දුස්සීල්‍යං මුට්ඨස්සච්චං අඤ්ඤාණං අක්ඛන්ති කොසජ්ජ'න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසු එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනපරියොසානෙසු චිත්තෙසු නුප්පජ්ජති, ජවනක්ඛණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ අසංවරොති වුච්චති.

චක්ඛුවිඤ්ඤාණසහජාතො හි ඵස්සො චක්ඛුසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ පඤ්චවිධො අසංවරො නත්ථි . සම්පටිච්ඡනසහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථාපි අසංවරො නත්ථි. සන්තීරණවොට්ඨබ්බනෙසුපි එසෙව නයො. ජවනසහජාතො පන ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො චක්ඛුඅසංවරො නාම හොති. සොතඝානජිව්හාපසාදකායද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යදා පන රූපාදීසු අඤ්ඤතරාරම්මණං මනොද්වාරිකජවනං විනා වචීද්වාරෙන සුද්ධං කායද්වාරසඞ්ඛාතං චොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා කායකම්මං නාම, තං පන චිත්තං අබ්බොහාරිකං, චොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො චොපනකායඅසංවරො නාම. යදා තාදිසංයෙව ජවනං විනා කායද්වාරෙන සුද්ධං වචීද්වාරසඞ්ඛාතං චොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා වචීකම්මං නාම, තං පන චිත්තං අබ්බොහාරිකං, චොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සඞ්ඛ්‍යං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො වාචාඅසංවරො නාම. යදා පන තාදිසං ජවනචිත්තං විනා කායවචීද්වාරෙහි සුද්ධං මනොද්වාරමෙව හුත්වා උප්පජ්ජති, තදා තෙන චිත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං පන චිත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො

මනොඅසංවරො නාම. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්නං අසංවරානං වසෙන චක්ඛුඅසංවරද්වාරං, සොත… ඝාන… ජිව්හා… පසාදකාය… චොපනකාය… වාචා… මනොඅසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ අසංවරද්වාරානි වෙදිතබ්බානි.

චක්ඛුසංවරො සොත… ඝාන… ජිව්හා… පසාදකාය… චොපනකාය… වාචා… මනොසංවරොති ඉමෙ පන අට්ඨ සංවරා නාම. තෙ අත්ථතො 'සීලං සති ඤාණං ඛන්ති වීරිය'න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසුපි එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනපරියොසානෙසු චිත්තෙසු නුප්පජ්ජති. ජවනක්ඛණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ සංවරොති වුච්චති. තස්ස සබ්බස්සාපි චක්ඛුවිඤ්ඤාණසහජාතො හි ඵස්සො චක්ඛුසම්ඵස්සොතිආදිනා අසංවරෙ වුත්තනයෙනෙව උප්පත්ති වෙදිතබ්බා. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්නං සංවරානං වසෙන චක්ඛුසංවරද්වාරං…පෙ…. මනොසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ සංවරද්වාරානි වෙදිතබ්බානි.

අකුසලකම්මපථකථා

පාණාතිපාතො , අදින්නාදානං, කාමෙසුමිච්ඡාචාරො, මුසාවාදො, පිසුණවාචා, ඵරුසවාචා, සම්ඵප්පලාපො, අභිජ්ඣා, බ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨීති ඉමෙ පන දස අකුසලකම්මපථා නාම.

තත්ථ පාණස්ස අතිපාතො **පාණාතිපාතො** නාම; පාණවධො, පාණඝාතොති වුත්තං හොති. පාණොති චෙත්ථ වොහාරතො සත්තො, පරමත්ථතො ජීවිතින්ද්‍රියං. තස්මිං පන පාණෙ පාණසඤ්ඤිනො ජීවිතින්ද්‍රියුපච්ඡෙදකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා කායවචීද්වාරානං අඤ්ඤතරද්වාරප්පවත්තා වධකචෙතනා පාණාතිපාතො. සො ගුණවිරහිතෙසු තිරච්ඡානගතාදීසු පාණෙසු ඛුද්දකෙ පාණෙ අප්පසාවජ්ජො, මහාසරීරෙ මහාසාවජ්ජො. කස්මා? පයොගමහන්තතාය. පයොගසමත්තෙපි වත්ථුමහන්තතාය. ගුණවන්තෙසු මනුස්සාදීසු අප්පගුණෙ අප්පසාවජ්ජො, මහාගුණෙ මහාසාවජ්ජො. සරීරගුණානං පන සමභාවෙ සති කිලෙසානං උපක්කමානඤ්ච මුදුතාය අප්පසාවජ්ජො, තිබ්බතාය මහාසාවජ්ජොති වෙදිතබ්බො.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති – පාණො, පාණසඤ්ඤිතා, වධකචිත්තං, උපක්කමො, තෙන මරණන්ති. ඡ පයොගා – සාහත්ථිකො, ආණත්තිකො, නිස්සග්ගියො, ථාවරො, විජ්ජාමයො, ඉද්ධිමයොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ විත්ථාරියමානෙ අතිපපඤ්චො හොති. තස්මා තං න විත්ථාරයාම. අඤ්ඤඤ්ච එවරූපං අත්ථිකෙහි පන සමන්තපාසාදිකං **විනයට්ඨකථං** (පාරා. අට්ඨ. 2.172) ඔලොකෙත්වා ගහෙතබ්බං.

අදින්නස්ස ආදානං **'අදින්නාදානං';** පරස්සහරණං, ථෙය්‍යං, චොරිකාති වුත්තං හොති. තත්ථ අදින්නන්ති පරපරිග්ගහිතං, යත්ථ පරො යථාකාමකාරිතං ආපජ්ජන්තො අදණ්ඩාරහො අනුපවජ්ජො ච හොති. තස්මිං පරපරිග්ගහිතෙ පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිනො තදාදායකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා ථෙය්‍යචෙතනා අදින්නාදානං. තං හීනෙ පරසන්තකෙ අප්පසාවජ්ජං, පණීතෙ මහාසාවජ්ජං. කස්මා? වත්ථුපණීතතාය. වත්ථුසමත්තෙ සති ගුණාධිකානං සන්තකෙ වත්ථුස්මිං මහාසාවජ්ජං. තංතංගුණාධිකං උපාදාය තතො තතො හීනගුණස්ස සන්තකෙ වත්ථුස්මිං අප්පසාවජ්ජං.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති – පරපරිග්ගහිතං, පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිතා, ථෙය්‍යචිත්තං, උපක්කමො , තෙන හරණන්ති. ඡ පයොගා – සාහත්ථිකාදයොව. තෙ ච ඛො යථානුරූපං ථෙය්‍යාවහාරො, පසය්හාවහාරො, පටිච්ඡන්නාවහාරො, පරිකප්පාවහාරො, කුසාවහාරොති ඉමෙසං පඤ්චන්නං අවහාරානං වසෙන පවත්තන්ති. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන සමන්තපාසාදිකායං (පාරා. අට්ඨ. 1.138) වුත්තො.

'කාමෙසු මිච්ඡාචාරො'ති එත්ථ පන **'කාමෙසූ'**ති මෙථුනසමාචාරෙසු; **'මිච්ඡාචාරො'**ති එකන්තනින්දිතො ලාමකාචාරො. ලක්ඛණතො පන අසද්ධම්මාධිප්පායෙන කායද්වාරප්පවත්තා අගමනීයට්ඨානවීතික්කමචෙතනා **කාමෙසුමිච්ඡාචාරො.**

තත්ථ **අගමනීයට්ඨානං** නාම – පුරිසානං තාව මාතුරක්ඛිතා, පිතුරක්ඛිතා, මාතාපිතුරක්ඛිතා, භාතුරක්ඛිතා, භගිනිරක්ඛිතා, ඤාතිරක්ඛිතා, ගොත්තරක්ඛිතා, ධම්මරක්ඛිතා, සාරක්ඛා, සපරිදණ්ඩාති මාතුරක්ඛිතාදයො දස; ධනක්කීතා, ඡන්දවාසිනී, භොගවාසිනී, පටවාසිනී, ඔදපත්තකිනී, ඔභටචුම්බටා, දාසී ච භරියා, කම්මකාරී ච භරියා, ධජාහටා, මුහුත්තිකාති එතා ධනක්කීතාදයො දසාති වීසති ඉත්ථියො. ඉත්ථීසු පන ද්වින්නං සාරක්ඛසපරිදණ්ඩානං, දසන්නඤ්ච ධනක්කීතාදීනන්ති ද්වාදසන්නං ඉත්ථීනං අඤ්ඤෙ පුරිසා ඉදං අගමනීයට්ඨානං නාම.

සො පනෙස මිච්ඡාචාරො සීලාදිගුණරහිතෙ අගමනීයට්ඨානෙ අප්පසාවජ්ජො, සීලාදිගුණසම්පන්නෙ මහාසාවජ්ජො. තස්ස චත්තාරො සම්භාරා – අගමනීයවත්ථු, තස්මිං සෙවනචිත්තං, සෙවනප්පයොගො, මග්ගෙනමග්ගප්පටිපත්තිඅධිවාසනන්ති. එකො පයොගො සාහත්ථිකො එව.

'මුසා'ති විසංවාදනපුරෙක්ඛාරස්ස අත්ථභඤ්ජකො වචීපයොගො, කායපයොගො වා. විසංවාදනාධිප්පායෙන පනස්ස පරවිසංවාදකකායවචීපයොගසමුට්ඨාපිකා චෙතනා **මුසාවාදො.** අපරො නයො – **'මුසා'**ති අභූතං අතච්ඡං වත්ථු. **'වාදො'**ති තස්ස භූතතො තච්ඡතො විඤ්ඤාපනං. ලක්ඛණතො පන අතථං වත්ථුං තථතො පරං විඤ්ඤාපෙතුකාමස්ස

තථාවිඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපිකා චෙතනා **මුසාවාදො**. සො යමත්ථං භඤ්ජති තස්ස අප්පතාය අප්පසාවජ්ජො, මහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. අපිච ගහට්ඨානං අත්තනො සන්තකං අදාතුකාමතාය 'නත්ථී'තිආදිනයප්පවත්තො අප්පසාවජ්ජො. සක්ඛිනා හුත්වා අත්ථභඤ්ජනත්ථං වුත්තො මහාසාවජ්ජො. පබ්බජිතානං අප්පකම්පි තෙලං වා සප්පිං වා ලභිත්වා හසාධිප්පායෙන 'අජ්ජ ගාමෙ තෙලං නදී මඤ්ඤෙ සන්දතී'ති පූරණකථානයෙන පවත්තො අප්පසාවජ්ජො. අදිට්ඨංයෙව පන දිට්ඨන්තිආදිනා නයෙන වදන්තානං මහාසාවජ්ජො.

තස්ස චත්තාරො සම්භාරා හොන්ති – අතථං වත්ථු, විසංවාදනචිත්තං, තජ්ජො වායාමො, පරස්ස තදත්ථවිජානනන්ති. එකො පයොගො – සාහත්ථිකොව. සො ච කායෙන වා කායප්පටිබද්ධෙන වා වාචාය වා පරවිසංවාදකකිරියාකරණෙ දට්ඨබ්බො. තාය චෙ කිරියාය පරො තමත්ථං ජානාති, අයං කිරියසමුට්ඨාපිකචෙතනාක්ඛණෙයෙව මුසාවාදකම්මුනා බජ්ඣති. යස්මා පන යථා කායකායප්පටිබද්ධවාචාහි පරං විසංවාදෙති, තථා ඉමස්ස 'ඉමං භණාහී'ති ආණාපෙන්තොපි, පණ්ණං ලිඛිත්වා පුරතො නිස්සජ්ජන්තොපි, 'අයමත්ථො එවං දට්ඨබ්බො'ති කුට්ටාදීසු ලිඛිත්වා ඨපෙන්තොපි; තස්මා එත්ථ ආණත්තිකනිස්සග්ගියථාවරාපි පයොගා යුජ්ජන්ති. **අට්ඨකථාසු** පන අනාගතත්තා වීමංසිත්වා ගහෙතබ්බා.

'පිසුණවාචා'තිආදීසු යාය වාචාය යස්ස තං වාචං භාසති තස්ස හදයෙ අත්තනො පියභාවං පරස්ස ච සුඤ්ඤභාවං කරොති, සා **පිසුණවාචා**. යාය පන අත්තානම්පි පරම්පි ඵරුසං කරොති, යා වාචා සයම්පි ඵරුසා නෙව කණ්ණසුඛා, න හදයඞ්ගමා, අයං **'ඵරුසවාචා'**. යෙන සම්ඵං පලපති, නිරත්ථකං, සො **'සම්ඵප්පලාපො'**. තෙසං මූලභූතා චෙතනාපි පිසුණවාචාදිනාමමෙව ලභති. සා එව ච ඉධ අධිප්පෙතාති.

තත්ථ සංකිලිට්ඨචිත්තස්ස පරෙසං වා භෙදාය අත්තනො පියකම්‍යතාය වා කායවචීපයොගසමුට්ඨාපිකා චෙතනා පිසුණවාචා නාම. සා යස්ස භෙදං කරොති තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා.

තස්සා චත්තාරො සම්භාරා – 'භින්දිතබ්බො පරො' ඉති 'ඉමෙ නානා භවිස්සන්ති විනා භවිස්සන්තී'ති භෙදපුරෙක්ඛාරතා වා, 'ඉති අහං පියො භවිස්සාමි විස්සාසිකො'ති පියකම්‍යතා වා, තජ්ජො වායාමො, තස්ස තදත්ථවිජානනන්ති . පරෙ පන අභින්නෙ කම්මපථභෙදො නත්ථි, භින්නෙ එව හොති.

පරස්ස මම්මච්ඡෙදකකායවචීපයොගසමුට්ඨාපිකා එකන්තඵරුසචෙතනා 'ඵරුසවාචා'. තස්සා ආවිභාවත්ථමිදං වත්ථු – එකො කිර දාරකො මාතු වචනං අනාදියිත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡති. තං මාතා නිවත්තෙතුං අසක්කොන්තී 'චණ්ඩා තං මහිංසී අනුබන්ධතූ'ති අක්කොසි. අථස්ස තථෙව අරඤ්ඤෙ මහිංසී උට්ඨාසි. දාරකො 'යං මම මාතා මුඛෙන කථෙසි තං මා හොතු, යං චිත්තෙන චින්තෙසි තං හොතූ'ති සච්චකිරියං අකාසි. මහිංසී තත්ථෙව බද්ධා විය අට්ඨාසි. එවං මම්මච්ඡෙදකොපි පයොගො චිත්තසණ්හතාය ඵරුසවාචා න හොති. මාතාපිතරො හි කදාචි පුත්තකෙ එවම්පි වදන්ති – 'චොරා වො ඛණ්ඩාඛණ්ඩිකං කරොන්තූ'ති, උප්පලපත්තම්පි ච නෙසං උපරි පතන්තං න ඉච්ඡන්ති. ආචරියුපජ්ඣායා ච කදාචි නිස්සිතකෙ එවං වදන්ති – 'කිං ඉමෙ අහිරිකා අනොත්තප්පිනො චරන්ති, නිද්ධමථ නෙ'ති; අථ ච නෙසං ආගමාධිගමසම්පත්තිං ඉච්ඡන්ති. යථා ච චිත්තසණ්හතාය ඵරුසවාචා න හොති, එවං වචනසණ්හතාය අඵරුසවාචාපි න හොති. න හි මාරාපෙතුකාමස්ස 'ඉමං සුඛං සයාපෙථා'ති වචනං අඵරුසවාචා හොති. චිත්තඵරුසතාය පනෙසා ඵරුසවාචාව. සා යං සන්ධාය පවත්තිතා තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා. තස්සා තයො සම්භාරා – අක්කොසිතබ්බො පරො, කුපිතචිත්තං, අක්කොසනන්ති.

අනත්ථවිඤ්ඤාපිකා කායවචීපයොගසමුට්ඨාපිකා අකුසලචෙතනා **'සම්ඵප්පලාපො'**. සො ආසෙවනමන්දතාය අප්පසාවජ්ජො. ආසෙවනමහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා – භාරතයුද්ධසීතාහරණාදිනිරත්ථකකථාපුරෙක්ඛාරතා, තථාරූපීකථාකථනඤ්චාති. පරෙ පන තං කථං අගණ්හන්තෙ කම්මපථභෙදො නත්ථි, පරෙන සම්ඵප්පලාපෙ ගහිතෙයෙව හොති.

අභිජ්ඣායතීති **'අභිජ්ඣා'**. පරභණ්ඩාභිමුඛී හුත්වා තන්නින්නතාය පවත්තතීති අත්ථො. සා 'අහො වත ඉදං මමස්සා'ති එවං පරභණ්ඩාභිජ්ඣායනලක්ඛණා. අදින්නාදානං විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ච. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා – පරභණ්ඩං, අත්තනො පරිණාමනඤ්චාති. පරභණ්ඩවත්ථුකෙ හි ලොභෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථභෙදො හොති යාව න 'අහො වත ඉදං මමස්සා'ති අත්තනො පරිණාමෙති.

හිතසුඛං බ්‍යාපාදයතීති **'බ්‍යාපාදො'**. සො පරවිනාසාය මනොපදොසලක්ඛණො. ඵරුසවාචා විය අප්පසාවජ්ජො මහාසාවජ්ජො ච. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා – පරසත්තො ච, තස්ස ච විනාසචින්තාති. පරසත්තවත්ථුකෙ හි කොධෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථභෙදො හොති යාව 'අහො වතායං උච්ඡිජ්ජෙය්‍ය විනස්සෙය්‍යා'ති තස්ස විනාසනං න චින්තෙසි.

යථාභුච්චගහණාභාවෙන මිච්ඡා පස්සතීති 'මිච්ඡාදිට්ඨි'. සා 'නත්ථි දින්න'න්තිආදිනා නයෙන විපරීතදස්සනලක්ඛණා. සම්ඵප්පලාපො විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ච. අපිච අනියතා අප්පසාවජ්ජා, නියතා මහාසාවජ්ජා. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා – වත්ථුනො ච ගහිතාකාරවිපරීතතා, යථා ච තං ගණ්හාති තථාභාවෙන තස්සුපට්ඨානන්ති. තත්ථ නත්ථිකාහෙතුකඅකිරියදිට්ඨීහි එව කම්මපථභෙදො හොති, න අඤ්ඤදිට්ඨීහි.

ඉමෙසං පන දසන්නං අකුසලකම්මපථානං ධම්මතො කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතො චාති පඤ්චහාකාරෙහි විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො –

තත්ථ **'ධම්මතො'**ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත චෙතනාධම්මාව හොන්ති, අභිජ්ඣාදයො තයො චෙතනාසම්පයුත්තා.

'කොට්ඨාසතො'ති පටිපාටියා සත්ත, මිච්ඡාදිට්ඨී චාති ඉමෙ අට්ඨ කම්මපථා එව හොන්ති; නො මූලානි. අභිජ්ඣාබ්‍යාපාදා කම්මපථා චෙව මූලානි ච. අභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා 'ලොභො අකුසලමූලං' හොති, බ්‍යාපාදො 'දොසො අකුසලමූලං'.

'ආරම්මණතො'ති පාණාතිපාතො ජීවිතින්ද්‍රියාරම්මණතො සඞ්ඛාරාරම්මණො හොති. අදින්නාදානං සත්තාරම්මණං වා හොති සඞ්ඛාරාරම්මණං වා. මිච්ඡාචාරො ඵොට්ඨබ්බවසෙන සඞ්ඛාරාරම්මණො හොති; සත්තාරම්මණොතිපි එකෙ. මුසාවාදො සත්තාරම්මණො වා, සඞ්ඛාරාරම්මණො වා. තථා පිසුණවාචා. ඵරුසවාචා සත්තාරම්මණාව. සම්ඵප්පලාපො දිට්ඨසුතමුතවිඤ්ඤාතවසෙන සත්තාරම්මණො වා සඞ්ඛාරාරම්මණො වා. තථා අභිජ්ඣා. බ්‍යාපාදො සත්තාරම්මණොව. මිච්ඡාදිට්ඨි තෙභූමකධම්මවසෙන සඞ්ඛාරාරම්මණාව.

'වෙදනාතො'ති පාණාතිපාතො දුක්ඛවෙදනො හොති. කිඤ්චාපි හි රාජානො චොරං දිස්වා හසමානාපි 'ගච්ඡථ නං ඝාතෙථා'ති වදන්ති, සන්නිට්ඨාපකචෙතනා පන නෙසං දුක්ඛසම්පයුත්තාව හොති . අදින්නාදානං තිවෙදනං. තඤ්හි පරභණ්ඩං දිස්වා හට්ඨතුට්ඨස්ස ගණ්හතො සුඛවෙදනං හොති, භීතතසිතස්ස ගණ්හතො දුක්ඛවෙදනං. තථා විපාකනිස්සන්දඵලානි පච්චවෙක්ඛන්තස්ස. ගහණකාලෙ මජ්ඣත්තභාවෙ ඨිතස්ස පන ගණ්හතො අදුක්ඛමසුඛවෙදනං හොතීති. මිච්ඡාචාරො සුඛමජ්ඣත්තවසෙන ද්විවෙදනො. සන්නිට්ඨාපකචිත්තෙ පන මජ්ඣත්තවෙදනො න හොති. මුසාවාදො අදින්නාදානෙ වුත්තනයෙනෙව තිවෙදනො; තථා පිසුණවාචා. ඵරුසවාචා දුක්ඛවෙදනා. සම්ඵප්පලාපො තිවෙදනො. පරෙසු හි සාධුකාරං දෙන්තෙසු චෙලුක්ඛෙපාදීනි ඛිපන්තෙසු හට්ඨතුට්ඨස්ස සීතාහරණභාරතයුද්ධාදීනි කථනකාලෙ සො සුඛවෙදනො හොති. පඨමං දින්නවෙතනෙන එකෙන පච්ඡා ආගන්ත්වා 'ආදිතො පට්ඨාය කථෙහී'ති වුත්තෙ 'අනනුසන්ධිකං පකිණ්ණකකථං කථෙස්සාමි නු ඛො නො'ති දොමනස්සිතස්ස කථනකාලෙ දුක්ඛවෙදනො හොති, මජ්ඣත්තස්ස කථයතො අදුක්ඛමසුඛවෙදනො හොති. අභිජ්ඣා සුඛමජ්ඣත්තවසෙන ද්විවෙදනා; තථා මිච්ඡාදිට්ඨි. බ්‍යාපාදො දුක්ඛවෙදනො.

'මූලතො'ති පාණාතිපාතො දොසමොහවසෙන ද්විමූලකො හොති. අදින්නාදානං දොසමොහවසෙන වා ලොභමොහවසෙන වා. මිච්ඡාචාරො ලොභමොහවසෙන. මුසාවාදො දොසමොහවසෙන වා ලොභමොහවසෙන වා; තථා පිසුණවාචා සම්ඵප්පලාපො ච. ඵරුසවාචා දොසමොහවසෙන. අභිජ්ඣා මොහවසෙන එකමූලා; තථා බ්‍යාපාදො. මිච්ඡාදිට්ඨි ලොභමොහවසෙන ද්විමූලාති.

අකුසලකම්මපථකථා නිට්ඨිතා.

කුසලකම්මපථකථා

පාණාතිපාතාදීහි පන විරතියො අනභිජ්ඣාඅබ්‍යාපාදසම්මාදිට්ඨියො චාති ඉමෙ දස කුසලකම්මපථා නාම. තත්ථ පාණාතිපාතාදයො වුත්තත්ථා එව. පාණාතිපාතාදීහි එතාය විරමන්ති, සයං වා විරමති, විරමණමත්තමෙව වා එතන්ති **විරති**. යා පාණාතිපාතා විරමන්තස්ස ''යා තස්මිං සමයෙ පාණාතිපාතා ආරති විරතී''ති (ධ. ස. 299-301) එවං වුත්තා කුසලචිත්තසම්පයුත්තා විරති, සා පභෙදතො තිවිධා හොති – සම්පත්තවිරති, සමාදානවිරති, සමුච්ඡෙදවිරතීති.

තත්ථ අසමාදින්නසික්ඛාපදානං අත්තනො ජාතිවයබාහුසච්චාදීනි පච්චවෙක්ඛිත්වා 'අයුත්තං අම්හාකං එවරූපං පාපං කාතු'න්ති සම්පත්තං වත්ථුං අවීතික්කමන්තානං උප්පජ්ජමානා විරති **'සම්පත්තවිරතී'**ති වෙදිතබ්බා – සීහළදීපෙ **චක්කනඋපාසකස්ස** විය. තස්ස කිර දහරකාලෙයෙව මාතුයා රොගො උප්පජ්ජි. වෙජ්ජෙන ච 'අල්ලසසමංසං ලද්ධුං වට්ටතී'ති වුත්තං. තතො චක්කනස්ස භාතා 'ගච්ඡ, තාත, ඛෙත්තං ආහිණ්ඩාහී'ති චක්කනං පෙසෙසි. සො තත්ථ ගතො. තස්මිඤ්ච සමයෙ එකො සසො තරුණසස්සං ඛාදිතුං ආගතො හොති. සො තං දිස්වාව වෙගෙන ධාවන්තො වල්ලියා බද්ධො 'කිරි කිරී'ති සද්දමකාසි. චක්කනො තෙන සද්දෙන ගන්ත්වා තං ගහෙත්වා චින්තෙසි – 'මාතු භෙසජ්ජං කරොමී'ති. පුන චින්තෙසි – 'න මෙතං පතිරූපං ය්වාහං මාතු ජීවිතකාරණා පරං ජීවිතා වොරොපෙය්‍යා'න්ති. අථ නං 'ගච්ඡ, අරඤ්ඤෙ සසෙහි සද්ධිං තිණොදකං පරිභුඤ්ජා'ති මුඤ්චි. භාතරා ච 'කිං තාත සසො ලද්ධො'ති පුච්ඡිතො තං පවත්තිං ආචික්ඛි. තතො නං භාතා පරිභාසි. සො මාතුසන්තිකං ගන්ත්වා 'යතො අහං ජාතො නාභිජානාමි සඤ්චිච්ච පාණං ජීවිතා වොරොපෙතා'ති සච්චං වත්වා අට්ඨාසි. තාවදෙවස්ස මාතා අරොගා අහොසි.

සමාදින්නසික්ඛාපදානං පන සික්ඛාපදසමාදානෙ ච තතුත්තරිඤ්ච අත්තනො ජීවිතම්පි පරිච්චජිත්වා වත්ථුං අවීතික්කමන්තානං උප්පජ්ජමානා විරති **'සමාදානවිරතී'**ති වෙදිතබ්බා. **උත්තරවඩ්ඪමානපබ්බතවාසීඋපාසකස්ස** විය. සො කිර අම්බරියවිහාරවාසිනො **පිඞ්ගලබුද්ධරක්ඛිතත්ථෙරස්ස** සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි ගහෙත්වා ඛෙත්තං කසති. අථස්ස ගොණො නට්ඨො. සො තං ගවෙසන්තො උත්තරවඩ්ඪමානපබ්බතං ආරුහි. තත්‍ර නං මහාසප්පො අග්ගහෙසි.

සො චින්තෙසි – ‘ඉමායස්ස තිඛිණවාසියා සීසං ඡින්දාමී’ති. පුන චින්තෙසි – ‘න මෙතං පතිරූපං ය්වාහං භාවනීයස්ස ගරුනො සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි ගහෙත්වා භින්දෙය්‍යා’න්ති එවං යාවතතියං චින්තෙත්වා ‘ජීවිතං පරිච්චජාමි, න සික්ඛාපද’න්ති අංසෙ ඨපිතං තිඛිණදණ්ඩවාසිං අරඤ්ඤෙ ඡඩ්ඩෙසි. තාවදෙව නං මහාවාළො මුඤ්චිත්වා අගමාසීති.

අරියමග්ගසම්පයුත්තා පන විරති **‘සමුච්ඡෙදවිරතී’**ති වෙදිතබ්බා, යස්සා උප්පත්තිතො පභුති ‘පාණං ඝාතෙස්සාමී’ති අරියපුග්ගලානං චිත්තම්පි නුප්පජ්ජතීති.

ඉදානි යථා අකුසලානං එවං ඉමෙසම්පි කුසලකම්මපථානං ධම්මතො කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතොති පඤ්චහාකාරෙහි විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො –

තත්ථ **‘ධම්මතො’**ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත චෙතනාපි වට්ටන්ති, විරතියොපි; අන්තෙ තයො චෙතනාසම්පයුත්තාව.

‘කොට්ඨාසතො’ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා එව, නො මූලානි. අන්තෙ තයො කම්මපථා චෙව මූලානි ච. අනභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා ‘අලොභො කුසලමූලං’ හොති. අබ්‍යාපාදො ‘අදොසො කුසලමූලං’, සම්මාදිට්ඨි ‘අමොහො කුසලමූලං’.

‘ආරම්මණතො’ති පාණාතිපාතාදීනං ආරම්මණානෙව එතෙසං ආරම්මණානි. වීතික්කමිතබ්බතොයෙව හි වෙරමණී නාම හොති. යථා පන නිබ්බානාරම්මණො අරියමග්ගො කිලෙසෙ පජහති, එවං ජීවිතින්ද්‍රියාදිආරම්මණාපෙතෙ කම්මපථා පාණාතිපාතාදීනි දුස්සීල්‍යානි පජහන්තීති වෙදිතබ්බා.

‘වෙදනාතො’ති සබ්බෙ සුඛවෙදනා වා හොන්ති මජ්ඣත්තවෙදනා වා. කුසලං පත්වා හි දුක්ඛවෙදනා නාම නත්ථි.

‘මූලතො’ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස අලොභඅදොසඅමොහවසෙන තිමූලා හොන්ති; ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා. අනභිජ්ඣා ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා හොති; ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන එකමූලා. අලොභො පන අත්තනාව අත්තනො මූලං න හොති. අබ්‍යාපාදෙපි එසෙව නයො. සම්මාදිට්ඨි අලොභාදොසවසෙන ද්විමූලාව හොති. ඉමෙ දස කුසලකම්මපථා නාම.

කම්මපථසංසන්දනකථා

ඉදානි ඉමස්මිං ඨානෙ කම්මපථසංසන්දනං නාම වෙදිතබ්බං. පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන හි උප්පන්නො අසංවරො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. මනොඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො තීණිපි කම්මානි හොන්ති – සො හි කායද්වාරෙ චොපනප්පත්තො අකුසලං කායකම්මං හොති, වචීද්වාරෙ අකුසලං වචීකම්මං, උභයත්ථ චොපනං අප්පත්තො අකුසලං මනොකම්මං. පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. චොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං කායකම්මමෙව හොති, වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං වචීකම්මමෙව හොති, මනොඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං කායදුච්චරිතං අකුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුබ්බිධං වචීදුච්චරිතං අකුසලං වචීකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොදුච්චරිතං අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො සංවරොපි කුසලං මනොකම්මමෙව හොති. මනොඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො පන අයම්පි, අසංවරො විය, තීණිපි කම්මානි හොන්ති. පඤ්චසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි කුසලං මනොකම්මමෙව හොති, චොපනකායසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං කායකම්මමෙව හොති, වාචාසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං වචීකම්මමෙව හොති, මනොසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං කායසුචරිතං කුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුබ්බිධං වචීසුචරිතං කුසලං වචීකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොසුචරිතං කුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

අකුසලං කායකම්මං පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති; මනොඵස්සද්වාරවසෙනෙව උප්පජ්ජති. තථා අකුසලං වචීකම්මං. අකුසලං මනොකම්මං පන ඡඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; තං කායවචීද්වාරෙසු චොපනං පත්තං අකුසලං කායවචීකම්මං හොති, චොපනං අප්පත්තං අකුසලං මනොකම්මමෙව. යථා ච පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන, එවං පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙනපි අකුසලං කායකම්මං නුප්පජ්ජති, චොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන පන වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන ච උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති. අකුසලං වචීකම්මම්පි පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති, චොපනකායවාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති. අකුසලං මනොකම්මං අට්ඨඅසංවරද්වාරවසෙනපි උප්පජ්ජතෙව. කුසලකායකම්මාදීසුපි එසෙව නයො.

අයං පන විසෙසො – යථා අකුසලකායකම්මවචීකම්මානි මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජන්ති, න තථා එතානි. එතානි පන කායඞ්ගවාචඞ්ගං අචොපෙත්වා සික්ඛාපදානි ගණ්හන්තස්ස මනොසංවරද්වාරෙපි උප්පජ්ජන්ති එව. තත්ථ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං තිවිධකම්මද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති, පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති; ‘යම්දං

චක්ඛුසම්ඵස්සපච්චයා උප්පජ්ජති වෙදයිතං, සුඛං වා දුක්ඛං වා අදුක්ඛමසුඛං වා’ති ඉමිනා පන නයෙන ඡඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; අට්ඨඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති, අට්ඨසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; දසඅකුසලකම්මපථවසෙන නුප්පජ්ජති, දසකුසලකම්මපථවසෙන උප්පජ්ජති; තස්මා ඉදම්පි චිත්තං තිවිධකම්මද්වාරවසෙන වා උප්පන්නං හොතු, ඡඵස්සද්වාරවසෙන වා, අට්ඨසංවරද්වාරවසෙන වා දසකුසලකම්මපථවසෙන වා. ‘‘කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති…පෙ…. රූපාරම්මණං වා…පෙ…. ධම්මාරම්මණං වා’’ති වුත්තෙ සබ්බං වුත්තමෙව හොතීති.

ද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

යං යං වා පනාරබ්භාති එත්ථ අයං යොජනා – හෙට්ඨා වුත්තෙසු රූපාරම්මණාදීසු රූපාරම්මණං වා ආරබ්භ, ආරම්මණං කත්වාති අත්ථො. සද්දාරම්මණං වා…පෙ…. ධම්මාරම්මණං වා ආරබ්භ උප්පන්නං හොති. එත්තාවතා එතස්ස චිත්තස්ස එතෙසු ආරම්මණෙසු යංකිඤ්චි එකමෙව ආරම්මණං අනුඤ්ඤාතසදිසං හොති. ඉදඤ්ච එකස්මිං සමයෙ එකස්ස වා පුග්ගලස්ස රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං පුන අඤ්ඤස්මිං සමයෙ අඤ්ඤස්ස වා පුග්ගලස්ස සද්දාදීසුපි අඤ්ඤතරං ආරම්මණං ආරබ්භ උප්පජ්ජති එව. එවං උප්පජ්ජමානස්ස චස්ස එකස්මිං භවෙ පඨමං රූපාරම්මණං ආරබ්භ පවත්ති හොති, පච්ඡා සද්දාරම්මණන්ති අයම්පි කමො නත්ථි. රූපාදීසු චාපි පඨමං නීලාරම්මණං පච්ඡා පීතාරම්මණන්ති අයම්පි නියමො නත්ථි. ඉති ඉමං සබ්බාරම්මණතඤ්චෙව, කමාභාවඤ්ච, කමාභාවෙපි ච නීලපීතාදීසු නියමාභාවං දස්සෙතුං ‘යං යං වා පනාරබ්භා’ති ආහ. ඉදං වුත්තං හොති – ඉමෙසු රූපාදීසු න යංකිඤ්චි එකමෙව, අථ ඛො යං යං වා පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති. එවං උප්පජ්ජමානම්පි ච ‘පඨමං රූපාරම්මණං පච්ඡා සද්දාරම්මණං ආරබ්භා’ති එවම්පි අනුප්පජ්ජිත්වා යං යං වා පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති; ‘පටිලොමතො වා අනුලොමතො වා, එකන්තරිකද්වන්තරිකාදිනයෙන වා, රූපාරම්මණාදීසු යං වා තං වා ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නං හොතී’ති අත්ථො. රූපාරම්මණෙසුපි ච ‘පඨමං නීලාරම්මණං පච්ඡා පීතාරම්මණ’න්ති ඉමිනාපි නියමෙන අනුප්පජ්ජිත්වා, යං යං වා පනාරබ්භ ‘නීලපීතකාදීසු රූපාරම්මණෙසු යං වා තං වා රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං හොතී’ති අත්ථො. සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො. අයං තාව එකා යොජනා.

අයං පන අපරා – රූපං ආරම්මණං එතස්සාති රූපාරම්මණං…පෙ…. ධම්මො ආරම්මණං එතස්සාති ධම්මාරම්මණං . ඉති රූපාරම්මණං වා…පෙ…. ධම්මාරම්මණං වා චිත්තං උප්පන්නං හොතීති වත්වා පුන ‘යං යං වා පනාරබ්භා’ති ආහ. තස්සත්ථො – එතෙසු රූපාදීසු හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව යං වා තං වා පන ආරබ්භ උප්පන්නං හොතීති. **මහාඅට්ඨකථායං** පන යෙවාපනකෙ අභිනවං නත්ථි, හෙට්ඨා ගහිතමෙව ගහිත’න්ති වත්වා ‘රූපං වා ආරබ්භ…පෙ…. ධම්මං වා ආරබ්භ, ඉදං වා ඉදං වා ආරබ්භාති කථෙතුං ඉදං වුත්ත’න්ති එත්තකමෙව ආගතං.

ධම්මුද්දෙසවාරො

ඵස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා

තස්මිං සමයෙති ඉදං අනියමනිද්දිට්ඨස්ස සමයස්ස නියමතො පටිනිද්දෙසවචනං. තස්මා ‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සමයෙ ඵස්සො හොති…පෙ…. අවික්ඛෙපො හොතී’ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යථෙව චිත්තං එවං ඵස්සාදීසුපි ඵස්සො හොති. කිං හොති? ‘කාමාවචරො හොති, කුසලො හොති, උප්පන්නො හොති, සොමනස්සසහගතො හොතී’තිආදිනා නයෙන ලබ්භමානපදවසෙන යොජනා කාතබ්බා. වෙදනායඤ්හි ‘සොමනස්සසහගතා’ති පඤ්ඤින්ද්‍රියෙ ච ‘ඤාණසම්පයුත්ත’න්ති න ලබ්භති, තස්මා ‘ලබ්භමානපදවසෙනා’ති වුත්තං. ඉදං අට්ඨකථාමුත්තකං ආචරියානං මතං; න පනෙතං සාරතො දට්ඨබ්බං.

කස්මා පනෙත්ථ ඵස්සොව පඨමං වුත්තොති? චිත්තස්ස පඨමාභිනිපාතත්තා. ආරම්මණස්මිඤ්හි චිත්තස්ස පඨමාභිනිපාතො හුත්වා ඵස්සො ආරම්මණං ඵුසමානො උප්පජ්ජති, තස්මා පඨමං වුත්තො. ඵස්සෙන පන ඵුසිත්වා වෙදනාය වෙදයති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානාති, චෙතනාය චෙතෙති. තෙන වුත්තං – ‘‘ඵුට්ඨො, භික්ඛවෙ, වෙදෙති, ඵුට්ඨො සඤ්ජානාති ඵුට්ඨො චෙතෙතී’’ති.

අපිච , අයං ඵස්සො නාම යථා පාසාදං පත්වා ථම්භො නාම සෙසදබ්බසම්භාරානං බලවපච්චයො, තුලාසඞ්ඝාටභිත්තිපාදකූටගොපානසීපක්ඛපාසකමුඛවට්ටියො ථම්භාබද්ධා ථම්භෙ පතිට්ඨිතා, එවමෙව සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං බලවපච්චයො හොති. ථම්භසදිසො හි එස. අවසෙසා දබ්බසම්භාරසදිසාති. තස්මාපි පඨමං වුත්තො. ඉදං පන අකාරණං. එකචිත්තස්මිඤ්හි උප්පන්නධම්මානං ‘අයං පඨමං උප්පන්නො අයං පච්ඡා’ති ඉදං වත්තුං න ලබ්භා. බලවපච්චයභාවෙපි ඵස්සස්ස කාරණං න දිස්සති. දෙසනාවාරෙනෙව පන ඵස්සො පඨමං වුත්තො. වෙදනා හොති ඵස්සො හොති, සඤ්ඤා හොති ඵස්සො හොති, චෙතනා හොති ඵස්සො හොති, චිත්තං හොති ඵස්සො හොති, වෙදනා හොති සඤ්ඤා හොති, චෙතනා හොති විතක්කො හොතීති ආහරිතුම්පි හි වට්ටෙය්‍ය. දෙසනාවාරෙන පන ඵස්සොව පඨමං වුත්තොති වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං සෙසධම්මෙසුපි පුබ්බාපරක්කමො නාම න පරියෙසිතබ්බො. වචනත්ථලක්ඛණරසාදීහි පන ධම්මා එව පරියෙසිතබ්බා.

සෙය්‍යථිදං – ඵුසතීති **ඵස්සො**. ස්වායං ඵුසනලක්ඛණො, සඞ්ඝට්ටනරසො, සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො, ආපාථගතවිසයපදට්ඨානො.

අයඤ්හි අරූපධම්මොපි සමානො ආරම්මණෙ ඵුසනාකාරෙනෙව පවත්තතීති ඵුසනලක්ඛණො. එකදෙසෙන ච අනල්ලීයමානොපි රූපං විය චක්ඛුං, සද්දො විය ච සොතං, චිත්තං ආරම්මණඤ්ච සඞ්ඝට්ටෙතීති සඞ්ඝට්ටනරසො. වත්ථාරම්මණසඞ්ඝට්ටනතො වා උප්පන්නත්තා සම්පත්තිඅත්ථෙනපි රසෙන සඞ්ඝට්ටනරසොති වෙදිතබ්බො. වුත්තඤ්හෙතං අට්ඨකථායං – ‘‘චතුභූමකඵස්සො හි නොඵුසනලක්ඛණො නාම නත්ථි. සඞ්ඝට්ටනරසො පන පඤ්චද්වාරිකොව හොති. පඤ්චද්වාරිකස්ස හි ඵුසනලක්ඛණොතිපි සඞ්ඝට්ටනරසොතිපි නාමං; මනොද්වාරිකස්ස ඵුසනලක්ඛණොත්වෙව නාමං, න සඞ්ඝට්ටනරසො’’ති.

ඉදඤ්ච වත්වා ඉදං සුත්තං ආභතං – ‘‘යථා, මහාරාජ, ද්වෙ මෙණ්ඩා යුජ්ඣෙය්‍යුං, තෙසු යථා එකො මෙණ්ඩො එවං චක්ඛු දට්ඨබ්බං, යථා දුතියො මෙණ්ඩො එවං රූපං දට්ඨබ්බං; යථා තෙසං සන්නිපාතො එවං ඵස්සො දට්ඨබ්බො’’. එවං ඵුසනලක්ඛණො ච ඵස්සො, සඞ්ඝට්ටනරසො ච. ‘‘යථා, මහාරාජ, ද්වෙ සම්මා වජ්ජෙය්‍යුං…පෙ…. ද්වෙ පාණී වජ්ජෙය්‍යුං, යථා එකො පාණී එවං චක්ඛු දට්ඨබ්බං, යථා දුතියො පාණී එවං රූපං දට්ඨබ්බං, යථා තෙසං සන්නිපාතො එවං ඵස්සො දට්ඨබ්බො. එවං ඵුසනලක්ඛණො ච ඵස්සො සඞ්ඝට්ටනරසො චා’’ති (මි. ප. 2.3.8) විත්ථාරො.

යථා වා ‘‘චක්ඛුනා රූපං දිස්වා’’තිආදීසු (ධ. ස. 1352, 1354) චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි චක්ඛුආදිනාමෙන වුත්තානි, එවමිධාපි තානි චක්ඛුආදිනාමෙන වුත්තානීති වෙදිතබ්බානි. තස්මා ‘එවං චක්ඛු දට්ඨබ්බ’න්තිආදීසු එවං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං දට්ඨබ්බන්ති ඉමිනා නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. එවං සන්තෙ චිත්තාරම්මණසඞ්ඝට්ටනතො ඉමස්මිම්පි සුත්තෙ කිච්චට්ඨෙනෙව රසෙන සඞ්ඝට්ටනරසොති සිද්ධො හොති.

තිකසන්නිපාතසඞ්ඛාතස්ස පන අත්තනො කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතත්තා සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානො. අයඤ්හි තත්ථ තත්ථ ‘‘තිණ්ණං සඞ්ගති ඵස්සො’’ති එවං කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතොති. ඉමස්ස ච සුත්තපදස්ස තිණ්ණං සඞ්ගතියා ඵස්සොති අයමත්ථො; න සඞ්ගතිමත්තමෙව ඵස්සොති.

එවං පවෙදිතත්තා පන තෙනෙවාකාරෙන පච්චුපට්ඨාතීති සන්නිපාතපච්චුපට්ඨානොති වුත්තො. ඵලට්ඨෙන පන පච්චුපට්ඨානෙනෙස වෙදනාපච්චුපට්ඨානො නාම හොති. වෙදනඤ්හෙස පච්චුපට්ඨාපෙති උප්පාදෙතීති අත්ථො. උප්පාදයමානො ච යථා බහිද්ධා උණ්හපච්චයාපි ලාඛාසඞ්ඛාතධාතුනිස්සිතා උස්මා අත්තනො නිස්සයෙ මුදුභාවකාරී හොති, න අත්තනො පච්චයභූතෙපි බහිද්ධා වීතච්චිතඞ්ගාරසඞ්ඛාතෙ උණ්හභාවෙ, එවං වත්ථාරම්මණසඞ්ඛාතඅඤ්ඤපච්චයොපි සමානො, චිත්තනිස්සිතත්තා අත්තනො නිස්සයභූතෙ චිත්තෙ එව එස වෙදනුප්පාදකො හොති, න අත්තනො පච්චයභූතෙපි වත්ථුම්හි ආරම්මණෙ වාති වෙදිතබ්බො. තජ්ජාසමන්නාහාරෙන පන ඉන්ද්‍රියෙන ච පරික්ඛතෙ විසයෙ අනන්තරායෙන උප්පජ්ජනතො එස ආපාථගතවිසයපදට්ඨානොති වුච්චති.

වෙදයතීති **වෙදනා**. සා වෙදයිතලක්ඛණා, අනුභවනරසා ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසා වා, චෙතසිකඅස්සාදපච්චුපට්ඨානා, පස්සද්ධිපදට්ඨානා.

‘චතුභූමිකවෙදනා හි නොවෙදයිතලක්ඛණා නාම නත්ථි. අනුභවනරසතා පන සුඛවෙදනායමෙව ලබ්භතී’ති වත්වා පුන තං වාදං පටික්ඛිපිත්වා ‘සුඛවෙදනා වා හොතු, දුක්ඛවෙදනා වා, අදුක්ඛමසුඛවෙදනා වා, සබ්බා අනුභවනරසා’ති වත්වා අයමත්ථො දීපිතො – ආරම්මණරසානුභවනට්ඨානං පත්වා සෙසසම්පයුත්තධම්මා එකදෙසමත්තකමෙව අනුභවන්ති. ඵස්සස්ස හි ඵුසනමත්තකමෙව හොති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානනමත්තකමෙව, චෙතනාය චෙතනාමත්තකමෙව, විඤ්ඤාණස්ස විජානනමත්තකමෙව. එකංසතො පන ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාමිභාවෙන වෙදනාව ආරම්මණරසං අනුභවති.

රාජා විය හි වෙදනා, සූදො විය සෙසධම්මා. යථා සූදො නානාරසභොජනං සම්පාදෙත්වා පෙළාය පක්ඛිපිත්වා ලඤ්ඡනං දත්වා රඤ්ඤො සන්තිකෙ ඔතාරෙත්වා ලඤ්ඡනං භින්දිත්වා පෙළං විවරිත්වා සබ්බසූපබ්‍යඤ්ජනෙහි අග්ගග්ගං ආදාය භාජනෙ පක්ඛිපිත්වා සදොසනිද්දොසභාවවීමංසනත්ථං අජ්ඣොහරති, තතො රඤ්ඤො නානග්ගරසභොජනං උපනාමෙති. රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාමී හුත්වා ඉච්ඡිතිච්ඡිතං භුඤ්ජති. තත්ථ හි සූදස්ස භත්තවීමංසනමත්තමිව අවසෙසධම්මානං ආරම්මණරසස්ස එකදෙසානුභවනං. යථා හි සූදො භත්තෙකදෙසමත්තමෙව වීමංසති එවං සෙසධම්මාපි ආරම්මණරසෙකදෙසමෙව අනුභවන්ති. යථා පන රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාමී හුත්වා යදිච්ඡකං භුඤ්ජති, එවං වෙදනාපි ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාමිභාවෙන ආරම්මණරසං අනුභවති. තස්මා අනුභවනරසාති වුච්චති.

දුතියෙ අත්ථවිකප්පෙ අයං ඉධ අධිප්පෙතා වෙදනා යථා වා තථා වා ආරම්මණස්ස ඉට්ඨාකාරමෙව සම්භුඤ්ජතීති ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසාති වුත්තා. චෙතසිකඅස්සාදතො පනෙසා අත්තනො සභාවෙනෙව උපට්ඨානං සන්ධාය චෙතසිකඅස්සාදපච්චුපට්ඨානාති වුත්තා. යස්මා පන ‘‘පස්සද්ධිකායො සුඛං වෙදෙති’’ තස්මා පස්සද්ධිපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

නීලාදිභෙදං ආරම්මණං සඤ්ජානාතීති **සඤ්ඤා**. සා සඤ්ජානනලක්ඛණා පච්චාභිඤ්ඤාණරසා. චතුභූමිකසඤ්ඤා හි නොසඤ්ජානනලක්ඛණා නාම නත්ථි . සබ්බා සඤ්ජානනලක්ඛණාව. යා පනෙත්ථ අභිඤ්ඤාණෙන සඤ්ජානාති සා පච්චාභිඤ්ඤාණරසා නාම හොති.

තස්සා, වඩ්ඪකිස්ස දාරුම්හි අභිඤ්ඤාණං කත්වා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන තං පච්චාභිජානනකාලෙ, පුරිසස්ස කාළතිලකාදිඅභිඤ්ඤාණං සල්ලක්ඛෙත්වා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන අසුකො නාම එසොති තස්ස පච්චාභිජානනකාලෙ, රඤ්ඤො පිළන්ධනගොපකභණ්ඩාගාරිකස්ස තස්මිං තස්මිං පිළන්ධනෙ නාමපණ්ණකං බන්ධිත්වා 'අසුකං පිළන්ධනං නාම ආහරා'ති වුත්තෙ දීපං ජාලෙත්වා රතනගබ්භං පවිසිත්වා පණ්ණං වාචෙත්වා තස්ස තස්සෙව පිළන්ධනස්ස ආහරණකාලෙ ච පවත්ති වෙදිතබ්බා.

අපරො නයො – සබ්බසඞ්ගාහිකවසෙන හි සඤ්ජානනලක්ඛණා සඤ්ඤා. පුනසඤ්ජානනපච්චයනිමිත්තකරණරසා, දාරුආදීසු තච්ඡකාදයො විය. යථාගහිතනිමිත්තවසෙන අභිනිවෙසකරණපච්චුපට්ඨානා, හත්ථිදස්සකඅන්ධා විය. ආරම්මණෙ අනොගාළ්හවුත්තිතාය අචිරට්ඨානපච්චුපට්ඨානා වා, විජ්ජු විය. යථාඋපට්ඨිතවිසයපදට්ඨානා, තිණපුරිසකෙසු මිගපොතකානං 'පුරිසා'ති උප්පන්නසඤ්ඤා විය. යා පනෙත්ථ ඤාණසම්පයුත්තා හොති සා සඤ්ඤා ඤාණමෙව අනුවත්තති. සසම්භාරපථවීආදීසු සෙසධම්මා පථවීආදීනි වියාති වෙදිතබ්බා.

චෙතයතීති **චෙතනා** සද්ධිං අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණෙ අභිසන්දහතීති අත්ථො. සා චෙතයිතලක්ඛණා, චෙතනාභාවලක්ඛණාති අත්ථො. ආයූහනරසා. චතුභූමිකචෙතනා හි නොචෙතයිතලක්ඛණා නාම නත්ථි. සබ්බා චෙතයිතලක්ඛණාව. ආයූහනරසතා පන කුසලාකුසලෙසු එව හොති. කුසලාකුසලකම්මායූහනට්ඨානඤ්හි පත්වා සෙසසම්පයුත්තධම්මානං එකදෙසමත්තකමෙව කිච්චං හොති. චෙතනා පන අතිරෙකඋස්සාහා අතිරෙකවායාමා, දිගුණුස්සාහා දිගුණවායාමා. තෙනාහු පොරාණා – ''ථාවරියසභාවසණ්ඨිතා ච පනෙසා චෙතනා''ති. **ථාවරියොති** ඛෙත්තසාමී වුච්චති. යථා ඛෙත්තසාමී පුරිසො පඤ්චපණ්ණාස බලිපුරිසෙ ගහෙත්වා 'ලායිස්සාමී'ති එකතො ඛෙත්තං ඔතරති. තස්ස අතිරෙකො උස්සාහො අතිරෙකො වායාමො, දිගුණො උස්සාහො දිගුණො වායාමො හොති, 'නිරන්තරං ගණ්හථා'තිආදීනි වදති, සීමං ආචික්ඛති, තෙසං සුරාභත්තගන්ධමාලාදීනි ජානාති, මග්ගං සමකං හරති. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං . ඛෙත්තසාමිපුරිසො විය හි චෙතනා. පඤ්චපණ්ණාස බලිපුරිසා විය චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පන්නා පඤ්චපණ්ණාස කුසලා ධම්මා. ඛෙත්තසාමිපුරිසස්ස දිගුණුස්සාහදිගුණවායාමකරණකාලො විය කුසලාකුසලකම්මායූහනට්ඨානං පත්වා චෙතනාය දිගුණුස්සාහො දිගුණවායාමො හොති. එවමස්සා ආයූහනරසතා වෙදිතබ්බා.

සා පනෙසා සංවිදහනපච්චුපට්ඨානා. සංවිදහමානා හි අයං උපට්ඨාති, සකිච්චපරකිච්චසාධකා, ජෙට්ඨසිස්සමහාවඩ්ඪකීආදයො විය. යථා හි ජෙට්ඨසිස්සො උපජ්ඣායං දූරතොව ආගච්ඡන්තං දිස්වා සයං අධීයමානො ඉතරෙපි දාරකෙ අත්තනො අත්තනො අජ්ඣයනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්හි අධීයිතුං ආරද්ධෙ තෙපි අධීයන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ච මහාවඩ්ඪකී සයං තච්ඡන්තො ඉතරෙපි තච්ඡකෙ අත්තනො අත්තනො තච්ඡනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්හි තච්ඡිතුං ආරද්ධෙ තෙපි තච්ඡන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ච යොධනායකො සයං යුජ්ඣමානො ඉතරෙපි යොධෙ සම්පහාරවුත්තියං පවත්තයති, තස්මිඤ්හි යුජ්ඣිතුං ආරද්ධෙ තෙපි අනිවත්තමානා යුජ්ඣන්ති, තදනුවත්තිතාය. එවමෙසාපි අත්තනො කිච්චෙන ආරම්මණෙ පවත්තමානා අඤ්ඤෙපි සම්පයුත්තධම්මෙ අත්තනො අත්තනො කිරියාය පවත්තෙති. තස්සා හි අත්තනො කිච්චං ආරද්ධාය, තංසම්පයුත්තාපි ආරභන්ති. තෙන වුත්තං – 'සකිච්චපරකිච්චසාධකා, ජෙට්ඨසිස්සමහාවඩ්ඪකීආදයො වියා'ති. අච්චායිකකම්මානුස්සරණාදීසු ච පනායං සම්පයුත්තානං උස්සාහනභාවෙන පවත්තමානා පාකටා හොතීති වෙදිතබ්බා.

'ආරම්මණං චින්තෙතී'ති චිත්තන්ති නයෙන චිත්තස්ස වචනත්ථො වුත්තො එව. ලක්ඛණාදිතො පන විජානනලක්ඛණං චිත්තං, පුබ්බඞ්ගමරසං, සන්දහනපච්චුපට්ඨානං, නාමරූපපදට්ඨානං. චතුභූමකචිත්තඤ්හි නොවිජානනලක්ඛණං නාම නත්ථි. සබ්බං විජානනලක්ඛණමෙව. ද්වාරං පන පත්වා ආරම්මණවිභාවනට්ඨානෙ චිත්තං පුබ්බඞ්ගමං පුරෙචාරිකං හොති. චක්ඛුනා හි දිට්ඨං රූපාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති…පෙ…. මනෙන විඤ්ඤාතං ධම්මාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති. යථා හි නගරගුත්තිකො නාම නගරමජ්ඣෙ සිඞ්ඝාටකෙ නිසීදිත්වා 'අයං නෙවාසිකො අයං ආගන්තුකො'ති ආගතාගතං ජනං උපධාරෙති වවත්ථපෙති – එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං. වුත්තම්පි චෙතං මහාථෙරෙන – ''යථා, මහාරාජ , නගරගුත්තිකො නාම මජ්ඣෙ නගරස්ස සිඞ්ඝාටකෙ නිසින්නො පුරත්ථිමතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍ය… පච්ඡිමතො… දක්ඛිණතො… උත්තරතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍ය, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යං චක්ඛුනා රූපං පස්සති තං විඤ්ඤාණෙන විජානාති, යං සොතෙන සද්දං සුණාති, ඝානෙන ගන්ධං ඝායති, ජිව්හාය රසං සායති, කායෙන ඵොට්ඨබ්බං ඵුසති, මනසා ධම්මං විජානාති, තං විඤ්ඤාණෙන විජානාතී''ති (මි. ප. 2.3.12). එවං ද්වාරං පත්වා ආරම්මණවිභාවනට්ඨානෙ චිත්තමෙව පුබ්බඞ්ගමං පුරෙචාරිකං. තස්මා පුබ්බඞ්ගමරසන්ති වුච්චති.

තදෙතං පච්ඡිමං පච්ඡිමං උප්පජ්ජමානං පුරිමං පුරිමං නිරන්තරං කත්වා සන්දහනමෙව උපට්ඨාතීති සන්දහනපච්චුපට්ඨානං. පඤ්චවොකාරභවෙ පනස්ස නියමතො නාමරූපං, චතුවොකාරභවෙ නාමමෙව පදට්ඨානං. තස්මා නාමරූපපදට්ඨානන්ති වුත්තං.

කිං පනෙතං චිත්තං පුරිමනිද්දිට්ඨචිත්තෙන සද්ධිං එකමෙව උදාහු අඤ්ඤන්ති? එකමෙව. අථ කස්මා පුරිමනිද්දිට්ඨං පුන වුත්තන්ති? අවිචාරිතං එතං අට්ඨකථායං. අයං පනෙත්ථ යුත්ති – යථා හි රූපාදීනි උපාදාය පඤ්ඤත්තා සූරියාදයො න අත්ථතො රූපාදීහි අඤ්ඤෙ හොන්ති, තෙනෙව යස්මිං සමයෙ සූරියො උදෙති තස්මිං සමයෙ තස්ස තෙජසඞ්ඛාතං රූපම්පීති. එවං වුච්චමානෙපි න රූපාදීහි අඤ්ඤො සූරියො නාම අත්ථි. න තථා චිත්තං; ඵස්සාදයො ධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤාපියති; අත්ථතො පනෙතං තෙහි අඤ්ඤමෙව. තෙන 'යස්මිං සමයෙ චිත්තං උප්පන්නං හොති එකංසෙනෙව තස්මිං සමයෙ ඵස්සාදීහි අත්ථතො අඤ්ඤමෙව තං හොතී'ති ඉමස්සත්ථස්ස දීපනත්ථාය එතං පුන වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යථා ච ''යස්මිං සමයෙ රූපූපපත්තියා මග්ගං භාවෙති...පෙ.... පඨවීකසිණං, තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොති වෙදනා හොතී''තිආදීසු (ධ. ස. 160) පන භාවෙන්තෙන වවත්ථාපිතෙ සමයෙ යො භාවෙති න සො අත්ථතො උප්පජ්ජති නාම, තෙනෙව තත්ථ යථා ''ඵස්සො හොති වෙදනා හොතී''ති වුත්තං, න එවං ''යො භාවෙති සො හොතී''ති වුත්තං. ''යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොතී''තිආදීසු පන චිත්තෙන වවත්ථාපිතෙ සමයෙ සමයවවත්ථාපිතං චිත්තං න තථා අත්ථතො නුප්පජ්ජති . යථෙව පන තදා 'ඵස්සො හොති වෙදනා හොති', තථා 'චිත්තම්පි හොතී'ති ඉමස්සපි අත්ථස්ස දීපනත්ථමිදං පුන වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. ඉදං පනෙත්ථ සන්නිට්ඨානං – උද්දෙසවාරෙ සඞ්ගණ්හනත්ථං නිද්දෙසවාරෙ ච විභජනත්ථං පුරිමෙන හි 'චිත්ත'-සද්දෙන කෙවලං සමයො වවත්ථාපිතො. තස්මිං පන චිත්තෙන වවත්ථාපිතසමයෙ යෙ ධම්මා හොන්ති තෙසං දස්සනත්ථං ''ඵස්සො හොති''තිආදි ආරද්ධං. චිත්තඤ්චාපි තස්මිං සමයෙ හොතියෙව. තස්මා තස්සාපි සඞ්ගණ්හනත්ථමෙතං පුන වුත්තං. ඉමස්මිඤ්ච ඨානෙ එතස්මිං අවුච්චමානෙ ''කතමං තස්මිං සමයෙ චිත්ත''න්ති න සක්කා භවෙය්‍ය නිද්දෙසවාරෙ විභජිතුං. එවමස්ස විභජනංයෙව පරිහායෙථ. තස්මා තස්ස නිද්දෙසවාරෙ විභජනත්ථම්පි එතඤ්ච වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යස්මා වා ''උප්පන්නං හොතී''ති එත්ථ චිත්තං උප්පන්නන්ති එතං දෙසනාසීසමෙව, 'න පන චිත්තං එකමෙව උප්පජ්ජතී'ති අට්ඨකථායං විචාරිතං, තස්මා චිත්තං ''උප්පන්න''න්ති එත්ථාපි චිත්තමත්තමෙව අග්ගහෙත්වා පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව චිත්තං ගහිතං. එවං තත්ථ සඞ්ඛෙපතො සබ්බෙපි චිත්තචෙතසිකධම්මෙ ගහෙත්වා ඉධ සරූපෙන පභෙදතො දස්සෙතුං ''ඵස්සො හොති''තිආදි ආරද්ධං. ඉති ඵස්සාදයො විය චිත්තම්පි වුත්තමෙවාති වෙදිතබ්බං.

ධම්මුද්දෙසවාරො

ඣානඞ්ගරාසිවණ්ණනා

විතක්කෙතීති **විතක්කො;** විතක්කනං වා විතක්කො; ඌහනන්ති වුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණො. සො හි ආරම්මණෙ චිත්තං ආරොපෙති. යථා හි කොචි රාජවල්ලභං ඤාතිං වා මිත්තං වා නිස්සාය රාජගෙහං ආරොහති, එවං විතක්කං නිස්සාය චිත්තං ආරම්මණං ආරොහති. තස්මා සො ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණොති වුත්තො. නාගසෙනත්ථෙරො පනාහ – ආකොටනලක්ඛණො විතක්කො. ''යථා, මහාරාජ, භෙරී ආකොටිතා අථ පච්ඡා අනුරවති අනුසද්දායති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යථා ආකොටනා එවං විතක්කො දට්ඨබ්බො. යථා පච්ඡා අනුරවනා අනුසද්දායනා එවං විචාරො දට්ඨබ්බො''ති (මි. ප. 2.3.14 ථොකං විසදිසං). ස්වායං ආහනනපරියාහනනරසො. තථා හි තෙන යොගාවචරො ආරම්මණං විතක්කාහතං විතක්කපරියාහතං කරොතීති වුච්චති. ආරම්මණෙ චිත්තස්ස ආනයනපච්චුපට්ඨානො.

ආරම්මණෙ තෙන චිත්තං විචරතීති **විචාරො;** විචරණං වා විචාරො. අනුසඤ්චරණන්ති වුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණානුමජ්ජනලක්ඛණො. තත්ථ සහජාතානුයොජනරසො. චිත්තස්ස අනුප්පබන්ධපච්චුපට්ඨානො. සන්තෙපි ච නෙසං කත්ථචි අවියොගෙ ඔළාරිකට්ඨෙන පුබ්බඞ්ගමට්ඨෙන ච ඝණ්ටාභිඝාතො විය අභිනිරොපනට්ඨෙන ච චෙතසො පඨමාභිනිපාතො විතක්කො . සුඛුමට්ඨෙන අනුමජ්ජනසභාවට්ඨෙන ච ඝණ්ටානුරවො විය අනුප්පබන්ධො විචාරො. විප්ඵාරවා චෙත්ථ විතක්කො, පඨමුප්පත්තිකාලෙ පරිප්ඵන්දභූතො චිත්තස්ස. ආකාසෙ උප්පතිතුකාමස්ස පක්ඛිනො පක්ඛවික්ඛෙපො විය. පදුමාභිමුඛපාතො විය ච ගන්ධානුබද්ධචෙතසො භමරස්ස. සන්තවුත්ති විචාරො නාතිපරිප්ඵන්දනභාවො චිත්තස්ස, ආකාසෙ උප්පතිතස්ස පක්ඛිනො පක්ඛප්පසාරණං විය, පරිබ්භමනං විය ච පදුමාභිමුඛපතිතස්ස භමරස්ස පදුමස්ස උපරිභාගෙ.

අට්ඨකථායං පන ''ආකාසෙ ගච්ඡතො මහාසකුණස්ස උභොහි පක්ඛෙහි වාතං ගහෙත්වා පක්ඛෙ සන්නිසීදාපෙත්වා ගමනං විය ආරම්මණෙ චෙතසො අභිනිරොපනභාවෙන පවත්තො විතක්කො. සො හි එකග්ගො හුත්වා අප්පෙති වාතග්ගහණත්ථං පක්ඛෙ ඵන්දාපයමානස්ස ගමනං විය. අනුමජ්ජභාවෙන පවත්තො විචාරො. සො හි ආරම්මණං අනුමජ්ජතීති වුත්තං, තං අනුප්පබන්ධනෙන පවත්තියං අතිවිය යුජ්ජති. සො පන නෙසං විසෙසො පඨමදුතියජ්ඣානෙසු පාකටො හොති. අපිච මලග්ගහිතං කංසභාජනං එකෙන හත්ථෙන දළ්හං ගහෙත්වා ඉතරෙන හත්ථෙන චුණ්ණතෙලවාලණ්ඩුපකෙන පරිමජ්ජන්තස්ස දළ්හග්ගහණහත්ථො විය විතක්කො, පරිමජ්ජනහත්ථො විය විචාරො. තථා කුම්භකාරස්ස දණ්ඩප්පහාරෙන චක්කං භමයිත්වා භාජනං කරොන්තස්ස උප්පීළනහත්ථො විය විතක්කො, ඉතො චිතො ච සඤ්චරණහත්ථො විය විචාරො. තථා මණ්ඩලං කරොන්තස්ස මජ්ඣෙ සන්නිරුම්භිත්වා ඨිතකණ්ටකො විය අභිනිරොපනො විතක්කො, බහිපරිබ්භමනකණ්ටකො විය අනුමජ්ජමානො විචාරො.

පිණයතීති **පීති**. සා සම්පියායනලක්ඛණා. කායචිත්තපීණනරසා, ඵරණරසා වා. ඔදග්‍යපච්චුපට්ඨානා. සා පනෙසා ඛුද්දිකාපීති, ඛණිකාපීති, ඔක්කන්තිකාපීති, උබ්බෙගාපීති, ඵරණාපීතීති පඤ්චවිධා හොති.

තත්ථ ඛුද්දිකාපීති සරීරෙ ලොමහංසමත්තමෙව කාතුං සක්කොති. ඛණිකාපීති ඛණෙ ඛණෙ විජ්ජුප්පාදසදිසා හොති. ඔක්කන්තිකාපීති , සමුද්දතීරං වීචි විය, කායං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වා භිජ්ජති. උබ්බෙගාපීති බලවතී හොති, කායං උද්ධග්ගං කත්වා ආකාසෙ ලඞ්ඝාපනප්පමාණප්පත්තා. තථා හි පුණ්ණවල්ලිකවාසී මහාතිස්සත්ථෙරො පුණ්ණමදිවසෙ සායං චෙතියඞ්ගණං ගන්ත්වා චන්දාලොකං දිස්වා මහාචෙතියාභිමුඛො හුත්වා ‘ඉමාය වත වෙලාය චතස්සො පරිසා මහාචෙතියං වන්දන්තී’ති පකතියා දිට්ඨාරම්මණවසෙන බුද්ධාරම්මණං උබ්බෙගං පීතිං උප්පාදෙත්වා සුධාතලෙ පහටචිත්‍රගෙණ්ඩුකො විය ආකාසෙ උප්පතිත්වා මහාචෙතියඞ්ගණෙයෙව අට්ඨාසි.

තථා ගිරිකණ්ඩකවිහාරස්ස උපනිස්සයෙ වත්තකාලකගාමෙ එකා කුලධීතාපි බලවබුද්ධාරම්මණාය උබ්බෙගාය පීතියා ආකාසෙ ලඞ්ඝෙසි. තස්සා කිර මාතාපිතරො සායං ධම්මසවනත්ථාය විහාරං ගච්ඡන්තා ‘අම්ම, ත්වං ගරුභාරා, අකාලෙ විචරිතුං න සක්කොසි, මයං තුය්හං පත්තිං කත්වා ධම්මං සොස්සාමා’ති අගමංසු. සා ගන්තුකාමාපි තෙසං වචනං පටිබාහිතුං අසක්කොන්තී ඝරෙ ඔහීයිත්වා ඝරද්වාරෙ ඨත්වා චන්දාලොකෙන ගිරිකණ්ඩකෙ ආකාසචෙතියඞ්ගණං ඔලොකෙන්තී චෙතියස්ස දීපපූජං අද්දස. චතස්සො ච පරිසා මාලාගන්ධාදීහි චෙතියපූජං කත්වා පදක්ඛිණං කරොන්තියො භික්ඛුසඞ්ඝස්ස ච ගණසජ්ඣායසද්දං අස්සොසි. අථස්සා ‘ධඤ්ඤා වතිමෙ මනුස්සා යෙ විහාරං ගන්ත්වා එවරූපෙ චෙතියඞ්ගණෙ අනුසඤ්චරිතුං එවරූපඤ්ච මධුරං ධම්මකථං සොතුං ලභන්තී’ති මුත්තරාසිසදිසං චෙතියං පස්සන්තියා එව උබ්බෙගාපීති උදපාදි. සා ආකාසෙ ලඞ්ඝිත්වා මාතාපිතූනං පුරිමතරංයෙව ආකාසතො චෙතියඞ්ගණෙ ඔරුය්හ චෙතියං වන්දිත්වා ධම්මං සුණමානා අට්ඨාසි. අථ නං මාතාපිතරො ආගන්ත්වා ‘අම්ම, ත්වං කතරෙන මග්ගෙන ආගතාසී’ති පුච්ඡිංසු. සා ‘ආකාසෙන ආගතාම්හි, න මග්ගෙනා’ති වත්වා ‘අම්ම, ආකාසෙන නාම ඛීණාසවා සඤ්චරන්ති, ත්වං කථං ආගතා’ති පුට්ඨා ආහ – ‘මය්හං චන්දාලොකෙන චෙතියං ඔලොකෙන්තියා ඨිතාය බුද්ධාරම්මණා බලවපීති උප්පජ්ජති, අථාහං නෙව අත්තනො ඨිතභාවං න නිසින්නභාවං අඤ්ඤාසිං, ගහිතනිමිත්තෙනෙව පන ආකාසං ලඞ්ඝිත්වා චෙතියඞ්ගණෙ පතිට්ඨිතාම්හී’ති. එවං උබ්බෙගාපීති ආකාසෙ ලඞ්ඝාපනප්පමාණා හොති.

ඵරණපීතියා පන උප්පන්නාය සකලසරීරං ධමිත්වා පූරිතවත්ථි විය, මහතා උදකොඝෙන පක්ඛන්දපබ්බතකුච්ඡි විය ච අනුපරිප්ඵුටං හොති. සා පනෙසා පඤ්චවිධා පීති ගබ්භං ගණ්හන්තී පරිපාකං ගච්ඡන්තී දුවිධං පස්සද්ධිං පරිපූරෙති – කායපස්සද්ධිඤ්ච චිත්තපස්සද්ධිඤ්ච. පස්සද්ධි ගබ්භං ගණ්හන්තී පරිපාකං ගච්ඡන්තී දුවිධං සුඛං පරිපූරෙති – කායිකං චෙතසිකඤ්ච. සුඛං ගබ්භං ගණ්හන්තං පරිපාකං ගච්ඡන්තං තිවිධං සමාධිං පරිපූරෙති – ඛණිකසමාධිං උපචාරසමාධිං අප්පනාසමාධින්ති. තාසු ඨපෙත්වා අප්පනාසමාධිපූරිකං ඉතරා ද්වෙපි ඉධ යුජ්ජන්ති.

සුඛයතීති **සුඛං;** යස්ස උප්පජ්ජති තං සුඛිතං කරොතීති අත්ථො. සුට්ඨු වා ඛාදති, ඛනති ච කායචිත්තාබාධන්ති සුඛං. සොමනස්සවෙදනායෙතං නාමං. තස්ස ලක්ඛණාදීනි වෙදනාපදෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

අපරො නයො – සාතලක්ඛණං සුඛං, සම්පයුත්තානං උපබ්‍රූහනරසං, අනුග්ගහණපච්චුපට්ඨානං. සතිපි ච නෙසං පීතිසුඛානං කත්ථචි අවිප්පයොගෙ, ඉට්ඨාරම්මණපටිලාභතුට්ඨි පීති; පටිලද්ධරසානුභවනං සුඛං. යත්ථ පීති තත්ථ සුඛං. යත්ථ සුඛං තත්ථ න නියමතො පීති. සඞ්ඛාරක්ඛන්ධසඞ්ගහිතා පීති, වෙදනාක්ඛන්ධසඞ්ගහිතං සුඛං. කන්තාරඛින්නස්ස වනන්තොදකදස්සනසවනෙසු විය පීති. වනච්ඡායාපවෙසනඋදකපරිභොගෙසු විය සුඛං.

යථා හි පුරිසො මහාකන්තාරමග්ගං පටිපන්නො සම්මපරෙතො තසිතො පිපාසිතො පටිපථෙ පුරිසං දිස්වා ‘කත්ථ පානීයං අත්ථී’ති පුච්ඡෙය්‍ය. සො ‘අටවිං උත්තරිත්වා ජාතස්සරවනසණ්ඩො අත්ථි, තත්ථ ගන්ත්වා ලභිස්සසී’ති වදෙය්‍ය. සො තස්ස කථං සුත්වා හට්ඨපහට්ඨො භවෙය්‍ය. තතො ගච්ඡන්තො භූමියං පතිතානි උප්පලදලනාලපත්තාදීනි දිස්වා සුට්ඨුතරං හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ගච්ඡන්තො අල්ලවත්ථෙ අල්ලකෙසෙ පුරිසෙ පස්සෙය්‍ය, වනකුක්කුටමොරාදීනං සද්දං සුණෙය්‍ය, ජාතස්සරපරියන්තෙ ජාතං මණිජාලසදිසං නීලවනසණ්ඩං පස්සෙය්‍ය, සරෙ ජාතානි උප්පලපදුමකුමුදාදීනි පස්සෙය්‍ය, අච්ඡං විප්පසන්නං උදකං පස්සෙය්‍ය. සො භිය්‍යො භිය්‍යො හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ජාතස්සරං ඔතරිත්වා යථාරුචි න්හත්වා ච පිවිත්වා ච පටිප්පස්සද්ධදරථො භිසමුළාලපොක්ඛරාදීනි ඛාදිත්වා නීලුප්පලාදීනි පිළන්ධිත්වා මන්දාලකමූලානි ඛන්ධෙ කරිත්වා උත්තරිත්වා සාටකං නිවාසෙත්වා, උදකසාටකං ආතපෙ කත්වා, සීතච්ඡායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ නිපන්නො ‘අහො සුඛං, අහො සුඛ’න්ති වදෙය්‍ය. එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

තස්ස හි පුරිසස්ස ජාතස්සරවනසණ්ඩසවනතො පට්ඨාය යාව උදකදස්සනා හට්ඨපහට්ඨකාලො විය පුබ්බභාගාරම්මණෙ හට්ඨපහට්ඨාකාරා පීති. න්හත්වා ච පිවිත්වා ච සීතච්ඡායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ ‘අහො සුඛං, අහො සුඛ’න්ති වදතො නිපන්නකාලො විය බලවප්පත්තං ආරම්මණරසානුභවනාකාරසණ්ඨිතං සුඛං. තස්මිං තස්මිං සමයෙ පාකටභාවතො චෙතං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. යත්ථ පන පීති සුඛම්පි තත්ථ අත්ථීති වුත්තමෙවෙතං.

චිත්තස්සෙකග්ගතාති චිත්තස්ස එකග්ගභාවො; සමාධිස්සෙතං නාමං. ලක්ඛණාදීසු පනස්ස අට්ඨකථායං තාව වුත්තං – ‘‘පාමොක්ඛලක්ඛණො ච සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො ච’’. යථා හි කූටාගාරකණ්ණිකා සෙසදබ්බසම්භාරානං

ආබන්ධනතො පමුඛා හොති එවමෙව සබ්බකුසලධම්මානං සමාධිචිත්තෙන ඉජ්ඣනතො සබ්බෙසම්පි තෙසං ධම්මානං සමාධි පාමොක්ඛො හොති. තෙන වුත්තං –

‘‘යථා, මහාරාජ, කූටාගාරස්ස යා කාචි ගොපානසියො සබ්බා තා කූටඞ්ගමා හොන්ති, කූටනින්නා කූටසමොසරණා, කූටං තාසං අග්ගමක්ඛායති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යෙ කෙචි කුසලා ධම්මා සබ්බෙ තෙ සමාධිනින්නා හොන්ති, සමාධිපොණා, සමාධිපබ්භාරා, සමාධි තෙසං අග්ගමක්ඛායතී’’ති (මි. ප. 2.1.14).

යථා ච සෙනඞ්ගං පත්වා රාජා නාම යත්ථ යත්ථ සෙනා ඔසීදති තං තං ඨානං ගච්ඡති, තස්ස ගතගතට්ඨානෙ සෙනා පරිපූරති, පරසෙනා භිජ්ජිත්වා රාජානමෙව අනුවත්තති, එවමෙව සහජාතධම්මානං වික්ඛිපිතුං විප්පකිරිතුං අප්පදානතො සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො නාම හොතීති.

අපරො පන නයො – අයං චිත්තස්සෙකග්ගතාසඞ්ඛාතො සමාධි නාම අවිසාරලක්ඛණො වා අවික්ඛෙපලක්ඛණො වා, සහජාතධම්මානං, සම්පිණ්ඩනරසො න්හානියචුණ්ණානං උදකං විය, උපසමපච්චුපට්ඨානො ඤාණපච්චුපට්ඨානො වා. ‘‘සමාහිතො යථාභූතං ජානාති පස්සතී’’ති හි වුත්තං. විසෙසතො සුඛපදට්ඨානො, නිවාතෙ දීපච්චීනං ඨිති විය චෙතසො ඨිතීති දට්ඨබ්බො.

ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා

සද්දහන්ති එතාය, සයං වා සද්දහති, සද්දහනමත්තමෙව වා එසාති **සද්ධා**. සාව අස්සද්ධියස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. අධිමොක්ඛලක්ඛණෙ වා ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සද්ධාව ඉන්ද්‍රියං **සද්ධින්ද්‍රියං**. සා පනෙසා සම්පසාදනලක්ඛණා ච සද්ධා සම්පක්ඛන්දනලක්ඛණා ච.

යථා හි රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස උදකප්පසාදකො මණි උදකෙ පක්ඛිත්තො පඞ්කසෙවාලපණකකද්දමං සන්නිසීදාපෙති, උදකං අච්ඡං කරොති විප්පසන්නං අනාවිලං, එවමෙව සද්ධා උප්පජ්ජමානා නීවරණෙ වික්ඛම්භෙති, කිලෙසෙ සන්නිසීදාපෙති, චිත්තං පසාදෙති, අනාවිලං කරොති. පසන්නෙන චිත්තෙන යොගාවචරො කුලපුත්තො දානං දෙති, සීලං සමාදියති, උපොසථකම්මං කරොති, භාවනං ආරභති. එවං තාව සද්ධා සම්පසාදනලක්ඛණාති වෙදිතබ්බා. තෙනාහ **ආයස්මා නාගසෙනො** –

‘‘යථා, මහාරාජ, රාජා චක්කවත්ති චතුරඞ්ගිනියා සෙනාය සද්ධිං අද්ධානමග්ගප්පටිපන්නො පරිත්තං උදකං තරෙය්‍ය, තං උදකං හත්ථීහි ච අස්සෙහි ච රථෙහි ච පත්තීහි ච සඞ්ඛුභිතං භවෙය්‍ය ආවිලං ලුළිතං කලලීභූතං, උත්තිණ්ණො ච රාජා චක්කවත්ති මනුස්සෙ ආණාපෙය්‍ය ‘පානීයං භණෙ ආහරථ, තං පිවිස්සාමී’ති. රඤ්ඤො ච උදකප්පසාදකො මණි භවෙය්‍ය. ‘එවං දෙවා’ති ඛො තෙ මනුස්සා රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පටිස්සුත්වා තං උදකප්පසාදකං මණිං උදකෙ පක්ඛිපෙය්‍යුං. තස්මිං උදකෙ පක්ඛිත්තමත්තෙ පඞ්කසෙවාලපණකං විගච්ඡෙය්‍ය, කද්දමො ච සන්නිසීදෙය්‍ය, අච්ඡං භවෙය්‍ය උදකං විප්පසන්නං අනාවිලං, තතො රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පානීයං උපනාමෙය්‍යුං – ‘පිවතු දෙවො පානීය’න්ති.

‘‘යථා , මහාරාජ, උදකං එවං චිත්තං දට්ඨබ්බං. යථා තෙ මනුස්සා එවං යොගාවචරො දට්ඨබ්බො. යථා පඞ්කසෙවාලපණකං කද්දමො ච එවං කිලෙසා දට්ඨබ්බා. යථා උදකප්පසාදකො මණි එවං සද්ධා දට්ඨබ්බා. යථා උදකප්පසාදකෙ මණිම්හි පක්ඛිත්තමත්තෙ පඞ්කසෙවාලපණකං විගච්ඡති කද්දමො ච සන්නිසීදති, අච්ඡං භවති උදකං විප්පසන්නං අනාවිලං, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සද්ධා උප්පජ්ජමානා නීවරණෙ වික්ඛම්භෙති, විනීවරණං චිත්තං හොති අච්ඡං විප්පසන්නං අනාවිල’’න්ති (මි. ප. 2.1.10).

යථා පන කුම්භිලමකරගාහරක්ඛසාදිකිණ්ණං පූරං මහානදිං ආගම්ම භීරුකජනො උභොසු තීරෙසු තිට්ඨති. සඞ්ගාමසූරො පන මහායොධො ආගන්ත්වා ‘කස්මා ඨිතත්ථා’ති පුච්ඡිත්වා ‘සප්පටිභයභාවෙන ඔතරිතුං න විසහාමා’ති වුත්තෙ සුනිසිතං අසිං ගහෙත්වා ‘මම පච්ඡතො එථ, මා භායිත්ථා’ති වත්වා නදිං ඔතරිත්වා ආගතාගතෙ කුම්භිලාදයො පටිබාහිත්වා ඔරිමතීරතො මනුස්සානං සොත්ථිභාවං කරොන්තො පාරිමතීරං නෙති. පාරිමතීරතොපි සොත්ථිනා ඔරිමතීරං ආනෙති. එවමෙව දානං දදතො සීලං රක්ඛතො උපොසථකම්මං කරොතො භාවනං ආරභතො සද්ධා පුබ්බඞ්ගමා පුරෙචාරිකා හොති. තෙන වුත්තං ‘සම්පක්ඛන්දනලක්ඛණා ච සද්ධා’ති.

අපරො නයො – සද්දහනලක්ඛණා සද්ධා, ඔකප්පනලක්ඛණා වා. පසාදනරසා උදකප්පසාදකමණි විය, පක්ඛන්දනරසා වා ඔඝුත්තරණො විය. අකාලුසියපච්චුපට්ඨානා, අධිමුත්තිපච්චුපට්ඨානා වා. සද්ධෙය්‍යවත්ථුපදට්ඨානා සොතාපත්තියඞ්ගපදට්ඨානා වා, සා හත්ථවිත්තබීජානි විය දට්ඨබ්බා.

වීරස්ස භාවො වීරියං, වීරානං වා කම්මං වීරියං. විධිනා වා නයෙන උපායෙන ඊරයිතබ්බං පවත්තයිතබ්බන්ති වීරියං. තදෙව කොසජ්ජස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. පග්ගහණලක්ඛණෙ වා ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. වීරියමෙව ඉන්ද්‍රියං **වීරියින්ද්‍රියං**. තං පනෙතං උපත්ථම්භනලක්ඛණඤ්ච වීරියං පග්ගහණලක්ඛණඤ්ච. යථා හි ජිණ්ණඝරං ආගන්තුකෙන ථූණුපත්ථම්භෙන තිට්ඨති, එවමෙව යොගාවචරො වීරියුපත්ථම්භෙන උපත්ථම්භිතො හුත්වා

සබ්බකුසලධම්මෙහි න හායති, න පරිහායති. එවං තාවස්ස උපත්ථම්භනලක්ඛණතා වෙදිතබ්බා. තෙනාහ **ථෙරො නාගසෙනො** –

‘‘යථා , මහාරාජ, පුරිසො ගෙහෙ පතන්තෙ තමඤ්ඤෙන දාරුනා උපත්ථම්භෙය්‍ය, උපත්ථම්භිතං සන්තං එවං තං ගෙහං න පතෙය්‍ය, එවමෙව ඛො මහාරාජ උපත්ථම්භනලක්ඛණං වීරියං, වීරියුපත්ථම්භිතා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න හායන්ති න පරිහායන්තී’’ති (මි. ප. 2.1.12).

යථා වා පන ඛුද්දිකාය ච මහතිකාය ච සෙනාය සඞ්ගාමෙ පවත්තෙ ඛුද්දිකා සෙනා ඔලීයෙය්‍ය, තතො රඤ්ඤො ආරොචෙය්‍ය, රාජා බලවාහනං පෙසෙය්‍ය, තෙන පග්ගහිතා සකසෙනා පරසෙනං පරාජෙය්‍ය, එවමෙව වීරියං සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං ඔලීයිතුං ඔසක්කිතුං න දෙති, උක්ඛිපති, පග්ගණ්හාති. තෙන වුත්තං ‘පග්ගහණලක්ඛණඤ්ච වීරිය’න්ති.

අපරො නයො – උස්සාහලක්ඛණං වීරියං, සහජාතානං උපත්ථම්භනරසං, අසංසීදනභාවපච්චුපට්ඨානං, ‘‘සංවිග්ගො යොනිසො පදහතී’’ති (අ. නි. 4.113) වචනතො සංවෙගපදට්ඨානං, වීරියාරම්භවත්ථුපදට්ඨානං වා. සම්මා ආරද්ධං සබ්බාසං සම්පත්තීනං මූලං හොතීති දට්ඨබ්බං.

සරන්ති එතාය, සයං වා සරති, සරණමත්තමෙව වා එසාති සති. සාව මුට්ඨස්සච්චස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං, උපට්ඨානලක්ඛණෙ වා ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සති එව ඉන්ද්‍රියං **සතින්ද්‍රියං**. සා පනෙසා අපිලාපනලක්ඛණා ච සති උපග්ගණ්හනලක්ඛණා ච. යථා හි රඤ්ඤො භණ්ඩාගාරිකො දසවිධං රතනං ගොපයන්තො සායංපාතං රාජානං ඉස්සරියසම්පත්තිං සල්ලක්ඛාපෙති සාරෙති, එවමෙව සති කුසලං ධම්මං සල්ලක්ඛාපෙති සරාපෙති. තෙනාහ **ථෙරො** –

‘‘යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස භණ්ඩාගාරිකො රාජානං චක්කවත්තිං සායංපාතං යසං සරාපෙති – ‘එත්තකා, දෙව, හත්ථී, එත්තකා අස්සා, එත්තකා රථා, එත්තකා පත්තී, එත්තකං හිරඤ්ඤං, එත්තකං සුවණ්ණං, එත්තකං සබ්බං සාපතෙය්‍යං, තං දෙවො සරතූ’ති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති කුසලෙ ධම්මෙ අපිලාපෙති – ඉමෙ චත්තාරො සතිපට්ඨානා, ඉමෙ චත්තාරො සම්මප්පධානා, ඉමෙ චත්තාරො ඉද්ධිපාදා, ඉමානි පඤ්චින්ද්‍රියානි, ඉමානි පඤ්ච බලානි, ඉමෙ සත්ත බොජ්ඣඞ්ගා, අයං අරියො අට්ඨඞ්ගිකො මග්ගො, අයං සමථො, අයං විපස්සනා, අයං විජ්ජා, අයං විමුත්ති, ඉමෙ ලොකුත්තරා ධම්මාති. එවං ඛො, මහාරාජ, අපිලාපනලක්ඛණා සතී’’ති (මි. ප. 2.1.13).

යථා පන රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො අහිතෙ ච හිතෙ ච ඤත්වා අහිතෙ අපයාපෙති, හිතෙ උපයාපෙති, එවමෙව සති හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසිත්වා ‘ඉමෙ කායදුච්චරිතාදයො ධම්මා අහිතා’ති අහිතෙ ධම්මෙ අපනුදෙති , ‘ඉමෙ කායසුචරිතාදයො ධම්මා හිතා’ති හිතෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හාති. තෙනාහ ථෙරො –

‘‘යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්කවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො හිතාහිතෙ ජානාති ‘ඉමෙ රඤ්ඤො හිතා ඉමෙ අහිතා, ඉමෙ උපකාරා ඉමෙ අනුපකාරා’ති, තතො අහිතෙ අපනුදෙති හිතෙ උපග්ගණ්හාති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති උප්පජ්ජමානා හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසති ‘ඉමෙ ධම්මා හිතා ඉමෙ ධම්මා අහිතා, ඉමෙ ධම්මා උපකාරා ඉමෙ ධම්මා අනුපකාරා’ති , තතො අහිතෙ ධම්මෙ අපනුදෙති හිතෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හාති. එවං ඛො, මහාරාජ, උපග්ගණ්හනලක්ඛණා සතී’’ති (මි. ප. 2.1.13).

අපරො නයො – අපිලාපනලක්ඛණා සති, අසම්මොසනරසා, ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා විසයාභිමුඛීභාවපච්චුපට්ඨානා වා, ථිරසඤ්ඤාපදට්ඨානා, කායාදිසතිපට්ඨානපදට්ඨානා වා, ආරම්මණෙ දළ්හං පතිට්ඨිතත්තා පන එසිකා විය, චක්ඛුද්වාරාදිරක්ඛණතො දොවාරිකො විය ච දට්ඨබ්බා.

ආරම්මණෙ චිත්තං සම්මා අධියති ඨපෙතීති සමාධි. සොව වික්ඛෙපස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. අවික්ඛෙපලක්ඛණෙ වා ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සමාධියෙව ඉන්ද්‍රියං **සමාධින්ද්‍රියං**. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

පජානාතීති පඤ්ඤා. කිං පජානාති? ‘ඉදං දුක්ඛ’න්තිආදිනා නයෙන අරියසච්චානි. **අට්ඨකථායං** පන ‘පඤ්ඤාපෙතීති පඤ්ඤා’ති වුත්තං. කින්ති පඤ්ඤාපෙතීති? අනිච්චං දුක්ඛං අනත්තාති පඤ්ඤාපෙති. සාව අවිජ්ජාය අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. දස්සනලක්ඛණෙ වා ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාව ඉන්ද්‍රියං **පඤ්ඤින්ද්‍රියං**. සා පනෙසා ඔභාසනලක්ඛණා ච පඤ්ඤා පජානනලක්ඛණා ච. යථා හි චතුභිත්තිකෙ ගෙහෙ රත්තිභාගෙ දීපෙ ජලිතෙ අන්ධකාරො නිරුජ්ඣති ආලොකො පාතුභවති, එවමෙව ඔභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා. පඤ්ඤොභාසසමො ඔභාසො නාම නත්ථි. පඤ්ඤවතො හි එකපල්ලඞ්කෙන නිසින්නස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා හොති. තෙනාහ **ථෙරො** –

‘‘යථා, මහාරාජ, පුරිසො අන්ධකාරෙ ගෙහෙ පදීපං පවෙසෙය්‍ය, පවිට්ඨො පදීපො අන්ධකාරං විද්ධංසෙති, ඔභාසං ජනෙති, ආලොකං විදංසෙති, පාකටානි ච රූපානි කරොති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා අවිජ්ජන්ධකාරං විද්ධංසෙති, විජ්ජොභාසං ජනෙති, ඤාණාලොකං විදංසෙති, පාකටානි ච අරියසච්චානි කරොති. එවං ඛො, මහාරාජ, ඔභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා’’ති (මි. ප. 2.1.15).

යථා පන ඡෙකො භිසක්කො ආතුරානං සප්පායාසප්පායානි භොජනානි ජානාති, එවං පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා කුසලාකුසලෙ සෙවිතබ්බාසෙවිතබ්බෙ හීනප්පණීතකණ්හසුක්කසප්පටිභාගඅප්පටිභාගෙ ධම්මෙ පජානාති. වුත්තම්පි චෙතං **ධම්මසෙනාපතිනා** – ‘‘පජානාති පජානාතීති ඛො, ආවුසො, තස්මා පඤ්ඤවාති වුච්චති. කිඤ්ච පජානාති? ඉදං දුක්ඛන්ති පජානාතී’’ති (ම. නි. 1.449) විත්ථාරෙතබ්බං. එවමස්සා පජානනලක්ඛණතා වෙදිතබ්බා.

අපරො නයො – යථාසභාවපටිවෙධලක්ඛණා පඤ්ඤා; අක්ඛලිතපටිවෙධලක්ඛණා වා කුසලිස්සාසඛිත්තඋසුපටිවෙධො විය. විසයොභාසරසා පදීපො විය. අසම්මොහපච්චුපට්ඨානා අරඤ්ඤගතසුදෙසකො විය.

මනතීති මනො; විජානාතීති අත්ථො. **අට්ඨකථාචරියා** පනාහු – නාළියා මිනමානො විය, මහාතුලාය ධාරයමානො විය ච, ආරම්මණං මිනති පජානාතීති මනොති. තදෙව මනනලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. මනොව ඉන්ද්‍රියං **මනින්ද්‍රියං**. හෙට්ඨා වුත්තචිත්තස්සෙවෙතං වෙවචනං.

පීතිසොමනස්සසම්පයොගතො සොභනං මනො අස්සාති සුමනො. සුමනස්ස භාවො සොමනස්සං. සාතලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සොමනස්සමෙව ඉන්ද්‍රියං **සොමනස්සින්ද්‍රියං**. හෙට්ඨා වුත්තවෙදනායෙවෙතං වෙවචනං.

ජීවන්ති තෙන තංසම්පයුත්තකා ධම්මාති ජීවිතං. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. ජීවිතමෙව ඉන්ද්‍රියං **ජීවිතින්ද්‍රියං**. තං පවත්තසන්තතාධිපතෙය්‍යං හොති. ලක්ඛණාදීහි පන අත්තනා අවිනිභුත්තානං ධම්මානං අනුපාලනලක්ඛණං ජීවිතින්ද්‍රියං, තෙසං පවත්තනරසං, තෙසංයෙව ඨපනපච්චුපට්ඨානං, යාපයිතබ්බධම්මපදට්ඨානං. සන්තෙපි ච අනුපාලනලක්ඛණාදිම්හි විධානෙ අත්ථික්ඛණෙයෙව තං තෙ ධම්මෙ අනුපාලෙති උදකං විය උප්පලාදීනි, යථාසකංපච්චයුප්පන්නෙපි ච ධම්මෙ පාලෙති ධාතී විය කුමාරං, සයංපවත්තිතධම්මසම්බන්ධෙනෙව ච පවත්තති නියාමකො විය, න භඞ්ගතො උද්ධං පවත්තයති අත්තනො ච පවත්තයිතබ්බානඤ්ච අභාවා, න භඞ්ගක්ඛණෙ ඨපෙති සයං භිජ්ජමානත්තා ඛීයමානො විය වට්ටිසිනෙහො දීපසිඛං. න ච අනුපාලනපවත්තනට්ඨපනානුභාවවිරහිතං යථාවුත්තක්ඛණෙ තස්ස තස්ස සාධනතොති දට්ඨබ්බං.

මග්ගඞ්ගරාසිවණ්ණනා

සම්මාදිට්ඨිආදීසු දස්සනට්ඨෙන සම්මාදිට්ඨි. අභිනිරොපනට්ඨෙන සම්මාසඞ්කප්පො, පග්ගහනට්ඨෙන සම්මාවායාමො, උපට්ඨානට්ඨෙන සම්මාසති, අවික්ඛෙපනට්ඨෙන සම්මාසමාධීති වෙදිතබ්බො. වචනත්ථතො පන සම්මා පස්සති, සම්මා වා තාය පස්සන්තීති **සම්මාදිට්ඨි**. සම්මා සඞ්කප්පෙති, සම්මා වා තෙන සඞ්කප්පෙන්තීති **සම්මාසඞ්කප්පො**. සම්මා වායාමෙති, සම්මා වා තෙන වායමන්තීති **සම්මාවායාමො**. සම්මා සරති, සම්මා වා තාය සරන්තීති **සම්මාසති**. සම්මා සමාධියති, සම්මා වා තෙන සමාධියන්තීති **සම්මාසමාධි**. අපිච, පසත්ථා සුන්දරා වා දිට්ඨි සම්මාදිට්ඨීති. ඉමිනාපි නයෙන තෙසං වචනත්ථො වෙදිතබ්බො. ලක්ඛණාදීනි පන හෙට්ඨා වුත්තානෙව.

බලරාසිවණ්ණනා

සද්ධාබලාදීසුපි සද්ධාදීනි වුත්තත්ථානෙව. අකම්පියට්ඨෙන පන බලන්ති වෙදිතබ්බං. එවමෙතෙසු අස්සද්ධියෙ න කම්පතීති **සද්ධාබලං**. කොසජ්ජෙ න කම්පතීති **වීරියබලං**. මුට්ඨස්සච්චෙ න කම්පතීති **සතිබලං**. උද්ධච්චෙ න කම්පතීති **සමාධිබලං**. අවිජ්ජාය න කම්පතීති **පඤ්ඤාබලං**. අහිරිකෙ න කම්පතීති **හිරිබලං** . අනොත්තප්පෙ න කම්පතීති **ඔත්තප්පබලන්**ති. අයං උභයපදවසෙන අත්ථවණ්ණනා හොති.

තත්ථ පුරිමානි පඤ්ච හෙට්ඨා ලක්ඛණාදීහි පකාසිතානෙව. පච්ඡිමද්වයෙ කායදුච්චරිතාදීහි හිරියතීති **හිරී;** ලජ්ජායෙතං අධිවචනං. තෙහි එව ඔත්තප්පතීති **ඔත්තප්පං;** පාපතො උබ්බෙගස්සෙතං අධිවචනං. තෙසං නානාකරණදීපනත්ථං ‘සමුට්ඨානං අධිපති ලජ්ජා භයලක්ඛණෙන වා’ති ඉමං මාතිකං ඨපෙත්වා අයං විත්ථාරකථා වුත්තා.

අජ්ඣත්තසමුට්ඨානා හිරී නාම; බහිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තප්පං නාම. අත්තාධිපති හිරී නාම; ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම. ලජ්ජාසභාවසණ්ඨිතා හිරී නාම; භයසභාවසණ්ඨිතං ඔත්තප්පං නාම. සප්පතිස්සවලක්ඛණා හිරී නාම; වජ්ජභීරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පං නාම.

තත්ථ අජ්ඣත්තසමුට්ඨානං හිරිං චතූහි කාරණෙහි සමුට්ඨාපෙති – ජාතිං පච්චවෙක්ඛිත්වා, වයං පච්චවෙක්ඛිත්වා, සූරභාවං පච්චවෙක්ඛිත්වා, බාහුසච්චං පච්චවෙක්ඛිත්වා. කථං? ‘පාපකරණං නාමෙතං න ජාතිසම්පන්නානං කම්මං, හීනජච්චානං කෙවට්ටාදීනං ඉදං කම්මං. මාදිසස්ස ජාතිසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත'න්ති, එවං තාව ජාතිං පච්චවෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොන්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙති. තථා ‘පාපකරණං නාමෙතං දහරෙහි කත්තබ්බං කම්මං, මාදිසස්ස වයෙ ඨිතස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත'න්ති, එවං වයං පච්චවෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොන්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙති. තථා ‘පාපකම්මං නාමෙතං දුබ්බලජාතිකානං කම්මං, න සූරභාවානං. මාදිසස්ස සූරභාවසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත'න්ති, එවං සූරභාවං පච්චවෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොන්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙති. තථා ‘පාපකම්මං නාමෙතං අන්ධබාලානං කම්මං, න පණ්ඩිතානං. මාදිසස්ස පණ්ඩිතස්ස බහුස්සුතස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත'න්ති, එවං බාහුසච්චං පච්චවෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොන්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙති. එවං අජ්ඣත්තසමුට්ඨානහිරිං චතූහි කාරණෙහි සමුට්ඨාපෙති. සමුට්ඨාපෙත්වා ච පන අත්තනො චිත්තෙ හිරිං පවෙසෙත්වා පාපකම්මං න කරොති. එවං අජ්ඣත්තසමුට්ඨානා හිරී නාම හොති.

කථං බහිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තප්පං නාම? සචෙ ත්වං පාපකම්මං කරිස්සසි චතූසු පරිසාසු ගරහප්පත්තො භවිස්සසි.

ගරහිස්සන්ති තං විඤ්ඤූ, අසුචිං නාගරිකො යථා;
වජ්ජිතො සීලවන්තෙහි, කථං භික්ඛු කරිස්සසීති.

එවං පච්චවෙක්ඛන්තො හි බහිද්ධාසමුට්ඨිතෙන ඔත්තප්පෙන පාපකම්මං න කරොති. එවං බහිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තප්පං නාම හොති.

කථං අත්තාධිපති හිරී නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො අත්තානං අධිපතිං ජෙට්ඨකං කත්වා ‘මාදිසස්ස සද්ධාපබ්බජිතස්ස බහුස්සුතස්ස ධුතඞ්ගධරස්ස න යුත්තං පාපකම්මං කාතු'න්ති පාපං න කරොති. එවං අත්තාධිපති හිරී නාම හොති. තෙනාහ භගවා – ‘‘සො අත්තානංයෙව අධිපතිං ජෙට්ඨකං කරිත්වා අකුසලං පජහති කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරතී''ති (අ. නි. 3.40).

කථං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො ලොකං අධිපතිං ජෙට්ඨකං කත්වා පාපකම්මං න කරොති. යථාහ – ‘‘මහා ඛො පනායං ලොකසන්නිවාසො. මහන්තස්මිං ඛො පන ලොකසන්නිවාසෙ සන්ති සමණබ්‍රාහ්මණා ඉද්ධිමන්තො දිබ්බචක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනො, තෙ දූරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, චෙතසාපි චිත්තං පජානන්ති, තෙපිමං එවං ජානිස්සන්ති ‘පස්සථ භො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහී'ති. සන්ති දෙවතා ඉද්ධිමන්තිනියො දිබ්බචක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනියො. තා දූරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, චෙතසාපි චිත්තං පජානන්ති, තාපි මං ජානිස්සන්ති ‘පස්සථ භො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහී'ති… සො ලොකංයෙව අධිපතිං ජෙට්ඨකං කත්වා අකුසලං පජහති කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරතී''ති (අ. නි. 3.146). එවං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම හොති.

ලජ්ජාසභාවසණ්ඨිතා හිරී, භයසභාවසණ්ඨිතං ඔත්තප්පන්ති. එත්ථ පන **ලජ්ජා**ති ලජ්ජනාකාරො; තෙන සභාවෙන සණ්ඨිතා හිරී. **භය**න්ති අපායභයං; තෙන සභාවෙන සණ්ඨිතං ඔත්තප්පං. තදුභයම්පි පාපපරිවජ්ජනෙ පාකටං හොති. එකච්චො හි, යථා නාම එකො කුලපුත්තො උච්චාරපස්සාවාදීනි කරොන්තො ලජ්ජිතබ්බයුත්තකං එකං දිස්වා ලජ්ජනාකාරප්පත්තො භවෙය්‍ය හීළිතො, එවමෙව අජ්ඣත්තං ලජ්ජිධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපකම්මං න කරොති. එකච්චො අපායභයභීතො හුත්වා පාපකම්මං න කරොති.

තත්‍රිදං ඔපම්මං – යථා හි ද්වීසු අයොගුළෙසු එකො සීතලො භවෙය්‍ය ගූථමක්ඛිතො, එකො උණ්හො ආදිත්තො. තත්ථ පණ්ඩිතො සීතලං ගූථමක්ඛිතත්තා ජිගුච්ඡන්තො න ගණ්හාති, ඉතරං ඩාහභයෙන. තත්ථ සීතලස්ස ගූථමක්ඛනජිගුච්ඡාය අගණ්හනං විය අජ්ඣත්තං ලජ්ජිධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපස්ස අකරණං. උණ්හස්ස ඩාහභයෙන අගණ්හනං විය අපායභයෙන පාපස්ස අකරණං වෙදිතබ්බං.

සප්පතිස්සවලක්ඛණා හිරී, වජ්ජභීරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පන්ති. ඉදම්පි ද්වයං පාපපරිවජ්ජනෙ එව පාකටං හොති. එකච්චො හි ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සත්ථුමහත්තපච්චවෙක්ඛණා දායජ්ජමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සබ්‍රහ්මචාරිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාති චතූහි කාරණෙහි සප්පතිස්සවලක්ඛණං හිරිං සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. එකච්චො අත්තානුවාදභයං පරානුවාදභයං දණ්ඩභයං දුග්ගතිභයන්ති චතූහි කාරණෙහි වජ්ජභීරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පං සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. තත්ථ ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාදීනි චෙව අත්තානුවාදභයාදීනි ච විත්ථාරෙත්වා කථෙතබ්බානි.

මූලරාසිවණ්ණනා

න ලුබ්භන්ති එතෙන, සයං වා න ලුබ්භති, අලුබ්භනමත්තමෙව වා තන්ති **අලොභො**. අදොසාමොහෙසුපි එසෙව නයො. තෙසු අලොභො ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අගෙධලක්ඛණො, අලග්ගභාවලක්ඛණො වා කමලදලෙ ජලබින්දු විය. අපරිග්ගහණරසො මුත්තභික්ඛු විය . අනල්ලීනභාවපච්චුපට්ඨානො අසුචිම්හි පතිතපුරිසො විය. අදොසො අචණ්ඩික්කලක්ඛණො, අවිරොධලක්ඛණො වා අනුකූලමිත්තො විය. ආඝාතවිනයරසො පරිළාහවිනයරසො වා චන්දනං විය. සොම්මභාවපච්චුපට්ඨානො පුණ්ණචන්දො විය. අමොහො ලක්ඛණාදීහි හෙට්ඨා පඤ්ඤින්ද්‍රියපදෙ විභාවිතො එව.

ඉමෙසු පන තීසු අලොභො මච්ඡෙරමලස්ස පටිපක්ඛො, අදොසො දුස්සීල්‍යමලස්ස, අමොහො කුසලෙසු ධම්මෙසු අභාවනාය පටිපක්ඛො. අලොභො චෙත්ථ දානහෙතු, අදොසො සීලහෙතු, අමොහො භාවනාහෙතු. තෙසු ච අලොභෙන අනධිකං ගණ්හාති, ලුද්ධස්ස අධිකග්ගහණතො. අදොසෙන අනූනං, දුට්ඨස්ස ඌනග්ගහණතො. අමොහෙන අවිපරීතං, මූළ්හස්ස විපරීතග්ගහණතො.

අලොභෙන චෙත්ථ විජ්ජමානං දොසං දොසතො ධාරෙන්තො දොසෙ පවත්තති; ලුද්ධො හි දොසං පටිච්ඡාදෙති. අදොසෙන විජ්ජමානං ගුණං ගුණතො ධාරෙන්තො ගුණෙ පවත්තති; දුට්ඨො හි ගුණං මක්ඛෙති. අමොහෙන යාථාවසභාවං යාථාවසභාවතො ධාරෙන්තො යාථාවසභාවෙ පවත්තති. මූළ්හො හි ‘තච්ඡං අතච්ඡන්ති අතච්ඡං ච තච්ඡ’න්ති ගණ්හාති. අලොභෙන ච පියවිප්පයොගදුක්ඛං න හොති, ලුද්ධස්ස පියසභාවතො පියවිප්පයොගාසහනතො ච. අදොසෙන අප්පියසම්පයොගදුක්ඛං න හොති, දුට්ඨස්ස හි අප්පියසභාවතො අප්පියසම්පයොගාසහනතො ච. අමොහෙන ඉච්ඡිතාලාභදුක්ඛං න හොති, අමූළ්හස්ස හි ‘තං කුතෙත්ථ ලබ්භා’තිඑවමාදිපච්චවෙක්ඛණසම්භවතො (දී. නි. 3.34; අ. නි. 9.30).

අලොභෙන චෙත්ථ ජාතිදුක්ඛං න හොති, අලොභස්ස තණ්හාපටිපක්ඛතො තණ්හාමූලකත්තා ච ජාතිදුක්ඛස්ස. අදොසෙන ජරාදුක්ඛං න හොති, තික්ඛදොසස්ස ඛිප්පං ජරාසම්භවතො. අමොහෙන මරණදුක්ඛං න හොති, සම්මොහමරණඤ්හි දුක්ඛං, න චෙතං අමූළ්හස්ස හොති. අලොභෙන ච ගහට්ඨානං, අමොහෙන පබ්බජිතානං, අදොසෙන පන සබ්බෙසම්පි සුඛසංවාසතා හොති.

විසෙසතො චෙත්ථ අලොභෙන පෙත්තිවිසයෙ උපපත්ති න හොති. යෙභුය්‍යෙන හි සත්තා තණ්හාය පෙත්තිවිසයං උපපජ්ජන්ති, තණ්හාය ච පටිපක්ඛො අලොභො. අදොසෙන නිරයෙ උපපත්ති න හොති. දොසෙන හි චණ්ඩජාතිතාය දොසසදිසං නිරයං උපපජ්ජන්ති. දොසස්ස ච පටිපක්ඛො අදොසො. අමොහෙන තිරච්ඡානයොනියං නිබ්බත්ති න හොති. මොහෙන හි නිච්චසම්මූළ්හං තිරච්ඡානයොනිං උපපජ්ජන්ති. මොහස්ස පටිපක්ඛො ච අමොහො. එතෙසු ච අලොභො රාගවසෙන උපගමනස්ස අභාවකරො, අදොසො දොසවසෙන අපගමනස්ස, අමොහො මොහවසෙන අමජ්ඣත්තභාවස්ස.

තීහිපි චෙතෙහි යථාපටිපාටියා නෙක්ඛම්මසඤ්ඤා අබ්‍යාපාදසඤ්ඤා අවිහිංසාසඤ්ඤාති ඉමා තිස්සො. අසුභසඤ්ඤා අප්පමාණසඤ්ඤා ධාතුසඤ්ඤාති ඉමා ච තිස්සො සඤ්ඤායො හොන්ති. අලොභෙන පන කාමසුඛල්ලිකානුයොගඅන්තස්ස, අදොසෙන අත්තකිලමථානුයොගඅන්තස්ස පරිවජ්ජනං හොති; අමොහෙන මජ්ඣිමාය පටිපත්තියා පටිපජ්ජනං. තථා අලොභෙන අභිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පභෙදනං හොති, අදොසෙන බ්‍යාපාදකායගන්ථස්ස, අමොහෙන සෙසගන්ථද්වයස්ස. පුරිමානි ච ද්වෙ සතිපට්ඨානානි පුරිමානං ද්වින්නං ආනුභාවෙන, පච්ඡිමානි පච්ඡිමස්සෙව ආනුභාවෙන ඉජ්ඣන්ති.

අලොභො චෙත්ථ ආරොග්‍යස්ස පච්චයො හොති; අලුද්ධො හි ලොභනීයම්පි අසප්පායං න සෙවති, තෙන බො අරොගො හොති. අදොසො යොබ්බනස්ස; අදුට්ඨො හි වලිපලිතාවහෙන දොසග්ගිනා අඩය්හමානො දීඝරත්තං යුවා හොති. අමොහො දීඝායුකතාය; අමූළ්හො හි හිතාහිතං ඤත්වා අහිතං පරිවජ්ජන්තො හිතඤ්ච පටිසෙවමානො දීඝායුකො හොති.

අලොභො චෙත්ථ භොගසම්පත්තියා පච්චයො හොති, අලුද්ධස්ස හි චාගෙන භොගපටිලාභො. අදොසො මිත්තසම්පත්තියා, මෙත්තාය මිත්තානං පටිලාභතො චෙව අපරිහානතො ච. අමොහො අත්තසම්පත්තියා , අමූළ්හො හි අත්තනො හිතමෙව කරොන්තො අත්තානං සම්පාදෙති . අලොභො ච දිබ්බවිහාරස්ස පච්චයො හොති, අදොසො බ්‍රහ්මවිහාරස්ස, අමොහො අරියවිහාරස්ස.

අලොභෙන චෙත්ථ සකපක්ඛෙසු සත්තසඞ්ඛාරෙසු නිබ්බුතො හොති, තෙසං විනාසෙන අභිසඞ්ගහෙතුකස්ස දුක්ඛස්ස අභාවා; අදොසෙන පරපක්ඛෙසු, අදුට්ඨස්ස හි වෙරීසුපි වෙරිසඤ්ඤාය අභාවතො; අමොහෙන උදාසීනපක්ඛෙසු, අමූළ්හස්ස සබ්බාභිසඞ්ගතාය අභාවතො.

අලොභෙන ච අනිච්චදස්සනං හොති; ලුද්ධො හි උපභොගාසාය අනිච්චෙපි සඞ්ඛාරෙ අනිච්චතො න පස්සති. අදොසෙන දුක්ඛදස්සනං; අදොසජ්ඣාසයො හි පරිච්චත්තආඝාතවත්ථුපරිග්ගහො සඞ්ඛාරෙයෙව දුක්ඛතො පස්සති. අමොහෙන අනත්තදස්සනං; අමූළ්හො හි යාථාවගහණකුසලො අපරිණායකං ඛන්ධපඤ්චකං අපරිණායකතො බුජ්ඣති. යථා ච එතෙහි අනිච්චදස්සනාදීනි එවමෙතෙපි අනිච්චදස්සනාදීහි හොන්ති. අනිච්චදස්සනෙන හි අලොභො

හොති, දුක්ඛදස්සනෙන අදොසො, අනත්තදස්සනෙන අමොහො හොති. කො හි නාම ‘අනිච්චමිද’න්ති සම්මා ඤත්වා තස්සත්ථාය පිහං උප්පාදෙය්‍ය, සඞ්ඛාරෙ වා ‘දුක්ඛ’න්ති ජානන්තො අපරම්පි අච්චන්තතිඛිණං කොධදුක්ඛං උප්පාදෙය්‍ය, අත්තසුඤ්ඤතඤ්ච බුජ්ඣිත්වා පුන සම්මොහමාපජ්ජෙය්‍යාති?

කම්මපථරාසිවණ්ණනා

නාභිජ්ඣායතීති **අනභිජ්ඣා**. කායිකචෙතසිකසුඛං ඉධලොකපරලොකහිතං ගුණානුභාවපටිලද්ධං කිත්තිසද්දඤ්ච න බ්‍යාපාදෙතීති **අබ්‍යාපාදො**. සම්මා පස්සති, සොභනා වා දිට්ඨීති **සම්මාදිට්ඨි**. අලොභාදීනංයෙව තානි නාමානි. හෙට්ඨා පනෙතෙ ධම්මා මූලවසෙන ගහිතා, ඉධ කම්මපථවසෙනාති වෙදිතබ්බා.

ලොකපාලදුකවණ්ණනා

හිරොත්තප්පානිපි හෙට්ඨා බලවසෙන ගහිතානි, ඉධ ලොකපාලවසෙන. ලොකඤ්හි ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා පාලයන්ති. යථාහ –

> ‘‘ද්වෙමෙ, භික්ඛවෙ, සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති. කතමෙ ද්වෙ? හිරී ච ඔත්තප්පඤ්ච . ඉමෙ ඛො, භික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති . සචෙ, භික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං න පාලෙය්‍යුං, නයිධ පඤ්ඤායෙථ මාතාති වා, මාතුච්ඡාති වා, මාතුලානීති වා, ආචරියභරියාති වා, ගරූනං දාරාති වා. සම්භෙදං ලොකො අගමිස්ස යථා අජෙළකා කුක්කුටසූකරා සොණසිඞ්ගාලා. යස්මා ච ඛො, භික්ඛවෙ, ඉමෙ ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති, තස්මා පඤ්ඤායති මාතාති වා මාතුච්ඡාති වා මාතුලානීති වා ආචරියභරියාති වා ගරූනං දාරාති වා’’ති (අ. නි. 2.9).

පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා

කායස්ස පස්සම්භනං **කායපස්සද්ධි**. චිත්තස්ස පස්සම්භනං **චිත්තපස්සද්ධි**. කායොති චෙත්ථ වෙදනාදයො තයො ඛන්ධා. උභොපි පනෙතා එකතො කත්වා කායචිත්තදරථවූපසමලක්ඛණා කායචිත්තපස්සද්ධියො, කායචිත්තදරථනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං අපරිප්ඵන්දසීතිභාවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං අවූපසමකරඋද්ධච්චාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස ලහුභාවො **කායලහුතා**. චිත්තස්ස ලහුභාවො **චිත්තලහුතා**. තා කායචිත්තගරුභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තගරුභාවනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං අදන්ධතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං ගරුභාවකරථිනමිද්ධාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස මුදුභාවො **කායමුදුතා**. චිත්තස්ස මුදුභාවො **චිත්තමුදුතා**. තා කායචිත්තථද්ධභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තථද්ධභාවනිම්මද්දනරසා, අප්පටිඝාතපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං ථද්ධභාවකරදිට්ඨිමානාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස කම්මඤ්ඤභාවො **කායකම්මඤ්ඤතා**. චිත්තස්ස කම්මඤ්ඤභාවො **චිත්තකම්මඤ්ඤතා**. තා කායචිත්තඅකම්මඤ්ඤභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තානං අකම්මඤ්ඤභාවනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං ආරම්මණකරණසම්පත්තිපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං අකම්මඤ්ඤභාවකරාවසෙසනීවරණපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා. තා පසාදනීයවත්ථූසු පසාදාවහා, හිතකිරියාසු විනියොගක්ඛෙමභාවාවහා සුවණ්ණවිසුද්ධි වියාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස පාගුඤ්ඤභාවො **කායපාගුඤ්ඤතා**. චිත්තස්ස පාගුඤ්ඤභාවො **චිත්තපාගුඤ්ඤතා**. තා කායචිත්තානං අගෙලඤ්ඤභාවලක්ඛණා, කායචිත්තගෙලඤ්ඤනිම්මද්දනරසා, නිරාදීනවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තගෙලඤ්ඤකරඅස්සද්ධියාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස උජුකභාවො **කායුජුකතා**. චිත්තස්ස උජුකභාවො **චිත්තුජුකතා**. තා කායචිත්තානං අජ්ජවලක්ඛණා, කායචිත්තකුටිලභාවනිම්මද්දනරසා, අජිම්හතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං කුටිලභාවකරමායාසාඨෙය්‍යාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨබ්බා.

සරතීති **සති**. සම්පජානාතීති **සම්පජඤ්ඤං;** සමන්තතො පකාරෙහි ජානාතීති අත්ථො. සාත්ථකසම්පජඤ්ඤං සප්පායසම්පජඤ්ඤං ගොචරසම්පජඤ්ඤං අසම්මොහසම්පජඤ්ඤන්ති ඉමෙසං චතුන්නං පනස්ස වසෙන භෙදො වෙදිතබ්බො. ලක්ඛණාදීනි ච තෙසං සතින්ද්‍රියපඤ්ඤින්ද්‍රියෙසු වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. ඉති හෙට්ඨා වුත්තමෙවෙතං ධම්මද්වයං පුන ඉමස්මිං ඨානෙ උපකාරවසෙන ගහිතං.

කාමච්ඡන්දාදයො පච්චනීකධම්මෙ සමෙතීති **සමථො**. අනිච්චාදිවසෙන විවිධෙහි ආකාරෙහි ධම්මෙ පස්සතීති **විපස්සනා**. පඤ්ඤාවෙසා අත්ථතො. ඉමෙසම්පි ද්වින්නං ලක්ඛණාදීනි හෙට්ඨා වුත්තානෙව. ඉධ පනෙතෙ යුගනද්ධවසෙන ගහිතා.

සහජාතධම්මෙ පග්ගණ්හාතීති **පග්ගාහො**. උද්ධච්චසඞ්ඛාතස්ස වික්ඛෙපස්ස පටිපක්ඛභාවතො න වික්ඛෙපොති **අවික්ඛෙපො**. එතෙසම්පි ලක්ඛණාදීනි හෙට්ඨා වුත්තානෙව. ඉධ පනෙතං ද්වයං වීරියසමාධියොජනත්ථාය ගහිතන්ති වෙදිතබ්බං.

යෙවාපනකවණ්ණනා

යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරූපිනො ධම්මා, ඉමෙ ධම්මා කුසලාති 'ඵස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොතී'ති න කෙවලං පදපටිපාටියා උද්දිට්ඨා ඉමෙ පරොපණ්ණාසධම්මා එව, අථ ඛො යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං තිහෙතුකං සොමනස්සසහගතං පඨමං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිං සමයෙ යෙ වා පන අඤ්ඤෙපි තෙහියෙව ඵස්සාදීහි සම්පයුත්තා හුත්වා පවත්තමානා අත්ථි, අත්තනො අත්තනො අනුරූපං පච්චයං පටිච්ච සමුප්පන්නා රූපාභාවෙන අරූපිනො, සභාවතො උපලබ්භමානා ධම්මා සබ්බෙපි ඉමෙ ධම්මා කුසලා.

එත්තාවතා චිත්තඞ්ගවසෙන පාළියං ආරුළ්හෙ පරොපණ්ණාසධම්මෙ දීපෙත්වා යෙවාපනකවසෙන අපරෙපි නව ධම්මෙ ධම්මරාජා දීපෙති. තෙසු තෙසු හි සුත්තපදෙසු 'ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්‍රමජ්ඣත්තතා කරුණා මුදිතා කායදුච්චරිතවිරති වචීදුච්චරිතවිරති මිච්ඡාජීවවිරතී'ති ඉමෙ නව ධම්මා පඤ්ඤායන්ති. ඉමස්මිඤ්චාපි මහාචිත්තෙ කත්තුකම්‍යතාකුසලධම්මච්ඡන්දො අත්ථි, චිත්තඞ්ගවසෙන පන පාළියං න ආරුළ්හො. සො ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

අධිමොක්ඛො අත්ථි, මනසිකාරො අත්ථි, තත්‍රමජ්ඣත්තතා අත්ථි. මෙත්තාපුබ්බභාගො අත්ථි; සො අදොසෙ ගහිතෙ ගහිතො එව හොති. කරුණාපුබ්බභාගො අත්ථි, මුදිතාපුබ්බභාගො අත්ථි. උපෙක්ඛාපුබ්බභාගො අත්ථි; සො පන තත්‍රමජ්ඣත්තතාය ගහිතාය ගහිතොව හොති. සම්මාවාචා අත්ථි, සම්මාකම්මන්තො අත්ථි. සම්මාආජීවො අත්ථි; චිත්තඞ්ගවසෙන පන පාළියං න ආරුළ්හො. සොපි ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

ඉමෙසු පන නවසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්‍රමජ්ඣත්තතාති ඉමෙ චත්තාරොව එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති, සෙසා නානාක්ඛණෙ. යදා හි ඉමිනා චිත්තෙන මිච්ඡාවාචං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාවාචං පූරෙති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, සම්මාවාචා චාති ඉමෙ පඤ්ච එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. යදා මිච්ඡාකම්මන්තං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාකම්මන්තං පූරෙති...පෙ.... මිච්ඡාආජීවං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාආජීවං පූරෙති...පෙ.... යදා කරුණාය පරිකම්මං කරොති...පෙ.... යදා මුදිතාය පරිකම්මං කරොති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, මුදිතාපුබ්බභාගො චාති ඉමෙ පඤ්ච එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. ඉතො පන මුඤ්චිත්වා, දානං දෙන්තස්ස සීලං පූරෙන්තස්ස යොගෙ කම්මං කරොන්තස්ස චත්තාරි අපණ්ණකඞ්ගානෙව ලබ්භන්ති.

එවමෙතෙසු නවසු යෙවාපනකධම්මෙසු **'ඡන්දො'**ති කත්තුකම්‍යතායෙතං අධිවචනං. තස්මා සො කත්තුකම්‍යතාලක්ඛණො ඡන්දො, ආරම්මණපරියෙසනරසො, ආරම්මණෙන අත්ථිකතාපච්චුපට්ඨානො . තදෙවස්ස පදට්ඨානං . ආරම්මණස්ස ගහණෙ චායං චෙතසො හත්ථප්පසාරණං විය දට්ඨබ්බො.

අධිමුච්චනං **'අධිමොක්ඛො'**. සො සන්නිට්ඨානලක්ඛණො, අසංසප්පනරසො, නිච්ඡයපච්චුපට්ඨානො සන්නිට්ඨාතබ්බධම්මපදට්ඨානො. ආරම්මණෙ නිච්චලභාවෙන ඉන්දඛීලො විය දට්ඨබ්බො.

කිරියා කාරො, මනස්මිං කාරො **'මනසිකාරො'**. පුරිමමනතො විසදිසං මනං කරොතීතිපි මනසිකාරො. ස්වායං ආරම්මණපටිපාදකො වීථිපටිපාදකො ජවනපටිපාදකොති තිප්පකාරො. තත්ථ ආරම්මණපටිපාදකො මනස්මිං කාරොති මනසිකාරො. සො සාරණලක්ඛණො, සම්පයුත්තානං ආරම්මණෙ සම්පයොජනරසො, ආරම්මණාභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානො, සඞ්ඛාරක්ඛන්ධපරියාපන්නො. ආරම්මණපටිපාදකත්තෙන සම්පයුත්තානං සාරථි විය දට්ඨබ්බො. වීථිපටිපාදකොති පන පඤ්චද්වාරාවජ්ජනස්සෙතං අධිවචනං. ජවනපටිපාදකොති මනොද්වාරාවජ්ජනස්ස. න තෙ ඉධ අධිප්පෙතා.

තෙසු ධම්මෙසු මජ්ඣත්තතා **'තත්‍රමජ්ඣත්තතා'**. සා චිත්තචෙතසිකානං සමවාහිතලක්ඛණා, ඌනාධිකනිවාරණරසා, පක්ඛපාතුපච්ඡෙදනරසා වා; මජ්ඣත්තභාවපච්චුපට්ඨානා. චිත්තචෙතසිකානං අජ්ඣුපෙක්ඛනවසෙන සමප්පවත්තානං ආජානෙය්‍යානං අජ්ඣුපෙක්ඛනසාරථි විය දට්ඨබ්බා.

'කරුණාමුදිතා' බ්‍රහ්මවිහාරනිද්දෙසෙ ආවි භවිස්සන්ති. කෙවලඤ්හි තා අප්පනප්පත්තා රූපාවචරා, ඉධ කාමාවචරාති අයමෙව විසෙසො.

කායදුච්චරිතතො විරති **‘කායදුච්චරිතවිරති’**. සෙසපදද්වයෙපි එසෙව නයො. ලක්ඛණාදිතො පනෙතා තිස්සොපි කායදුච්චරිතාදිවත්ථූනං අවීතික්කමලක්ඛණා; අමද්දනලක්ඛණාති වුත්තං හොති. කායදුච්චරිතාදිවත්ථුතො සඞ්කොචනරසා, අකිරියපච්චුපට්ඨානා, සද්ධාහිරොත්තප්පඅප්පිච්ඡතාදිගුණපදට්ඨානා. පාපකිරියතො චිත්තස්ස විමුඛීභාවභූතාති දට්ඨබ්බා.

ඉති ඵස්සාදීනි ඡප්පඤ්ඤාස යෙවාපනකවසෙන වුත්තානි නවාති සබ්බානිපි ඉමස්මිං ධම්මුද්දෙසවාරෙ පඤ්චසට්ඨී ධම්මපදානි භවන්ති. තෙසු එකක්ඛණෙ කදාචි එකසට්ඨි භවන්ති, කදාචි සමසට්ඨි. තානි හි සම්මාවාචාපූරණාදිවසෙන. උප්පත්තියං පඤ්චසු ඨානෙසු එකසට්ඨි භවන්ති. තෙහි මුත්තෙ එකස්මිං ඨානෙ සමසට්ඨි භවන්ති. ඨපෙත්වා පන යෙවාපනකෙ පාළියං යථාරුතවසෙන ගය්හමානානි ඡප්පඤ්ඤාසාව හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ ඵස්සපඤ්චකං, විතක්කො විචාරො පීති චිත්තෙකග්ගතා, පඤ්චින්ද්‍රියානි, හිරිබලං ඔත්තප්පබලන්ති ද්වෙ බලානි, අලොභො අදොසොති ද්වෙ මූලානි, කායපස්සද්ධිචිත්තපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මාති සමතිංස ධම්මා හොන්ති.

තෙසු සමතිංසාය ධම්මෙසු අට්ඨාරස ධම්මා අවිභත්තිකා හොන්ති, ද්වාදස සවිභත්තිකා. කතමෙ අට්ඨාරස? ඵස්සො සඤ්ඤා චෙතනා විචාරො පීති ජීවිතින්ද්‍රියං, කායපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මාති ඉමෙ අට්ඨාරස අවිභත්තිකා. වෙදනා චිත්තං විතක්කො චිත්තෙකග්ගතා, සද්ධින්ද්‍රියං වීරියින්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං පඤ්ඤින්ද්‍රියං, හිරිබලං ඔත්තප්පබලං, අලොභො අදොසොති ඉමෙ ද්වාදස ධම්මා සවිභත්තිකා. තෙසු සත්ත ධම්මා ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා, එකො තීසු, ද්වෙ චතූසු, එකො ඡසු, එකො සත්තසු ඨානෙසු විභත්තො.

කථං? චිත්තං විතක්කො සද්ධා හිරී ඔත්තප්පං අලොභො අදොසොති ඉමෙ සත්ත ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා.

එතෙසු හි චිත්තං තාව ඵස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං හොතීති වුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. විතක්කො ඣානඞ්ගානි පත්වා විතක්කො හොතීති වුත්තො, මග්ගඞ්ගානි පත්වා සම්මාසඞ්කප්පොති. සද්ධා ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සද්ධින්ද්‍රියං හොතීති වුත්තා, බලානි පත්වා සද්ධාබලන්ති. හිරී බලානි පත්වා හිරිබලං හොතීති වුත්තා, ලොකපාලදුකං පත්වා හිරීති. ඔත්තප්පෙපි එසෙව නයො. අලොභො මූලං පත්වා අලොභො හොතීති වුත්තො, කම්මපථං පත්වා අනභිජ්ඣාති. අදොසො මූලං පත්වා අදොසො හොතීති වුත්තො, කම්මපථං පත්වා අබ්‍යාපාදොති. ඉමෙ සත්ත ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා.

වෙදනා පන ඵස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා හොතීති වුත්තා, ඣානඞ්ගානි පත්වා සුඛන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකො ධම්මො තීසු ඨානෙසු විභත්තො.

වීරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා වීරියින්ද්‍රියං හොතීති වුත්තං, මග්ගඞ්ගානි පත්වා සම්මාවායාමොති, බලානි පත්වා වීරියබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා පග්ගාහොති. සතිපි ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සතින්ද්‍රියං හොතීති වුත්තා, මග්ගඞ්ගානි පත්වා සම්මාසතීති, බලානි පත්වා සතිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සති හොතීති වුත්තා. එවං ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා චතූසු ඨානෙසු විභත්තා.

සමාධි පන ඣානඞ්ගානි පත්වා චිත්තස්සෙකග්ගතා හොතීති වුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගඞ්ගානි පත්වා සම්මාසමාධීති. බලානි පත්වා සමාධිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සමථො අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡසු ඨානෙසු විභත්තො.

පඤ්ඤා පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා පඤ්ඤින්ද්‍රියං හොතීති වුත්තා, මග්ගඞ්ගානි පත්වා සම්මාදිට්ඨීති, බලානි පත්වා පඤ්ඤාබලන්ති, මූලානි පත්වා අමොහොති, කම්මපථං පත්වා සම්මාදිට්ඨීති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සම්පජඤ්ඤං විපස්සනාති. එවං එකො ධම්මො සත්තසු ඨානෙසු විභත්තො.

සචෙ පන කොචි වදෙය්‍ය – ‘එත්ථ අපුබ්බං නාම නත්ථි, හෙට්ඨා ගහිතමෙව ගණ්හිත්වා තස්මිං තස්මිං ඨානෙ පදං පූරිතං, අනනුසන්ධිකා කථා උප්පටිපාටියා චොරෙහි ආභතභණ්ඩසදිසා, ගොයූථෙන ගතමග්ගෙ ආලුලිතතිණසදිසා අජානිත්වා කථිතා’ති, සො ‘මාහෙව’න්ති පටිසෙධෙත්වා වත්තබ්බො – ‘බුද්ධානං දෙසනා අනනුසන්ධිකා නාම නත්ථි, සානුසන්ධිකා ව හොති. අජානිත්වා කථිතාපි නත්ථි, සබ්බා ජානිත්වා කථිතායෙව. සම්මාසම්බුද්ධො හි තෙසං තෙසං ධම්මානං කිච්චං ජානාති, තං ඤත්වා කිච්චවසෙන විභත්තිං ආරොපෙන්තො අට්ඨාරස ධම්මා එකෙකකිච්චාති ඤත්වා එකෙකස්මිං ඨානෙ විභත්තිං ආරොපෙසි. සත්ත ධම්මා ද්වෙද්වෙකිච්චාති ඤත්වා ද්වීසු ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තිං ආරොපෙසි. වෙදනා තිකිච්චාති ඤත්වා තීසු ඨානෙසු විභත්තිං ආරොපෙසි. වීරියසතීනං චත්තාරි චත්තාරි කිච්චානීති ඤත්වා චතූසු චතූසු ඨානෙසු විභත්තිං ආරොපෙසි. සමාධි ඡකිච්චොති ඤත්වා ඡසු ඨානෙසු විභත්තිං ආරොපෙසි. පඤ්ඤා සත්තකිච්චාති ඤත්වා සත්තසු ඨානෙසු විභත්තිං ආරොපෙසි’.

තත්‍රිදං ඔපම්මං – එකො කිර පණ්ඩිතො රාජා රහොගතො චින්තෙසි – ‘ඉමං රාජකුලසන්තකං න යථා වා තථා වා ඛාදිතබ්බං, සිප්පානුච්ඡවිකං වෙතනං වඩ්ඪෙස්සාමී’ති. සො සබ්බෙ සිප්පිකෙ සන්නිපාතාපෙත්වා ‘එකෙකසිප්පජානනකෙ පක්කොසථා’ති ආහ. එවං පක්කොසියමානා අට්ඨාරස ජනා උට්ඨහිංසු. තෙසං එකෙකං පටිවීසං දාපෙත්වා විස්සජ්ජෙසි. ‘ද්වෙ ද්වෙ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ පන සත්ත ජනා ආගමංසු. තෙසං

ද්වෙ ද්වෙ පටිවීසෙ දාපෙසි. ‘තීණි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස තයො පටිවීසෙ දාපෙසි. ‘චත්තාරි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ ද්වෙ ජනා ආගමංසු. තෙසං චත්තාරි චත්තාරි පටිවීසෙ දාපෙසි. ‘පඤ්ච සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ එකොපි නාගච්ඡි . ‘ඡ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස ඡ පටිවීසෙ දාපෙසි. ‘සත්ත සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තෙ එකොව ආගච්ඡි. තස්ස සත්ත පටිවීසෙ දාපෙසි.

තත්ථ පණ්ඩිතො රාජා විය අනුත්තරො ධම්මරාජා. සිප්පජානනකා විය චිත්තචිත්තඞ්ගවසෙන උප්පන්නා ධම්මා. සිප්පානුච්ඡවිකවෙතනවඩ්ඪනං විය කිච්චවසෙන තෙසං තෙසං ධම්මානං විභත්තිආරොපනං.

සබ්බෙපි පනෙතෙ ධම්මා ඵස්සපඤ්චකවසෙන ඣානඞ්ගවසෙන ඉන්ද්‍රියවසෙන මග්ගවසෙන බලවසෙන මූලවසෙන කම්මපථවසෙන ලොකපාලවසෙන පස්සද්ධිවසෙන ලහුතාවසෙන මුදුතාවසෙන කම්මඤ්ඤතාවසෙන පාගුඤ්ඤතාවසෙන උජුකතාවසෙන සතිසම්පජඤ්ඤවසෙන සමථවිපස්සනාවසෙන පග්ගාහාවික්ඛෙපවසෙනාති සත්තරස රාසයො හොන්තීති.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

කාමාවචරකුසලං නිද්දෙසවාරකථා

2. ඉදානි තානෙව ධම්මුද්දෙසවාරෙ පාළිආරුළ්හානි ඡප්පඤ්ඤාස පදානි විභජිත්වා දස්සෙතුං **‘කතමො තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතී’**තිආදිනා නයෙන නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො.

තත්ථ පුච්ඡාය තාව අයමත්ථො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතීති වුත්තො, කතමො සො ඵස්සොති ඉමිනා නයෙන සබ්බපුච්ඡාසු අත්ථො වෙදිතබ්බො.

යො තස්මිං සමයෙ ඵස්සොති තස්මිං සමයෙ යො ඵුසනකවසෙන උප්පන්නො ඵස්සො, සො **ඵස්සො**ති. ඉදං ඵස්සස්ස සභාවදීපනතො සභාවපදං නාම. **ඵුසනා**ති ඵුසනාකාරො. **සම්ඵුසනා**ති ඵුසනාකාරොව උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා වුත්තො. **සම්ඵුසිතත්ත**න්ති සම්ඵුසිතභාවො. අයං පනෙත්ථ යොජනා – යො තස්මිං සමයෙ ඵුසනකවසෙන ඵස්සො, යා තස්මිං සමයෙ ඵුසනා, යා තස්මිං සමයෙ සම්ඵුසනා, යං තස්මිං සමයෙ සම්ඵුසිතත්තං; අථ වා, යො තස්මිං සමයෙ ඵුසනවසෙන ඵස්සො, අඤ්ඤෙනාපි පරියායෙන ඵුසනා සම්ඵුසනා සම්ඵුසිතත්තන්ති වුච්චති, අයං තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතීති. වෙදනාදීනම්පි නිද්දෙසෙසු ඉමිනාව නයෙන පදයොජනා වෙදිතබ්බා.

අයං පනෙත්ථ සබ්බසාධාරණො විභත්තිවිනිච්ඡයො. යානිමානි භගවතා පඨමං කාමාවචරං කුසලං මහාචිත්තං භාජෙත්වා දස්සෙන්තෙන අතිරෙකපණ්ණාසපදානි මාතිකාවසෙන ඨපෙත්වා පුන එකෙකපදං ගහෙත්වා විභත්තිං ආරොපිතානි, තානි විභත්තිං ගච්ඡන්තානි තීහි කාරණෙහි විභත්තිං ගච්ඡන්ති; නානා හොන්තානි චතූහි කාරණෙහි නානා භවන්ති. අපරදීපනා පනෙත්ථ ද්වෙ ඨානානි ගච්ඡති. කථං? එතානිහි බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙනාති ඉමෙහි තීහි කාරණෙහි විභත්තිං ගච්ඡන්ති. තත්ථ කොධො කුජ්ඣනා කුජ්ඣිතත්තං, දොසො දුස්සනා දුස්සිතත්තන්ති එවං බ්‍යඤ්ජනවසෙන විභත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. එත්ථ හි එකොව කොධො බ්‍යඤ්ජනවසෙන එවං විභත්තිං ගතො. චාරො විචාරො අනුවිචාරො උපවිචාරොති එවං පන උපසග්ගවසෙන විභත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. පණ්ඩිච්චං කොසල්ලං නෙපුඤ්ඤං වෙභබ්‍යා චින්තා උපපරික්ඛාති එවං අත්ථවසෙන විභත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. තෙසු ඵස්සපදනිද්දෙසෙ තාව ඉමා තිස්සොපි විභත්තියො ලබ්භන්ති. ‘ඵස්සො ඵුසනා’ති හි බ්‍යඤ්ජනවසෙන විභත්තිගමනං හොති. ‘සම්ඵුසනා’ති උපසග්ගවසෙන. ‘සම්ඵුසිතත්ත’න්ති අත්ථවසෙන. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදනිද්දෙසෙසු විභත්තිගමනං වෙදිතබ්බං.

නානා හොන්තානිපි පන නාමනානත්තෙන ලක්ඛණනානත්තෙන කිච්චනානත්තෙන පටික්ඛෙපනානත්තෙනාති ඉමෙහි චතූහි කාරණෙහි නානා හොන්ති. තත්ථ කතමො තස්මිං සමයෙ බ්‍යාපාදො හොති? යො තස්මිං සමයෙ දොසො දුස්සනාති (ධ. ස. 419) එත්ථ බ්‍යාපාදොති වා, දොසොති වා, ද්වෙපි එතෙ කොධො එව, නාමෙන නානත්තං ගතාති. එවං ‘නාමනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

රාසට්ඨෙන ච පඤ්චපි ඛන්ධා එකොව ඛන්ධො හොති. එත්ථ පන රූපං රුප්පනලක්ඛණං, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණා, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණා, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණා, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණන්ති ඉමිනා ලක්ඛණනානත්තෙන පඤ්චක්ඛන්ධා හොන්ති. එවං ‘ලක්ඛණනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චත්තාරො සම්මප්පධානා – ‘‘ඉධ භික්ඛු අනුප්පන්නානං පාපකානං අකුසලානං ධම්මානං අනුප්පාදාය…පෙ…. චිත්තං පග්ගණ්හාති පදහතී’’ති (විභ. 390; දී. නි. 2.402) එකමෙව වීරියං කිච්චනානත්තෙන චතූසු ඨානෙසු ආගතං. එවං ‘කිච්චනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චත්තාරො අසද්ධම්මා – කොධගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, මක්ඛගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, ලාභගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, සක්කාරගරුතා න සද්ධම්මගරුතාති, එවමාදීසු (අ. නි. 4.44) පන ‘පටික්ඛෙපනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

ඉමානි පන චත්තාරි නානත්තානි න ඵස්සෙයෙව ලබ්භන්ති, සබ්බෙසුපි ඵස්සපඤ්චකාදීසු ලබ්භන්ති. ඵස්සස්ස හි ඵස්සොති නාමං…පෙ…. චිත්තස්ස චිත්තන්ති. ඵස්සො ච ඵුසනලක්ඛණො, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණා, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණා, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණා, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණං. තථා ඵස්සො ඵුසනකිච්චො, වෙදනා අනුභවනකිච්චා, සඤ්ඤා සඤ්ජානනකිච්චා, චෙතනා චෙතයිතකිච්චා, විඤ්ඤාණං විජානනකිච්චන්ති. එවං කිච්චනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං.

පටික්ඛෙපනානත්තං ඵස්සපඤ්චමකෙ නත්ථි. අලොභාදිනිද්දෙසෙ පන අලොභො අලුබ්භනා අලුබ්භිතත්තන්තිආදිනා නයෙන ලබ්භතීති එවං පටික්ඛෙපනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ලබ්භමානවසෙන චතුබ්බිධම්පි නානත්තං වෙදිතබ්බං.

අපරදීපනා පන පදත්ථුති වා හොති දළ්හීකම්මං වාති එවං ද්වෙ ඨානානි ගච්ඡති. යට්ඨිකොටියා උප්පීළෙන්තෙන විය හි සකිමෙව ඵස්සොති වුත්තෙ එතං පදං ඵුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම න හොති. පුනප්පුනං බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘ඵස්සො ඵුසනා සම්ඵුසනා සම්ඵුසිතත්ත’න්ති වුත්තෙ ඵුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම හොති. යථා හි දහරකුමාරං න්හාපෙත්වා, මනොරමං වත්ථං පරිදහාපෙත්වා පුප්ඵානි පිළන්ධාපෙත්වා අක්ඛීනි අඤ්ජෙත්වා අථස්ස නලාටෙ එකමෙව මනොසිලාබින්දුං කරෙය්‍යුං, තස්ස න එත්තාවතා චිත්තතිලකො නාම හොති. නානාවණ්ණෙහි පන පරිවාරෙත්වා බින්දූසු කතෙසු චිත්තතිලකො නාම හොති. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. අයං ‘පදත්ථුති’ නාම.

බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ච පුනප්පුනං භණනමෙව දළ්හීකම්මං නාම. යථා හි ‘ආවුසො’ති වා ‘භන්තෙ’ති වා ‘යක්ඛො’ති වා ‘සප්පො’ති වා වුත්තෙ දළ්හීකම්මං නාම න හොති. ‘ආවුසො ආවුසො’‘භන්තෙ භන්තෙ’‘යක්ඛො යක්ඛො’‘සප්පො සප්පො’ති වුත්තෙ පන දළ්හීකම්මං නාම හොති. එවමෙව සකිදෙව යට්ඨිකොටියා උප්පීළෙන්තෙන විය ‘ඵස්සො’ති වුත්තෙ පදං දළ්හීකම්මං නාම න හොති. පුනප්පුනං බ්‍යඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘ඵස්සො ඵුසනා සම්ඵුසනා සම්ඵුසිතත්ත’න්ති වුත්තෙයෙව ‘දළ්හීකම්මං’ නාම හොතීති. එවං අපරදීපනා ද්වෙ ඨානානි ගච්ඡති. එතස්සාපි වසෙන ලබ්භමානකපදනිද්දෙසෙසු සබ්බත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො.

අයං තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතීති යස්මිං සමයෙ පඨමං කාමාවචරං මහාකුසලචිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ අයං ඵස්සො නාම හොතීති අත්ථො. අයං තාව ඵස්සපදනිද්දෙසස්ස වණ්ණනා. ඉතො පරෙසු පන වෙදනාදීනං පදානං නිද්දෙසෙසු විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයිස්සාම. සෙසං ඉධ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

3. **යං තස්මිං සමයෙති** එත්ථ කිඤ්චාපි කතමා තස්මිං සමයෙ වෙදනා හොතීති ආරද්ධං, ‘සාතපදවසෙන පන ‘ය’න්ති වුත්තං. **තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජන්ති** එත්ථ **‘තජ්ජා’** වුච්චති තස්ස සාතසුඛස්ස අනුච්ඡවිකා සාරුප්පා. අනුච්ඡවිකත්ථොපි හි අයං ‘තජ්ජා’-සද්දො හොති. යථාහ – ‘‘තජ්ජං තස්සාරුප්පං කථං මන්තෙතී’’ති (ම. නි. 3.246). තෙහි වා රූපාදීහි ආරම්මණෙහි ඉමස්ස ච සුඛස්ස පච්චයෙහි ජාතාතිපි තජ්ජා. මනොවිඤ්ඤාණමෙව නිස්සත්තට්ඨෙන ධාතූති මනොවිඤ්ඤාණධාතු. සම්ඵස්සතො ජාතං, සම්ඵස්සෙ වා ජාතන්ති සම්ඵස්සජං. චිත්තනිස්සිතත්තා චෙතසිකං. මධුරට්ඨෙන සාතං. ඉදං වුත්තං හොති – යං තස්මිං සමයෙ යථාවුත්තෙන අත්ථෙන තජ්ජාය මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා සම්ඵස්සජං චෙතසිකං සාතං, අයං තස්මිං සමයෙ වෙදනා හොතීති. එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජනා වෙදිතබ්බා.

ඉදානි **චෙතසිකං සුඛ**න්තිආදීසු චෙතසිකපදෙන කායිකසුඛං පටික්ඛිපති, සුඛපදෙන චෙතසිකං දුක්ඛං. **චෙතොසම්ඵස්සජන්ති** චිත්තසම්ඵස්සෙ ජාතං. **සාතං සුඛං වෙදයිත**න්ති සාතං වෙදයිතං, න අසාතං වෙදයිතං; සුඛං වෙදයිතං, න දුක්ඛං වෙදයිතං. පරතො තීණි පදානි ඉත්ථිලිඞ්ගවසෙන වුත්තානි. සාතා වෙදනා, න අසාතා; සුඛා වෙදනා, න දුක්ඛාති. අයමෙව පනෙත්ථ අත්ථො.

4. සඤ්ඤානිද්දෙසෙ **තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජාති** තස්සාකුසලසඤ්ඤාය අනුච්ඡවිකාය මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා සම්ඵස්සම්හි ජාතා. **සඤ්ඤාති** සභාවනාමං. **සඤ්ජානනාති** සඤ්ජානනාකාරො. **සඤ්ජානිතත්ත**න්ති සඤ්ජානිතභාවො.

5. **චෙතනානිද්දෙසෙපි** ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බො.

චිත්තනිද්දෙසෙ චිත්තවිචිත්තතාය චිත්තං. ආරම්මණං මිනමානං ජානාතීති **මනො. මානසන්ති** මනො එව. ‘‘අන්තලික්ඛචරො පාසො ය්වායං චරති මානසො’’ති (සං. නි. 1.151; මහාව. 33) හි එත්ථ පන සම්පයුත්තකධම්මො ‘මානසො’ති වුත්තො.

‘‘කථඤ්හි භගවා තුය්හං, සාවකො සාසනෙ රතො;
අප්පත්තමානසො සෙක්ඛො, කාලං කයිරා ජනෙ සුතා’’ති. (සං. නි. 1.159);

එත්ථ අරහත්තං ‘මානස’න්ති වුත්තං. ඉධ පන ‘මනොව’ මානසං. බ්‍යඤ්ජනවසෙන හෙතං පදං වඩ්ඪිතං.

හදයන්ති චිත්තං. ‘‘චිත්තං වා තෙ ඛිපිස්සාමි, හදයං වා තෙ ඵාලෙස්සාමී’’ති (සං. නි. 1.237; සු. නි. ආළවකසුත්ත) එත්ථ උරො හදයන්ති වුත්තං. ‘‘හදයා හදයං මඤ්ඤෙ අඤ්ඤාය තච්ඡතී’’ති (ම. නි. 1.63) එත්ථ චිත්තං. ‘‘වක්කං හදය’’න්ති (දී. නි. 2.377; ම. නි. 1.110) එත්ථ හදයවත්ථු. ඉධ පන චිත්තමෙව අබ්භන්තරට්ඨෙන ‘හදය’න්ති වුත්තං. තමෙව පරිසුද්ධට්ඨෙන **පණ්ඩරං**. භවඞ්ගං සන්ධායෙතං වුත්තං. යථාහ – ‘‘පභස්සරමිදං, භික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨ’’න්ති (අ. නි. 1.49). තතො නික්ඛන්තත්තා පන අකුසලම්පි, ගඞ්ගාය නික්ඛන්තා නදී ගඞ්ගා විය, ගොධාවරිතො නික්ඛන්තා ගොධාවරී විය ච, පණ්ඩරන්ත්වෙව වුත්තං.

මනො මනායතනන්ති ඉධ පන මනොග්ගහණං මනස්සෙව ආයතනභාවදීපනත්ථං. තෙනෙතං දීපෙති – ‘නයිදං දෙවායතනං විය මනස්ස ආයතනත්තා මනායතනං, අථ ඛො මනො එව ආයතනං මනායතන’න්ති. තත්ථ නිවාසට්ඨානට්ඨෙන ආකරට්ඨෙන සමොසරණට්ඨානට්ඨෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන කාරණට්ඨෙන ච ආයතනං වෙදිතබ්බං. තථා හි ලොකෙ ‘ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන’න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානං ආයතනන්ති වුච්චති. ‘සුවණ්ණායතනං රජතායතන’න්තිආදීසු ආකරො. සාසනෙ පන ‘‘මනොරමෙ ආයතනෙ සෙවන්ති නං විහඞ්ගමා’’තිආදීසු (අ. නි. 5.38) සමොසරණට්ඨානං. ‘‘දක්ඛිණාපථො ගුන්නං ආයතන’’න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසො. ‘‘තත්‍ර තත්‍රෙව සක්ඛිභබ්බතං පාපුණාති සති සතිආයතනෙ’’තිආදීසු (ම. නි. 3.158) කාරණං. ඉධ පන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන සමොසරණට්ඨානට්ඨෙන කාරණට්ඨෙනාති තිධාපි වට්ටති.

ඵස්සාදයො හි ධම්මා එත්ථ සඤ්ජායන්තීති සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙනපි එතං ආයතනං. බහිද්ධා රූපසද්දගන්ධරසඵොට්ඨබ්බා ආරම්මණභාවෙනෙත්ථ ඔසරන්තීති සමොසරණට්ඨානට්ඨෙනපි ආයතනං. ඵස්සාදීනං පන සහජාතාදිපච්චයට්ඨෙන කාරණත්තා කාරණට්ඨෙනපි ආයතනන්ති වෙදිතබ්බං. මනින්ද්‍රියං වුත්තත්ථමෙව.

විජානාතීති විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව ඛන්ධො **විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො**. තස්ස රාසිආදිවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. මහාඋදකක්ඛන්ධොත්වෙව සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡතීති (අ. නි. 4.51). එත්ථ හි රාසට්ඨෙන ඛන්ධො වුත්තො. ‘‘සීලක්ඛන්ධො සමාධික්ඛන්ධො’’තිආදීසු (දී. නි. 3.355) ගුණට්ඨෙන. ‘‘අද්දසා ඛො භගවා මහන්තං දාරුක්ඛන්ධ’’න්ති (සං. නි. 4.241) එත්ථ පණ්ණත්තිමත්තට්ඨෙන. ඉධ පන රුළ්හිතො ඛන්ධො වුත්තො. රාසට්ඨෙන හි විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස එකදෙසො එකං විඤ්ඤාණං. තස්මා යථා රුක්ඛස්ස එකදෙසං ඡින්දන්තො රුක්ඛං ඡින්දතීති වුච්චති, එවමෙව විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස එකදෙසභූතං එකම්පි විඤ්ඤාණං රුළ්හිතො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොති වුත්තං.

තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතූති තෙසං ඵස්සාදීනං ධම්මානං අනුච්ඡවිකා මනොවිඤ්ඤාණධාතු. ඉමස්මිඤ්හි පදෙ එකමෙව චිත්තං මිනනට්ඨෙන මනො, විජානනට්ඨෙන විඤ්ඤාණං, සභාවට්ඨෙන නිස්සත්තට්ඨෙන වා ධාතූති තීහි නාමෙහි වුත්තං. ඉති ඉමස්මිං ඵස්සපඤ්චමකෙ ඵස්සො තාව යස්මා ඵස්සො එව, න තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජො, චිත්තඤ්ච යස්මා තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතු එව, තස්මා ඉමස්මිං පදද්වයෙ ‘තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජා’ති පඤ්ඤත්ති න ආරොපිතා. විතක්කපදාදීසු පන ලබ්භමානාපි ඉධ පච්ඡින්නත්තා න උද්ධටා.

ඉමෙසඤ්ච පන ඵස්සපඤ්චමකානං ධම්මානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන භගවතා දුක්කරං කතං. නානාඋදකානඤ්හි නානාතෙලානං වා එකභාජනෙ පක්ඛිපිත්වා දිවසං නිම්මථිතානං වණ්ණ ගන්ධරසානං නානතාය දිස්වා වා සායිත්වා වා සායිත්වා වා නානාකරණං සක්කා භවෙය්‍ය ඤාතුං. එවං සන්තෙපි තං දුක්කරන්ති වුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධෙන පන ඉමෙසං අරූපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන අතිදුක්කරං කතං. තෙනාහ **ආයස්මා නාගසෙනත්ථෙරො** –

> ‘‘දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතන්ති. ‘කිං, භන්තෙ නාගසෙන, භගවතා දුක්කරං කත’න්ති. ‘දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතං, යං ඉමෙසං අරූපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං වවත්ථානං අක්ඛාතං – අයං ඵස්සො, අයං වෙදනා, අයං සඤ්ඤා, අයං චෙතනා, ඉදං චිත්ත’න්ති. ‘ඔපම්මං, භන්තෙ, කරොහී’ති. ‘යථා, මහාරාජ, කොචිදෙව පුරිසො නාවාය සමුද්දං අජ්ඣොගාහෙත්වා හත්ථපුටෙන උදකං ගහෙත්වා ජිව්හාය සායිත්වා ජානෙය්‍යා නු ඛො, මහාරාජ, සො පුරිසො – ඉදං ගඞ්ගාය උදකං, ඉදං යමුනාය උදකං, ඉදං අචිරවතියා උදකං, ඉදං සරභුයා උදකං, ඉදං මහියා උදක’න්ති? ‘දුක්කරං, භන්තෙ, ජානිතු’න්ති. ‘තතො දුක්කරතරං ඛො, මහාරාජ, භගවතා කතං යං ඉමෙසං අරූපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං…පෙ.… ඉදං චිත්ත’’’න්ති (මි. ප. 2.7.16).

7. විතක්කනිද්දෙසෙ තක්කනවසෙන **තක්කො**. තස්ස තිත්තකං තක්කෙසි කුම්භං තක්කෙසි සකටං තක්කෙසි යොජනං තක්කෙසි අද්ධයොජනං තක්කෙසීති එවං තක්කනවසෙන පවත්ති වෙදිතබ්බා. ඉදං තක්කස්ස සභාවපදං.

විතක්කනවසෙන **විතක්කො**. බලවතරතක්කස්සෙතං නාමං. සුට්ඨු කප්පනවසෙන **සඞ්කප්පො**. එකග්ගං චිත්තං ආරම්මණෙ අප්පෙතීති **අප්පනා**. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං . බලවතරා වා අප්පනා **බ්‍යප්පනා**. ආරම්මණෙ චිත්තං අභිනිරොපෙති පතිට්ඨාපෙතීති **චෙතසො අභිනිරොපනා**. යාථාවතාය නිය්‍යානිකතාය ච කුසලභාවප්පත්තො පසත්ථො සඞ්කප්පොති **සම්මාසඞ්කප්පො**.

8. විචාරනිද්දෙසෙ ආරම්මණෙ චරණකවසෙන **චාරො**. ඉදමස්ස සභාවපදං. විචරණවසෙන **විචාරො** . අනුගන්ත්වා විචරණවසෙන **අනුවිචාරො**. උපගන්ත්වා විචරණවසෙන **උපවිචාරොති**. උපසග්ගවසෙන වා පදානි වඩ්ඪිතානි. ආරම්මණෙ චිත්තං, සරං විය ජියාය, අනුසන්දහිත්වා ඨපනතො චිත්තස්ස **අනුසන්ධානතා**. ආරම්මණං අනුපෙක්ඛමානො විය තිට්ඨතීති **අනුපෙක්ඛනතා**. විචරණවසෙන වා උපෙක්ඛනතා අනුපෙක්ඛනතා.

9. පීතිනිද්දෙසෙ **පීතීති** සභාවපදං. පමුදිතස්ස භාවො **පාමොජ්ජං**. ආමොදනාකාරො **ආමොදනා**. පමොදනාකාරො **පමොදනා**. යථා වා භෙසජ්ජානං වා තෙලානං වා උණ්හොදකසීතොදකානං වා එකතොකරණං මොදනාති වුච්චති, එවමයම්පි පීති ධම්මානං එකතොකරණෙන මොදනා. උපසග්ගවසෙන පන මණ්ඩෙත්වා ආමොදනා පමොදනාති වුත්තා. හාසෙතීති **හාසො**. පහාසෙතීති **පහාසො**. හට්ඨපහට්ඨාකාරානමෙතං අධිවචනං. විත්තීති විත්තං; ධනස්සෙතං නාමං. අයං පන සොමනස්සපච්චයත්තා විත්තිසරික්ඛතාය **විත්ති**. යථා හි ධනිනො ධනං පටිච්ච සොමනස්සං උප්පජ්ජති, එවං පීතිමතොපි පීතිං පටිච්ච සොමනස්සං උප්පජ්ජති, තස්මා විත්තීති වුත්තා. තුට්ඨිසභාවසණ්ඨිතාය පීතියා එතං නාමං. පීතිමා පන පුග්ගලො කායචිත්තානං උග්ගතත්තා අබ්භුග්ගතත්තා උදග්ගොති වුච්චති . උදග්ගස්ස භාවො **ඔදග්‍යං**. අත්තනො මනතා **අත්තමනතා**. අනභිරද්ධස්ස හි මනො දුක්ඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම න හොති, අභිරද්ධස්ස පන සුඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම හොති. ඉති අත්තනො මනතා අත්තමනතා, සකමනතා. සකමනස්ස භාවොති අත්ථො. සා පන යස්මා න අඤ්ඤස්ස කස්සචි අත්තනො මනතා, චිත්තස්සෙව පනෙසො භාවො, චෙතසිකො ධම්මො, තස්මා **අත්තමනතා චිත්තස්සාති** වුත්තා.

11. එකග්ගතානිද්දෙසෙ අචලභාවෙන ආරම්මණෙ තිට්ඨතීති **ඨිති**. පරතො පදද්වයං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. අපිච සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණම්හි සම්පිණ්ඩෙත්වා තිට්ඨතීති **සණ්ඨිති**. ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා තිට්ඨතීති **අවට්ඨිති**. කුසලපක්ඛස්මිඤ්හි චත්තාරො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති – සද්ධා සති සමාධි පඤ්ඤාති. තෙනෙව සද්ධා ඔකප්පනාති වුත්තා, සති අපිලාපනතාති, සමාධි අවට්ඨිතීති, පඤ්ඤා පරියොගාහනාති. අකුසලපක්ඛෙ පන තයො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති – තණ්හා දිට්ඨි අවිජ්ජාති. තෙනෙව තෙ ඔඝාති වුත්තා. චිත්තෙකග්ගතා පනෙත්ථ න බලවතී හොති. යථා හි රජුට්ඨානට්ඨානෙ උදකෙන සිඤ්චිත්වා සම්මට්ඨෙ ථොකමෙව කාලං රජො සන්නිසීදති, සුක්ඛන්තෙ සුක්ඛන්තෙ පුන පකතිභාවෙන වුට්ඨාති, එවමෙව අකුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා න බලවතී හොති. යථා පන තස්මිං ඨානෙ ඝටෙහි උදකං ආසිඤ්චිත්වා කුදාලෙන ඛනිත්වා ආකොටනමද්දනඝට්ටනානි කත්වා උපලිත්තෙ ආදාසෙ විය ඡායා පඤ්ඤායති, වස්සසතාතික්කමෙපි තංමුහුත්තකතං විය හොති, එවමෙව කුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා බලවතී හොති.

උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙන පවත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො **අවිසාහාරො**. උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ගච්ඡන්තං චිත්තං වික්ඛිපති නාම. අයං පන තථාවිධො වික්ඛෙපො න හොතීති **අවික්ඛෙපො**.
උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ච චිත්තං විසාහටං නාම හොති, ඉතො චිතො ච හරීයති. අයං පන එවං අවිසාහටස්ස මානසස්ස භාවොති **අවිසාහටමානසතා**.

සමථොති තිවිධො සමථො – චිත්තසමථො, අධිකරණසමථො, සබ්බසඞ්ඛාරසමථොති. තත්ථ අට්ඨසු සමාපත්තීසු චිත්තෙකග්ගතා චිත්තසමථො නාම. තඤ්හි ආගම්ම චිත්තචලනං චිත්තවිප්ඵන්දිතං සම්මති වූපසම්මති, තස්මා සො **චිත්තසමථොති** වුච්චති. සම්මුඛාවිනයාදිසත්තවිධො සමථො අධිකරණසමථො නාම. තඤ්හි ආගම්ම තානි තානි අධිකරණානි සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා සො **අධිකරණසමථොති** වුච්චති. යස්මා පන සබ්බෙ සඞ්ඛාරා නිබ්බානං ආගම්ම සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා තං **සබ්බසඞ්ඛාරසමථොති** වුච්චති. ඉමස්මිං අත්ථෙ චිත්තසමථො අධිප්පෙතො. සමාධිලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති **සමාධින්ද්‍රියං**. උද්ධච්චෙ න කම්පතීති **සමාධිබලං. සම්මාසමාධීති** යාථාවසමාධි නිය්‍යානිකසමාධි කුසලසමාධි.

12. සද්ධින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ බුද්ධාදිගුණානං සද්දහනවසෙන **සද්ධා**. බුද්ධාදීනි වා රතනානි සද්දහති පත්තියායතීති සද්ධා. **සද්දහනාති** සද්දහනාකාරො. බුද්ධාදීනං ගුණෙ ඔගාහති, භින්දිත්වා විය අනුපවිසතීති **ඔකප්පනා**. බුද්ධාදීනං ගුණෙසු එතාය සත්තා අතිවිය පසීදන්ති, සයං වා අභිප්පසීදතීති **අභිප්පසාදො**. ඉදානි යස්මා සද්ධින්ද්‍රියාදීනං සමාසපදානං වසෙන අඤ්ඤස්මිං පරියායෙ ආරද්ධෙ ආදිපදං ගහෙත්වාව පදභාජනං කරීයති – අයං අභිධම්මෙ ධම්මතා – තස්මා පුන **සද්ධාති** වුත්තං. යථා වා ඉත්ථියා ඉන්ද්‍රියං ඉත්ථින්ද්‍රියං, න තථා ඉදං. ඉදං පන සද්ධාව ඉන්ද්‍රියං සද්ධින්ද්‍රියන්ති. එවං සමානාධිකරණභාවඤාපනත්ථම්පි පුන සද්ධාති වුත්තං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ආදිපදස්ස පුන වචනෙ පයොජනං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති **සද්ධින්ද්‍රියං**. අසද්ධියෙ න කම්පතීති **සද්ධාබලං**.

13. වීරියින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ **චෙතසිකොති** ඉදං වීරියස්ස නියමතො චෙතසිකභාවදීපනත්ථං වුත්තං. ඉදඤ්හි වීරියං ‘‘යදපි, භික්ඛවෙ, කායිකං වීරියං තදපි වීරියසම්බොජ්ඣඞ්ගො, යදපි චෙතසිකං වීරියං තදපි වීරියසම්බොජ්ඣඞ්ගොති. ඉතිහිදං උද්දෙසං ගච්ඡතී’’ති (සං. නි. 5.233) එවමාදීසු සුත්තෙසු චඞ්කමාදීනි කරොන්තස්ස උප්පන්නත්තා ‘කායික’න්ති වුච්චමානම්පි කායවිඤ්ඤාණං විය කායිකං නාම නත්ථි, චෙතසිකමෙව පනෙතන්ති දස්සෙතුං ‘චෙතසිකො’ති වුත්තං. **වීරියාරම්භොති** වීරියසඞ්ඛාතො ආරම්භො. ඉමිනා සෙසාරම්භෙ පටික්ඛිපති. අයඤ්හි ‘ආරම්භ’-සද්දො කම්මෙ ආපත්තියං කිරියායං වීරියෙ හිංසාය විකොපනෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු ආගතො.

> ‘‘යංකිඤ්චි දුක්ඛං සම්භොති, සබ්බං ආරම්භපච්චයා;
> ආරම්භානං නිරොධෙන, නත්ථි දුක්ඛස්ස සම්භවො’’ති. (සු. නි. 749);

එත්ථ හි කම්මං ‘ආරම්භො’ති ආගතං. ‘‘ආරම්භති ච විප්පටිසාරී ච හොතී’’ති (අ. නි. 5.142; පු. ප. 191) එත්ථ ආපත්ති. ‘‘මහායඤ්ඤා මහාරම්භා න තෙ හොන්ති මහප්ඵලා’’ති (අ. නි. 4.39; සං. නි. 1.120) එත්ථ යූපුස්සාපනාදිකිරියා. ‘‘ආරම්භථ නික්කමථ යුඤ්ජථ බුද්ධසාසනෙ’’ති (සං. නි. 1.185) එත්ථ වීරියං. ‘‘සමණං ගොතමං උද්දිස්ස පාණං ආරභන්තී’’ති (ම. නි. 2.51-52) එත්ථ හිංසා. ‘‘බීජගාමභූතගාමසමාරම්භා පටිවිරතො හොතී’’ති (දී. නි. 1.10; ම. නි. 1.293) එත්ථ ඡෙදනභඤ්ජනාදිකං විකොපනං. ඉධ පන වීරියමෙව අධිප්පෙතං. තෙනාහ – ‘වීරියාරම්භොති වීරියසඞ්ඛාතො ආරම්භො’ති. වීරියඤ්හි ආරම්භනකවසෙන ආරම්භොති වුච්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. කොසජ්ජතො නික්ඛමනවසෙන **නික්කමො**. පරං පරං ඨානං අක්කමනවසෙන **පරක්කමො**. උග්ගන්ත්වා යමනවසෙන **උය්‍යාමො**. බ්‍යායමනවසෙන **වායාමො**. උස්සාහනවසෙන **උස්සාහො**. අධිමත්තුස්සාහනවසෙන **උස්සොළ්හී**. ථිරභාවට්ඨෙන **ථාමො**. චිත්තචෙතසිකානං ධාරණවසෙන අවිච්ඡෙදතො වා පවත්තනවසෙන කුසලසන්තානං ධාරෙතීති **ධිති**.

අපරො නයො – නික්කමො චෙසො කාමානං පනුදනාය, පරක්කමො චෙසො බන්ධනච්ඡෙදාය, උය්‍යාමො චෙසො ඔඝනිත්ථරණාය, වායාමො චෙසො පාරඞ්ගමනට්ඨෙන, උස්සාහො චෙසො පුබ්බඞ්ගමට්ඨෙන, උස්සොළ්හී චෙසො අධිමත්තට්ඨෙන, ථාමො චෙසො පලිඝුග්ඝාටනතාය, ධිති චෙසො අවට්ඨිතිකාරිතායාති.

‘‘කාමං තචො ච න්හාරු ච අට්ඨි ච අවසිස්සතූ’’ති (ම. නි. 2.184; සං. නි. 2.22, 237; අ. නි. 2.5; මහානි. 196; චූළනි. ඛග්ගවිසාණසුත්තනිද්දෙස 154) එවං පවත්තිකාලෙ අසිථිලපරක්කමවසෙන **අසිථිලපරක්කමතා;** ථිරපරක්කමො, දළ්හපරක්කමොති අත්ථො. යස්මා පනෙතං වීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ඡන්දං න නික්ඛිපති, ධුරං න නික්ඛිපති, න ඔතාරෙති, න විස්සජ්ජෙති, අනොසක්කිතමානසතං ආවහති, තස්මා **අනික්ඛිත්තඡන්දතා අනික්ඛිත්තධුරතාති** වුත්තං. යථා පන තජ්ජාතිකෙ උදකසම්භින්නට්ඨානෙ ධුරවාහගොණං ගණ්හථාති වදන්ති , සො ජණ්ණුනා භූමිං උප්පීළෙත්වාපි ධුරං වහති, භූමියං පතිතුං න දෙති, එවමෙව වීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ධුරං උක්ඛිපති පග්ගණ්හාති, තස්මා **ධුරසම්පග්ගාහොති** වුත්තං. පග්ගහලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති **වීරියින්ද්‍රියං**. කොසජ්ජෙ න කම්පතීති **වීරියබලං**. යාථාවනිය්‍යානිකකුසලවායාමතාය **සම්මාවායාමො**.

14. සතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ සරණකවසෙන **සති**. ඉදං සතියා සභාවපදං. පුනප්පුනං සරණතො අනුස්සරණවසෙන **අනුස්සති**. අභිමුඛං ගන්ත්වා විය සරණතො පටිසරණවසෙන **පටිස්සති**. උපසග්ගවසෙන වා වඩ්ඪිතමත්තමෙතං. සරණාකාරො **සරණතා**. යස්මා පන සරණතාති තිණ්ණං සරණානම්පි නාමං, තස්මා තං පටිසෙධෙතුං පුන සතිග්ගහණං කතං. සතිසඞ්ඛාතා සරණතාති අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො. සුතපරියත්තස්ස ධාරණභාවතො **ධාරණතා**. අනුපවිසනසඞ්ඛාතෙන ඔගාහනට්ඨෙන අපිලාපනභාවො **අපිලාපනතා**. යථා හි ලාබුකටාහාදීනි උදකෙ ප්ලවන්ති, න අනුපවිසන්ති, න තථා ආරම්මණෙ සති. ආරම්මණඤ්හෙසා අනුපවිසති, තස්මා **අපිලාපනතාති** වුත්තා. චිරකතචිරභාසිතානං අසම්මුස්සනභාවතො **අසම්මුස්සනතා**. උපට්ඨානලක්ඛණෙ ජොතනලක්ඛණෙ ච ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සතිසඞ්ඛාතං ඉන්ද්‍රියං **සතින්ද්‍රියං**. පමාදෙ න කම්පතීති **සතිබලං**. යාථාවසති නිය්‍යානිකසති කුසලසතීති **සම්මාසති**.

16. පඤ්ඤින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ තස්ස තස්ස අත්ථස්ස පාකටකරණසඞ්ඛාතෙන පඤ්ඤාපනට්ඨෙන **පඤ්ඤා**. තෙන තෙන වා අනිච්චාදිනා පකාරෙන ධම්මෙ ජානාතීතිපි පඤ්ඤා. ඉදමස්සා සභාවපදං. පජානනාකාරො **පජානනා**. අනිච්චාදීනි විචිනාතීති **විචයො**. **පවිචයොති** උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං . චතුසච්චධම්මෙ විචිනාතීති **ධම්මවිචයො**. අනිච්චාදීනං සල්ලක්ඛණවසෙන **සල්ලක්ඛණා**. සායෙව පුන උපසග්ගනානත්තෙන **උපලක්ඛණා පච්චුපලක්ඛණාති** වුත්තා. පණ්ඩිතස්ස භාවො **පණ්ඩිච්චං**. කුසලස්ස භාවො **කොසල්ලං**. නිපුණස්ස භාවො **නෙපුඤ්ඤං**. අනිච්චාදීනං විභාවනවසෙන **වෙභබ්‍යා**. අනිච්චාදීනං චින්තනකවසෙන **චින්තා**. යස්ස වා උප්පජ්ජති තං අනිච්චාදීනි චින්තාපෙතීතිපි චින්තා. අනිච්චාදීනි උපපරික්ඛතීති **උපපරික්ඛා**. **භූරීති** පථවියා නාමං. අයම්පි සණ්හට්ඨෙන විත්ථටට්ඨෙන ච භූරී වියාති **භූරී**. තෙන වුත්තං – ‘‘භූරී වුච්චති පථවී . තාය පථවිසමාය විත්ථටාය විපුලාය පඤ්ඤාය සමන්නාගතොති භූරිපඤ්ඤොති (මහානි. 27). අපිච පඤ්ඤාය එතං අධිවචනං භූරී’’ති. භූතෙ අත්ථෙ රමතීතිපි භූරී. අසනි විය සිලුච්චයෙ කිලෙසෙ මෙධති හිංසතීති **මෙධා**. ඛිප්පං ගහණධාරණට්ඨෙන වා **මෙධා**. යස්ස උප්පජ්ජති තං අත්තහිතපටිපත්තියං සම්පයුත්තධම්මෙ ච යාථාවලක්ඛණපටිවෙධෙ පරිනෙතීති **පරිණායිකා**. අනිච්චාදිවසෙන ධම්මෙ විපස්සතීති **විපස්සනා**. සම්මා පකාරෙහි අනිච්චාදීනි ජානාතීති **සම්පජඤ්ඤං**. උප්පථපටිපන්නෙ සින්ධවෙ වීථිආරොපනත්ථං පතොදො විය

උප්පථෙ ධාවනකං කූටචිත්තං වීථිආරොපනත්ථං විජ්ඣතීති පතොදො විය **පතොදො**. දස්සනලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාසඞ්ඛාතං ඉන්ද්‍රියං **පඤ්ඤින්ද්‍රියං**. අවිජ්ජාය න කම්පතීති **පඤ්ඤාබලං**. කිලෙසච්ඡෙදනට්ඨෙන පඤ්ඤාව සත්ථං **පඤ්ඤාසත්ථං**. අච්චුග්ගතට්ඨෙන පඤ්ඤාව පාසාදො **පඤ්ඤාපාසාදො**.

ආලොකනට්ඨෙන පඤ්ඤාව ආලොකො **පඤ්ඤාආලොකො**. ඔභාසනට්ඨෙන පඤ්ඤාව ඔභාසො **පඤ්ඤාඔභාසො**. පජ්ජොතනට්ඨෙන පඤ්ඤාව පජ්ජොතො **පඤ්ඤාපජ්ජොතො**. පඤ්ඤවතො හි එකපල්ලඞ්කෙන නිසින්නස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා එකොභාසා එකපජ්ජොතා හොති, තෙනෙතං වුත්තං. ඉමෙසු පන තීසු පදෙසු එකපදෙනපි එතස්මිං අත්ථෙ සිද්ධෙ, යානි පනෙතානි ''චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, ආලොකා. කතමෙ චත්තාරො? චන්දාලොකො සූරියාලොකො අග්‍යාලොකො පඤ්ඤාලොකො. ඉමෙ ඛො, භික්ඛවෙ, චත්තාරො ආලොකා. එතදග්ගං, භික්ඛවෙ, ඉමෙසං චතුන්නං ආලොකානං යදිදං පඤ්ඤාලොකො''. තථා ''චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, ඔභාසා...පෙ.... චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, පජ්ජොතා''ති (අ. නි. 4.144) සුත්තානං අජ්ඣාසයවසෙන සුත්තානි දෙසිතානි, තදනුරූපෙනෙව ඉධාපි දෙසනා කතා. අත්ථො හි අනෙකෙහි ආකාරෙහි විභජ්ජමානො සුවිභත්තො හොති. අඤ්ඤථා ච අඤ්ඤො බුජ්ඣති, අඤ්ඤථා ච අඤ්ඤොති.

රතිකරණට්ඨෙන පන රතිදායකට්ඨෙන රතිජනකට්ඨෙන චිත්තීකතට්ඨෙන දුල්ලභපාතුභාවට්ඨෙන අතුලට්ඨෙන අනොමසත්තපරිභොගට්ඨෙන ච පඤ්ඤාව රතනං **පඤ්ඤාරතනං**. න තෙන සත්තා මුය්හන්ති, සයං වා ආරම්මණෙ න මුය්හතීති **අමොහො. ධම්මවිචයපදං** වුත්තත්ථමෙව. කස්මා පනෙතං පුන වුත්තන්ති? අමොහස්ස මොහපටිපක්ඛභාවදීපනත්ථං . තෙනෙතං දීපෙති – ය්වායං අමොහො සො න කෙවලං මොහතො අඤ්ඤො ධම්මො, මොහස්ස පන පටිපක්ඛො, ධම්මවිචයසඞ්ඛාතො අමොහො නාම ඉධ අධිප්පෙතොති. **සම්මාදිට්ඨීති** යාථාවනිය්‍යානිකකුසලදිට්ඨි.

19. ජීවිතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ **යො තෙසං අරූපීනං ධම්මානං ආයූති** තෙසං සම්පයුත්තකානං අරූපධම්මානං යො ආයාපනට්ඨෙන ආයු, තස්මිඤ්හි සති අරූපධම්මා අයන්ති ගච්ඡන්ති පවත්තන්ති, තස්මා ආයූති වුච්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. යස්මා පනෙතෙ ධම්මා ආයුස්මිංයෙව සති තිට්ඨන්ති යපෙන්ති යාපෙන්ති ඉරියන්ති වත්තන්ති පාලයන්ති, තස්මා **ඨිතී**තිආදීනි වුත්තානි. වචනත්ථො පනෙත්ථ – එතාය තිට්ඨන්තීති **ඨිති**. යපෙන්තීති **යපනා**. තථා **යාපනා**. එවං බුජ්ඣන්තානං පන වසෙන පුරිමපදෙ රස්සත්තං කතං. එතාය ඉරියන්තීති **ඉරියනා**. වත්තන්තීති **වත්තනා**. පාලයන්තීති **පාලනා**. ජීවන්ති එතෙනාති **ජීවිතං**. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති **ජීවිතින්ද්‍රියං**.

30. හිරිබලනිද්දෙසෙ **යං තස්මිං සමයෙති** යෙන ධම්මෙන තස්මිං සමයෙ. ලිඞ්ගවිපල්ලාසං වා කත්වා යො ධම්මො තස්මිං සමයෙතිපි අත්ථො වෙදිතබ්බො. **හිරියිතබ්බෙනාති** උපයොගත්ථෙ කරණවචනං. හිරියිතබ්බයුත්තකං කායදුච්චරිතාදිධම්මං හිරියති ජිගුච්ඡතීති අත්ථො. **පාපකානන්ති** ලාමකානං. **අකුසලානං ධම්මානන්ති** අකොසල්ලසම්භූතානං ධම්මානං. **සමාපත්තියාති** ඉදම්පි උපයොගත්ථෙ කරණවචනං. තෙසං ධම්මානං සමාපත්තිං පටිලාභං සමඞ්ගීභාවං හිරියති ජිගුච්ඡතීති අත්ථො.

31. ඔත්තප්පබලනිද්දෙසෙ **ඔත්තප්පිතබ්බෙනාති** හෙත්වත්ථෙ කරණවචනං. ඔත්තප්පිතබ්බයුත්තකෙන ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතෙන කායදුච්චරිතාදිනා වුත්තප්පකාරාය ච සමාපත්තියා ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතාය ඔත්තප්පති, භායතීති අත්ථො.

32. අලොභනිද්දෙසෙ අලුබ්භනකවසෙන **අලොභො**. න ලුබ්භතීතිපි අලොභො. ඉදමස්ස සභාවපදං. **අලුබ්භනාති** අලුබ්භනාකාරො. ලොභසමඞ්ගී පුග්ගලො ලුබ්භිතො නාම. න ලුබ්භිතො අලුබ්භිතො . අලුබ්භිතස්ස භාවො **අලුබ්භිතත්තං**. සාරාගපටිපක්ඛතො න සාරාගොති **අසාරාගො. අසාරජ්ජනාති** අසාරජ්ජනාකාරො. අසාරජ්ජිතස්ස භාවො **අසාරජ්ජිතත්තං**. න අභිජ්ඣායතීති **අනභිජ්ඣා. අලොභො කුසලමූලන්ති** අලොභසඞ්ඛාතං කුසලමූලං. අලොභො හි කුසලානං ධම්මානං මූලං පච්චයට්ඨෙනාති කුසලමූලං. කුසලඤ්ච තං පච්චයට්ඨෙන මූලඤ්චාතිපි කුසලමූලං.

33. අදොසනිද්දෙසෙ අදුස්සනකවසෙන **අදොසො**. න දුස්සතීතිපි අදොසො. ඉදමස්ස සභාවපදං. **අදුස්සනාති** අදුස්සනාකාරො. අදුස්සිතස්ස භාවො **අදුස්සිතත්තං**. බ්‍යාපාදපටිපක්ඛතො න බ්‍යාපාදොති **අබ්‍යාපාදො**. කොධදුක්ඛපටිපක්ඛතො න බ්‍යාපජ්ජොති **අබ්‍යාපජ්ජො**. අදොසසඞ්ඛාතං කුසලමූලං **අදොසො කුසලමූලං**. තං වුත්තත්ථමෙව.

40-41. කායපස්සද්ධිනිද්දෙසාදීසු යස්මා කායොති තයො ඛන්ධා අධිප්පෙතා, තස්මා **වෙදනාක්ඛන්ධස්සා**තිආදි වුත්තං. පස්සම්භන්ති එතාය තෙ ධම්මා, විගතදරථා භවන්ති, සමස්සාසප්පත්තාති **පස්සද්ධි**. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. **පස්සම්භනාති** පස්සම්භනාකාරො. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. පස්සද්ධිසමඞ්ගිතාය පටිප්පස්සම්භිතස්ස ඛන්ධත්තයස්ස භාවො **පටිප්පස්සම්භිතත්තං**. සබ්බපදෙහිපි තිණ්ණං ඛන්ධානං කිලෙසදරථපටිප්පස්සද්ධි එව කථිතා. දුතියනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස දරථපටිප්පස්සද්ධි කථිතා.

42-43. **ලහුතාති** ලහුතාකාරො. **ලහුපරිණාමතාති** ලහුපරිණාමො එතෙසං ධම්මානන්ති ලහුපරිණාමා; තෙසං භාවො ලහුපරිණාමතා; සීඝං සීඝං පරිවත්තනසමත්ථතාති වුත්තං හොති. **අදන්ධනතාති** ගරුභාවපටික්ඛෙපවචනමෙතං; අභාරියතාති අත්ථො. **අවිත්ථනතාති** මානාදිකිලෙසභාරස්ස අභාවෙන අථද්ධතා. එවං පඨමෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං ලහුතාකාරො කථිතො. දුතියෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ලහුතාකාරො කථිතො.

44-45. **මුදුතාති** මුදුභාවො. **මද්දවතාති** මද්දවං වුච්චති සිනිද්ධං, මට්ඨං; මද්දවස්ස භාවො මද්දවතා. **අකක්ඛළතාති** අකක්ඛළභාවො. **අකථිනතාති** අකථිනභාවො. ඉධාපි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස මුදුතාකාරොව කථිතො.

46-47. **කම්මඤ්ඤතාති** කම්මනි සාධුතා; කුසලකිරියාය විනියොගක්ඛමතාති අත්ථො. සෙසපදද්වයං බ්‍යඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. පදද්වයෙනාපි හි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස කම්මනියාකාරොව කථිතො.

48-49. **පගුණතාති** පගුණභාවො, අනාතුරතා නිග්ගිලානතාති අත්ථො. සෙසපදද්වයං බ්‍යඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. ඉධාපි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස නිග්ගිලානාකාරොව කථිතො.

50-51. **උජුකතාති** උජුකභාවො, උජුකෙනාකාරෙන පවත්තනතාති අත්ථො. උජුකස්ස ඛන්ධත්තයස්ස විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ච භාවො උජුකතා. **අජිම්හතාති** ගොමුත්තවඞ්කභාවපටික්ඛෙපො. **අවඞ්කතාති** චන්දලෙඛාවඞ්කභාවපටික්ඛෙපො. **අකුටිලතාති** නඞ්ගලකොටිවඞ්කභාවපටික්ඛෙපො.

යො හි පාපං කත්වාව 'න කරොමී'ති භාසති, සො ගන්ත්වා පච්චොසක්කනතාය 'ගොමුත්තවඞ්කො' නාම හොති. යො පාපං කරොන්තොව 'භායාමහං පාපස්සා'ති භාසති, සො යෙභුය්‍යෙන කුටිලතාය 'චන්දලෙඛාවඞ්කො' නාම හොති. යො පාපං කරොන්තොව 'කො පාපස්ස න භායෙය්‍යා'ති භාසති, සො නාතිකුටිලතාය 'නඞ්ගලකොටිවඞ්කො' නාම හොති. යස්ස වා තීණිපි කම්මද්වාරානි අසුද්ධානි, සො 'ගොමුත්තවඞ්කො' නාම හොති. යස්ස යානි කානිචි ද්වෙ, සො 'චන්දලෙඛාවඞ්කො' නාම. යස්ස යංකිඤ්චි එකං, සො 'නඞ්ගලකොටිවඞ්කො නාම.

දීඝභාණකා පනාහු – එකච්චො භික්ඛු සබ්බවයෙ එකවීසතියා අනෙසනාසු, ඡසු ච අගොචරෙසු චරති, අයං 'ගොමුත්තවඞ්කො' නාම. එකො පඨමවයෙ චතුපාරිසුද්ධිසීලං පරිපූරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො සික්ඛාකාමො හොති, මජ්ඣිමවයපච්ඡිමවයෙසු පුරිමසදිසො, අයං 'චන්දලෙඛාවඞ්කො' නාම. එකො පඨමවයෙ මජ්ඣිමවයෙපි චතුපාරිසුද්ධිසීලං පූරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො සික්ඛාකාමො හොති, පච්ඡිමවයෙ පුරිමසදිසො. අයං 'නඞ්ගලකොටිවඞ්කො' නාම.

තස්ස කිලෙසවසෙන එවං වඞ්කස්ස පුග්ගලස්ස භාවො ජිම්හතා වඞ්කතා කුටිලතාති වුච්චති. තාසං පටික්ඛෙපවසෙන අජිම්හතාදිකා වුත්තා. ඛන්ධාධිට්ඨානාව දෙසනා කතා. ඛන්ධානඤ්හි එතා අජිම්හතාදිකා, නො පුග්ගලස්සාති. එවං සබ්බෙහිපි ඉමෙහි පදෙහි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්සාති අරූපීනං ධම්මානං නික්කිලෙසතාය උජුතාකාරොව කථිතොති වෙදිතබ්බො.

ඉදානි ය්වායං යෙවාපනාති අප්පනාවාරො වුත්තො, තෙන ධම්මුද්දෙසවාරෙ දස්සිතානං 'යෙවාපනකානං'යෙව සඞ්ඛෙපතො නිද්දෙසො කථිතො හොතීති.

නිද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

එත්තාවතා පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති උද්දෙසවාරෙ චතූහි පරිච්ඡෙදෙහි, පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති නිද්දෙසවාරෙ චතූහි පරිච්ඡෙදෙහීති අට්ඨපරිච්ඡෙදපටිමණ්ඩිතො ධම්මවවත්ථානවාරො නිට්ඨිතොව හොති.

කොට්ඨාසවාරො

58-120. ඉදානි **තස්මිං ඛො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා හොන්තීති** සඞ්ගහවාරො ආරද්ධො. සො උද්දෙසනිද්දෙසපටිනිද්දෙසානං වසෙන තිවිධො හොති. තත්ථ 'තස්මිං ඛො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා'ති එවමාදිකො උද්දෙසො. කතමෙ තස්මිං සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා'තිආදිකො නිද්දෙසො. කතමො තස්මිං සමයෙ වෙදනාක්ඛන්ධොතිආදිකො පටිනිද්දෙසොති වෙදිතබ්බො.

තත්ථ උද්දෙසවාරෙ චත්තාරො ඛන්ධාතිආදයො තෙවීසති කොට්ඨාසා හොන්ති. තෙසං එවමත්ථො වෙදිතබ්බො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං පඨමං මහාකුසලචිත්තං උප්පජ්ජති, යෙ තස්මිං සමයෙ චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පන්නා, ඨපෙත්වා යෙවාපනකෙ, පාළිආරුළ්හා අතිරෙකපණ්ණාසධම්මා, තෙ සබ්බෙපි සඞ්ගය්හමානා රාසට්ඨෙන චත්තාරොව

ඛන්ධා හොන්ති . හෙට්ඨා වුත්තෙන ආයතනට්ඨෙන ද්වෙ **ආයතනානි** හොන්ති. සභාවට්ඨෙන සුඤ්ඤතට්ඨෙන නිස්සත්තට්ඨෙන ද්වෙව **ධාතුයො** හොන්ති. පච්චයසඞ්ඛාතෙන ආහාරට්ඨෙන **තයොවෙත්ථ** ධම්මා **ආහාරා** හොන්ති. අවසෙසා නො ආහාරා.

‘කිං පනෙතෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං වා තංසමුට්ඨානරූපස්ස වා පච්චයා න හොන්තී’ති? ‘නො න හොන්ති. ඉමෙ පන තථා ච හොන්ති, අඤ්ඤථා චාති සමානෙපි පච්චයත්තෙ අතිරෙකපච්චයා හොන්ති, තස්මා ආහාරාති වුත්තා. කථං? ඵතෙසු හි ඵස්සාහාරො, යෙසං ධම්මානං අවසෙසා චිත්තචෙතසිකා පච්චයා හොන්ති, තෙසඤ්ච පච්චයො හොති, තිස්සො ච වෙදනා ආහරති. මනොසඤ්චෙතනාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො හොති තයො ච භවෙ ආහරති. විඤ්ඤාණාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො හොති පටිසන්ධිනාමරූපඤ්ච ආහරතී’ති. ‘නනු ච සො විපාකොව ඉදං පන කුසලවිඤ්ඤාණ’න්ති? ‘කිඤ්චාපි කුසලවිඤ්ඤාණං, තංසරික්ඛතාය පන විඤ්ඤාණාහාරො’ත්වෙව වුත්තං. උපත්ථම්භකට්ඨෙන වා ඉමෙ තයො ආහාරාති වුත්තා. ඉමෙ හි සම්පයුත්තධම්මානං, කබළීකාරාහාරො විය රූපකායස්ස, උපත්ථම්භකපච්චයා හොන්ති. තෙනෙව වුත්තං – ‘‘අරූපිනො ආහාරා සම්පයුත්තකානං ධම්මානං තංසමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං ආහාරපච්චයෙන පච්චයො’’ති (පට්ඨා. 1.1.15).

අපරො නයො – අජ්ඣත්තිකසන්තතියා විසෙසපච්චයත්තා කබළීකාරාහාරො ච ඉමෙ ච තයො ධම්මා ආහාරාති වුත්තා. විසෙසපච්චයො හි කබළීකාරාහාරභක්ඛානං සත්තානං රූපකායස්ස කබළීකාරො ආහාරො; නාමකායෙ වෙදනාය ඵස්සො, විඤ්ඤාණස්ස මනොසඤ්චෙතනා, නාමරූපස්ස විඤ්ඤාණං. යථාහ –

> ‘‘සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, අයං කායො ආහාරට්ඨිතිකො, ආහාරං පටිච්ච තිට්ඨති, අනාහාරො නො තිට්ඨති’’ (සං. නි. 5.183). තථා ඵස්සපච්චයා වෙදනා, සඞ්ඛාරපච්චයා විඤ්ඤාණං, විඤ්ඤාණපච්චයා නාමරූපන්ති (සං. නි. 2.1).

අධිපතියට්ඨෙන පන අට්ඨෙව ධම්මා ඉන්ද්‍රියානි හොන්ති, න අවසෙසා. තෙන වුත්තං – අට්ඨින්ද්‍රියානි හොන්තීති. උපනිජ්ඣායනට්ඨෙන පඤ්චෙව ධම්මා ඣානඞ්ගානි හොන්ති. තෙන වුත්තං – පඤ්චඞ්ගිකං ඣානං හොතීති.

නිය්‍යානට්ඨෙන ච හෙත්වට්ඨෙන ච පඤ්චෙව ධම්මා මග්ගඞ්ගානි හොන්ති. තෙන වුත්තං – පඤ්චඞ්ගිකො මග්ගො හොතීති. කිඤ්චාපි හි අට්ඨඞ්ගිකො අරියමග්ගො, ලොකියචිත්තෙ පන එකක්ඛණෙ තිස්සො විරතියො න ලබ්භන්ති, තස්මා පඤ්චඞ්ගිකොති වුත්තො. ‘නනු ච ‘‘යථාගතමග්ගොති ඛො, භික්ඛු, අරියස්සෙතං අට්ඨඞ්ගිකස්ස මග්ගස්ස අධිවචන’’න්ති (සං. නි. 4.245) ඉමස්මිං සුත්තෙ ‘යථෙව ලොකුත්තරමග්ගො අට්ඨඞ්ගිකො, පුබ්බභාගවිපස්සනාමග්ගොපි තථෙව අට්ඨඞ්ගිකො’ති යථාගතවචනෙන ඉමස්සත්ථස්ස දීපිතත්තා, ලොකියමග්ගෙනාපි අට්ඨඞ්ගිකෙන භවිතබ්බන්ති? න භවිතබ්බං . අයඤ්හි සුත්තන්තිකදෙසනා නාම පරියායදෙසනා. තෙනාහ – ‘‘පුබ්බෙව ඛො පනස්ස කායකම්මං වචීකම්මං ආජීවො සුපරිසුද්ධො හොතී’’ති (ම. නි. 3.431). අයං පන නිප්පරියායදෙසනා. ලොකියචිත්තස්මිඤ්හි තිස්සො විරතියො එකක්ඛණෙ න ලබ්භන්ති, තස්මා ‘පඤ්චඞ්ගිකො’ව වුත්තොති.

අකම්පියට්ඨෙන පන සත්තෙව ධම්මා බලානි හොන්ති. මූලට්ඨෙන තයොව ධම්මා හෙතූ. ඵුසනට්ඨෙන එකොව ධම්මො ඵස්සො. වෙදයිතට්ඨෙන එකොව ධම්මො වෙදනා. සඤ්ජානනට්ඨෙන එකොව ධම්මො සඤ්ඤා. චෙතයනට්ඨෙන එකොව ධම්මො චෙතනා. චිත්තවිචිත්තට්ඨෙන එකොව ධම්මො චිත්තං. රාසට්ඨෙන චෙව වෙදයිතට්ඨෙන ච එකොව ධම්මො වෙදනාක්ඛන්ධො. රාසට්ඨෙන ච සඤ්ජානනට්ඨෙන ච එකොව ධම්මො සඤ්ඤාක්ඛන්ධො. රාසට්ඨෙන ච අභිසඞ්ඛරණට්ඨෙන ච එකොව ධම්මො සඞ්ඛාරක්ඛන්ධො. රාසට්ඨෙන ච චිත්තවිචිත්තට්ඨෙන ච එකොව ධම්මො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. විජානනට්ඨෙන චෙව හෙට්ඨා වුත්තආයතනට්ඨෙන ච එකමෙව මනායතනං. විජානනට්ඨෙන ච අධිපතියට්ඨෙන ච එකමෙව මනින්ද්‍රියං. විජානනට්ඨෙන ච සභාවසුඤ්ඤතනිස්සත්තට්ඨෙන ච එකොව ධම්මො මනොවිඤ්ඤාණධාතු නාම හොති, න අවසෙසා. ඨපෙත්වා පන චිත්තං, යථාවුත්තෙන අත්ථෙන අවසෙසා සබ්බෙපි ධම්මා එකං ධම්මායතනමෙව, එකා ච ධම්මධාතුයෙව හොතීති.

යෙ වා පන තස්මිං සමයෙති ඉමිනා පන අප්පනාවාරෙන ඉධාපි හෙට්ඨා වුත්තා යෙවාපනකාව සඞ්ගහිතා. යථා ච ඉධ එවං සබ්බත්ථ . ඉතො පරඤ්හි එත්තකම්පි න විචාරයිස්සාම. නිද්දෙසපටිනිද්දෙසවාරෙසු හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බොති.

සඞ්ගහවාරො නිට්ඨිතො.

කොට්ඨාසවාරොතිපි එතස්සෙව නාමං.

සුඤ්ඤතවාරො

121-145. ඉදානි **තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා හොන්තීති** සුඤ්ඤතවාරො ආරද්ධො. සො උද්දෙසනිද්දෙසවසෙන ද්විධා ඨිතො. තත්ථ උද්දෙසවාරෙ **‘ධම්මා හොන්ති’**ති ඉමිනා සද්ධිං චතුවීසති කොට්ඨාසා හොන්ති. සබ්බකොට්ඨාසෙසු ච ‘චත්තාරො ද්වෙ තයො’ති ගණනපරිච්ඡෙදො න වුත්තො. කස්මා?

සඞ්ගහවාරෙ පරිච්ඡින්නත්තා. තත්ථ පරිච්ඡින්නධම්මායෙව හි ඉධාපි වුත්තා. න හෙත්ථ සත්තො වා භාවො වා අත්තා වා උපලබ්භති. ධම්මාව එතෙ ධම්මමත්තා අසාරා අපරිණායකාති ඉමිස්සා සුඤ්ඤතාය දීපනත්ථං වුත්තා. තස්මා එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං පඨමං මහාකුසලචිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පන්නා අතිරෙකපණ්ණාසධම්මා සභාවට්ඨෙන ධම්මා එව හොන්ති. න අඤ්ඤො කොචි සත්තො වා භාවො වා පොසො වා පුග්ගලො වා හොතීති. තථා රාසට්ඨෙන ඛන්ධාව හොන්තීති. එවං පුරිමනයෙනෙව සබ්බපදෙසු අත්ථයොජනා වෙදිතබ්බා. යස්මා පන ඣානතො අඤ්ඤං ඣානඞ්ගං, මග්ගතො වා අඤ්ඤං මග්ගඞ්ගං නත්ථි, තස්මා ඉධ **‘ඣානං හොති, මග්ගො හොති’** ඉච්චෙව වුත්තං. උපනිජ්ඣායනට්ඨෙන හි ඣානමෙව හෙත්වට්ඨෙන මග්ගොව හොති. න අඤ්ඤො කොචි සත්තො වා භාවො වාති. එවං සබ්බපදෙසු අත්ථයොජනා කාතබ්බා. නිද්දෙසවාරො උත්තානත්ථොයෙවාති.

සුඤ්ඤතවාරො නිට්ඨිතො.

නිට්ඨිතා ච තීහි මහාවාරෙහි මණ්ඩෙත්වා නිද්දිට්ඨස්ස

පඨමචිත්තස්ස අත්ථවණ්ණනා.

දුතියචිත්තං

146. ඉදානි දුතියචිත්තාදීනි දස්සෙතුං පුන **“කතමෙ ධම්මා”**තිආදි ආරද්ධං. තෙසු සබ්බෙසුපි පඨමචිත්තෙ වුත්තනයෙනෙව තයො තයො මහාවාරා වෙදිතබ්බා. න කෙවලඤ්ච මහාවාරා එව, පඨමචිත්තෙ වුත්තසදිසානං සබ්බපදානං අත්ථොපි වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. ඉතො පරම්පි අපුබ්බපදවණ්ණනංයෙව කරිස්සාම. ඉමස්මිං තාව දුතියචිත්තනිද්දෙසෙ **සසඞ්ඛාරෙනාති** ඉදමෙව අපුබ්බං. තස්සත්ථො – සහ සඞ්ඛාරෙනාති සසඞ්ඛාරො. තෙන සසඞ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන සඋපායෙන පච්චයගණෙනාති අත්ථො. යෙන හි ආරම්මණාදිනා පච්චයගණෙන පඨමං මහාචිත්තං උප්පජ්ජති, තෙනෙව සප්පයොගෙන සඋපායෙන ඉදං උප්පජ්ජති.

තස්සෙවං උප්පත්ති වෙදිතබ්බා – ඉධෙකච්චො භික්ඛු විහාරපච්චන්තෙ වසමානො චෙතියඞ්ගණසම්මජ්ජනවෙලාය වා ථෙරුපට්ඨානවෙලාය වා සම්පත්තාය, ධම්මසවනදිවසෙ වා සම්පත්තෙ ‘මය්හං ගන්ත්වා පච්චාගච්ඡතො අතිදූරං භවිස්සති, න ගමිස්සාමී’ති චින්තෙත්වා පුන චින්තෙති – ‘භික්ඛුස්ස නාම චෙතියඞ්ගණං වා ථෙරුපට්ඨානං වා ධම්මසවනං වා අගන්තුං අසාරුප්පං, ගමිස්සාමී’ති ගච්ඡති. තස්සෙවං අත්තනො පයොගෙන වා, පරෙන වා වත්තාදීනං අකරණෙ ච ආදීනවං කරණෙ ච ආනිසංසං දස්සෙත්වා ඔවදියමානස්ස, නිග්ගහවසෙනෙව වා ‘එහි, ඉදං කරොහී’ති කාරියමානස්ස උප්පන්නං කුසලචිත්තං සසඞ්ඛාරෙන පච්චයගණෙන උප්පන්නං නාම හොතීති.

දුතියචිත්තං.

තතියචිත්තං

147-148. තතියෙ ඤාණෙන විප්පයුත්තන්ති **ඤාණවිප්පයුත්තං**. ඉදම්පි හි ආරම්මණෙ හට්ඨපහට්ඨං හොති පරිච්ඡින්දකඤාණං පනෙත්ථ න හොති. තස්මා ඉදං දහරකුමාරකානං භික්ඛුං දිස්වා ‘අයං ථෙරො මය්හ’න්ති වන්දනකාලෙ, තෙනෙව නයෙන චෙතියවන්දනධම්මසවනකාලාදීසු ච උප්පජ්ජතීති වෙදිතබ්බං. පාළියං පනෙත්ථ සත්තසු ඨානෙසු පඤ්ඤා පරිහායති. සෙසං පාකතිකමෙවාති.

තතියචිත්තං.

චතුත්ථචිත්තං

149. චතුත්ථචිත්තෙපි එසෙව නයො. ඉදං පන සසඞ්ඛාරෙනාති වචනතො යදා මාතාපිතරො දහරකුමාරකෙ සීසෙ ගහෙත්වා චෙතියාදීනි වන්දාපෙන්ති තෙ ච අනත්ථිකා සමානාපි හට්ඨපහට්ඨාව වන්දන්ති. එවරූපෙ කාලෙ ලබ්භතීති වෙදිතබ්බං.

චතුත්ථචිත්තං.

පඤ්චමචිත්තං

150. පඤ්චමෙ **උපෙක්ඛාසහගතන්ති** උපෙක්ඛාවෙදනාය සම්පයුත්තං . ඉදඤ්හි ආරම්මණෙ මජ්ඣත්තං හොති. පරිච්ඡින්දකඤාණං පනෙත්ථ හොතියෙව. පාළියං පනෙත්ථ ඣානචතුක්කෙ උපෙක්ඛා හොතීති ඉන්ද්‍රියට්ඨකෙ

උපෙක්ඛින්ද්‍රියං හොතීති වත්වා සබ්බෙසම්පි වෙදනාදිපදානං නිද්දෙසෙ සාතාසාතසුඛදුක්ඛපටික්ඛෙපවසෙන දෙසනං කත්වා අදුක්ඛමසුඛවෙදනා කථිතා. තස්සා මජ්ඣත්තලක්ඛණෙ ඉන්දත්තකරණවසෙන උපෙක්ඛින්ද්‍රියභාවො වෙදිතබ්බො. පදපටිපාටියා ච එකස්මිං ඣානෙ පීති පරිහීනා. තස්මා චිත්තඞ්ගවසෙන පාළිආරුළ්හා පඤ්චපණ්ණාසෙව ධම්මා හොන්ති. තෙසං වසෙන සබ්බකොට්ඨාසෙසු සබ්බවාරෙසු ච විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො.

පඤ්චමචිත්තං.

ඡට්ඨචිත්තාදි

156-9. ඡට්ඨසත්තමඅට්ඨමානි දුතියතතියචතුත්ථෙසු වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. කෙවලඤ්හි ඉමෙසු වෙදනාපරිවත්තනඤ්චෙව පීතිපරිහානඤ්ච හොති. සෙසං සද්ධිං උප්පත්තිනයෙන තාදිසමෙව. කරුණාමුදිතා පරිකම්මකාලෙපි හි ඉමෙසං උප්පත්ති **මහාඅට්ඨකථායං** අනුඤ්ඤාතා එව. ඉමානි අට්ඨ කාමාවචරකුසලචිත්තානි නාම.

පුඤ්ඤකිරියවත්ථාදිකථා

තානි සබ්බානිපි දසහි පුඤ්ඤකිරියවත්ථූහි දීපෙතබ්බානි. කථං? දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු, සීලමයං… භාවනාමයං… අපචිතිසහගතං… වෙය්‍යාවච්චසහගතං… පත්තානුප්පදානං… අබ්භනුමොදනං… දෙසනාමයං… සවනමයං… දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථූති ඉමානි දස පුඤ්ඤකිරියවත්ථූනි නාම. තත්ථ දානමෙව දානමයං. පුඤ්ඤකිරියා ච සා තෙසං තෙසං ආනිසංසානං වත්ථු චාති පුඤ්ඤකිරියවත්ථු. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ චීවරාදීසු චතූසු පච්චයෙසු, රූපාදීසු වා ඡසු ආරම්මණෙසු, අන්නාදීසු වා දසසු දානවත්ථූසු, තං තං දෙන්තස්ස තෙසං තෙසං උප්පාදනතො පට්ඨාය පුබ්බභාගෙ, පරිච්චාගකාලෙ, පච්ඡා සොමනස්සචිත්තෙන අනුස්සරණකාලෙ චාති තීසු කාලෙසු පවත්තා චෙතනා **'දානමයං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු' නාම.

පඤ්චසීලං අට්ඨසීලං දසසීලං සමාදියන්තස්ස, 'පබ්බජිස්සාමී'ති විහාරං ගච්ඡන්තස්ස, පබ්බජන්තස්ස, 'මනොරථං මත්ථකං පාපෙත්වා පබ්බජිතො වත'ම්හි, 'සාධු සාධූ'ති ආවජ්ජෙන්තස්ස, පාතිමොක්ඛං සංවරන්තස්ස, චීවරාදයො පච්චයෙ පච්චවෙක්ඛන්තස්ස, ආපාථගතෙසු රූපාදීසු චක්ඛුද්වාරාදීනි සංවරන්තස්ස , ආජීවං සොධෙන්තස්ස ච පවත්තා චෙතනා **'සීලමයං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු' නාම.

පටිසම්භිදායං වුත්තෙන විපස්සනාමග්ගෙන චක්ඛුං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස…පෙ…. මනං… රූපෙ…පෙ…. ධම්මෙ… චක්ඛුවිඤ්ඤාණං…පෙ…. මනොවිඤ්ඤාණං,… චක්ඛුසම්ඵස්සං…පෙ…. මනොසම්ඵස්සං, චක්ඛුසම්ඵස්සජං වෙදනං…පෙ…. මනොසම්ඵස්සජං වෙදනං, …පෙ…. රූපසඤ්ඤං…පෙ…. ජරාමරණං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස පවත්තා චෙතනා, අට්ඨතිංසාය වා ආරම්මණෙසු අප්පනං අප්පත්තා සබ්බාපි චෙතනා **'භාවනාමයං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු' නාම.

මහල්ලකං පන දිස්වා පච්චුග්ගමනපත්තචීවරපටිග්ගහණඅභිවාදනමග්ගසම්පදානාදිවසෙන **'අපචිතිසහගතං'** වෙදිතබ්බං.

වුඩ්ඪතරානං වත්තප්පටිපත්තිකරණවසෙන ගාමං පිණ්ඩාය පවිට්ඨං භික්ඛුං දිස්වා පත්තං ගහෙත්වා ගාමෙ භික්ඛං සමාදපෙත්වා උපසංහරණවසෙන, 'ගච්ඡ භික්ඛූනං පත්තං ආහරා'ති සුත්වා වෙගෙන ගන්ත්වා පත්තාහරණාදිවසෙන ච කායවෙය්‍යාවටිකකාලෙ **'වෙය්‍යාවච්චසහගතං'** වෙදිතබ්බං.

දානං දත්වා ගන්ධාදීහි පූජං කත්වා 'අසුකස්ස නාම පත්ති හොතූ'ති වා, 'සබ්බසත්තානං හොතූ'ති වා පත්තිං දදතො **'පත්තානුප්පදානං'** වෙදිතබ්බං. කිං පනෙවං පත්තිං දදතො පුඤ්ඤක්ඛයො හොතීති? න හොති. යථා පන එකං දීපං ජාලෙත්වා තතො දීපසහස්සං ජාලෙන්තස්ස පඨමදීපො ඛීණොති න වත්තබ්බො; පුරිමාලොකෙන පන සද්ධිං පච්ඡිමාලොකො එකතො හුත්වා අතිමහා හොති. එවමෙව පත්තිං දදතො පරිහානි නාම නත්ථි. වුඩ්ඪියෙව පන හොතීති වෙදිතබ්බො.

පරෙහි දින්නාය පත්තියා වා අඤ්ඤාය වා පුඤ්ඤකිරියාය 'සාධු සාධූ'ති අනුමොදනවසෙන **'අබ්භනුමොදනං'** වෙදිතබ්බං.

එකො 'එවං මං ධම්මකථිකොති මං ජානිස්සන්තී'ති ඉච්ඡාය ඨත්වා ලාභගරුකො හුත්වා දෙසෙති, තං න මහප්ඵලං. එකො අත්තනො පගුණං ධම්මං අපච්චාසීසමානො විමුත්තායතනසීසෙන පරෙසං දෙසෙති, ඉදං **'දෙසනාමයං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු' නාම.

එකො සුණන්තො ‘ඉති මං සද්ධොති ජානිස්සන්තී’ති සුණාති, තං න මහප්ඵලං. එකො ‘එවං මෙ මහප්ඵලං භවිස්සතී’ති හිතඵරණෙන මුදුචිත්තෙන ධම්මං සුණාති, ඉදං **‘සවනමයං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

දිට්ඨිං උජුං කරොන්තස්ස **‘දිට්ඨිජුකම්මං** පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම. දීඝභාණකා පනාහු – ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණං, යංකිඤ්චි පුඤ්ඤං කරොන්තස්ස හි දිට්ඨියා උජුකභාවෙනෙව මහප්ඵලං හොතී’ති.

එතෙසු පන පුඤ්ඤකිරියවත්ථූසු දානමයං තාව ‘දානං දස්සාමී’ති චින්තෙන්තස්ස උප්පජ්ජති, දානං දදතො උප්පජ්ජති, ‘දින්නං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තස්ස උප්පජ්ජති. එවං පුබ්බචෙතනා මුඤ්චනචෙතනා අපරචෙතනාති තිස්සොපි චෙතනා එකතො කත්වා ‘දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති. සීලමයම්පි ‘සීලං පූරෙස්සාමී’ති චින්තෙන්තස්ස උප්පජ්ජති, සීලපූරණකාලෙ උප්පජ්ජති, ‘පූරිතං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තස්ස උප්පජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘සීලමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති…පෙ…. දිට්ඨිජුකම්මම්පි ‘දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමී’ති චින්තෙන්තස්ස උප්පජ්ජති, දිට්ඨිං උජුං කරොන්තස්ස උප්පජ්ජති, ‘දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා’ති පච්චවෙක්ඛන්තස්ස උප්පජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති.

සුත්තෙ පන තීණියෙව පුඤ්ඤකිරියවත්ථූනි ආගතානි. තෙසු ඉතරෙසම්පි සඞ්ගහො වෙදිතබ්බො. අපචිතිවෙය්‍යාවච්චානි හි සීලමයෙ සඞ්ගහං ගච්ඡන්ති. පත්තානුප්පදානඅබ්භනුමොදනානි දානමයෙ. දෙසනාසවනදිට්ඨිජුකම්මානි භාවනාමයෙ. යෙ පන ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණ’න්ති වදන්ති තෙසං තං තීසුපි සඞ්ගහං ගච්ඡති. එවමෙතානි සඞ්ඛෙපතො තීණි හුත්වා විත්ථාරතො දස හොන්ති.

තෙසු ‘දානං දස්සාමී’ති චින්තෙන්තො අට්ඨන්නං කාමාවචරකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙනෙව චින්තෙති; දදමානොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන දෙති; ‘දානං මෙ දින්න’න්ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘සීලං පූරෙස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති; සීලං පූරෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පූරෙති, ‘සීලං මෙ පූරිත’න්ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘භාවනං භාවෙස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති; භාවෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන භාවෙති; ‘භාවනා මෙ භාවිතා’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති.

‘ජෙට්ඨාපචිතිකම්මං කරිස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති, කරොන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන කරොති, ‘කතං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘කායවෙය්‍යාවටිකකම්මං කරිස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි, කරොන්තොපි, ‘කතං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘පත්තිං දස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි, දදන්තොපි, ‘දින්නං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි, ‘පත්තිං වා සෙසකුසලං වා අනුමොදිස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති; අනුමොදන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන අනුමොදති, ‘අනුමොදිතං මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘ධම්මං දෙසෙස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති, දෙසෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන දෙසෙති, ‘දෙසිතො මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘ධම්මං සොස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති, සුණන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන සුණාති, ‘සුතො මෙ’ති පච්චවෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති. ‘දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමී’ති චින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන චින්තෙති, උජුං කරොන්තො පන චතුන්නං ඤාණසම්පයුත්තානං අඤ්ඤතරෙන කරොති, ‘දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා’ති පච්චවෙක්ඛන්තො අට්ඨන්නං අඤ්ඤතරෙන පච්චවෙක්ඛති.

ඉමස්මිං ඨානෙ චත්තාරි **අනන්තානි** නාම ගහිතානි. චත්තාරි හි අනන්තානි – ආකාසො අනන්තො, චක්කවාළානි අනන්තානි, සත්තනිකායො අනන්තො, බුද්ධඤාණං අනන්තං. ආකාසස්ස හි පුරත්ථිමාය දිසාය වා පච්ඡිමුත්තරදක්ඛිණාසු වා එත්තකානි වා යොජනසතානි එත්තකානි වා යොජනසහස්සානීති පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සිනෙරුමත්තම්පි අයොකූටං පථවිං ද්විධා කත්වා හෙට්ඨා ඛිත්තං භස්සෙථෙව, නො පතිට්ඨං ලභෙථ, එවං ආකාසං අනන්තං නාම.

චක්කවාළානම්පි සතෙහි වා සහස්සෙහි වා පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සචෙපි හි අකනිට්ඨභවනෙ නිබ්බත්තා, දළ්හථාමධනුග්ගහස්ස ලහුකෙන සරෙන තිරියං තාලච්ඡායං අතික්කමනමත්තෙන කාලෙන චක්කවාළසතසහස්සං අතික්කමනසමත්ථෙන ජවෙන සමන්නාගතා චත්තාරො මහාබ්‍රහ්මානො ‘චක්කවාළපරියන්තං පස්සිස්සාමා’ති තෙන ජවෙන ධාවෙය්‍යුං, චක්කවාළපරියන්තං අදිස්වාව පරිනිබ්බායෙය්‍යුං, එවං චක්කවාළානි අනන්තානි නාම.

එත්තකෙසු පන චක්කවාළෙසු උදකට්ඨකථලට්ඨකසත්තානං පමාණං නත්ථි. එවං සත්තනිකායො අනන්තො නාම. තතොපි බුද්ධඤාණං අනන්තමෙව.

එවං අපරිමාණෙසු චක්කවාළෙසු අපරිමාණානං සත්තානං කාමාවචරසොමනස්සසහගතඤාණසම්පයුත්තඅසඞ්ඛාරිකකුසලචිත්තානි එකස්ස බහූනි උප්පජ්ජන්ති. බහූනම්පි බහූනි උප්පජ්ජන්ති. තානි සබ්බානිපි කාමාවචරට්ඨෙන සොමනස්සසහගතට්ඨෙන ඤාණසම්පයුත්තට්ඨෙන

අසඞ්ඛාරිකට්ඨෙන එකත්තං ගච්ඡන්ති. එකමෙව සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තං හොති. තථා සසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තං…පෙ…. තථා උපෙක්ඛාසහගතං ඤාණවිප්පයුත්තං ද්විහෙතුකං සසඞ්ඛාරිකචිත්තන්ති. එවං සබ්බානිපි අපරිමාණෙසු චක්කවාළෙසු අපරිමාණානං සත්තානං උප්පජ්ජමානානි කාමාවචරකුසලචිත්තානි සම්මාසම්බුද්ධො මහාතුලාය තුලයමානො විය, තුම්බෙ පක්ඛිපිත්වා මිනමානො විය, සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණෙන පරිච්ඡින්දිත්වා 'අට්ඨෙවෙතානී'ති සරික්ඛට්ඨෙන අට්ඨෙව කොට්ඨාසෙ කත්වා දස්සෙසි.

පුන ඉමස්මිං ඨානෙ ඡබ්බිධෙන **පුඤ්ඤායූහනං** නාම ගහිතං. පුඤ්ඤඤ්හි අත්ථි සයංකාරං අත්ථි පරංකාරං, අත්ථි සාහත්ථිකං අත්ථි ආණත්තිකං, අත්ථි සම්පජානකතං අත්ථි අසම්පජානකතන්ති.

තත්ථ අත්තනො ධම්මතාය කතං **'සයංකාරං'** නාම. පරං කරොන්තං දිස්වා කතං **'පරංකාරං'** නාම. සහත්ථෙන කතං **'සාහත්ථිකං'** නාම. ආණාපෙත්වා කාරිතං **'ආණත්තිකං'** නාම. කම්මඤ්ච ඵලඤ්ච සද්දහිත්වා කතං **'සම්පජානකතං'** නාම. කම්මම්පි ඵලම්පි අජානිත්වා කතං **'අසම්පජානකතං'** නාම. තෙසු සයංකාරං කරොන්තොපි ඉමෙසං අට්ඨන්නං කුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙනෙව කරොති. පරංකාරං කරොන්තොපි, සහත්ථෙන කරොන්තොපි, ආණාපෙත්වා කරොන්තොපි ඉමෙසං අට්ඨන්නං කුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙනෙව කරොති. සම්පජානකරණං පන චතූහි ඤාණසම්පයුත්තෙහි හොති. අසම්පජානකරණං චතූහි ඤාණවිප්පයුත්තෙහි.

අපරාපි ඉමස්මිං ඨානෙ චතස්සො **දක්ඛිණාවිසුද්ධියො** ගහිතා – පච්චයානං ධම්මිකතා, චෙතනාමහත්තං, වත්ථුසම්පත්ති, ගුණාතිරෙකතාති. තත්ථ ධම්මෙන සමෙන උප්පන්නා පච්චයා **'ධම්මිකා'** නාම. සද්දහිත්වා ඔකප්පෙත්වා දදතො පන **'චෙතනාමහත්තං'** නාම හොති. ඛීණාසවභාවො **'වත්ථුසම්පත්ති'** නාම. ඛීණාසවස්සෙව නිරොධා වුට්ඨිතභාවො **'ගුණාතිරෙකතා'** නාම. ඉමානි චත්තාරි සමොධානෙත්වා දාතුං සක්කොන්තස්ස කාමාවචරං කුසලං ඉමස්මිංයෙව අත්තභාවෙ විපාකං දෙති. පුණ්ණකසෙට්ඨිකාකවලියසුමනමාලාකාරාදීනං (ධ. ප. අට්ඨ. 2.225 පුණ්ණදාසීවත්ථු) (ධ. ප. අට්ඨ. 1.67 සුමනමාලාකාරවත්ථු) විය.

සඞ්ඛෙපතො පනෙතං සබ්බම්පි කාමාවචරකුසලචිත්තං 'චිත්ත'න්ති කරිත්වා චිත්තවිචිත්තට්ඨෙන එකමෙව හොති. වෙදනාවසෙන සොමනස්සසහගතං උපෙක්ඛාසහගතන්ති දුවිධං හොති. ඤාණවිභත්තිදෙසනාවසෙන චතුබ්බිධං හොති. සොමනස්සසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තඤ්හි උපෙක්ඛාසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං අසඞ්ඛාරිකං මහාචිත්තඤ්ච ඤාණසම්පයුත්තට්ඨෙන අසඞ්ඛාරිකට්ඨෙන ච එකමෙව හොති. තථා ඤාණසම්පයුත්තං සසඞ්ඛාරිකං, ඤාණවිප්පයුත්තං අසඞ්ඛාරිකං, ඤාණවිප්පයුත්තං සසඞ්ඛාරිකඤ්චාති. එවං ඤාණවිභත්තිදෙසනාවසෙන චතුබ්බිධෙ පනෙතස්මිං අසඞ්ඛාරසසඞ්ඛාරවිභත්තිතො චත්තාරි අසඞ්ඛාරිකානි චත්තාරි සසඞ්ඛාරිකානීති අට්ඨෙව කුසලචිත්තානි හොන්ති. තානි යාථාවතො ඤත්වා භගවා සබ්බඤ්ඤූ ගණීවරො මුනිසෙට්ඨො ආචික්ඛති දෙසෙති පඤ්ඤපෙති පට්ඨපෙති විවරති විභජති උත්තානීකරොතීති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඞ්ගහට්ඨකථාය

කාමාවචරකුසලනිද්දෙසො සමත්තො.

රූපාවචරකුසලවණ්ණනා

චතුක්කනයො පඨමජ්ඣානං

160. ඉදානි රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **රූපූපපත්තියා මග්ගං භාවෙතීති රූපං** වුච්චති රූපභවො. **උපපත්තීති** නිබ්බත්ති ජාති සඤ්ජාති. **මග්ගොති** උපායො. වචනත්ථො පනෙත්ථ – තං උපපත්තිං මග්ගති ගවෙසති ජනෙති නිප්ඵාදෙතීති මග්ගො. ඉදං වුත්තං හොති – යෙන මග්ගෙන රූපභවෙ උපපත්ති හොති නිබ්බත්ති ජාති සඤ්ජාති, තං මග්ගං භාවෙතීති. කිං පනෙතෙන නියමතො රූපභවෙ උපපත්ති හොතීති? න හොති. ''සමාධිං, භික්ඛවෙ, භාවෙථ, සමාහිතො යථාභූතං පජානාති පස්සතී''ති (සං. නි. 3.5; 4.99; 5.1071; නෙත්ති. 40; මි. ප. 2.1.15) එවං වුත්තෙන හි නිබ්බෙධභාගියෙන රූපභවාතික්කමොපි හොති. රූපූපපත්තියා පන ඉතො අඤ්ඤො මග්ගො නාම නත්ථි, තෙන වුත්තං 'රූපූපපත්තියා මග්ගං භාවෙතී'ති. අත්ථතො චායං මග්ගො නාම චෙතනාපි හොති, චෙතනාය සම්පයුත්තධම්මාපි, තදුභයම්පි. ''නිරයඤ්චාහං, සාරිපුත්ත, පජානාමි නිරයගාමිඤ්ච මග්ග''න්ති (ම. නි. 1.153) හි එත්ථ චෙතනා මග්ගො නාම.

> ''සද්ධා හිරියං කුසලඤ්ච දානං, ධම්මා එතෙ සප්පුරිසානුයාතා;
> එතඤ්හි මග්ගං දිවියං වදන්ති, එතෙන හි ගච්ඡති දෙවලොක''න්ති. (අ. නි. 8.32);

එත්ථ චෙතනාසම්පයුත්තධම්මා මග්ගො නාම. ''අයං, භික්ඛවෙ, මග්ගො, අයං පටිපදා''ති සඞ්ඛාරුපපත්තිසුත්තාදීසු (ම. නි. 3.161 ආදයො) චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තධම්මාපි මග්ගො නාම. ඉමස්මිං පන

ඨානෙ 'ඣාන'න්ති වචනතො චෙතනාසම්පයුත්තා අධිප්පෙතා. යස්මා පන ඣානචෙතනා පටිසන්ධිං ආකඩ්ඪති, තස්මා චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තධම්මාපි වට්ටන්තියෙව.

භාවෙතීති ජනෙති උප්පාදෙති වඩ්ඪෙති. අයං තාව ඉධ භාවනාය අත්ථො. අඤ්ඤත්ථ පන උපසග්ගවසෙන සම්භාවනා පරිභාවනා විභාවනාති එවං අඤ්ඤථාපි අත්ථො හොති. තත්ථ ''ඉධුදායි මම සාවකා අධිසීලෙ සම්භාවෙන්ති – සීලවා සමණො ගොතමො, පරමෙන සීලක්ඛන්ධෙන සමන්නාගතො''ති (ම. නි. 2.243) අයං සම්භාවනා නාම; ඔකප්පනාති අත්ථො. ''සීලපරිභාවිතො සමාධි මහප්ඵලො හොති මහානිසංසො, සමාධිපරිභාවිතා පඤ්ඤා මහප්ඵලා හොති මහානිසංසා, පඤ්ඤාපරිභාවිතං චිත්තං සම්මදෙව ආසවෙහි විමුච්චතී''ති (දී. නි. 2.186) අයං පරිභාවනා නාම; වාසනාති අත්ථො. ''ඉඩ්ස රූපං විභාවෙහි, වෙදනං… සඤ්ඤං… සඞ්ඛාරෙ… විඤ්ඤාණං විභාවෙහී''ති අයං විභාවනා නාම; අන්තරධාපනාති අත්ථො. ''පුන චපරං, උදායි, අක්ඛාතා මයා සාවකානං පටිපදා, යථාපටිපන්නා මෙ සාවකා චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ භාවෙන්ති''ති (ම. නි. 2.247), අයං පන උප්පාදනවඩ්ඪනට්ඨෙන භාවනා නාම. ඉමස්මිම්පි ඨානෙ අයමෙව අධිප්පෙතා. තෙන වුත්තං – 'භාවෙතීති ජනෙති උප්පාදෙති වඩ්ඪෙතී'ති.

කස්මා පනෙත්ථ, යථා කාමාවචරකුසලනිද්දෙසෙ ධම්මපුබ්බඞ්ගමා දෙසනා කතා තථා අකත්වා, පුග්ගලපුබ්බඞ්ගමා කතාති? පටිපදාය සාධෙතබ්බතො. ඉදඤ්හි චතූසු පටිපදාසු අඤ්ඤතරාය සාධෙතබ්බං; න කාමාවචරං විය විනා පටිපදාය උප්පජ්ජති. පටිපදා ච නාමෙසා පටිපන්නකෙ සති හොතීති එතමත්ථං දස්සෙතුං පුග්ගලපුබ්බඞ්ගමං දෙසනං කරොන්තො 'රූපූපපත්තියා මග්ගං භාවෙතී'ති ආහ.

විවිච්චෙව කාමෙහීති කාමෙහි විවිච්චිත්වා, විනා හුත්වා, අපක්කමිත්වා. යො පනායමෙත්ථ 'එව'-කාරො සො නියමත්ථොති වෙදිතබ්බො. යස්මා ච නියමත්ථො, තස්මා තස්මිං පඨමං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ අවිජ්ජමානානම්පි කාමානං තස්ස පඨමජ්ඣානස්ස පටිපක්ඛභාවං, කාමපරිච්චාගෙනෙව චස්ස අධිගමං දීපෙති. කථං? 'විවිච්චෙව කාමෙහී'ති එවඤ්හි නියමෙ කරියමානෙ ඉදං පඤ්ඤායති – නූනිමස්ස කාමා පටිපක්ඛභූතා යෙසු සති ඉදං න පවත්තති, අන්ධකාරෙ සති පදීපොභාසො විය? තෙසං පරිච්චාගෙනෙව චස්ස අධිගමො හොති ඔරිමතීරපරිච්චාගෙන පාරිමතීරස්සෙව. තස්මා නියමං කරොතීති.

තත්ථ සියා – 'කස්මා පනෙස පුබ්බපදෙයෙව වුත්තො, න උත්තරපදෙ? කිං අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිවිච්චාපි ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරෙය්‍යා'ති? න ඛො පනෙතං එවං දට්ඨබ්බං. තංනිස්සරණතො හි පුබ්බපදෙ එස වුත්තො. කාමධාතුසමතික්කමනතො හි කාමරාගපටිපක්ඛතො ච ඉදං ඣානං කාමානමෙව නිස්සරණං. යථාහ – ''කාමානමෙතං නිස්සරණං යදිදං නෙක්ඛම්ම''න්ති (ඉතිවු. 72; දී. නි. 3.353). උත්තරපදෙපි පන, යථා ''ඉධෙව, භික්ඛවෙ, සමණො, ඉධ දුතියො සමණො''ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241) එත්ථ 'එව'-කාරො ආනෙත්වා වුච්චති, එවං වත්තබ්බො. න හි සක්කා ඉතො අඤ්ඤෙහිපි නීවරණසඞ්ඛාතෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිවිච්ච ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරිතුං, තස්මා 'විවිච්චෙව කාමෙහි විවිච්චෙව අකුසලෙහි ධම්මෙහී'ති එවං පදද්වයෙපි එස දට්ඨබ්බො. පදද්වයෙපි ච කිඤ්චාපි විවිච්චාති ඉමිනා සාධාරණවචනෙන තදඞ්ගවිවෙකාදයො කායවිවෙකාදයො ච සබ්බෙපි විවෙකා සඞ්ගහං ගච්ඡන්ති, තථාපි කායවිවෙකො චිත්තවිවෙකො වික්ඛම්භනවිවෙකොති තයො එව ඉධ දට්ඨබ්බා.

කාමෙහීති ඉමිනා පන පදෙන යෙ ච **නිද්දෙසෙ** ''කතමෙ වත්ථුකාමා? මනාපියා රූපා''තිආදිනා (මහානි. 1) නයෙන වත්ථුකාමා වුත්තා, යෙ ච තත්ථෙව විභඞ්ගෙ ච ''ඡන්දො කාමො, රාගො කාමො, ඡන්දරාගො කාමො; සඞ්කප්පො කාමො, රාගො කාමො, සඞ්කප්පරාගො කාමො; ඉමෙ වුච්චන්ති කාමා''ති (මහානි. 1; විභ. 564) එවං කිලෙසකාමා වුත්තා, තෙ සබ්බෙපි සඞ්ගහිතාඉච්චෙව දට්ඨබ්බා. එවඤ්හි සති විවිච්චෙව කාමෙහීති වත්ථුකාමෙහිපි විවිච්චෙවාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන කායවිවෙකො වුත්තො හොති.

විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහීති කිලෙසකාමෙහි සබ්බාකුසලෙහි වා විවිච්චාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන චිත්තවිවෙකො වුත්තො හොති. පුරිමෙන චෙත්ථ වත්ථුකාමෙහි විවෙකවචනතො එව කාමසුඛපරිච්චාගො, දුතියෙන කිලෙසකාමෙහි විවෙකවචනතො නෙක්ඛම්මසුඛපරිග්ගහො විභාවිතො හොති. එවං වත්ථුකාමකිලෙසකාමවිවෙකවචනතොයෙව ච එතෙසං පඨමෙන සංකිලෙසවත්ථුප්පහානං, දුතියෙන සංකිලෙසප්පහානං; පඨමෙන ලොලභාවස්ස හෙතුපරිච්චාගො, දුතියෙන බාලභාවස්ස; පඨමෙන ච පයොගසුද්ධි, දුතියෙන ආසයපොසනං විභාවිතං හොතීති ඤාතබ්බං. එස තාව නයො 'කාමෙහී'ති එත්ථ වුත්තකාමෙසු වත්ථුකාමපක්ඛෙ.

කිලෙසකාමපක්ඛෙ පන 'ඡන්දොති ච රාගො'ති ච එවමාදීහි අනෙකභෙදො කාමච්ඡන්දොයෙව කාමොති අධිප්පෙතො. සො ච අකුසලපරියාපන්නොපි සමානො ''තත්ථ කතමො කාමච්ඡන්දො කාමො''තිආදිනා නයෙන **විභඞ්ගෙ** (විභ. 564) ඣානපටිපක්ඛතො විසුං වුත්තො. කිලෙසකාමත්තා වා පුරිමපදෙ වුත්තො, අකුසලපරියාපන්නත්තා දුතියපදෙ. අනෙකභෙදතො චස්ස 'කාමතො'ති අවත්වා 'කාමෙහී'ති වුත්තං. අඤ්ඤෙසම්පි ච ධම්මානං අකුසලභාවෙ විජ්ජමානෙ ''තත්ථ කතමෙ අකුසලා ධම්මා? කාමච්ඡන්දො''තිආදිනා නයෙන **විභඞ්ගෙ** උපරිඣානඞ්ගපච්චනීකපටිපක්ඛභාවදස්සනතො නීවරණානෙව වුත්තානි. නීවරණානි හි ඣානඞ්ගපච්චනීකානි. තෙසං ඣානඞ්ගානෙව පටිපක්ඛානි, විද්ධංසකානි, විඝාතකානීති වුත්තං හොති. තථා හි ''සමාධි කාමච්ඡන්දස්ස පටිපක්ඛො, පීති බ්‍යාපාදස්ස, විතක්කො ථිනමිද්ධස්ස, සුඛං උද්ධච්චකුක්කුච්චස්ස, විචාරො විචිකිච්ඡායා''ති **පෙටකෙ** වුත්තං.

එවමෙත්ථ ‘විවිච්චෙව කාමෙහී’ති ඉමිනා කාමච්ඡන්දස්ස වික්ඛම්භනවිවෙකො වුත්තො හොති. ‘විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහී’ති ඉමිනා පඤ්චන්නම්පි නීවරණානං. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන පඨමෙන කාමච්ඡන්දස්ස, දුතියෙන සෙසනීවරණානං; තථා පඨමෙන තීසු අකුසලමූලෙසු පඤ්චකාමගුණභෙදවිසයස්ස ලොභස්ස, දුතියෙන ආඝාතවත්ථුභෙදාදිවිසයානං දොසමොහානං. ඔඝාදීසු වා ධම්මෙසු පඨමෙන කාමොඝකාමයොගකාමාසවකාමුපාදානඅභිජ්ඣාකායගන්ථකාමරාගසංයොජනානං, දුතියෙන අවසෙසඔඝයොගාසවඋපාදානගන්ථසංයොජනානං. පඨමෙන ච තණ්හාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච, දුතියෙන අවිජ්ජාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච. අපිච පඨමෙන ලොභසම්පයුත්තඅට්ඨචිත්තුප්පාදානං, දුතියෙන සෙසානං චතුන්නං අකුසලචිත්තුප්පාදානං වික්ඛම්භනවිවෙකො වුත්තො හොතීති වෙදිතබ්බො. අයං තාව ‘විවිච්චෙව කාමෙහි විවිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහී’ති එත්ථ අත්ථප්පකාසනා.

එත්තාවතා ච පඨමස්ස ඣානස්ස පහානඞ්ගං දස්සෙත්වා ඉදානි සම්පයොගඞ්ගං දස්සෙතුං **සවිතක්කං සවිචාර**න්තිආදි වුත්තං. තත්ථ හෙට්ඨා වුත්තලක්ඛණාදිවිභාගෙන අප්පනාසම්පයොගතො රූපාවචරභාවප්පත්තෙන විතක්කෙන චෙව විචාරෙන ච සහ වත්තති. රුක්ඛො විය පුප්ඵෙන ච ඵලෙන චාති ඉදං ඣානං සවිතක්කං සවිචාරන්ති වුච්චති. විභඞ්ගෙ පන ‘‘ඉමිනා ච විතක්කෙන ඉමිනා ච විචාරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො’’තිආදිනා (විභ. 565) නයෙන පුග්ගලාධිට්ඨානා දෙසනා කතා. අත්ථො පන තත්‍රාපි එවමෙව දට්ඨබ්බො.

විවෙකජන්ති – එත්ථ විවිත්ති විවෙකො. නීවරණවිගමොති අත්ථො. විවිත්තොති වා විවෙකො, නීවරණවිවිත්තො ඣානසම්පයුත්තධම්මරාසීති අත්ථො. තස්මා විවෙකා, තස්මිං වා විවෙකෙ, ජාතන්ති විවෙකජං. **පීතිසුඛ**න්ති – එත්ථ පීතිසුඛානි හෙට්ඨා පකාසිතානෙව. තෙසු පන වුත්තප්පකාරාය පඤ්චවිධාය පීතියා යා අප්පනාසමාධිස්ස මූලං හුත්වා වඩ්ඪමානා සමාධිසම්පයොගං ගතා ඵරණාපීති – අයං ඉමස්මිං අත්ථෙ අධිප්පෙතා පීතීති. අයඤ්ච පීති ඉදඤ්ච සුඛං අස්ස ඣානස්ස, අස්මිං වා ඣානෙ අත්ථීති ඉදං ඣානං පීතිසුඛන්ති වුච්චති. අථ වා පීති ච සුඛඤ්ච පීතිසුඛං, ධම්මවිනයාදයො විය. විවෙකජං පීතිසුඛමස්ස ඣානස්ස, අස්මිං වා ඣානෙ, අත්ථීති එවම්පි විවෙකජං පීතිසුඛං. යථෙව හි ඣානං එවං පීතිසුඛම්පෙත්ථ විවෙකජමෙව හොති. තඤ්චස්ස අත්ථි. තස්මා එකපදෙනෙව ‘විවෙකජං පීතිසුඛ’න්ති වත්තුං යුජ්ජති. විභඞ්ගෙ පන ‘‘ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගත’’න්තිආදිනා නයෙන වුත්තං. අත්ථො පන තත්ථාපි එවමෙව දට්ඨබ්බො.

පඨමං ඣානන්ති – එත්ථ ගණනානුපුබ්බතා පඨමං. පඨමං උප්පන්නන්ති පඨමං. පඨමං සමාපජ්ජිතබ්බන්තිපි පඨමං. ඉදං පන න එකන්තලක්ඛණං. චිණ්ණවසීභාවො හි අට්ඨසමාපත්තිලාභී ආදිතො පට්ඨාය මත්ථකං පාපෙන්තොපි සමාපජ්ජිතුං සක්කොති. මත්ථකතො පට්ඨාය ආදිං පාපෙන්තොපි සමාපජ්ජිතුං සක්කොති. අන්තරන්තරා ඔක්කමන්තොපි සක්කොති. එවං පුබ්බුප්පත්තියට්ඨෙන පන පඨමං නාම හොති.

ඣානන්ති දුවිධං ඣානං – ආරම්මණූපනිජ්ඣානං ලක්ඛණූපනිජ්ඣානන්ති. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො පථවිකසිණාදිආරම්මණං උපනිජ්ඣායන්තීති ආරම්මණූපනිජ්ඣානන්ති සඞ්ඛ්‍යං ගතා. විපස්සනාමග්ගඵලානි පන ලක්ඛණූපනිජ්ඣානං නාම. තත්ථ විපස්සනා අනිච්චාදිලක්ඛණස්ස උපනිජ්ඣානතො ලක්ඛණූපනිජ්ඣානං. විපස්සනාය කතකිච්චස්ස මග්ගෙන ඉජ්ඣනතො මග්ගො ලක්ඛණූපනිජ්ඣානං. ඵලං පන නිරොධසච්චං තථලක්ඛණං උපනිජ්ඣායතීති ලක්ඛණූපනිජ්ඣානං නාම. තෙසු ඉමස්මිං අත්ථෙ ආරම්මණූපනිජ්ඣානං අධිප්පෙතං. තස්මා ආරම්මණූපනිජ්ඣානතො පච්චනීකජ්ඣාපනතො වා ඣානන්ති වෙදිතබ්බං.

උපසම්පජ්ජාති උපගන්ත්වා, පාපුණිත්වාති වුත්තං හොති. උපසම්පාදයිත්වා වා නිප්ඵාදෙත්වාති වුත්තං හොති. විභඞ්ගෙ පන ‘‘උපසම්පජ්ජාති පඨමස්ස ඣානස්ස ලාභො පටිලාභො පත්ති සම්පත්ති ඵුසනා සච්ඡිකිරියා උපසම්පදා’’ති (විභ. 570) වුත්තං. තස්සාපි එවමෙවත්ථො දට්ඨබ්බො. **විහරතී**ති තදනුරූපෙන ඉරියාපථවිහාරෙන ඉතිවුත්තප්පකාරජ්ඣානසමඞ්ගී හුත්වා අත්තභාවස්ස ඉරියනං වුත්තිං පාලනං යපනං යාපනං චාරං විහාරං අභිනිප්ඵාදෙති. වුත්තඤ්හෙතං විභඞ්ගෙ – ‘‘විහරතීති ඉරියති වත්තති පාලෙති යපෙති යාපෙති චරති විහරති, තෙන වුච්චති විහරතී’’ති (විභ. 512, 571).

පථවිකසිණන්ති එත්ථ පථවිමණ්ඩලම්පි සකලට්ඨෙන පථවිකසිණන්ති වුච්චති. තං නිස්සාය පටිලද්ධං නිමිත්තම්පි. පථවිකසිණනිමිත්තෙ පටිලද්ධජ්ඣානම්පි. තත්ථ ඉමස්මිං අත්ථෙ ඣානං පථවීකසිණන්ති වෙදිතබ්බං. පථවිකසිණසඞ්ඛාතං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරතීති අයඤ්හෙත්ථ සඞ්ඛෙපත්ථො. ඉමස්මිං පන පථවිකසිණෙ පරිකම්මං කත්වා චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානානි නිබ්බත්තෙත්වා ඣානපදට්ඨානං විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා අරහත්තං පත්තුකාමෙන කුලපුත්තෙන කිං කත්තබ්බන්ති? ආදිතො තාව පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරආජීවපාරිසුද්ධිපච්චයසන්නිස්සිතසඞ්ඛාතානි චත්තාරි සීලානි විසොධෙත්වා සුපරිසුද්ධෙ සීලෙ පතිට්ඨිතෙන, ය්වාස්ස ආවාසාදීසු දසසු පලිබොධෙසු පලිබොධො අත්ථි, තං උපච්ඡින්දිත්වා කම්මට්ඨානදායකං කල්‍යාණමිත්තං උපසඞ්කමිත්වා පාළියා ආගතෙසු අට්ඨතිංසාය කම්මට්ඨානෙසු අත්තනො චරියානුකූලං කම්මට්ඨානං උපපරික්ඛන්තෙන සචස්ස ඉදං පථවිකසිණං අනුකූලං හොති, ඉදමෙව කම්මට්ඨානං ගහෙත්වා ඣානභාවනාය අනනුරූපං විහාරං පහාය අනුරූපෙ විහාරෙ විහරන්තෙන ඛුද්දකපලිබොධුපච්ඡෙදං කත්වා කසිණපරිකම්මනිමිත්තානුරක්ඛණසත්තඅසප්පායපරිවජ්ජනසත්තසප්පායසෙවනදසවිධඅප්පනාකොසල්ලප්පභෙදං සබ්බං භාවනාවිධානං අපරිහාපෙන්තෙන ඣානාධිගමත්ථාය පටිපජ්ජිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.51 ආදයො) වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි.

සබ්බකම්මට්ඨානානඤ්හි භාවනාවිධානං සබ්බං අට්ඨකථානයෙන ගහෙත්වා විසුද්ධිමග්ගෙ විත්ථාරිතං. කිං තෙන තත්ථ තත්ථ පුන වුත්තෙනාති න නං පුන විත්ථාරයාම. පාළියා පන හෙට්ඨා අනාගතං අත්ථං අපරිහාපෙන්තා නිරන්තරං අනුපදවණ්ණනමෙව කරිස්සාම.

තස්මිං සමයෙති තස්මිං පඨමජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ. **ඵස්සො හොති…පෙ…. අවික්ඛෙපො හොතීති** ඉමෙ කාමාවචරපඨමකුසලචිත්තෙ වුත්තප්පකාරාය පදපටිපාටියා ඡපණ්ණාස ධම්මා හොන්ති. කෙවලඤ්හි තෙ කාමාවචරා, ඉමෙ භූමන්තරවසෙන මහග්ගතා රූපාවචරාති අයමෙත්ථ විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව. යෙවාපනකා පනෙත්ථ ඡන්දාදයො චත්තාරොව ලබ්භන්ති. කොට්ඨාසවාරසුඤ්ඤතවාරා පාකතිකා එවාති.

පඨමං.

දුතියජ්ඣානං

161-162. දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ **විතක්කවිචාරානං වූපසමාති** විතක්කස්ස ච විචාරස්ස චාති ඉමෙසං ද්වින්නං වූපසමා, සමතික්කමා; දුතියජ්ඣානක්ඛණෙ අපාතුභාවාති වුත්තං හොති. තත්ථ කිඤ්චාපි දුතියජ්ඣානෙ සබ්බෙපි පඨමජ්ඣානධම්මා න සන්ති, අඤ්ඤෙයෙව හි පඨමජ්ඣානෙ ඵස්සාදයො අඤ්ඤෙ ඉධ, ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අඞ්ගස්ස සමතික්කමා පඨමජ්ඣානතො පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං අධිගමො හොතීති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං වූපසමාති එවං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. **අජ්ඣත්තන්ති** ඉධ – නියකජ්ඣත්තං අධිප්පෙතං. **විභඞ්ගෙ** පන ‘‘අජ්ඣත්තං පච්චත්ත’’න්ති (විභ. 573) එත්තකමෙව වුත්තං. යස්මා නියකජ්ඣත්තං අධිප්පෙතං, තස්මා අත්තනි ජාතං, අත්තනො සන්තානෙ නිබ්බත්තන්ති අයමෙත්ථ අත්ථො.

සම්පසාදනන්ති සම්පසාදනං වුච්චති සද්ධා. සම්පසාදනයොගතො ඣානම්පි සම්පසාදනං, නීලවණ්ණයොගතො නීලවත්ථං විය. යස්මා වා තං ඣානං සම්පසාදනසමන්නාගතත්තා විතක්කවිචාරක්ඛොභවූපසමනෙන ච චෙතො සම්පසාදයති, තස්මාපි සම්පසාදනන්ති වුත්තං. ඉමස්මිඤ්ච අත්ථවිකප්පෙ ‘සම්පසාදනං චෙතසො’ති එවං පදසම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. පුරිමස්මිං පන අත්ථවිකප්පෙ ‘චෙතසො’ති එතං එකොදිභාවෙන සද්ධිං යොජෙතබ්බං.

තත්‍රායං අත්ථයොජනා – එකො උදෙතීති **එකොදි,** විතක්කවිචාරෙහි අනජ්ඣාරූළ්හත්තා අග්ගො සෙට්ඨො හුත්වා උදෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨොපි හි ලොකෙ එකොති වුච්චති. විතක්කවිචාරවිරහතො වා එකො අසහායො හුත්වාතිපි වත්තුං වට්ටති. අථ වා සම්පයුත්තධම්මෙ උදායතීති උදි. උට්ඨාපෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨට්ඨෙන එකො ච සො උදි චාති **එකොදි**. සමාධිස්සෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමං එකොදිං භාවෙති වඩ්ඪෙතීති ඉදං දුතියජ්ඣානං **එකොදිභාවං**. සො පනායං එකොදි යස්මා චෙතසො, න සත්තස්ස, න ජීවස්ස, තස්මා එතං ‘චෙතසො එකොදිභාව’න්ති වුත්තං.

‘නනු චායං සද්ධා පඨමජ්ඣානෙපි අත්ථි, අයඤ්ච එකොදිනාමකො සමාධි, අථ කස්මා ඉදමෙව සම්පසාදනං චෙතසො එකොදිභාවඤ්චාති වුත්තන්ති? වුච්චතෙ – ‘අදුඤ්හි පඨමජ්ඣානං විතක්කවිචාරක්ඛොභෙන වීචිතරඞ්ගසමාකුලමිව ජලං න සුප්පසන්නං හොති, තස්මා සතියාපි සද්ධාය සම්පසාදන’න්ති න වුත්තං. න සුප්පසන්නත්තා එව චෙත්ථ සමාධිපි න සුට්ඨු පාකටො. තස්මා එකොදිභාවන්තිපි න වුත්තං. ඉමස්මිං පන ඣානෙ විතක්කවිචාරපලිබොධාභාවෙන ලද්ධොකාසා බලවතී සද්ධා, බලවසද්ධාසහායපටිලාභෙනෙව සමාධිපි පාකටො. තස්මා ඉදමෙව එවං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. විභඞ්ගෙ පන ‘‘සම්පසාදනන්ති යා සද්ධා සද්දහනා ඔකප්පනා අභිප්පසාදො; චෙතසො එකොදිභාවන්ති යා චිත්තස්ස ඨිති…පෙ…. සම්මාසමාධී’’ති (විභ. 574-575) එත්තකමෙව වුත්තං. එවං වුත්තෙන පනෙතෙන සද්ධිං අයං අත්ථවණ්ණනා යථා න විරුජ්ඣති අඤ්ඤදත්ථු සංසන්දති චෙව සමෙති ච, එවං වෙදිතබ්බා.

අවිතක්කං අවිචාරන්ති භාවනාය පහීනත්තා එතස්මිං එතස්ස වා විතක්කො නත්ථීති අවිතක්කං. ඉමිනාව නයෙන අවිචාරං. විභඞ්ගෙපි වුත්තං – ‘‘ඉති අයඤ්ච විතක්කො අයඤ්ච විචාරො සන්තා හොන්ති සමිතා වූපසන්තා අත්ථඞ්ගතා අබ්භත්ථඞ්ගතා අප්පිතා බ්‍යප්පිතා සොසිතා විසොසිතා බ්‍යන්තීකතා, තෙන වුච්චති අවිතක්කං අවිචාර’’න්ති.

එත්ථාහ – නනු ච විතක්කවිචාරානං වූපසමාති ඉමිනාපි අයමත්ථො සිද්ධො? අථ කස්මා පුන ‘වුත්තං අවිතක්කං අවිචාර’න්ති? වුච්චතෙ – එවමෙතං, සිද්ධොවායමත්ථො, න පනෙතං තදත්ථදීපකං. නනු අවොචුම්හ – ‘ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අඞ්ගස්ස සමතික්කමා පඨමජ්ඣානතො පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං සමධිගමො හොතීති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං වූපසමාති එවං වුත්ත’න්ති.

අපිච විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං සම්පසාදනං, න කිලෙසකාලුසියස්ස; විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා එකොදිභාවං, න උපචාරජ්ඣානමිව නීවරණප්පහානා; න පඨමජ්ඣානමිව ච අඞ්ගපාතුභාවාති එවං සම්පසාදනඑකොදිභාවානං හෙතුපරිදීපකමිදං වචනං. තථා විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං අවිතක්කං අවිචාරං, න තතියචතුත්ථජ්ඣානානි විය, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි විය ච, අභාවාති එවං අවිතක්කඅවිචාරභාවස්ස හෙතුපරිදීපකඤ්ච, න විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකං. විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකමෙව පන අවිතක්කං අවිචාරන්ති ඉදං වචනං, තස්මා පුරිමං වත්වාපි පුන වත්තබ්බමෙවාති.

සමාධිජන්ති පඨමජ්ඣානසමාධිතො සම්පයුත්තසමාධිතො වා ජාතන්ති අත්ථො. තත්ථ කිඤ්චාපි පඨමම්පි සම්පයුත්තසමාධිතො ජාතං, අථ ඛො අයමෙව සමාධි ‘සමාධී’ති වත්තබ්බතං අරහති, විතක්කවිචාරක්ඛොභවිරහෙන අතිවිය අචලත්තා සුප්පසන්නත්තා ච. තස්මා ඉමස්ස වණ්ණභණනත්ථං ඉදමෙව සමාධිජන්ති වුත්තං. **පීතිසුඛ**න්ති ඉදං වුත්තනයමෙව.

දුතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා දුතියං. ඉදං දුතියං සමාපජ්ජතීතිපි දුතියං. **තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතී**තිආදීසු ඣානපඤ්චකෙ විතක්කවිචාරපදානි මග්ගපඤ්චකෙ ච සම්මාසඞ්කප්පපදං පරිහීනං. තෙසං වසෙන සවිභත්තිකාවිභත්තිකපදවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි **තිවඞ්ගිකං ඣානං හොති, චතුරඞ්ගිකො මග්ගො හොතී**ති ආගතං. සෙසං පඨමජ්ඣානසදිසමෙවාති.

දුතියං.

තතියජ්ඣානං

163. තතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ **පීතියා ච විරාගා**ති විරාගො නාම වුත්තප්පකාරාය පීතියා ජිගුච්ඡනං වා සමතික්කමො වා. උභින්නං පන අන්තරා ‘ච’-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. සො වූපසමං වා සම්පිණ්ඩෙති විතක්කවිචාරවූපසමං වා. තත්ථ යදා වූපසමමෙව සම්පිණ්ඩෙති තදා පීතියා විරාගා ච, කිඤ්ච භියොයා ‘වූපසමා’ චාති එවං යොජනා වෙදිතබ්බා. ඉමිස්සා ච යොජනාය විරාගො ජිගුච්ඡනත්ථො හොති. තස්මා පීතියා ජිගුච්ඡනා ච වූපසමා චාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො. යදා පන විතක්කවිචාරානං වූපසමං සම්පිණ්ඩෙති තදා පීතියා ච විරාගා කිඤ්ච භියොයා ‘විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා’ති එවං යොජනා වෙදිතබ්බා. ඉමිස්සා ච යොජනාය විරාගො සමතික්කමනත්ථො හොති, තස්මා පීතියා ච සමතික්කමා විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො.

කාමඤ්චෙතෙ විතක්කවිචාරා දුතියජ්ඣානෙයෙව වූපසන්තා, ඉමස්ස පන ඣානස්ස මග්ගපරිදීපනත්ථං වණ්ණභණනත්ථඤ්චෙතං වුත්තං. විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමාති හි වුත්තෙ ඉදං පඤ්ඤායති – නූන විතක්කවිචාරවූපසමො මග්ගො ඉමස්ස ඣානස්සාති? යථා ච තතියෙ අරියමග්ගෙ අප්පහීනානම්පි සක්කායදිට්ඨාදීනං ‘‘පඤ්චන්නං ඔරම්භාගියානං සංයොජනානං පහානා’’ති (ම. නි. 2.132) එවං පහානං වුච්චමානං වණ්ණභණනං හොති, තදධිගමාය උස්සුක්කානං උස්සාහජනකං, එවමෙව ඉධ අවූපසන්තානම්පි විතක්කවිචාරානං වූපසමො වුච්චමානො වණ්ණභණනං හොති. තෙනායමත්ථො වුත්තො – ‘පීතියා ච සමතික්කමා විතක්කවිචාරානඤ්ච වූපසමා’ති.

උපෙක්ඛකො ච විහරතීති – එත්ථ උපපත්තිතො ඉක්ඛතීති උපෙක්ඛා. සමං පස්සති, අපක්ඛපතිතා හුත්වා පස්සතීති අත්ථො. තාය විසදාය විපුලාය ථාමගතාය සමන්නාගතත්තා තතියජ්ඣානසමඞ්ගී උපෙක්ඛකොති වුච්චති.

උපෙක්ඛා පන දසවිධා හොති – ඡළඞ්ගුපෙක්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා බොජ්ඣඞ්ගුපෙක්ඛා වීරියුපෙක්ඛා සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා වෙදනුපෙක්ඛා විපස්සනුපෙක්ඛා තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛා ඣානුපෙක්ඛා පාරිසුද්ධුපෙක්ඛාති.

තත්ථ යා ‘‘ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු චක්ඛුනා රූපං දිස්වා නෙව සුමනො හොති, න දුම්මනො, උපෙක්ඛකො ච විහරති සතො සම්පජානො’’ති (අ. නි. 5.1; මහානි. 90; චූළනි. මෙත්තගූමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 18; පටි. ම. 3.17) එවමාගතා ඛීණාසවස්ස ඡසු ද්වාරෙසු ඉට්ඨානිට්ඨඡළාරම්මණාපාථෙ පරිසුද්ධපකතිභාවාවිජහනාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘ඡළඞ්ගුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ‘‘උපෙක්ඛාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං ඵරිත්වා විහරතී’’ති (දී. නි. 1.556; ම. නි. 1.77) එවමාගතා සත්තෙසු මජ්ඣත්තාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා’ නාම.

යා ‘‘උපෙක්ඛාසම්බොජ්ඣඞ්ගං භාවෙති විවෙකනිස්සිත’’න්ති (ම. නි. 1.27; 3.247) එවමාගතා සහජාතධම්මානං මජ්ඣත්තාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බොජ්ඣඞ්ගුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ‘‘කාලෙන කාලං උපෙක්ඛානිමිත්තං මනසි කරොතී’’ති (අ. නි. 3.103) එවමාගතා අනච්චාරද්ධනාතිසිථිලවීරියසඞ්ඛාතා උපෙක්ඛා, අයං ‘වීරියුපෙක්ඛා’ නාම.

යා ‘‘කති සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, කති සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති? අට්ඨ සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, දස සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්තී’’ති (පටි. ම. 1.57) එවමාගතා නීවරණාදිපටිසඞ්ඛාසන්තිට්ඨනාගහණෙ මජ්ඣත්තභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ‘‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති උපෙක්ඛාසහගත’’න්ති (ධ. ස. 150) එවමාගතා අදුක්ඛමසුඛසඞ්ඛාතා උපෙක්ඛා අයං ‘වෙදනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා ‘‘යදත්ථි, යං භූතං, තං පජහති, උපෙක්ඛං පටිලභතී’’ති (ම. නි. 3.71; අ. නි. 7.55) එවමාගතා විචිනනෙ මජ්ඣත්තභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ඡන්දාදීසු යෙවාපනකෙසු ආගතා සහජාතානං සමවාහිතභූතා උපෙක්ඛා අයං, ‘තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛා’ නාම.

යා ‘‘උපෙක්ඛකො ච විහරතී’’ති (ධ. ස. 163; දී. නි. 1.230) එවමාගතා අග්ගසුඛෙපි තස්මිං අපක්ඛපාතජනනී උපෙක්ඛා, අයං ‘ඣානුපෙක්ඛා’ නාම.

යා ‘‘උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිං චතුත්ථං ඣාන’’න්ති එවමාගතා සබ්බපච්චනීකපරිසුද්ධා පච්චනීකවූපසමනෙපි අබ්‍යාපාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘පාරිසුද්ධුපෙක්ඛා’ නාම.

තත්ථ ඡළඞ්ගුපෙක්ඛා ච බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා ච බොජ්ඣඞ්ගුපෙක්ඛා ච තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛා ච ඣානුපෙක්ඛා ච පාරිසුද්ධුපෙක්ඛා ච අත්ථතො එකා තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛාව හොති. තෙන තෙන අවත්ථාභෙදෙන පනස්සා අයං භෙදො . එකස්සාපි සතො සත්තස්ස කුමාරයුවථෙරසෙනාපතිරාජාදිවසෙන භෙදො විය. තස්මා තාසු යත්ථ ඡළඞ්ගුපෙක්ඛා න තත්ථ බොජ්ඣඞ්ගුපෙක්ඛාදයො, යත්ථ වා පන බොජ්ඣඞ්ගුපෙක්ඛා න තත්ථ ඡළඞ්ගුපෙක්ඛාදයො හොන්තීති වෙදිතබ්බා.

යථා චෙතාසං අත්ථතො එකීභාවො, එවං සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාවිපස්සනුපෙක්ඛානම්පි. පඤ්ඤා එව හි එසා කිච්චවසෙන ද්විධා භින්නා. යථා හි පුරිසස්ස සායං ගෙහං පවිට්ඨං සප්පං අජපදදණ්ඩං ගහෙත්වා පරියෙසමානස්ස තං ථුසකොට්ඨකෙ නිපන්නං දිස්වා ‘සප්පො නු ඛො නො’ති අවලොකෙන්තස්ස සොවත්ථිකත්තයං දිස්වා නිබ්බෙමතිකස්ස ‘සප්පො, න සප්පො’ති විචිනනෙ මජ්ඣත්තතා හොති; එවමෙව යා ආරද්ධවිපස්සකස්ස විපස්සනාඤාණෙන ලක්ඛණත්තයෙ දිට්ඨෙ සඞ්ඛාරානං අනිච්චභාවාදිවිචිනනෙ මජ්ඣත්තතා උප්පජ්ජති, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’. යථා පන තස්ස පුරිසස්ස අජපදදණ්ඩකෙන ගාළ්හං සප්පං ගහෙත්වා ‘කින්තාහං ඉමං සප්පං අවිහෙඨෙන්තො අත්තානඤ්ච ඉමිනා අඩංසාපෙන්තො මුඤ්චෙය්‍ය’න්ති මුඤ්චනාකාරමෙව පරියෙසතො ගහණෙ මජ්ඣත්තතා හොති; එවමෙව යා ලක්ඛණත්තයස්ස දිට්ඨත්තා, ආදිත්තෙ විය තයො භවෙ පස්සතො, සඞ්ඛාරග්ගහණෙ මජ්ඣත්තතා, අයං ‘සඞ්ඛාරුපෙක්ඛා’. ඉති විපස්සනුපෙක්ඛාය සිද්ධාය සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාපි සිද්ධාව හොති. ඉමිනා පනෙසා විචිනනග්ගහණෙසු මජ්ඣත්තසඞ්ඛාතෙන කිච්චෙන ද්විධා භින්නාති. විරියුපෙක්ඛා පන වෙදනුපෙක්ඛා ච අඤ්ඤමඤ්ඤඤ්ච අවසෙසාහි ච අත්ථතො භින්නායෙවාති.

ඉමාසු දසසු උපෙක්ඛාසු ‘ඣානුපෙක්ඛා’ ඉධ අධිප්පෙතා. සා මජ්ඣත්තලක්ඛණා අනාභොගරසා අබ්‍යාපාරපච්චුපට්ඨානා පීතිවිරාගපදට්ඨානාති. එත්ථාහ – නනු චායං අත්ථතො තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛාව හොති? සා ච පඨමදුතියජ්ඣානෙසුපි අත්ථි, තස්මා තත්‍රාපි ‘උපෙක්ඛකො ච විහරතී’ති එවමයං වත්තබ්බා සියා. සා කස්මා න වුත්තාති? අපරිබ්‍යත්තකිච්චතො. අපරිබ්‍යත්තඤ්හි තස්සා තත්ථ කිච්චං, විතක්කාදීහි අභිභූතත්තා. ඉධ පනායං විතක්කවිචාරපීතීහි අනභිභූතත්තා උක්ඛිත්තසිරා විය හුත්වා පරිබ්‍යත්තකිච්චා ජාතා, තස්මා වුත්තාති.

නිට්ඨිතා උපෙක්ඛකො ච විහරතීති එතස්ස

සබ්බසො අත්ථවණ්ණනා.

ඉදානි **සතො ච සම්පජානොති** එත්ථ සරතීති සතො. සම්පජානාතීති සම්පජානො. ඉති පුග්ගලෙන සති ච සම්පජඤ්ඤඤ්ච වුත්තං. තත්ථ සරණලක්ඛණා සති, අසම්මුස්සනරසා, ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා. අසම්මොහලක්ඛණං සම්පජඤ්ඤං, තීරණරසං, පවිචයපච්චුපට්ඨානං.

තත්ථ කිඤ්චාපි ඉදං සතිසම්පජඤ්ඤං පුරිමජ්ඣානෙසුපි අත්ථි – මුට්ඨස්සතිස්ස හි අසම්පජානස්ස උපචාරමත්තම්පි න සම්පජ්ජති, පගෙව අප්පනා – ඔළාරිකත්තා පන තෙසං ඣානානං, භූමියං විය පුරිසස්ස, චිත්තස්ස ගති සුඛා හොති, අබ්‍යත්තං තත්ථ සතිසම්පජඤ්ඤකිච්චං. ඔළාරිකඞ්ගප්පහානෙන පන සුඛුමත්තා ඉමස්ස ඣානස්ස, පුරිසස්ස ඛුරධාරායං විය, සතිසම්පජඤ්ඤකිච්චපරිග්ගහිතා එව චිත්තස්ස ගති ඉච්ඡිතබ්බාති ඉධෙව වුත්තං. කිඤ්ච භියො? යථා ධෙනුපගො වච්ඡො ධෙනුතො අපනීතො අරක්ඛියමානො පුනදෙව ධෙනුං උපගච්ඡති, එවමිදං තතියජ්ඣානසුඛං පීතිතො අපනීතම්පි සතිසම්පජඤ්ඤාරක්ඛෙන අරක්ඛියමානං පුනදෙව පීතිං උපගච්ඡෙය්‍ය, පීතිසම්පයුත්තමෙව සියා. සුඛෙ වාපි සත්තා සාරජ්ජන්ති, ඉදඤ්ච අතිමධුරං සුඛං, තතො පරං සුඛාභාවා. සතිසම්පජඤ්ඤානුභාවෙන පනෙත්ථ සුඛෙ අසාරජ්ජනා හොති, නො අඤ්ඤථාති ඉමම්පි අත්ථවිසෙසං දස්සෙතුං ඉදම්ධෙව වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි **සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙතීති** එත්ථ කිඤ්චාපි තතියජ්ඣානසමඞ්ගිනො සුඛපටිසංවෙදනාභොගො නත්ථි, එවං සන්තෙපි යස්මා තස්ස නාමකායෙන සම්පයුත්තං සුඛං, යං වා තං නාමකායසම්පයුත්තං සුඛං,

තංසමුට්ඨානෙනස්ස යස්මා අතිපණීතෙන රූපෙන රූපකායො ඵුටො, යස්ස ඵුටත්තා ඣානා වුට්ඨිතොපි සුඛං පටිසංවෙදෙය්‍ය, තස්මා එතමත්ථං දස්සෙන්තො 'සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙතී'ති ආහ.

ඉදානි **යං තං අරියා ආචික්ඛන්ති උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී**ති එත්ථ යංඣානහෙතු යංඣානකාරණා තං තතියජ්ඣානසමඞ්ගිපුග්ගලං බුද්ධාදයො අරියා ''ආචික්ඛන්ති දෙසෙන්ති පඤ්ඤාපෙන්ති පට්ඨපෙන්ති විවරන්ති විභජන්ති උත්තානීකරොන්ති පකාසෙ''න්ති පසංසන්තීති අධිප්පායො – කින්ති? 'උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී'ති – තං තතියජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරතීති එවමෙත්ථ යොජනා වෙදිතබ්බා.

කස්මා පන තං තෙ එවං පසංසන්තීති? පසංසාරහතො. අයඤ්හි යස්මා අතිමධුරසුඛෙ සුඛපාරමිප්පත්තෙපි තතියජ්ඣානෙ උපෙක්ඛකො, න තත්ථ සුඛාභිසඞ්ගෙන ආකඩ්ඪීයති, 'යථා ච පීති න උප්පජ්ජති' එවං උපට්ඨිතසතිතාය සතිමා, යස්මා ච අරියකන්තං අරියජනසෙවිතමෙව අසංකිලිට්ඨං සුඛං නාමකායෙන පටිසංවෙදෙති තස්මා පසංසාරහො; ඉති පසංසාරහතො නං අරියා තෙ එවං පසංසාහෙතුභූතෙ ගුණෙ පකාසෙන්තා 'උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී'ති එවං පසංසන්තීති වෙදිතබ්බං.

තතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා තතියං. ඉදං තතියං සමාපජ්ජතීතිපි තතියං. **තස්මිං සමයෙ ඵස්සො හොතී**තිආදීසු ඣානපඤ්චකෙ පීතිපදම්පි පරිහීනං. තස්සාපි වසෙන සවිභත්තිකාවිභත්තිකපදවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි **දුවඞ්ගිකං ඣානං හොතී**ති ආගතං. සෙසං දුතියජ්ඣානසදිසමෙවාති.

තතියං.

චතුත්ථජ්ඣානං

165. චතුත්ථජ්ඣානනිද්දෙසෙ **සුඛස්ස ච පහානා දුක්ඛස්ස ච පහානා**ති කායිකසුඛස්ස ච කායිකදුක්ඛස්ස ච පහානා. **පුබ්බෙවා**ති තඤ්ච ඛො පුබ්බෙව න චතුත්ථජ්ඣානක්ඛණෙ. **සොමනස්සදොමනස්සානං අත්ථඞ්ගමා**ති චෙතසිකසුඛස්ස ච චෙතසිකදුක්ඛස්ස චාති ඉමෙසම්පි ද්වින්නං පුබ්බෙව අත්ථඞ්ගමා; පහානා ඉච්චෙව වුත්තං හොති. කදා පන නෙසං පහානං හොති? චතුන්නං ඣානානං උපචාරක්ඛණෙ. සොමනස්සඤ්හි චතුත්ථජ්ඣානස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පහීයති. දුක්ඛදොමනස්සසුඛානි පඨමදුතියතතියජ්ඣානානං උපචාරක්ඛණෙසු. එවමෙතෙසං පහානක්කමෙන අවුත්තානං **ඉන්ද්‍රියවිභඞ්ගෙ** පන ඉන්ද්‍රියානං උද්දෙසක්කමෙනෙව ඉධාපි වුත්තානං සුඛදුක්ඛසොමනස්සදොමනස්සානං පහානං වෙදිතබ්බං.

යදි පනෙතානි තස්ස තස්ස ඣානස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පහීයන්ති, අථ කස්මා ''කත්ථ චුප්පන්නං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති? ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු විවිච්චෙව කාමෙහි…පෙ…. පඨමං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරති, එත්ථුප්පන්නං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති. කත්ථ චුප්පන්නං දොමනස්සින්ද්‍රියං… සුඛින්ද්‍රියං… සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති? ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු සුඛස්ස ච පහානා…පෙ…. චතුත්ථං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරති. එත්ථුප්පන්නං සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣතී''ති (සං. නි. 5.510) එවං ඣානෙස්වෙව නිරොධො වුත්තොති? අතිසයනිරොධත්තා. අතිසයනිරොධො හි නෙසං පඨමජ්ඣානාදීසු, න නිරොධොයෙව. නිරොධොයෙව පන උපචාරක්ඛණෙ, නාතිසයනිරොධො. තථා හි නානාවජ්ජනෙ පඨමජ්ඣානුපචාරෙ නිරුද්ධස්සාපි දුක්ඛින්ද්‍රියස්ස ඩංසමකසාදිසම්ඵස්සෙන වා, විසමාසනුපතාපෙන වා සියා උප්පත්ති, නත්වෙව අන්තොඅප්පනායං. උපචාරෙ වා නිරුද්ධම්පෙතං න සුට්ඨු නිරුද්ධං හොති, පටිපක්ඛෙන අවිහතත්තා. අන්තොඅප්පනායං පන පීතිඵරණෙන සබ්බො කායො සුඛොක්කන්තො හොති. සුඛොක්කන්තකායස්ස ච සුට්ඨු නිරුද්ධං හොති දුක්ඛින්ද්‍රියං, පටිපක්ඛෙන විහතත්තා. නානාවජ්ජනෙයෙව ච දුතියජ්ඣානුපචාරෙ පහීනස්ස දොමනස්සින්ද්‍රියස්ස යස්මා එතං විතක්කවිචාරපච්චයෙපි කායකිලමථෙ චිත්තුපඝාතෙ ච සති උප්පජ්ජති, විතක්කවිචාරාභාවෙ නෙව උප්පජ්ජති; යත්ථ පන උප්පජ්ජති තත්ථ විතක්කවිචාරභාවෙ; අප්පහීනා එව ච දුතියජ්ඣානුපචාරෙ විතක්කවිචාරාති තත්ථස්ස සියා උප්පත්ති, නත්වෙව දුතියජ්ඣානෙ, පහීනපච්චයත්තා. තථා තතියජ්ඣානුපචාරෙ පහීනස්සාපි සුඛින්ද්‍රියස්ස පීතිසමුට්ඨානපණීතරූපඵුටකායස්ස සියා උප්පත්ති, නත්වෙව තතියජ්ඣානෙ. තතියජ්ඣානෙ හි සුඛස්ස පච්චයභූතා පීති සබ්බසො නිරුද්ධාති. තථා චතුත්ථජ්ඣානුපචාරෙ පහීනස්සාපි සොමනස්සින්ද්‍රියස්ස ආසන්නත්තා, අප්පනාප්පත්තාය උපෙක්ඛාය අභාවෙන සම්මා අනතික්කන්තත්තා ච, සියා උප්පත්ති, නත්වෙව චතුත්ථජ්ඣානෙ. තස්මා එව ච 'එත්ථුප්පන්නං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣතී'ති තත්ථ තත්ථ අපරිසෙසග්ගහණං කතන්ති.

එත්ථාහ – 'අථෙවං තස්ස තස්ස ඣානස්සුපචාරෙ පහීනාපි එතා වෙදනා ඉධ කස්මා සමාහටා'ති? 'සුඛග්ගහණත්ථං'. යා හි අයං 'අදුක්ඛමසුඛ'න්ති එත්ථ අදුක්ඛමසුඛා වෙදනා වුත්තා, සා සුඛුමා, දුබ්බිඤ්ඤෙය්‍යා, න සක්කා සුඛෙන ගහෙතුං. තස්මා යථා නාම දුට්ඨස්ස යථා තථා වා උපසඞ්කමිත්වා ගහෙතුං අසක්කුණෙය්‍යස්ස ගොණස්ස ගහණත්ථං ගොපො එකස්මිං වජෙ සබ්බා ගාවො සමාහරති, අථෙකෙකං නීහරන්තො පටිපාටියා ආගතං 'අයං සො, ගණ්හථ න'න්ති තම්පි ගාහාපයති; එවමෙව භගවා සුඛගහණත්ථං සබ්බාපි එතා සමාහරීති. එවඤ්හි සමාහටා එතා දස්සෙත්වා යං නෙව සුඛං න දුක්ඛං, න සොමනස්සං න දොමනස්සං, අයං අදුක්ඛමසුඛාවෙදනාති සක්කා හොති එසා ගාහයිතුං.

අපිච අදුක්ඛමසුඛාය චෙතොවිමුත්තියා පච්චයදස්සනත්ථඤ්චාපි එතා වුත්තාති වෙදිතබ්බා. සුඛදුක්ඛප්පහානාදයො හි තස්සා පච්චයා. යථාහ – ‘‘චත්තාරො ඛො, ආවුසො, පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය චෙතොවිමුත්තියා සමාපත්තියා. ඉධාවුසො භික්ඛු, සුඛස්ස ච පහානා…පෙ…. චතුත්ථං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරති, ඉමෙ ඛො, ආවුසො, චත්තාරො පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය චෙතොවිමුත්තියා සමාපත්තියා’’ති (ම. නි. 1.458). යථා වා අඤ්ඤත්ථ පහීනාපි සක්කායදිට්ඨිආදයො තතියමග්ගස්ස වණ්ණභණනත්ථං තත්ථ පහීනාති වුත්තා, එවං වණ්ණභණනත්ථම්පෙතස්ස ඣානස්සෙතා ඉධ වුත්තාති වෙදිතබ්බා. පච්චයඝාතෙන වා එත්ථ රාගදොසානං අතිදූරභාවං දස්සෙතුම්පෙතා වුත්තාති වෙදිතබ්බා. එතාසු හි සුඛං සොමනස්සස්ස පච්චයො, සොමනස්සං රාගස්ස; දුක්ඛං දොමනස්සස්ස, දොමනස්සං දොසස්ස. සුඛාදිඝාතෙන ච සප්පච්චයා රාගදොසා හතාති අතිදූරෙ හොන්තීති.

අදුක්ඛමසුඛන්ති දුක්ඛාභාවෙන අදුක්ඛං, සුඛාභාවෙන අසුඛං. එතෙනෙත්ථ දුක්ඛසුඛප්පටිපක්ඛභූතං තතියවෙදනං දීපෙති, න දුක්ඛසුඛාභාවමත්තං. තතියවෙදනා නාම අදුක්ඛමසුඛා. උපෙක්ඛාතිපි වුච්චති. සා ඉට්ඨානිට්ඨවිපරීතානුභවනලක්ඛණා, මජ්ඣත්තරසා, අවිභූතපච්චුපට්ඨානා, සුඛනිරොධපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධින්ති උපෙක්ඛාය ජනිතසතිපාරිසුද්ධිං. ඉමස්මිඤ්හි ඣානෙ සුපරිසුද්ධා සති. යා ච තස්සා සතියා පාරිසුද්ධි සා උපෙක්ඛාය කතා, න අඤ්ඤෙන. තස්මා එතං උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධීති වුච්චති. **විභඞ්ගෙපි** වුත්තං – ‘‘අයං සති ඉමාය උපෙක්ඛාය විසදා හොති පරිසුද්ධා පරියොදාතා, තෙන වුච්චති උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධී’’ති (විභ. 597). යාය ච උපෙක්ඛාය එත්ථ සති පාරිසුද්ධි හොති සා අත්ථතො තත්‍රමජ්ඣත්තතාති වෙදිතබ්බා. න කෙවලඤ්චෙත්ථ තාය සතියෙව පරිසුද්ධා අපිච ඛො සබ්බෙපි සම්පයුත්තධම්මා. සතිසීසෙන පන දෙසනා වුත්තා.

තත්ථ කිඤ්චාපි අයං උපෙක්ඛා හෙට්ඨාපි තීසු ඣානෙසු විජ්ජති – යථා පන දිවා සූරියප්පභාභිභවා සොම්මභාවෙන ච අත්තනො උපකාරකත්තෙන වා සභාගාය රත්තියා අලාභා දිවා විජ්ජමානාපි චන්දලෙඛා අපරිසුද්ධා හොති අපරියොදාතා – එවමයම්පි තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛාචන්දලෙඛා විතක්කාදිපච්චනීකධම්මතෙජාභිභවා සභාගාය ච උපෙක්ඛාවෙදනාරත්තියා අප්පටිලාභා විජ්ජමානාපි පඨමාදිජ්ඣානභෙදෙසු අපරිසුද්ධා හොති. තස්සා ච අපරිසුද්ධාය දිවා අපරිසුද්ධචන්දලෙඛාය පභා විය සහජාතාපි සතිආදයො අපරිසුද්ධාව හොන්ති. තස්මා තෙසු එකම්පි ‘උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධී’ති න වුත්තං. ඉධ පන විතක්කාදිපච්චනීකධම්මතෙජාභිභවාභාවා සභාගාය ච උපෙක්ඛාවෙදනාරත්තියා පටිලාභා අයං තත්‍රමජ්ඣත්තුපෙක්ඛාචන්දලෙඛා අතිවිය පරිසුද්ධා. තස්සා පරිසුද්ධත්තා පරිසුද්ධචන්දලෙඛාය පභා විය සහජාතාපි සතිආදයො පරිසුද්ධා හොන්ති පරියොදාතා. තස්මා ඉදමෙව උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධීති වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

චතුත්ථන්ති ගණනානුපුබ්බතා චතුත්ථං. ඉදං චතුත්ථං සමාපජ්ජතීතිපි චතුත්ථං. **ඵස්සො හොතී**තිආදීසු ඵස්සපඤ්චකෙ තාව වෙදනාති උපෙක්ඛාවෙදනා වෙදිතබ්බා. ඣානපඤ්චකඉන්ද්‍රියඅට්ඨකෙසු පන උපෙක්ඛා හොති උපෙක්ඛින්ද්‍රියං හොතීති (ධ. ස. 165) වුත්තමෙව. සෙසානි තතියෙ පරිහීනපදානි ඉධාපි පරිහීනානෙව. කොට්ඨාසවාරෙපි **දුවඞ්ගිකං ඣාන**න්ති උපෙක්ඛාචිත්තෙකග්ගතාවසෙනෙව වෙදිතබ්බං. සෙසං සබ්බං තතියසදිසමෙවාති.

චතුක්කනයො නිට්ඨිතො.

පඤ්චකනයො

167. ඉදානි **කතමෙ ධම්මා කුසලා**ති පඤ්චකනයො ආරද්ධො. කස්මාති චෙ, පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන චෙව දෙසනාවිලාසෙන ච. සන්නිසින්නදෙවපරිසාය කිර එකච්චානං දෙවානං විතක්කො එව ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, විචාරපීතිසුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන සත්ථා චතුරඞ්ගිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං විචාරො ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, පීතිසුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන තිවඞ්ගිකං තතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං පීති ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, සුඛචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන දුවඞ්ගිකං චතුත්ථජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං සුඛං ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, උපෙක්ඛාචිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සප්පායවසෙන දුවඞ්ගිකං පඤ්චමජ්ඣානං නාම භාජෙසි. අයං තාව ‘පුග්ගලජ්ඣාසයො’.

යස්සා පන ධම්මධාතුයා සුප්පටිවිද්ධත්තා දෙසනාවිලාසප්පත්තො නාම හොති – සා තථාගතස්ස සුට්ඨු පටිවිද්ධා – තස්මා ඤාණමහත්තතාය දෙසනාවිධානෙසු කුසලො දෙසනාවිලාසප්පත්තො සත්ථා යං යං අඞ්ගං ලබ්භති තස්ස තස්ස වසෙන යථා යථා ඉච්ඡති තථා තථා දෙසනං නියාමෙතීති සො ඉධ පඤ්චඞ්ගිකං පඨමජ්ඣානං භාජෙසි, චතුරඞ්ගිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං, භාජෙසි තිවඞ්ගිකං තතියජ්ඣානං, භාජෙසි දුවඞ්ගිකං චතුත්ථජ්ඣානං, දුවඞ්ගිකමෙව පඤ්චමජ්ඣානං භාජෙසි. අයං ‘දෙසනාවිලාසො’ නාම.

අපිච යෙ භගවතා ‘‘තයොමෙ, භික්ඛවෙ, සමාධී – සවිතක්කසවිචාරො සමාධි, අවිතක්කවිචාරමත්තො සමාධි, අවිතක්කඅවිචාරො සමාධී’’ති (දී. නි. 3.305) සුත්තන්තෙ තයො සමාධී දෙසිතා, තෙසු හෙට්ඨා සවිතක්කසවිචාරො

සමාධි අවිතක්කඅවිචාරො සමාධි ච භාජෙත්වා දස්සිතො, අවිතක්කවිචාරමත්තො න දස්සිතො. තං දස්සෙතුම්පි අයං පඤ්චකනයො ආරද්ධොති වෙදිතබ්බො.

තත්ථ දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ ඵස්සාදීසු විතක්කමත්තං පරිහායති, කොට්ඨාසවාරෙ ''චතුරඞ්ගිකං ඣානං හොති චතුරඞ්ගිකො මග්ගො හොතී''ති අයමෙව විසෙසො. සෙසං සබ්බං පඨමජ්ඣානසදිසමෙව. යානි ච චතුක්කනයෙ දුතියතතියචතුත්ථානි තානෙව ඉධ තතියචතුත්ථපඤ්චමානි. තෙසං අධිගමපටිපාටිදීපනත්ථං අයං නයො වෙදිතබ්බො –

එකො කිර අමච්චපුත්තො රාජානං උපට්ඨාතුං ජනපදතො නගරං ආගතො. සො එකදිවසමෙව රාජානං දිස්වා පානබ්‍යසනෙන සබ්බං විභවජාතං නාසෙසි. තං එකදිවසං සුරාමදමත්තං නිච්චොළං කත්වා ජිණ්ණකටසාරකමත්තෙන පටිච්ඡාදෙත්වා පානාගාරතො නීහරිංසු. තමෙනං සඞ්කාරකූටෙ නිපජ්ජිත්වා නිද්දායන්තං එකො අඞ්ගවිජ්ජාපාඨකො දිස්වා 'අයං පුරිසො මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පටිජග්ගිතබ්බො එසො'ති සන්නිට්ඨානං කත්වා මත්තිකාය න්හාපෙත්වා ථූලසාටකයුගං නිවාසාපෙත්වා පුන ගන්ධොදකෙන න්හාපෙත්වා සුඛුමෙන දුකූලයුගළෙන අච්ඡාදෙත්වා පාසාදං ආරොපෙත්වා සුභොජනං භොජෙත්වා 'එවං නං පරිචාරෙය්‍යාථා'ති පරිචාරකෙ පටිපාදෙත්වා පක්කාමි. අථ නං තෙ සයනං ආරොපෙසුං. පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථඤ්ච නං චත්තාරො තාව ජනා චතූසු හත්ථපාදෙසු උප්පීළෙත්වා අට්ඨංසු. එකො පාදෙ පරිමජ්ජි. එකො තාලවණ්ටං ගහෙත්වා බීජි. එකො වීණං වාදයමානො ගායන්තො නිසීදි.

සො සයනූපගමනෙන විගතකිලමථො ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො හත්ථපාදනිප්පීළනං අසහමානො 'කො මෙ හත්ථපාදෙ උප්පීළෙති? අපගච්ඡථා'ති තජ්ජෙසි. තෙ එකවචනෙනෙව අපගච්ඡිංසු. තතො පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො පාදපරිමජ්ජනං අසහමානො 'කො මෙ පාදෙ පරිමජ්ජති? අපගච්ඡා'ති ආහ. සොපි එකවචනෙනෙව අපගච්ඡි. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො වාතවුට්ඨිං විය තාලවණ්ටවාතං අසහන්තො 'කො එස? අපගච්ඡතූ'ති ආහ. සොපි එකවචනෙනෙව අපගච්ඡි. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො කණ්ණසූලං විය ගීතවාදිතසද්දං අසහමානො වීණාවාදකං තජ්ජෙසි. සොපි එකවචනෙනෙව අපගච්ඡි. අථෙවං අනුක්කමෙන පහීනකිලමථුප්පීළනපරිමජ්ජනවාතප්පහාරගීතවාදිතසද්දූපද්දවො සුඛං සයිත්වා වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං අගමාසි. රාජාපිස්ස මහන්තං ඉස්සරියමදාසි. සො මහාජනස්ස අවස්සයො ජාතො.

තත්ථ පානබ්‍යසනෙන පාරිජුඤ්ඤප්පත්තො සො අමච්චපුත්තො විය අනෙකබ්‍යසනපාරිජුඤ්ඤප්පත්තො සරාවාසගතො කුලපුත්තො දට්ඨබ්බො. අඞ්ගවිජ්ජාපාඨකො පුරිසො විය තථාගතො. තස්ස පුරිසස්ස 'අයං මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පටිජග්ගනං අරහතී'ති සන්නිට්ඨානං විය තථාගතස්ස 'අයං මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පබ්බජ්ජං අරහති කුලපුත්තො'ති සන්නිට්ඨානකරණං.

අථස්ස අමච්චපුත්තස්ස මත්තිකාමත්තෙන න්හාපනං විය කුලපුත්තස්සාපි පබ්බජ්ජාපටිලාභො. අථස්ස ථූලසාටකනිවාසනං විය ඉමස්සාපි දසසික්ඛාපදසඞ්ඛාතසීලවත්ථනිවාසනං. පුන තස්ස ගන්ධොදකන්හාපනං විය ඉමස්සාපි පාතිමොක්ඛසංවරාදිසීලගන්ධොදකන්හාපනං. පුන තස්ස සුඛුමදුකූලයුගළච්ඡාදනං විය ඉමස්සාපි යථාවුත්තසීලවිසුද්ධිසම්පදාසඞ්ඛාතදුකූලච්ඡාදනං.

දුකූලච්ඡාදිතස්ස පනස්ස පාසාදාරොපනං විය ඉමස්සාපි සීලවිසුද්ධිදුකූලච්ඡාදිතස්ස සමාධිභාවනාපාසාදාරොහනං. තතො තස්ස සුභොජනභුඤ්ජනං විය ඉමස්සාපි සමාධිඋපකාරකසතිසම්පජඤ්ඤාදිධම්මාමතපරිභුඤ්ජනං.

භුත්තභොජනස්ස පන තස්ස පරිචාරකෙහි සයනාරොපනං විය ඉමස්සාපි විතක්කාදීහි උපචාරජ්ඣානාරොපනං. පුන තස්ස පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථං හත්ථපාදුප්පීළනකපුරිසචතුක්කං විය ඉමස්සාපි කාමසඤ්ඤාභිමුඛගමනපටිබාහනත්ථං ආරම්මණෙ චිත්තුප්පීළනකො නෙක්ඛම්මවිතක්කො. තස්ස පාදපරිමජ්ජකපුරිසො විය ඉමස්සාපි ආරම්මණෙ චිත්තානුමජ්ජනකො විචාරො. තස්ස තාලවණ්ටවාතදායකො විය ඉමස්සාපි චෙතසො සීතලභාවදායිකා පීති.

තස්ස සොතානුග්ගහකරො ගන්ධබ්බපුරිසො විය ඉමස්සාපි චිත්තානුග්ගාහකං සොමනස්සං. තස්ස සයනූපගමනෙන විගතකිලමථස්ස ථොකං නිද්දූපගමනං විය ඉමස්සාපි උපචාරජ්ඣානසන්නිස්සයෙන විගතනීවරණකිලමථස්ස පඨමජ්ඣානූපගමනං.

අථස්ස නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස හත්ථපාදුප්පීළනාසහනෙන හත්ථපාදුප්පීළකානං සන්තජ්ජනං තෙසඤ්ච අපගමනෙන පුන ථොකං නිද්දූපගමනං විය ඉමස්සාපි පඨමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස චිත්තුප්පීළකවිතක්කාසහනෙන විතක්කදොසදස්සනං, විතක්කප්පහානා ච පුන අවිතක්කවිචාරමත්තදුතියජ්ඣානූපගමනං.

තතො තස්ස පුනප්පුනං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස යථාවුත්තෙන කමෙන පාදපරිමජ්ජනාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා පාදපරිමජ්ජකාදීනං සන්තජ්ජනං, තෙසං තෙසඤ්ච අපගමනෙන පුනප්පුනං ථොකං නිද්දූපගමනං විය ඉමස්සාපි පුනප්පුනං දුතියාදීහි ඣානෙහි වුට්ඨිතස්ස යථාවුත්තදොසානං විචාරාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා විචාරාදිදොසදස්සනං. තෙසං තෙසඤ්ච පහානා පුනප්පුනං අවිතක්කඅවිචාරනිප්පීතික පහීනසොමනස්සජ්ඣානූපගමනං.

තස්ස පන සයනා වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං ගතස්ස ඉස්සරියප්පත්ති විය ඉමස්සාපි පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස විපස්සනා මග්ගං උපගතස්ස අරහත්තප්පත්ති.

තස්ස පත්තිස්සරියස්ස බහූනං ජනානං අවස්සයභාවො විය ඉමස්සාපි අරහත්තප්පත්තස්ස බහූනං අවස්සයභාවො වෙදිතබ්බො. එත්තාවතා හි එස අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛෙත්තං නාම හොතීති.

පඤ්චකනයො නිට්ඨිතො.

එත්තාවතා චතුක්කපඤ්චකනයද්වයභෙදො සුද්ධිකනවකො නාම පකාසිතො හොති. අත්ථතො පනෙස පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස පවිට්ඨත්තා ඣානපඤ්චකො එවාති වෙදිතබ්බො.

පටිපදාචතුක්කං

176-180. ඉදානි යස්මා එතං ඣානං නාම පටිපදාකමෙන සිජ්ඣති, තස්මා තස්ස පටිපදාභෙදං දස්සෙතුං **පුන කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ දුක්ඛා පටිපදා අස්සාති **දුක්ඛපටිපදං**. දන්ධා අභිඤ්ඤා අස්සාති **දන්ධාභිඤ්ඤං**. ඉති දුක්ඛපටිපදන්ති වා දන්ධාභිඤ්ඤන්ති වා පථවීකසිණන්ති වා තීණිපි ඣානස්සෙව නාමානි. **දුක්ඛපටිපදං ඛිප්පාභිඤ්ඤ**න්තිආදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ පඨමසමන්නාහාරතො පට්ඨාය යාව තස්ස තස්ස ඣානස්ස උපචාරං උප්පජ්ජති තාව පවත්තා ඣානභාවනා 'පටිපදා'ති වුච්චති. උපචාරතො පන පට්ඨාය යාව අප්පනා තාව පවත්තා පඤ්ඤා 'අභිඤ්ඤා'ති වුච්චති. සා පනෙසා පටිපදා එකච්චස්ස දුක්ඛා හොති. නීවරණාදිපච්චනීකධම්මසමුදාචාරගහනතාය කිච්ඡා අසුඛසෙවනාති අත්ථො. එකච්චස්ස තදභාවෙන සුඛා. අභිඤ්ඤාපි එකච්චස්ස දන්ධා හොති, මන්දා, අසීඝප්පවත්ති. එකච්චස්ස ඛිප්පා අමන්දා සීඝප්පවත්ති. තස්මා යො ආදිතො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො දුක්ඛෙන සසඞ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන කිලමන්තො වික්ඛම්භෙති , තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. යො පන වික්ඛම්භිතකිලෙසො අප්පනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන අඞ්ගපාතුභාවං පාපුණාති, තස්ස දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති. යො ඛිප්පං අඞ්ගපාතුභාවං පාපුණාති තස්ස ඛිප්පාභිඤ්ඤා නාම හොති. යො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො සුඛෙන අකිලමන්තො වික්ඛම්භෙති, තස්ස සුඛා පටිපදා නාම හොති.

තත්ථ යානි සප්පායාසප්පායානි ච පලිබොධුපච්ඡෙදාදීනි පුබ්බකිච්චානි ච අප්පනාකොසල්ලානි ච **විසුද්ධිමග්ගෙ** චිත්තභාවනානිද්දෙසෙ නිද්දිට්ඨානි, තෙසු යො අසප්පායසෙවී හොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා දන්ධා ච අභිඤ්ඤා හොති. සප්පායසෙවිනො සුඛා පටිපදා ඛිප්පා ච අභිඤ්ඤා. යො පන පුබ්බභාගෙ අසප්පායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ සප්පායසෙවී හොති, පුබ්බභාගෙ වා සප්පායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ අසප්පායසෙවී, තස්ස වොමිස්සකතා වෙදිතබ්බා. තථා පලිබොධුපච්ඡෙදාදිකං පුබ්බකිච්චං අසම්පාදෙත්වා භාවනං අනුයුත්තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, විපරියායෙන සුඛා. අප්පනාකොසල්ලානි පන අසම්පාදෙන්තස්ස දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, සම්පාදෙන්තස්ස ඛිප්පා.

අපිච තණ්හාඅවිජ්ජාවසෙන සමථවිපස්සනාකතාධිකාරවසෙන චාපි එතාසං පභෙදො වෙදිතබ්බො. තණ්හාභිභූතස්ස හි දුක්ඛා පටිපදා හොති, අනභිභූතස්ස සුඛා. අවිජ්ජාභිභූතස්ස ච දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, අනභිභූතස්ස ඛිප්පා. යො ච සමථෙ අකතාධිකාරො තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, කතාධිකාරස්ස සුඛා. යො පන විපස්සනාය අකතාධිකාරො හොති, තස්ස දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, කතාධිකාරස්ස ඛිප්පා.

කිලෙසින්ද්‍රියවසෙන චාපි එතාසං පභෙදො වෙදිතබ්බො. තිබ්බකිලෙසස්ස හි මුදින්ද්‍රියස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති දන්ධා ච අභිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිප්පා අභිඤ්ඤා. මන්දකිලෙසස්ස ච මුදින්ද්‍රියස්ස සුඛා පටිපදා හොති දන්ධා ච අභිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිප්පා අභිඤ්ඤාති.

ඉති ඉමාසු පටිපදාඅභිඤ්ඤාසු යො පුග්ගලො දුක්ඛාය පටිපදාය දන්ධාය අභිඤ්ඤාය ඣානං පාපුණාති, තස්ස තං ඣානං දුක්ඛපටිපදං දන්ධාභිඤ්ඤන්ති වුච්චති. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ 'තදනුධම්මතා සති සන්තිට්ඨති ඨිතිභාගිනී පඤ්ඤා'ති (විභ. 799) එවං වුත්තසතියා වා තංතංඣානනිකන්තියා වා වික්ඛම්භනෙ පටිපදා, තංතංඣානුපචාරප්පත්තස්ස අප්පනාය පරිවාසෙ අභිඤ්ඤා ච වෙදිතබ්බා. ආගමනවසෙනාපි ච පටිපදා අභිඤ්ඤා හොන්තියෙව. දුක්ඛපටිපදඤ්හි දන්ධාභිඤ්ඤං පඨමජ්ඣානං පත්වා පවත්තං දුතියම්පි තාදිසමෙව හොති. තතියචතුත්ථෙසුපි එසෙව නයො. යථා ච චතුක්කනයෙ එවං පඤ්චකනයෙපි පටිපදාවසෙන චතුධා භෙදො වෙදිතබ්බො. ඉති පටිපදාවසෙනාපි චත්තාරො නවකා වුත්තා හොන්ති. තෙසු පාළිතො ඡත්තිංස චිත්තානි, අත්ථතො පන පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස පවිට්ඨත්තා වීසතිමෙව භවන්තීති.

පටිපදාචතුක්කං.

ආරම්මණචතුක්කං

181. ඉදානි යස්මා එතං ඣානං නාම යථා පටිපදාභෙදෙන එවං ආරම්මණභෙදෙනාපි චතුබ්බිධං හොති. තස්මාස්ස තං පභෙදං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **පරිත්තං පරිත්තාරම්මණ**න්තිආදීසු යං අප්පගුණං හොති, උපරිජ්ඣානස්ස පච්චයො භවිතුං න සක්කොති, ඉදං **පරිත්තං නාම**. යං පන අවඩ්ඪිතෙ සුප්පමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා ආරම්මණෙ පවත්තං, තං පරිත්තං ආරම්මණං අස්සාති **පරිත්තාරම්මණං**. යං පගුණං සුභාවිතං උපරිජ්ඣානස්ස පච්චයො භවිතුං සක්කොති, ඉදං **අප්පමාණං** නාම. යං විපුලෙ ආරම්මණෙ පවත්තං තං වුඩ්ඪිප්පමාණත්තා අප්පමාණං ආරම්මණං අස්සාති **අප්පමාණාරම්මණං**. වුත්තලක්ඛණවොමිස්සකතාය පන වොමිස්සකනයො වෙදිතබ්බො. ඉති ආරම්මණවසෙනපි චත්තාරො නවකා වුත්තා හොන්ති. චිත්තගණනාපෙත්ථ පුරිමසදිසා එවාති.

ආරම්මණචතුක්කං.

ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං

186. ඉදානි ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං සොළසක්ඛත්තුකනයං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පඨමනයෙ වුත්තජ්ඣානං දුක්ඛපටිපදත්තා දන්ධාභිඤ්ඤත්තා පරිත්තත්තා පරිත්තාරම්මණත්තාති චතූහි කාරණෙහි **හීනං,** සොළසමනයෙ වුත්තජ්ඣානං සුඛපටිපදත්තා ඛිප්පාභිඤ්ඤත්තා අප්පමාණත්තා අප්පමාණාරම්මණත්තාති චතූහි කාරණෙහි **පණීතං**. සෙසෙසු චුද්දසසු එකෙන ද්වීහි තීහි ච කාරණෙහි හීනප්පණීතතා වෙදිතබ්බා.

කස්මා පනායං නයො දෙසිතොති? ඣානුප්පත්තිකාරණත්තා. සම්මාසම්බුද්ධෙන හි පථවීකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන පඤ්චකනයවසෙන ච දස්සිතං; තථා සුද්ධිකපටිපදා, තථා සුද්ධිකාරම්මණං. තත්ථ යා දෙවතා පථවීකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකජ්ඣානෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. යා සුද්ධිකපටිපදාය , සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකපටිපදාය සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. ඉති හෙට්ඨා පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන දෙසනා කතා.

දෙසනාවිලාසප්පත්තො චෙස පභින්නපටිසම්භිදො දසබලචතුවෙසාරජ්ජවිසදඤාණො ධම්මානං යාථාවසරසලක්ඛණස්ස සුප්පටිවිද්ධත්තා ධම්මපඤ්ඤත්තිකුසලතාය යො යො නයො ලබ්භති තස්ස තස්ස වසෙන දෙසනං නියමෙතුං සක්කොති, තස්මා ඉමාය දෙසනාවිලාසප්පත්තියාපි තෙන එසා පථවීකසිණෙ සුද්ධිකචතුක්කනයාදිවසෙන දෙසනා කතා.

යස්මා පන යෙ කෙචි ඣානං උප්පාදෙන්ති නාම න තෙ ආරම්මණපටිපදාහි විනා උප්පාදෙතුං සක්කොන්ති, තස්මා නියමතො ඣානුප්පත්තිකාරණත්තා අයං සොළසක්ඛත්තුකනයො කථිතො.

එත්තාවතා සුද්ධිකනවකො, චත්තාරො පටිපදානවකා, චත්තාරො ආරම්මණනවකා, ඉමෙ ච සොළස නවකාති පඤ්චවීසති නවකා කථිතා හොන්ති. තත්ථ එකෙකස්මිං නවකෙ චතුක්කපඤ්චකවසෙන ද්වෙ ද්වෙ නයාති පඤ්ඤාස නයා. තත්ථ ''පඤ්චවීසතියා චතුක්කනයෙසු සතං, පඤ්චකනයෙසු පඤ්චවීසසත''න්ති පාළිතො පඤ්චවීසාධිකානි ද්වෙ ඣානචිත්තසතානි හොන්ති. පඤ්චකනයෙ පන චතුක්කනයස්ස පවිට්ඨත්තා අත්ථතො පඤ්චවීසාධිකමෙව චිත්තසතං හොති. යානි චෙතානි පාළියෙ පඤ්චවීසාධිකානි ද්වෙ චිත්තසතානි තෙසු එකෙකස්ස නිද්දෙසෙ ධම්මවවත්ථානාදයො තයො තයො මහාවාරා හොන්ති. තෙ පන තත්ථ තත්ථ නයමත්තමෙව දස්සෙත්වා සංඛිත්තාති.

පථවීකසිණං.

203. ඉදානි යස්මා ආපොකසිණාදීසුපි එතානි ඣානානි උප්පජ්ජන්ති, තස්මා තෙසං දස්සනත්ථං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තෙසු සබ්බො පාළිනයො ච අත්ථවිභාවනා ච චිත්තගණනා ච වාරසඞ්ඛෙපො ච පථවීකසිණෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. භාවනානයො පන කසිණපරිකම්මං ආදිං කත්වා සබ්බො **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි 1.91 ආදයො) පකාසිතොයෙව. **මහාසකුලුදායිසුත්තෙ** පන දසකසිණානි (ම. නි. 2.250) වුත්තානි. තෙසු විඤ්ඤාණකසිණං ආකාසෙ පවත්තිතමහග්ගතවිඤ්ඤාණම්පි තත්ථ පරිකම්මං කත්වා නිබ්බත්තා විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තිපි හොතීති සබ්බප්පකාරෙන ආරුප්පදෙසනමෙව භජති, තස්මා ඉමස්මිං ඨානෙ න කථිතං.

ආකාසකසිණන්ති පන කසිණුග්ඝාටිමමාකාසම්පි, තං ආරම්මණං කත්වා පවත්තක්ඛන්ධාපි, භිත්තිච්ඡිද්දාදීසු අඤ්ඤතරස්මිං ගහෙතබ්බනිමිත්තපරිච්ඡෙදාකාසම්පි, තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නං චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානම්පි වුච්චති. තත්ථ පුරිමනයො ආරුප්පදෙසනං භජති, පච්ඡිමනයො රූපාවචරදෙසනං. ඉති මිස්සකත්තා ඉමං

රූපාවචරදෙසනං න ආරුළ්හං. පරිච්ඡෙදාකාසෙ නිබ්බත්තජ්ඣානං පන රූපූපපත්තියා මග්ගො හොති තස්මා තං ගහෙතබ්බං. තස්මිං පන චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානමෙව උප්පජ්ජති, අරූපජ්ඣානං නුප්පජ්ජති. කස්මා? කසිණුග්ඝාටනස්ස අලාභතො. තඤ්හි පුනප්පුනං උග්ඝාටියමානම්පි ආකාසමෙව හොතීති න තත්ථ කසිණුග්ඝාටනං ලබ්භති, තස්මා තත්රුප්පන්නං ඣානං දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරාය සංවත්තති, අභිඤ්ඤාපාදකං හොති, විපස්සනාපාදකං හොති, නිරොධපාදකං න හොති. අනුපුබ්බනිරොධො පනෙත්ථ යාව පඤ්චමජ්ඣානා ලබ්භති වට්ටපාදකං හොතියෙව. යථා චෙතං එවං පුරිමකසිණෙසු උප්පන්නං ඣානම්පි. නිරොධපාදකභාවො පනෙත්ථ විසෙසො. සෙසමෙත්ථ ආකාසකසිණෙ යං වත්තබ්බං සියා තං සබ්බං **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.98-99) වුත්තමෙව.

‘එකොපි හුත්වා බහුධා හොතී’තිආදිනයං (දී. නි. 1.239; පටි. ම. 1.102) පන විකුබ්බනං ඉච්ඡන්තෙන පුරිමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අට්ඨ සමාපත්තියො නිබ්බත්තෙත්වා කසිණානුලොමතො කසිණපටිලොමතො, කසිණානුලොමපටිලොමතො; ඣානානුලොමතො, ඣානපටිලොමතො, ඣානානුලොමපටිලොමතො; ඣානුක්කන්තිකතො, කසිණුක්කන්තිකතො, ඣානකසිණුක්කන්තිකතො; අඞ්ගසඞ්කන්තිකතො, ආරම්මණසඞ්කන්තිකතො, අඞ්ගාරම්මණසඞ්කන්තිකතො; අඞ්ගවවත්ථානතො, ආරම්මණවවත්ථානතොති ඉමෙහි චුද්දසහාකාරෙහි චිත්තං පරිදමෙතබ්බං. තෙසං විත්ථාරකථා **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 2.365-366) වුත්තායෙව.

එවං පන චුද්දසහාකාරෙහි චිත්තං අපරිදමෙත්වා, පුබ්බෙ අභාවිතභාවනො ආදිකම්මිකො යොගාවචරො ඉද්ධිවිකුබ්බනං සම්පාදෙස්සතීති නෙතං ඨානං විජ්ජති. ආදිකම්මිකස්ස හි කසිණපරිකම්මම්පි භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. කතකසිණපරිකම්මස්ස නිමිත්තුප්පාදනං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. උප්පන්නෙ නිමිත්තෙ තං වඩ්ඪෙත්වා අප්පනාධිගමො භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. අධිගතප්පනස්ස චුද්දසහාකාරෙහි චිත්තපරිදමනං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. චුද්දසහාකාරෙහි පරිදමිතචිත්තස්සාපි ඉද්ධිවිකුබ්බනං නාම භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. විකුබ්බනප්පත්තස්සාපි ඛිප්පනිසන්තිභාවො නාම භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව ඛිප්පනිසන්ති හොති. ථෙරම්බත්ථලෙ **මහාරොහනගුත්තත්ථෙරස්ස** ගිලානුපට්ඨානං ආගතෙසු තිංසමත්තෙසු ඉද්ධිමන්තසහස්සෙසු උපසම්පදාය අට්ඨවස්සිකො **රක්ඛිතත්ථෙරො විය**. සබ්බං වත්ථු **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 2.367) විත්ථාරිතමෙවාති.

කසිණකථා.

අභිභායතනකථා

204. එවං අට්ඨසු කසිණෙසු රූපාවචරකුසලං නිද්දිසිත්වා, ඉදානි යස්මා සමානෙපි ආරම්මණෙ භාවනාය අසමානං ඉමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අඤ්ඤම්පි අභිභායතනසඞ්ඛාතං රූපාවචරකුසලං පවත්තති, තස්මා තං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤී**ති අලාභිතාය වා අනත්ථිකතාය වා අජ්ඣත්තරූපෙ පරිකම්මසඤ්ඤාවිරහිතො. **බහිද්ධා රූපානි පස්සතී**ති බහිද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු කතපරිකම්මතාය පරිකම්මවසෙන චෙව අප්පනාවසෙන ච තානි බහිද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු රූපානි පස්සති. **පරිත්තානී**ති අවඩ්ඪිතානි. **තානි අභිභුය්‍යා**ති යථා නාම සම්පන්නගහණිකො කටච්ඡුමත්තං භත්තං ලභිත්වා ‘කිං එත්ථ භුඤ්ජිතබ්බං අත්ථී’ති සඞ්කඩ්ඪිත්වා එකකබළමෙව කරොති, එවමෙව ඤාණුත්තරිකො පුග්ගලො විසදඤාණො ‘කිමෙත්ථ පරිත්තකෙ ආරම්මණෙ සමාපජ්ජිතබ්බං අත්ථි, නායං මම භාරො’ති තානි රූපානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තුප්පාදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතීති අත්ථො. **ජානාමි පස්සාමී**ති ඉමිනා පනස්ස පුබ්බභාගො කථිතො. **ආගමට්ඨකථාසු** පන වුත්තං – ඉමිනාස්ස පන ආභොගො කථිතො. සො ච ඛො සමාපත්තිතො වුට්ඨිතස්ස, න අන්තොසමාපත්තියන්ති (අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65).

අප්පමාණානීති වඩ්ඪිතප්පමාණානි. **අභිභුය්‍යා**ති එත්ථ පන යථා මහග්ඝසො පුරිසො එකං භත්තවඩ්ඪිතකං ලභිත්වා ‘අඤ්ඤාපි හොතු ‘කිමෙසා මය්හං කරිස්සතී’ති තං න මහන්තතො පස්සති, එවමෙව ඤාණුත්තරො පුග්ගලො විසදඤ්ඤාණො ‘කිමෙත්ථ සමාපජ්ජිතබ්බං, න ඉදං අප්පමාණං, න මය්හං චිත්තෙකග්ගතාකරණෙ භාරො අත්ථී’ති තානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තුප්පාදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතීති අත්ථො.

පරිත්තං පරිත්තාරම්මණං අප්පමාණං පරිත්තාරම්මණන්ති ඉධ පරිත්තානීති ආගතත්තා අප්පමාණාරම්මණතා න ගහිතා, පරතො අප්පමාණානීති ආගතත්තා පරිත්තාරම්මණතා. **අට්ඨකථායං** පන වුත්තං – ‘ඉමස්මිං ඨානෙ චත්තාරි චත්තාරි ආරම්මණානි අග්ගහෙත්වා ද්වෙ ද්වෙව ගහිතානි . කිං කාරණා? චතූසු හි ගහිතෙසු දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා හොති, සත්ථාරා ච හෙට්ඨා සොළසක්ඛත්තුකා දෙසනා කිලඤ්ජම්හි තිලෙ පත්ථරන්තෙන විය විත්ථාරතො කථිතා. තස්ස ඉමස්මිං ඨානෙ අට්ඨක්ඛත්තුකං දෙසනං කාතුං අජ්ඣාසයො. තස්මා ද්වෙ ද්වෙයෙව ගහිතානීති වෙදිතබ්බානීති.

සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානීති පරිසුද්ධාපරිසුද්ධවණ්ණානි. පරිසුද්ධානි හි නීලාදීනි සුවණ්ණානි, අපරිසුද්ධානි ච දුබ්බණ්ණානීති ඉධ අධිප්පෙතානි. **ආගමට්ඨකථාසු** පන ‘සුවණ්ණානි වා හොන්තු දුබ්බණ්ණානි වා, පරිත්තඅප්පමාණවසෙනෙව ඉමානි අභිභායතනානි දෙසිතානී’ති (අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65) වුත්තං. ඉමෙසු පන චතූසු පරිත්තං විතක්කචරිතවසෙන ආගතං, අප්පමාණං මොහචරිතවසෙන, සුවණ්ණං දොසචරිතවසෙන, දුබ්බණ්ණං

රාගචරිතවසෙන. එතෙසඤ්හි එතානි සප්පායානි. සා ච තෙසං සප්පායතා විත්ථාරතො **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.43) චරියනිද්දෙසෙ වුත්තා.

කස්මා පන, යථා සුත්තන්තෙ ''අජ්ඣත්තං රූපසඤ්ඤී එකො බහිද්ධා රූපානි පස්සති පරිත්තානී''තිආදි (දී. නි. 2.173; ම. නි. 2.249; අ. නි. 8.65) වුත්තං, එවං අවත්වා ඉධ චතූසුපි අභිභායතනෙසු අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤිතාව වුත්තාති? අජ්ඣත්තරූපානං අනභිභවනීයතො. තත්ථ වා හි ඉධ වා බහිද්ධාරූපානෙව අභිභවිතබ්බානි, තස්මා තානි නියමතො වත්තබ්බානීති තත්‍රාපි ඉධාපි වුත්තානි. අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤීති ඉදං පන සත්ථු දෙසනාවිලාසමත්තමෙව. අයං තාව චතූසු අභිභායතනෙසු අපුබ්බපදවණ්ණනා. සුද්ධිකනයපටිපදාභෙදො පනෙත්ථ පථවීකසිණෙ වුත්තනයෙනෙව එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්චෙත්ථ ආරම්මණචතුක්කං ආරම්මණදුකං හොති, සොළසක්ඛත්තුකඤ්ච අට්ඨක්ඛත්තුකං. සෙසං තාදිසමෙව. එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ එකො සුද්ධිකනවකො, චත්තාරො පටිපදානවකා, ද්වෙ ආරම්මණනවකා, ආරම්මණපටිපදාමිස්සකෙ අට්ඨ නවකාති පන්නරස නවකාති චතූසුපි අභිභායතනෙසු සමසට්ඨි නවකා වෙදිතබ්බා.

246. පඤ්චමඅභිභායතනාදීසු **නීලානීති** සබ්බසඞ්ගාහිකවසෙන වුත්තං. **නීලවණ්ණානීති** වණ්ණවසෙන, **නීලනිදස්සනානීති** නිදස්සනවසෙන, අපඤ්ඤායමානවිවරානි, අසම්භින්නවණ්ණානි, එකනීලානෙව හුත්වා දිස්සන්තීති වුත්තං හොති. **නීලනිභාසානීති** ඉදං පන ඔභාසනවසෙන වුත්තං; නීලොභාසානි නීලප්පභායුත්තානීති අත්ථො. එතෙන නෙසං සුවිසුද්ධතං දස්සෙති. සුවිසුද්ධවණ්ණවසෙන හි ඉමානි චත්තාරි අභිභායතනානි වුත්තානි. **පීතානීති**ආදීසුපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. නීලකසිණං උග්ගණ්හන්තො නීලස්මිං නිමිත්තං ගණ්හාති. පුප්ඵස්මිං වා වත්ථස්මිං වා වණ්ණධාතුයා වාතිආදිකං පනෙත්ථ කසිණකරණඤ්ච පරිකම්මඤ්ච අප්පනාවිධානඤ්ච සබ්බං **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.93 ආදයො) විත්ථාරතො වුත්තමෙව. යථා ච පථවීකසිණෙ එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ පඤ්චවීසති පඤ්චවීසති නවකා වෙදිතබ්බා.

අභිභායතනකථා.

විමොක්ඛකථා

248. ඉදානි යස්මා ඉදං රූපාවචරකුසලං නාම න කෙවලං ආරම්මණසඞ්ඛාතානං ආයතනානං අභිභවනතො අභිභායතනවසෙනෙව උප්පජ්ජති, අථ ඛො විමොක්ඛවසෙනපි උප්පජ්ජති, තස්මා තම්පි නයං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලාති**ආදි ආරද්ධං.

කෙනට්ඨෙන පන විමොක්ඛො වෙදිතබ්බොති? අධිමුච්චනට්ඨෙන. කො අයං අධිමුච්චනට්ඨො නාම? පච්චනීකධම්මෙහි ච සුට්ඨු විමුච්චනට්ඨො, ආරම්මණෙ ච අභිරතිවසෙන සුට්ඨු විමුච්චනට්ඨො . පිතුඅඞ්කෙ විස්සට්ඨඅඞ්ගපච්චඞ්ගස්ස දාරකස්ස සයනං විය අනිග්ගහිතභාවෙන නිරාසඞ්කතාය ආරම්මණෙ පවත්තීති වුත්තං හොති. එවංලක්ඛණඤ්හි විමොක්ඛභාවප්පත්තං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං අයං නයො ආරද්ධො.

තත්ථ **රූපීති** අජ්ඣත්තං කෙසාදීසු උප්පාදිතං රූපජ්ඣානං රූපං, තදස්සත්ථීති රූපී. අජ්ඣත්තඤ්හි නීලපරිකම්මං කරොන්තො කෙසෙ වා පිත්තෙ වා අක්ඛිතාරකාය වා කරොති. පීතපරිකම්මං කරොන්තො මෙදෙ වා ඡවියා වා අක්ඛීනං පීතට්ඨානෙ වා කරොති. ලොහිතපරිකම්මං කරොන්තො මංසෙ වා ලොහිතෙ වා ජිව්හාය වා හත්ථතලපාදතලෙසු වා අක්ඛීනං රත්තට්ඨානෙ වා කරොති. ඔදාතපරිකම්මං කරොන්තො අට්ඨිම්හි වා දන්තෙ වා නඛෙ වා අක්ඛීනං සෙතට්ඨානෙ වා කරොති. එවං පරිකම්මං කත්වා උප්පන්නජ්ඣානසමඞ්ගිනං සන්ධායෙතං වුත්තං. **රූපානි පස්සතීති** බහිද්ධාපි නීලකසිණාදිරූපානි ඣානචක්ඛුනා පස්සති. ඉමිනා අජ්ඣත්තබහිද්ධාවත්ථුකෙසු කසිණෙසු ඣානපටිලාභො දස්සිතො.

අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤීති අජ්ඣත්තං න රූපසඤ්ඤී. අත්තනො කෙසාදීසු අනුප්පාදිතරූපාවචරජ්ඣානොති අත්ථො. ඉමිනා බහිද්ධා පරිකම්මං කත්වා බහිද්ධාව පටිලද්ධජ්ඣානතා දස්සිතා.

සුභන්ති ඉමිනා සුවිසුද්ධෙසු නීලාදීසු වණ්ණකසිණෙසු ඣානානි දස්සිතානි. තත්ථ කිඤ්චාපි අන්තොඅප්පනාය 'සුභ'න්ති ආභොගො නත්ථි, යො පන සුවිසුද්ධං සුභකසිණං ආරම්මණං කත්වා විහරති, සො යස්මා 'සුභ'න්ති…පෙ…. පඨමං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරති, තථා දුතියාදීනි, තස්මා එවං දෙසනා කතා. **පටිසම්භිදාමග්ගෙ** පන ''කථං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො හොතීති විමොක්ඛො? ඉධ භික්ඛු මෙත්තාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං…පෙ…. විහරති, මෙත්තාය භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකූලා හොන්ති; කරුණා… මුදිතා… උපෙක්ඛාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං…පෙ. … විහරති, උපෙක්ඛාය භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකූලා හොන්ති, එවං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො හොතී''ති විමොක්ඛොති (පටි. ම. 1.212) වුත්තං. ඉධ පන උපරි පාළියංයෙව බ්‍රහ්මවිහාරානං ආගතත්තා තං නයං පටික්ඛිපිත්වා සුනීලකසුපීතකසුලොහිතකසුඔදාතකපරිසුද්ධනීලකපරිසුද්ධපීතකපරිසුද්ධලොහිතකපරිසුද්ධඔදාතකවසෙනෙව සුභවිමොක්ඛො අනුඤ්ඤාතො. ඉති කසිණන්ති වා අභිභායතනන්ති වා විමොක්ඛොති වා රූපාවචරජ්ඣානමෙව . තඤ්හි ආරම්මණස්ස සකලට්ඨෙන කසිණං නාම, ආරම්මණං අභිභවනට්ඨෙන අභිභායතනං නාම, ආරම්මණෙ

අධිමුච්චනට්ඨෙන පච්චනීකධම්මෙහි ච විමුච්චනට්ඨෙන විමොක්ඛො නාමාති වුත්තං. තත්ථ කසිණදෙසනා අභිධම්මවසෙන, ඉතරා පන සුත්තන්තදෙසනාවසෙන වුත්තාති වෙදිතබ්බා. අයමෙත්ථ අපුබ්බපදවණ්ණනා. එකෙකස්මිං පන විමොක්ඛෙ පථවීකසිණෙ විය පඤ්චවීසති පඤ්චවීසතීති කත්වා පඤ්චසත්තති නවකා වෙදිතබ්බා.

විමොක්ඛකථා.

බ්‍රහ්මවිහාරකථා

251. ඉදානි මෙත්තාදිබ්‍රහ්මවිහාරවසෙන පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **මෙත්තාසහගත**න්ති මෙත්තාය සමන්නාගතං. පරතො කරුණාසහගතාදීසුපි එසෙව නයො. යෙන පනෙස විධානෙන පටිපන්නො මෙත්තාදිසහගතානි ඣානානි උපසම්පජ්ජ විහරති, තං මෙත්තාදීනං භාවනාවිධානං සබ්බං **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.240) විත්ථාරිතමෙව. අවසෙසාය පාළියා අත්ථො පථවීකසිණෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

කෙවලඤ්හි පථවීකසිණෙ පඤ්චවීසති නවකා, ඉධ පුරිමාසු තීසු තිකචතුක්කජ්ඣානිකවසෙන පඤ්චවීසති සත්තකා, උපෙක්ඛාය චතුත්ථජ්ඣානවසෙන පඤ්චවීසති එකකා, කරුණාමුදිතාසු ච ඡන්දාදීහි චතූහි සද්ධිං කරුණාමුදිතාති ඉමෙපි යෙවාපනකා ලබ්භන්ති. දුක්ඛපටිපදාදිභාවො චෙත්ථ මෙත්තාය තාව බ්‍යාපාදවික්ඛම්භනවසෙන, කරුණාය විහිංසාවික්ඛම්භනවසෙන, මුදිතාය අරතිවික්ඛම්භනවසෙන, උපෙක්ඛාය රාගපටිඝවික්ඛම්භනවසෙන වෙදිතබ්බො. පරිත්තාරම්මණතා පන නබහුසත්තාරම්මණවසෙන; අප්පමාණාරම්මණතා බහුසත්තාරම්මණවසෙන හොතීති අයං විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව.

එවං තාව පාළිවසෙනෙව –

බ්‍රහ්මුත්තමෙන කථිතෙ, බ්‍රහ්මවිහාරෙ ඉමෙ ඉති විදිත්වා;
භියො එතෙසු අයං, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

එතාසු හි මෙත්තාකරුණාමුදිතාඋපෙක්ඛාසු අත්ථතො තාව මෙජ්ජතීති **මෙත්තා,** සිනිය්හතීති අත්ථො. මිත්තෙ වා භවා, මිත්තස්ස වා එසා පවත්තතීපි මෙත්තා. පරදුක්ඛෙ සති සාධූනං හදයකම්පනං කරොතීති **කරුණා**. කිණාති වා පරදුක්ඛං හිංසති විනාසෙතීති **කරුණා** . කිරීයති වා දුක්ඛිතෙසු ඵරණවසෙන පසාරියතීති **කරුණා**. මොදන්ති තාය තංසමඞ්ගිනො, සයං වා මොදති, මොදනමත්තමෙව වා තන්ති **මුදිතා**. ‘අවෙරා හොන්තු’තිආදිබ්‍යාපාරප්පහානෙන මජ්ඣත්තභාවූපගමනෙන ච උපෙක්ඛතීති **උපෙක්ඛා**.

ලක්ඛණාදිතො පනෙත්ථ හිතාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ‘මෙත්තා’, හිතූපසංහාරරසා, ආඝාතවිනයපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං මනාපභාවදස්සනපදට්ඨානා. බ්‍යාපාදූපසමො එතිස්සා සම්පත්ති, සිනෙහසම්භවො විපත්ති. දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ‘කරුණා’, පරදුක්ඛාසහනරසා, අවිහිංසාපච්චුපට්ඨානා , දුක්ඛාභිභූතානං අනාථභාවදස්සනපදට්ඨානා. විහිංසූපසමො තස්සා සම්පත්ති, සොකසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු පමොදනලක්ඛණා ‘මුදිතා’, අනිස්සායනරසා, අරතිවිඝාතපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං සම්පත්තිදස්සනපදට්ඨානා. අරතිවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, පහාසසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු මජ්ඣත්තාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ‘උපෙක්ඛා’, සත්තෙසු සමභාවදස්සනරසා, පටිඝානුනයවූපසමපච්චුපට්ඨානා, ‘‘කම්මස්සකා සත්තා, තෙ කස්ස රුචියා සුඛිතා වා භවිස්සන්ති, දුක්ඛතො වා මුච්චිස්සන්ති, පත්තසම්පත්තිතො වා න පරිහායිස්සන්තී’’ති? එවං පවත්තකම්මස්සකතාදස්සනපදට්ඨානා. පටිඝානුනයවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, ගෙහස්සිතාය අඤ්ඤාණුපෙක්ඛාය සම්භවො විපත්ති.

චතුන්නම්පි පනෙතෙසං බ්‍රහ්මවිහාරානං විපස්සනාසුඛඤ්චෙව භවසම්පත්ති ච සාධාරණප්පයොජනං, බ්‍යාපාදාදිපටිඝාතො ආවෙණිකං. බ්‍යාපාදපටිඝාතප්පයොජනා හෙත්ථ මෙත්තා, විහිංසාඅරතිරාගපටිඝාතප්පයොජනා ඉතරා. වුත්තම්පි චෙතං –

‘‘නිස්සරණඤ්හෙතං, ආවුසො, බ්‍යාපාදස්ස යදිදං මෙත්තාචෙතොවිමුත්ති, නිස්සරණඤ්හෙතං, ආවුසො, විහෙසාය යදිදං කරුණාචෙතොවිමුත්ති; නිස්සරණඤ්හෙතං, ආවුසො, අරතියා යදිදං මුදිතාචෙතොවිමුත්ති, නිස්සරණඤ්හෙතං, ආවුසො, රාගස්ස යදිදං උපෙක්ඛාචෙතොවිමුත්තී’’ති (දී. නි. 3.326; අ. නි. 6.13).

එකමෙකස්ස චෙත්ථ ආසන්නදූරවසෙන ද්වෙ ද්වෙ පච්චත්ථිකා. මෙත්තාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස හි, සමීපචාරො විය පුරිසස්ස සපත්තො, ගුණදස්සනසභාගතාය රාගො ආසන්නපච්චත්ථිකො. සො ලහුං ඔතාරං ලභති. තස්මා තතො සුට්ඨු මෙත්තා රක්ඛිතබ්බා. පබ්බතාදිගහනනිස්සිතො විය පුරිසස්ස සපත්තො සභාවවිසභාගතාය බ්‍යාපාදො දූරපච්චත්ථිකො. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මෙත්තායිතබ්බං. මෙත්තායිස්සති ච නාම කොපඤ්ච කරිස්සතීති අට්ඨානමෙතං.

කරුණාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස ‘‘චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපටිසංයුත්තානං අප්පටිලාභං වා අප්පටිලාභතො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං

විපරිණතං සමනුස්සරතො උප්පජ්ජති දොමනස්සං. යං එවරූපං දොමනස්සං ඉදං වුච්චති ගෙහස්සිතං දොමනස්ස''න්තිආදිනා නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං දොමනස්සං විපත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවවිසභාගතාය විහෙසා දූරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන කරුණායිතබ්බං. කරුණඤ්ච නාම කරිස්සති පාණිආදීහි ච විහෙසිස්සතීති අට්ඨානමෙතං.

මුදිතාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස ''චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපටිසංයුත්තානං පටිලාභං වා පටිලාභතො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං විපරිණතං සමනුස්සරතො උප්පජ්ජති සොමනස්සං. යං එවරූපං සොමනස්සං ඉදං වුච්චති ගෙහස්සිතං සොමනස්ස''න්තිආදිනා (ම. නි. 3.306) නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං සොමනස්සං සම්පත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවවිසභාගතාය අරති දූරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මුදිතා භාවෙතබ්බා. පමුදිතො ච නාම භවිස්සති පන්තසෙනාසනෙසු ච අධිකුසලධම්මෙසු ච උක්කණ්ඨිස්සතීති අට්ඨානමෙතං.

උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස පන ''චක්ඛුනා රූපං දිස්වා උප්පජ්ජති උපෙක්ඛා බාලස්ස මූළ්හස්ස පුථුජ්ජනස්ස අනොධිජිනස්ස අවිපාකජිනස්ස අනාදීනවදස්සාවිනො අස්සුතවතො පුථුජ්ජනස්ස. යා එවරූපා උපෙක්ඛා රූපං සා නාතිවත්තති. තස්මා සා උපෙක්ඛා ගෙහස්සිතාති වුච්චතී''තිආදිනා (ම. නි. 3.308) නයෙන ආගතා ගෙහස්සිතා අඤ්ඤාණුපෙක්ඛා දොසගුණානං අවිචාරණවසෙන සභාගත්තා ආසන්නපච්චත්ථිකා. සභාවවිසභාගතාය රාගපටිඝා දූරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන උපෙක්ඛිතබ්බං. උපෙක්ඛිස්සති ච නාම රජ්ජිස්සති ච පටිහඤ්ඤිස්සති චාති අට්ඨානමෙතං.

සබ්බෙසම්පි ච එතෙසං කත්තුකාමතාඡන්දො ආදි, නීවරණාදිවික්ඛම්භනං මජ්ඣං, අප්පනා පරියොසානං, පඤ්ඤත්තිධම්මවසෙන එකො වා සත්තො අනෙකා වා සත්තා ආරම්මණං, උපචාරෙ වා අප්පනාය වා පත්තාය ආරම්මණවඩ්ඪනං.

තත්‍රායං වඩ්ඪනක්කමො – යථා හි කුසලො කස්සකො කසිතබ්බට්ඨානං පරිච්ඡින්දිත්වා කසති, එවං පඨමමෙව එකං ආවාසං පරිච්ඡින්දිත්වා තත්ථ සත්තෙසු 'ඉමස්මිං ආවාසෙ සත්තා අවෙරා හොන්තූ'තිආදිනා නයෙන මෙත්තා භාවෙතබ්බා. තත්ථ චිත්තං මුදුං කම්මනියං කත්වා ද්වෙ ආවාසා පරිච්ඡින්දිතබ්බා . තතො අනුක්කමෙන තයො චත්තාරො පඤ්ච ඡ සත්ත අට්ඨ නව දස, එකා රච්ඡා, උපඩ්ඪගාමො, ගාමො, ජනපදො, රජ්ජං, එකා දිසාති එවං යාව එකං චක්කවාළං, තතො වා පන භියොපි තත්ථ තත්ථ සත්තෙසු මෙත්තා භාවෙතබ්බා. තථා කරුණාදයොති. අයමෙත්ථ ආරම්මණවඩ්ඪනක්කමො.

යථා පන කසිණානං නිස්සන්දො ආරුප්පා, සමාධීනං නිස්සන්දො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං, විපස්සනානං නිස්සන්දො ඵලසමාපත්ති, සමථවිපස්සනානං නිස්සන්දො නිරොධසමාපත්ති, එවං පුරිමබ්‍රහ්මවිහාරත්තයස්ස නිස්සන්දො එත්ථ උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරො. යථා හි ථම්භෙ අනුස්සාපෙත්වා තුලාසඞ්ඝාටං අනාරොපෙත්වා න සක්කා ආකාසෙ කූටගොපානසියො ඨපෙතුං, එවං පුරිමෙසු තතියජ්ඣානං විනා න සක්කා චතුත්ථං භාවෙතුං. කසිණෙසු පන උප්පන්නතතියජ්ඣානස්සපෙසා නුප්පජ්ජති විසභාගාරම්මණත්තාති.

එත්ථ සියා – 'කස්මා පනෙතා මෙත්තා කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරාති වුච්චන්ති? කස්මා ච, චතස්සොව? කො ච එතාසං කමො? විභඞ්ගෙ ච කස්මා අප්පමඤ්ඤාති වුත්තා'ති? වුච්චතෙ – සෙට්ඨට්ඨෙන තාව නිද්දොසභාවෙන චෙත්ථ බ්‍රහ්මවිහාරතා වෙදිතබ්බා. සත්තෙසු සම්මාපටිපත්තිභාවෙන හි සෙට්ඨා එතෙ විහාරා. යථා ච බ්‍රහ්මානො නිද්දොසචිත්තා විහරන්ති, එවං එතෙහි සම්පයුත්තා යොගිනො බ්‍රහ්මසමාව හුත්වා විහරන්තීති සෙට්ඨට්ඨෙන නිද්දොසභාවෙන ච බ්‍රහ්මවිහාරාති වුච්චන්ති.

කස්මා ච චතස්සොතිආදිපඤ්හස්ස පන ඉදං විස්සජ්ජනං –

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා චතස්සො,
හිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පවත්තන්ති ච අප්පමාණෙ,
තා ගොචරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤා.

එතාසු හි යස්මා මෙත්තා බ්‍යාපාදබහුලස්ස, කරුණා විහිංසාබහුලස්ස, මුදිතා අරතිබහුලස්ස, උපෙක්ඛා රාගබහුලස්ස විසුද්ධිමග්ගො; යස්මා ච හිතූපසංහාරඅහිතාපනයනසම්පත්තිමොදනඅනාභොගවසෙන චතුබ්බිධොයෙව සත්තෙසු මනසිකාරො; යස්මා ච යථා මාතා දහරගිලානයොබ්බනප්පත්තසකිච්චපසුතෙසු චතූසු පුත්තෙසු දහරස්ස අභිවුඩ්ඪිකාමා හොති, ගිලානස්ස ගෙලඤ්ඤාපනයනකාමා, යොබ්බනප්පත්තස්ස යොබ්බනසම්පත්තියා චිරට්ඨිතිකාමා, සකිච්චපසුතස්ස කිස්මිඤ්චිපි පරියායෙ අබ්‍යාවටා හොති, තථා අප්පමඤ්ඤාවිහාරිකෙනාපි සබ්බසත්තෙසු මෙත්තාදිවසෙන භවිතබ්බං, තස්මා ඉතො විසුද්ධිමග්ගාදිවසා චතස්සොව අප්පමඤ්ඤා.

යස්මා පන චතස්සොපෙතා භාවෙතුකාමෙන පඨමං හිතාකාරප්පවත්තිවසෙන සත්තෙසු පටිපජ්ජිතබ්බං, හිතාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ච මෙත්තා; තතො එවං පත්ථිතහිතානං සත්තානං දුක්ඛාභිභවං දිස්වා වා සුත්වා වා සම්භාවෙත්වා වා දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිවසෙන, දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ච කරුණා; අථෙවං පත්ථිතහිතානං පත්ථිතදුක්ඛාපගමානඤ්ච නෙසං සම්පත්තිං දිස්වා සම්පත්තිප්පමොදනවසෙන, පමොදනලක්ඛණා ච මුදිතා; තතො පරං පන කත්තබ්බාභාවතො අජ්ඣුපෙක්ඛකතාසඞ්ඛාතෙන මජ්ඣත්තාකාරෙන පටිපජ්ජිතබ්බං, මජ්ඣත්තාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ච උපෙක්ඛා; තස්මා ඉතො හිතාදිආකාරවසා පනාසං පඨමං මෙත්තා වුත්තා. අථ කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛාති අයං කමො වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන සබ්බාපෙතා අප්පමාණෙ ගොචරෙ පවත්තන්ති, තස්මා අප්පමඤ්ඤාති වුච්චන්ති. අප්පමාණා හි සත්තා එතාසං ගොචරභූතා, ‘එකසත්තස්සාපි ච එත්තකෙ පදෙසෙ මෙත්තාදයො භාවෙතබ්බා’ති එවං පමාණං අග්ගහෙත්වා සකලඵරණවසෙනෙව පවත්තාති, තෙන වුත්තං –

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා චතස්සො,
හිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පවත්තන්ති ච අප්පමාණෙ,
තා ගොචරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤාති.

එවං අප්පමාණගොචරතාය එකලක්ඛණාසු චාපි එතාසු පුරිමා තිස්සො තිකචතුක්කජ්ඣානිකාව හොන්ති. කස්මා? සොමනස්සාවිප්පයොගතො. කස්මා පනාසං සොමනස්සෙන අවිප්පයොගොති? දොමනස්සසමුට්ඨිතානං බ්‍යාපාදාදීනං නිස්සරණත්තා. පච්ඡිමා පන අවසෙසෙකජ්ඣානිකාව. කස්මා? උපෙක්ඛාවෙදනාසම්පයොගතො. න හි සත්තෙසු මජ්ඣත්තාකාරප්පවත්තා බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා උපෙක්ඛාවෙදනං විනා වත්තතීති.

බ්‍රහ්මවිහාරකථා.

අසුභකථා

263. ඉදානි රාගචරිතසත්තානං එකන්තහිතං නානාරම්මණෙසු එකෙකජ්ඣානවසෙනෙව පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං.

තත්ථ **උද්ධුමාතකසඤ්ඤාසහගත**න්තිආදීසු, භස්තා විය වායුනා, උද්ධං ජීවිතපරියාදානා යථානුක්කමං සමුග්ගතෙන සූනභාවෙන ධුමාතත්තා උද්ධුමාතං. උද්ධුමාතමෙව **උද්ධුමාතකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං උද්ධුමාතන්ති උද්ධුමාතකං. තථාරූපස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විනීලං වුච්චති විපරිභින්නනීලවණ්ණං. විනීලමෙව **විනීලකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං විනීලන්ති විනීලකං. මංසුස්සදට්ඨානෙසු රත්තවණ්ණස්ස, පුබ්බසන්නිචයට්ඨානෙසු සෙතවණ්ණස්ස, යෙභුය්‍යෙන ච නීලවණ්ණස්ස , නීලට්ඨානෙ නීලසාටකපාරුතස්සෙව ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. පරිභින්නට්ඨානෙසු විස්සන්දමානං පුබ්බං විපුබ්බං. විපුබ්බමෙව **විපුබ්බකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං විපුබ්බන්ති විපුබ්බකං. තථාරූපස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විච්ඡිද්දං වුච්චති ද්විධා ඡින්දනෙන අපධාරිතං, විච්ඡිද්දමෙව **විච්ඡිද්දකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං විච්ඡිද්දන්ති විච්ඡිද්දකං. වෙමජ්ඣෙ ඡින්නස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. ඉතො ච එත්තො ච විවිධාකාරෙන සොණසිඞ්ගාලාදීහි ඛායිතං වික්ඛායිතං. වික්ඛායිතමෙව **වික්ඛායිතකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං වික්ඛායිතන්ති වික්ඛායිතකං. තථාරූපස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. විවිධා ඛිත්තං වික්ඛිත්තං. වික්ඛිත්තමෙව **වික්ඛිත්තකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං වික්ඛිත්තන්ති වික්ඛිත්තකං. ‘අඤ්ඤෙන හත්ථං අඤ්ඤෙන පාදං අඤ්ඤෙන සීස’න්ති එවං තතො තතො ඛිත්තස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. හතඤ්ච තං පුරිමනයෙනෙව වික්ඛිත්තකඤ්චාති **හතවික්ඛිත්තකං**. කාකපදාකාරෙන අඞ්ගපච්චඞ්ගෙසු සත්ථෙන හනිත්වා වුත්තනයෙන වික්ඛිත්තකස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. ලොහිතං කිරති, වික්ඛිපති, ඉතො චිතො ච පග්ඝරතීති **ලොහිතකං**. පග්ඝරිතලොහිතමක්ඛිතස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. පුළවා වුච්චන්ති කිමයො. පුළවෙ විකිරතීති **පුළවකං**. කිමිපරිපුණ්ණස්ස ඡවසරීරස්සෙතං අධිවචනං. අට්ඨියෙව **අට්ඨිකං**. පටිකූලත්තා වා කුච්ඡිතං අට්ඨීති අට්ඨිකං. අට්ඨිසඞ්ඛලිකායපි එකට්ඨිකස්සපි එතං අධිවචනං. ඉමානි ච පන උද්ධුමාතකාදීනි නිස්සාය උප්පන්නනිමිත්තානම්පි නිමිත්තෙසු පටිලද්ධජ්ඣානානම්පි එතානෙව නාමානි.

තත්ථ උද්ධුමාතකනිමිත්තෙ අප්පනාවසෙන උප්පන්නා සඤ්ඤා උද්ධුමාතකසඤ්ඤා. තාය උද්ධුමාතකසඤ්ඤාය සම්පයොගට්ඨෙන සහගතං **උද්ධුමාතකසඤ්ඤාසහගතං. විනීලකසඤ්ඤාසහගතා**දීසුපි එසෙව නයො. යං පනෙත්ථ භාවනාවිධානං වත්තබ්බං භවෙය්‍ය, තං සබ්බාකාරෙන **විසුද්ධිමග්ගෙ** (විසුද්ධි. 1.103 ආදයො) වුත්තමෙව. අවසෙසා පාළිවණ්ණනා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා. කෙවලඤ්හි ඉධ, චතුත්ථජ්ඣානවසෙන උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරෙ විය, පඨමජ්ඣානවසෙන එකෙකස්මිං පඤ්චවීසති එකකා හොන්ති. අසුභාරම්මණස්ස ච අවඩ්ඪනීයත්තා, පරිත්තෙ උද්ධුමාතකට්ඨානෙ උප්පන්නනිමිත්තාරම්මණං **පරිත්තාරම්මණං,** මහන්තෙ **අප්පමාණාරම්මණං** වෙදිතබ්බං. සෙසෙසුපි එසෙව නයොති.

ඉති අසුභානි සුභගුණො,
දසසතලොචනෙන ථුතකිත්ති;
යානි අවොච දසබලො,
එකෙකජ්ඣානහෙතූනි.

එවං පාළිනයෙනෙව, තාව සබ්බානි තානි ජානිත්වා;
තෙස්වෙව අයං භියො, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා. (විසුද්ධි. 1.120);

එතෙසු හි යත්ථ කත්ථචි අධිගතජ්ඣානො සුවික්ඛම්භිතරාගත්තා වීතරාගො විය නිල්ලොලුප්පචාරො හොති. එවං සන්තෙපි ය්වායං අසුභභෙදො වුත්තො, සො සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන ච රාගචරිතභෙදවසෙන චාති වෙදිතබ්බො.

ඡවසරීරඤ්හි පටිකූලභාවං ආපජ්ජමානං උද්ධුමාතකසභාවප්පත්තං වා සියා, විනීලකාදීනං වා අඤ්ඤතරසභාවප්පත්තං. ඉති යාදිසං යාදිසං සක්කා හොති ලද්ධුං තාදිසෙ තාදිසෙ උද්ධුමාතකපටිකූලං විනීලකපටිකූලන්ති එවං නිමිත්තං ගණ්හිතබ්බමෙවාති සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන දසධා අසුභප්පභෙදො වුත්තොති වෙදිතබ්බො.

විසෙසතො චෙත්ථ උද්ධුමාතකං සරීරසණ්ඨානවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරසණ්ඨානරාගිනො සප්පායං. විනීලකං ඡවිරාගවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරවණ්ණරාගිනො සප්පායං. විපුබ්බකං කායවණපටිබද්ධස්ස දුග්ගන්ධභාවස්ස පකාසනතො මාලාගන්ධාදිවසෙන සමුට්ඨාපිතසරීරගන්ධරාගිනො සප්පායං. විච්ඡිද්දකං අන්තොසුසිරභාවප්පකාසනතො සරීරෙ ඝනභාවරාගිනො සප්පායං. වික්ඛායිතකං මංසූපචයසම්පත්තිවිනාසප්පකාසනතො ථනාදීසු සරීරප්පදෙසෙසු මංසූපචයරාගිනො සප්පායං. වික්ඛිත්තකං අඞ්ගපච්චඞ්ගානං වික්ඛෙපප්පකාසනතො අඞ්ගපච්චඞ්ගලීලාරාගිනො සප්පායං. හතවික්ඛිත්තකං සරීරසඞ්ඝාටභෙදවිකාරප්පකාසනතො සරීරසඞ්ඝාටසම්පත්තිරාගිනො සප්පායං. ලොහිතකං ලොහිතමක්ඛිතපටිකූලභාවප්පකාසනතො අලඞ්කාරජනිතසොභරාගිනො සප්පායං. පුළවකං කායස්ස අනෙකකිමිකුලසාධාරණභාවප්පකාසනතො කායෙ මමත්තරාගිනො සප්පායං. අට්ඨිකං සරීරට්ඨීනං පටිකූලභාවප්පකාසනතො දන්තසම්පත්තිරාගිනො සප්පායන්ති. එවං රාගචරිතවසෙනාපි දසධා අසුභප්පභෙදො වුත්තොති වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන දසවිධෙපි එතස්මිං අසුභෙ සෙය්‍යථාපි නාම අපරිසණ්ඨිතජලාය සීඝසොතාය නදියා අරිත්තබලෙනෙව නාවා තිට්ඨති, විනා අරිත්තෙන න සක්කා ඨපෙතුං, එවමෙව දුබ්බලත්තා ආරම්මණස්ස විතක්කබලෙනෙව චිත්තං එකග්ගං හුත්වා තිට්ඨති, විනා විතක්කෙන න සක්කා ඨපෙතුං, තස්මා පඨමජ්ඣානමෙවෙත්ථ හොති, න දුතියාදීනි. පටිකූලෙපි චෙතස්මිං ආරම්මණෙ 'අද්ධා ඉමාය පටිපදාය ජරාමරණම්හා පරිමුච්චිස්සාමී'ති එවං ආනිසංසදස්සාවිතාය චෙව නීවරණසන්තාපප්පහානෙන ච පීතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති, 'බහුං දානි වෙතනං ලභිස්සාමී'ති ආනිසංසදස්සාවිනො පුප්ඵඡඩ්ඩකස්ස ගූථරාසිම්හි විය, උස්සන්නබ්‍යාධිදුක්ඛස්ස රොගිනො වමනවිරෙචනප්පවත්තියං විය ච.

දසවිධම්පි චෙතං අසුභං ලක්ඛණතො එකමෙව හොති. දසවිධස්සපි හි එතස්ස අසුචිදුග්ගන්ධජෙගුච්ඡපටිකූලභාවො එව ලක්ඛණං. තදෙතං ඉමිනා ලක්ඛණෙන න කෙවලං මතසරීරෙයෙව දන්තට්ඨිකදස්සාවිනො පන චෙතියපබ්බතවාසිනො **මහාතිස්සත්ථෙරස්ස** විය, හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං උල්ලොකෙන්තස්ස **සඞ්ඝරක්ඛිතත්ථෙරුපට්ඨාකසාමණෙරස්ස** විය ච, ජීවමානකසරීරෙපි උපට්ඨාති. යථෙව හි මතසරීරං එවං ජීවමානකම්පි අසුභමෙව. අසුභලක්ඛණං පනෙත්ථ ආගන්තුකෙන අලඞ්කාරෙන පටිච්ඡන්නත්තා න පඤ්ඤායතීති.

අසුභකථා.

කිං පන පථවීකසිණං ආදිං කත්වා අට්ඨිකසඤ්ඤාපරියොසානාවෙසා රූපාවචරප්පනා, උදාහු අඤ්ඤාපි අත්ථීති? අත්ථි; ආනාපානජ්ඣානඤ්හි කායගතාසතිභාවනා ච ඉධ න කථිතා. කිඤ්චාපි න කථිතා වායොකසිණෙ පන ගහිතෙ ආනාපානජ්ඣානං ගහිතමෙව; වණ්ණකසිණෙසු ච ගහිතෙසු කෙසාදීසු චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානවසෙන උප්පන්නා කායගතාසති, දසසු අසුභෙසු ගහිතෙසු ද්වත්තිංසාකාරෙ පටිකූලමනසිකාරජ්ඣානවසෙන චෙව නවසිවථිකාවණ්ණජ්ඣානවසෙන ච පවත්තා කායගතාසති ගහිතාවාති. සබ්බාපි රූපාවචරප්පනා ඉධ කථිතාව හොතීති.

රූපාවචරකුසලකථා නිට්ඨිතා.

අරූපාවචරකුසලවණ්ණනා

ආකාසානඤ්චායතනං

265. ඉදානි අරූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **අරූපූපපත්තියා**ති අරූපභවො අරූපං, අරූපෙ උපපත්ති අරූපූපපත්ති, තස්සා අරූපූපපත්තියා. **මග්ගං භාවෙතී**ති උපායං හෙතුං කාරණං උප්පාදෙති වඩ්ඪෙති. **සබ්බසො**ති සබ්බාකාරෙන. සබ්බාසං වා අනවසෙසානන්ති අත්ථො. **රූපසඤ්ඤාන**න්ති සඤ්ඤාසීසෙන වුත්තරූපාවචරජ්ඣානානඤ්චෙව තදාරම්මණානඤ්ච. රූපාවචරජ්ඣානම්පි හි රූපන්ති වුච්චති 'රූපී රූපානි පස්සතී'තිආදීසු (ධ. ස. 248; දී. නි. 2.129). තස්ස ආරම්මණම්පි ''බහිද්ධා රූපානි පස්සති සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානී''තිආදීසු (ධ. ස. 244-246; දී. නි. 2.173); තස්මා ඉධ රූපෙ සඤ්ඤා රූපසඤ්ඤාති එවං සඤ්ඤාසීසෙන වුත්තරූපාවචරජ්ඣානස්සෙතං අධිවචනං. රූපං සඤ්ඤා අස්සාති රූපසඤ්ඤං, රූපමස්ස නාමන්ති වුත්තං හොති. එවං පථවීකසිණාදිභෙදස්ස තදාරම්මණස්ස චෙතං අධිවචනන්ති වෙදිතබ්බං.

සමතික්කමාති විරාගා නිරොධා ච. කිං වුත්තං හොති? එතාසං කුසලවිපාකකිරියවසෙන පඤ්චදසන්නං ඣානසඞ්ඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, එතෙසඤ්ච පථවීකසිණාදිවසෙන අට්ඨන්නං ආරම්මණසඞ්ඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, සබ්බාකාරෙන අනවසෙසානං වා විරාගා ච නිරොධා ච විරාගහෙතු චෙව නිරොධහෙතු ච ආකාසානඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විහරති. න හි සක්කා සබ්බසො අනතික්කන්තරූපසඤ්ඤෙන එතං උපසම්පජ්ජ විහරිතුන්ති.

තත්ථ යස්මා ආරම්මණෙ අවිරත්තස්ස සඤ්ඤාසමතික්කමො න හොති, සමතික්කන්තාසු ච සඤ්ඤාසු ආරම්මණං සමතික්කන්තමෙව හොති, තස්මා ආරම්මණසමතික්කමං අවත්වා ''තත්ථ කතමා රූපසඤ්ඤා? රූපාවචරසමාපත්තිං සමාපන්නස්ස වා උපපන්නස්ස වා දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරිස්ස වා සඤ්ඤා සඤ්ජානනා සඤ්ජානිතත්තං, ඉමා වුච්චන්ති රූපසඤ්ඤායො. ඉමා රූපසඤ්ඤායො අතික්කන්තො හොති, වීතික්කන්තො, සමතික්කන්තො, තෙන වුච්චති සබ්බසො රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමා''ති (විභ. 602) එවං **විභඞ්ගෙ** සඤ්ඤානංයෙව සමතික්කමො වුත්තො. යස්මා පන ආරම්මණසමතික්කමෙන පත්තබ්බා එතා සමාපත්තියො, න එකස්මිංයෙව ආරම්මණෙ පඨමජ්ඣානාදීනි විය, තස්මා අයං ආරම්මණසමතික්කමවසෙනාපි අත්ථවණ්ණනා කතාති වෙදිතබ්බා.

පටිඝසඤ්ඤානං අත්ථඞ්ගමාති චක්ඛාදීනං වත්ථූනං රූපාදීනං ආරම්මණානඤ්ච පටිඝාතෙන සමුප්පන්නා සඤ්ඤා **පටිඝසඤ්ඤා**. රූපසඤ්ඤාදීනං එතං අධිවචනං. යථාහ – ''තත්ථ කතමා පටිඝසඤ්ඤා? රූපසඤ්ඤා සද්දසඤ්ඤා ගන්ධසඤ්ඤා රසසඤ්ඤා ඵොට්ඨබ්බසඤ්ඤා, ඉමා වුච්චන්ති පටිඝසඤ්ඤායො''ති (විභ. 603). තාසං කුසලවිපාකානං පඤ්චන්නං අකුසලවිපාකානං පඤ්චන්නන්ති සබ්බසො දසන්නම්පි පටිඝසඤ්ඤානං අත්ථඞ්ගමා පහානා අසමුප්පාදා අප්පවත්තිං කත්වාති වුත්තං හොති.

කාමඤ්චෙතා පඨමජ්ඣානාදීනි සමාපන්නස්සාපි න සන්ති – න හි තස්මිං සමයෙ පඤ්චද්වාරවසෙන චිත්තං පවත්තති – එවං සන්තෙපි, අඤ්ඤත්ථ පහීනානං සුඛදුක්ඛානං චතුත්ථජ්ඣානෙ විය, සක්කායදිට්ඨාදීනං තතියමග්ගෙ විය ච, ඉමස්මිං ඣානෙ උස්සාහජනනත්ථං ඉමස්ස ඣානස්ස පසංසාවසෙන එතාසං එත්ථ වචනං වෙදිතබ්බං. අථ වා කිඤ්චාපි තා රූපාවචරං සමාපන්නස්ස න සන්ති, අථ ඛො න පහීනත්තා න සන්ති. න හි රූපවිරාගාය රූපාවචරභාවනා සංවත්තති, රූපායත්තා ච එතාසං පවත්ති. අයං පන භාවනා රූපවිරාගාය සංවත්තති. තස්මා තා එත්ථ පහීනාති වත්තුං වට්ටති. න කෙවලඤ්ච වත්තුං, එකංසෙනෙව එවං ධාරෙතුම්පි වට්ටති. තාසඤ්හි ඉතො පුබ්බෙ අප්පහීනත්තායෙව පඨමජ්ඣානං සමාපන්නස්ස ''සද්දො කණ්ටකො''ති (අ. නි. 10.72) වුත්තො භගවතා. ඉධ ච පහීනත්තායෙව අරූපසමාපත්තීනං ආනෙඤ්ජතා සන්තවිමොක්ඛතා ච වුත්තා. ආළාරො ච කාලාමො ආරුප්පසමාපන්නො පඤ්චමත්තානි සකටසතානි නිස්සාය නිස්සාය අතික්කන්තානි නෙව අද්දස, න පන සද්දං අස්සොසීති (දී. නි. 2.192).

නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරාති නානත්තෙ ගොචරෙ පවත්තානං සඤ්ඤානං නානත්තානං වා සඤ්ඤානං. යස්මා හි එතා ''තත්ථ කතමා නානත්තසඤ්ඤා? අසමාපන්නස්ස මනොධාතුසමඞ්ගිස්ස වා මනොවිඤ්ඤාණධාතුසමඞ්ගිස්ස වා සඤ්ඤා සඤ්ජානනා සඤ්ජානිතත්තං, ඉමා වුච්චන්ති නානත්තසඤ්ඤායො''ති (විභ. 604) එවං **විභඞ්ගෙ** විභජිත්වා වුත්තා ඉධ අධිප්පෙතා; අසමාපන්නස්ස මනොධාතුමනොවිඤ්ඤාණධාතුසඞ්ගහිතා සඤ්ඤා රූපසද්දාදිභෙදෙ නානත්තෙ නානාසභාවෙ ගොචරෙ පවත්තන්ති; යස්මා චෙතා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසඤ්ඤා, ද්වාදස අකුසලසඤ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකුසලවිපාකසඤ්ඤා , ද්වෙ අකුසලවිපාකසඤ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකිරියසඤ්ඤාති එවං චතුචත්තාලීසම්පි සඤ්ඤා නානත්තා නානාසභාවා අඤ්ඤමඤ්ඤං අසදිසා, තස්මා නානත්තසඤ්ඤාති වුත්තා. තාසං සබ්බසො නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරා අනාවජ්ජනා අසමන්නාහාරා අපච්චවෙක්ඛණා. යස්මා තා නාවජ්ජති, න මනසිකරොති, න පච්චවෙක්ඛති, තස්මාති වුත්තං හොති.

යස්මා චෙත්ථ පුරිමා රූපසඤ්ඤා පටිඝසඤ්ඤා ච ඉමිනා ඣානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙපි න විජ්ජන්ති, පගෙව තස්මිං භවෙ ඉමං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරණකාලෙ, තස්මා තාසං 'සමතික්කමා අත්ථඞ්ගමා'ති ද්වෙධාපි අභාවොයෙව වුත්තො. නානත්තසඤ්ඤාසු පන යස්මා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසඤ්ඤා, නව කිරියාසඤ්ඤා, දස අකුසලසඤ්ඤාති ඉමා සත්තවීසති සඤ්ඤා ඉමිනා ඣානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙ විජ්ජන්ති, තස්මා තාසං අමනසිකාරාති වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. තත්‍රාපි හි ඉමං ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරන්තො තාසං අමනසිකාරායෙව උපසම්පජ්ජ විහරති. තා පන මනසිකරොන්තො අසමාපන්නො හොතීති. සඞ්ඛෙපතො චෙත්ථ 'රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමා'ති ඉමිනා සබ්බරූපාවචරධම්මානං පහානං වුත්තං. 'පටිඝසඤ්ඤානං අත්ථඞ්ගමා නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරා'ති ඉමිනා සබ්බෙසං කාමාවචරචිත්තචෙතසිකානඤ්ච පහානං අමනසිකාරො ච වුත්තොති වෙදිතබ්බො.

ඉති භගවා ‘පන්නරසන්නං රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමෙන, දසන්නං පටිඝසඤ්ඤානං අත්ථඞ්ගමෙන, චතුචත්තාලීසාය නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරෙනා’ති තීහි පදෙහි ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තියා වණ්ණං කථෙසි. කිං කාරණාති චෙ සොතූනං උස්සාහජනනත්ථඤ්චෙව පලොභනත්ථඤ්ච. සචෙ හි කෙචි අපණ්ඩිතා වදෙය්‍යුං ‘සත්ථා ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තිං නිබ්බත්තෙථාති වදති, කො නු ඛො එතාය නිබ්බත්තිතාය අත්ථො? කො ආනිසංසො’ති තෙ එවං වත්තුං මා ලභන්තූති ඉමෙහි ආකාරෙහි සමාපත්තියා වණ්ණං කථෙසි. තඤ්හි නෙසං සුත්වා එවං භවිස්සති – ‘එවංසන්තා කිර අයං සමාපත්ති, එවංපණීතා, නිබ්බත්තෙස්සාම න’න්ති. අථස්සා නිබ්බත්තනත්ථාය උස්සාහං කරිස්සන්තීති.

පලොභනත්ථඤ්චාපි නෙසං එතිස්සා වණ්ණං කථෙසි, විසකණ්ටකවාණිජො විය. විසකණ්ටකවාණිජො නාම ගුළවාණිජො වුච්චති. සො කිර ගුළඵාණිතඛණ්ඩසක්කරාදීනි සකටෙනාදාය පච්චන්තගාමං ගන්ත්වා ‘විසකණ්ටකං ගණ්හථ විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ඝොසෙසි. තං සුත්වා ගාමිකා ‘විසං නාම කක්ඛළං, යො නං ඛාදති සො මරති, කණ්ටකොපි විජ්ඣිත්වා මාරෙති. උභොපෙතෙ කක්ඛළා, කො එත්ථ ආනිසංසො’ති ගෙහද්වාරානි ථකෙසුං, දාරකෙ ච පලාපෙසුං. තං දිස්වා වාණිජො ‘අවොහාරකුසලා ඉමෙ ගාමිකා, හන්ද නෙ උපායෙන ගණ්හාපෙමී’ති ‘අතිමධුරං ගණ්හථ අතිසාදුං ගණ්හථ, ගුළං ඵාණිතං සක්කරං සමග්ඝං ලබ්භති, කූටමාසකකූටකහාපණාදීහිපි ලබ්භතී’ති උග්ඝොසෙසි. තං සුත්වා ගාමිකා හට්ඨපහට්ඨා නිග්ගන්ත්වා බහුම්පි මූලං දත්වා ගහෙසුං.

තත්ථ වාණිජස්ස ‘විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ඝොසනං විය භගවතො ‘ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තිං නිබ්බත්තෙථා’ති වචනං. ‘උභොපෙතෙ කක්ඛළා , කො එත්ථ ආනිසංසො’ති? ගාමිකානං චින්තනං විය ‘භගවා ආකාසානඤ්චායතනං නිබ්බත්තෙථාති ආහ, කො එත්ථ ආනිසංසො? නාස්ස ගුණං ජානාමා’ති සොතූනං චින්තනං. අථස්ස වාණිජස්ස ‘අතිමධුරං ගණ්හථා’තිආදිවචනං විය භගවතො රූපසඤ්ඤාසමතික්කමනාදිකං ආනිසංසප්පකාසනං. ඉදඤ්හි සුත්වා තෙ බහුම්පි මූලං දත්වා, ගාමිකා විය ගුළං, ඉමිනා ආනිසංසෙන පලොභිතචිත්තා මහන්තම්පි උස්සාහං කත්වා ඉමං සමාපත්තිං නිබ්බත්තෙස්සන්තීති උස්සාහජනනත්ථං පලොභනත්ථඤ්ච කථෙසි.

ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ නාස්ස අන්තොති අනන්තං. ආකාසං අනන්තං ආකාසානන්තං. ආකාසානන්තමෙව ආකාසානඤ්චං. තං ආකාසානඤ්චං අධිට්ඨානට්ඨෙන ආයතනමස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඣානස්ස, දෙවානං දෙවායතනමිවාති **ආකාසානඤ්චායතනං**. ඉති ආකාසානඤ්චං ච තං ආයතනඤ්චාතිපි ආකාසානඤ්චායතනං. කසිණුග්ඝාටිමාකාසස්සෙතං අධිවචනං. තස්මිං ආකාසානඤ්චායතනෙ අප්පනාප්පත්තාය සඤ්ඤාය සහගතං ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතං.

යථා පන අඤ්ඤත්ථ ‘අනන්තො ආකාසො’ති (විභ. 508; දී. නි. 2.129) වුත්තං, එවමිධ අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා න ගහිතං. කස්මා? අනන්තෙ හි ගහිතෙ පරිත්තං න ගය්හති, පරිත්තෙ ගහිතෙ අනන්තං න ගය්හති. එවං සන්තෙ ආරම්මණචතුක්කං න පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා න හොති. සම්මාසම්බුද්ධස්ස ච ඉමස්මිං ඨානෙ දෙසනං සොළසක්ඛත්තුකං කාතුං අජ්ඣාසයො, තස්මා අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා අවත්වා ‘ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගත’න්ති ආහ. එවඤ්හි සති උභයම්පි ගහිතමෙව හොති. ආරම්මණචතුක්කං පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා සම්පජ්ජති. අවසෙසො පාළිඅත්ථො හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානනිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය චෙත්ථ දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා හොති. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච වෙදිතබ්බා. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පන පවත්තං ඣානං පරිත්තාරම්මණං විපුලකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පවත්තං අප්පමාණාරම්මණන්ති වෙදිතබ්බං. උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරෙ විය ච ඉධාපි චතුත්ථජ්ඣානවසෙන පඤ්චවීසති එකකා හොන්ති . යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තමෙව පන තෙසු වණ්ණයිස්සාම.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනං

266. **ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මා**ති, එත්ථ තාව පුබ්බෙ වුත්තනයෙන ආකාසානඤ්චං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙනාති ඣානම්පි ආකාසානඤ්චායතනං. වුත්තනයෙනෙව ආරම්මණම්පි. එවමෙතං ඣානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පවත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කමිත්වාව යස්මා ඉදං විඤ්ඤාණඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතබ්බං, තස්මා උභයම්පෙතං එකජ්ඣං කත්වා ‘ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති, එත්ථ පන අනන්තන්ති මනසිකාතබ්බවසෙන නාස්ස අන්තොති අනන්තං. අනන්තමෙව ආනඤ්චං. විඤ්ඤාණං ආනඤ්චං විඤ්ඤාණානඤ්චන්ති අවත්වා විඤ්ඤාණඤ්චන්ති වුත්තං. අයඤ්හෙත්ථ රූළ්හීසද්දො. තදෙව විඤ්ඤාණඤ්චං අධිට්ඨානට්ඨෙන ඉමාය සඤ්ඤාය ආයතනන්ති **විඤ්ඤාණඤ්චායතනං**. තස්මිං විඤ්ඤාණඤ්චායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති **විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතං**. ආකාසෙ පවත්තවිඤ්ඤාණාරම්මණස්ස ඣානස්සෙතං අධිවචනං. ඉධ ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච.

පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසාරම්මණං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තියා පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං

267. **විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මා**ති එත්ථාපි පුබ්බෙ වුත්තනයෙනෙව විඤ්ඤාණඤ්ච ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙනාති ඣානම්පි විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. වුත්තනයෙනෙව ච ආරම්මණම්පි. එවමෙතං ඣානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පවත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කමිත්වාව යස්මා ඉදං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතබ්බං, තස්මා උභයම්පෙතං එකජ්ඣං කත්වා 'විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මා'ති ඉදං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන නාස්ස කිඤ්චනන්ති අකිඤ්චනං; අන්තමසො භඞ්ගමත්තම්පි අස්ස අවසිට්ඨං නත්ථීති වුත්තං හොති. අකිඤ්චනස්ස භාවො ආකිඤ්චඤ්ඤං. ආකාසානඤ්චායතනවිඤ්ඤාණාපගමස්සෙතං අධිවචනං. තං ආකිඤ්චඤ්ඤං අධිට්ඨානට්ඨෙන ඉමිස්සා සඤ්ඤාය ආයතනන්ති **ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං**. තස්මිං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති **ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං**. ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණස්ස ඣානස්සෙතං අධිවචනං. ඉධ විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මාති එත්ථාපි පුබ්බෙ වුත්තනයෙනෙව ආකිඤ්චඤ්ඤං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙනාති ඣානම්පි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. වුත්තනයෙනෙව ආරම්මණම්පි. එවමෙතං ඣානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පවත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙ ච සමතික්කමිත්වාව යස්මා ඉදං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතබ්බං, තස්මා උභයම්පෙතං එකජ්ඣං කත්වා 'ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මා'ති ඉදං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන යාය සඤ්ඤාය භාවතො තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති වුච්චති, යථා පටිපන්නස්ස සා සඤ්ඤා හොති, තං තාව දස්සෙතුං **විභඞ්ගෙ** ''නෙවසඤ්ඤීනාසඤ්ඤී''ති උද්ධරිත්වා ''තඤ්ඤෙව ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සන්තතො මනසිකරොති සඞ්ඛාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙති, තෙන වුච්චති නෙවසඤ්ඤීනාසඤ්ඤී''ති (විභ. 619) වුත්තං. තත්ථ **'සන්තතො මනසිකරොතී'**ති 'සන්තා වතායං සමාපත්ති, යත්‍ර හි නාම නත්ථිභාවම්පි ආරම්මණං කරිත්වා ඨස්සතී'ති එවං සන්තාරම්මණතාය නං 'සන්තා'ති මනසිකරොති. සන්තතො චෙ මනසිකරොති, කථං සමතික්කමො හොතීති? අනාවජ්ජිතුකාමතාය. සො හි කිඤ්චාපි නං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛ්වස්ස 'අහමෙතං ආවජ්ජිස්සාමි සමාපජ්ජිස්සාමි අධිට්ඨහිස්සාමි වුට්ඨහිස්සාමි පච්චවෙක්ඛිස්සාමී'ති එස ආභොගො සමන්නාහාරො මනසිකාරො න හොති. කස්මා? ආකිඤ්චඤ්ඤායතනතො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස සන්තතරපණීතතරතාය.

යථා හි රාජා මහච්චරාජානුභාවෙන හත්ථික්ඛන්ධගතො නගරවීථියං විචරන්තො දන්තකාරාදයො සිප්පිකෙ එකං වත්ථං දළ්හං නිවාසෙත්වා එකෙන සීසං වෙඨෙත්වා දන්තචුණ්ණාදීහි සමොකිණ්ණගත්තෙ අනෙකානි දන්තවිකතිආදීනි කරොන්තෙ දිස්වා 'අහො වත රෙ ඡෙකා ආචරියා, ඊදිසානිපි නාම සිප්පානි කරිස්සන්තී'ති, එවං තෙසං ඡෙකතාය තුස්සති, න චස්ස එවං හොති – 'අහො වතාහං රජ්ජං පහාය එවරූපො සිප්පිකො භවෙය්‍යා'න්ති. තං කිස්ස හෙතු? රජ්ජසිරියා මහානිසංසතාය. සො සිප්පිකෙ සමතික්කමිත්වාව ගච්ඡති. එවමෙවෙස කිඤ්චාපි තං සමාපත්තිං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛ්වස්ස 'අහමෙතං සමාපත්තිං ආවජ්ජිස්සාමි සමාපජ්ජිස්සාමි අධිට්ඨහිස්සාමි වුට්ඨහිස්සාමි පච්චවෙක්ඛිස්සාමී'ති නෙව එස ආභොගො සමන්නාහාරො මනසිකාරො හොති. සො තං සන්තතො මනසි කරොන්තො තං පරමසුඛුමං අප්පනාප්පත්තං සඤ්ඤං පාපුණාති, යාය 'නෙවසඤ්ඤීනාසඤ්ඤී නාම හොති, සඞ්ඛාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙතී'ති වුච්චති. 'සඞ්ඛාරාවසෙසසමාපත්ති'න්ති අච්චන්තසුඛුමභාවප්පත්තසඞ්ඛාරං චතුත්ථාරුප්පසමාපත්තිං.

ඉදානි යං තං එවං අධිගතාය සඤ්ඤාය වසෙන නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති වුච්චති, තං අත්ථතො දස්සෙතුං ''නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සමාපන්නස්ස වා, උපපන්නස්ස වා, දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරිස්ස වා චිත්තචෙතසිකා ධම්මා''ති (විභ. 620) වුත්තං. තෙසු ඉධ සමාපන්නස්ස චිත්තචෙතසිකා ධම්මා අධිප්පෙතා.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – ඔළාරිකාය සඤ්ඤාය අභාවතො, සුඛුමාය ච භාවතො, නෙවස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඣානස්ස සඤ්ඤා, නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤං. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤඤ්ච තං

මනායතනධම්මායතනපරියාපන්නත්තා ආයතනඤ්චාති **නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං**. අථ වා යායමෙත්ථ සඤ්ඤා, සා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා , සඞ්ඛාරාවසෙසසුඛුමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා ච සා සෙසධම්මානං අධිට්ඨානට්ඨෙන ආයතනඤ්චාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං.

න කෙවලඤ්චෙත්ථ සඤ්ඤාව එදිසී, අථ ඛො වෙදනාපි නෙවවෙදනා නාවෙදනා, චිත්තම්පි නෙවචිත්තං නාචිත්තං, ඵස්සොපි නෙවඵස්සො නාඵස්සොති. එස නයො සෙසසම්පයුත්තධම්මෙසු. සඤ්ඤාසීසෙන පනායං දෙසනා කතාති වෙදිතබ්බා. පත්තමක්ඛනතෙලප්පභුතීහි ච උපමාහි එසමත්ථො විභාවෙතබ්බො – **සාමණෙරො** කිර තෙලෙන පත්තං මක්ඛෙත්වා ඨපෙසි. තං යාගුපානකාලෙ ථෙරො ‘පත්තමාහරා’ති ආහ. සො ‘පත්තෙ තෙලමත්ථි, භන්තෙ’ති ආහ. තතො ‘ආහර, සාමණෙර, තෙලං නාළිං පූරෙස්සාමී’ති වුත්තෙ ‘නත්ථි, භන්තෙ, තෙල’න්ති ආහ. තත්ථ යථා අන්තොවුත්ථත්තා යාගුයා සද්ධිං අකප්පියට්ඨෙන තෙලං අත්ථීති හොති, නාළිපූරණාදීනං අභාවවසෙන නත්ථීති හොති, එවං සාපි සඤ්ඤා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා, සඞ්ඛාරාවසෙසසුඛුමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති.

කිම්පනෙත්ථ සඤ්ඤාකිච්චන්ති? ආරම්මණසඤ්ජානනඤ්චෙව විපස්සනාය ච විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනං. දහනකිච්චමිව හි සුඛොදකෙ තෙජොධාතු, සඤ්ජානනකිච්චම්පෙසා පටුං කාතුං න සක්කොති. සෙසසමාපත්තීසු සඤ්ඤා විය විපස්සනාය විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනම්පි කාතුං න සක්කොති. අඤ්ඤෙසු හි ඛන්ධෙසු අකතාභිනිවෙසො භික්ඛු නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනක්ඛන්ධෙ සම්මසිත්වා නිබ්බිදං පත්තුං සමත්ථො නාම නත්ථි. අපිච **ආයස්මා සාරිපුත්තො,** පකතිවිපස්සකො පන මහාපඤ්ඤො සාරිපුත්තසදිසොව සක්කුණෙය්‍ය. සොපි ‘‘එවං කිරිමෙ ධම්මා අහුත්වා සම්භොන්ති, හුත්වා පටිවෙන්තී’’ති (ම. නි. 3.95) එවං කලාපසම්මසනවසෙනෙව, නො අනුපදධම්මවිපස්සනාවසෙන. එවං සුඛුමත්තං ගතා එසා සමාපත්ති.

යථා ච පත්තමක්ඛනතෙලූපමාය එවං මග්ගුදකූපමායපි අයමත්ථො විභාවෙතබ්බො. මග්ගපටිපන්නස්ස කිර ථෙරස්ස පුරතො ගච්ඡන්තො සාමණෙරො ථොකමුදකං දිස්වා ‘උදකං, භන්තෙ, උපාහනා ඔමුඤ්චථා’ති ආහ. තතො ථෙරෙන ‘සචෙ උදකමත්ථි, ආහර න්හානසාටකං, න්හායිස්සාමී’ති වුත්තෙ ‘නත්ථි, භන්තෙ’ති ආහ. තත්ථ යථා උපාහනතෙමනමත්තට්ඨෙන උදකං අත්ථීති හොති , න්හානට්ඨෙන නත්ථීති හොති, එවම්පි සා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙව සඤ්ඤා, සඞ්ඛාරාවසෙසසුඛුමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති. න කෙවලඤ්ච එතාහෙව, අඤ්ඤාහිපි අනුරූපාහි උපමාහි එස අත්ථො විභාවෙතබ්බො. ඉති ඉමාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනභූතාය වා සඤ්ඤාය සහගතන්ති **නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං**. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තිආරම්මණස්ස ඣානස්සෙතං අධිවචනං.

ඉධ ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

අසදිසරූපො නාථො, ආරුප්පං යං චතුබ්බිධං ආහ;
තං ඉති ඤත්වා තස්මිං, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

අරූපසමාපත්තියො හි –

ආරම්මණාතික්කමතො, චතස්සොපි භවන්තිමා;
අඞ්ගාතික්කමමෙතාසං, න ඉච්ඡන්ති විභාවිනො.

එතාසු හි රූපනිමිත්තාතික්කමතො පඨමා, ආකාසාතික්කමතො දුතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාතික්කමතො තතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණස්ස අපගමාතික්කමතො චතුත්ථාති සබ්බථා ‘ආරම්මණාතික්කමතො චතස්සොපි භවන්තිමා’ අරූපසමාපත්තියොති වෙදිතබ්බා. අඞ්ගාතික්කමං පන එතාසං න ඉච්ඡන්ති පණ්ඩිතා. න හි රූපාවචරසමාපත්තීසු විය එතාසු අඞ්ගාතික්කමො අත්ථි. සබ්බාසුපි හි එතාසු උපෙක්ඛා චිත්තෙකග්ගතාති ද්වෙ එව ඣානඞ්ගානි හොන්ති. එවං සන්තෙපි –

සුපණීතතරා හොන්ති, පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධ;
උපමා තත්ථ විඤ්ඤෙය්‍යා, පාසාදතලසාටිකා.

යථා හි චතුභූමකපාසාදස්ස හෙට්ඨිමතලෙ දිබ්බනච්චගීතවාදිතසුරභිගන්ධමාලාසාදුරසපානභොජනසයනච්ඡාදනාදිවසෙන පණීතා පඤ්ච කාමගුණා පච්චුපට්ඨිතා අස්සු, දුතියෙ තතො පණීතතරා, තතියෙ තතො පණීතතමා, චතුත්ථෙ සබ්බපණීතා; තත්ථ කිඤ්චාපි තානි චත්තාරිපි

පාසාදතලානෙව, නත්ථි නෙසං පාසාදතලභාවෙන විසෙසො, පඤ්චකාමගුණසමිද්ධිවිසෙසෙන පන හෙට්ඨිමතො හෙට්ඨිමතො උපරිමං උපරිමං පණීතතරං හොති.

යථා ච එකාය ඉත්ථියා කන්තිතථූලසණ්හසණ්හතරසණ්හතමසුත්තානං චතුපලතිපලද්විපලඑකපලසාටිකා අස්සු, ආයාමෙන විත්ථාරෙන ච සමප්පමාණා; තත්ථ කිඤ්චාපි තා සාටිකා චතස්සොපි ආයාමතො ච විත්ථාරතො ච සමප්පමාණා, නත්ථි තාසං පමාණතො විසෙසො, සුඛසම්ඵස්සසුඛුමභාවමහග්ඝභාවෙහි පන පුරිමාය පුරිමාය පච්ඡිමා පච්ඡිමා පණීතතරා හොන්ති, එවමෙව කිඤ්චාපි චතූසුපි එතාසු උපෙක්ඛා චිත්තෙකග්ගතාති එතානි ද්වෙයෙව අඞ්ගානි හොන්ති, අථ ඛො භාවනාවිසෙසෙන තෙසං අඞ්ගානං පණීතපණීතතරභාවෙන සුපණීතතරා හොන්ති පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධාති වෙදිතබ්බා. එවං අනුපුබ්බෙන පණීතපණීතා චෙතා –

අසුචිම්හි මණ්ඩපෙ ලග්ගො, එකො තං නිස්සිතො පරො;
අඤ්ඤො බහි අනිස්සාය, තං තං නිස්සාය චාපරො.

ඨිතො චතූහි එතෙහි, පුරිසෙහි යථාක්කමං;
සමානතාය ඤාතබ්බා, චතස්සොපි විභාවිනා. (විසුද්ධි. 1.291);

තත්‍රායමත්ථයොජනා – අසුචිම්හි කිර දෙසෙ එකො මණ්ඩපො. අථෙකො පුරිසො ආගන්ත්වා තං අසුචිං ජිගුච්ඡමානො තං මණ්ඩපං හත්ථෙහි ආලම්බිත්වා තත්ථ ලග්ගො, ලග්ගිතො විය අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා තං මණ්ඩපලග්ගං පුරිසං නිස්සිතො. අථඤ්ඤො ආගන්ත්වා චින්තෙසි – ‘යො එස මණ්ඩපෙ ලග්ගො, යො ච තං නිස්සිතො, උභොපෙතෙ දුට්ඨිතා; ධුවො ච නෙසං මණ්ඩපපපාතෙ පාතො, හන්දාහං බහියෙව තිට්ඨාමී’ති සො තන්නිස්සිතං අනිස්සාය බහියෙව අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා මණ්ඩපලග්ගස්ස තන්නිස්සිතස්ස ච අඛෙමභාවං චින්තෙත්වා බහිඨිතඤ්ච සුට්ඨිතොති මන්ත්වා තං නිස්සාය අට්ඨාසි.

තත්ථ අසුචිම්හි දෙසෙ මණ්ඩපො විය කසිණුග්ඝාටිමාකාසං දට්ඨබ්බං. අසුචිජිගුච්ඡාය මණ්ඩපලග්ගො පුරිසො විය රූපනිමිත්තජිගුච්ඡාය ආකාසාරම්මණං ආකාසානඤ්චායතනං . මණ්ඩපලග්ගං පුරිසං නිස්සිතො විය ආකාසාරම්මණං ආකාසානඤ්චායතනං ආරබ්භ පවත්තං විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. තෙසං ද්වින්නම්පි අඛෙමභාවං චින්තෙත්වා අනිස්සාය තං මණ්ඩපලග්ගං, බහිඨිතො විය, ආකාසානඤ්චායතනං ආරම්මණං අකත්වා තදභාවාරම්මණං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. මණ්ඩපලග්ගස්ස තන්නිස්සිතස්ස ච අඛෙමතං චින්තෙත්වා බහිඨිතඤ්ච ‘සුට්ඨිතො’ති මන්ත්වා තං නිස්සාය ඨිතො විය විඤ්ඤාණාභාවසඞ්ඛාතෙ බහිපදෙසෙ ඨිතං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං ආරබ්භ පවත්තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං දට්ඨබ්බං. එවං පවත්තමානඤ්ච –

ආරම්මණං කරොතෙව, අඤ්ඤාභාවෙන තං ඉදං;
දිට්ඨදොසම්පි රාජානං, වුත්තිහෙතු යථා ජනො. (විසුද්ධි. 1.292);

ඉදඤ්හි නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං ‘ආසන්නවිඤ්ඤාණඤ්චායතනපච්චත්ථිකා අයං සමාපත්තී’ති එවං දිට්ඨදොසම්පි තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤස්ස ආරම්මණස්ස අභාවා ආරම්මණං කරොතෙව. යථා කිං? ‘දිට්ඨදොසම්පි රාජානං වුත්තිහෙතු යථා ජනො’. යථා හි අසංයතං ඵරුසකායවචීමනොසමාචාරං කඤ්චි සබ්බදිසම්පතිං රාජානං ‘ඵරුසසමාචාරො අය’න්ති එවං දිට්ඨදොසම්පි අඤ්ඤත්ථ වුත්තිං අලභමානො ජනො වුත්තිහෙතු නිස්සාය වත්තති, එවං දිට්ඨදොසම්පි තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤං ආරම්මණං අලභමානමිදං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං ආරම්මණං කරොතෙව. එවං කුරුමානඤ්ච –

ආරුළ්හො දීඝනිස්සෙණිං, යථා නිස්සෙණිබාහුකං;
පබ්බතග්ගඤ්ච ආරුළ්හො, යථා පබ්බතමත්ථකං.

යථා වා ගිරිමාරුළ්හො, අත්තනොයෙව ජණ්ණුකං;
ඔලුබ්භති තථෙවෙතං, ඣානමොලුබ්භ වත්තතීති. (විසුද්ධි. 1.293);

අරූපාවචරකුසලකථා නිට්ඨිතා.

තෙභූමකකුසලවණ්ණනා

269. ඉදානි යස්මා සබ්බානිපෙතානි තෙභූමකකුසලානි හීනාදිනා පභෙදෙන වත්තන්ති, තස්මා තෙසං තං පභෙදං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **හීන**න්ති ලාමකං. තං ආයූහනවසෙන වෙදිතබ්බං. හීනුත්තමානං මජ්ඣෙ භවං **මජ්ඣිමං**. පධානභාවං නීතං **පණීතං,** උත්තමන්ති අත්ථො. තානිපි ආයූහනවසෙනෙව වෙදිතබ්බානි. යස්ස හි ආයූහනක්ඛණෙ ඡන්දො වා හීනො හොති, වීරියං වා, චිත්තං වා, වීමංසා වා, තං හීනං නාම. යස්ස තෙ ධම්මා මජ්ඣිමා චෙව පණීතා, ච තං මජ්ඣිමඤ්චෙව පණීතඤ්ච. යං පන කත්තුකාමතාසඞ්ඛාතං ඡන්දං ධුරං

ඡන්දං ජෙට්ඨකං ඡන්දං පුබ්බඞ්ගමං කත්වා ආයූහිතං, තං ඡන්දාධිපතිතො ආගතත්තා **ඡන්දාධිපතෙය්‍යං** නාම. වීරියාධිපතෙය්‍යාදීසුපි එසෙව නයො.

ඉමස්මිං පන ඨානෙ ඨත්වා නයා ගණෙතබ්බා. සබ්බපඨමං විභත්තො හි එකො නයො, හීනන්ති එකො, මජ්ඣිමන්ති එකො, පණීතන්ති එකො, ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්ති එකො. ඉමෙ තාව ඡන්දාධිපතෙය්‍යෙ පඤ්ච නයා. එවං වීරියාධිපතෙය්‍යාදීසුපීති චත්තාරො පඤ්චකා වීසති හොන්ති. පුරිමො වා එකො සුද්ධිකනයො, හීනන්තිආදයො තයො, ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්තිආදයො චත්තාරො, ඡන්දාධිපතෙය්‍යං හීනන්තිආදයො ද්වාදසාති එවම්පි වීසති නයා හොන්ති.

ඉමෙ වීසති මහානයා කත්ථ විභත්තාති? **මහාපකරණෙ** (පට්ඨා. 2.14.1) හීනත්තිකෙ විභත්තා. ඉමස්මිං පන ඨානෙ හීනත්තිකතො මජ්ඣිමරාසිං ගහෙත්වා හීනමජ්ඣිමපණීතවසෙන තයො කොට්ඨාසා කාතබ්බා. තතොපි මජ්ඣිමරාසිං ඨපෙත්වා හීනපණීතෙ ගහෙත්වා නව නව කොට්ඨාසා කාතබ්බා. හීනස්මිංයෙව හි හීනං අත්ථි මජ්ඣිමං අත්ථි පණීතං අත්ථි. පණීතස්මිම්පි හීනං අත්ථි මජ්ඣිමං අත්ථි පණීතං අත්ථි. තථා හීනහීනස්මිං හීනං, හීනහීනස්මිං මජ්ඣිමං, හීනහීනස්මිං පණීතං. හීනමජ්ඣිමස්මිං හීනං, හීනමජ්ඣිමස්මිං මජ්ඣිමං, හීනමජ්ඣිමස්මිං පණීතං. හීනපණීතස්මිං හීනං, හීනපණීතස්මිං මජ්ඣිමං, හීනපණීතස්මිං පණීතන්ති අයමෙකො නවකො. පණීතහීනස්මිම්පි හීනං නාම අත්ථි, පණීතහීනස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතහීනස්මිං පණීතං. තථා පණීතමජ්ඣිමස්මිං හීනං, පණීතමජ්ඣිමස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතමජ්ඣිමස්මිං පණීතං. පණීතපණීතස්මිං හීනං, පණීතපණීතස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතපණීතස්මිං පණීතන්ති. අයං දුතියො නවකොති ද්වෙ නවකා අට්ඨාරස. ඉමානි අට්ඨාරස කම්මද්වාරානි නාම . ඉමෙහි පභාවිතත්තා , ඉමෙසං වසෙන, අට්ඨාරස ඛත්තියා, අට්ඨාරස බ්‍රාහ්මණා, අට්ඨාරස වෙස්සා, අට්ඨාරස සුද්දා, අට්ඨචත්තාලීස ගොත්තචරණානි වෙදිතබ්බානි.

ඉමෙසු ච පන තෙභූමකෙසු කුසලෙසු කාමාවචරකුසලං තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි හොති ඤාණසම්පයුත්තවිප්පයුත්තවසෙන. රූපාවචරාරූපාවචරං පන තිහෙතුකමෙව ඤාණසම්පයුත්තමෙව. කාමාවචරම්පෙත්ථ අධිපතිනා සහාපි උප්පජ්ජති විනාපි. රූපාවචරාරූපාවචරං අධිපතිසම්පන්නමෙව හොති. කාමාවචරකුසලෙ චෙත්ථ ආරම්මණාධිපති සහජාතාධිපතීති ද්වෙපි අධිපතයො ලබ්භන්ති. රූපාවචරාරූපාවචරෙසු ආරම්මණාධිපති න ලබ්භති, සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති. තත්ථ චිත්තස්ස චිත්තාධිපතෙය්‍යභාවො සම්පයුත්තධම්මානං වසෙන වුත්තො. ද්වින්නං පන චිත්තානං එකතො අභාවෙන සම්පයුත්තචිත්තස්ස චිත්තාධිපති නාම නත්ථි. තථා ඡන්දාදීනං ඡන්දාධිපතිආදයො. කෙචි පන ‘සචෙ චිත්තවතො කුසලං හොති, මය්හං භවිස්සතීති එවං යං චිත්තං ධුරං කත්වා ජෙට්ඨකං කත්වා අපරං කුසලචිත්තං ආයූහිතං, තස්ස තං පුරිමචිත්තං චිත්තාධිපති නාම හොති, තතො ආගතත්තා ඉදං චිත්තාධිපතෙය්‍යං නාමා’ති එවං ආගමනවසෙනාපි අධිපතිං නාම ඉච්ඡන්ති. අයං පන නයො නෙව පාළියං න අට්ඨකථායං දිස්සති. තස්මා වුත්තනයෙනෙව අධිපතිභාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසු ච එකූනවීසතියා මහානයෙසු පුරිමෙ සුද්ධිකනයෙ වුත්තපරිමාණානෙව චිත්තානි ච නවකා ච පාඨවාරා ච හොන්ති. තස්මා ඤාණසම්පයුත්තෙසු වුත්තපරිමාණතො වීසතිගුණො චිත්තනවකවාරභෙදො වෙදිතබ්බො, චතූසු ඤාණවිප්පයුත්තෙසු සොළසගුණොති, අයං තෙභූමකකුසලෙ පකිණ්ණකකථා නාමාති.

තෙභූමකකුසලං.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා

277. එවං භවත්තයසම්පත්තිනිබ්බත්තකං කුසලං දස්සෙත්වා ඉදානි සබ්බභවසමතික්කමනාය ලොකුත්තරකුසලං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **ලොකුත්තර**න්ති කෙනට්ඨෙන ලොකුත්තරං? ලොකං තරතීති, ලොකුත්තරං ලොකං උත්තරතීති ලොකුත්තරං; ලොකං සමතික්කම්ම අභිභුය්‍ය තිට්ඨතීති ලොකුත්තරං (පටි. ම. 2.43). **ඣානං භාවෙතී**ති එකචිත්තක්ඛණිකං අප්පනාඣානං භාවෙති ජනෙති වඩ්ඪෙති.

ලොකතො නිය්‍යාති වට්ටතො නිය්‍යාතීති **නිය්‍යානිකං**. නිය්‍යාති වා එතෙනාති නිය්‍යානිකං. තංසමඞ්ගී හි පුග්ගලො දුක්ඛං පරිජානන්තො නිය්‍යාති, සමුදයං පජහන්තො නිය්‍යාති, නිරොධං සච්ඡිකරොන්තො නිය්‍යාති, මග්ගං භාවෙන්තො නිය්‍යාති. යථා ච පන තෙභූමකකුසලං වට්ටස්මිං චුතිපටිසන්ධියො ආචිනාති වඩ්ඪෙතීති ආචයගාමී නාම හොති, න තථා ඉදං. ඉදං පන යථා එකස්මිං පුරිසෙ අට්ඨාරසහත්ථං පාකාරං චිනන්තෙ අපරො මහාමුග්ගරං ගහෙත්වා තෙන චිතචිතට්ඨානං අපචිනන්තො විද්ධංසෙන්තො එව ගච්ඡෙය්‍ය, එවමෙව තෙභූමකකුසලෙන චිතා චුතිපටිසන්ධියො පච්චයවෙකල්ලකරණෙන අපචිනන්තං විද්ධංසෙන්තං ගච්ඡතීති අපචයගාමී.

දිට්ඨිගතානං පහානායාති, එත්ථ දිට්ඨියො එව දිට්ඨිගතානි, ගූථගතං මුත්තගතන්තිආදීනි (අ. නි. 9.11) විය. ද්වාසට්ඨියා වා දිට්ඨීනං අන්තොගධත්තා දිට්ඨීසු ගතානීතිපි දිට්ඨිගතානි. දිට්ඨියා වා ගතං එතෙසන්තිපි දිට්ඨිගතානි. දිට්ඨිසදිසගමනානි දිට්ඨිසදිසප්පවත්තානීති අත්ථො. කානි පන තානීති? සසම්පයුත්තානි සක්කායදිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඅපායගමනීයරාගදොසමොහාකුසලානි. තානි හි යාව පඨමමග්ගභාවනා තාව පවත්තිසබ්භාවතො දිට්ඨිසදිසගමනානීති වුච්චන්ති. ඉති දිට්ඨියො ච දිට්ඨිගතානි ච දිට්ඨිගතානි. තෙසං **දිට්ඨිගතානං. පහානායා**ති සමුච්ඡෙදවසෙනෙව පජහනත්ථාය. **පඨමායා**ති ගණනවසෙනපි පඨමුප්පත්තිවසෙනපි පඨමාය. **භූමියා**ති ‘‘අනන්තරහිතාය භූමියා’’තිආදීසු (පාරා. 27; ම. නි. 2.296) තාව අයං මහාපථවී භූමීති වුච්චති. ‘‘සුඛභූමියං

කාමාවචරෙ''තිආදීසු (ධ. ස. 988) චිත්තුප්පාදො. ඉධ පන සාමඤ්ඤඵලං අධිප්පෙතං. තඤ්හි සම්පයුත්තානං නිස්සයභාවතො තෙ ධම්මා භවන්ති එත්ථාති භූමි. යස්මා වා සමානෙපි ලොකුත්තරභාවෙ සයම්පි භවති උප්පජ්ජති, න නිබ්බානං විය අපාතුභාවං, තස්මාපි භූමීති වුච්චති; තස්සා **පඨමාය භූමියා. පත්තියාති** සොතාපත්තිඵලසඞ්ඛාතස්ස පඨමස්ස සාමඤ්ඤඵලස්ස පත්තත්ථාය පටිලාභත්ථායාති එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො. **විවිච්චාති** සමුච්ඡෙදවිවෙකවසෙන විවිච්චිත්වා, විනා හුත්වා.

ඉදානි කිඤ්චාපි ලොකියජ්ඣානම්පි න විනා පටිපදාය ඉජ්ඣති, එවං සන්තෙපි ඉධ සුද්ධිකනයං පහාය ලොකුත්තරජ්ඣානං පටිපදාය සද්ධිංයෙව ගරුං කත්වා දෙසෙතුකාමතාය **දුක්ඛපටිපදං දන්ධාභිඤ්ඤ**න්තිආදිමාහ.

තත්ථ යො ආදිතොව කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො දුක්ඛෙන සසඞ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන කිලමන්තො වික්ඛම්භෙති තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති; යො පන වික්ඛම්භිත කිලෙසො විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගපාතුභාවං පාපුණාති තස්ස දන්ධාභිඤ්ඤා හොති. ඉති යො කොචි වාරො දුක්ඛපටිපදදන්ධාභිඤ්ඤො නාම කතො.

කතමං පන වාරං රොචෙසුන්ති? යත්ථ සකිං වික්ඛම්භිතා කිලෙසා සමුදාචරිත්වා දුතියම්පි වික්ඛම්භිතා පුන සමුදාචරන්ති, තතියං වික්ඛම්භිතෙ පන තථාවික්ඛම්භිතෙව කත්වා මග්ගෙන සමුග්ඝාතං පාපෙති, ඉමං වාරං රොචෙසුං. ඉමස්ස වාරස්ස දුක්ඛාපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤාති නාමං කතං. එත්තකෙන පන න පාකටං හොති. තස්මා එවමෙත්ථ ආදිතො පට්ඨාය විභාවනා වෙදිතබ්බා – යො හි චත්තාරි මහාභූතානි පරිග්ගහෙත්වා උපාදාරූපං පරිග්ගණ්හාති, අරූපං පරිග්ගණ්හාති, 'රූපාරූපං' පන පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරිග්ගහෙතුං සක්කොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. පරිග්ගහිතරූපාරූපස්ස පන විපස්සනාපරිවාසෙ මග්ගපාතුභාවදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

යොපි රූපාරූපං පරිග්ගහෙත්වා 'නාමරූපං' වවත්ථපෙන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො වවත්ථපෙති, වවත්ථාපිතෙ ච නාමරූපෙ විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙතුං සක්කොති, තස්සාපි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො නාමරූපම්පි වවත්ථපෙත්වා 'පච්චයෙ' පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරිග්ගණ්හාති, පච්චයෙ ච පරිග්ගහෙත්වා විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො පච්චයෙපි පරිග්ගහෙත්වා 'ලක්ඛණානි' පටිවිජ්ඣන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පටිවිජ්ඣති, පටිවිද්ධලක්ඛණො ච විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො ලක්ඛණානිපි පටිවිජ්ඣිත්වා විපස්සනාඤාණෙ තික්ඛෙ සූරෙ පසන්නෙ වහන්තෙ උප්පන්නං 'විපස්සනානිකන්තිං' පරියාදියමානො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරියාදියති, නිකන්තිඤ්ච පරියාදියිත්වා විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්පි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති. ඉමං වාරං රොචෙසුං. ඉමස්ස වාරස්ස එතං නාමං කතං. ඉමිනාව උපායෙන පරතො තිස්සො පටිපදා වෙදිතබ්බා.

ඵස්සො හොතීතිආදීසු අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං, සම්මාවාචා, සම්මාකම්මන්තො, සම්මාආජීවොති චත්තාරි පදානි අධිකානි. **නිද්දෙසවාරෙ** ච විතක්කාදිනිද්දෙසෙසු 'මග්ගඞ්ග'න්තිආදීනි පදානි අධිකානි. සෙසං සබ්බං හෙට්ඨා වුත්තසදිසමෙව. භූමන්තරවසෙන පන ලොකුත්තරතාව ඉධ විසෙසො.

තත්ථ **අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රිය**න්ති 'අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ අනඤ්ඤාතං අමතං පදං චතුසච්චධම්මමෙව වා ජානිස්සාමී'ති පටිපන්නස්ස ඉමිනා පුබ්බාභොගෙන උප්පන්නං ඉන්ද්‍රියං. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස හෙට්ඨා පඤ්ඤින්ද්‍රියෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

සුන්දරා පසත්ථා වා වාචා **සම්මාවාචා**. වචීදුච්චරිතසමුග්ඝාටිකාය මිච්ඡාවාචාවිරතියා එතං අධිවචනං. සා පරිග්ගහලක්ඛණා විරමණරසා මිච්ඡාවාචප්පහානපච්චුපට්ඨානා. සුන්දරො පසත්ථො වා කම්මන්තො **සම්මාකම්මන්තො**. මිච්ඡාකම්මන්තසමුච්ඡෙදිකාය පාණාතිපාතාදිවිරතියා එතං නාමං. සො සමුට්ඨානලක්ඛණො විරමණරසො මිච්ඡාකම්මන්තප්පහානපච්චුපට්ඨානො. සුන්දරො පසත්ථො වා ආජීවො **සම්මාආජීවො**. මිච්ඡාජීවවිරතියා එතං අධිවචනං. සො වොදානලක්ඛණො ඤායාජීවප්පවත්තිරසො මිච්ඡාජීවප්පහානපච්චුපට්ඨානො.

අපිච හෙට්ඨා විරතිත්තයෙ වුත්තවසෙනපෙත්ථ ලක්ඛණාදීනි වෙදිතබ්බානි. ඉති ඉමෙසං තිණ්ණං ධම්මානං වසෙන හෙට්ඨා වුත්තං මග්ගපඤ්චකං ඉධ මග්ගට්ඨකං වෙදිතබ්බං. යෙවාපනකෙසු ච ඉමෙසං අභාවො. තථා කරුණාමුදිතානං. ඉමෙ හි තයො ධම්මා ඉධ පාළියං ආගතත්තාව යෙවාපනකෙසු න ගහිතා. කරුණාමුදිතා පන සත්තාරම්මණා, ඉමෙ ධම්මා නිබ්බානාරම්මණාති තාපෙත්ථ න ගහිතා. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසත්ථො.

283. නිද්දෙසවාරෙ පන **මග්ගඞ්ගං මග්ගපරියාපන්නන්ති** එත්ථ තාව මග්ගස්ස අඞ්ගන්ති මග්ගඞ්ගං; මග්ගකොට්ඨාසොති අත්ථො. යථා පන අරඤ්ඤෙ පරියාපන්නං අරඤ්ඤපරියාපන්නං නාම හොති, එවං මග්ගෙ පරියාපන්නන්ති මග්ගපරියාපන්නං. මග්ගසන්නිස්සිතන්ති අත්ථො.

285. **පීතිසම්බොජ්ඣඞ්ගොති** එත්ථ පීති එව සම්බොජ්ඣඞ්ගොති පීතිසම්බොජ්ඣඞ්ගො. තත්ථ බොධියා බොධිස්ස වා අඞ්ගොති බොජ්ඣඞ්ගො. ඉදං වුත්තං හොති – යා අයං ධම්මසාමග්ගී යාය ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානාය ලීනුද්ධච්චපතිට්ඨානායූහනකාමසුඛත්තකිලමථානුයොගඋච්ඡෙදසස්සතාභිනිවෙසාදීනං අනෙකෙසං උපද්දවානං පටිපක්ඛභූතාය සතිධම්මවිචයවීරියපීතිපස්සද්ධිසමාධිඋපෙක්ඛාසඞ්ඛාතාය ධම්මසාමග්ගියා අරියසාවකො බුජ්ඣතීති කත්වා බොධීති වුච්චති. බුජ්ඣතීති කිලෙසසන්තානනිද්දාය උට්ඨහති, චත්තාරි වා අරියසච්චානි පටිවිජ්ඣති, නිබ්බානමෙව වා සච්ඡිකරොති. තස්සා ධම්මසාමග්ගීසඞ්ඛාතාය බොධියා අඞ්ගොතිපි බොජ්ඣඞ්ගො, ඣානඞ්ගමග්ගඞ්ගාදීනි විය. යොපෙස යථාවුත්තප්පකාරාය එතාය ධම්මසාමග්ගියා බුජ්ඣතීති කත්වා අරියසාවකො බොධීති වුච්චති, තස්ස බොධිස්ස අඞ්ගොතිපි බොජ්ඣඞ්ගො; සෙනඞ්ගරථඞ්ගාදයො විය. තෙනාහු අට්ඨකථාචරියා – ‘‘බුජ්ඣනකස්ස පුග්ගලස්ස අඞ්ගාති වා බොජ්ඣඞ්ගා’’ති (විභ. අට්ඨ. 466; සං. නි. අට්ඨ. 3.5.182).

අපිච ‘‘බොජ්ඣඞ්ගාති කෙනට්ඨෙන බොජ්ඣඞ්ගා? බොධාය සංවත්තන්තීති බොජ්ඣඞ්ගා, බුජ්ඣන්තීති බොජ්ඣඞ්ගා, අනුබුජ්ඣන්තීති බොජ්ඣඞ්ගා, පටිබුජ්ඣන්තීති බොජ්ඣඞ්ගා, සම්බුජ්ඣන්තීති බොජ්ඣඞ්ගා’’ති (පටි. ම. 2.17) ඉමිනා පටිසම්භිදානයෙනාපි බොජ්ඣඞ්ගත්ථො වෙදිතබ්බො. පසත්ථො සුන්දරො වා බොජ්ඣඞ්ගොති සම්බොජ්ඣඞ්ගො. එවං පීති එව සම්බොජ්ඣඞ්ගො පීතිසම්බොජ්ඣඞ්ගොති. චිත්තෙකග්ගතානිද්දෙසාදීසුපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො.

296. **තෙසං ධම්මානන්ති** යෙ තස්මිං සමයෙ පටිවෙධං ගච්ඡන්ති චතුසච්චධම්මා, තෙසං ධම්මානං. **අනඤ්ඤාතානන්ති** කිඤ්චාපි පඨමමග්ගෙන තෙ ධම්මා ඤාතා නාම හොන්ති, යථා පන පකතියා අනාගතපුබ්බං විහාරං ආගන්ත්වා විහාරමජ්ඣෙ ඨිතොපි පුග්ගලො පකතියා අනාගතභාවං උපාදාය ‘අනාගතපුබ්බං ඨානං ආගතොම්හී’ති වදති, යථා ච පකතියා අපිළන්ධපුබ්බං මාලං පිළන්ධිත්වා, අනිවත්ථපුබ්බං වත්ථං නිවාසෙත්වා, අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුඤ්ජිත්වා, පකතියා අභුත්තභාවං උපාදාය අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුත්තොම්හීති වදති, එවමිධාපි යස්මා පකතියා ඉමිනා පුග්ගලෙන ඉමෙ ධම්මා න ඤාතපුබ්බා තස්මා අනඤ්ඤාතානන්ති වුත්තං. අදිට්ඨාදීසුපි එසෙව නයො. තත්ථ **අදිට්ඨානන්ති** ඉතො පුබ්බෙ පඤ්ඤාචක්ඛුනා අදිට්ඨානං. **අප්පත්තානන්ති** අධිගමනවසෙන අප්පත්තානං. **අවිදිතානන්ති** ඤාණෙන අපාකටකතානං. **අසච්ඡිකතානන්ති** අපච්චක්ඛකතානං. **සච්ඡිකිරියායාති** පච්චක්ඛකරණත්ථං. යථා ච ඉමිනා පදෙන, එවං සෙසෙහිපි සද්ධිං අනඤ්ඤාතානං ඤාණාය, අදිට්ඨානං දස්සනාය, අප්පත්තානං පත්තියා, අවිදිතානං වෙදායාති යොජනා කාතබ්බා.

299. **චතූහි වචීදුච්චරිතෙහීති**ආදීසු වචීති වචීවිඤ්ඤත්ති වෙදිතබ්බා. තිණ්ණං දොසානං යෙන කෙනචි දුට්ඨානි චරිතානීති දුච්චරිතානි. වචීතො පවත්තානි දුච්චරිතානි වචීදුච්චරිතානි, වචියා වා නිප්ඵාදිතානි දුච්චරිතානි වචීදුච්චරිතානි. තෙහි **වචීදුච්චරිතෙහි**. ආරකා රමතීති **ආරති**. විනා තෙහි රමතීති **විරති**. තතො තතො පටිනිවත්තාව හුත්වා තෙහි විනා රමතීති **පටිවිරති**. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. සබ්බමිදං ඔරමණභාවස්සෙවාධිවචනං. වෙරං මණති, විනාසෙතීති **වෙරමණී**. ඉදම්පි ඔරමණස්සෙව වෙවචනං. යාය පන චෙතනාය මුසාවාදාදීනි භාසමානො කරොති නාම, අයං ලොකුත්තරමග්ගවිරති. උප්පජ්ජිත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙති, කිරියාපථං පච්ඡින්දතීති **අකිරියා**. තථා තං කරණං කාතුං න දෙති, කරණපථං පච්ඡින්දතීති **අකරණං**. යාය ච චෙතනාය චතුබ්බිධං වචීදුච්චරිතං භාසමානො අජ්ඣාපජ්ජති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තථා අජ්ඣාපජ්ජිතුං න දෙතීති **අනජ්ඣාපත්ති**.

වෙලාඅනතික්කමොති එත්ථ ‘‘තාය වෙලායා’’තිආදීසු (දී. නි. 2.154; මහාව. 1-3; උදා. 1 ආදයො) තාව කාලො වෙලාති ආගතො. ‘‘උරුවෙලායං විහරතී’’ති (මහාව. 1; සං. නි. 1.137) එත්ථ රාසි. ‘‘ඨිතධම්මො වෙලං නාතිවත්තතී’’ති (චූළව. 384; අ. නි. 8.19; උදා. 45) එත්ථ සීමා. ඉධාපි සීමාව. අනතික්කමනීයට්ඨෙන හි චත්තාරි වචීසුචරිතානි වෙලාති අධිප්පෙතානි. ඉති යාය චෙතනාය චත්තාරි වචීදුච්චරිතානි භාසමානො වෙලං අතික්කමති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං වෙලං අතික්කමිතුං න දෙතීති වෙලාඅනතික්කමොති වුත්තා. වෙලායතීති වා වෙලා, චලයති විද්ධංසෙතීති අත්ථො. කිං වෙලායති? චතුබ්බිධං වචීදුච්චරිතං. ඉති වෙලායනතො ‘වෙලා’. පුරිසස්ස පන හිතසුඛං අනතික්කමිත්වා වත්තතීති ‘අනතික්කමො’. එවමෙත්ථ පදද්වයවසෙනාපි අත්ථො වෙදිතබ්බො.

සෙතුං හනතීති **සෙතුඝාතො;** චතුන්නං වචීදුච්චරිතානං පදඝාතො පච්චයඝාතොති අත්ථො. පච්චයො හි ඉධ සෙතූති අධිප්පෙතො. තත්‍රායං වචනත්ථො – රාගාදිකො චතුන්නං වචීදුච්චරිතානං පච්චයො වට්ටස්මිං පුග්ගලං සිනොති බන්ධතීති සෙතු. සෙතුස්ස ඝාතො සෙතුඝාතො. වචීදුච්චරිතපච්චයසමුග්ඝාටිකාය විරතියා එතං අධිවචනං. අයං පන සම්මාවාචාසඞ්ඛාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාචිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤෙනෙව හි චිත්තෙන මුසාවාදා විරමති, අඤ්ඤෙන පෙසුඤ්ඤාදීහි. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. චතුබ්බිධාය හි වචීදුච්චරිතචෙතනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඞ්ගං පූරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

300. **කායදුච්චරිතෙහීති** කායතො පවත්තෙහි කායෙන වා නිප්ඵාදිතෙහි පාණාතිපාතාදීහි දුච්චරිතෙහි. සෙසං පුරිමනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයම්පි සම්මාකම්මන්තසඞ්ඛාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාචිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤෙනෙව හි චිත්තෙන පාණාතිපාතා විරමති, අඤ්ඤෙන අදින්නාදානමිච්ඡාචාරෙහි. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. තිවිධාය හි කායදුච්චරිතචෙතනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඞ්ගං පූරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

301. සම්මාආජීවනිද්දෙසෙ **අකිරියාති**ආදීසු යාය චෙතනාය මිච්ඡාජීවං ආජීවමානො කිරියං කරොති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙතීති අකිරියාති. ඉමිනා නයෙන යොජනා වෙදිතබ්බා. ආජීවො ච නාමෙස පාටියෙක්කො නත්ථි, වාචාකම්මන්තෙසු ගහිතෙසු ගහිතොව හොති, තප්පක්ඛිකත්තා. ධුවපටිසෙවනවසෙන පනායං තතො නීහරිත්වා දස්සිතොති. එවං සන්තෙ සම්මාආජීවො සකිච්චකො න හොති , අට්ඨ මග්ගඞ්ගානි න පරිපූරෙන්ති, තස්මා සම්මාආජීවො සකිච්චකො කාතබ්බො, අට්ඨ මග්ගඞ්ගානි පරිපූරෙතබ්බානීති. තත්‍රායං නයො – ආජීවො නාම භිජ්ජමානො කායවචීද්වාරෙසුයෙව භිජ්ජති. මනොද්වාරෙ ආජීවභෙදො නාම නත්ථි. පූරයමානොපි තස්මිංයෙව ද්වාරද්වයෙ පූරති. මනොද්වාරෙ ආජීවපූරණං නාම නත්ථි. කායද්වාරෙ පන වීතික්කමො ආජීවහෙතුකොපි අත්ථි නආජීවහෙතුකොපි. තථා වචීද්වාරෙ.

තත්ථ යං රාජරාජමහාමත්තා ඛිඩ්ඩාපසුතා සූරභාවං දස්සෙන්තා මිගවධං වා පන්ථදූහනං වා පරදාරවීතික්කමං වා කරොන්ති, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම. තතො විරතිපි ‘සම්මාකම්මන්තො’ නාම. යං පන නආජීවහෙතුකං චතුබ්බිධං වචීදුච්චරිතං භාසන්ති, ඉදං අකුසලං වචීකම්මං නාම. තතො විරතිපි ‘සම්මාවාචා’ නාම.

යං පන ආජීවහෙතු නෙසාදමච්ඡබන්ධාදයො පාණං හනන්ති, අදින්නං ආදියන්ති, මිච්ඡාචාරං චරන්ති, අයං මිච්ඡාජීවො නාම. තතො විරති ‘සම්මාආජීවො’ නාම. යම්පි ලඤ්ජං ගහෙත්වා මුසා භණන්ති, පෙසුඤ්ඤඵරුසසම්ඵප්පලාපෙ පවත්තෙන්ති, අයම්පි මිච්ඡාජීවො නාම. තතො විරති සම්මාආජීවො නාම.

මහාසීවත්ථෙරො පනාහ – ‘කායවචීද්වාරෙසුපි වීතික්කමො ආජීවහෙතුකො වා හොතු නො වා ආජීවහෙතුකො, අකුසලං කායකම්මං වචීකම්මන්ත්වෙව සඞ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. තතො විරතිපි සම්මාකම්මන්තො සම්මාවාචාත්වෙව වුච්චතී’ති. ‘ආජීවො කුහි’න්ති වුත්තෙ පන ‘තීණි කුහනවත්ථූනි නිස්සාය චත්තාරො පච්චයෙ උප්පාදෙත්වා තෙසං පරිභොගො’ති ආහ. අයං පන කොටිප්පත්තො මිච්ඡාජීවො. තතො විරති සම්මාආජීවො නාම.

අයම්පි සම්මාආජීවො පුබ්බභාගෙ නානාචිත්තෙසු ලබ්භති, අඤ්ඤෙනෙව හි චිත්තෙන කායද්වාරවීතික්කමා විරමති, අඤ්ඤෙන වචීද්වාරවීතික්කමා. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකචිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. කායවචීද්වාරෙසු හි සත්තකම්මපථවසෙන උප්පන්නාය මිච්ඡාජීවසඞ්ඛාතාය දුස්සීල්‍යචෙතනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඞ්ගං පූරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජතීති. අයං නිද්දෙසවාරෙ විසෙසො.

යං පනෙතං ඉන්ද්‍රියෙසු අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං වඩ්ඪිතං, මග්ගඞ්ගෙසු ච සම්මාවාචාදීනි, තෙසං වසෙන සඞ්ගහවාරෙ ‘‘නවින්ද්‍රියානි, අට්ඨඞ්ගිකො මග්ගො’’ති වුත්තං. සුඤ්ඤතවාරො පාකතිකොයෙවාති. අයං තාව සුද්ධිකපටිපදාය විසෙසො.

343. ඉතො පරං සුද්ධිකසුඤ්ඤතා සුඤ්ඤතපටිපදා සුද්ධිකඅප්පණිහිතා අප්පණිහිතපටිපදාති අයං දෙසනාභෙදො හොති. තත්ථ **සුඤ්ඤතන්ති** ලොකුත්තරමග්ගස්ස නාමං. සො හි ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තීහි කාරණෙහි නාමං ලභති. කථං? ඉධ භික්ඛු අනත්තතො අභිනිවිසිත්වා අනත්තතො සඞ්ඛාරෙ පස්සති. යස්මා පන අනත්තතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි දුක්ඛතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා ‘අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්තො චරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස තෙභූමකෙපි සඞ්ඛාරෙ සුඤ්ඤතොව පස්සති. අයං විපස්සනා සුඤ්ඤතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො ‘ආගමනතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලභති. යස්මා පන සො රාගාදීහි සුඤ්ඤො තස්මා ‘සගුණෙනෙව’ සුඤ්ඤතනාමං ලභති. නිබ්බානම්පි රාගාදීහි සුඤ්ඤත්තා සුඤ්ඤතන්ති වුච්චති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො ‘ආරම්මණතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලභති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලභති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලභති, ආගමනතොව ලභති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුවිධං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, ඵලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ජාතං.

350. **අප්පණිහිතන්ති**, එත්ථාපි අප්පණිහිතන්ති මග්ගස්සෙව නාමං. ඉදම්පි නාමං මග්ගො තීහෙව කාරණෙහි ලභති. කථං? ඉධ භික්ඛු ආදිතොව දුක්ඛතො අභිනිවිසිත්වා දුක්ඛතොව සඞ්ඛාරෙ පස්සති. යස්මා පන දුක්ඛතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි අනත්තතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්තො චරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස

තෙභූමකසඞ්ඛාරෙසු පණිධිං සොසෙත්වා පරියාදියිත්වා විස්සජ්ජෙති. අයං විපස්සනා අප්පණිහිතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස 'අප්පණිහිත'න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො 'ආගමනතො' අප්පණිහිතනාමං ලභති. යස්මා පන තත්ථ රාගදොසමොහපණිධයො නත්ථි, තස්මා 'සගුණෙනෙව' අප්පණිහිතනාමං ලභති. නිබ්බානම්පි තෙසං පණිධීනං අභාවා අප්පණිහිතන්ති වුච්චති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො අප්පණිහිතනාමං ලභති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලභති. පරියායදෙසනා හෙසා . අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලභති, ආගමනතොව ලභති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුවිධං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, ඵලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ජාතං.

නනු ච සුඤ්ඤතො අනිමිත්තො අප්පණිහිතොති තීණි මග්ගස්ස නාමානි? යථාහ – ''තයොමෙ, භික්ඛවෙ, විමොක්ඛා – සුඤ්ඤතො විමොක්ඛො, අනිමිත්තො විමොක්ඛො, අප්පණිහිතො විමොක්ඛො''ති (පටි. ම. 1.209). තෙසු ඉධ ද්වෙ මග්ගෙ ගහෙත්වා අනිමිත්තො කස්මා න ගහිතොති? ආගමනාභාවතො. අනිමිත්තවිපස්සනා හි සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොති. සම්මාසම්බුද්ධො පන අත්තනො පුත්තස්ස රාහුලත්ථෙරස්ස.

''අනිමිත්තඤ්ච භාවෙහි, මානානුසයමුජ්ජහ;
තතො මානාභිසමයා, උපසන්තො චරිස්සසී''ති. (සු. නි. 344);

අනිමිත්තවිපස්සනං කථෙසි. විපස්සනා හි නිච්චනිමිත්තං ධුවනිමිත්තං සුඛනිමිත්තං අත්තනිමිත්තඤ්ච උග්ඝාටෙති. තස්මා අනිමිත්තාති කථිතා. සා ච කිඤ්චාපි තං නිමිත්තං උග්ඝාටෙති, සයං පන නිමිත්තධම්මෙසු චරතීති සනිමිත්තාව හොති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොති.

අපරො නයො – අභිධම්මො නාම පරමත්ථදෙසනා. අනිමිත්තමග්ගස්ස ච පරමත්ථතො හෙතුවෙකල්ලමෙව හොති. කථං? අනිච්චානුපස්සනාය හි වසෙන අනිමිත්තවිමොක්ඛො කථිතො. තෙන ච විමොක්ඛෙන සද්ධින්ද්‍රියං අධිමත්තං හොති. තං අරියමග්ගෙ එකඞ්ගම්පි න හොති, අමග්ගඞ්ගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස පරමත්ථතො නාමං දාතුං න සක්කොති. ඉතරෙසු පන ද්වීසු අනත්තානුපස්සනාය තාව වසෙන සුඤ්ඤතවිමොක්ඛො, දුක්ඛානුපස්සනාය වසෙන අප්පණිහිතවිමොක්ඛො කථිතො. තෙසු සුඤ්ඤතවිමොක්ඛෙන පඤ්ඤින්ද්‍රියං අධිමත්තං හොති, අප්පණිහිතවිමොක්ඛෙන සමාධින්ද්‍රියං. තානි අරියමග්ගස්ස අඞ්ගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස පරමත්ථතො නාමං දාතුං සක්කොන්ති. මග්ගාරම්මණත්තිකෙපි හි මග්ගාධිපතිධම්මවිභජනෙ ඡන්දචිත්තානං අධිපතිකාලෙ තෙසං ධම්මානං අමග්ගඞ්ගත්තාව මග්ගාධිපතිභාවො න වුත්තො. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බන්ති. අයමෙත්ථ අට්ඨකථාමුත්තකො එකස්ස ආචරියස්ස මතිවිනිච්ඡයො.

එවං සබ්බථාපි අනිමිත්තවිපස්සනා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොතීති අනිමිත්තමග්ගො න ගහිතො. කෙචි පන 'අනිමිත්තමග්ගො ආගමනතො නාමං අලභන්තොපි සුත්තන්තපරියායෙන සගුණතො ච ආරම්මණතො ච නාමං ලභතී'ති ආහංසු. තෙ ඉදං වත්වා පටික්ඛිත්තා – අනිමිත්තමග්ගෙ සගුණතො ච ආරම්මණතො ච නාමං ලභන්තෙ සුඤ්ඤතඅප්පණිහිතමග්ගාපි සගුණතොයෙව ආරම්මණතොයෙව ච ඉධ නාමං ලභෙය්‍යුං. න පන ලභන්ති. කිං කාරණා? අයඤ්හි මග්ගො නාම ද්වීහි කාරණෙහි නාමං ලභති – සරසතො ච පච්චනීකතො ච; සභාවතො ච පටිපක්ඛතො චාති අත්ථො. තත්ථ සුඤ්ඤතඅප්පණිහිතමග්ගා සරසතොපි පච්චනීකතොපි නාමං ලභන්ති. සුඤ්ඤතඅප්පණිහිතමග්ගා හි රාගාදීහි සුඤ්ඤා, රාගපණිධිආදීහි ච අප්පණිහිතාති එවං 'සරසතො' නාමං ලභන්ති. සුඤ්ඤතො ච අත්තාභිනිවෙසස්ස පටිපක්ඛො, අප්පණිහිතො පණිධිස්සාති එවං 'පච්චනීකතො' නාමං ලභන්ති. අනිමිත්තමග්ගො පන රාගාදිනිමිත්තානං නිච්චනිමිත්තාදීනඤ්ච අභාවෙන සරසතොව නාමං ලභති, නො පච්චනීකතො. න හි සො සඞ්ඛාරනිමිත්තාරම්මණාය අනිච්චානුපස්සනාය පටිපක්ඛො. අනිච්චානුපස්සනා පනස්ස අනුලොමභාවෙ ඨිතාති. සබ්බථාපි අභිධම්මපරියායෙන අනිමිත්තමග්ගො නාම නත්ථීති.

සුත්තන්තිකපරියායෙන පනෙස එවං ආහරිත්වා දීපිතො – යස්මිඤ්හි වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තීණි ලක්ඛණානි එකාවජ්ජනෙන විය ආපාථමාගච්ඡන්ති, තිණ්ණඤ්ච එකතො ආපාථගමනං නාම නත්ථි. කම්මට්ඨානස්ස පන විභූතභාවදීපනත්ථං එවං වුත්තං. ආදිතො හි යත්ථ කත්ථචි අභිනිවෙසො හොතු, වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා යං යං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තස්ස තස්සෙව වසෙන ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දෙති. කථං? අනිච්චාදීසු හි යත්ථ කත්ථචි අභිනිවිසිත්වා ඉතරම්පි ලක්ඛණද්වයං දට්ඨුං වට්ටති එව. එකලක්ඛණදස්සනමත්තෙනෙව හි මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, තස්මා අනිච්චතො අභිනිවිට්ඨො භික්ඛු න කෙවලං අනිච්චතොව වුට්ඨාති, දුක්ඛතොපි අනත්තතොපි වුට්ඨාතියෙව. දුක්ඛතො අනත්තතො අභිනිවිට්ඨෙපි එසෙව නයො. ඉති ආදිතො යත්ථ කත්ථචි අභිනිවෙසො හොතු, වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා යං යං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තස්ස තස්සෙව වසෙන ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දෙති. තත්ථ අනිච්චතො වුට්ඨහන්තස්ස මග්ගො අනිමිත්තො නාම

හොති, දුක්ඛතො වුට්ඨහන්තස්ස අප්පණිහිතො, අනත්තතො වුට්ඨහන්තස්ස සුඤ්ඤතොති. එවං සුත්තන්තපරියායෙන ආහරිත්වා දීපිතො.

වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා කිමාරම්මණාති? ලක්ඛණාරම්මණාති. ලක්ඛණං නාම පඤ්ඤත්තිගතිකං න වත්තබ්බධම්මභූතං. යො පන අනිච්චං දුක්ඛමනත්තාති තීණි ලක්ඛණානි සල්ලක්ඛෙති, තස්ස පඤ්චක්ඛන්ධා කණ්ඨෙ බද්ධකුණපං විය හොන්ති. සඞ්ඛාරාරම්මණමෙව ඤාණං සඞ්ඛාරතො වුට්ඨාති. යථා හි එකො භික්ඛු පත්තං කිණිතුකාමො පත්තවාණිජෙන පත්තං ආභතං දිස්වා හට්ඨපහට්ඨො ගණ්හිස්සාමීති චින්තෙත්වා වීමංසමානො තීණි ඡිද්දානි පස්සෙය්‍ය, සො න ඡිද්දෙසු නිරාලයො හොති, පත්තෙ පන නිරාලයො හොති; එවමෙව තීණි ලක්ඛණානි සල්ලක්ඛෙත්වා සඞ්ඛාරෙසු නිරාලයො හොති. සඞ්ඛාරාරම්මණෙනෙව ඤාණෙන සඞ්ඛාරතො වුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං. දුස්සොපමායපි එසෙව නයො.

ඉති භගවා ලොකුත්තරං ඣානං භාජෙන්තො සුද්ධිකපටිපදාය චතුක්කනයං පඤ්චකනයන්ති ද්වෙපි නයෙ ආහරි. තථා සුද්ධිකසුඤ්ඤතාය සුඤ්ඤතපටිපදාය සුද්ධිකඅප්පණිහිතාය අප්පණිහිතපටිපදායාති. කස්මා එවං ආහරීති? පුග්ගලජ්ඣාසයෙන චෙව දෙසනාවිලාසෙන ච. තදුභයම්පි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. එවං **ලොකුත්තරං ඣානං භාවෙතීති** එත්ථ සුද්ධිකපටිපදාය චතුක්කපඤ්චකවසෙන ද්වෙ නයා, තථා සෙසෙසූති සබ්බෙසුපි පඤ්චසු කොට්ඨාසෙසු දස නයා භාජිතා.

ලොකුත්තරකුසලං පකිණ්ණකකථා

තත්‍රිදං පකිණ්ණකං –

> අජ්ඣත්තඤ්ච බහිද්ධා ච, රූපාරූපෙසු පඤ්චසු;
> සත්තට්ඨඞ්ගපරිණාමං, නිමිත්තං පටිපදාපතීති.

ලොකුත්තරමග්ගො හි අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති , අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා බහිද්ධා වුට්ඨාති, බහිද්ධා අභිනිවිසිත්වා බහිද්ධා වුට්ඨාති, බහිද්ධා අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති. රූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, රූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති. අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති, අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, එකප්පහාරෙනෙව පඤ්චහි ඛන්ධෙහි වුට්ඨාති.

‘සත්තට්ඨඞ්ගපරිණාම’න්ති සො පනෙස මග්ගො අට්ඨඞ්ගිකොපි හොති සත්තඞ්ගිකොපි. බොජ්ඣඞ්ගාපි සත්ත වා හොන්ති ඡ වා. ඣානං පන පඤ්චඞ්ගිකං වා හොති චතුරඞ්ගිකං වා; තිවඞ්ගිකං වා දුවඞ්ගිකං වා. එවං සත්තඅට්ඨාදීනං අඞ්ගානං පරිණාමො වෙදිතබ්බොති අත්ථො.

‘නිමිත්තං පටිපදාපතී’ති නිමිත්තන්ති යතො වුට්ඨානං හොති; ‘පටිපදාපතී’ති පටිපදාය ච අධිපතිනො ච චලනාචලනං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාතීතිආදීසු තාව ඉධෙකච්චො ආදිතොව අජ්ඣත්තං පඤ්චසු ඛන්ධෙසු අභිනිවිසති, අභිනිවිසිත්වා තෙ අනිච්චාදිතො පස්සති, යස්මා පන න සුද්ධඅජ්ඣත්තදස්සනමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං හොති, බහිද්ධාපි දට්ඨබ්බමෙව, තස්මා පරස්ස ඛන්ධෙපි අනුපාදින්නසඞ්ඛාරෙපි අනිච්චං දුක්ඛමනත්තාති පස්සති. සො කාලෙන අජ්ඣත්තං සම්මසති කාලෙන බහිද්ධාති. තස්සෙවං සම්මසතො අජ්ඣත්තං සම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං ඝටියති. එවං අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති නාම. සචෙ පනස්ස බහිද්ධා සම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං ඝටියති, එවං අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා බහිද්ධා වුට්ඨාති නාම. එසෙව නයො බහිද්ධා අභිනිවිසිත්වා බහිද්ධා ච අජ්ඣත්තඤ්ච වුට්ඨානෙපි.

අපරො ආදිතොව රූපෙ අභිනිවිසති අභිනිවිසිත්වා භූතරූපඤ්ච උපාදාරූපඤ්ච පරිච්ඡින්දිත්වා අනිච්චාදිතො පස්සති, යස්මා පන න සුද්ධරූපදස්සනමත්තෙනෙව වුට්ඨානං හොති අරූපම්පි දට්ඨබ්බමෙව, තස්මා තං රූපං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නං වෙදනං සඤ්ඤං සඞ්ඛාරෙ විඤ්ඤාණඤ්ච ඉදං අරූපන්ති පරිච්ඡින්දිත්වා අනිච්චාදිතො පස්සති. සො කාලෙන රූපං සම්මසති කාලෙන අරූපං. තස්සෙවං සම්මසතො රූපසම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං ඝටියති. එවං රූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති නාම. සචෙ පනස්ස අරූපසම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං ඝටියති, එවං රූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති නාම. එස නයො අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා ච රූපා ච වුට්ඨානෙපි.

‘‘යංකිඤ්චි සමුදයධම්මං සබ්බං තං නිරොධධම්ම’’න්ති (මහාව. 16; දී. නි. 1.298) එවං අභිනිවිසිත්වා එවමෙව වුට්ඨානකාලෙ පන එකප්පහාරෙන පඤ්චහි ඛන්ධෙහි වුට්ඨාති නාමාති. අයං තික්ඛවිපස්සකස්ස මහාපඤ්ඤස්ස භික්ඛුනො විපස්සනා.

යථා හි ඡාතජ්ඣත්තස්ස පුරිසස්ස මජ්ඣෙ ගුළපිණ්ඩං ඨපෙත්වා නානග්ගරසභොජනපුණ්ණං පාතිං උපනෙය්‍යුං, සො බ්‍යඤ්ජනං හත්ථෙන වියූහන්තො තං ගුළපිණ්ඩං දිස්වා 'කිමිද'න්ති පුච්ඡිත්වා ගූථපිණ්ඩොති වුත්තෙ 'ධි ධි, අපනෙථා'ති හත්තෙපි පාතියම්පි නිරාලයො හොති. එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

භොජනපාතිදස්සනස්මිඤ්හි තස්ස අත්තමනකාලො විය ඉමස්ස භික්ඛුනො බාලපුථුජ්ජනකාලෙ පඤ්චක්ඛන්ධෙ 'අහං මමා'ති ගහිතකාලො. ගුළපිණ්ඩස්ස දිට්ඨකාලො විය තිණ්ණං ලක්ඛණානං සල්ලක්ඛිතකාලො. හත්තෙපි පාතියම්පි නිරාලයකාලො විය තික්ඛවිපස්සකස්ස මහාපඤ්ඤස්ස භික්ඛුනො ''යංකිඤ්චි සමුදයධම්මං සබ්බං තං නිරොධධම්ම''න්ති පඤ්චහි ඛන්ධෙහි එකප්පහාරෙන වුට්ඨිතකාලො වෙදිතබ්බො.

'සත්තට්ඨඞ්ගපරිණාම'න්ති එත්ථ අයං වුත්තප්පභෙදො අඞ්ගපරිණාමො යථා හොති තථා වෙදිතබ්බො. සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාඤාණමෙව හි අරියමග්ගස්ස බොජ්ඣඞ්ගමග්ගඞ්ගඣානඞ්ගවිසෙසං නියමෙති. කෙචි පන ථෙරා 'බොජ්ඣඞ්ගමග්ගඞ්ගඣානඞ්ගවිසෙසං පාදකජ්ඣානං නියමෙතී'ති වදන්ති. කෙචි 'විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙන්තී'ති වදන්ති. කෙචි 'පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙතී'ති වදන්ති. තෙසම්පි වාදෙසු අයං සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාසඞ්ඛාතා පුබ්බභාගා වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනාව නියමෙතීති වෙදිතබ්බා.

තත්‍රායං අනුපුබ්බීකථා – විපස්සනානියමෙන හි සුක්ඛවිපස්සකස්ස උප්පන්නමග්ගොපි සමාපත්තිලාභිනො ඣානං පාදකං අකත්වා උප්පන්නමග්ගොපි පඨමජ්ඣානං පාදකං කත්වා පකිණ්ණකසඞ්ඛාරෙ සම්මසිත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි පඨමජ්ඣානිකොව හොති. සබ්බෙසු සත්ත බොජ්ඣඞ්ගානි අට්ඨ මග්ගඞ්ගානි පඤ්ච ඣානඞ්ගානි හොන්ති. තෙසඤ්හි පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හුත්වා වුට්ඨානකාලෙ සඞ්ඛාරුපෙක්ඛාභාවං පත්තා සොමනස්සසහගතාව හොති.

පඤ්චකනයෙ දුතියතතියචතුත්ථජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා උප්පාදිතමග්ගෙසු යථාක්කමෙනෙව ඣානං චතුරඞ්ගිකං තිවඞ්ගිකං දුවඞ්ගිකඤ්ච හොති. සබ්බෙසු පන සත්ත මග්ගඞ්ගානි හොන්ති, චතුත්ථෙ ඡ බොජ්ඣඞ්ගානි. අයං විසෙසො පාදකජ්ඣානනියමෙන චෙව විපස්සනානියමෙන ච හොති. තෙසම්පි හි පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හොති. වුට්ඨානගාමිනී සොමනස්සසහගතාව.

පඤ්චමජ්ඣානං පාදකං කත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගෙ පන උපෙක්ඛාචිත්තෙකග්ගතාවසෙන ද්වෙ ඣානඞ්ගානි බොජ්ඣඞ්ගමග්ගඞ්ගානි ඡ සත්ත චෙව. අයම්පි විසෙසො උභයනියමවසෙන හොති. ඉමස්මිඤ්හි නයෙ පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතා වා උපෙක්ඛාසහගතා වා හොති, වුට්ඨානගාමිනී උපෙක්ඛාසහගතාව. අරූපජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා උප්පාදිතමග්ගෙපි එසෙව නයො. එවං පාදකජ්ඣානතො වුට්ඨාය යෙ කෙචි සඞ්ඛාරෙ සම්මසිත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගස්ස ආසන්නපදෙසෙ වුට්ඨිතා සමාපත්ති අත්තනා සදිසභාවං කරොති, භූමිවණ්ණො විය ගොධාවණ්ණස්ස.

දුතියත්ථෙරවාදෙ පන යතො යතො සමාපත්තිතො වුට්ඨාය යෙ යෙ සමාපත්තිධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො හොති තංතංසමාපත්තිසදිසොව හොති, සම්මසිතසමාපත්තිසදිසොති අත්ථො. සචෙ පන කාමාවචරධම්මෙ සම්මසති පඨමජ්ඣානිකොව හොති. තත්‍රාපි විපස්සනානියමො වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තතියත්ථෙරවාදෙ 'අහො වතාහං සත්තඞ්ගිකං මග්ගං පාපුණෙය්‍යං, අට්ඨඞ්ගිකං මග්ගං පාපුණෙය්‍යා'න්ති අත්තනො අජ්ඣාසයානුරූපෙන යං යං ඣානං පාදකං කත්වා යෙ වා යෙ වා ඣානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො තංතංඣානසදිසොව හොති. පාදකජ්ඣානං පන සම්මසිතජ්ඣානං වා විනා, අජ්ඣාසයමත්තෙනෙව තං න ඉජ්ඣති. ස්වායමත්ථො **නන්දකොවාදසුත්තෙන** දීපෙතබ්බො. වුත්තඤ්හෙතං –

> ''සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, තදහුපොසථෙ පන්නරසෙ න හොති බහුනො ජනස්ස කඞ්ඛා වා විමති වා 'ඌනො නු ඛො චන්දො පුණ්ණො නු ඛො චන්දො'ති, අථ ඛො පුණ්ණො චන්දොත්වෙව හොති, එවමෙව ඛො, භික්ඛවෙ, තා භික්ඛුනියො නන්දකස්ස ධම්මදෙසනාය අත්තමනා චෙව පරිපුණ්ණසඞ්කප්පා ච. තාසං, භික්ඛවෙ, පඤ්චන්නං භික්ඛුනිසතානං යා පච්ඡිමිකා භික්ඛුනී සා සොතාපන්නා අවිනිපාතධම්මා නියතා සම්බොධිපරායණා''ති (ම. නි. 3.415).

තාසු හි යස්සා භික්ඛුනියා සොතාපත්තිඵලස්ස උපනිස්සයො, සා සොතාපත්තිඵලෙනෙව පරිපුණ්ණසඞ්කප්පා අහොසි…පෙ…. යස්සා අරහත්තස්ස උපනිස්සයො සා අරහත්තෙනෙව. එවමෙව අත්තනො අජ්ඣාසයානුරූපෙන යං යං ඣානං පාදකං කත්වා යෙ වා යෙ වා ඣානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො තංතංඣානසදිසොව සො හොති. පාදකජ්ඣානං පන සම්මසිතජ්ඣානං වා විනා, අජ්ඣාසයමත්තෙනෙව තං න ඉජ්ඣතීති. එත්ථාපි ච විපස්සනානියමො වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තත්ථ 'පාදකජ්ඣානමෙව නියමෙතී'ති එවංවාදිං **තිපිටකචූළනාගත්ථෙරං** අන්තෙවාසිකා ආහංසු – 'භන්තෙ, යත්ථ තාව පාදකජ්ඣානං අත්ථි තත්ථ තං නියමෙතු; යස්මිං පන පාදකජ්ඣානං නත්ථි, තස්මිං අරූපභවෙ කිං නියමෙතී'ති? 'ආවුසො, තත්ථපි පාදකජ්ඣානමෙව නියමෙති. යො හි භික්ඛු අට්ඨසමාපත්තිලාභී පඨමජ්ඣානං පාදකං

කත්වා සොතාපත්තිමග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙත්වා අපරිහීනජ්ඣානො කාලං කත්වා අරූපභවෙ නිබ්බත්තො, පඨමජ්ඣානිකාය සොතාපත්තිඵලසමාපත්තියා වුට්ඨාය විපස්සනං පට්ඨපෙත්වා උපරි තීණි මග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙති, තස්ස තානි පඨමජ්ඣානිකානෙව හොන්ති. දුතියජ්ඣානිකාදීසුපි එසෙව නයො. අරූපෙ තිකචතුක්කජ්ඣානං උප්පජ්ජති, තඤ්ච ඛො ලොකුත්තරං න ලොකියං. එවං තත්ථාපි පාදකජ්ඣානමෙව නියමෙති ආවුසො'ති. 'සුකථිතො, භන්තෙ, පඤ්හො'ති.

'විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙන්ති; යං යං හි පඤ්චක්ඛන්ධං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තංතංසදිසොව මග්ගො හොතී'ති වාදිං **මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරම්පි** අන්තෙවාසිකා ආහංසු 'භන්තෙ, තුම්හාකං වාදෙ දොසො පඤ්ඤායති – රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතභික්ඛුනො හි රූපසදිසෙන අබ්‍යාකතෙන මග්ගෙන භවිතබ්බං, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං නයතො පරිග්ගහෙත්වා වුට්ඨිතස්ස තංසදිසෙනෙව නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤාභාවප්පත්තෙන මග්ගෙන භවිතබ්බ'න්ති. 'න, ආවුසො, එවං හොති. ලොකුත්තරමග්ගො හි අප්පනං අප්පත්තො නාම නත්ථි, තස්මා රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්ස අට්ඨඞ්ගිකො සොමනස්සසහගතමග්ගො හොති, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්සපි න සබ්බාකාරෙන තාදිසො හොති, සත්තඞ්ගිකො පන උපෙක්ඛාසහගතමග්ගො හොතී'ති.

'පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙතී'තිවාදිනො **චූළාභයත්ථෙරස්සාපි** වාදං ආහරිත්වා තිපිටකචූළනාගත්ථෙරස්ස කථයිංසු. සො ආහ – 'යස්ස තාව පාදකජ්ඣානං අත්ථි තස්ස පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙතු, යස්ස තං නත්ථි තස්ස කතරජ්ඣාසයො නියමෙස්සති නිද්ධනස්ස වුඩ්ඪිගවෙසනකාලො විය හොතී'ති.

තං කථං ආහරිත්වා තිපිටකචූළාභයත්ථෙරස්ස පුන කථයිංසු. සො 'පාදකජ්ඣානවතො ඉදං කථිතං ආවුසො'ති ආහ. යථා පන පාදකජ්ඣානවතො, සම්මසිතජ්ඣානවතොපි තථෙව වෙදිතබ්බං. පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨාය හි පඨමාදීනි සම්මසතො උප්පන්නමග්ගො පඨමත්ථෙරවාදෙන පඤ්චමජ්ඣානිකො. දුතියවාදෙන පඨමාදිජ්ඣානිකො ආපජ්ජතීති ද්වෙපි වාදා විරුජ්ඣන්ති. තතියවාදෙන පනෙත්ථ 'යං ඉච්ඡති තජ්ඣානිකො හොතී'ති තෙ ච වාදා න විරුජ්ඣන්ති, අජ්ඣාසයො ච සාත්ථකො හොතීති. එවං තයොපි ථෙරා පණ්ඩිතා බ්‍යත්තා බුද්ධිසම්පන්නාව . තෙන තෙසං වාදං තන්තිං කත්වා ඨපයිංසු. ඉධ පන අත්ථමෙව උද්ධරිත්වා තයොපෙතෙ වාදෙ විපස්සනාව නියමෙතීති දස්සිතං.

ඉදානි 'නිමිත්තං පටිපදාපතී'ති එත්ථ එවං අඞ්ගපරිණාමවතො මග්ගස්ස උප්පාදකාලෙ ගොත්‍රභූ කුතො වුට්ඨාති? මග්ගො කුතොති? ගොත්‍රභූ තාව නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පවත්තං ඡෙත්තුං න සක්කොති, එකතොවුට්ඨානො හෙස. මග්ගො නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පවත්තම්පි ඡින්දති උභතොවුට්ඨානො හෙස. තෙසං අයං උප්පත්තිනයො – යස්මිඤ්හි වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං අනුලොමං නෙව එකං හොති, න පඤ්චමං. එකඤ්හි ආසෙවනං න ලභති, පඤ්චමං භවඞ්ගස්ස ආසන්නත්තා පවෙධති. තදා හි ජවනං පතිතං නාම හොති. තස්මා නෙව එකං හොති න පඤ්චමං. මහාපඤ්ඤස්ස පන ද්වෙ අනුලොමානි හොන්ති, තතියං ගොත්‍රභූ, චතුත්ථං මග්ගචිත්තං, තීණි ඵලානි, තතො භවඞ්ගොතරණං. මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස තීණි අනුලොමානි හොන්ති, චතුත්ථං ගොත්‍රභූ, පඤ්චමං මග්ගචිත්තං, ද්වෙ ඵලානි, තතො භවඞ්ගොතරණං. මන්දපඤ්ඤස්ස චත්තාරි අනුලොමානි, හොන්ති පඤ්චමං ගොත්‍රභූ, ඡට්ඨං මග්ගචිත්තං, සත්තමං ඵලං, තතො භවඞ්ගොතරණං. තත්‍ර මහාපඤ්ඤමන්දපඤ්ඤානං වසෙන අකථෙත්වා මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස වසෙන කථෙතබ්බං.

යස්මිඤ්හි වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා මනොද්වාරාවජ්ජනං හුත්වා විපස්සනාගොචරෙ ඛන්ධෙ ආරම්මණං කත්වා භවඞ්ගං ආවට්ටෙති. තදනන්තරං තෙනෙව ආවජ්ජනෙන ගහිතක්ඛන්ධෙ ගහෙත්වා උප්පජ්ජති පඨමං ජවනං අනුලොමඤාණං. තං තෙසු ඛන්ධෙසු අනිච්චාති වා දුක්ඛාති වා අනත්තාති වා පවත්තිත්වා ඔළාරිකං ඔළාරිකං සච්චපටිච්ඡාදකතමං විනොදෙත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොයො භියොයො පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං උප්පජ්ජති දුතියානුලොමං. තෙසු පුරිමං අනාසෙවනං. දුතියස්ස පුරිමං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සූරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා මජ්ඣිමප්පමාණං සච්චපටිච්ඡාදකතමං විනොදෙත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොයො භියොයො පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං උප්පජ්ජති තතියානුලොමං. තස්ස දුතියං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සූරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා තදවසෙසං අණුසහගතං සච්චපටිච්ඡාදකතමං විනොදෙත්වා නිරවසෙසං කත්වා තීණි ලක්ඛණානි භියොයො භියොයො පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. එවං තීහි අනුලොමෙහි සච්චපටිච්ඡාදකතමෙ විනොදිතෙ තදනන්තරං උප්පජ්ජති ගොත්‍රභුඤාණං නිබ්බානං ආරම්මණං කුරුමානං.

තත්‍රායං උපමා – එකො කිර චක්ඛුමා පුරිසො නක්ඛත්තයොගං ජානිස්සාමීති රත්තිභාගෙ නික්ඛමිත්වා චන්දං පස්සිතුං උද්ධං උල්ලොකෙසි. තස්ස වලාහකෙහි පටිච්ඡන්නත්තා චන්දො න පඤ්ඤායිත්ථ. අථෙකො වාතො උට්ඨහිත්වා ථූලථූලෙ වලාහකෙ විද්ධංසෙසි. අපරො මජ්ඣිමෙ. අපරො සුඛුමෙ. තතො සො පුරිසො විගතවලාහකෙ නභෙ චන්දං දිස්වා නක්ඛත්තයොගං අඤ්ඤාසි.

තත්ථ තයො වලාහකා විය සච්චපටිච්ඡාදකථූලමජ්ඣිමසුඛුමකිලෙසන්ධකාරා. තයො වාතා විය තීණි අනුලොමචිත්තානි. චක්ඛුමා පුරිසො විය ගොත්‍රභුඤාණං. චන්දො විය නිබ්බානං. එකෙකස්ස වාතස්ස යථාක්කමෙන වලාහකත්තයවිද්ධංසනං විය එකෙකස්ස අනුලොමචිත්තස්ස සච්චපටිච්ඡාදකතමවිනොදනං. විගතවලාහකෙ නභෙ තස්ස පුරිසස්ස විසුද්ධචන්දදස්සනං විය විගතෙ සච්චපටිච්ඡාදකෙ තමෙ ගොත්‍රභුඤාණස්ස සුවිසුද්ධනිබ්බානාරම්මණකරණං.

යථෙව හි තයො වාතා චන්දපටිච්ඡාදකෙ වලාහකෙයෙව විද්ධංසෙතුං සක්කොන්ති, න චන්දං දට්ඨුං, එවං අනුලොමානි සච්චපටිච්ඡාදකතමෙයෙව විනොදෙතුං සක්කොන්ති, න නිබ්බානං ආරම්මණං කාතුං . යථා සො පුරිසො චන්දමෙව දට්ඨුං සක්කොති න වලාහකෙ විද්ධංසෙතුං, එවං ගොත්‍රභුඤාණං නිබ්බානමෙව ආරම්මණං කාතුං සක්කොති න කිලෙසතමං විනොදෙතුං. එවං අනුලොමං සඞ්ඛාරාරම්මණං හොති, ගොත්‍රභු නිබ්බානාරම්මණං.

යදි හි ගොත්‍රභු අනුලොමෙන ගහිතාරම්මණං ගණ්හෙය්‍ය පුන අනුලොමං තං අනුබන්ධෙය්‍යාති මග්ගවුට්ඨානමෙව න භවෙය්‍ය. ගොත්‍රභුඤාණං පන අනුලොමස්ස ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා තං අපච්ඡතොපවත්තිකං කත්වා සයං අනාවජ්ජනම්පි සමානං ආවජ්ජනට්ඨානෙ ඨත්වා එවං නිබ්බත්තාහීති මග්ගස්ස සඤ්ඤං දත්වා විය නිරුජ්ඣති. මග්ගොපි තෙන දින්නසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාව අවීචිසන්තතිවසෙන තං ඤාණං අනුබන්ධමානො අනිබ්බිද්ධපුබ්බං අපදාලිතපුබ්බං ලොභක්ඛන්ධං දොසක්ඛන්ධං මොහක්ඛන්ධං නිබ්බිජ්ඣමානොව පදාලයමානොව නිබ්බත්තති.

තත්‍රායං උපමා – එකො කිර ඉස්සාසො ධනුසතමත්ථකෙ ඵලකසතං ඨපාපෙත්වා වත්ථෙන මුඛං වෙඨෙත්වා සරං සන්නය්හිත්වා චක්කයන්තෙ අට්ඨාසි. අඤ්ඤො පුරිසො චක්කයන්තං ආවිඤ්ඡිත්වා යදා ඉස්සාසස්ස ඵලකසතං අභිමුඛං හොති තදා තත්ථ දණ්ඩකෙන සඤ්ඤං දෙති, ඉස්සාසො දණ්ඩකසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාව සරං ඛිපිත්වා ඵලකසතං නිබ්බිජ්ඣති. තත්ථ දණ්ඩකසඤ්ඤා විය ගොත්‍රභුඤාණං. ඉස්සාසො විය මග්ගඤාණං. ඉස්සාසස්ස දණ්ඩකසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාව ඵලකසතනිබ්බිජ්ඣනං විය මග්ගඤාණස්ස ගොත්‍රභුඤාණෙන දින්නසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වාව නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වා අනිබ්බිද්ධපුබ්බඅපදාලිතපුබ්බානං ලොභක්ඛන්ධාදීනං නිබ්බිජ්ඣනපදාලනං. භූමිලද්ධවට්ටසෙතුසමුග්ඝාතකරණන්තිපි එතදෙව. මග්ගස්ස හි එකමෙව කිච්චං අනුසයප්පජහනං. ඉති සො අනුසයෙ පජහන්තො නිමිත්තා වුට්ඨාති නාම, පවත්තං ඡින්දති නාම. **‘නිමිත්ත’**න්ති රූපවෙදනාසඤ්ඤාසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණනිමිත්තං. ‘පවත්ත’මිපි රූපවෙදනාසඤ්ඤාසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණපවත්තමෙව. තං දුවිධං හොති – උපාදින්නකං අනුපාදින්නකන්ති. තෙසු මග්ගස්ස අනුපාදින්නකතො වුට්ඨානච්ඡායා දිස්සතීති වත්වා අනුපාදින්නකතො වුට්ඨාතීති වදිංසු.

සොතාපත්තිමග්ගෙන හි චත්තාරි දිට්ඨිගතසම්පයුත්තානි විචිකිච්ඡාසහගතන්ති පඤ්ච චිත්තානි පහීයන්ති. තානි රූපං සමුට්ඨාපෙන්ති. තං අනුපාදින්නකරූපක්ඛන්ධො. තානි චිත්තානි විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. තංසම්පයුත්තා වෙදනා සඤ්ඤා සඞ්ඛාරා තයො අරූපක්ඛන්ධා. තත්ථ සචෙ සොතාපන්නස්ස සොතාපත්තිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස තානි පඤ්ච චිත්තානි ඡසු ආරම්මණෙසු පරියුට්ඨානං පාපුණෙය්‍යුං. සොතාපත්තිමග්ගො පන තෙසං පරියුට්ඨානෙනප්පත්තිං වාරයමානො සෙතුසමුග්ඝාතං අභබ්බුප්පත්තිකභාවං කුරුමානො අනුපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සකදාගාමිමග්ගෙන චත්තාරි දිට්ඨිගතවිප්පයුත්තානි ද්වෙ දොමනස්සසහගතානීති ඔළාරිකකාමරාගබ්‍යාපාදවසෙන ඡ චිත්තානි පහීයන්ති. අනාගාමිමග්ගෙන අණුසහගතකාමරාගබ්‍යාපාදවසෙන තානි එව ඡ චිත්තානි පහීයන්ති. අරහත්තමග්ගෙන චත්තාරි දිට්ඨිගතවිප්පයුත්තානි උද්ධච්චසහගතඤ්චාති පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පහීයන්ති. තත්ථ සචෙ තෙසං අරියානං තෙ මග්ගා අභාවිතා අස්සු, තානි චිත්තානි ඡසු ආරම්මණෙසු පරියුට්ඨානං පාපුණෙය්‍යුං. තෙ පන තෙසං මග්ගා පරියුට්ඨානප්පත්තිං වාරයමානා සෙතුසමුග්ඝාතං අභබ්බුප්පත්තිකභාවං කුරුමානා අනුපාදින්නකතො වුට්ඨහන්ති නාම.

උපාදින්නකතො වුට්ඨානච්ඡායා දිස්සතීති වත්වා උපාදින්නකතො වුට්ඨාතීතිපි වදිංසු. සචෙ හි සොතාපන්නස්ස සොතාපත්තිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, ඨපෙත්වා සත්ත භවෙ අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය. තීණි සංයොජනානි දිට්ඨානුසයො විචිකිච්ඡානුසයොති ඉමෙ පන පඤ්ච කිලෙසෙ සොතාපත්තිමග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ඝාතෙති. ඉදානි කුතො සොතාපන්නස්ස සත්ත භවෙ ඨපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං සොතාපත්තිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සචෙ සකදාගාමිස්ස සකදාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, ඨපෙත්වා ද්වෙ භවෙ පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකපවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය. ඔළාරිකානි කාමරාගපටිඝසංයොජනානි ඔළාරිකො කාමරාගානුසයො පටිඝානුසයොති ඉමෙ පන චත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ඝාතෙති. ඉදානි කුතො සකදාගාමිස්ස ද්වෙ භවෙ ඨපෙත්වා පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං සකදාගාමිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සචෙ අනාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, ඨපෙත්වා එකං භවං දුතියභවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය. අණුසහගතානි කාමරාගපටිඝසංයොජනානි අණුසහගතො කාමරාගානුසයො පටිඝානුසයොති ඉමෙ පන චත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ඝාතෙති. ඉදානි කුතො අනාගාමිස්ස එකං භවං ඨපෙත්වා දුතියභවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං අනාගාමිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සචෙ අරහතො අරහත්තමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, රූපාරූපභවෙසු උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතූනං අත්ථිතාය . රූපරාගො අරූපරාගො මානො උද්ධච්චං අවිජ්ජා මානානුසයො භවරාගානුසයො අවිජ්ජානුසයොති ඉමෙ පන අට්ඨ කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ඝාතෙති. ඉදානි කුතො ඛීණාසවස්ස පුනබ්භවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං අරහත්තමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨාති නාම.

සොතාපත්තිමග්ගො චෙත්ථ අපායභවතො වුට්ඨාති, සකදාගාමිමග්ගො සුගතිකාමභවෙකදෙසතො, අනාගාමිමග්ගො කාමභවතො, අරහත්තමග්ගො රූපාරූපභවතො සබ්බභවෙහිපි වුට්ඨාති එවාති වදන්ති.

ඉමස්ස පනත්ථස්ස විභාවනත්ථං අයං පාළි – ''සොතාපත්තිමග්ගඤාණෙන අභිසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ ඨපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

'සකදාගාමිමග්ගඤාණෙන අභිසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන ද්වෙ භවෙ ඨපෙත්වා පඤ්චසු භවෙසු යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

'අනාගාමිමග්ගඤාණෙන අභිසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන එකං භවං ඨපෙත්වා කාමධාතුයා ද්වීසු භවෙසු යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

'අරහත්තමග්ගඤාණෙන අභිසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන රූපධාතුයා වා අරූපධාතුයා වා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං , නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති. අරහතො අනුපාදිසෙසාය නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායන්තස්ස චරිමවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන පඤ්ඤා ච සති ච නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්තී''ති (චූළනි. අජිතමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 6). අයං තාව නිමිත්තෙ විනිච්ඡයො.

'පටිපදාපතී'ති – එත්ථ පන පටිපදා චලති න චලතීති? චලති. තථාගතස්ස හි සාරිපුත්තත්ථෙරස්ස ච චත්තාරොපි මග්ගා සුඛපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා අහෙසුං. මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස පඨමමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාභිඤ්ඤො, උපරි තයො මග්ගා දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා. කස්මා? නිද්දාභිභූතත්තා. සම්මාසම්බුද්ධො කිර සත්තාහං දහරකුමාරකං විය ථෙරං පරිහරි. ථෙරොපි එකදිවසං නිද්දායමානො නිසීදි. අථ නං සත්ථා ආහ – ''පචලායසි නො ත්වං, මොග්ගල්ලාන, පචලායසි නො ත්වං මොග්ගල්ලානා''ති (අ. නි. 7.61). එවරූපස්සපි මහාභිඤ්ඤප්පත්තස්ස සාවකස්ස පටිපදා චලති, සෙසානං කිං න චලිස්සති? එකච්චස්ස හි භික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා දුක්ඛපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා හොන්ති, එකච්චස්ස දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා. එකච්චස්ස පඨමමග්ගො දුක්ඛපටිපදො දන්ධාභිඤ්ඤො හොති, දුතියමග්ගො දුක්ඛපටිපදො ඛිප්පාභිඤ්ඤො, තතියමග්ගො සුඛපටිපදො දන්ධාභිඤ්ඤො, චතුත්ථමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාභිඤ්ඤොති.

යථා ච පටිපදා එවං අධිපතිපි චලති එව. එකච්චස්ස හි භික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා ඡන්දාධිපතෙය්‍යා හොන්ති, එකච්චස්ස වීරියාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස චිත්තාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස වීමංසාධිපතෙය්‍යා. එකච්චස්ස පන පඨමමග්ගො ඡන්දාධිපතෙය්‍යො හොති, දුතියො වීරියාධිපතෙය්‍යො, තතියො චිත්තාධිපතෙය්‍යො, චතුත්ථො වීමංසාධිපතෙය්‍යොති.

පකිණ්ණකකථා නිට්ඨිතා.

පඨමමග්ගවීසතිමහානයො

357. ඉදානි යස්මා ලොකුත්තරකුසලං භාවෙන්තො න කෙවලං උපනිජ්ඣායනට්ඨෙන ඣානංයෙව භාවෙති, නිය්‍යානට්ඨෙන පන මග්ගම්පි භාවෙති, උපට්ඨානට්ඨෙන සතිපට්ඨානම්පි, පදහනට්ඨෙන සම්මප්පධානම්පි, ඉජ්ඣනට්ඨෙන ඉද්ධිපාදම්පි, අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියම්පි, අකම්පියට්ඨෙන බලම්පි, බුජ්ඣනට්ඨෙන බොජ්ඣඞ්ගම්පි, තථට්ඨෙන සච්චම්පි, අවික්ඛෙපට්ඨෙන සමථම්පි, සුඤ්ඤතට්ඨෙන ධම්මම්පි, රාසට්ඨෙන ඛන්ධම්පි, ආයතනට්ඨෙන ආයතනම්පි, සුඤ්ඤසභාවනිස්සත්තට්ඨෙන ධාතුම්පි, පච්චයට්ඨෙන ආහාරම්පි, ඵුසනට්ඨෙන ඵස්සම්පි, වෙදයිතට්ඨෙන වෙදනම්පි, සඤ්ජානනට්ඨෙන සඤ්ඤම්පි, චෙතයිතට්ඨෙන චෙතනම්පි, විජානනට්ඨෙන චිත්තම්පි භාවෙති, තස්මා එතෙසං එකූනවීසතියා පදානං දස්සනත්ථං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි වුත්තං. එවං 'ඉදම්පි භාවෙති, ඉදම්පි

භාවෙතී'ති පුග්ගලජ්ඣාසයෙන චෙව දෙසනාවිලාසෙන ච වීසති නයා දෙසිතා හොන්ති . ධම්මං සොතුං නිසින්නදෙවපරිසාය හි යෙ උපනිජ්ඣායනට්ඨෙන ලොකුත්තරං 'ඣාන'න්ති කථිතෙ බුජ්ඣන්ති, තෙසං සප්පායවසෙන ඣානන්ති කථිතං…පෙ…. යෙ විජානනට්ඨෙන 'චිත්ත'න්ති වුත්තෙ බුජ්ඣන්ති, තෙසං සප්පායවසෙන චිත්තන්ති කථිතං. අයමෙත්ථ 'පුග්ගලජ්ඣාසයො'.

සම්මාසම්බුද්ධො පන අත්තනො බුද්ධසුබොධිතාය දසබලචතුවෙසාරජ්ජචතුපටිසම්භිදතාය ඡඅසාධාරණඤාණයොගෙන ච දෙසනං යදිච්ඡකං නියමෙත්වා දස්සෙති. ඉච්ඡන්තො උපනිජ්ඣායනට්ඨෙන ලොකුත්තරං ඣානන්ති දස්සෙති, ඉච්ඡන්තො නියයානට්ඨෙන…පෙ…. විජානනට්ඨෙන ලොකුත්තරං චිත්තන්ති. අයං 'දෙසනාවිලාසො' නාම. තත්ථ යථෙව ලොකුත්තරං ඣානන්ති වුත්තට්ඨානෙ දස නයා විභත්තා, එවං මග්ගාදීසුපි තෙයෙව වෙදිතබ්බා. ඉති වීසතියා ඨානෙසු දස දස කත්වා ද්වෙ නයසතානි විභත්තානි හොන්ති.

358. ඉදානි අධිපතිභෙදං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ඡන්දං ධුරං ජෙට්ඨකං පුබ්බඞ්ගමං කත්වා නිබ්බත්තිතං ලොකුත්තරං ඣානං **ඡන්දාධිපතෙය්‍යං** නාම. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. ඉති පුරිමස්මිං සුද්ධිකෙ ද්වෙනයසතානි ඡන්දාධිපතෙය්‍යාදීසුපි ද්වෙ ද්වෙති නයසහස්සෙන භාජෙත්වා පඨමමග්ගං දස්සෙසි ධම්මරාජා.

පඨමමග්ගො නිට්ඨිතො.

දුතියමග්ගො

361. ඉදානි දුතියමග්ගාදීනං දස්සනත්ථං පුන **කතමෙ ධම්මා කුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **කාමරාගබ්‍යාපාදානං තනුභාවාය**ාති එතෙසං කිලෙසානං තනුභාවත්ථාය. තත්ථ ද්වීහි කාරණෙහි තනුභාවො වෙදිතබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය ච. සකදාගාමිස්ස හි, වට්ටානුසාරිමහාජනස්සෙව, කිලෙසා අභිණ්හං නුප්පජ්ජන්ති, කදාචි කදාචි උප්පජ්ජන්ති; උප්පජ්ජන්තාපි විරළාකාරා හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, විරළවාපිතඛෙත්තෙ අඞ්කුරා විය. උප්පජ්ජමානාපි, ච වට්ටානුසාරිමහාජනස්සෙව, මද්දන්තා ඵරන්තා ඡාදෙන්තා අන්ධකාරං කරොන්තා නුප්පජ්ජන්ති. ද්වීහි පන මග්ගෙහි පහීනත්තා මන්දා මන්දා උප්පජ්ජන්ති. තනුකාකාරා හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, අබ්භපටලං විය මක්ඛිකාපත්තං විය ච.

තත්ථ කෙචි ථෙරා වදන්ති – 'සකදාගාමිස්ස කිලෙසා කිඤ්චාපි චිරෙන උප්පජ්ජන්ති, බහලාව පන හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, තථා හිස්ස පුත්තා ච ධීතරො ච දිස්සන්තී'ති. එතං පන අප්පමාණං. පුත්තධීතරො හි අඞ්ගපච්චඞ්ගපරාමසනමත්තෙනපි හොන්ති. ද්වීහි පන මග්ගෙහි පහීනත්තා නත්ථි කිලෙසානං බහලතාති. ද්වීහි එව කාරණෙහිස්ස කිලෙසානං තනුභාවො වෙදිතබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය චාති.

දුතියායාති ගණනවසෙනාපි දුතියුප්පත්තිවසෙනාපි දුතියාය. **භූමියා පත්තියා**ති සාමඤ්ඤඵලස්ස පටිලාභත්ථාය. තතියචතුත්ථෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තංයෙව පන වක්ඛාම.

අඤ්ඤින්ද්‍රියන්ති ආජානනකං ඉන්ද්‍රියං. පඨමමග්ගෙන ඤාතමරියාදං අනතික්කමිත්වා තෙසංයෙව තෙන මග්ගෙන ඤාතානං චතුසච්චධම්මානං ජානනකං ඉන්ද්‍රියන්ති වුත්තං හොති. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි ඉමිනාව සද්ධිං නවින්ද්‍රියානි හොන්ති. සෙසං පුරිමනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

දුතියමග්ගො නිට්ඨිතො.

තතියචතුත්ථමග්ගා

362. තතියෙ **අනවසෙසප්පහානායා**ති තෙසංයෙව සකදාගාමිමග්ගෙන තනුභූතානං සංයොජනානං නිස්සෙසපජහනත්ථාය.

චතුත්ථෙ **රූපරාගඅරූපරාගමානඋද්ධච්චඅවිජ්ජාය අනවසෙසප්පහානායා**ති එතෙසං පඤ්චන්නං උද්ධම්භාගියසංයොජනානං නිස්සෙසපජහනත්ථාය. තත්ථ **රූපරාගො**ති රූපභවෙ ඡන්දරාගො. **අරූපරාගො**ති අරූපභවෙ ඡන්දරාගො. **මානො**ති අරහත්තමග්ගවජ්ඣකො මානො එව. තථා උද්ධච්චාවිජ්ජා. ඉමෙසුපි ද්වීසු මග්ගෙසු නවමං අඤ්ඤින්ද්‍රියමෙව හොති.

චතුමග්ගනයසහස්සං

සබ්බමග්ගෙසු පදපටිපාටියා සමසට්ඨිපදානි, චතූහි අපණ්ණකඞ්ගෙහි සද්ධිං චතුසට්ඨි හොන්ති. අසම්භින්නතො පන තෙත්තිංස. කොට්ඨාසවාරසුඤ්ඤතවාරා පාකතිකා එව. යථා ච පන පඨමමග්ගෙ එවං දුතියාදීසුපි නයසහස්සමෙවාති චත්තාරො මග්ගෙ චතූහි නයසහස්සෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

සච්චවිභඞ්ගෙ පන සට්ඨි නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං එව වසෙන නික්ඛිත්තානි. සතිපට්ඨානවිභඞ්ගෙ වීසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි, සම්මප්පධානවිභඞ්ගෙ වීසති, ඉද්ධිපාදවිභඞ්ගෙ ද්වත්තිංස, බොජ්ඣඞ්ගවිභඞ්ගෙ ද්වත්තිංස, මග්ගඞ්ගවිභඞ්ගෙ අට්ඨවීසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං එව වසෙන නික්ඛිත්තානි.

ඉධ පන චතූසු මග්ගෙසු චත්තාරියෙව නයසහස්සානි. තෙසු පඨමජ්ඣානිකෙ පඨමමග්ගෙ අට්ඨඞ්ගානි භාජිතානි; තථා දුතියාදීසු. තත්ථ පඨමමග්ගෙ සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සම්මාසඞ්කප්පාදයොපි මිච්ඡාසඞ්කප්පාදීනං පජහනට්ඨෙනෙව වෙදිතබ්බා. එවං සන්තෙ ‘පඨමමග්ගෙනෙව ද්වාසට්ඨියා දිට්ඨිගතානං පහීනත්තා උපරිමග්ගත්තයෙන පහාතබ්බා දිට්ඨි නාම නත්ථි. තත්ථ සම්මාදිට්ඨීති නාමං කථං හොතී’ති? ‘යථා විසං අත්ථි වා, හොතු මා වා, අගදො අගදො ත්වෙව වුච්චති, එවං මිච්ඡාදිට්ඨි අත්ථි වා, හොතු මා වා, අයං සම්මාදිට්ඨි එව නාම’.

‘යදි එවං නාමමත්තමෙවෙතං හොති, උපරිමග්ගත්තයෙ පන සම්මාදිට්ඨියා කිච්චාභාවො ආපජ්ජති, මග්ගඞ්ගානි න පරිපූරෙන්ති, තස්මා සම්මාදිට්ඨි සකිච්චකා කාතබ්බා මග්ගඞ්ගානි පූරෙතබ්බානී’ති. සකිච්චකා චෙත්ථ සම්මාදිට්ඨි යථාලාභනියමෙන දීපෙතබ්බා. උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣො හි එකො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සොතාපත්තිමග්ගස්මිඤ්හි සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහති. සොතාපන්නස්ස පන සකදාගාමිමග්ගවජ්ඣො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. තස්සෙව සත්තඅකුසලචිත්තසහජාතො සඞ්කප්පො අත්ථි. තෙහෙව චිත්තෙහි වාචඞ්ගචොපනං අත්ථි, කායඞ්ගචොපනං අත්ථි , පච්චයපරිභොගො අත්ථි, සහජාතවායාමො අත්ථි, අසතිභාවො අත්ථි, සහජාතචිත්තෙකග්ගතා අත්ථි. එතෙ මිච්ඡාසඞ්කප්පාදයො නාම සකදාගාමිමග්ගෙ සම්මාසඞ්කප්පාදයො. තෙසං පහානෙන සම්මාසඞ්කප්පාදයොති වෙදිතබ්බා. එවං සකදාගාමිමග්ගෙ අට්ඨඞ්ගානි සකිච්චකානි කත්වා ආගතානි. සකදාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගවජ්ඣො මානො අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. තස්සෙව සත්තහි චිත්තෙහි සහජාතා සඞ්කප්පාදයො. තෙසං පහානෙන අනාගාමිමග්ගෙ අට්ඨන්නං අඞ්ගානං සකිච්චකතා වෙදිතබ්බා. අනාගාමිස්ස අරහත්තමග්ගවජ්ඣො මානො අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. යානි පනස්ස පඤ්ච අකුසලචිත්තානි, තෙහි සහජාතා සඞ්කප්පාදයො. තෙසං පහානෙන අරහත්තමග්ගෙ අට්ඨන්නං අඞ්ගානං සකිච්චකතා වෙදිතබ්බා.

ඉමෙසු චතූසු මග්ගෙසු පඨමමග්ගෙන චත්තාරි සච්චානි දිට්ඨානි. ‘උපරිමග්ගත්තයං දිට්ඨකමෙව පස්සති, අදිට්ඨකං පස්සතී’ති දිට්ඨකමෙව පස්සතීති අයං ආචරියානං සමානත්ථකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ ‘අදිට්ඨං පස්සතී’ති. සො වත්තබ්බො – ‘පඨමමග්ගෙ කතමං ඉන්ද්‍රියං භාජෙසී’ති? ජානමානො ‘අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රිය’න්ති වක්ඛති. ‘උපරිමග්ගෙසු කතර’න්ති? වුත්තෙපි ‘අඤ්ඤින්ද්‍රිය’න්ති වක්ඛති. සො වත්තබ්බො – ‘අදිට්ඨසච්චදස්සනෙ සති උපරිමග්ගෙසුපි අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියමෙව භාජෙහි. එවං තෙ පඤ්හො සමෙස්සතී’ති. ‘කිලෙසෙ පන අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහති; පහීනෙ එව පජහතී’ති? ‘අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහතී’ති. ‘යදි අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො, අප්පහීනෙ කිලෙසෙ පජහති. සච්චානිපි අදිට්ඨානෙව පස්සතී’ති එවංවාදී පුග්ගලො පුච්ඡිතබ්බො – ‘සච්චානි නාම කතී’ති? ජානන්තො ‘චත්තාරී’ති වක්ඛති. සො වත්තබ්බො – ‘තව වාදෙ සොළස සච්චානි ආපජ්ජන්ති. ත්වං බුද්ධෙහිපි අදිට්ඨං පස්සසි. බහුසච්චකො නාම ත්වං. එවං මා ගණ්හ. සච්චදස්සනං නාම අපුබ්බං නත්ථි, කිලෙසෙ පන අප්පහීනෙ පජහතී’ති.

තත්ථ සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ පෙළොපමං නාම ගහිතං – එකස්ස කිර චත්තාරො රතනපෙළා සාරගබ්භෙ ඨපිතා. සො රත්තිභාගෙ පෙළාසු උප්පන්නකිච්චො ද්වාරං විවරිත්වා, දීපං ජාලෙත්වා, දීපෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ, පෙළාසු පාකටභාවං ගතාසු, තාසු කිච්චං කත්වා ද්වාරං පිදහිත්වා ගතො. පුන අන්ධකාරං අවත්ථරි. දුතියවාරෙපි තතියවාරෙපි තථෙව අකාසි. චතුත්ථවාරෙ ද්වාරෙ විවටෙ අන්ධකාරෙ පෙළා න පඤ්ඤායන්තීති වීමංසන්තස්සෙව සූරියො උග්ගඤ්ඡි, සූරියොභාසෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ පෙළාසු කිච්චං කත්වා පක්කාමි.

තත්ථ චත්තාරො පෙළා විය චත්තාරි සච්චානි. තාසු කිච්චෙ උප්පන්නෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස විපස්සනාභිනීහරණකාලො. අන්ධකාරං විය සච්චපටිච්ඡාදකතමං. දීපොභාසො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසො. විහතෙ අන්ධකාරෙ තස්ස පුරිසස්ස පෙළානං පාකටභාවො විය මග්ගඤාණස්ස සච්චානං පාකටභාවො. මග්ගඤාණස්ස පාකටානි පන මග්ගසමඞ්ගිස්ස පුග්ගලස්ස පාකටානෙව හොන්ති. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

දුතියවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාභිනීහරණකාලො. දීපොභාසො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගද්වයවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

තතියවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාභිනීහරණකාලො. දීපොභාසො විය අනාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිඅරහත්තමග්ගවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

චතුත්ථවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස විපස්සනාභිනීහරණකාලො. සූරියුග්ගමනං විය අරහත්තමග්ගුප්පාදො. අන්ධකාරවිධමනං විය අරහත්තමග්ගස්ස සච්චපටිච්ඡාදකතමවිනොදනං . විහතෙ අන්ධකාරෙ තස්ස පෙළානං පාකටභාවො විය අරහත්තමග්ගඤාණස්ස චතුන්නං සච්චානං පාකටභාවො. ඤාණස්ස පාකටානි පන පුග්ගලස්ස පාකටානෙව හොන්ති. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස සබ්බකිලෙසඛෙපනං. සූරියුග්ගමනතො පට්ඨාය ආලොකස්සෙව පවත්තිකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස උප්පන්නකාලතො පට්ඨාය පුන සච්චපටිච්ඡාදකතමාභාවො . ඉදං තාව සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ ඔපම්මං.

දිට්ඨකමෙව හි පස්සති. ‘කිලෙසෙ පන අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහතී’ති එත්ථ ඛාරොපමං නාම ගහිතං. එකො පුරිසො කිලිට්ඨං වත්ථං රජකස්ස අදාසි. රජකො ඌසඛාරං ඡාරිකඛාරං ගොමයඛාරන්ති තයො ඛාරෙ දත්වා ඛාරෙහි ඛාදිතභාවං ඤත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා ඔළාරිකොළාරිකං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති දුතියම්පි තථෙව ඛාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා, තතො නාතිසණ්හතරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති තතියම්පි තෙ ඛාරෙ දත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා තතො සණ්හතරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති චතුත්ථම්පි තෙ ඛාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා අංසුඅබ්භන්තරගතම්පි නිස්සෙසං මලං පවාහෙත්වා සාමිකස්ස අදාසි. සො ගන්ධකරණ්ඩකෙ පක්ඛිපිත්වා ඉච්ඡිතිච්ඡිතකාලෙ පරිදහති.

තත්ථ කිලිට්ඨවත්ථං විය කිලෙසානුගතං චිත්තං. තිවිධඛාරදානකාලො විය තීසු අනුපස්සනාසු කම්මස්ස පවත්තනකාලො. උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා ඔළාරිකොළාරිකමලප්පවාහනං විය සොතාපත්තිමග්ගෙන පඤ්චකිලෙසඛෙපනං. දුතියම්පි තෙසං ඛාරානං අනුප්පදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මප්පවත්තනං. තතො නාතිසණ්හතරමලප්පවාහනං විය සකදාගාමිමග්ගෙන ඔළාරිකසංයොජනද්වයඛෙපනං. තතො ‘න තාව පරිසුද්ධං වත්ථ’න්ති පුන ඛාරත්තයදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මප්පවත්තනං. තතො සණ්හතරමලප්පවාහනං විය අනාගාමිමග්ගෙන අණුසහගතසංයොජනද්වයඛෙපනං. ‘න තාව පරිසුද්ධං වත්ථ’න්ති පුන ඛාරත්තයදානං විය ‘න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත’න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මප්පවත්තනං. තතො වික්ඛාලනෙන අංසුඅබ්භන්තරගතෙ මලෙ පවාහෙත්වා පරිසුද්ධස්ස රජතපට්ටසදිසස්ස ගන්ධකරණ්ඩකෙ නික්ඛිත්තස්ස වත්ථස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ පරිදහනං විය අරහත්තමග්ගෙන අට්ඨන්නං කිලෙසානං ඛෙපිතත්තා පරිසුද්ධස්ස ඛීණාසවචිත්තස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ ඵලසමාපත්තිවිහාරෙන වීතිනාමනං. ඉදං ‘අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො කිලෙසෙ පජහතී’ති එත්ථ ඔපම්මං. වුත්තම්පි චෙතං –

> ‘‘සෙය්‍යථාපි , ආවුසො, වත්ථං සංකිලිට්ඨං මලග්ගහිතං, තමෙනං සාමිකා රජකස්ස අනුපදජ්ජෙය්‍යුං. තමෙනං රජකො ඌසෙ වා ඛාරෙ වා ගොමයෙ වා සම්මද්දිත්වා අච්ඡෙ උදකෙ වික්ඛාලෙති. කිඤ්චාපි තං හොති වත්ථං පරිසුද්ධං පරියොදාතං, අථ ඛ්වස්ස හොතියෙව ‘අණුසහගතො ඌසගන්ධො වා ඛාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමූහතො’. තමෙනං රජකො සාමිකානං දෙති. තමෙනං සාමිකා ගන්ධපරිභාවිතෙ කරණ්ඩකෙ නික්ඛිපන්ති. යොපිස්ස හොති අණුසහගතො ඌසගන්ධො වා ඛාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමූහතො, සොපි සමුග්ඝාතං ගච්ඡති. එවමෙව ඛො, ආවුසො, කිඤ්චාපි අරියසාවකස්ස පඤ්චොරම්භාගියානි සංයොජනානි පහීනානි භවන්ති, අථ ඛ්වස්ස හොතියෙව පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු අණුසහගතො ‘අස්මී’ති මානො, ‘අස්මී’ති ඡන්දො, ‘අස්මී’ති අනුසයො අසමූහතො, සො අපරෙන සමයෙන පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු උදයබ්බයානුපස්සී විහරති – ‘ඉති රූපං, ඉති රූපස්ස සමුදයො, ඉති රූපස්ස අත්ථඞ්ගමො; ඉති වෙදනා ඉති සඤ්ඤා ඉති සඞ්ඛාරා ඉති විඤ්ඤාණං, ඉති විඤ්ඤාණස්ස සමුදයො, ඉති විඤ්ඤාණස්ස අත්ථඞ්ගමො’ති. තස්සිමෙසු පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු උදයබ්බයානුපස්සිනො විහරතො යොපිස්ස හොති පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු අණුසහගතො ‘අස්මී’ති මානො, ‘අස්මී’ති ඡන්දො, ‘අස්මී’ති අනුසයො අසමූහතො, සොපි සමුග්ඝාතං ගච්ඡතී’’ති (සං. නි. 3.89).

තත්ථ සොතාපත්තිමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පහීයන්ති සද්ධිං චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. සකදාගාමිමග්ගෙන ද්වෙ දොමනස්සසහගතචිත්තානි තනුකානි භවන්ති සද්ධිං චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. අනාගාමිමග්ගෙන තානියෙව පහීයන්ති සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. අරහත්තමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පහීයන්ති සද්ධිං චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. ඉමෙසං ද්වාදසන්නං අකුසලචිත්තානං පහීනකාලතො පට්ඨාය ඛීණාසවස්ස චිත්තඞ්ගවසෙන පුන පච්ඡතොපවත්තනකකිලෙසො නාම න හොති.

තත්‍රිදං ඔපම්මං – එකො කිර මහාරාජා පච්චන්තෙ ආරක්ඛං දත්වා මහානගරෙ ඉස්සරියං අනුභවන්තො වසති. අථස්ස පච්චන්තො කුප්පි. තස්මිං සමයෙ ද්වාදස චොරජෙට්ඨකා අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං රට්ඨං විලුම්පන්ති. පච්චන්තවාසිනො මහාමත්තා ‘පච්චන්තො කුපිතො’ති රඤ්ඤො පහිණිංසු. රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හථ, අහං තුම්හාකං කත්තබ්බං කරිස්සාමී’ති සාසනං පහිණි . තෙ පඨමසම්පහාරෙනෙව අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං පඤ්ච චොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිංසු. සෙසා සත්ත ජනා අත්තනො අත්තනො පරිවාරෙ ගහෙත්වා පබ්බතං පවිසිංසු. අමච්චා තං පවත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

රාජා ‘තුම්හාකං කත්තබ්බයුත්තං අහං ජානිස්සාමි, තෙපි ගණ්හථා’ති ධනං පහිණි. තෙ දුතියසම්පහාරෙන ද්වෙ චොරජෙට්ඨකෙ පහරිංසු, පරිවාරෙපි තෙසං දුබ්බලෙ අකංසු. තෙ සබ්බෙපි පලායිත්වා පබ්බතං පවිසිංසු. තම්පි පවත්තිං

අමච්චා රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තූ’ති ධනං පහිණි. තෙ තතියසම්පහාරෙන සද්ධිං සහායපුරිසෙහි ද්වෙ චොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිත්වා තං පවත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘අවසෙසෙ විස්සට්ඨා ගණ්හන්තූ’ති ධනං පහිණි. තෙ චතුත්ථසම්පහාරෙන සපරිවාරෙ පඤ්ච චොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිංසු. ද්වාදසන්නං චොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලතො පට්ඨාය කොචි චොරො නාම නත්ථි. ඛෙමා ජනපදා උරෙ පුත්තෙ නච්චෙන්තා මඤ්ඤෙ විහරන්ති. රාජා විජිතසඞ්ගාමෙහි යොධෙහි පරිවුතො වරපාසාදගතො මහාසම්පත්තිං අනුභවි.

තත්ථ මහන්තො රාජා විය ධම්මරාජා. පච්චන්තවාසිනො අමච්චා විය යොගාවචරා කුලපුත්තා. ද්වාදස චොරජෙට්ඨකා විය ද්වාදස අකුසලචිත්තානි. තෙසං සහායා අනෙකසහස්සපුරිසා විය චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මා. රඤ්ඤො පච්චන්තො කුපිතොති පහිතකාලො විය ආරම්මණෙ කිලෙසෙසු උප්පන්නෙසු ‘භන්තෙ, කිලෙසො මෙ උප්පන්නො’ති සත්ථු ආරොචනකාලො. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තූ’ති ධනදානං විය ‘කිලෙසෙ නිග්ගණ්හ භික්ඛූ’ති ධම්මරඤ්ඤො කම්මට්ඨානාචික්ඛනං. සපරිවාරානං පඤ්චන්නං චොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගෙන සම්පයුත්තානං පඤ්චන්නං අකුසලචිත්තානං පහානං.

පුන රඤ්ඤො පවත්තිපෙසනං විය සම්මාසම්බුද්ධස්ස පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘සෙසකෙ ච ගණ්හන්තූ’ති පුන ධනදානං විය භගවතො සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාචික්ඛනං. දුතියසම්පහාරෙන සපරිවාරානං ද්වින්නං චොරජෙට්ඨකානං දුබ්බලීකරණං විය සකදාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්වින්නං දොමනස්සචිත්තානං තනුභාවකරණං.

පුන රඤ්ඤො පවත්තිපෙසනං විය සත්ථු පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තූ’ති පුන ධනදානං විය භගවතො අනාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාචික්ඛනං. තතියසම්පහාරෙන සපරිවාරානං ද්වින්නං චොරජෙට්ඨකානං ඝාතනං විය අනාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්වින්නං දොමනස්සචිත්තානං පහානං.

පුන රඤ්ඤො පවත්තිපෙසනං විය තථාගතස්ස පටිලද්ධගුණාරොචනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තූ’ති පුන ධනදානං විය භගවතො අරහත්තමග්ගස්ස විපස්සනාචික්ඛනං. චතුත්ථසම්පහාරෙන සපරිවාරානං පඤ්චන්නං චොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලතො පට්ඨාය ජනපදස්ස ඛෙමකාලො විය අරහත්තමග්ගෙන සසම්පයුත්තෙසු පඤ්චසු අකුසලචිත්තෙසු පහීනෙසු ද්වාදසන්නං අකුසලචිත්තානං පහීනකාලතො පට්ඨාය පුන චිත්තඞ්ගවසෙන උප්පජ්ජනකස්ස අකුසලධම්මස්ස අභාවො. රඤ්ඤො විජිතසඞ්ගාමස්ස අමච්චගණපරිවුතස්ස වරපාසාදෙ මහාසම්පත්තිඅනුභවනං විය ඛීණාසවපරිවුතස්ස ධම්මරඤ්ඤො සුඤ්ඤතඅනිමිත්තඅප්පණිහිතභෙදෙසු සමාපත්තිසුඛෙසු ඉච්ඡිතිච්ඡිතඵලසමාපත්තිසුඛානුභවනං වෙදිතබ්බන්ති.

කුසලා ධම්මාතිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලපදං

ධම්මුද්දෙසවාරකථා

පඨමචිත්තං

365. ඉදානි අකුසලධම්මපදං භාජෙත්වා දස්සෙතුං **කතමෙ ධම්මා අකුසලා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ධම්මවවත්ථානාදිවාරප්පභෙදො ච හෙට්ඨා ආගතානං පදානං අත්ථවිනිච්ඡයො ච හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. තත්ථ තත්ථ පන විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයිස්සාම. තත්ථ සමයවවත්ථානෙ තාව යස්මා, කුසලස්ස විය, අකුසලස්ස භූමිභෙදො නත්ථි, තස්මා එකන්තං කාමාවචරම්පි සමානං එතං ‘කාමාවචර’න්ති න වුත්තං. **දිට්ඨිගතසම්පයුත්ත**න්ති එත්ථ දිට්ඨි එව දිට්ඨිගතං ‘ගූථගතං මුත්තගත’න්තිආදීනි (අ. නි. 9.11) විය. ගන්තබ්බාභාවතො වා දිට්ඨියා ගතමත්තමෙවෙතන්තිපි දිට්ඨිගතං. තෙන සම්පයුත්තං දිට්ඨිගතසම්පයුත්තං.

තත්ථ අසද්ධම්මසවනං, අකල්‍යාණමිත්තතා, අරියානං අදස්සනකාමතාදීනි අයොනිසො මනසිකාරොති එවමාදීහි කාරණෙහි ඉමස්ස දිට්ඨිගතසඞ්ඛාතස්ස මිච්ඡාදස්සනස්ස උප්පත්ති වෙදිතබ්බා. යෙ හි එතෙ දිට්ඨිවාදපටිසංයුත්තා අසද්ධම්මා තෙසං බහුමානපුබ්බඞ්ගමෙන අතික්කන්තමජ්ඣත්තෙන උපපරික්ඛාරහිතෙන සවනෙන, යෙ ච දිට්ඨිවිපන්නා අකල්‍යාණමිත්තා තංසම්පවඞ්කතාසඞ්ඛාතාය අකල්‍යාණමිත්තතාය, බුද්ධාදීනං අරියානඤ්චෙව සප්පුරිසානඤ්ච අදස්සනකාමතාය චතුසතිපට්ඨානාදිභෙදෙ අරියධම්මෙ අකොවිදත්තෙන පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරසතිසංවරඤාණසංවරපහානසංවරප්පභෙදෙ අරියධම්මෙ චෙව සප්පුරිසධම්මෙ ච සංවරභෙදසඞ්ඛාතෙන අවිනයෙන තෙහෙව කාරණෙහි පරිභාවිතෙන අයොනිසො මනසිකාරෙන

කොතුහලමඞ්ගලාදිපසුතතාය ච එතං උප්පජ්ජතීති වෙදිතබ්බං. අසඞ්ඛාරභාවො පනස්ස චිත්තස්ස හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

ධම්මුද්දෙසවාරෙ **ඵස්සොති** අකුසලචිත්තසහජාතො ඵස්සො. වෙදනාදීසුපි එසෙව නයො. ඉති අකුසලමත්තමෙව එතෙසං පුරිමෙහි විසෙසො.

චිත්තස්සෙකග්ගතා හොතීති පාණාතිපාතාදීසුපි අවික්ඛිත්තභාවෙන චිත්තස්ස එකග්ගතා හොති. මනුස්සා හි චිත්තං සමාදහිත්වා අවික්ඛිත්තා හුත්වා අවිරජ්ඣමානානි සත්ථානි පාණසරීරෙසු නිපාතෙන්ති, සුසමාහිතා පරෙසං සන්තකං හරන්ති, එකරසෙන චිත්තෙන මිච්ඡාචාරං ආපජ්ජන්ති. එවං අකුසලප්පවත්තියම්පි චිත්තස්ස එකග්ගතා හොති.

මිච්ඡාදිට්ඨීති අයාථාවදිට්ඨි, විරජ්ඣිත්වා ගහණතො වා විතථා දිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨි. අනත්ථාවහත්තා පණ්ඩිතෙහි ජිගුච්ඡිතා දිට්ඨීතිපි මිච්ඡාදිට්ඨි. **මිච්ඡාසඞ්කප්පාදීසුපි** එසෙව නයො. අපිච මිච්ඡා පස්සන්ති තාය, සයං වා මිච්ඡා පස්සති, මිච්ඡාදස්සනමත්තමෙව වා එසාති මිච්ඡාදිට්ඨි. සා අයොනිසො අභිනිවෙසලක්ඛණා, පරාමාසරසා, මිච්ඡාභිනිවෙසපච්චුපට්ඨානා, අරියානං අදස්සනකාමතාදිපදට්ඨානා; පරමං වජ්ජන්ති දට්ඨබ්බා. මිච්ඡාසඞ්කප්පාදීසු 'මිච්ඡා'ති පදමත්තමෙව විසෙසො. සෙසං කුසලාධිකාරෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

අහිරිකබලං අනොත්තප්පබලන්ති එත්ථ බලත්ථො නිද්දෙසවාරෙ ආවි භවිස්සති. ඉතරෙසු පන – න හිරියතීති අහිරිකො. අහිරිකස්ස භාවො **අහිරිකං**. න ඔත්තප්පං **අනොත්තප්පං**. තෙසු අහිරිකං කායදුච්චරිතාදීහි අජිගුච්ඡනලක්ඛණං, අලජ්ජාලක්ඛණං වා. අනොත්තප්පං තෙහෙව අසාරජ්ජනලක්ඛණං අනුත්තාසනලක්ඛණං වා. අහිරිකමෙව බලං අහිරිකබලං. අනොත්තප්පමෙව බලං අනොත්තප්පබලං. අයමෙත්ථ සඞ්ඛෙපත්ථො. විත්ථාරො පන හෙට්ඨා වුත්තපටිපක්ඛවසෙන වෙදිතබ්බො.

ලුබ්භන්ති තෙන, සයං වා ලුබ්භති, ලුබ්භනමත්තමෙව වා තන්ති **ලොභො**. මුය්හන්ති තෙන, සයං වා මුය්හති, මුය්හනමත්තමෙව වා තන්ති **මොහො**. තෙසු ලොභො ආරම්මණග්ගහණලක්ඛණො මක්කටාලෙපො විය, අභිසඞ්ගරසො තත්තකපාලෙ ඛිත්තමංසපෙසි විය, අපරිච්චාගපච්චුපට්ඨානො තෙලඤ්ජනරාගො විය, සංයොජනියධම්මෙසු අස්සාදදස්සනපදට්ඨානො. සො තණ්හානදීභාවෙන වඩ්ඪමානො, සීඝසොතා නදී විය මහාසමුද්දං, අපායමෙව ගහෙත්වා ගච්ඡතීති දට්ඨබ්බො.

මොහො චිත්තස්ස අන්ධභාවලක්ඛණො අඤ්ඤාණලක්ඛණො වා, අසම්පටිවෙධරසො ආරම්මණසභාවච්ඡාදනරසො වා, අසම්මාපටිපත්තිපච්චුපට්ඨානො අන්ධකාරපච්චුපට්ඨානො වා, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානො. සබ්බාකුසලානං මූලන්ති දට්ඨබ්බො.

අභිජ්ඣායන්ති තාය, සයං වා අභිජ්ඣායති, අභිජ්ඣායනමත්තමෙව වා එසාති **අභිජ්ඣා**. සා පරසම්පත්තීනං සකකරණඉච්ඡාලක්ඛණා, තෙනාකාරෙන එසනභාවරසා, පරසම්පත්ති-අභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තීසු අභිරතිපදට්ඨානා. පරසම්පත්තිඅභිමුඛා එව හි සා උපට්ඨහති. තාසු ච අභිරතියා සති පවත්තති, පරසම්පත්තීසු චෙතසො හත්ථප්පසාරොවියාති දට්ඨබ්බා.

සමථො හොතීතිආදීසු අඤ්ඤෙසු කිච්චෙසු වික්ඛෙපසමනතො **සමථො**. අකුසලප්පවත්තියං චිත්තං පග්ගණ්හාතීති **පග්ගාහො**. න වික්ඛිපතීති **අවික්ඛෙපො**.

ඉමස්මිං චිත්තෙ සද්ධා, සති, පඤ්ඤා, ඡ යුගළකානීති ඉමෙ ධම්මා න ගහිතා. කස්මා? අස්සද්ධියචිත්තෙ පසාදො නාම නත්ථි. තස්මා තාව සද්ධා න ගහිතා. කිං පන දිට්ඨිගතිකා අත්තනො අත්තනො සත්ථාරානං න සද්දහන්තීති? සද්දහන්ති. සා පන සද්ධා නාම න හොති, වචනසම්පටිච්ඡනමත්තමෙවෙතං. අත්ථතො අනුපපරික්ඛා වා හොති, දිට්ඨි වා. අසතියචිත්තෙ පන සති නත්ථීති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකා අත්තනා කතකම්මං න සරන්තීති? සරන්ති. සා පන සති නාම න හොති. කෙවලං තෙනාකාරෙන අකුසලචිත්තප්පවත්ති. තස්මා සති න ගහිතා. අථ කස්මා ''මිච්ඡාසතී''ති (දී. නි. 3.333; සං. නි. 5.1) සුත්තන්තෙ වුත්තා? සා පන අකුසලක්ඛන්ධානං සතිවිරහිතත්තා සතිපටිපක්ඛත්තා ච මිච්ඡාමග්ගමිච්ඡත්තානං පූරණත්ථං තත්ථ පරියායෙන දෙසනා කතා. නිප්පරියායෙන පනෙසා නත්ථි. තස්මා න ගහිතා. අන්ධබාලචිත්තෙ පන පඤ්ඤා නත්ථීති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකානං වඤ්චනාපඤ්ඤා නත්ථීති? අත්ථි. න පනෙසා පඤ්ඤා, මායා නාමෙසා හොති. සා අත්ථතො තණ්හාව. ඉදං පන චිත්තං සදරථං ගරුකං භාරියං කක්ඛළං ථද්ධං අකම්මඤ්ඤං ගිලානං වඞ්කං කුටිලං. තස්මා පස්සද්ධාදීනි ඡ යුගළකානි න ගහිතානි.

එත්තාවතා පදපටිපාටියා චිත්තඞ්ගවසෙන පාළිආරුළ්හානි ද්වත්තිංස පදානි දස්සෙත්වා ඉදානි යෙවාපනකධම්මෙ දස්සෙතුං **යෙ වා පන තස්මිං සමයෙති**ආදිමාහ. තත්ථ සබ්බෙසුපි අකුසලචිත්තෙසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො මානො ඉස්සා මච්ඡරියං ථිනං මිද්ධං උද්ධච්චං කුක්කුච්චන්ති ඉමෙ දසෙව යෙවාපනකා හොන්ති ධම්මා, සුත්තාගතා,

සුත්තපදෙසු දිස්සරෙති වුත්තා. ඉමස්මිං පන චිත්තෙ ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො උද්ධච්චන්ති ඉමෙ අපණ්ණකඞ්ගසඞ්ඛාතා චත්තාරොව යෙවාපනකා හොන්ති.

තත්ථ ඡන්දාදයො හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා. කෙවලඤ්හි තෙ කුසලා, ඉමෙ අකුසලා. ඉතරං පන උද්ධතස්ස භාවො 'උද්ධච්චං'. තං චෙතසො අවූපසමලක්ඛණං වාතාභිඝාතචලජලං විය, අනවට්ඨානරසං වාතාභිඝාතචලධජපටාකා විය, භන්තත්තපච්චුපට්ඨානං පාසාණාභිඝාතසමුද්ධතභස්මා විය, චෙතසො අවූපසමෙ අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං. චිත්තවික්ඛෙපොති දට්ඨබ්බං.

ඉති ඵස්සාදීනි ද්වත්තිංස, යෙවාපනකවසෙන වුත්තානි චත්තාරීති සබ්බානිපි ඉමස්මිං ධම්මුද්දෙසවාරෙ ඡත්තිංස ධම්මපදානි භවන්ති. චත්තාරි අපණ්ණකඞ්ගානි හාපෙත්වා පාළියං ආගතානි ද්වත්තිංසමෙව. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ ඵස්සපඤ්චකං, විතක්කො විචාරො පීති චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරියින්ද්‍රියං ජීවිතින්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තප්පං ලොභො මොහොති සොළස ධම්මා හොන්ති.

තෙසු සොළසසු සත්ත ධම්මා අවිභත්තිකා නව සවිභත්තිකා හොන්ති. කතමෙ සත්ත? ඵස්සො සඤ්ඤා චෙතනා විචාරො පීති ජීවිතින්ද්‍රියං මොහොති ඉමෙ සත්ත අවිභත්තිකා. වෙදනා චිත්තං විතක්කො චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරියින්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තප්පං ලොභොති ඉමෙ නව සවිභත්තිකා.

තෙසු ඡ ධම්මා ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා, එකො තීසු, එකො චතූසු, එකො ඡසු. කථං? චිත්තං විතක්කො මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තප්පං ලොභොති ඉමෙ ඡ ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා. තෙසු හි චිත්තං තාව ඵස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං හොතීති වුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. විතක්කො ඣානඞ්ගානි පත්වා විතක්කො හොතීති වුත්තො, මග්ගඞ්ගානි පත්වා මිච්ඡාසඞ්කප්පොති. මිච්ඡාදිට්ඨි මග්ගඞ්ගෙසුපි කම්මපථෙසුපි මිච්ඡාදිට්ඨියෙව. අහිරිකං බලානි පත්වා අහිරිකබලං හොතීති වුත්තං, ලොකනාසකදුකං පත්වා අහිරිකන්ති. අනොත්තප්පෙපි එසෙව නයො. ලොභො මූලං පත්වා ලොභො හොතීති වුත්තො. කම්මපථං පත්වා අභිජ්ඣාති. ඉමෙ ඡ ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තා.

වෙදනා පන ඵස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා හොතීති වුත්තා, ඣානඞ්ගානි පත්වා සුඛන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකොව ධම්මො තීසු ඨානෙසු විභත්තො.

වීරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා වීරියින්ද්‍රියං හොතීති වුත්තං, මග්ගඞ්ගානි පත්වා මිච්ඡාවායාමො හොතීති, බලානි පත්වා වීරියබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා පග්ගාහො හොතීති. එවං අයං එකො ධම්මො චතූසු ඨානෙසු විභත්තො.

සමාධි පන ඣානඞ්ගානි පත්වා චිත්තස්සෙකග්ගතා හොතීති වුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගඞ්ගානි පත්වා මිච්ඡාසමාධීති, බලානි පත්වා සමාධිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා දුතියදුකෙ එකකවසෙනෙව සමථොති , තතියෙ අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡසු ඨානෙසු විභත්තො.

සබ්බෙපි පනෙතෙ ධම්මා ඵස්සපඤ්චකවසෙන ඣානඞ්ගවසෙන ඉන්ද්‍රියවසෙන මග්ගඞ්ගවසෙන බලවසෙන මූලවසෙන කම්මපථවසෙන ලොකනාසකවසෙන පිට්ඨිදුකවසෙනාති නව රාසයො හොන්ති. තත්ථ යං වත්තබ්බං තං පඨමකුසලචිත්තනිද්දෙසෙ වුත්තමෙවාති.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

නිද්දෙසවාරකථා

375. නිද්දෙසවාරෙ චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ තාව **සණ්ඨිති අවට්ඨිතී**ති. ඉදං ද්වයං ඨිතිවෙවචනමෙව. යං පන කුසලනිද්දෙසෙ 'ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා තිට්ඨතීති අවට්ඨිතී'ති වුත්තං, තං ඉධ න ලබ්භති. අකුසලස්මිඤ්හි දුබ්බලා චිත්තස්සෙකග්ගතාති හෙට්ඨා දීපිතමෙව.

384. උද්ධච්චවිචිකිච්ඡාවසෙන පවත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො අවිසාහාරොති එවරූපොපි අත්ථො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙ පන න විසාහරතීති **අවිසාහාරො**. න වික්ඛිපතීති **අවික්ඛෙපො**. අකුසලචිත්තෙකග්ගතාවසෙන අවිසාහටස්ස මානසස්ස භාවො **අවිසාහටමානසතා**. සහජාතධම්මෙසු න කම්පතීති **සමාධිබලං**. අයාථාවසමාධානතො **මිච්ඡාසමාධී**ති එවමිධ අත්ථො දට්ඨබ්බො.

385. වීරියින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යො හෙට්ඨා 'නික්කමො චෙසො කාමානං පනුදනායා'තිආදි නයො වුත්තො, සො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙසු අකම්පනට්ඨෙනෙව **වීරියබලං** වෙදිතබ්බං.

386. මිච්ඡාදිට්ඨිනිද්දෙසෙ අයාථාවදස්සනට්ඨෙන **මිච්ඡාදිට්ඨි**. දිට්ඨීසු ගතං ඉදං දස්සනං, ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිඅන්තොගතත්තාති **දිට්ඨිගතං**. හෙට්ඨාපිස්ස අත්ථො වුත්තොයෙව. දිට්ඨියෙව දුරතික්කමනට්ඨෙන

දිට්ඨිගහනං, තිණගහනවනගහනපබ්බතගහනානි විය. දිට්ඨියෙව සාසඞ්කසප්පටිභයට්ඨෙන **දිට්ඨිකන්තාරො ,** චොරකන්තාරවාළකන්තාරමරුකන්තාරනිරුදකකන්තාරදුබ්භික්ඛකන්තාරා විය. සම්මාදිට්ඨියා විනිවිජ්ඣනට්ඨෙන විලොමනට්ඨෙන ච **දිට්ඨිවිසූකායිකං.** මිච්ඡාදස්සනඤ්හි උප්පජ්ජමානං සම්මාදස්සනං විනිවිජ්ඣති චෙව විලොමෙති ච. කදාචි සස්සතස්ස කදාචි උච්ඡෙදස්ස ගහණතො දිට්ඨියා විරූපං ඵන්දිතන්ති **දිට්ඨිවිප්ඵන්දිතං.** දිට්ඨිගතිකො හි එකස්මිං පතිට්ඨාතුං න සක්කොති, කදාචි සස්සතං අනුපතති කදාචි උච්ඡෙදං. දිට්ඨියෙව බන්ධනට්ඨෙන සංයොජනන්ති දිට්ඨිසංයොජනං.

සුසුමාරාදයො විය පුරිසං, ආරම්මණං දළ්හං ගණ්හාතීති **ගාහො.** පතිට්ඨහනතො **පතිට්ඨාහො.** අයඤ්හි බලවප්පවත්තිභාවෙන පතිට්ඨහිත්වා ගණ්හාති. නිච්චාදිවසෙන අභිනිවිසතීති **අභිනිවෙසො.** ධම්මසභාවං අතික්කමිත්වා නිච්චාදිවසෙන පරතො ආමසතීති **පරාමාසො.** අනත්ථාවහත්තා කුච්ඡිතො මග්ගො, කුච්ඡිතානං වා අපායානං මග්ගොති **කුම්මග්ගො.** අයාථාවපථතො **මිච්ඡාපථො.** යථා හි දිසාමූළ්හෙන අයං අසුකගාමස්ස නාම පථොති ගහිතොපි තං ගාමං න සම්පාපෙති, එවං දිට්ඨිගතිකෙන සුගතිපථොති ගහිතාපි දිට්ඨි සුගතිං න පාපෙතීති අයාථාවපථතො, මිච්ඡාපථො. මිච්ඡාසභාවතො **මිච්ඡත්තං.** තත්ථෙව පරිබ්භමනතො තරන්ති එත්ථ බාලාති තිත්ථං. තිත්ථඤ්ච තං අනත්ථානඤ්ච ආයතනන්ති **තිත්ථායතනං.** තිත්ථියානං වා සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙන නිවාසට්ඨානට්ඨෙන ච ආයතනන්තිපි තිත්ථායතනං. විපරියෙසභූතො ගාහො, විපරියෙසතො වා ගාහොති **විපරියෙසග්ගාහො;** විපල්ලත්ථගාහොති අත්ථො.

387-388. අහිරිකානොත්තප්පනිද්දෙසෙසු හිරොත්තප්පනිද්දෙසවිපරියායෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. සහජාතධම්මෙසු පන අකම්පනට්ඨෙනෙව අහිරිකබලං අනොත්තප්පබලඤ්ච වෙදිතබ්බං.

389. ලොභමොහනිද්දෙසෙසු ලුබ්භතීති **ලොභො. ලුබ්භනා**ති ලුබ්භනාකාරො. ලොභසම්පයුත්තචිත්තං, පුග්ගලො වා ලුබ්භිතො; ලුබ්භිතස්ස භාවො **ලුබ්භිතත්තං.** සාරජ්ජතීති **සාරාගො.** සාරජ්ජනාකාරො **සාරජ්ජනා.** සාරජ්ජිතස්ස භාවො **සාරජ්ජිතත්තං.** අභිජ්ඣායනට්ඨෙන **අභිජ්ඣා .** පුන 'ලොභ'-වචනෙ කාරණං වුත්තමෙව. අකුසලඤ්ච තං මූලඤ්ච අකුසලානං වා මූලන්ති **අකුසලමූලං.**

390. ඤාණදස්සනපටිපක්ඛතො **අඤ්ඤාණං අදස්සනං.** අභිමුඛො හුත්වා ධම්මෙන න සමෙති, න සමාගච්ඡතීති **අනභිසමයො.** අනුරූපතො ධම්මෙ බුජ්ඣතීති අනුබොධො. තප්පටිපක්ඛතාය **අනනුබොධො.** අනිච්චාදීහි සද්ධිං යොජෙත්වා න බුජ්ඣතීති **අසම්බොධො.** අසන්තං අසමඤ්ච බුජ්ඣතීතිපි අසම්බොධො. චතුසච්චධම්මං නප්පටිවිජ්ඣතීති **අප්පටිවෙධො.** රූපාදීසු එකධම්මම්පි අනිච්චාදිසාමඤ්ඤතො න සඞ්ගණ්හාතීති **අසංගාහනා.** තමෙව ධම්මං න පරියොගාහතීති **අපරියොගාහනා.** න සමං පෙක්ඛතීති **අසමපෙක්ඛණා.** ධම්මානං සභාවං පති න අපෙක්ඛතීති **අපච්චවෙක්ඛණා.**

කුසලාකුසලකම්මෙසු විපරීතවුත්තියා සභාවග්ගහණාභාවෙන වා එකම්පි කම්මං එතස්ස පච්චක්ඛං නත්ථි, සයං වා කස්සචි කම්මස්ස පච්චක්ඛකරණං නාම න හොතීති **අප්පච්චක්ඛකම්මං.** යං එතස්මිං අනුප්පජ්ජමානෙ චිත්තසන්තානං මෙජ්ඣං භවෙය්‍ය, සුචි, වොදානං, තං දූසයං මෙජ්ඣං ඉමිනාති **දුම්මෙජ්ඣං.** බාලානං භාවොති **බාල්‍යං.** මුය්හතීති **මොහො.** බලවතරො මොහො **පමොහො.** සමන්තතො මුය්හතීති **සම්මොහො.** විජ්ජාය පටිපක්ඛභාවතො න විජ්ජාති **අවිජ්ජා. ඔඝයොග**ත්ථො වුත්තොයෙව. ථාමගතට්ඨෙන අනුසෙතීති **අනුසයො.** චිත්තං පරියුට්ඨාති, අභිභවතීති **පරියුට්ඨානං.** හිතග්ගහණාභාවෙන හිතාභිමුඛං ගන්තුං න සක්කොති, අඤ්ඤදත්ථු ලඞ්ගතියෙවාති **ලඞ්ගී;** ඛඤ්ජතීති අත්ථො. දුරුග්ඝාටනට්ඨෙන වා ලඞ්ගී. යථා හි මහාපලිඝසඞ්ඛාතා ලඞ්ගී දුරුග්ඝාටා හොති, එවමයම්පි ලඞ්ගී වියාති ලඞ්ගී. සෙසං උත්තානත්ථමෙව. සඞ්ගහවාරසුඤ්ඤතවාරාපි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව අත්ථතො වෙදිතබ්බාති.

දුතියචිත්තං

399. දුතියචිත්තෙ **සසඞ්ඛාරෙනා**ති පදං විසෙසං. තම්පි හෙට්ඨා වුත්තත්ථමෙව. ඉදං පන චිත්තං කිඤ්චාපි ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙත්වා 'සත්තො සත්තො'තිආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති, තථාපි සසඞ්ඛාරිකත්තා සප්පයොගෙන සඋපායෙන උප්පජ්ජනතො – යදා කුලපුත්තො මිච්ඡාදිට්ඨිකස්ස කුලස්ස කුමාරිකං පත්ථෙති. තෙ ච 'අඤ්ඤදිට්ඨිකා තුම්හෙ'ති කුමාරිකං න දෙන්ති. අථඤ්ඤෙ ඤාතකා 'යං තුම්හෙ කරොථ තමෙවායං කරිස්සතී'ති දාපෙන්ති. සො තෙහි සද්ධිං තිත්ථියෙ උපසඞ්කමති. ආදිතොව වෙමතිකො හොති. ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්තෙ කාලෙ එතෙසං කිරියා මනාපාති ලද්ධිං රොචෙති, දිට්ඨිං ගණ්හාති – එවරූපෙ කාලෙ ඉදං ලබ්භතීති වෙදිතබ්බං.

යෙවාපනකෙසු පනෙත්ථ ථිනමිද්ධං අධිකං. තත්ථ ථිනනතා 'ථිනං'. මිද්ධනතා 'මිද්ධං'; අනුස්සාහසංහනනතා අසත්තිවිඝාතො චාති අත්ථො. ථිනඤ්ච මිද්ධඤ්ච **ථිනමිද්ධං.** තත්ථ ථිනං අනුස්සාහලක්ඛණං, වීරියවිනොදනරසං, සංසීදනපච්චුපට්ඨානං. මිද්ධං අකම්මඤ්ඤතාලක්ඛණං, ඔනහනරසං, ලීනභාවපච්චුපට්ඨානං පචලායිකානිද්දාපච්චුපට්ඨානං වා. උභයම්පි අරතිතන්දීවිජම්භිතාදීසු අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානන්ති.

තතියචිත්තං

400. තතියං ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙත්වා 'සත්තො සත්තො'තිආදිනා නයෙන අපරාමසන්තස්ස නාරායණවිරාජනමල්ලයුද්ධනටසමජ්ජාදීනි පස්සතො මනාපියසද්දසවනාදිපසුතස්ස වා උප්පජ්ජති. ඉධ මානෙන සද්ධිං පඤ්ච අපණ්ණකඞ්ගානි හොන්ති. තත්ථ මඤ්ඤතීති **'මානො'**. සො උන්නතිලක්ඛණො, සම්පග්ගහරසො, කෙතුකම්‍යතාපච්චුපට්ඨානො, දිට්ඨිවිප්පයුත්තලොභපදට්ඨානො, උම්මාදො විය දට්ඨබ්බොති.

චතුත්ථචිත්තං

402. චතුත්ථං වුත්තප්පකාරෙසු එව ඨානෙසු යදා සීසෙ බෙළුං ඛිපන්ති, පාදපංසුං ඔකිරන්ති, තදා තස්ස පරිහරණත්ථං සඋස්සාහෙන අන්තරන්තරා ඔලොකෙන්තානං රාජනාටකෙසු නික්ඛන්තෙසු උස්සාරණාය වත්තමානාය තෙන තෙන ඡිද්දෙන ඔලොකෙන්තානඤ්චාති එවමාදීසු ඨානෙසු උප්පජ්ජති. ඉධ පන ථිනමිද්ධෙහි සද්ධිං සත්ත යෙවාපනකා හොන්ති. උභයත්ථාපි මිච්ඡාදිට්ඨි පරිහායති. තං ඨපෙත්වා සෙසානං වසෙන ධම්මගණනා වෙදිතබ්බාති.

පඤ්චමචිත්තං

403. පඤ්චමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣත්තස්ස ලොභං උප්පාදෙත්වා 'සත්තො සත්තො'තිආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති. සොමනස්සට්ඨානෙ පනෙත්ථ උපෙක්ඛාවෙදනා හොති, පීතිපදං පරිහායති. සෙසං සබ්බං පඨමචිත්තසදිසමෙව.

ඡට්ඨචිත්තාදි

409-412. ඡට්ඨසත්තමට්ඨමානිපි වෙදනං පරිවත්තෙත්වා පීතිපදඤ්ච හාපෙත්වා දුතියතතියචතුත්ථෙසු වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. ඉමෙසු අට්ඨසු ලොභසහගතචිත්තෙසු සහජාතාධිපති ආරම්මණාධිපතීති ද්වෙපි අධිපතයො ලබ්භන්ති.

නවමචිත්තං

413. නවමං ඡසු ආරම්මණෙසු දොමනස්සිතස්ස පටිඝං උප්පාදයතො උප්පජ්ජති. තස්ස සමයවවත්ථානවාරෙ තාව දුට්ඨු මනො, හීනවෙදනත්තා වා කුච්ඡිතං මනොති දුම්මනො; දුම්මනස්ස භාවො දොමනස්සං. තෙන සහගතන්ති **දොමනස්සසහගතං**. අසම්පියායනභාවෙන ආරම්මණස්මිං පටිහඤ්ඤතීති පටිඝං. තෙන සම්පයුත්තන්ති **පටිඝසම්පයුත්තං**.

ධම්මුද්දෙසෙ තීසුපි ඨානෙසු දොමනස්සවෙදනාව ආගතා. තත්ථ වෙදනාපදං වුත්තමෙව. තථා දුක්ඛදොමනස්සපදානි ලක්ඛණාදිතො පන අනිට්ඨාරම්මණානුභවනලක්ඛණං දොමනස්සං, යථාතථා වා අනිට්ඨාකාරසම්භොගරසං, චෙතසිකාබාධපච්චුපට්ඨානං, එකන්තෙනෙව හදයවත්ථුපදට්ඨානං.

මූලකම්මපථෙසු යථා පුරිමචිත්තෙසු ලොභො හොති, අභිජ්ඣා හොතීති ආගතං, එවං දොසො හොති, බ්‍යාපාදො හොතීති වුත්තං. තත්ථ දුස්සන්ති තෙන, සයං වා දුස්සති, දුස්සනමත්තමෙව වා තන්ති **දොසො** සො චණ්ඩික්කලක්ඛණො පහටාසිවිසො විය, විසප්පනරසො විසනිපාතො විය, අත්තනො නිස්සයදහනරසො වා දාවග්ගි විය, දුස්සනපච්චුපට්ඨානො ලද්ධොකාසො විය සපත්තො, ආඝාතවත්ථුපදට්ඨානො විසසංසට්ඨපූතිමුත්තං විය දට්ඨබ්බො.

බ්‍යාපජ්ජති තෙන චිත්තං, පූතිභාවං උපගච්ඡති, බ්‍යාපාදයති වා විනයාචාරරූපසම්පත්තිහිතසුඛාදීනීති **බ්‍යාපාදො**. අත්ථතො පනෙස දොසොයෙව. ඉධ පදපටිපාටියා එකූනතිංස පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිභත්තිකාවිභත්තිකරාසිභෙදො වෙදිතබ්බො.

යෙවාපනකෙසු ඡන්දාධිමොක්ඛමනසිකාරඋද්ධච්චානි නියතානි. ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙසු පන අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං පඤ්ච පඤ්ච හුත්වාපි උප්පජ්ජන්ති. එවමෙපි තයො ධම්මා අනියතයෙවාපනකා නාම. තෙසු ඉස්සතීති **'ඉස්සා'**. සා පරසම්පත්තීනං උසූයනලක්ඛණා, තත්ථෙව අනභිරතිරසා, තතො විමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තිපදට්ඨානා. සංයොජනන්ති දට්ඨබ්බා. මච්ඡෙරභාවො **'මච්ඡරියං'**. තං ලද්ධානං වා ලභිතබ්බානං වා අත්තනො සම්පත්තීනං නිගූහනලක්ඛණං, තාසංයෙව පරෙහි සාධාරණභාවඅක්ඛමනරසං, සඞ්කොචනපච්චුපට්ඨානං කටුකඤ්චුකතාපච්චුපට්ඨානං වා, අත්තසම්පත්තිපදට්ඨානං. චෙතසො විරූපභාවොති දට්ඨබ්බං. කුච්ඡිතං කතං කුකතං. තස්ස භාවො **'කුක්කුච්චං'**. තං පච්ඡානුතාපලක්ඛණං, කතාකතානුසොචනරසං, විප්පටිසාරපච්චුපට්ඨානං, කතාකතපදට්ඨානං. දාසබ්‍යං විය දට්ඨබ්බං. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසො.

415. නිද්දෙසවාරෙ වෙදනානිද්දෙසෙ **අසාතං** සාතපටිපක්ඛවසෙන වෙදිතබ්බං.

418. දොසනිද්දෙසෙ දුස්සතීති **දොසො. දුස්සනාති** දුස්සනාකාරො. **දුස්සිතත්තන්ති** දුස්සිතභාවො. පකතිභාවවිජහනට්ඨෙන බ්‍යාපජ්ජනං **බ්‍යාපත්ති. බ්‍යාපජ්ජනාති** බ්‍යාපජ්ජනාකාරො. විරුජ්ඣතීති **විරොධො.** පුනප්පුනං විරුජ්ඣතීති **පටිවිරොධො.** විරුද්ධාකාරපටිවිරුද්ධාකාරවසෙන වා ඉදං වුත්තං. චණ්ඩිකො වුච්චති චණ්ඩො, ථද්ධපුග්ගලො; තස්ස භාවො **චණ්ඩික්කං.** න එතෙන සුරොපිතං වචනං හොති, දුරුත්තං අපරිපුණ්ණමෙව හොතීති **අසුරොපො.** කුද්ධකාලෙ හි පරිපුණ්ණවචනං නාම නත්ථි. සචෙපි කස්සචි හොති තං අප්පමාණං. අපරෙ පන අස්සුජනනට්ඨෙන අස්සුරොපනතො අස්සුරොපොති වදන්ති. තං අකාරණං, සොමනස්සස්සාපි අස්සුජනනතො. හෙට්ඨා වුත්තඅත්තමනතාපටිපක්ඛතො න අත්තමනතාති **අනත්තමනතා.** සා පන යස්මා චිත්තස්සෙව, න සත්තස්ස, තස්මා **චිත්තස්සාති** වුත්තං. සෙසමෙත්ථ සඞ්ගහසුඤ්ඤතවාරෙසු ච හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

දසමචිත්තං

421. දසමං සසඞ්ඛාරත්තා පරෙහි උස්සාහිතස්ස වා, පරෙසං වා අපරාධං සාරිතස්ස, සයමෙව වා පරෙසං අපරාධං අනුස්සරිත්වා කුජ්ඣමානස්ස උප්පජ්ජති.

ඉධාපි පදපටිපාටියා එකූනතිංස, අග්ගහිතග්ගහණෙන ච චුද්දසෙව පදානි හොන්ති. යෙවාපනකෙසු පන ථිනමිද්ධම්පි ලබ්භති. තස්මා එත්ථ විනා ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙහි චත්තාරි අපණ්ණකඞ්ගානි ථිනමිද්ධන්ති ඉමෙ ඡ ඉස්සාදීනං උප්පත්තිකාලෙ තෙසු අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං සත්ත යෙවාපනකා එකක්ඛණෙ උප්පජ්ජන්ති. සෙසං සබ්බං සබ්බවාරෙසු නවමසදිසමෙව. ඉමෙසු පන ද්වීසු දොමනස්සචිත්තෙසු සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති, න ආරම්මණාධිපති. න හි කුද්ධො කිඤ්චි ගරුං කරොතීති.

එකාදසමචිත්තං

422. එකාදසමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣත්තස්ස කඞ්ඛාපවත්තිකාලෙ උප්පජ්ජති. තස්ස සමයවවත්ථානෙ **විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තන්ති** පදං අපුබ්බං. තස්සත්ථො – විචිකිච්ඡාය සම්පයුත්තන්ති **විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තං.** ධම්මුද්දෙසෙ **‘විචිකිච්ඡා හොතී’**ති පදමෙව විසෙසො. තත්ථ විගතා චිකිච්ඡාති **විචිකිච්ඡා.** සභාවං වා විචිනන්තො එතාය කිච්ඡති කිලමතීති විචිකිච්ඡා. සා සංසයලක්ඛණා, කම්පනරසා, අනිච්ඡයපච්චුපට්ඨානා අනෙකංසගාහපච්චුපට්ඨානා වා, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානා. පටිපත්තිඅන්තරායකරාති දට්ඨබ්බා.

ඉධ පදපටිපාටියා තෙවීසති පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිභත්තිකාවිභත්තිකරාසිවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. මනසිකාරො උද්ධච්චන්ති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

424. නිද්දෙසවාරස්ස චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ යස්මා ඉදං දුබ්බලං චිත්තං පවත්තිට්ඨිතිමත්තකමෙවෙත්ථ හොති, තස්මා ‘සණ්ඨිතී’තිආදීනි අවත්වා **චිත්තස්ස ‘ඨිතී’**ති එකමෙව පදං වුත්තං. තෙනෙව ච කාරණෙන උද්දෙසවාරෙපි ‘සමාධින්ද්‍රිය’න්තිආදි න වුත්තං.

425. විචිකිච්ඡානිද්දෙසෙ කඞ්ඛනවසෙන **කඞ්ඛා.** කඞ්ඛාය ආයනාති **කඞ්ඛායනා.** පුරිමකඞ්ඛා හි උත්තරකඞ්ඛං ආනෙති නාම. ආකාරවසෙන වා එතං වුත්තං. කඞ්ඛාසමඞ්ගිචිත්තං කඞ්ඛාය ආයිතත්තා කඞ්ඛායිතං නාම. තස්ස භාවො **කඞ්ඛායිතත්තං. විමතීති** නමති. **විචිකිච්ඡා** වුත්තත්ථා එව. කම්පනට්ඨෙන ද්විධා එළයතීති **ද්වෙළ්හකං.** පටිපත්තිනිවාරණෙන ද්විධාපථො වියාති **ද්වෙධාපථො.** ‘නිච්චං නු ඛො ඉදං, අනිච්චං නු ඛො’තිආදිපවත්තියා එකස්මිං ආකාරෙ සණ්ඨාතුං අසමත්ථතාය සමන්තතො සෙතීති **සංසයො.** එකංසං ගහෙතුං අසමත්ථතාය න එකංසග්ගාහොති **අනෙකංසග්ගාහො .** නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්තී ආරම්මණතො ඔසක්කතීති **ආසප්පනා.** ඔගාහිතුං අසක්කොන්තී පරිසමන්තතො සප්පතීති **පරිසප්පනා.** පරියොගාහිතුං අසමත්ථතාය **අපරියොගාහනා.** නිච්ඡයවසෙන ආරම්මණෙ පවත්තිතුං අසමත්ථතාය **ථම්භිතත්තං;** චිත්තස්ස ථද්ධභාවොති අත්ථො. විචිකිච්ඡා හි උප්පජ්ජිත්වා චිත්තං ථද්ධං කරොති. යස්මා පනෙසා උප්පජ්ජමානා ආරම්මණං ගහෙත්වා මනං විලිඛන්තී විය, තස්මා **මනොවිලෙඛොති** වුත්තා. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

ද්වාදසමචිත්තං

427. ද්වාදසමස්ස සමයවවත්ථානෙ උද්ධච්චෙන සම්පයුත්තන්ති **උද්ධච්චසම්පයුත්තං.** ඉදඤ්හි චිත්තං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣත්තං හුත්වා උද්ධතං හොති. ඉධ ධම්මුද්දෙසෙ ‘විචිකිච්ඡා’-ඨානෙ ‘උද්ධච්චං හොතී’ති ආගතං. පදපටිපාටියා අට්ඨවීසති පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිභත්තිකාවිභත්තිකරාසිවිධානං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

429. නිද්දෙසවාරස්ස උද්ධච්චනිද්දෙසෙ **චිත්තස්සාති** න සත්තස්ස, න පොසස්ස. **උද්ධච්චන්ති** උද්ධතාකාරො. න වූපසමොති **අවූපසමො.** චෙතො වික්ඛිපතීති **චෙතසොවික්ඛෙපො. භන්තත්තං චිත්තස්සාති** චිත්තස්ස භන්තභාවො,

හන්තයානහන්තගොණාදීනි විය. ඉමිනා එකාරම්මණස්මිංයෙව විප්ඵන්දනං කථිතං. උද්ධච්චයුත්තං එකාරම්මණෙ විප්ඵන්දති, විචිකිච්ඡා නානාරම්මණෙ. සෙසං සබ්බවාරෙසු හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉදානි ඉමස්මිං චිත්තද්වයෙ පකිණ්ණකවිනිච්ඡයො හොති. 'ආරම්මණෙ පවත්තනකචිත්තානි නාම කතී'ති? හි වුත්තෙ 'ඉමානෙව ද්වෙ'ති වත්තබ්බං. තත්ථ විචිකිච්ඡාසහගතං එකන්තෙන පවත්තති, උද්ධච්චසහගතං පන ලද්ධාධිමොක්ඛත්තා ලද්ධපතිට්ඨං පවත්තති. යථා හි වට්ටචතුරස්සෙසු ද්වීසු මණීසු පබ්භාරට්ඨානෙ පවට්ටෙත්වා විස්සට්ඨෙසු වට්ටමණි එකන්තෙනෙව පවත්තති, චතුරස්සො පතිට්ඨාය පතිට්ඨාය පවත්තති, එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. සබ්බෙසුපි හීනාදිභෙදො න උද්ධටො, සබ්බෙසං එකන්තහීනත්තා. සහජාතාධිපති ලබ්භමානොපි න උද්ධටො, හෙට්ඨා දස්සිතනයත්තා. ඤාණාභාවතො පනෙත්ථ වීමංසාධිපති නාම නත්ථි. පච්ඡිමද්වයෙ සෙසොපි නත්ථි එව. කස්මා? කඤ්චි ධම්මං ධුරං කත්වා අනුප්පජ්ජනතො, පට්ඨානෙ ච පටිසිද්ධතො.

ඉමෙහි පන ද්වාදසහිපි අකුසලචිත්තෙහි කම්මෙ ආයූහිතෙ, ඨපෙත්වා උද්ධච්චසහගතං, සෙසානි එකාදසෙව පටිසන්ධිං ආකඩ්ඪන්ති. විචිකිච්ඡාසහගතෙ අලද්ධාධිමොක්ඛෙ දුබ්බලෙපි පටිසන්ධිං ආකඩ්ඪමානෙ උද්ධච්චසහගතං ලද්ධාධිමොක්ඛං බලවං කස්මා නාකඩ්ඪතීති? දස්සනෙන පහාතබ්බාභාවතො. යදි හි ආකඩ්ඪෙය්‍ය 'දස්සනෙනපහාතබ්බ'-පදවිභඞ්ගෙ ආගච්ඡෙය්‍ය, තස්මා, ඨපෙත්වා තං, සෙසානි එකාදස ආකඩ්ඪන්ති. තෙසු හි යෙන කෙනචි කම්මෙ ආයූහිතෙ තාය චෙතනාය චතූසු අපායෙසු පටිසන්ධි හොති. අකුසලවිපාකෙසු අහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුඋපෙක්ඛාසහගතාය පටිසන්ධිං ගණ්හාති. ඉතරස්සාපි එත්ථෙව පටිසන්ධිදානං භවෙය්‍ය. යස්මා පනෙතං නත්ථි, තස්මා 'දස්සනෙනපහාතබ්බ'-පදවිභඞ්ගෙ නාගතන්ති.

අකුසලා ධම්මාතිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං

අහෙතුකකුසලවිපාකො

431. ඉදානි අබ්‍යාකතපදං භාජෙත්වා දස්සෙතුං **කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ චතුබ්බිධං අබ්‍යාකතං – විපාකං කිරියං රූපං නිබ්බානන්ති. තෙසු විපාකාබ්‍යාකතං. විපාකාබ්‍යාකතෙපි කුසලවිපාකං. තස්මිම්පි පරිත්තවිපාකං. තස්මිම්පි අහෙතුකං. තස්මිම්පි පඤ්චවිඤ්ඤාණං. තස්මිම්පි ද්වාරපටිපාටියා චක්ඛුවිඤ්ඤාණං . තස්සාපි, ඨපෙත්වා ද්වාරාරම්මණාදිසාධාරණපච්චයං, අසාධාරණකම්මපච්චයවසෙනෙව උප්පත්තිං දීපෙතුං **කාමාවචරස්ස කුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තා**තිආදි වුත්තං. තත්ථ **කතත්තා**ති කතකාරණා. **උපචිතත්තා**ති ආචිතත්තා, වඩ්ඪිතකාරණා. **චක්ඛුවිඤ්ඤාණ**න්ති කාරණභූතස්ස චක්ඛුස්ස විඤ්ඤාණං, චක්ඛුතො වා පවත්තං, චක්ඛුස්මිං වා නිස්සිතං විඤ්ඤාණන්ති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. පරතො **සොතවිඤ්ඤාණාදීසු**පි එසෙව නයො.

තත්ථ චක්ඛුසන්නිස්සිතරූපවිජානනලක්ඛණං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, රූපමත්තාරම්මණරසං, රූපාභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානං , රූපාරම්මණාය කිරියමනොධාතුයා අපගමපදට්ඨානං. පරතො ආගතානි සොතාදිසන්නිස්සිතසද්දාදිවිජානනලක්ඛණානි සොතඝානජිව්හාකායවිඤ්ඤාණානි සද්දාදිමත්තාරම්මණරසානි, සද්දාදිඅභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානානි, සද්දාදිආරම්මණානං කිරියමනොධාතූනං අපගමපදට්ඨානානි.

ඉධ පදපටිපාටියා දස පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන සත්ත. තෙසු පඤ්ච අවිභත්තිකානි, ද්වෙ සවිභත්තිකානි. තෙසු චිත්තං ඵස්සපඤ්චකවසෙන චෙව ඉන්ද්‍රියවසෙන ච ද්වීසු ඨානෙසු විභත්තිං ගච්ඡති, වෙදනා ඵස්සපඤ්චකඣානඞ්ගඉන්ද්‍රියවසෙන තීසුයෙව. රාසයොපි ඉමෙව තයො හොන්ති. යෙවාපනකො එකො මනසිකාරො එව.

436. නිද්දෙසවාරෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං පණ්ඩරන්ති වත්ථුතො වුත්තං. කුසලඤ්හි අත්තනො පරිසුද්ධතාය පණ්ඩරං නාම, අකුසලං භවඞ්ගනිස්සන්දෙන, විපාකං වත්ථුපණ්ඩරත්තා.

439. චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ **චිත්තස්ස ඨිති**ති එකමෙව පදං වුත්තං. ඉදම්පි හි දුබ්බලං චිත්තං පවත්තිට්ඨිතිමත්තමෙවෙත්ථ ලබ්භති, 'සණ්ඨිතිඅවට්ඨිති'-භාවං පාපුණිතුං න සක්කොති. සඞ්ගහවාරෙ ඣානඞ්ගමග්ගඞ්ගානි න උද්ධටානි. කස්මා? විතක්කපච්ඡිමකඤ්හි ඣානං නාම, හෙතුපච්ඡිමකො මග්ගො නාම. පකතියා අවිතක්කචිත්තෙ ඣානඞ්ගං න ලබ්භති, අහෙතුකචිත්තෙ ච මග්ගඞ්ගානි. තස්මා ඉධ උභයම්පි න උද්ධටං. සඞ්ඛාරක්ඛන්ධොපෙත්ථ චතුරඞ්ගිකොයෙව භාජිතො. සුඤ්ඤතවාරො පාකතිකොයෙව. සොතවිඤ්ඤාණාදිනිද්දෙසාපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බා.

කෙවලඤ්හි චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීසු 'උපෙක්ඛා' භාජිතා, කායවිඤ්ඤාණෙ 'සුඛ'න්ති, අයමෙත්ථ විසෙසො. සොපි ච ඝට්ටනවසෙන හොතීති වෙදිතබ්බො. චක්ඛුද්වාරාදීසු හි චතූසු උපාදාරූපමෙව උපාදාරූපං ඝට්ටෙති, උපාදාරූපෙයෙව උපාදාරූපං ඝට්ටෙන්තෙ පටිඝට්ටනානිඝංසො බලවා න හොති. චතුන්නං අධිකරණීනං උපරි චත්තාරො කප්පාසපිචුපිණ්ඩෙ ඨපෙත්වා පිචුපිණ්ඩෙහෙව පහතකාලො විය ඵුට්ඨමත්තමෙව හොති. වෙදනා මජ්ඣත්තට්ඨානෙ

තිට්ඨති. කායද්වාරෙ පන බහිද්ධා මහාභූතාරම්මණං අජ්ඣත්තිකකායපසාදං ඝට්ටෙත්වා පසාදපච්චයෙසු මහාභූතෙසු පටිහඤ්ඤති. යථා අධිකරණිමත්ථකෙ කප්පාසපිචුපිණ්ඩං ඨපෙත්වා කූටෙන පහරන්තස්ස කප්පාසපිචුපිණ්ඩං ඡින්දිත්වා කූටං අධිකරණිං ගණ්හතීති, නිඝංසො බලවා හොති, එවමෙව පටිඝට්ටනානිඝංසො බලවා හොති. ඉට්ඨෙ ආරම්මණෙ සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති, අනිට්ඨෙ දුක්ඛසහගතං.

ඉමෙසං පන පඤ්චන්නං චිත්තානං වත්ථුද්වාරාරම්මණානි නිබද්ධානෙව හොන්ති, වත්ථාදිසඞ්කමනං නාමෙත්ථ නත්ථි. කුසලවිපාකචක්ඛුවිඤ්ඤාණඤ්හි චක්ඛුපසාදං වත්ථුං කත්වා ඉට්ඨෙ ච ඉට්ඨමජ්ඣත්තෙ ච චතුසමුට්ඨානිකරූපාරම්මණෙ දස්සනකිච්චං සාධයමානං චක්ඛුද්වාරෙ ඨත්වා විපච්චති. සොතවිඤ්ඤාණාදීනි සොතපසාදාදීනි වත්ථුං කත්වා ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තෙසු සද්දාදීසු සවනඝායනසායනඵුසනකිච්චානි සාධයමානානි සොතද්වාරාදීසු ඨත්වා විපච්චන්ති. සද්දො පනෙත්ථ ද්විසමුට්ඨානිකොයෙව හොති.

455. මනොධාතුනිද්දෙසෙ සභාවසුඤ්ඤතනිස්සත්තට්ඨෙන මනොයෙව ධාතු **මනොධාතු**. සා චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අනන්තරං රූපාදිවිජානනලක්ඛණා, රූපාදීනං සම්පටිච්ඡනරසා, තථාභාවපච්චුපට්ඨානා, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිඅපගමපදට්ඨානා . ඉධ ධම්මුද්දෙසෙ ද්වාදස පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන නව. තෙසු සත්ත අවිභත්තිකානි ද්වෙ සවිභත්තිකානි. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙ යෙවාපනකා. විතක්කනිද්දෙසො අභිනිරොපනං පාපෙත්වා ඨපිතො. යස්මා පනෙතං චිත්තං නෙව කුසලං නාකුසලං, තස්මා සම්මාසඞ්කප්පොති වා මිච්ඡාසඞ්කප්පොති වා න වුත්තං. සඞ්ගහවාරෙ ලබ්භමානම්පි ඣානඞ්ගං පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිත්වා ගතන්ති. මග්ගඞ්ගං පන න ලබ්භතියෙවාති න උද්ධටං. සුඤ්ඤතවාරො පාකතිකොයෙව. ඉමස්ස චිත්තස්ස වත්ථු නිබද්ධං හදයවත්ථුමෙව හොති. ද්වාරාරම්මණානි අනිබද්ධානි. තත්ථ කිඤ්චාපි ද්වාරාරම්මණානි සඞ්කමන්ති, ඨානං පන එකං. සම්පටිච්ඡනකිච්චමෙව හෙතං හොති. ඉදඤ්හි පඤ්චද්වාරෙ පඤ්චසු ආරම්මණෙසු සම්පටිච්ඡනං හුත්වා විපච්චති. කුසලවිපාකෙසු චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීසු නිරුද්ධෙසු තංසමනන්තරා තානෙව ඨානප්පත්තානි රූපාරම්මණාදීනි සම්පටිච්ඡති.

469. මනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙසු පඨමමනොවිඤ්ඤාණධාතුයං ‘පීති’පදං අධිකං. වෙදනාපි ‘සොමනස්ස’-වෙදනා හොති. අයඤ්හි ඉට්ඨාරම්මණස්මිංයෙව පවත්තති. දුතියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ. තස්මා තත්ථ ‘උපෙක්ඛා’ වෙදනා හොතීති. පදානි මනොධාතුනිද්දෙසසදිසානෙව. උභයත්ථාපි පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිත්වා ගතත්තායෙව ඣානඞ්ගානි න උද්ධටානි. මග්ගඞ්ගානි අලාභතොයෙව. සෙසං සබ්බත්ථ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ලක්ඛණාදිතො පනෙසා දුවිධාපි මනොවිඤ්ඤාණධාතු අහෙතුකවිපාකා, ඡළාරම්මණවිජානනලක්ඛණා, සන්තීරණාදිරසා, තථාභාවපච්චුපට්ඨානා, හදයවත්ථුපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

තත්ථ පඨමා ද්වීසු ඨානෙසු විපච්චති. සා හි පඤ්චද්වාරෙ කුසලවිපාකචක්ඛුවිඤ්ඤාණාදිඅනන්තරං, විපාකමනොධාතුයා තං ආරම්මණං සම්පටිච්ඡිත්වා නිරුද්ධාය, තස්මිං යෙවාරම්මණෙ සන්තීරණකිච්චං සාධයමානා පඤ්චසු ද්වාරෙසු ඨත්වා විපච්චති. ඡසු ද්වාරෙසු පන බලවාරම්මණෙ තදාරම්මණා හුත්වා විපච්චති. කථං? යථා හි චණ්ඩසොතෙ, තිරියං නාවාය ගච්ඡන්තියා, උදකං ඡිජ්ජිත්වා ථොකං ඨානං නාවං අනුබන්ධිත්වා යථාසොතමෙව ගච්ඡති, එවමෙව ඡසු ද්වාරෙසු බලවාරම්මණෙ පලොභයමානෙ ආපාථගතෙ ජවනං ජවති. තස්මිං ජවිතෙ භවඞ්ගස්ස වාරො. ඉදං පන චිත්තං භවඞ්ගස්ස වාරං අදත්වා ජවනෙන ගහිතාරම්මණං ගහෙත්වා එකං ද්වෙ චිත්තවාරෙ පවත්තිත්වා භවඞ්ගමෙව ඔතරති. ගවක්ඛන්ධෙ නදිං තරන්තෙපි එවමෙව උපමා විත්ථාරෙතබ්බා. එවමෙසා යං ජවනෙන ගහිතාරම්මණං තස්සෙව ගහිතත්තා තදාරම්මණං නාම හුත්වා විපච්චති.

දුතියා පන පඤ්චසු ඨානෙසු විපච්චති. කථං? මනුස්සලොකෙ තාව ජච්චන්ධජච්චබධිරජච්චජළජච්චුම්මත්තකඋභතොබ්‍යඤ්ජනකනපුංසකානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති. පටිසන්ධියා වීතිවත්තාය යාවතායුකං භවඞ්ගං හුත්වා විපච්චති. ඉට්ඨමජ්ඣත්තෙ පඤ්චාරම්මණවීථියා සන්තීරණං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වාති ඉමෙසු පඤ්චසු ඨානෙසු විපච්චතීති.

මනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං නිට්ඨිතං.

අට්ඨමහාවිපාකචිත්තවණ්ණනා

498. ඉදානි අට්ඨමහාවිපාකචිත්තානි දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පාළියං නයමත්තං දස්සෙත්වා සබ්බවාරා සංඛිත්තා. තෙසං අත්ථො හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. යො පනෙත්ථ විසෙසො තං දස්සෙතුං **අලොභො අබ්‍යාකතමූල**න්තිආදි වුත්තං. යම්පි න වුත්තං තං එවං වෙදිතබ්බං – යො හි කාමාවචරකුසලෙසු කම්මද්වාරකම්මපථපුඤ්ඤකිරියවත්ථුභෙදො වුත්තො සො ඉධ නත්ථි. කස්මා? අවිඤ්ඤත්තිජනකතො අවිපාකධම්මතො තථා අප්පවත්තිතො ච. යාපි තා යෙවාපනකෙසු කරුණාමුදිතා වුත්තා, තා සත්තාරම්මණත්තා විපාකෙසු න සන්ති. එකන්තපරිත්තාරම්මණානි හි කාමාවචරවිපාකානි. න කෙවලඤ්ච කරුණාමුදිතා, විරතියොපෙත්ථ න සන්ති. ‘පඤ්ච සික්ඛාපදානි කුසලානෙවා’ති (විභ. 715) හි වුත්තං.

අසඞ්ඛාරසසඞ්ඛාරවිධානඤ්චෙත්ථ කුසලතො චෙව පච්චයභෙදතො ච වෙදිතබ්බං. අසඞ්ඛාරිකස්ස හි කුසලස්ස අසඞ්ඛාරිකමෙව විපාකං, සසඞ්ඛාරිකස්ස සසඞ්ඛාරිකං. බලවපච්චයෙහි ච උප්පන්නං අසඞ්ඛාරිකං, ඉතරෙහි ඉතරං. හීනාදිභෙදෙපි ඉමානි හීනමජ්ඣිමපණීතෙහි ඡන්දාදීහි අනිප්ඵාදිතත්තා හීනමජ්ඣිමපණීතානි නාම න හොන්ති. හීනස්ස පන කුසලස්ස විපාකං හීනං, මජ්ඣිමස්ස මජ්ඣිමං, පණීතස්ස පණීතං. අධිපතිනො පෙත්ථ න සන්ති. කස්මා? ඡන්දාදීනි ධුරං කත්වා අනුප්පාදෙතබ්බතො. සෙසං සබ්බං අට්ඨසු කුසලෙසු වුත්තසදිසමෙව.

ඉදානි ඉමෙසං අට්ඨන්නං මහාවිපාකචිත්තානං විපච්චනට්ඨානං වෙදිතබ්බං. එතානි හි චතූසු ඨානෙසු විපච්චන්ති – පටිසන්ධියං, භවඞ්ගෙ, චුතියං, තදාරම්මණෙති. කථං? මනුස්සෙසු තාව කාමාවචරදෙවෙසු ච පුඤ්ඤවන්තානං දුහෙතුකතිහෙතුකානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චන්ති. පටිසන්ධියා වීතිවත්තාය පවත්තෙ සට්ඨිපි අසීතිපි වස්සානි අසඞ්ඛෙය්‍යාම්පි ආයුකාලං භවඞ්ගං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වාති. එවං චතූසු ඨානෙසු විපච්චන්ති.

තත්ථ සබ්බෙපි සබ්බඤ්ඤුබොධිසත්තා පච්ඡිමපටිසන්ධිග්ගහණෙ පඨමෙන සොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකමහාවිපාකචිත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තං පන මෙත්තාපුබ්බභාගචිත්තස්ස විපාකං හොති. තෙන දින්නාය පටිසන්ධියා අසඞ්ඛෙය්‍යං ආයු. කාලවසෙන පන පරිණමති. **මහාසීවත්ථෙරො** පනාහ – ‘සොමනස්සසහගතතො උපෙක්ඛාසහගතං බලවතරං. තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තෙන ගහිතපටිසන්ධිකා හි මහජ්ඣාසයා හොන්ති. දිබ්බෙසුපි ආරම්මණෙසු උප්පිලාවිනො න හොන්ති, තිපිටකචූළනාගත්ථෙරාදයො විය’ති . අට්ඨකථායං පන – ‘අයං ථෙරස්ස මනොරථො,’ ‘නත්ථි එත’න්ති පටික්ඛිපිත්වා ‘සබ්බඤ්ඤුබොධිසත්තානං හිතූපචාරො බලවා හොති , තස්මා මෙත්තාපුබ්බභාගකාමාවචරකුසලවිපාකසොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකචිත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්තී’ති වුත්තං.

විපාකුද්ධාරකථා

ඉදානි විපාකුද්ධාරකථාය මාතිකා ඨපෙතබ්බා – **තිපිටකචූළනාගත්ථෙරො** තාව ආහ – එකාය කුසලචෙතනාය සොළස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව ද්වාදසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකම්පීති. **මොරවාපිවාසී මහාදත්තත්ථෙරො** පනාහ – එකාය කුසලචෙතනාය ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව දසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකම්පීති. **තිපිටකමහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරො** ආහ – එකාය කුසලචෙතනාය දස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති, එත්ථෙව අහෙතුකට්ඨකන්ති.

ඉමස්මිං ඨානෙ **සාකෙතපඤ්හං** නාම ගණ්හිංසු. සාකෙතෙ කිර උපාසකා සාලායං නිසීදිත්වා ‘කිං නු ඛො එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ එකා පටිසන්ධි හොති උදාහු නානා’ති? පඤ්හං නාම සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්තා ආභිධම්මිකත්ථෙරෙ උපසඞ්කමිත්වා පුච්ඡිංසු. ථෙරා ‘යථා එකස්මා අම්බබීජා එකොව අඞ්කුරො නික්ඛමති, එවං එකාව පටිසන්ධි හොතී’ති සඤ්ඤාපෙසුං. අථෙකදිවසං ‘කිං නු ඛො නානාචෙතනාහි කම්මෙ ආයූහිතෙ පටිසන්ධියො නානා හොන්ති උදාහු එකා’ති? පඤ්හං සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්තා ථෙරෙ පුච්ඡිංසු. ථෙරා ‘යථා බහූසු අම්බබීජෙසු රොපිතෙසු බහූ අඞ්කුරා නික්ඛමන්ති, එවං බහුකාව පටිසන්ධියො හොන්තී’ති සඤ්ඤාපෙසුං.

අපරම්පි ඉමස්මිං ඨානෙ **උස්සදකිත්තනං** නාම ගහිතං. ඉමෙසඤ්හි සත්තානං ලොභොපි උස්සන්නො හොති, දොසොපි මොහොපි; අලොභොපි අදොසොපි අමොහොපි. තං නෙසං උස්සන්නභාවං කො නියාමෙතීති? පුබ්බහෙතු නියාමෙති. කම්මායූහනක්ඛණෙයෙව නානත්තං හොති. කථං? ‘‘යස්ස හි කම්මායූහනක්ඛණෙ ලොභො බලවා හොති අලොභො මන්දො, අදොසාමොහා බලවන්තො දොසමොහා මන්දා, තස්ස මන්දො අලොභො ලොභං පරියාදාතුං න සක්කොති, අදොසාමොහා පන බලවන්තො දොසමොහෙ පරියාදාතුං සක්කොන්ති. තස්මා සො තෙන කම්මෙන දින්නපටිසන්ධිවසෙන නිබ්බත්තො ලුද්ධො හොති, සුඛසීලො අක්කොධනො, පඤ්ඤවා පන හොති වජිරූපමඤාණො’’ති.

‘යස්ස පන කම්මායූහනක්ඛණෙ ලොභදොසා බලවන්තො හොන්ති අලොභාදොසා මන්දා, අමොහො බලවා මොහො මන්දො, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දුට්ඨො ච, පඤ්ඤවා පන හොති වජිරූපමඤාණො දත්තාභයත්ථෙරො විය.

‘යස්ස පන කම්මායූහනක්ඛණෙ ලොභාදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දන්ධො ච, සුඛසීලකො පන හොති අක්කොධනො.

‘තථා යස්ස කම්මායූහනක්ඛණෙ තයොපි ලොභදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති අලොභාදයො මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දුට්ඨො ච මූළ්හො ච.

‘යස්ස පන කම්මායූහනක්ඛණෙ අලොභදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අප්පකිලෙසො හොති, දිබ්බාරම්මණම්පි දිස්වා නිච්චලො, දුට්ඨො පන හොති දන්ධපඤ්ඤො වාති.

‘යස්ස පන කම්මායූහනක්ඛණෙ අලොභාදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අලුද්ධො චෙව හොති, සුඛසීලකො ච, දන්ධො පන හොති.

‘තථා යස්ස කම්මායූහනක්ඛණෙ අලොභදොසාමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අලුද්ධො චෙව හොති පඤ්ඤවා ච, දුට්ඨො ච පන හොති කොධනො.

‘යස්ස පන කම්මායූහනක්ඛණෙ තයොපි අලොභාදයො බලවන්තො හොන්ති ලොභාදයො මන්දා, සො මහාසඞ්ඝරක්ඛිතත්ථෙරො විය අලුද්ධො අදුට්ඨො පඤ්ඤවා ච හොතී’ති.

අපරම්පි ඉමස්මිං ඨානෙ **හෙතුකිත්තනං** නාම ගහිතං. තිහෙතුකකම්මඤ්හි තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි අහෙතුකම්පි විපාකං දෙති. දුහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකං න දෙති, ඉතරං දෙති. තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකාපි හොති, දුහෙතුකාපි; අහෙතුකා න හොති. දුහෙතුකෙන දුහෙතුකාපි හොති අහෙතුකාපි; තිහෙතුකා න හොති. අසඞ්ඛාරිකං කුසලං අසඞ්ඛාරිකම්පි සසඞ්ඛාරිකම්පි විපාකං දෙති. සසඞ්ඛාරිකං සසඞ්ඛාරිකම්පි අසඞ්ඛාරිකම්පි විපාකං දෙති. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතබ්බා. ජවනෙන තදාරම්මණං නියාමෙතබ්බං.

ඉදානි තස්ස තස්ස ථෙරස්ස වාදෙ **සොළසමග්ගාදයො** වෙදිතබ්බා. පඨමකාමාවචරකුසලසදිසෙන හි පඨමමහාවිපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස ගබ්භාවාසතො නික්ඛමිත්වා සංවරාසංවරෙ පට්ඨපෙතුං සමත්ථභාවං උපගතස්ස චක්ඛුද්වාරස්මිං ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාථමාගතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ අනාවට්ටිතෙයෙව අතික්කමනආරම්මණානං පමාණං නත්ථි. කස්මා එවං හොති? ආරම්මණදුබ්බලතාය. අයං තාව එකො මොඝවාරො.

සචෙ පන භවඞ්ගං ආවට්ටෙති, කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ ආවට්ටිතෙ, වොට්ඨබ්බනං අපාපෙත්වාව අන්තරා, චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙ වා සම්පටිච්ඡනෙ වා සන්තීරණෙ වා ඨත්වා නිවත්තිස්සතීති නෙතං ඨානං විජ්ජති. වොට්ඨබ්බනවසෙන පන ඨත්වා එකං වා ද්වෙ වා චිත්තානි පවත්තන්ති. තතො ආසෙවනං ලභිත්වා ජවනට්ඨානෙ ඨත්වා පුන භවඞ්ගං ඔතරති ඉදම්පි ආරම්මණදුබ්බලතාය එව හොති. අයං පන වාරො ‘දිට්ඨං විය මෙ, සුතං විය මෙ’තිආදීනි වදනකාලෙ ලබ්භති. අයම්පි දුතියො මොඝවාරො.

අපරස්ස කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ ආවට්ටිතෙ වීථිචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති, ජවනං ජවති. ජවනපරියොසානෙ පන තදාරම්මණස්ස වාරො. තස්මිං අනුප්පන්නෙයෙව භවඞ්ගං ඔතරති. තත්‍රායං උපමා – යථා හි නදියා ආවරණං බන්ධිත්වා මහාමාතිකාභිමුඛෙ උදකෙ කතෙ උදකං ගන්ත්වා උභොසු තීරෙසු කෙදාරෙ පූරෙත්වා අතිරෙකං කක්කටකමග්ගාදීහි පලායිත්වා පුන නදිංයෙව ඔතරති, එවමෙතං දට්ඨබ්බං. එත්ථ හි නදියං උදකප්පවත්තනකාලො විය භවඞ්ගවීථිප්පවත්තනකාලො . ආවරණබන්ධනකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගස්ස ආවට්ටනකාලො. මහාමාතිකාය උදකප්පවත්තනකාලො විය වීථිචිත්තප්පවත්ති. උභොසු තීරෙසු කෙදාරපූරණං විය ජවනං. කක්කටකමග්ගාදීහි පලායිත්වා පුන උදකස්ස නදීඔතරණං විය ජවනං ජවිත්වා තදාරම්මණෙ අනුප්පන්නෙයෙව පුන භවඞ්ගොතරණං. එවං භවඞ්ගං ඔතරණචිත්තානම්පි ගණනපථො නත්ථි. ඉදඤ්චාපි ආරම්මණදුබ්බලතාය එව හොති. අයං තතියො මොඝවාරො.

සචෙ පන බලවාරම්මණං ආපාථගතං හොති කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ ආවට්ටිතෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි උප්පජ්ජන්ති. ජවනට්ඨානෙ පන පඨමකාමාවචරකුසලචිත්තං ජවනං හුත්වා ඡසත්තවාරෙ ජවිත්වා තදාරම්මණස්ස වාරං දෙති. තදාරම්මණං පතිට්ඨහමානං තංසදිසමෙව මහාවිපාකචිත්තං පතිට්ඨාති. ඉදං ද්වෙ නාමානි ලභති – පටිසන්ධිචිත්තසදිසත්තා ‘මූලභවඞ්ග’න්ති ච, යං ජවනෙන ගහිතං ආරම්මණං තස්ස ගහිතත්තා ‘තදාරම්මණ’න්ති ච. ඉමස්මිං ඨානෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සම්පටිච්ඡනං සන්තීරණං තදාරම්මණන්ති චත්තාරි විපාකචිත්තානි ගණනූපගානි හොන්ති.

යදා පන දුතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං දුතියවිපාකචිත්තමෙව තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදඤ්ච ද්වෙ නාමානි ලභති . පටිසන්ධිචිත්තෙන අසදිසත්තා ‘ආගන්තුකභවඞ්ග’න්ති ච පුරිමනයෙනෙව ‘තදාරම්මණ’න්ති ච. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි චත්තාරි පඤ්ච හොන්ති.

යදා පන තතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං තතියවිපාකචිත්තං තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි වුත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඞ්ගං’‘තදාරම්මණ’න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලභති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි පඤ්ච ඡ හොන්ති.

යදා පන චතුත්ථකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං චතුත්ථවිපාකචිත්තං තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි වුත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඞ්ගං’‘තදාරම්මණ’න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලභති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි ඡ සත්ත හොන්ති.

යදා පන තස්මිං ද්වාරෙ ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණං’ ආපාථමාගච්ඡති, තත්‍රාපි වුත්තනයෙනෙව තයො මොඝවාරා ලබ්භන්ති. යස්මා පන ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තති තස්මා තත්ථ උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං. චතුන්නඤ්ච

උපෙක්ඛාසහගතමහාකුසලජවනානං පරියොසානෙ චත්තාරි උපෙක්ඛාසහගතමහාවිපාකචිත්තානෙව තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨහන්ති. තානිපි වුත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඞ්ගං’‘තදාරම්මණ’න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලභන්ති. ‘පිට්ඨිභවඞ්ගානී’තිපි වුච්චන්ති එව. ඉති ඉමානි පඤ්ච පුරිමෙහි සත්තහි සද්ධිං ද්වාදස හොන්ති. එවං චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතද්වාරාදීසු ද්වාදස ද්වාදසාති, සමසට්ඨි හොන්ති. එවං එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ සමසට්ඨි විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතඝානජිව්හාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති සොළස හොන්ති.

ඉමස්මිං ඨානෙ **අම්බොපමං** නාම ගණ්හිංසු – එකො කිර පුරිසො ඵලිතම්බරුක්ඛමූලෙ සසීසං පාරුපිත්වා නිපන්නො නිද්දායති. අථෙකං අම්බපක්කං වණ්ටතො මුච්චිත්වා තස්ස කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ඡමානං විය ‘ථ’න්ති භූමියං පති. සො තස්ස සද්දෙන පබුජ්ඣිත්වා උම්මීලෙත්වා ඔලොකෙසි. තතො හත්ථං පසාරෙත්වා ඵලං ගහෙත්වා මද්දිත්වා උපසිඞ්ඝිත්වා පරිභුඤ්ජි.

තත්ථ, තස්ස පුරිසස්ස අම්බරුක්ඛමූලෙ නිද්දායනකාලො විය භවඞ්ගසමඞ්ගිකාලො. අම්බපක්කස්ස වණ්ටතො මුච්චිත්වා කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ඡමානස්ස පතනකාලො විය ආරම්මණස්ස පසාදඝට්ටනකාලො. තෙන සද්දෙන පබුද්ධකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගස්ස ආවට්ටිතකාලො. උම්මීලෙත්වා ඔලොකිතකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස දස්සනකිච්චසාධනකාලො. හත්ථං පසාරෙත්වා ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පටිච්ඡිතකාලො. ගහෙත්වා මද්දිතකාලො විය විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. උපසිඞ්ඝිතකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වවත්ථාපිතකාලො . පරිභුත්තකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසං අනුභවිතකාලො. අයං උපමා කිං දීපෙති? ආරම්මණස්ස පසාදඝට්ටනමෙව කිච්චං. තෙන පසාදෙ ඝට්ටිතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගාවට්ටනමෙව, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස දස්සනමත්තකමෙව, විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණසම්පටිච්ඡනමත්තකමෙව, විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණසන්තීරණමත්තකමෙව, කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණවවත්ථාපනමත්තකමෙව කිච්චං. එකන්තෙන පන ආරම්මණරසං ජවනමෙව අනුභවතීති දීපෙති.

එත්ථ ච ‘ත්වං භවඞ්ගං නාම හොහි, ත්වං ආවජ්ජනං නාම, ත්වං දස්සනං නාම, ත්වං සම්පටිච්ඡනං නාම, ත්වං සන්තීරණං නාම, ත්වං වොට්ඨබ්බනං නාම, ත්වං ජවනං නාම, හොහී’ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථි.

ඉමස්මිං පන ඨානෙ **පඤ්චවිධං නියාමං** නාම ගණ්හිංසු – බීජනියාමං උතුනියාමං කම්මනියාමං ධම්මනියාමං චිත්තනියාමන්ති. තත්ථ කුලත්ථගච්ඡස්ස උත්තරග්ගභාවො, දක්ඛිණවල්ලියා දක්ඛිණතො රුක්ඛපරිහරණං, සූරියාවට්ටපුප්ඵානං සූරියාභිමුඛභාවො, මාලුවලතාය රුක්ඛාභිමුඛගමනමෙව, නාළිකෙරස්ස මත්ථකෙ ඡිද්දසබ්භාවොති තෙසං තෙසං බීජානං තංතංසදිසඵලදානං **බීජනියාමො** නාම. තස්මිං තස්මිං සමයෙ තෙසං තෙසං රුක්ඛානං එකප්පහාරෙනෙව පුප්ඵඵලපල්ලවග්ගහණං **උතුනියාමො** නාම. තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකදුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙති. දුහෙතුකකම්මං දුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙති, තිහෙතුකං න දෙතීති, එවං තස්ස තස්ස කම්මස්ස තංතංසදිසවිපාකදානමෙව **කම්මනියාමො** නාම.

අපරොපි කම්මසරික්ඛකවිපාකවසෙනෙව කම්මනියාමො හොති. තස්ස දීපනත්ථමිදං වත්ථුං කථෙන්ති – සම්මාසම්බුද්ධකාලෙ සාවත්ථියා ද්වාරගාමො ඣායි . තතො පජ්ජලිතං තිණකරළං උට්ඨහිත්වා ආකාසෙන ගච්ඡතො කාකස්ස ගීවාය පටිමුඤ්චි. සො විරවන්තො භූමියං පතිත්වා කාලමකාසි. මහාසමුද්දෙපි එකා නාවා නිච්චලා අට්ඨාසි. හෙට්ඨා කෙනචි නිරුද්ධභාවං අපස්සන්තා කාළකණ්ණිසලාකං විචාරෙසුං. සා නාවිකස්සෙව උපාසිකාය හත්ථෙ පති. තතො එකිස්සා කාරණා මා සබ්බෙ නස්සන්තු, උදකෙ නං ඛිපාමාති ආහංසු. නාවිකො ‘න සක්ඛිස්සාමි එතං උදකෙ උප්පිලවමානං පස්සිතු’න්ති වාලිකාඝටං ගීවායං බන්ධාපෙත්වා ඛිපාපෙසි. තඞ්ඛණඤ්ඤෙව නාවා ඛිත්තසරො විය පක්ඛන්දි. එකො භික්ඛු ලෙණෙ වසති. මහන්තං පබ්බතකූටං පතිත්වා ද්වාරං පිදහි. තං සත්තමෙ දිවසෙ සයමෙව අපගතං. සම්මාසම්බුද්ධස්ස ජෙතවනෙ නිසීදිත්වා ධම්මං කථෙන්තස්ස ඉමානි තීණි වත්ථූනි එකප්පහාරෙනෙව ආරොචෙසුං. සත්ථා ‘න එතං අඤ්ඤෙහි කතං, තෙහි කතකම්මමෙව ත’න්ති අතීතං ආහරිත්වා දස්සෙන්තො ආහ –

කාකො පුරිමත්තභාවෙ මනුස්සො හුත්වා එකං දුට්ඨගොණං දමෙතුං අසක්කොන්තො ගීවාය පලාලවෙණිං බන්ධිත්වා අග්ගිං අදාසි. ගොණො තෙනෙව මතො. ඉදානි තං කම්මං එතස්ස ආකාසෙන ගච්ඡතොපි න මුච්චිතුං අදාසි. සාපි ඉත්ථී පුරිමත්තභාවෙ එකා ඉත්ථීයෙව. එකො කුක්කුරො තාය පරිචිතො හුත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡන්තියා සද්ධිං ගච්ඡති, සද්ධිමෙවාගච්ඡති. මනුස්සා ‘නික්ඛන්තො ඉදානි අම්හාකං සුනඛලුද්දකො’ති උප්පණ්ඩෙන්ති. සා තෙන අට්ටීයමානා කුක්කුරං නිවාරෙතුං අසක්කොන්තී වාලිකාඝටං ගීවාය බන්ධිත්වා උදකෙ ඛිපි. තං කම්මං තස්සා සමුද්දමජ්ඣෙ මුච්චිතුං නාදාසි. සොපි භික්ඛු පුරිමත්තභාවෙ ගොපාලකො හුත්වා බිලං පවිට්ඨාය ගොධාය සාඛාභඞ්ගමුට්ඨියා ද්වාරං ථකෙසි. තතො සත්තමෙ දිවසෙ සයං ආගන්ත්වා විවරි. ගොධා කම්පමානා නික්ඛමි. කරුණාය තං න මාරෙසි. තං කම්මං තස්ස පබ්බතන්තරං පවිසිත්වා නිසින්නස්ස මුච්චිතුං නාදාසීති. ඉමානි තීණි වත්ථූනි සමොධානෙත්වා ඉමං ගාථමාහ –

“න අන්තලික්ඛෙ න සමුද්දමජ්ඣෙ,
න පබ්බතානං විවරං පවිස්ස;

න විජ්ජතෙ සො ජගතිප්පදෙසො,
යත්ථට්ඨිතො මුච්චෙය්‍ය පාපකම්මා''ති. (ධ. ප. 127);

අයම්පි කම්මනියාමොයෙව නාම. අඤ්ඤානිපි එවරූපානි වත්ථූනි කථෙතබ්බානි.

බොධිසත්තානං පන පටිසන්ධිග්ගහණෙ, මාතුකුච්ඡිතො නික්ඛමනෙ, අභිසම්බොධියං තථාගතස්ස ධම්මචක්කප්පවත්තනෙ, ආයුසඞ්ඛාරස්ස ඔස්සජ්ජනෙ, පරිනිබ්බානෙ ච දසසහස්සචක්කවාළකම්පනං **ධම්මනියාමො** නාම.

ආරම්මණෙන පන පසාදෙ ඝට්ටිතෙ 'ත්වං ආවජ්ජනං නාම හොහි…පෙ…. ත්වං ජවනං නාම හොහී'ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථි, අත්තනො අත්තනො පන ධම්මතාය එව ආරම්මණෙන පසාදස්ස ඝට්ටිතකාලතො පට්ඨාය කිරියමනොධාතුචිත්තං භවඞ්ගං ආවට්ටෙති, චක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොධාතු සම්පටිච්ඡනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණකිච්චං සාධෙති, කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනකිච්චං සාධෙති, ජවනං ආරම්මණරසං අනුභවතීති අයං **චිත්තනියාමො** නාම. අයං ඉධ අධිප්පෙතො.

සසඞ්ඛාරිකතිහෙතුකකුසලෙනාපි උපෙක්ඛාසහගතෙහි අසඞ්ඛාරිකසසඞ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙහිපි කම්මෙ ආයූහිතෙ තංසදිසවිපාකචිත්තෙහි ආදින්නාය පටිසන්ධියා එසෙව නයො. උපෙක්ඛාසහගතද්වයෙ පන පඨමං 'ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණවසෙන' පවත්තිං දස්සෙත්වා පච්ඡා 'ඉට්ඨාරම්මණවසෙන' දස්සෙතබ්බා.

එවම්පි එකෙකස්මිං ද්වාරෙ ද්වාදස ද්වාදස හුත්වා සමසට්ඨි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන සොළස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති.

ඉමස්මිං ඨානෙ **පඤ්චඋච්ඡුනාළියන්තොපමං** නාම ගණ්හිංසු. උච්ඡුපීළනසමයෙ කිර එකස්මා ගාමා එකාදස යන්තවාහා නික්ඛමිත්වා එකං උච්ඡුවාටං දිස්වා තස්ස පරිපක්කභාවං ඤත්වා උච්ඡුසාමිකං උපසඞ්කමිත්වා 'යන්තවාහා මය'න්ති ආරොචෙසුං. සො 'අහං තුම්හෙයෙව පරියෙසාමී'ති උච්ඡුසාලං තෙ ගහෙත්වා අගමාසි. තෙ තත්ථ නාළියන්තං සජ්ජෙත්වා 'මයං එකාදස ජනා, අපරම්පි එකං ලද්ධුං වට්ටති, වෙතනෙන ගණ්හථා'ති ආහංසු. උච්ඡුසාමිකො 'අහමෙව සහායො භවිස්සාමී'ති උච්ඡූනං සාලං පූරාපෙත්වා තෙසං සහායො අහොසි. තෙ අත්තනො අත්තනො කිච්චානි කත්වා, ඵාණිතපාචකෙන උච්ඡුරසෙ පක්කෙ, ගුළබන්ධකෙන බද්ධෙ, උච්ඡුසාමිකෙන තුලයිත්වා භාගෙසු දින්නෙසු, අත්තනො අත්තනො භාගං ආදාය උච්ඡුසාලං සාමිකස්ස පටිච්ඡාපෙත්වා, එතෙනෙව උපායෙන අපරාසුපි චතූසු සාලාසු කම්මං කත්වා පක්කමිංසු.

තත්ථ පඤ්ච යන්තසාලා විය පඤ්ච පසාදා දට්ඨබ්බා. පඤ්ච උච්ඡුවාටා විය පඤ්ච ආරම්මණානි. එකාදස විචරණකයන්තවාහා විය එකාදස විපාකචිත්තානි. පඤ්ච උච්ඡුසාලාසාමිනො විය පඤ්චවිඤ්ඤාණානි. පඨමකසාලායං සාමිකෙන සද්ධිං ද්වාදසන්නං ජනානං එකතොව හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්නං විපාකචිත්තානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා චක්ඛුද්වාරෙ රූපාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පටිච්ඡනකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසඞ්කන්තිඅකරණං. දුතිය තතිය චතුත්ථ පඤ්චමසාලාය ද්වාදසන්නං එකතො හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්නං විපාකචිත්තානං කායවිඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා කායද්වාරෙ ඵොට්ඨබ්බාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පටිච්ඡනකාලො විය කායවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසඞ්කන්තිඅකරණං වෙදිතබ්බං. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකා හොතීති වාරො කථිතො. යා පන තෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොති, සා පටිච්ඡන්නාව හුත්වා ගතා.

ඉදානි **දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකා පටිසන්ධි හොතීති** වාරො කථෙතබ්බො. දුහෙතුකෙන හි සොමනස්සසහගතඅසඞ්ඛාරිකචිත්තෙන කම්මෙ ආයූහිතෙ තංසදිසෙනෙව දුහෙතුකවිපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස වුත්තනයෙනෙව චක්ඛුද්වාරෙ 'ඉට්ඨාරම්මණෙ' ආපාථමාගතෙ තයො මොඝවාරා. දුහෙතුකසොමනස්සසහගතඅසඞ්ඛාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව මූලභවඞ්ගසඞ්ඛාතං තදාරම්මණං. සසඞ්ඛාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව ආගන්තුකභවඞ්ගසඞ්ඛාතං තදාරම්මණං. 'ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ' ද්වින්නං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අවසානෙ තාදිසානෙව ද්වෙ තදාරම්මණානි උප්පජ්ජන්ති. ඉධ එකෙකස්මිං ද්වාරෙ අට්ඨ අට්ඨ කත්වා සමචත්තාලීස චිත්තානි. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ අට්ඨ, සොතඝානජිව්හාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති ද්වාදස හොන්ති. එවං එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අම්බොපමපඤ්චනියාමකථා පාකතිකා එව. දුහෙතුකසෙසචිත්තත්තයසදිසවිපාකෙන ගහිතපටිසන්ධිකෙපි එසෙව නයො. යන්තවාහොපමාය පනෙත්ථ සත්ත යන්තවාහා. තෙහි තත්ථ යන්තෙ නාම සජ්ජිතෙ සාලාසාමිකං අට්ඨමං කත්වා වුත්තනයානුසාරෙන යොජනා වෙදිතබ්බා. එත්තාවතා දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කථිතො.

ඉදානි **අහෙතුකපටිසන්ධිකථා** හොති – චතුන්නඤ්හි දුහෙතුකකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයූහිතෙ කුසලවිපාකඋපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස පටිසන්ධි කම්මසදිසාති න

වත්තබ්බා. කම්මඤ්හි දුහෙතුකං පටිසන්ධි අහෙතුකා. තස්ස වුඩ්ඪිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්වාරෙ 'ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ' ආපාථමාගතෙ පුරිමනයෙනෙව තයො මොඝවාරා වෙදිතබ්බා. චතුන්නං පන දුහෙතුකකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරජවනස්ස පරියොසානෙ අහෙතුකචිත්තං තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨාති. තං 'මූලභවඞ්ගං''තදාරම්මණ'න්ති ද්වෙ නාමානි ලභති. එවමෙත්ථ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සම්පටිච්ඡනං උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං තදාරම්මණම්පි උපෙක්ඛාසහගතමෙවාති තෙසු එකං ගහෙත්වා ගණනූපගානි තීණෙව හොන්ති.

'ඉට්ඨාරම්මණෙ' පන සන්තීරණම්පි තදාරම්මණම්පි සොමනස්සසහගතමෙව. තෙසු එකං ගහෙත්වා පුරිමානි තීණි චත්තාරි හොන්ති. එවං පඤ්චසු ද්වාරෙසු චත්තාරි චත්තාරි කත්වා එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ වීසති විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්තීති වෙදිතබ්බානි. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ චත්තාරි සොතඝානජිව්හාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති අට්ඨ හොන්ති. ඉදං 'අහෙතුකට්ඨකං' නාම. ඉදං මනුස්සලොකෙන ගහිතං.

චතූසු පන අපායෙසු පවත්තෙ ලබ්භති. යදා හි මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරො නිරයෙ පදුමං මාපෙත්වා පදුමකණ්ණිකාය නිසින්නො නෙරයිකානං ධම්මකථං කථෙසි, තදා තෙසං ථෙරං පස්සන්තානං කුසලවිපාකං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. සද්දං සුණන්තානං සොතවිඤ්ඤාණං, චන්දනවනෙ දිවාවිහාරං නිසීදිත්වා ගතස්ස චීවරගන්ධඝායනකාලෙ ඝානවිඤ්ඤාණං, නිරයග්ගිං නිබ්බාපෙතුං දෙවං වස්සාපෙත්වා පානීයදානකාලෙ ජිව්හාවිඤ්ඤාණං, මන්දමන්දවාතසමුට්ඨාපනකාලෙ කායවිඤ්ඤාණන්ති එවං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි පඤ්ච , එකං සම්පටිච්ඡනං, ද්වෙ සන්තීරණානීති අහෙතුකට්ඨකං ලබ්භති . නාගසුපණ්ණවෙමානිකපෙතානම්පි අකුසලෙන පටිසන්ධි හොති. පවත්තෙ කුසලං විපච්චති. තථා චක්කවත්තිනො මඞ්ගලහත්ථිඅස්සාදීනං. අයං තාව 'ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙසු' කුසලජවනවසෙන කථාමග්ගො.

'ඉට්ඨාරම්මණෙ' පන චතූසු සොමනස්සසහගතාකුසලචිත්තෙසු ජවිතෙසු කුසලවිපාකං සොමනස්සසහගතාහෙතුකචිත්තං තදාරම්මණං හොති. 'ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ' චතූසු උපෙක්ඛාසහගතලොභසම්පයුත්තෙසු ජවිතෙසු කුසලවිපාකං උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකචිත්තං තදාරම්මණං හොති. යං පන 'ජවනෙන තදාරම්මණං නියමෙතබ්බ'න්ති වුත්තං තං කුසලං සන්ධාය වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. දොමනස්සසහගතජවනානන්තරං තදාරම්මණං උප්පජ්ජමානං කිං උප්පජ්ජතීති? අකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුචිත්තං උප්පජ්ජති.

ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතීති? ආවජ්ජනඤ්චෙව වොට්ඨබ්බනඤ්ච. ආවජ්ජනෙන හි යොනිසො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන යොනිසො වවත්ථාපිතෙ ජවනං අකුසලං භවිස්සතීති අට්ඨානමෙතං. ආවජ්ජනෙන අයොනිසො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන අයොනිසො වවත්ථාපිතෙ ජවනං කුසලං භවිස්සතීතිපි අට්ඨානමෙතං. උභයෙන පන යොනිසො ආවට්ටිතෙ වවත්ථාපිතෙ ච ජවනං කුසලං හොති, අයොනිසො අකුසලන්ති වෙදිතබ්බං.

'ඉට්ඨාරම්මණෙ' පන කඞ්ඛතො උද්ධතස්ස ච තදාරම්මණං කිං හොතීති? ඉට්ඨාරම්මණස්මිං කඞ්ඛතු වා මා වා, උද්ධතො වා හොතු මා වා, කුසලවිපාකාහෙතුකසොමනස්සචිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති, 'ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ' 'කුසලවිපාකාහෙතුකඋපෙක්ඛාසහගත'න්ති, අයං පනෙත්ථ සඞ්ඛෙපතො අත්ථදීපනො මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදො නාම. සොමනස්සසහගතස්මිඤ්හි ජවනෙ ජවිතෙ පඤ්ච තදාරම්මණානි ගවෙසිතබ්බානීති. උපෙක්ඛාසහගතස්මිං ජවනෙ ජවිතෙ ඡ ගවෙසිතබ්බානීති.

අථ යදා සොමනස්සසහගතපටිසන්ධිකස්ස පවත්තෙ ඣානං නිබ්බත්තෙත්වා පමාදෙන පරිහීනජ්ඣානස්ස 'පණීතධම්මො මෙ නට්ඨො'ති පච්චවෙක්ඛතො විප්පටිසාරවසෙන දොමනස්සං උප්පජ්ජති, තදා කිං උප්පජ්ජති? 'සොමනස්සානන්තරඤ්හි දොමනස්සං දොමනස්සානන්තරඤ්ච සොමනස්සං' පට්ඨානෙ පටිසිද්ධං. මහග්ගතධම්මං ආරබ්භ ජවනෙ ජවිතෙ තදාරම්මණම්පි තත්ථෙව පටිසිද්ධන්ති? කුසලවිපාකා වා අකුසලවිපාකා වා උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උප්පජ්ජති , කිමස්සා ආවජ්ජනන්ති? 'භවඞ්ගාවජ්ජනානං විය නත්ථස්සා ආවජ්ජනකිච්ච'න්ති. 'එතානි තාව අත්තනො නින්නත්තා ච චිණ්ණත්තා ච සමුදාචාරත්තා ච උප්පජ්ජන්තු, අයං කථං උප්පජ්ජතී'ති? 'යථා නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං, නිරොධා වුට්ඨහන්තස්ස ඵලසමාපත්තිචිත්තං, අරියමග්ගචිත්තං, මග්ගානන්තරානි ඵලචිත්තානි, එවං අසන්තෙපි ආවජ්ජනෙ, නින්නචිණ්ණසමුදාචාරභාවෙන උප්පජ්ජති. විනා හි ආවජ්ජනෙන චිත්තං උප්පජ්ජති, ආරම්මණෙන පන විනා නුප්පජ්ජතී'ති. 'අථ කිමස්සාරම්මණ'න්ති? 'රූපාදීසු පරිත්තධම්මෙසු අඤ්ඤතරං. එතෙසු හි යදෙව තස්මිං සමයෙ ආපාථමාගතං හොති, තං ආරබ්භ එතං චිත්තං උප්පජ්ජතී'ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි සබ්බෙසම්පි එතෙසං චිත්තානං පාකටභාවත්ථං අයං පකිණ්ණකනයො වුත්තො –

සුත්තං දොවාරිකො ච, ගාමිල්ලො අම්බො කොලියකෙන ච;
ජච්චන්ධො පීඨසප්පී ච, විසයග්ගාහො ච උපනිස්සයමත්ථසොති.

තත්ථ **‘සුත්ත’**න්ති, එකො පන්ථමක්කටකො පඤ්චසු දිසාසු සුත්තං පසාරෙත්වා ජාලං කත්වා මජ්ඣෙ නිපජ්ජති. පඨමදිසාය පසාරිතසුත්තෙ පාණකෙන වා පටඞ්ගෙන වා මක්ඛිකාය වා පහටෙ නිපන්නට්ඨානතො චලිත්වා නික්ඛමිත්වා සුත්තානුසාරෙන ගන්ත්වා තස්ස යූසං පිවිත්වා පුනආගන්ත්වා තත්ථෙව නිපජ්ජති. දුතියදිසාදීසු පහටකාලෙපි එවමෙව කරොති.

තත්ථ පඤ්චසු දිසාසු පසාරිතසුත්තං විය පඤ්චපසාදා. මජ්ඣෙ නිපන්නමක්කටකො විය චිත්තං. පාණකාදීහි සුත්තඝට්ටනකාලො විය ආරම්මණෙන පසාදස්ස ඝට්ටිතකාලො. මජ්ඣෙ නිපන්නමක්කටකස්ස චලනං විය පසාදඝට්ටනකං ආරම්මණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගස්ස ආවට්ටිතකාලො. සුත්තානුසාරෙන ගමනකාලො විය වීථිචිත්තප්පවත්ති. සීසෙ විජ්ඣිත්වා යූසපිවනං විය ජවනස්ස ආරම්මණෙ ජවිතකාලො. පුනආගන්ත්වා මජ්ඣෙ නිපජ්ජනං විය චිත්තස්ස හදයවත්ථුමෙව නිස්සාය පවත්තනං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්මණෙන පසාදෙ ඝට්ටිතෙ පසාදවත්ථුකචිත්තතො හදයරූපවත්ථුකචිත්තං පඨමතරං උප්පජ්ජතීති දීපෙති. එකෙකං ආරම්මණං ද්වීසු ද්වීසු ද්වාරෙසු ආපාථමාගච්ඡතීතිපි.

‘දොවාරිකො’ති , එකො රාජා සයනගතො නිද්දායති. තස්ස පරිචාරකො පාදෙ පරිමජ්ජන්තො නිසීදි. බධිරදොවාරිකො ද්වාරෙ ඨිතො. තයො පටිහාරා පටිපාටියා ඨිතා. අථෙකො පච්චන්තවාසී මනුස්සො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරං ආකොටෙසි. බධිරදොවාරිකො සද්දං න සුණාති. පාදපරිමජ්ජකො සඤ්ඤං අදාසි. තාය සඤ්ඤාය ද්වාරං විවරිත්වා පස්සි. පඨමපටිහාරො පණ්ණාකාරං ගහෙත්වා දුතියස්ස අදාසි, දුතියො තතියස්ස, තතියො රඤ්ඤො. රාජා පරිභුඤ්ජි.

තත්ථ සො රාජා විය ජවනං දට්ඨබ්බං. පාදපරිමජ්ජකො විය ආවජ්ජනං. බධිරදොවාරිකො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තයො පටිහාරා විය සම්පටිච්ඡනාදීනි තීණි වීථිචිත්තානි. පච්චන්තවාසිනො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරාකොටනං විය ආරම්මණස්ස පසාදඝට්ටනං. පාදපරිමජ්ජකෙන සඤ්ඤාය දින්නකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගස්ස ආවට්ටිතකාලො. තෙන දින්නසඤ්ඤාය බධිරදොවාරිකස්ස ද්වාරවිවරණකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණෙ දස්සනකිච්චසාධනකාලො. පඨමපටිහාරෙන පණ්ණාකාරස්ස ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පටිච්ඡිතකාලො. පඨමෙන දුතියස්ස දින්නකාලො විය විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. දුතියෙන තතියස්ස දින්නකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වවත්ථාපිතකාලො. තතියෙන රඤ්ඤො දින්නකාලො විය වොට්ඨබ්බනෙන ජවනස්ස නියාදිතකාලො. රඤ්ඤො පරිභොගකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසානුභවනකාලො.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්මණස්ස පසාදඝට්ටමත්තනමෙව කිච්චං, කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගාවට්ටනමත්තමෙව, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං දස්සනසම්පටිච්ඡනසන්තීරණවවත්ථාපනමත්තානෙව කිච්චානි. එකන්තෙන පන ජවනමෙව ආරම්මණරසං අනුභොතීති දීපෙති.

‘ගාමිල්ලො’ති , සම්බහුලා ගාමදාරකා අන්තරවීථියං පංසුකීළං කීළන්ති. තත්ථෙකස්ස හත්ථෙ කහාපණො පටිහඤ්ඤි. සො ‘මය්හං හත්ථෙ පටිහතං, කිං නු ඛො එත’න්ති ආහ. අථෙකො ‘පණ්ඩරං එත’න්ති ආහ. අපරො සහ පංසුනා ගාළ්හං ගණ්හි. අඤ්ඤො ‘පුථුලං චතුරස්සං එත’න්ති ආහ. අපරො ‘කහාපණො එසො’ති ආහ. අථ නං ආහරිත්වා මාතු අදාසි. සා කම්මෙ උපනෙසි.

තත්ථ සම්බහුලානං දාරකානං අන්තරවීථියං කීළන්තානං නිසින්නකාලො විය භවඞ්ගචිත්තප්පවත්ති දට්ඨබ්බා. කහාපණස්ස හත්ථෙ පටිහතකාලො විය ආරම්මණෙන පසාදස්ස ඝට්ටිතකාලො. ‘කිං නු ඛො එත’න්ති වුත්තකාලො විය තං ආරම්මණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගස්ස ආවට්ටිතකාලො. ‘පණ්ඩරං එත’න්ති වුත්තකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන දස්සනකිච්චස්ස සාධිතකාලො. සහ පංසුනා ගාළ්හං ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පටිච්ඡිතකාලො. ‘පුථුලං චතුරස්සං එත’න්ති වුත්තකාලො විය විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. ‘එසො කහාපණො’ති වුත්තකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වවත්ථාපිතකාලො. මාතරා කම්මෙ උපනීතකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසානුභවනං වෙදිතබ්බං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? කිරියමනොධාතු අදිස්වාව භවඞ්ගං ආවට්ටෙති, විපාකමනොධාතු අදිස්වාව සම්පටිච්ඡති, විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාව සන්තීරෙති, කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාව වවත්ථාපෙති, ජවනං අදිස්වාව ආරම්මණරසං අනුභොති. එකන්තෙන පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණමෙව දස්සනකිච්චං සාධෙතීති දීපෙති.

‘අම්බො කොලියකෙන චා’ති, ඉදං හෙට්ඨා වුත්තං අම්බොපමඤ්ච උච්ඡුසාලාසාමිකොපමඤ්ච සන්ධාය වුත්තං.

‘ජච්චන්ධො පීඨසප්පී චා’ති, උභොපි කිර තෙ නගරද්වාරෙ සාලායං නිසීදිංසු. තත්ථ පීඨසප්පී ආහ – ‘භො අන්ධක, කස්මා ත්වං ඉධ සුස්සමානො විචරසි, අසුකො පදෙසො සුභික්ඛො බහ්වන්නපානො, කිං තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං න වට්ටතී’ති? ‘මය්හං තාව තයා ආචික්ඛිතං, තුය්හං පන තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං කිං න වට්ටතී’ති? ‘මය්හං ගන්තුං පාදා නත්ථී’ති. ‘මය්හම්පි පස්සිතුං චක්ඛූනි නත්ථී’ති. ‘යදි එවං, තව පාදා හොන්තු, මම

චක්ඛූනී'ති උභොපි 'සාධූ'ති සම්පටිච්ඡිත්වා ජච්චන්ධො පීඨසප්පිං ඛන්ධං ආරොපෙසි. සො තස්ස ඛන්ධෙ නිසීදිත්වා වාමහත්ථෙනස්ස සීසං පරික්ඛිපිත්වා දක්ඛිණහත්ථෙන 'ඉමස්මිං ඨානෙ මූලං ආවරිත්වා ඨිතං, ඉමස්මිං පාසාණො, වාමං මුඤ්ච දක්ඛිණං ගණ්හ, දක්ඛිණං මුඤ්ච වාමං ගණ්හා'ති මග්ගං නියමෙත්වා ආචික්ඛති. එවං ජච්චන්ධස්ස පාදා පීඨසප්පිස්ස චක්ඛූනීති උභොපි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිංසු.

තත්ථ ජච්චන්ධො විය රූපකායො, පීඨසප්පී විය අරූපකායො. පීඨසප්පිනා විනා ජච්චන්ධස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාභිසඞ්ඛාරස්ස අනිබ්බත්තිතකාලො විය රූපස්ස අරූපෙන විනා ආදානගහණචොපනං පාපෙතුං අසමත්ථතා. ජච්චන්ධෙන විනා පීඨසප්පිස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාභිසඞ්ඛාරස්ස අප්පවත්තනං විය පඤ්චවොකාරෙ රූපං, විනා අරූපස්ස අප්පවත්ති. ද්වින්නම්පි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතකාලො විය රූපාරූපධම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤයොගෙන සබ්බකිච්චෙසු පවත්තිසම්භාවොති. අයං පඤ්හො පඤ්චවොකාරභවවසෙන කථිතො.

'විසයග්ගාහො' චාති, චක්ඛු රූපවිසයං ගණ්හාති. සොතාදීනි සද්දාදිවිසයෙ.

'උපනිස්සයමත්ථසො'ති, 'උපනිස්සයතො' ච 'අත්ථතො' ච. තත්ථ අසම්භින්නත්තා චක්ඛුස්ස, ආපාථගතත්තා රූපානං, ආලොකසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ මතස්සාපි චක්ඛු සම්භින්නං හොති. ජීවතො නිරුද්ධම්පි, පිත්තෙන වා සෙම්හෙන වා රුහිරෙන වා පලිබුද්ධම්පි, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයො භවිතුං අසක්කොන්තං 'සම්භින්නං' නාම හොති. සක්කොන්තං අසම්භින්නං නාම. සොතාදීසුපි එසෙව නයො. චක්ඛුස්මිං පන අසම්භින්නෙපි බහිද්ධා රූපාරම්මණෙ ආපාථං අනාගච්ඡන්තෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජති. තස්මිං පන ආපාථං ආගච්ඡන්තෙපි ආලොකසන්නිස්සයෙ අසති නුප්පජ්ජති. තස්මිං සන්තෙපි කිරියමනොධාතුයා භවඞ්ගෙ අනාවට්ටිතෙ නුප්පජ්ජති. ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජති. එවං උප්පජ්ජමානං සම්පයුත්තධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පජ්ජති. ඉති ඉමෙ චත්තාරො පච්චයෙ ලභිත්වා උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං (ම. නි. 1.306 ඨොකං විසදිසං).

අසම්භින්නත්තා සොතස්ස, ආපාථගතත්තා සද්දානං, ආකාසසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති සොතවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ 'ආකාසසන්නිස්සිත'න්ති ආකාසසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. න හි පිහිතකණ්ණච්ඡිද්දස්ස සොතවිඤ්ඤාණං පවත්තති. සෙසං පුරිමනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තං පන වක්ඛාම.

අසම්භින්නත්තා ඝානස්ස, ආපාථගතත්තා ගන්ධානං, වායොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ඝානවිඤ්ඤාණං , සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ 'වායොසන්නිස්සිත'න්ති ඝානබිලං වායුම්හි පවිසන්තෙයෙව උප්පජ්ජති, තස්මිං අසති නුප්පජ්ජතීති අත්ථො.

අසම්භින්නත්තා ජිව්හාය, ආපාථගතත්තා රසානං, ආපොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ජිව්හාවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ 'ආපොසන්නිස්සිත'න්ති ජිව්හාතෙමනං ආපං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. සුක්ඛජිව්හානඤ්හි සුක්ඛඛාදනීයෙ ජිව්හාය ඨපිතෙපි ජිව්හාවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජතෙව.

අසම්භින්නත්තා කායස්ස, ආපාථගතත්තා ඵොට්ඨබ්බානං, පථවිසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති කායවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ 'පථවිසන්නිස්සිත'න්ති කායපසාදපච්චයං පථවිසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. කායද්වාරස්මිඤ්හි බහිද්ධාමහාභූතාරම්මණං අජ්ඣත්තිකං කායපසාදං ඝට්ටෙත්වා පසාදපච්චයෙසු මහාභූතෙසු පටිහඤ්ඤති.

අසම්භින්නත්තා මනස්ස, ආපාථගතත්තා ධම්මානං, වත්ථුසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතූහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ 'මනො'ති භවඞ්ගචිත්තං. තං නිරුද්ධම්පි, ආවජ්ජනචිත්තස්ස පච්චයො භවිතුං අසමත්ථං මන්දථාමගතමෙව පවත්තමානම්පි, සම්භින්නං නාම හොති. ආවජ්ජනස්ස පන පච්චයො භවිතුං සමත්ථං අසම්භින්නං නාම. 'ආපාථගතත්තා ධම්මාන'න්ති ධම්මාරම්මණෙ ආපාථගතෙ. 'වත්ථුසන්නිස්සිත'න්ති හදයවත්ථුසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. අයම්පි පඤ්හො පඤ්චවොකාරභවං සන්ධාය කථිතො. 'මනසිකාරහෙතුක'න්ති කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා භවඞ්ගෙ ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජතීති අත්ථො. අයං තාව 'උපනිස්සයමත්ථසො'ති එත්ථ උපනිස්සයවණ්ණනා.

'අත්ථතො' පන චක්ඛු දස්සනත්ථං, සොතං සවනත්ථං, ඝානං ඝායනත්ථං, ජිව්හා සායනත්ථා, කායො ඵුසනත්ථො , මනො විජානනත්ථො. තත්ථ දස්සනං අත්ථො අස්ස. තඤ්හි තෙන නිප්ඵාදෙතබ්බන්ති දස්සනත්ථං. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. එත්තාවතා **තිපිටකචූළනාගත්ථෙරවාදෙ සොළසකමග්ගො** නිට්ඨිතො, සද්ධිං ද්වාදසකමග්ගෙන චෙව අහෙතුකට්ඨකෙන චාති.

ඉදානි **මොරවාපීවාසීමහාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගකථා** හොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්හඋස්සදකිත්තනහෙතුකිත්තනානි පාකතිකානෙව. අයං පන ථෙරො අසඞ්ඛාරිකසසඞ්ඛාරිකෙසු දොසං දිස්වා 'අසඞ්ඛාරිකං අසඞ්ඛාරිකමෙව විපාකං දෙති, නො සසඞ්ඛාරිකං; සසඞ්ඛාරිකම්පි සසඞ්ඛාරිකමෙව නො

අසඞ්ඛාරික’න්ති ආහ. ජවනෙන චෙස චිත්තනියාමං න කථෙති. ආරම්මණෙන පන වෙදනානියාමං කථෙති. තෙනස්ස විපාකුද්ධාරෙ ද්වාදසකමග්ගො නාම ජාතො. දසකමග්ගොපි, අහෙතුකට්ඨකම්පි එත්ථෙව පවිට්ඨං.

තත්‍රායං නයො – සොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකචිත්තෙන හි කම්මෙ ආයූහිතෙ තාදිසෙනෙව විපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස වුඩ්ඪිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්වාරෙ ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාථගතෙ හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තයො මොඝවාරා හොන්ති. තස්ස කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො චත්තාරි, කිරියතො පඤ්චාති ඉමෙසං තෙරසන්නං චිත්තානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ තදාරම්මණං පතිට්ඨහමානං සොමනස්සසහගතඅසඞ්ඛාරිකතිහෙතුකචිත්තම්පි දුහෙතුකචිත්තම්පි පතිට්ඨාති. එවමස්ස චක්ඛුද්වාරෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තීණි, තදාරම්මණානි ද්වෙති, පඤ්ච ගණනූපගචිත්තානි හොන්ති.

ආරම්මණෙන පන වෙදනං පරිවත්තෙත්වා කුසලතො චතුන්නං, අකුසලතො චතුන්නං, කිරියතො චතුන්නන්ති, ද්වාදසන්නං උපෙක්ඛාසහගතචිත්තානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතාවසානෙ උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකවිපාකම්පි දුහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකවිපාකම්පි තදාරම්මණං හුත්වා උප්පජ්ජති. එවමස්ස චක්ඛුද්වාරෙ උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉමානි ද්වෙ තදාරම්මණානීති, තීණි ගණනූපගචිත්තානි හොන්ති. තානි පුරිමෙහි පඤ්චහි සද්ධිං අට්ඨ. සොතද්වාරාදීසුපි අට්ඨ අට්ඨාති එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ සමචත්තාලීස චිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ අට්ඨ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරීති, ද්වාදස හොන්ති. තත්ථ ‘මූලභවඞ්ගතා’‘ආගන්තුකභවඞ්ගතා’‘අම්බොපමනියාමකථා’ ච වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා.

සොමනස්සසහගතතිහෙතුකසසඞ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයූහිතෙපි උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකසසඞ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයූහිතෙපි එසෙව නයො. තත්ථ යන්තොපමාපි එත්ථ පාකතිකා එව. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන තිහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කථිතො. තිහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො පන පටිච්ඡන්නො හුත්වා ගතො.

ඉදානි දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධිකථා හොති. සොමනස්සසහගතදුහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකචිත්තෙන හි කම්මෙ ආයූහිතෙ තාදිසෙනෙව විපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස වුඩ්ඪිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්වාරෙ ඉට්ඨාරම්මණෙ ආපාථගතෙ හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තයො මොඝවාරා හොන්ති. දුහෙතුකස්ස පන **ජවනකිරියා** නත්ථි. තස්මා කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො චත්තාරීති ඉමෙසං අට්ඨන්නං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ දුහෙතුකමෙව සොමනස්සසහගතඅසඞ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තීණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, චත්තාරි ගණනූපගචිත්තානි හොන්ති. ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ’ පන කුසලතො උපෙක්ඛාසහගතානං චතුන්නං, අකුසලතො චතුන්නන්ති, අට්ඨන්නං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ දුහෙතුකමෙව උපෙක්ඛාසහගතං අසඞ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, ද්වෙ ගණනූපගචිත්තානි හොන්ති. තානි පුරිමෙහි චතූහි සද්ධිං ඡ. සොතද්වාරාදීසුපි ඡ ඡාති එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ සමතිංස චිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ඡ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරීති දස හොන්ති. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා ඉධ න ලබ්භතීති වුත්තං.

සොමනස්සසහගතදුහෙතුකසසඞ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයූහිතෙපි උපෙක්ඛාසහගතදුහෙතුකඅසඞ්ඛාරිකසසඞ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයූහිතෙපි එසෙව නයො. එත්තාවතා දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කථිතො.

අහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො පන එවං වෙදිතබ්බො – කුසලතො චතූහි ඤාණවිප්පයුත්තෙහි කම්මෙ ආයූහිතෙ, කුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා උපෙක්ඛාසහගතාය පටිසන්ධියා ගහිතාය, කම්මසදිසා පටිසන්ධීති න වත්තබ්බා. ඉතො පට්ඨාය හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව කථෙත්වා ඉට්ඨෙපි ඉට්ඨමජ්ඣත්තෙපි චිත්තප්පවත්ති වෙදිතබ්බා. ඉමස්ස හි ථෙරස්ස වාදෙ පිණ්ඩජවනං ජවති. සෙසා ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතීතිආදිකථා සබ්බා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. එත්තාවතා මොරවාපිවාසීමහාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගො නිට්ඨිතො සද්ධිං දසකමග්ගෙන චෙව අහෙතුකට්ඨකෙන ච.

ඉදානි **මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ දසකමග්ගකථා** හොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්හඋස්සදකිත්තනානි පාකතිකානෙව. හෙතුකිත්තනෙ පන අයං විසෙසො. තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකම්පි දුහෙතුකවිපාකම්පි අහෙතුකවිපාකම්පි දෙති. දුහෙතුකකම්මං තිහෙතුකමෙව න දෙති, ඉතරං දෙති. තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකාව හොති; දුහෙතුකාහෙතුකා න හොති. දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකාහෙතුකා හොති, තිහෙතුකා න හොති. අසඞ්ඛාරිකකම්මං විපාකං අසඞ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො සසඞ්ඛාරිකං. සසඞ්ඛාරිකම්පි සසඞ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො අසඞ්ඛාරිකං. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතබ්බා. ජවනං පිණ්ඩජවනමෙව ජවති. ආදිතො පට්ඨාය චිත්තානි කථෙතබ්බානි.

තත්‍රායං කථා – එකො පඨමකුසලචිත්තෙන කම්මං ආයූහති, පඨමවිපාකචිත්තෙනෙව පටිසන්ධිං ගණ්හාති. අයං කම්මසදිසා පටිසන්ධි. තස්ස වුඩ්ඪිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්වාරෙ ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාථගතෙ වුත්තනයෙනෙව තයො මොඝවාරා හොන්ති. අථස්ස හෙට්ඨා වුත්තානං තෙරසන්නං සොමනස්සසහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන

ජවිතපරියොසානෙ පඨමවිපාකචිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති. තං ‘මූලභවඞ්ගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලභති. එවමස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තීණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, චත්තාරි ගණනූපගචිත්තානි හොන්ති. ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ’ හෙට්ඨා වුත්තානංයෙව ද්වාදසන්නං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ උපෙක්ඛාසහගතං තිහෙතුකං අසඞ්ඛාරිකචිත්තං තදාරම්මණතාය පවත්තති. තං ‘ආගන්තුකභවඞ්ගං’‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලභති. එවමස්ස උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති ද්වෙ ගණනූපගචිත්තානි. තානි පුරිමෙහි චතූහි සද්ධිං ඡ හොන්ති. එවං එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයූහිතෙ පඤ්චසු ද්වාරෙසු සමතිංස චිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ඡ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරීති දස හොන්ති. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකායෙව.

දුතියතතියචතුත්ථකුසලචිත්තෙහි කම්මෙ ආයූහිතෙපි එත්තකානෙව විපාකචිත්තානි හොන්ති. චතූහි උපෙක්ඛාසහගතචිත්තෙහි ආයූහිතෙපි එසෙව නයො. ඉධ පන පඨමං ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණං දස්සෙතබ්බං. පච්ඡා ඉට්ඨාරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතබ්බා. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා න ලබ්භති. ‘කුසලතො පන චතුන්නං ඤාණවිප්පයුත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයූහිතෙ’ති ඉතො පට්ඨාය සබ්බං චිත්ථාරෙත්වා අහෙතුකට්ඨකං කථෙතබ්බං. එත්තාවතා මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ දසකමග්ගො නිට්ඨිතො හොති, සද්ධිං අහෙතුකට්ඨකෙනාති.

ඉමෙසං පන තිණ්ණං ථෙරානං කතරස්ස වාදො ගහෙතබ්බොති? න කස්සචි එකංසෙන. සබ්බෙසං පන වාදෙසු යුත්තං ගහෙතබ්බං. පඨමවාදස්මිඤ්හි සසඞ්ඛාරාසඞ්ඛාරවිධානං පච්චයභෙදතො අධිප්පෙතං. තෙනෙත්ථ , අසඞ්ඛාරිකකුසලස්ස දුබ්බලපච්චයෙහි උප්පන්නං සසඞ්ඛාරිකවිපාකං, සසඞ්ඛාරිකකුසලස්ස බලවපච්චයෙහි උප්පන්නං අසඞ්ඛාරිකවිපාකඤ්ච ගහෙත්වා, ලබ්භමානානිපි කිරියජවනානි පහාය, කුසලජවනෙන තදාරම්මණං ආරම්මණෙන ච වෙදනං නියාමෙත්වා, සෙක්ඛපුථුජ්ජනවසෙන සොළසකමග්ගො කථිතො. යං පනෙත්ථ අකුසලජවනාවසානෙ අහෙතුකවිපාකමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං, තං ඉතරෙසු න දස්සිතමෙව. තස්මා තං තත්ථ තෙසු වුත්තං සහෙතුකවිපාකඤ්ච, එත්ථාපි සබ්බමිදං ලබ්භතෙව. තත්‍රායං නයො – යදා හි කුසලජවනානං අන්තරන්තරා අකුසලං ජවති, තදා කුසලාවසානෙ ආචිණ්ණසදිසමෙව, අකුසලාවසානෙ සහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. යදා නිරන්තරං අකුසලමෙව තදා අහෙතුකං. එවං තාව පඨමවාදෙ යුත්තං ගහෙතබ්බං.

දුතියවාදෙ පන කුසලතො සසඞ්ඛාරාසඞ්ඛාරවිධානං අධිප්පෙතං. තෙනෙත්ථ අසඞ්ඛාරිකකුසලස්ස අසඞ්ඛාරිකමෙව විපාකං, සසඞ්ඛාරිකකුසලස්ස ච සසඞ්ඛාරිකමෙව ගහෙත්වා, ජවනෙන තදාරම්මණනියාමං අකත්වා, සබ්බෙසම්පි සෙක්ඛාසෙක්ඛපුථුජ්ජනානං උප්පත්තිරහෝ පිණ්ඩජවනවසෙනෙව ද්වාදසකමග්ගො කථිතො. තිහෙතුකජවනාවසානෙ පනෙත්ථ තිහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. දුහෙතුකජවනාවසානෙ දුහෙතුකං, අහෙතුකජවනාවසානෙ අහෙතුකං භාජෙත්වා පන න වුත්තං. එවං දුතියවාදෙ යුත්තං ගහෙතබ්බං.

තතියවාදෙපි කුසලතොව අසඞ්ඛාරසසඞ්ඛාරවිධානං අධිප්පෙතං. ‘තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකම්පි දුහෙතුකවිපාකම්පි අහෙතුකවිපාකම්පි දෙතී’ති පන වචනතො අසඞ්ඛාරිකතිහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස අසඞ්ඛාරිකදුහෙතුකෙනපි තදාරම්මණෙන භවිතබ්බං. තං අදස්සෙත්වා හෙතුසදිසමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං. තං පුරිමාය හෙතුකිත්තනලද්ධියා න යුජ්ජති. කෙවලං දසකමග්ගවිභාවනත්ථමෙව වුත්තං. ඉතරම්පි පන ලබ්භතෙව. එවං තතියවාදෙපි යුත්තං ගහෙතබ්බං. අයඤ්ච සබ්බාපි පටිසන්ධිජනකස්සෙව කම්මස්ස විපාකං සන්ධාය තදාරම්මණකථා. ‘සහෙතුකං භවඞ්ගං අහෙතුකස්ස භවඞ්ගස්ස අනන්තරපච්චයෙන පච්චයො’ති (පට්ඨා. 3.1.102) වචනතො පන නානාකම්මෙන අහෙතුකපටිසන්ධිකස්සාපි සහෙතුකවිපාකං තදාරම්මණං උප්පජ්ජති. තස්ස උප්පත්තිවිධානං මහාපකරණෙ ආවි භවිස්සතීති.

කාමාවචරකුසලවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා

499. ඉදානි රූපාවචරාදිවිපාකං දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ යස්මා කාමාවචරවිපාකං අත්තනො කුසලෙන සදිසම්පි හොති, අසදිසම්පි, තස්මා න තං කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකං පන යථා හත්ථිඅස්සපබ්බතාදීනං ඡායා හත්ථිආදිසදිසාව හොන්ති, තථා අත්තනො කුසලසදිසමෙව හොතීති කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. කාමාවචරකම්මඤ්ච යදා කදාචි විපාකං දෙති, රූපාවචරාරූපාවචරං පන අනන්තරායෙන, දුතියස්මිංයෙව අත්තභාවෙ, විපාකං දෙතීතිපි කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. සෙසං කුසලෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයං පන විසෙසො – පටිපදාදිභෙදො ච හීනපණීතමජ්ඣිමභාවො ච එතෙසු ඣානාගමනතො වෙදිතබ්බො. ඡන්දාදීනං පන අඤ්ඤතරං ධුරං කත්වා අනුප්පාදනීයත්තා නිරධිපතිකානෙව එතානීති.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරවිපාකකථා

505. ලොකුත්තරවිපාකම්පි කුසලසදිසත්තා කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. යස්මා පන තෙභූමකකුසලං චුතිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටං ආචිනාති වඩ්ඪෙති, තස්මා තත්ථ **කතත්තා උපචිතත්තා**ති වුත්තං. ලොකුත්තරං පන තෙන ආචිතම්පි අපචිනාති, සයම්පි චුතිපටිසන්ධිවසෙන න ආචිනාති, තෙනෙත්ථ ‘කතත්තා උපචිතත්තා’ති අවත්වා **කතත්තා භාවිතත්තා**ති වුත්තං.

සුඤ්ඤතන්තිආදීසු ‘මග්ගො’ තාව ‘ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තීහි කාරණෙහි නාමං ලභතී’ති, ඉදං හෙට්ඨා කුසලාධිකාරෙ විත්ථාරිතං. තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලභති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලභති, ආගමනතොව ලභති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුවිධං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති.

තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, ඵලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරන්ති, ඉදම්පි හෙට්ඨා වුත්තමෙව. තෙසු ඉදං ඵලස්ස ආගතට්ඨානං, තස්මා ඉධ මග්ගාගමනං ධුරන්ති වෙදිතබ්බං. සො පනෙස මග්ගො ආගමනතො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං ලභිත්වා සගුණතො ච ආරම්මණතො ච ‘අනිමිත්තො’‘අප්පණිහිතො’තිපි වුච්චති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස තීණි නාමානි දෙති. කථං? අයඤ්හි සුද්ධාගමනවසෙනෙව ලද්ධනාමො ‘සුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅප්පණිහිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණිහිත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානි පන තීණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලචිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබ්භන්ති, නො අපරභාගෙ වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියා. අපරභාගෙ පන අනිච්චතාදීහි තීහි විපස්සනාහි විපස්සිතුං සක්කොති. අථස්ස වුට්ඨිතවුට්ඨිතවිපස්සනාවසෙන අනිමිත්තඅප්පණිහිතසුඤ්ඤතසඞ්ඛාතානි තීණි ඵලානි උප්පජ්ජන්ති. තෙසං තානෙව සඞ්ඛාරාරම්මණානි. අනිච්චානුපස්සනාදීනි ඤාණානි අනුලොමඤාණානි නාම හොන්ති.

යො චායං සුඤ්ඤතමග්ගෙ වුත්තො. අප්පණිහිතමග්ගෙපි එසෙව නයො. අයම්පි හි සුද්ධාගමනවසෙන ලද්ධනාමො ‘අප්පණිහිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණිහිත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණිහිතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණිහිතසුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ ඨත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානිපි තීණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලචිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබ්භන්ති, න අපරභාගෙ වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියාති. එවං ඉමස්මිං විපාකනිද්දෙසෙ කුසලචිත්තෙහි තිගුණානි විපාකචිත්තානි වෙදිතබ්බානි.

යථා පන තෙභූමකකුසලානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති, න එවං ලොකුත්තරකුසලානි. කස්මා? තෙභූමකකුසලානඤ්හි අඤ්ඤො ආයූහනකාලො අඤ්ඤො විපච්චනකාලො. තෙන තානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති. ලොකුත්තරානි පන තාය සද්ධාය, තස්මිං වීරියෙ, තාය සතියා, තස්මිං සමාධිම්හි, තාය පඤ්ඤාය අවූපසන්තාය , අපණ්ණකං අවිරද්ධං මග්ගානන්තරමෙව විපාකං පටිලභන්ති, තෙන අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං සක්කොන්ති.

යථා හි පරිත්තකස්ස අග්ගිනො ගතට්ඨානෙ අග්ගිස්මිං නිබ්බුතමත්තෙයෙව උණ්හාකාරො නිබ්බායිත්වා කිඤ්චි න හොති, මහන්තං පන ආදිත්තං අග්ගික්ඛන්ධං නිබ්බාපෙත්වා ගොමයපරිභණ්ඩෙ කතෙපි උණ්හාකාරො අවූපසන්තොව හොති, එවමෙව තෙභූමකකුසලෙ අඤ්ඤො කම්මක්ඛණො අඤ්ඤො විපාකක්ඛණො පරිත්තඅග්ගිට්ඨානෙ උණ්හභාවනිබ්බුතකාලො විය හොති. තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොති. ලොකුත්තරෙ පන තාය සද්ධාය…පෙ…. තාය පඤ්ඤාය අවූපසන්තාය, මග්ගානන්තරමෙව ඵලං උප්පජ්ජති, තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතීති වෙදිතබ්බං. තෙනාහු පොරාණා – ‘විපාකෙ අධිපති නත්ථි ඨපෙත්වා ලොකුත්තර’න්ති.

555. චතුත්ථඵලනිද්දෙසෙ **අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රිය**න්ති අඤ්ඤාතාවිනො චතූසු සච්චෙසු නිට්ඨිතඤාණකිච්චස්ස ඉන්ද්‍රියං, අඤ්ඤාතාවීනං වා චතූසු සච්චෙසු නිට්ඨිතකිච්චානං චත්තාරි සච්චානි ඤත්වා පටිවිජ්ඣිත්වා ඨිතානං ධම්මානං අබ්භන්තරෙ ඉන්දට්ඨසාධනෙන ඉන්ද්‍රියං. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස **අඤ්ඤාතාවීන**න්ති ආජානිත්වා ඨිතානං. **ධම්මාන**න්ති සම්පයුත්තධම්මානං අබ්භන්තරෙ. **අඤ්ඤා**ති ආජානනා, **පඤ්ඤා පජානනා**තිආදීනි වුත්තත්ථානෙව. **මග්ගඞ්ගං මග්ගපරියාපන්න**න්ති ඵලමග්ගස්ස අඞ්ගං, ඵලමග්ගෙ ච පරියාපන්නන්ති අත්ථො.

අපිචෙත්ථ ඉදං පකිණ්ණකං – එකං ඉන්ද්‍රියං එකං ඨානං ගච්ඡති, එකං ඡ ඨානානි ගච්ඡති, එකං එකං ඨානං ගච්ඡති. එකඤ්හි ‘අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියං’ එකං ඨානං ගච්ඡති සොතාපත්තිමග්ගං. එකං ‘අඤ්ඤින්ද්‍රියං’ හෙට්ඨා තීණි ඵලානි, උපරි තයො මග්ගෙති ඡ ඨානානි ගච්ඡති. එකං ‘අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියං’ එකං ඨානං ගච්ඡති අරහත්තඵලං. සබ්බෙසුපි මග්ගඵලෙසු අත්ථතො අට්ඨ අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානීති චතුසට්ඨි ලොකුත්තරින්ද්‍රියානි කථිතානි. පාළිතො පන නව නව කත්වා ද්වාසත්තති හොන්ති. මග්ගෙ මග්ගඞ්ගන්ති වුත්තං. ඵලෙපි මග්ගඞ්ගං. මග්ගෙ බොජ්ඣඞ්ගොති වුත්තො ඵලෙපි බොජ්ඣඞ්ගො. මග්ගක්ඛණෙ ආරති විරතීති වුත්තා ඵලක්ඛණෙපි ආරති විරතීති. තත්ථ මග්ගො මග්ගභාවෙනෙව මග්ගො, ඵලං පන මග්ගං උපාදාය මග්ගො නාම; ඵලඞ්ගං ඵලපරියාපන්නන්ති

වත්ථුම්පි වට්ටති. මග්ගෙ බුජ්ඣනකස්ස අඞ්ගොති සම්බොජ්ඣඞ්ගො, ඵලෙ බුද්ධස්ස අඞ්ගොති සම්බොජ්ඣඞ්ගො. මග්ගෙ ආරමණවිරමණවසෙනෙව ආරති විරති. ඵලෙ පන ආරතිවිරතිවසෙනාති.

ලොකුත්තරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

අකුසලවිපාකකථා

556. ඉතො පරානි අකුසලවිපාකානි – පඤ්ච චක්ඛුසොතඝානජිව්හාකායවිඤ්ඤාණානි, එකා මනොධාතු, එකා මනොවිඤ්ඤාණධාතූති ඉමානි සත්ත චිත්තානි – පාළිතො ච අත්ථතො ච හෙට්ඨා වුත්තෙහි තාදිසෙහෙව කුසලවිපාකචිත්තෙහි සදිසානි.

කෙවලඤ්හි තානි කුසලකම්මපච්චයානි ඉමානි අකුසලකම්මපච්චයානි. තානි ච ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තෙසු ආරම්මණෙසු වත්තන්ති, ඉමානි අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣත්තෙසු. තත්ථ ච සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං, ඉධ දුක්ඛසහගතං . තත්ථ ච උපෙක්ඛාසහගතා මනොවිඤ්ඤාණධාතු මනුස්සෙසු ජච්චන්ධාදීනං පටිසන්ධිං ආදිං කත්වා පඤ්චසු ඨානෙසු විපච්චති. ඉධ පන එකාදසවිධෙනාපි අකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයූහිතෙ කම්මකම්මනිමිත්තගතිනිමිත්තෙසු අඤ්ඤතරං ආරම්මණං කත්වා චතූසු අපායෙසු පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති; දුතියවාරතො පට්ඨාය යාවතායුකං භවඞ්ගං හුත්වා, අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණාය පඤ්චවිඤ්ඤාණවීථියා සන්තීරණං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වාති, එවං පඤ්චසු එව ඨානෙසු විපච්චතීති.

අකුසලවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

කිරියාබ්‍යාකතවණ්ණනා

මනොධාතුචිත්තං

566. ඉදානි කිරියාබ්‍යාකතං භාජෙත්වා දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ **කිරියා**ති කරණමත්තං. සබ්බෙසුයෙව හි කිරියචිත්තෙසු යං ජවනභාවං අප්පත්තං තං වාතපුප්ඵං විය. යං ජවනභාවප්පත්තං තං ඡින්නමූලකරුක්ඛපුප්ඵං විය අඵලං හොති, තංතං කිච්චසාධනවසෙන පවත්තත්තා පන කරණමත්තමෙව හොති. තස්මා කිරියාති වුත්තං. **නෙවකුසලානාකුසලා**තිආදීසු කුසලමූලසඞ්ඛාතස්ස කුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවකුසලා’; අකුසලමූලසඞ්ඛාතස්ස අකුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවඅකුසලා’; යොනිසොමනසිකාරඅයොනිසොමනසිකාරසඞ්ඛාතානම්පි කුසලාකුසලපච්චයානං අභාවා **‘නෙවකුසලානාකුසලා’**. කුසලාකුසලසඞ්ඛාතස්ස ජනකහෙතුනො අභාවා **නෙවකම්මවිපාකා**.

ඉධාපි චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ පවත්තිට්ඨිතිමත්තමෙව ලබ්භති. ද්වෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො මනොධාතුයො, තිස්සො මනොවිඤ්ඤාණධාතුයො, විචිකිච්ඡාසහගතන්ති ඉමෙසු සත්තරසසු චිත්තෙසු දුබ්බලත්තා සණ්ඨිති අවට්ඨිතිආදීනි න ලබ්භන්ති. සෙසං සබ්බං විපාකමනොධාතුනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං, අඤ්ඤත්‍ර උප්පත්තිට්ඨානා. තඤ්හි චිත්තං පඤ්චවිඤ්ඤාණානන්තරං උප්පජ්ජති. ඉදං පන පඤ්චද්වාරෙ වළඤ්ජනකප්පවත්තිකාලෙ සබ්බෙසං පුරෙ උප්පජ්ජති. කථං? චක්ඛුද්වාරෙ තාව ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තඅනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣත්තෙසු රූපාරම්මණෙසු යෙන කෙනචි පසාදෙ ඝට්ටිතෙ තං ආරම්මණං ගහෙත්වා ආවජ්ජනවසෙන පුරෙචාරිකං හුත්වා භවඞ්ගං ආවට්ටයමානං උප්පජ්ජති. සොතද්වාරාදීසුපි එසෙව නයොති.

කිරියමනොධාතුචිත්තං නිට්ඨිතං.

කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුචිත්තානි

568. **මනොවිඤ්ඤාණධාතු උප්පන්නා හොති…පෙ…. සොමනස්සසහගතා**ති, ඉදං චිත්තං අඤ්ඤෙසං අසාධාරණං. ඛීණාසවස්සෙව පාටිපුග්ගලිකං. ඡසු ද්වාරෙසු ලබ්භති. චක්ඛුද්වාරෙ හි පධානසාරුප්පං ඨානං දිස්වා ඛීණාසවො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. සොතද්වාරෙ භණ්ඩභාජනීයට්ඨානං පත්වා මහාසද්දං කත්වා ලුද්ධලුද්ධෙසු ගණ්හන්තෙසු ‘එවරූපා නාම මෙ ලොලුප්පතණ්හා පහීනා’ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. ඝානද්වාරෙ ගන්ධෙහි වා පුප්ඵෙහි වා චෙතියං පූජෙන්තො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. ජිව්හාද්වාරෙ රසසම්පන්නං පිණ්ඩපාතං ලද්ධා භාජෙත්වා පරිභුඤ්ජන්තො ‘සාරණීයධම්මො වත මෙ පූරිතො’ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. කායද්වාරෙ අභිසමාචාරිකවත්තං කරොන්තො ‘කායද්වාරෙ මෙ වත්තං පූරිත’න්ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. එවං තාව පඤ්චද්වාරෙ ලබ්භති.

මනොද්වාරෙ පන අතීතානාගතමාරබ්භ උප්පජ්ජති. ජොතිපාලමාණව(ම. නි. 2.282 ආදයො) මඝදෙවරාජ(ම. නි. 2.308 ආදයො) කණ්හතාපසාදිකාලස්මිඤ්හි (ජා. 1.10.11 ආදයො) කතං කාරණං ආවජ්ජෙත්වා තථාගතො සිතං

පාත්වාකාසි. තං පන පුබ්බෙනිවාසඤාණසබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණානං කිච්චං. තෙසං පන ද්වින්නං ඤාණානං චිණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං හාසයමානං උප්පජ්ජති. අනාගතෙ 'තන්තිස්සරො මුදිඞ්ගස්සරො පච්චෙකබුද්ධො භවිස්සතී'ති සිතං පාත්වාකාසි. තම්පි අනාගතංසඤාණසබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණානං කිච්චං. තෙසං පන ද්වින්න ඤාණානං චිණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං හාසයමානං උප්පජ්ජති.

නිද්දෙසවාරෙ පනස්ස සෙසඅහෙතුකචිත්තෙහි බලවතරතාය චිත්තෙකග්ගතා සමාධිබලං පාපෙත්වා ඨපිතා. වීරියම්පි වීරියබලං පාපෙත්වා. උද්දෙසවාරෙ පන 'සමාධිබලං හොති වීරියබලං හොතී'ති අනාගතත්තා පරිපුණ්ණෙන බලට්ඨෙනෙතං ද්වයං බලං නාම න හොති. යස්මා පන 'නෙව කුසලං නාකුසලං' තස්මා බලන්ති වත්වාන ඨපිතං. යස්මා ච න නිප්පරියායෙන බලං, තස්මා සඞ්ගහවාරෙපි 'ද්වෙ බලානි හොන්තී'ති න වුත්තං. සෙසං සබ්බං සොමනස්සසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

574. **උපෙක්ඛාසහගතාති** ඉදං චිත්තං තීසු භවෙසු සබ්බෙසං සචිත්තකසත්තානං සාධාරණං, න කස්සචි සචිත්තකස්ස නුප්පජ්ජති නාම. උප්පජ්ජමානං පන පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනං හොති, මනොද්වාරෙ ආවජ්ජනං. ඡ අසාධාරණඤාණානිපි ඉමිනා ගහිතාරම්මණමෙව ගණ්හන්ති. මහාගජං නාමෙතං චිත්තං; ඉමස්ස අනාරම්මණං නාම නත්ථි. 'අසබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණගතිකං නාම කතම'න්ති වුත්තෙ 'ඉද'න්ති වත්තබ්බං. සෙසමෙත්ථ පුරිමචිත්තෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්හි තත්ථ සප්පීතිකත්තා නවඞ්ගිකො සඞ්ඛාරක්ඛන්ධො විභත්තො. ඉධ නිප්පීතිකත්තා අට්ඨඞ්ගිකො.

ඉදානි යානි කුසලතො අට්ඨ මහාචිත්තානෙව ඛීණාසවස්ස උප්පජ්ජනතාය කිරියානි ජාතානි, තස්මා තානි කුසලනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

ඉධ ඨත්වා හසනකචිත්තානි සමොධානෙතබ්බානි. කති පනෙතානි හොන්තීති? වුච්චතෙ තෙරස. පුථුජ්ජනා හි කුසලතො චතූහි සොමනස්සසහගතෙහි, අකුසලතො චතූහීති, අට්ඨහි චිත්තෙහි හසන්ති. සෙක්ඛා කුසලතො චතූහි සොමනස්සසහගතෙහි, අකුසලතො ද්වීහි දිට්ඨිගතවිප්පයුත්තෙහි සොමනස්සසහගතෙහීති, ඡහි චිත්තෙහි හසන්ති. ඛීණාසවා කිරියතො පඤ්චහි සොමනස්සසහගතෙහි හසන්තීති.

රූපාවචරාරූපාවචරකිරියං

577. රූපාවචරාරූපාවචරකිරියනිද්දෙසෙසු **දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරන්ති** දිට්ඨධම්මෙ, ඉමස්මිංයෙව අත්තභාවෙ, සුඛවිහාරමත්තං. තත්ථ ඛීණාසවස්ස පුථුජ්ජනකාලෙ නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති යාව න නං සමාපජ්ජති තාව කුසලාව සමාපන්නකාලෙ කිරියා හොති. ඛීණාසවකාලෙ පනස්ස නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති කිරියාව හොති. සෙසං සබ්බං තංසදිසත්තා කුසලනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඞ්ගහඅට්ඨකථාය

චිත්තුප්පාදකණ්ඩකථා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං පන නෙව තාව නිට්ඨිතන්ති.

චිත්තුප්පාදකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

2. රූපකණ්ඩො

උද්දෙසවණ්ණනා

ඉදානි රූපකණ්ඩං භාජෙත්වා දස්සෙතුං පුන **කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතා**තිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කිඤ්චාපි හෙට්ඨා චිත්තුප්පාදකණ්ඩෙ විපාකාබ්‍යාකතඤ්චෙව කිරියාබ්‍යාකතඤ්ච නිස්සෙසං කත්වා භාජිතං, රූපාබ්‍යාකතනිබ්බානාබ්‍යාකතානි පන අකථිතානි, තානි කථෙතුං චතුබ්බිධම්පි අබ්‍යාකතං සමොධානෙත්වා දස්සෙන්තො **කුසලාකුසලානං ධම්මානං විපාකා**තිආදිමාහ. තත්ථ **කුසලාකුසලාන**න්ති චතුභූමකකුසලානඤ්චෙව අකුසලානඤ්ච. එවං තාව විපාකාබ්‍යාකතං කුසලවිපාකාකුසලවිපාකවසෙන ද්වීහි පදෙහි පරියාදියිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං සබ්බම්පි කාමාවචරං වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා අඤ්ඤතරං, තස්මා **'කාමාවචරා'**තිආදිනා නයෙන තදෙව විපාකාබ්‍යාකතං භූමන්තරවසෙන පරියාදියිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං වෙදනාක්ඛන්ධොපි හොති…පෙ.… විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොපි, තස්මා පුන සම්පයුත්තචතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදියිත්වා දස්සිතං.

එවං විපාකාබ්‍යාකතං කුසලාකුසලවසෙන භූමන්තරවසෙන සම්පයුත්තක්ඛන්ධවසෙනාති තීහි නයෙහි පරියාදාය දස්සෙත්වා, පුන කිරියාබ්‍යාකතං දස්සෙන්තො **යෙ ච ධම්මා කිරියා**තිආදිමාහ. තත්ථ 'කාමාවචරා රූපාවචරා අරූපාවචරා වෙදනාක්ඛන්ධො…පෙ.… විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො'ති වත්තබ්බං භවෙය්‍ය. හෙට්ඨා පන ගහිතමෙවාති නයං දස්සෙත්වා නිස්සජ්ජිතං. ඉදානි අවිභත්තං දස්සෙන්තො **සබ්බඤ්ච රූපං අසඞ්ඛතා ච ධාතූ**ති ආහ. තත්ථ **'සබ්බඤ්ච රූප'**න්ති පදෙන පඤ්චවීසති රූපානි ඡන්නවුතිරූපකොට්ඨාසා නිප්පදෙසතො ගහිතානි වෙදිතබ්බා. **'අසඞ්ඛතා ච ධාතූ'**ති පදෙන නිබ්බානං නිප්පදෙසතො ගහිතන්ති. එත්තාවතා **'අබ්‍යාකතා ධම්මා'**ති පදං නිට්ඨිතං හොති.

584. **තත්ථ කතමං සබ්බං රූපන්ති** ඉදං කස්මා ගහිතං? හෙට්ඨා රූපාබ්‍යාකතං සඞ්ඛෙපෙන කථිතං. ඉදානි තං එකකදුකතිකචතුක්ක…පෙ.… එකාදසකවසෙන විත්ථාරතො භාජෙත්වා දස්සෙතුං ඉදං ගහිතං. තස්සත්ථො – යං වුත්තං 'සබ්බඤ්ච රූපං, අසඞ්ඛතා ච ධාතූ'ති, තස්මිං පදද්වයෙ 'කතමං සබ්බං රූපං නාම'? ඉදානි තං දස්සෙන්තො **චත්තාරො ච මහාභූතා**තිආදිමාහ . තත්ථ **චත්තාරො**ති ගණනපරිච්ඡෙදො. තෙන තෙසං ඌනාධිකභාවං නිවාරෙති. 'ච'-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. තෙන න කෙවලං 'චත්තාරො මහාභූතාව' රූපං, අඤ්ඤම්පි අත්ථීති 'උපාදාරූපං' සම්පිණ්ඩෙති.

මහාභූතාති එත්ථ මහන්තපාතුභාවාදීහි කාරණෙහි මහාභූතතා වෙදිතබ්බා. එතානි හි මහන්තපාතුභාවතො, මහාභූතසාමඤ්ඤතො, මහාපරිහාරතො, මහාවිකාරතො, මහන්තභූතත්තා චාති ඉමෙහි කාරණෙහි මහාභූතානීති වුච්චන්ති. තත්ථ **'මහන්තපාතුභාවතො'**ති, එතානි හි අනුපාදින්නකසන්තානෙපි උපාදින්නකසන්තානෙපි මහන්තානි පාතුභූතානි. තෙසං අනුපාදින්නකසන්තානෙ එවං මහන්තපාතුභාවතා වෙදිතබ්බා – එකඤ්හි චක්කවාළං ආයාමතො ච විත්ථාරතො ච යොජනානං ද්වාදස සතසහස්සානි තීණි සහස්සානි චත්තාරි සතානි පඤ්ඤාසඤ්ච යොජනානි. පරික්ඛෙපතො –

සබ්බං සතසහස්සානි, ඡත්තිංස පරිමණ්ඩලං;
දස චෙව සහස්සානි, අඩ්ඪුඩ්ඪානි සතානි ච. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

තත්ථ –

දුවෙ සතසහස්සානි, චත්තාරි නහුතානි ච;
එත්තකං බහලත්තෙන, සඞ්ඛාතායං වසුන්ධරා. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

තස්සායෙව සන්ධාරකං –

චත්තාරි සතසහස්සානි, අට්ඨෙව නහුතානි ච;
එත්තකං බහලත්තෙන, ජලං වාතෙ පතිට්ඨිතං.

තස්සාපි සන්ධාරකො –

නවසතසහස්සානි, මාලුතො නභමුග්ගතො;
සට්ඨි චෙව සහස්සානි, එසා ලොකස්ස සණ්ඨිති.

එවං සණ්ඨිතෙ චෙත්ථ යොජනානං –

චතුරාසීතිසහස්සානි, අජ්ඣොගාළ්හො මහණ්ණවෙ;

අච්චුග්ගතො තාවදෙව, සිනෙරු පබ්බතුත්තමො.

තතො උපඩ්ඪුපඩ්ඪෙන, පමාණෙන යථාක්කමං;
අජ්ඣොගාළ්හුග්ගතා දිබ්බා, නානාරතනචිත්තිතා.

යුගන්ධරො ඊසධරො, කරවීකො සුදස්සනො;
නෙමින්ධරො විනතකො, අස්සකණ්ණො ගිරි බ්‍රහා.

එතෙ සත්ත මහාසෙලා, සිනෙරුස්ස සමන්තතො;
මහාරාජානමාවාසා දෙවයක්ඛනිසෙවිතා.

යොජනානං සතානුච්චො, හිමවා පඤ්ච පබ්බතො;
යොජනානං සහස්සානි, තීණි ආයතවිත්ථතො;
චතුරාසීතිසහස්සෙහි, කූටෙහි පටිමණ්ඩිතො.

තිපඤ්චයොජනක්ඛන්ධපරික්ඛෙපා නගව්හයා;
පඤ්ඤාසයොජනක්ඛන්ධසාඛායාමා සමන්තතො.

සතයොජනවිත්ථිණ්ණා , තාවදෙව ච උග්ගතා;
ජම්බූ යස්සානුභාවෙන, ජම්බුදීපො පකාසිතො. (පාරා. අට්ඨ. 1.1; විසුද්ධි. 1.137);

යඤ්චෙතං ජම්බුයා පමාණං තදෙව අසුරානං චිත්තපාටලියා, ගරුළානං සිම්බලිරුක්ඛස්ස, අපරගොයානෙ කදම්බරුක්ඛස්ස, උත්තරකුරුම්හි කප්පරුක්ඛස්ස, පුබ්බවිදෙහෙ සිරීසස්ස, තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකස්සාති. තෙනාහු පොරාණා –

පාටලී සිම්බලී ජම්බූ, දෙවානං පාරිච්ඡත්තකො;
කදම්බො කප්පරුක්ඛො ච, සිරීසෙන භවති සත්තමන්ති.

ද්වෙඅසීතිසහස්සානි, අජ්ඣොගාළ්හො මහණ්ණවෙ;
උඅච්චුග්ගතො තාවදෙව, චක්කවාළසිලුච්චයො;
පරික්ඛිපිත්වා තං සබ්බං, ලොකධාතුමයං ඨිතොති.

උපාදින්නකසන්තානෙපි මච්ඡකච්ඡපදෙවදානවාදිසරීරවසෙන මහන්තානෙව පාතුභූතානි. වුත්තඤ්හෙතං භගවතා – ‘‘සන්ති, භික්ඛවෙ, මහාසමුද්දෙ යොජනසතිකාපි අත්තභාවාති’’ආදි.

‘මහාභූතසාමඤ්ඤතො’ති එතානි හි යථා මායාකාරො අමණිංයෙව උදකං මණිං කත්වා දස්සෙති, අසුවණ්ණංයෙව ලෙඩ්ඩුං සුවණ්ණං කත්වා දස්සෙති, යථා ච සයං නෙව යක්ඛො න පක්ඛී සමානො යක්ඛභාවම්පි පක්ඛිභාවම්පි දස්සෙති, එවමෙව සයං අනීලානෙව හුත්වා නීලං උපාදාරූපං දස්සෙන්ති, අපීතානි… අලොහිතානි… අනොදාතානෙව හුත්වා ඔදාතං උපාදාරූපං දස්සෙන්තීති මායාකාරමහාභූතසාමඤ්ඤතො මහාභූතානි. යථා ච යක්ඛාදීනි මහාභූතානි යං ගණ්හන්ති නෙව තෙසං තස්ස අන්තො න බහියානං උපලබ්භති, න ච තං නිස්සාය න තිට්ඨන්ති, එවමෙව එතානිපි නෙව අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අන්තො න බහි ඨිතානි හුත්වා උපලබ්භන්ති, න ච අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සාය න තිට්ඨන්තීති. අචින්තෙය්‍යට්ඨානතාය යක්ඛාදිමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි මහාභූතානි.

යථා ච යක්ඛිනීසඞ්ඛාතානි මහාභූතානි මනාපෙහි වණ්ණසණ්ඨානවික්ඛෙපෙහි අත්තනො භයානකභාවං පටිච්ඡාදෙත්වා සත්තෙ වඤ්චෙන්ති, එවමෙව එතානිපි ඉත්ථිපුරිසසරීරාදීසු මනාපෙන ඡවිවණ්ණෙන, මනාපෙන අඞ්ගපච්චඞ්ගසණ්ඨානෙන, මනාපෙන ච හත්ථපාදඞ්ගුලිභමුකවික්ඛෙපෙන අත්තනො කක්ඛළතාදිභෙදං සරසලක්ඛණං පටිච්ඡාදෙත්වා බාලජනං වඤ්චෙන්ති, අත්තනො සභාවං දට්ඨුං න දෙන්ති. ඉති වඤ්චකට්ඨෙන යක්ඛිනීමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි මහාභූතානි.

‘මහාපරිහාරතො’ති මහන්තෙහි පච්චයෙහි පරිහරිතබ්බතො. එතානි හි දිවසෙ දිවසෙ උපනෙතබ්බත්තා මහන්තෙහි ඝාසච්ඡාදනාදීහි භූතානි පවත්තානීති මහාභූතානි. මහාපරිහාරානි වා භූතානීති මහාභූතානි.

‘මහාවිකාරතො’ති භූතානං මහාවිකාරතො. එතානි හි උපාදිණ්ණානිපි අනුපාදිණ්ණානිපි මහාවිකාරානි හොන්ති. තත්ථ අනුපාදිණ්ණානං කප්පවුට්ඨානෙ විකාරමහත්තං පාකටං හොති, උපාදිණ්ණානං ධාතුක්ඛොභකාලෙ. තථා හි –

භූමිතො වුට්ඨිතා යාව, බ්‍රහ්මලොකා විධාවති;
අච්චි අච්චිමතො ලොකෙ, දය්හමානම්හි තෙජසා.

කොටිසතසහස්සෙකං, චක්කවාළං විලීයති;
කුපිතෙන යදා ලොකො, සලිලෙන විනස්සති.

කොටිසතසහස්සෙකං , චක්කවාළං විකීරති;
වායොධාතුප්පකොපෙන, යදා ලොකො විනස්සති.

පත්ථද්ධො භවති කායො, දට්ඨො කට්ඨමුඛෙන වා;
පථවීධාතුප්පකොපෙන, හොති කට්ඨමුඛෙව සො.

පූතියො භවති කායො, දට්ඨො පූතිමුඛෙන වා;
ආපොධාතුප්පකොපෙන, හොති පූතිමුඛෙව සො.

සන්තත්තො භවති කායො, දට්ඨො අග්ගිමුඛෙන වා;
තෙජොධාතුප්පකොපෙන, හොති අග්ගිමුඛෙව සො.

සඤ්ඡින්නො භවති කායො, දට්ඨො සත්ථමුඛෙන වා;
වායොධාතුප්පකොපෙන, හොති සත්ථමුඛෙව සො. (සං. නි. අට්ඨ. 3.4.238);

ඉති මහාවිකාරානි භූතානීති මහාභූතානි.

'මහන්තභූතත්තා වා'ති එතානි හි මහන්තානි මහතා වායාමෙන පරිග්ගහෙතබ්බත්තා, භූතානි විජ්ජමානත්තාති, මහන්තභූතත්තා ච මහාභූතානි. එවං මහන්තපාතුභාවාදීහි කාරණෙහි මහාභූතානි.

චතුන්නඤ්ච මහාභූතානං උපාදාය රූපන්ති උපයොගත්ථෙ සාමිවචනං. චත්තාරි මහාභූතානි උපාදාය, නිස්සාය, අමුඤ්චිත්වා පවත්තරූපන්ති අත්ථො. **ඉදං වුච්චති සබ්බං රූපන්ති** ඉදං චත්තාරි මහාභූතානි, පදපටිපාටියා නිද්දිට්ඨානි තෙවීසති උපාදාරූපානීති, සත්තවීසතිප්පභෙදං සබ්බං රූපං නාම.

එකවිධරූපසඞ්ගහො

ඉදානි තං විත්ථාරතො දස්සෙතුං එකවිධාදීහි එකාදසහි සඞ්ගහෙහි මාතිකං ඨපෙන්තො **සබ්බං රූපං න හෙතු**තිආදිමාහ.

තත්ථ **'සබ්බං රූප'**න්ති ඉදං පදං 'සබ්බං රූපං න හෙතු' 'සබ්බං රූපං අහෙතුක'න්ති එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජෙතබ්බං. සබ්බානෙව චෙතානි 'න හෙතූ'තිආදීනි තෙචත්තාලීසපදානි උද්දිට්ඨානි. තෙසු පටිපාටියා චත්තාලීසපදානි මාතිකතො ගහෙත්වා ඨපිතානි, අවසානෙ තීණි මාතිකාමුත්තකානීති. එවං තාව පඨමෙ සඞ්ගහෙ පාළිවවත්ථානමෙව වෙදිතබ්බං. තථා දුතියසඞ්ගහාදීසු.

දුවිධරූපසඞ්ගහො

තත්‍රායං නයො – දුතියසඞ්ගහෙ තාව සතං චත්තාරො ච දුකා. තත්ථ **අත්ථි රූපං උපාදා, අත්ථි රූපං නොඋපාදා**තිආදයො ආදිම්හි චුද්දස දුකා අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධාභාවතො පකිණ්ණකදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස වත්ථූ**තිආදයො පඤ්චවීසති දුකා වත්ථුඅවත්ථුඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා වත්ථුදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස ආරම්මණ**න්තිආදයො පඤ්චවීසති ආරම්මණානාරම්මණඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා ආරම්මණදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං චක්ඛායතනන්ති** ආදයො දස ආයතනානායතනඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා ආයතනදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං චක්ඛුධාතූ**තිආදයො දස ධාතුඅධාතුඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා ධාතුදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං චක්ඛුන්ද්‍රිය**න්තිආදයො අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානින්ද්‍රියඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා ඉන්ද්‍රියදුකා නාම. තතො **අත්ථි රූපං කායවිඤ්ඤත්තී**තිආදයො ද්වාදස සුඛුමාසුඛුමරූපඋපපරික්ඛණවසෙන පවත්තත්තා සුඛුමරූපදුකා නාමාති. ඉදං දුතියසඞ්ගහෙ පාළිවවත්ථානං.

තිවිධරූපසඞ්ගහො

585. තතියසඞ්ගහෙ සතං තීණි ච තිකානි. තත්ථ දුතියසඞ්ගහෙ වුත්තෙසු චුද්දසසු පකිණ්ණකදුකෙසු එකං අජ්ඣත්තිකදුකං සෙසෙහි තෙරසහි යොජෙත්වා යං තං රූපං අජ්ඣත්තිකං තං උපාදා; යං තං රූපං බාහිරං තං අත්ථි උපාදා , අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන ඨපිතා තෙරස පකිණ්ණකතිකා නාම. තතො තමෙව දුකං සෙසදුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා යං තං රූපං බාහිරං තං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස න වත්ථු, යං තං රූපං අජ්ඣත්තිකං තං අත්ථි

චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස වත්ථු, අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස න වත්ථූතිආදිනා නයෙන සෙසතිකා ඨපිතා. තෙසං නාමඤ්ච ගණනා ච තෙසංයෙව වත්ථුදුකාදීනං වසෙන වෙදිතබ්බාති. ඉදං තතියසඞ්ගහෙ පාළිවවත්ථානං.

චතුබ්බිධාදිරූපසඞ්ගහා

586. චතුත්ථසඞ්ගහෙ ද්වාවීසති චතුක්කා. තත්ථ සබ්බපච්ඡිමො අත්ථි රූපං උපාදා අත්ථි රූපං නොඋපාදාති එවං ඉධ වුත්තං මාතිකං අනාමසිත්වා ඨපිතො . ඉතරෙ පන ආමසිත්වා ඨපිතා. කථං? යෙ තාව ඉධ දුවිධසඞ්ගහෙ පකිණ්ණකෙසු ආදිතො තයො දුකා, තෙසු එකෙකං ගහෙත්වා යං තං රූපං උපාදා තං අත්ථි උපාදිණ්ණං, අත්ථි අනුපාදිණ්ණන්තිආදිනා නයෙන පඤ්චහි පඤ්චහි දුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා දුකත්තයමූලකා ආදිම්හි පඤ්චදස චතුක්කා ඨපිතා.

ඉදානි යො යං චතුක්කො සනිදස්සනදුකො සො යස්මා යං තං රූපං සනිදස්සනං තං අත්ථි සප්පටිඝං, අත්ථි අප්පටිඝන්තිආදිනා නයෙන පරෙහි වා, අත්ථි උපාදා අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන පුරිමෙහි වා, දුකෙහි සද්ධිං අත්ථාභාවතො කමාභාවතො විසෙසාභාවතො ච යොගං න ගච්ඡති. සනිදස්සනඤ්හි 'අප්පටිඝං' නාම, 'නො උපාදා' වා නත්ථීති අත්ථාභාවතො යොගං න ගච්ඡති. 'උපාදිණ්ණං පන අනුපාදිණ්ණඤ්ච අත්ථි තං කමාභාවා යොගං න ගච්ඡති. සබ්බදුකා හි පච්ඡිමපච්ඡිමෙහෙව සද්ධිං යොජිතා. අයමෙත්ථ කමො. පුරිමෙහි පන සද්ධිං කමාභාවොති. 'සති අත්ථෙ කමාභාවො අකාරණං. තස්මා උපාදිණ්ණපදාදීහි සද්ධිං යොජෙතබ්බො'ති චෙ – න, විසෙසාභාවා; උපාදිණ්ණපදාදීනි හි ඉමිනා සද්ධිං යොජිතානි. තත්ථ 'උපාදිණ්ණං වා සනිදස්සනං, සනිදස්සනං වා උපාදිණ්ණ'න්ති වුත්තෙ විසෙසො නත්ථීති විසෙසාභාවාපි යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං චතුත්ථදුකං අනාමසිත්වා, තතො පරෙහි අත්ථි රූපං සප්පටිඝන්තිආදීහි තීහි දුකෙහි සද්ධිං 'යං තං රූපං සප්පටිඝං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රියං, යං තං රූපං අප්පටිඝං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රිය'න්තිආදිනා නයෙන යුජ්ජමානෙ ද්වෙ ද්වෙ දුකෙ යොජෙත්වා ඡ චතුක්කා ඨපිතා.

යථා චායං චතුත්ථදුකො යොගං න ගච්ඡති, තථා තෙන සද්ධිං ආදිදුකොපි. කස්මා? අනුපාදාරූපස්ස එකන්තෙන අනිදස්සනත්තා. සො හි යං තං රූපං නොඋපාදා තං අත්ථි සනිදස්සනං, අත්ථි අනිදස්සනන්ති – එවං චතුත්ථෙන දුකෙන සද්ධිං යොජියමානො යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං අතික්කමිත්වා පඤ්චමෙන සහ යොජිතො. එවං යො යෙන සද්ධිං යොගං ගච්ඡති, යො ච න ගච්ඡති සො වෙදිතබ්බොති. ඉදං චතුත්ථසඞ්ගහෙ පාළිවවත්ථානං. ඉතො පරෙ පන පඤ්චවිධසඞ්ගහාදයො සත්ත සඞ්ගහා අසම්මිස්සා එව. එවං සකලායපි මාතිකාය පාළිවවත්ථානං වෙදිතබ්බං.

රූපවිභත්තිඑකකනිද්දෙසවණ්ණනා

594. ඉදානි තස්සා අත්ථං භාජෙත්වා දස්සෙතුං **සබ්බං රූපං න හෙතුමෙවාති**ආදි ආරද්ධං. කස්මා පනෙත්ථ 'කතමං තං සබ්බං රූපං න හෙතූ'ති පුච්ඡා න කතාති? භෙදාභාවතො. යථා හි දුකාදීසු 'උපාදාරූප'ම්පි අත්ථි 'නොඋපාදාරූප'ම්පි, එවමිධ හෙතු න හෙතූතිපි සහෙතුකමහෙතුකන්තිපි භෙදො නත්ථි, තස්මා පුච්ඡං අකත්වාව විභත්තං. තත්ථ **'සබ්බ'**න්ති සකලං, නිරවසෙසං. **'රූප'**න්ති අයමස්ස සීතාදීහි රුප්පනභාවදීපනො සාමඤ්ඤලක්ඛණනිද්දෙසො. **න හෙතුමෙවාති** සාධාරණහෙතුපටික්ඛෙපනිද්දෙසො.

තත්ථ හෙතුහෙතු පච්චයහෙතු උත්තමහෙතු සාධාරණහෙතූති චතුබ්බිධො හෙතු. තෙසු 'තයො කුසලහෙතූ, තයො අකුසලහෙතූ, තයො අබ්‍යාකතහෙතූ'ති (ධ. ස. 1059) අයං 'හෙතුහෙතු' නාම. ''චත්තාරො ඛො, භික්ඛු, මහාභූතා හෙතු, චත්තාරො මහාභූතා පච්චයො රූපක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤාපනායා''ති (ම. නි. 3.85; සං. නි. 3.82) අයං 'පච්චයහෙතු' නාම. ''කුසලාකුසලං අත්තනො විපාකට්ඨානෙ, උත්තමං ඉට්ඨාරම්මණං කුසලවිපාකට්ඨානෙ, උත්තමං අනිට්ඨාරම්මණං අකුසලවිපාකට්ඨානෙ''ති අයං 'උත්තමහෙතු' නාම. යථාහ – 'අතීතානාගතපච්චුප්පන්නානං කම්මසමාදානානං ඨානසො හෙතුසො විපාකං යථාභූතං පජානාතී'ති (ම. නි. 1.148; විභ. 810; පටි. ම. 2.44), ''එසෙව හෙතු එස පච්චයො සඞ්ඛාරානං යදිදං අවිජ්ජා''ති අවිජ්ජා සඞ්ඛාරානං සාධාරණහෙතු හුත්වා පච්චයට්ඨං ඵරතීති අයං 'සාධාරණහෙතු' නාම. යථා හි පථවීරසො ආපොරසො ච මධුරස්සාපි අමධුරස්සාපි පච්චයො, එවං අවිජ්ජා කුසලසඞ්ඛාරානම්පි අකුසලසඞ්ඛාරානම්පි සාධාරණපච්චයො හොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ 'හෙතුහෙතු' අධිප්පෙතො. ඉති 'හෙතූ ධම්මා න හෙතූ ධම්මා'ති (ධ. ස. දුකමාතිකා 1) මාතිකාය ආගතං හෙතුභාවං රූපස්ස නියමෙත්වා පටික්ඛිපන්තො **'න හෙතුමෙවා'**ති ආහ. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදෙසු පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච අප්පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච වෙදිතබ්බො. වචනත්ථො පන සබ්බපදානං මාතිකාවණ්ණනායං වුත්තොයෙව.

සප්පච්චයමෙවාති එත්ථ පන කම්මසමුට්ඨානං කම්මපච්චයමෙව හොති, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි ආහාරාදිපච්චයානෙවාති එවං රූපස්සෙව වුත්තචතුපච්චයවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. **රූපමෙවාති** 'රූපිනො ධම්මා අරූපිනො ධම්මා'ති මාතිකාය වුත්තං අරූපීභාවං පටික්ඛිපති. **උප්පන්නං ඡහි විඤ්ඤාණෙහීති** පච්චුප්පන්නරූපමෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීහි ඡහි වෙදිතබ්බං. නියාමො පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි සන්ධාය ගහිතො. න හි තානි අතීතානාගතං විජානන්ති. මනොවිඤ්ඤාණං පන අතීතම්පි අනාගතම්පි විජානාති. තං ඉමස්මිං පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිතත්තා සොතපතිතමෙව හුත්වා ගතං. හුත්වා අභාවට්ඨෙන පන **අනිච්චමෙව**. ජරාය අභිභවිතබ්බධම්මකත්තා **ජරාභිභූතමෙව**. යස්මා වා රූපකායෙ ජරා පාකටා හොති, තස්මාපි 'ජරාභිභූතමෙවා'ති වුත්තං.

එවං එකවිධෙන රූපසඞ්ගහොති එත්ථ **‘විධා’-සද්දො** මානසණ්ඨානකොට්ඨාසෙසු දිස්සති. ‘‘සෙය්‍යොහමස්මීති විධා, සදිසොහමස්මීති විධා’’තිආදීසු (විභ. 962) හි මානො විධා නාම. ‘‘කථංවිධං සීලවන්තං වදන්ති, කථංවිධං පඤ්ඤවන්තං වදන්ති’’තිආදීසු (සං. නි. 1.95) සණ්ඨානං. ‘කථංවිධ’න්ති හි පදස්ස කථංසණ්ඨානන්ති අත්ථො. ‘‘එකවිධෙන ඤාණවත්ථුං දුවිධෙන ඤාණවත්ථූ’’තිආදීසු (විභ. 751-752) කොට්ඨාසො විධා නාම. ඉධාපි කොට්ඨාසොව අධිප්පෙතො.

සඞ්ගහසද්දොපි සජාතිසඤ්ජාතිකිරියාගණනවසෙන චතුබ්බිධො. තත්ථ ‘‘සබ්බෙ ඛත්තියා ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ බ්‍රාහ්මණා සබ්බෙ වෙස්සා සබ්බෙ සුද්දා ආගච්ඡන්තු’’, ‘‘යා චාවුසො විසාඛ, සම්මාවාචා, යො ච සම්මාකම්මන්තො, යො ච සම්මාආජීවො – ඉමෙ ධම්මා සීලක්ඛන්ධෙ සඞ්ගහිතා’’ති (ම. නි. 1.462) අයං ‘සජාතිසඞ්ගහො’ නාම. ‘එකජාතිකා ආගච්ඡන්තූ’ති වුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සබ්බෙ ජාතියා එකසඞ්ගහං ගතා. ‘‘සබ්බෙ කොසලකා ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ මාගධකා, සබ්බෙ භාරුකච්ඡකා ආගච්ඡන්තු’’, ‘‘යො චාවුසො විසාඛ, සම්මාවායාමො, යා ච සම්මාසති, යො ච සම්මාසමාධි – ඉමෙ ධම්මා සමාධික්ඛන්ධෙ සඞ්ගහිතා’’ති අයං ‘සඤ්ජාතිසඞ්ගහො’ නාම. එකට්ඨානෙ ජාතා සංවුද්ධා ආගච්ඡන්තූති වුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සබ්බෙ සඤ්ජාතිට්ඨානෙන නිවුත්ථොකාසෙන එකසඞ්ගහං ගතා. ‘‘සබ්බෙ හත්ථාරොහා ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ අස්සාරොහා, සබ්බෙ රථිකා ආගච්ඡන්තු’’, ‘‘යා චාවුසො විසාඛ, සම්මාදිට්ඨි, යො ච සම්මාසඞ්කප්පො – ඉමෙ ධම්මා පඤ්ඤාක්ඛන්ධෙ සඞ්ගහිතා’’ති (ම. නි. 1.462) අයං ‘කිරියාසඞ්ගහො’ නාම. සබ්බෙව හෙතෙ අත්තනො කිරියාකරණෙන එකසඞ්ගහං ගතා. ‘‘චක්ඛායතනං කතමක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති? චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති. හඤ්චි චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති, තෙන වත රෙ වත්තබ්බෙ – චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධෙන සඞ්ගහිත’’න්ති (කථා. 471), අයං ‘ගණනසඞ්ගහො’ නාම. අයමිධ අධිප්පෙතො. එකකොට්ඨාසෙන රූපගණනාති අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො. එස නයො සබ්බත්ථ.

දුකනිද්දෙසවණ්ණනා

උපාදාභාජනීයකථා

595. ඉදානි දුවිධසඞ්ගහාදීසු ‘අත්ථි රූපං උපාදා, අත්ථි රූපං නොඋපාදා’ති එවං භෙදසබ්භාවතො පුච්ඡාපුබ්බඞ්ගමං පදභාජනං දස්සෙන්තො **කතමං තං රූපං උපාදා**තිආදිමාහ. තත්ථ උපාදියතීති ‘උපාදා’; මහාභූතානි ගහෙත්වා, අමුඤ්චිත්වා, තානි නිස්සාය පවත්තතීති අත්ථො. ඉදානි තං පභෙදතො දස්සෙන්තො **චක්ඛායතනන්**තිආදිමාහ.

596. එවං තෙවීසතිවිධං උපාදාරූපං සඞ්ඛෙපතො උද්දිසිත්වා පුන තදෙව විත්ථාරතො නිද්දිසන්තො **කතමං තං රූපං චක්ඛායතනන්**තිආදිමාහ. තත්ථ දුවිධං චක්ඛු – මංසචක්ඛු පඤ්ඤාචක්ඛු ච. එතෙසු ‘බුද්ධචක්ඛු සමන්තචක්ඛු ඤාණචක්ඛු දිබ්බචක්ඛු ධම්මචක්ඛූ’ති පඤ්චවිධං පඤ්ඤාචක්ඛු. තත්ථ ‘‘අද්දසං ඛො අහං, භික්ඛවෙ, බුද්ධචක්ඛුනා ලොකං වොලොකෙන්තො සත්තෙ අප්පරජක්ඛෙ...පෙ.... දුවිඤ්ඤාපයෙ’’ති (ම. නි. 1.283) ඉදං බුද්ධචක්ඛු නාම. ‘‘සමන්තචක්ඛු වුච්චති සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණ’’න්ති ඉදං සමන්තචක්ඛු නාම. ‘‘චක්ඛුං උදපාදි ඤාණං උදපාදී’’ති (සං. නි. 5.1081; මහාව. 15) ඉදං ඤාණචක්ඛු නාම. ‘‘අද්දසං ඛො අහං, භික්ඛවෙ, දිබ්බෙන චක්ඛුනා විසුද්ධෙනා’’ති (ම. නි. 1.284) ඉදං දිබ්බචක්ඛු නාම. ‘‘තස්මිං යෙවාසනෙ විරජං වීතමලං ධම්මචක්ඛුං උදපාදී’’ති (ම. නි. 2.395) ඉදං හෙට්ඨිමමග්ගත්තයසඞ්ඛාතං ඤාණං ධම්මචක්ඛු නාම.

මංසචක්ඛුපි පසාදචක්ඛු සසම්භාරචක්ඛූති දුවිධං හොති. තත්ථ යොයං අක්ඛිකූපකෙ පතිට්ඨිතො හෙට්ඨා අක්ඛිකූපකට්ඨිකෙන, උපරි භමුකට්ඨිකෙන, උභතො අක්ඛිකූටෙහි, අන්තො මත්ථලුඞ්ගෙන, බහිද්ධා අක්ඛිලොමෙහි පරිච්ඡින්නො මංසපිණ්ඩො. සඞ්ඛෙපතො ‘චතස්සො ධාතුයො, වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා, සම්භවො සණ්ඨානං, ජීවිතං භාවො කායපසාදො චක්ඛුපසාදො’ති චුද්දසසම්භාරො. විත්ථාරතො ‘චතස්සො ධාතුයො, තංසන්නිස්සිතවණ්ණගන්ධරසඔජාසණ්ඨානසම්භවා චා’ති ඉමානි දස චතුසමුට්ඨානිකත්තා චත්තාලීසං හොන්ති. ජීවිතං භාවො කායපසාදො චක්ඛුපසාදොති චත්තාරි එකන්තකම්මසමුට්ඨානානෙවාති ඉමෙසං චතුචත්තාලීසාය රූපානං වසෙන චතුචත්තාලීසසම්භාරො. යං ලොකො සෙතං චක්ඛුං පුථුලං විසටං විත්ථිණ්ණං ‘චක්ඛු’න්ති සඤ්ජානන්තො න චක්ඛුං සඤ්ජානාති, වත්ථුං චක්ඛුතො සඤ්ජානාති, සො මංසපිණ්ඩො අක්ඛිකූපෙ පතිට්ඨිතො, න්හාරුසුත්තකෙන මත්ථලුඞ්ගෙ ආබද්ධො, යත්ථ සෙතම්පි අත්ථි, කණ්හම්පි ලොහිතකම්පි, පථවීපි ආපොපි තෙජොපි වායොපි, යං සෙම්හුස්සදත්තා සෙතං, පිත්තුස්සදත්තා කණ්හං, රුහිරුස්සදත්තා ලොහිතකං, පථවුස්සදත්තා පත්ථිණ්ණං හොති, ආපුස්සදත්තා පග්ඝරති, තෙජුස්සදත්තා පරිදය්හති, වායුස්සදත්තා සම්භමති, ඉදං **සසම්භාරචක්ඛු** නාම.

යො පනෙත්ථ සිතො එත්ථ පටිබද්ධො චතුන්නං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො, ඉදං **පසාදචක්ඛු** නාම. තදෙතං තස්ස සසම්භාරචක්ඛුනො සෙතමණ්ඩලපරික්ඛිත්තස්ස කණ්හමණ්ඩලස්ස මජ්ඣෙ, අභිමුඛෙ ඨිතානං සරීරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ දිට්ඨිමණ්ඩලෙ, සත්තසු පිචුපටලෙසු ආසිත්තතෙලං පිචුපටලානි විය, සත්තක්ඛිපටලානි බ්‍යාපෙත්වා, ධාරණන්හාපනමණ්ඩනබීජනකිච්චාහි චතූහි ධාතීහි ඛත්තියකුමාරො විය, සන්ධාරණආබන්ධනපරිපාචනසමුදීරණකිච්චාහි චතූහි ධාතූහි කතූපකාරං, උතුචිත්තාහාරෙහි උපත්ථම්භියමානං, ආයුනා අනුපාලියමානං, වණ්ණගන්ධරසාදීහි පරිවුතං, පමාණතො ඌකාසිරමත්තං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. වුත්තම්පි චෙතං ධම්මසෙනාපතිනා –

‘‘යෙන චක්ඛුප්පසාදෙන, රූපානි මනුපස්සති;
පරිත්තං සුඛුමං එතං, ඌකාසිරසමූපම’’න්ති.

චක්ඛු ච තං ආයතනඤ්චාති **චක්ඛායතනං. යං චක්ඛු චතුන්නං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො**ති ඉධාපි උපයොගත්ථෙයෙව සාමිවචනං; චත්තාරි මහාභූතානි උපාදියිත්වා පවත්තප්පසාදොති අත්ථො. ඉමිනා පසාදචක්ඛුමෙව ගණ්හාති, සෙසචක්ඛුං පටික්ඛිපති. යං පන ඉන්ද්‍රියගොචරසුත්තෙ ‘‘එකං මහාභූතං උපාදාය පසාදො පථවීධාතුයා තීහි මහාභූතෙහි සඞ්ගහිතො ආපොධාතුයා ච තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච,’’ චතුපරිවත්තසුත්තෙ ‘‘ද්වින්නං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො පථවීධාතුයා ච ආපොධාතුයා ච ද්වීහි මහාභූතෙහි සඞ්ගහිතො තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා චා’’ති වුත්තං, තං පරියායෙන වුත්තං. අයඤ්හි සුත්තන්තිකකථා නාම පරියායදෙසනා . යො ච චතුන්නං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො සො තෙසු එකෙකස්සාපි දින්නං ද්වින්නම්පි පසාදොයෙවාති ඉමිනා පරියායෙන තත්ථ දෙසනා ආගතා. අභිධම්මො පන නිප්පරියායදෙසනා නාම. තස්මා ඉධ ‘චතුන්නං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො’ති වුත්තං.

‘අයං මෙ අත්තා’ති බාලජනෙන පරිග්ගහිතත්තා අත්තභාවො වුච්චති සරීරම්පි ඛන්ධපඤ්චකම්පි. තස්මිං පරියාපන්නො තන්නිස්සිතොති **අත්තභාවපරියාපන්නො** චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතුං න සක්කාති **අනිදස්සනො.** පටිඝට්ටනානිඝංසො එත්ථ ජායතීති **සප්පටිඝො.**

යෙනාතිආදීසු අයං සඞ්ඛෙපත්ථො – යෙන කරණභූතෙන චක්ඛුනා අයං සත්තො ඉදං වුත්තප්පකාරං රූපං අතීතෙ පස්සි වා, වත්තමානෙ පස්සති වා, අනාගතෙ පස්සිස්සති වා, සචස්ස අපරිභින්නං චක්ඛු භවෙය්‍ය, අථානෙන ආපාථගතං රූපං පස්සෙ වා, අතීතං වා රූපං අතීතෙන චක්ඛුනා පස්සි, පච්චුප්පන්නං පච්චුප්පන්නෙන පස්සති, අනාගතං අනාගතෙන පස්සිස්සති, සචෙ තං රූපං චක්ඛුස්ස ආපාථං ආගච්ඡෙය්‍ය චක්ඛුනා තං රූපං පස්සෙය්‍යාති ඉදමෙත්ථ පරිකප්පවචනං. දස්සනපරිණායකට්ඨෙන **චක්ඛුංපෙතං,** සඤ්ජාතිසමොසරණට්ඨෙන **චක්ඛායතනංපෙතං,** සුඤ්ඤතභාවනිස්සත්තට්ඨෙන **චක්ඛුධාතුපෙසා**. දස්සනලක්ඛණෙ ඉන්දට්ඨං කාරෙතීති **චක්ඛුන්ද්‍රියංපෙතං**. ලුජ්ජනපලුජ්ජනට්ඨෙන **ලොකොපෙසො**. වළඤ්ජනට්ඨෙන **ද්වාරාපෙසා**. අපූරණීයට්ඨෙන **සමුද්දොපෙසො.** පරිසුද්ධට්ඨෙන **පණ්ඩරංපෙතං**. ඵස්සාදීනං අභිජායනට්ඨෙන **ඛෙත්තංපෙතං**. තෙසංයෙව පතිට්ඨානට්ඨෙන **වත්ථුංපෙතං**. සමවිසමං දස්සෙන්තං අත්තභාවං නෙතීති **නෙත්තංපෙතං**. තෙනෙවට්ඨෙන **නයනංපෙතං** . සක්කායපරියාපන්නට්ඨෙන **ඔරිමං තීරංපෙතං**. බහුසාධාරණට්ඨෙන අස්සාමිකට්ඨෙන ච **සුඤ්ඤො ගාමොපෙසොති**.

එත්තාවතා ‘පස්සි වා’තිආදීහි චතූහි පදෙහි චක්ඛුංපෙතන්තිආදීනි චුද්දස නාමානි යොජෙත්වා චක්ඛායතනස්ස චත්තාරො වවත්ථාපනනයා වුත්තාති වෙදිතබ්බා. කථං? එත්ථ හි යෙන චක්ඛුනා අනිදස්සනෙන සප්පටිඝෙන රූපං සනිදස්සනං සප්පටිඝං පස්සි වා චක්ඛුංපෙතං…පෙ…. සුඤ්ඤො ගාමොපෙසො, ඉදං තං රූපං චක්ඛායතනන්ති අයමෙකො නයො. එවං සෙසාපි වෙදිතබ්බා.

597. ඉදානි යස්මා විජ්ජුනිච්ඡරණාදිකාලෙසු අනොලොකෙතුකාමස්සාපි රූපං චක්ඛුපසාදං ඝට්ටෙති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං දුතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. තත්ථ **යම්හි චක්ඛුම්හී**ති යම්හි අධිකරණභූතෙ චක්ඛුම්හි. **රූපන්ති** පච්චත්තවචනමෙතං. තත්ථ **පටිහඤ්ඤි වා**ති අතීතත්ථො. **පටිහඤ්ඤති වා**ති පච්චුප්පන්නත්ථො. **පටිහඤ්ඤිස්සති වා**ති අනාගතත්ථො. **පටිහඤ්ඤෙ වා**ති විකප්පනත්ථො. අතීතඤ්හි රූපං අතීතෙ චක්ඛුස්මිං පටිහඤ්ඤි නාම. පච්චුප්පන්නං පච්චුප්පන්නෙ පටිහඤ්ඤති නාම. අනාගතං අනාගතෙ පටිහඤ්ඤිස්සති නාම. සචෙ තං රූපං චක්ඛුස්ස ආපාථං ආගච්ඡෙය්‍ය, චක්ඛුම්හි පටිහඤ්ඤෙය්‍ය තං රූපන්ති අයමෙත්ථ පරිකප්පො. අත්ථතො පන පසාදං ඝට්ටයමානමෙව රූපං පටිහඤ්ඤති නාම. ඉධාපි පුරිමනයෙනෙව චත්තාරො වවත්ථාපනනයා වෙදිතබ්බා.

598. ඉදානි යස්මා අත්තනො ඉච්ඡාය ඔලොකෙතුකාමස්ස රූපෙ චක්ඛුං උපසංහරතො චක්ඛු රූපස්මිං පටිහඤ්ඤති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං තතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. සො අත්ථතො පාකටොයෙව. එත්ථ පන චක්ඛු ආරම්මණං සම්පටිච්ඡමානමෙව රූපම්හි පටිහඤ්ඤති නාම. ඉධාපි පුරිමනයෙනෙව චත්තාරො වවත්ථාපනනයා වෙදිතබ්බා.

599. ඉතො පරං ඵස්සපඤ්චමකානං උප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්ච, තෙසංයෙව ආරම්මණපටිබද්ධඋප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්චාති, දස වාරා දස්සිතා. තත්ථ **චක්ඛුං නිස්සායා**ති චක්ඛුං නිස්සාය, පච්චයං කත්වා. **රූපං ආරබ්භා**ති රූපාරම්මණං ආගම්ම, සන්ධාය, පටිච්ච. ඉමිනා චක්ඛුපසාදවත්ථුකානං ඵස්සාදීනං පුරෙජාතපච්චයෙන චක්ඛුද්වාරජවනවීථිපරියාපන්නානං ආරම්මණාධිපතිආරම්මණූපනිස්සයපච්චයෙහි රූපස්ස පච්චයභාවො දස්සිතො. ඉතරෙසු පඤ්චසු වාරෙසු රූපං ආරම්මණමස්සාති රූපාරම්මණොති එවං ආරම්මණපච්චයමත්තෙනෙව පච්චයභාවො දස්සිතො. යථා පන පුරිමෙසු තීසු, එවං ඉමෙසුපි දසසු වාරෙසු චත්තාරො චත්තාරො වවත්ථාපනනයා වෙදිතබ්බා. එවං කතමං තං රූපං චක්ඛායතනන්ති පුච්ඡාය උද්ධටං චක්ඛුං ‘ඉදං ත’න්ති නානප්පකාරතො දස්සෙතුං, පුරිමා තයො, ඉමෙ දසාති, තෙරස නිද්දෙසවාරා දස්සිතා. එකෙකස්මිඤ්චෙත්ථ චතුන්නං චතුන්නං වවත්ථාපනනයානං ආගතත්තා ද්විපඤ්ඤාසාය නයෙහි පටිමණ්ඩෙත්වාව දස්සිතාති වෙදිතබ්බා.

600. ඉතො පරෙසු සොතායතනාදිනිද්දෙසෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තං පනෙත්ථ එවං වෙදිතබ්බං – සුණාතීති **සොතං**. තං සසම්භාරසොතබිලස්ස අන්තො තනුතම්බලොමාචිතෙ අඞ්ගුලිවෙධකසණ්ඨානෙ පදෙසෙ වුත්තප්පකාරාහි ධාතූහි කතූපකාරං, උතුචිත්තාහාරෙහි උපත්ථම්භියමානං, ආයුනා අනුපාලියමානං, වණ්ණාදීහි පරිවුතං සොතවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති.

සායතීති **ඝානං**. තං සසම්භාරඝානබිලස්ස අන්තො අජපදසණ්ඨානෙ පදෙසෙ යථාවුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරං හුත්වා ඝානවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති.

සායනට්ඨෙන **ජිව්හා**. සා සසම්භාරජිව්හාමජ්ඣස්ස උපරි උප්පලදලග්ගසණ්ඨානෙ පදෙසෙ යථාවුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරා හුත්වා ජිව්හාවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානා තිට්ඨති.

යාවතා පන ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරූපං නාම අත්ථි, සබ්බත්ථ කායායතනං, කප්පාසපටලෙ ස්නෙහො විය, යථාවුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථම්භනානුපාලනපරිවාරමෙව හුත්වා කායවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. අයමෙත්ථ විසෙසො. සෙසො පාළිප්පභෙදො ච අත්ථො ච චක්ඛුනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්හි ඉධ චක්ඛුපදස්ස ඨානෙ සොතපදාදීනි, රූපපදස්ස ඨානෙ සද්දපදාදීනි, පස්සීති ආදීනං ඨානෙ සුණීතිආදිපදානි ච ආගතානි. 'නෙත්තංපෙතං , නයනංපෙත'න්ති ඉමස්ස ච පදද්වයස්ස අභාවා ද්වාදස ද්වාදස නාමානි හොන්ති. සෙසං සබ්බත්ථ වුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ සියා – යදි යාවතා ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරූපං නාම අත්ථි, සබ්බත්ථ කායායතනං, කප්පාසපටලෙ ස්නෙහො විය. 'එවං සන්තෙ ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජතී'ති. 'නාපජ්ජතී'ති. 'කස්මා'? 'අඤ්ඤස්ස අඤ්ඤත්ථ අභාවතො'. 'යදි එවං, න සබ්බත්ථ කායායතන'න්ති? 'නෙව පරමත්ථතො සබ්බත්ථ. විනිබ්භුජිත්වා පනස්ස නානාකරණං පඤ්ඤාපෙතුං න සක්කා, තස්මා එවං වුත්තං. යථා හි රූපරසාදයො, වාලිකාචුණ්ණානි විය, විවෙචෙතුං අසක්කුණෙය්‍යතාය අඤ්ඤමඤ්ඤබ්‍යාපිනොති වුච්චන්ති, න ච පරමත්ථතො රූපෙ රසො අත්ථි. යදි සියා රූපග්ගහණෙනෙව රසග්ගහණං ගච්ඡෙය්‍ය. එවං කායායතනම්පි පරමත්ථතො නෙව සබ්බත්ථ අත්ථි, න ච සබ්බත්ථ නත්ථි, විවෙචෙතුං අසක්කුණෙය්‍යතායාති. එවමෙත්ථ න ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජතීති වෙදිතබ්බා'.

අපිච ලක්ඛණාදිවවත්ථාපනතොපෙතෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බා – එතෙසු හි රූපාභිඝාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං දට්ඨුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා **චක්ඛු,** රූපෙසු ආවිඤ්ඡනරසං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං, දට්ඨුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

සද්දාභිඝාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං සොතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා **සොතං,** සද්දෙසු ආවිඤ්ඡනරසං, සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං, සොතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

ගන්ධාභිඝාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණං ඝායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණං වා **ඝානං,** ගන්ධෙසු ආවිඤ්ඡනරසං, ඝානවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං ඝායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

රසාභිඝාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණා සායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණා වා **ජිව්හා,** රසෙසු ආවිඤ්ඡනරසා, ජිව්හාවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානා, සායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානා.

ඵොට්ඨබ්බාභිඝාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණො ඵුසිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණො වා **කායො,** ඵොට්ඨබ්බෙසු ආවිඤ්ඡනරසො, කායවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානො, ඵුසිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානො.

කෙචි පන 'තෙජාධිකානං භූතානං පසාදො චක්ඛු, වායුපථවීආපාධිකානං භූතානං පසාදා සොතඝානජිව්හා, කායො සබ්බෙස'න්ති වදන්ති. අපරෙ 'තෙජාධිකානං පසාදො චක්ඛු, විවරවායුආපපථවාධිකානං පසාදා සොතඝානජිව්හාකායා'ති වදන්ති. තෙ වත්තබ්බා – 'සුත්තං ආහරථා'ති. අද්ධා සුත්තමෙව න දක්ඛිස්සන්ති. කෙචි පනෙත්ථ 'තෙජාදීනං ගුණෙහි රූපාදීහි අනුග්ගය්හභාවතො'ති කාරණං වදන්ති. තෙ ච වත්තබ්බා – 'කො පනෙවමාහ – රූපාදයො තෙජාදීනං ගුණා'ති? අවිනිබ්භොගෙසු හි රූපෙසු 'අයං ඉමස්ස ගුණො, අයං ඉමස්ස ගුණො'ති න ලබ්භා වත්තුං. අථාපි වදෙය්‍යුං – 'යථා තෙසු තෙසු සම්භාරෙසු තස්ස තස්ස භූතස්ස අධිකතාය පථවීආදීනං සන්ධාරණාදීනි කිච්චානි ඉච්ඡථ, එවං තෙජාදිඅධිකෙසු සම්භාරෙසු රූපාදීනං අධිකභාවදස්සනතො ඉච්ඡිතබ්බමෙතං රූපාදයො තෙසං ගුණා'ති. තෙ වත්තබ්බා – ඉච්ඡෙය්‍යාම , යදි ආපාධිකස්ස ආසවස්ස ගන්ධතො පථවීඅධිකෙ කප්පාසෙ ගන්ධො අධිකතරො සියා, තෙජාධිකස්ස ච උණ්හොදකස්ස වණ්ණතොපි සීතුදකස්ස වණ්ණො පරිහායෙථ. යස්මා පනෙතං උභයම්පි නත්ථි, තස්මා පහායෙථෙතං එතෙසං නිස්සයභූතානං විසෙසකප්පනං, යථා අවිසෙසෙපි එකකලාපෙ භූතානං රූපරසාදයො අඤ්ඤමඤ්ඤං විසදිසා හොන්ති, එවං චක්ඛුපසාදාදයො, අවිජ්ජමානෙපි අඤ්ඤස්මිං විසෙසකාරණෙති ගහෙතබ්බමෙතං.

කිං පන තං යං අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස අසාධාරණං? කම්මමෙව නෙසං විසෙසකාරණං. තස්මා කම්මවිසෙසතො එතෙසං විසෙසො, න භූතවිසෙසතො. භූතවිසෙසෙ හි සති පසාදොව නුප්පජ්ජති. සමානානඤ්හි පසාදො, න විසමානානන්ති පොරාණා. එවං කම්මෙවිසසතො විසෙසවන්තෙසු ච එතෙසු චක්ඛුසොතානි අසම්පත්තවිසයග්ගාහකානි අත්තනො නිස්සයං අනල්ලීනනිස්සයෙ එව විසයෙ විඤ්ඤාණහෙතුත්තා. ඝානජිව්හාකායා සම්පත්තවිසයග්ගාහකා, නිස්සයවසෙන චෙව සයඤ්ච අත්තනො නිස්සයං අල්ලීනෙයෙව විසයෙ විඤ්ඤාණහෙතුත්තා.

අට්ඨකථායං පන ''ආපාථගතත්තාව ආරම්මණං සම්පත්තං නාම. චන්දමණ්ඩලසූරියමණ්ඩලානඤ්හි ද්වාචත්තාලීසයොජනසහස්සමත්ථකෙ ඨිතානං වණ්ණො චක්ඛුපසාදං ඝට්ටෙති. සො දූරෙ ඨත්වා පඤ්ඤායමානොපි සම්පත්තොයෙව නාම. තංගොචරත්තා චක්ඛු සම්පත්තගොචරමෙව නාම. දූරෙ රුක්ඛං ඡින්දන්තානම්පි, රජකානඤ්ච වත්ථං ධොවන්තානං දූරතොව කායවිකාරො පඤ්ඤායති. සද්දො පන ධාතුපරම්පරාය ආගන්ත්වා සොතං ඝට්ටෙත්වා සණිකං වවත්ථානං ගච්ඡතී''ති වුත්තං.

තත්ථ කිඤ්චාපි ආපාථගතත්තා ආරම්මණං සම්පත්තන්ති වුත්තං, චන්දමණ්ඩලාදිවණ්ණො පන චක්ඛුං අසම්පත්තො දූරෙ ඨිතොව පඤ්ඤායති. සද්දොපි සචෙ සණිකං ආගච්ඡෙය්‍ය, දූරෙ උප්පන්නො චිරෙන සූය්‍යෙය්‍ය, පරම්පරඝට්ටනාය ච ආගන්ත්වා සොතං ඝට්ටෙන්තො අසුකදිසාය නාමාති න පඤ්ඤායෙය්‍ය. තස්මා අසම්පත්තගොචරානෙව තානි.

අහිආදිසමානානි චෙතානි. යථා හි අහි නාම බහි සිත්තසම්මට්ඨට්ඨානෙ නාභිරමති, සඞ්කාරට්ඨානතිණපණ්ණගහනවම්මිකානියෙව පන පවිසිත්වා නිපන්නකාලෙ අභිරමති, එකග්ගතං ආපජ්ජති, එවමෙව චක්ඛුපෙතං විසමජ්ඣාසයං මට්ඨෙසු සුවණ්ණභිත්තිආදීසු නාභිරමති, ඔලොකෙතුම්පි න ඉච්ඡති, රූපචිත්තපුප්ඵලතාදිචිත්තෙසුයෙව පන අභිරමති. තාදිසෙසු හි ඨානෙසු චක්ඛුම්හි අප්පහොන්තෙ මුඛම්පි විවරිත්වා ඔලොකෙතුකාමා හොන්ති.

සුසුමාරොපි බහි නික්ඛන්තො ගහෙතබ්බං න පස්සති, අක්ඛීනි නිම්මීලෙත්වාව චරති. යදා පන බ්‍යාමසතමත්තං උදකං ඔගාහිත්වා බිලං පවිසිත්වා නිපන්නො හොති, තදා තස්ස චිත්තං එකග්ගං හොති සුඛං සුපති, එවමෙව සොතං පෙතං බිලජ්ඣාසයං ආකාසසන්නිස්සිතං කණ්ණච්ඡිද්දකූපකෙයෙව අජ්ඣාසයං කරොති. කණ්ණච්ඡිද්දාකාසොයෙව තස්ස සද්දසවනෙ පච්චයො හොති. අජටාකාසොපි වට්ටතියෙව. අන්තොලෙණස්මිඤ්හි සජ්ඣායෙ කරියමානෙ න ලෙණච්ඡදනං භින්දිත්වා සද්දො බහි නික්ඛමති, ද්වාරවාතපානච්ඡිද්දෙහි පන නික්ඛමිත්වා ධාතුපරම්පරායෙව ඝට්ටෙන්තො ගන්ත්වා සොතපසාදං ඝට්ටෙති. අථ තස්මිං කාලෙ 'අසුකො නාම සජ්ඣායතී'ති ලෙණපිට්ඨෙ නිසින්නා ජානන්ති.

එවං සන්තෙ සම්පත්තගොචරතා හොති. 'කිං පනෙතං සම්පත්තගොචර'න්ති? 'ආම, සම්පත්තගොචරං'. 'යදි එවං, දූරෙ භෙරිආදීසු වජ්ජමානෙසු දූරෙ සද්දොති ජානනං න භවෙය්‍යා'ති? 'නො න භවති. සොතපසාදස්මිඤ්හි ඝට්ටිතෙ දූරෙ සද්දො ආසන්නෙ සද්දො, පරතීරෙ ඔරිමතීරෙති තථා තථා ජානනාකාරො හොති. ධම්මතා එසා'ති. 'කිං එතාය ධම්මතාය? යතො යතො ඡිද්දං තතො තතො සවනං හොති, චන්දිමසූරියාදීනං දස්සනං වියාති අසම්පත්තගොචරමෙවෙතං'.

පක්ඛීපි රුක්ඛෙ වා භූමියං වා න රමති. යදා පන එකං වා ද්වෙ වා ලෙඩ්ඩුපාතෙ අතික්කම්ම අජටාකාසං පක්ඛන්දො හොති, තදා එකග්ගචිත්තතං ආපජ්ජති, එවමෙව ඝානම්පි ආකාසජ්ඣාසයං වාතූපනිස්සයගන්ධගොචරං. තථා හි ගාවො නවවුට්ඨෙ දෙවෙ භූමියං ඝායිත්වා ඝායිත්වා ආකාසාභිමුඛා හුත්වා වාතං ආකඩ්ඪන්ති. අඞ්ගුලීහි ගන්ධපිණ්ඩං ගහෙත්වාපි ච උපසිඞ්ඝනකාලෙ වාතං අනාකඩ්ඪන්තො නෙව තස්ස ගන්ධං ජානාති.

කුක්කුරොපි බහි විචරන්තො ඛෙමට්ඨානං න පස්සති ලෙඩ්ඩුපහාරාදීහි උපද්දුතො හොති. අන්තොගාමං පවිසිත්වා උද්ධනට්ඨානෙ ඡාරිකං බ්‍යූහිත්වා නිපන්නස්ස පන ඵාසුකං හොති, එවමෙව ජිව්හාපි ගාමජ්ඣාසයා ආපොසන්නිස්සිතරසාරම්මණා. තථා හි තියාමරත්තිං සමණධම්මං කත්වාපි පාතොව පත්තචීවරමාදාය ගාමො පවිසිතබ්බො හොති. සුක්ඛඛාදනීයස්ස ච න සක්කා ඛෙළෙන අතෙමිතස්ස රසං ජානිතුං.

සිඞ්ගාලොපි බහි චරන්තො රතිං න වින්දති, ආමකසුසානෙ මනුස්සමංසං ඛාදිත්වා නිපන්නස්සෙව පනස්ස ඵාසුකං හොති, එවමෙව කායොපි උපාදින්නකජ්ඣාසයො පථවීනිස්සිතඵොට්ඨබ්බාරම්මණො. තථා හි අඤ්ඤං උපාදින්නකං අලභමානා සත්තා අත්තනොව හත්ථතලෙ සීසං කත්වා නිපජ්ජන්ති. අජ්ඣත්තිකබාහිරා චස්ස පථවී ආරම්මණග්ගහණෙ පච්චයො හොති. සුසන්ථතස්සපි හි සයනස්ස, හත්ථෙ ඨපිතානම්පි වා ඵලානං, න සක්කා අනිසීදන්තෙන වා අනිප්පීළෙන්තෙන වා ථද්ධමුදුභාවො ජානිතුන්ති. අජ්ඣත්තිකබාහිරාපථවී එතස්ස කායපසාදස්ස ඵොට්ඨබ්බජානනෙ පච්චයො හොති. එවං ලක්ඛණාදිවවත්ථානතොපෙතෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤෙයෙව හි චක්ඛුපසාදස්ස ලක්ඛණරසපච්චුපට්ඨානපදට්ඨානගොචරජ්ඣාසයනිස්සයා අඤ්ඤෙ සොතපසාදාදීනන්ති අසම්මිස්සානෙව චක්ඛායතනාදීනි.

අපිච නෙසං අසම්මිස්සතාය අයං උපමාපි වෙදිතබ්බා – යථා හි පඤ්චවණ්ණානං ධජානං උස්සාපිතානං කිඤ්චාපි ඡායා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්මිස්සාව යථා ච පඤ්චවණ්ණෙන කප්පාසෙන වට්ටිං කත්වා දීපෙ ජාලිතෙ කිඤ්චාපි ජාලා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන අංසුනො පාටියෙක්කා පාටියෙක්කා ජාලා අසම්මිස්සා එව, එවමෙව කිඤ්චාපි ඉමානි පඤ්චායතනානි එකස්මිං අත්තභාවෙ සමොසටානි අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සානෙව. න කෙවලඤ්ච ඉමානෙව පඤ්ච, සෙසරූපානිපි අසම්මිස්සානෙව. ඉමස්මිඤ්හි සරීරෙ හෙට්ඨිමකායො මජ්ඣිමකායො උපරිමකායොති තයො කොට්ඨාසා. තත්ථ නාභිතො පට්ඨාය හෙට්ඨා හෙට්ඨිමකායො නාම. තස්මිං කායදසකං, භාවදසකං, ආහාරසමුට්ඨානානි අට්ඨ, උතුසමුට්ඨානානි අට්ඨ, චිත්තසමුට්ඨානානි අට්ඨාති චතුචත්තාලීස රූපානි. නාභිතො උද්ධං යාව ගලවාටකා මජ්ඣිමකායො නාම. තත්ථ ච කායදසකං, භාවදසකං, වත්ථුදසකං, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි තීණි අට්ඨකානීති චතුපඤ්ඤාස රූපානි. ගලවාටකතො උද්ධං උපරිමකායො නාම. තත්ථ චක්ඛුදසකං, සොතදසකං, ඝානදසකං, ජිව්හාදසකං, කායදසකං, භාවදසකං, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි තීණි අට්ඨකානීති චතුරාසීති රූපානි.

තත්ථ චක්ඛුපසාදස්ස පච්චයානි චත්තාරි මහාභූතානි, වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා, ජීවිතින්ද්‍රියං චක්ඛුපසාදොති ඉදං එකන්තතො අවිනිභුත්තානං දසන්නං නිප්ඵන්නරූපානං වසෙන චක්ඛුදසකං නාම. ඉමිනා නයෙන සෙසානිපි වෙදිතබ්බානි. තෙසු හෙට්ඨිමකායෙ රූපං මජ්ඣිමකායඋපරිමකායරූපෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සං. සෙසකායද්වයෙපි රූපං ඉතරෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සමෙව. යථා හි සායන්හසමයෙ පබ්බතච්ඡායා ච රුක්ඛච්ඡායා ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධා විය හොන්ති අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සාව එවං ඉමෙසුපි කායෙසු චතුචත්තාලීස චතුපඤ්ඤාස චතුරාසීති රූපානි ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධානි විය හොන්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සානෙවාති.

616. රූපායතනනිද්දෙසෙ වණ්ණොව **වණ්ණනිභා;** නිභාතීති වා නිභා. චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පාකටා හොතීති අත්ථො. වණ්ණොව නිභා **වණ්ණනිභා**. සද්ධිං නිදස්සනෙන **සනිදස්සනං,** චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතබ්බන්ති අත්ථො. සද්ධිං පටිඝෙන **සප්පටිඝං,** පටිඝට්ටනනිඝංසජනකන්ති අත්ථො. නීලාදීසු උමාපුප්ඵසමානං **නීලං,** කණිකාරපුප්ඵසමානං **පීතකං,** බන්ධුජීවකපුප්ඵසමානං **ලොහිතකං,** ඔසධිතාරකසමානං **ඔදාතං**. ඣාමඞ්ගාරසමානං **කාළකං,** මන්දරත්තං සින්දුවාරකරවීරමකුළසමානං **මඤ්ජිට්ඨකං**. ''හරිත්තචහෙමවණ්ණකාමංසුමුඛපක්කමා''ති (ජා. 1.15.133) එත්ථ පන කිඤ්චාපි 'හරි'ති සුවණ්ණං වුත්තං, පරතො පනස්ස ජාතරූපග්ගහණෙන ගහිතත්තා ඉධ සාමං **හරි** නාම. ඉමානි සත්ත වත්ථුං අනාමසිත්වා සභාවෙනෙව දස්සිතානි.

හරිවණ්ණන්ති හරිතසද්දලවණ්ණං. **අම්බඞ්කුරවණ්ණන්ති** අම්බඞ්කුරෙන සමානවණ්ණං. ඉමානි ද්වෙ වත්ථුං ආමසිත්වා දස්සිතානි. **දීඝාදීනි** ද්වාදස වොහාරතො දස්සිතානි. සො ච නෙසං වොහාරො උපනිධායසිද්ධො චෙව සන්නිවෙසසිද්ධො ච. දීඝාදීනි හි අඤ්ඤමඤ්ඤං උපනිධායසිද්ධානි, වට්ටාදීනි සන්නිවෙසවිසෙසෙන. තත්ථ රස්සං උපනිධාය තතො උච්චතරං **දීඝං,** තං උපනිධාය තතො නීචතරං **රස්සං**. ථූලං උපනිධාය තතො ඛුද්දකතරං **අණුං,** තං උපනිධාය තතො මහන්තතරං **ථූලං**. චක්කසණ්ඨානං **වට්ටං,** කුක්කුටණ්ඩසණ්ඨානං **පරිමණ්ඩලං**. චතූහි අංසෙහි යුත්තං **චතුරංසං. ඡළංසාදීසුපි** එසෙව නයො. **නින්නන්ති** ඔනතං, **ථලන්ති** උන්නතං.

තත්ථ යස්මා දීඝාදීනි ඵුසිත්වා සක්කා ජානිතුං, නීලාදීනි පනෙවං න සක්කා, තස්මා න නිප්පරියායෙන දීඝං රූපායතනං; තථා රස්සාදීනි. තං තං නිස්සාය පන තථා තථා ඨිතං දීඝං රස්සන්ති තෙන තෙන වොහාරෙන රූපායතනමෙවෙත්ථ භාසිතන්ති වෙදිතබ්බං. **ඡායා ආතපොති** ඉදං අඤ්ඤමඤ්ඤපරිච්ඡින්නං; තථා **ආලොකො අන්ධකාරො ච. අබ්භා මහිකාති**ආදීනි චත්තාරි වත්ථුනාව දස්සිතානි. තත්ථ **'අබ්භා'**ති වලාහකො. **'මහිකා'**ති හිමං. ඉමෙහි චතූහි අබ්භාදීනං වණ්ණා දස්සිතා. **චන්දමණ්ඩලස්ස වණ්ණනිභාති**ආදීහි තෙසං තෙසං පභාවණ්ණා දස්සිතා.

තත්ථ චන්දමණ්ඩලාදීනං වත්ථූනං එවං විසෙසො වෙදිතබ්බො – මණිමයං රජතපටිච්ඡන්නං එකූනපඤ්ඤාසයොජනායාමවිත්ථාරං චන්දස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං **චන්දමණ්ඩලං** නාම. සොවණ්ණමයං ඵලිකපටිච්ඡන්නං සමපණ්ණාසයොජනායාමවිත්ථාරං සූරියස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං **සූරියමණ්ඩලං** නාම. සත්තරතනමයානි සත්තට්ඨදසද්වාදසයොජනායාමවිත්ථාරානි තෙසං තෙසං දෙවපුත්තානං විමානානි **තාරකරූපානි** නාම.

තත්ථ හෙට්ඨා චන්දො, සූරියො උපරි, උභින්නමන්තරං යොජනං හොති. චන්දස්ස හෙට්ඨිමන්තතො සූරියස්ස උපරිමන්තො යොජනසතං හොති. ද්වීසු පස්සෙසු නක්ඛත්තතාරකා ගච්ඡන්ති. එතෙසු පන තීසු චන්දො දන්ධගමනො, සූරියො සීඝගමනො, නක්ඛත්තතාරකා සබ්බසීඝගමනා. කාලෙන චන්දිමසූරියානං පුරතො හොන්ති කාලෙන පච්ඡා.

ආදාසමණ්ඩලන්ති කංසමයං. **මණීති** ඨපෙත්වා වෙළුරියං සෙසො ජොතිරසාදිඅනෙකප්පභෙදො. **සඞ්ඛොති** සාමුද්දිකො; **මුත්තා** සාමුද්දිකාපි, සෙසාපි. **වෙළුරියොති** වෙළුවණ්ණමණි. **ජාතරූපං** වුච්චති සත්ථුවණ්ණො. සත්ථා හි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණම්පි සත්ථුවණ්ණං. **රජතං** වුච්චති කහාපණො – ලොහමාසකො දාරුමාසකො ජතුමාසකො, යෙ 'වොහාරං ගච්ඡන්තී'ති (පාරා. 584) වුත්තං තං සබ්බම්පි ඉධ ගහිතං.

යං වා පනඤ්ඤම්පීති ඉමිනා පාළිආගතං ඨපෙත්වා සෙසං තට්ටිකපිලොතිකකණ්ණිකවණ්ණාදිභෙදං රූපං ගහිතං. තඤ්හි සබ්බං යෙවාපනකෙසු පවිට්ඨං.

එවමෙතං නීලාදිනා භෙදෙන භින්නම්පි රූපං සබ්බං ලක්ඛණාදීහි අභින්නමෙව. සබ්බඤ්හෙතං චක්ඛුපටිහනනලක්ඛණං **රූපං,** චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසං, තස්සෙව ගොචරපච්චුපට්ඨානං, චතුමහාභූතපදට්ඨානං. යථා චෙතං තථා සබ්බානිපි උපාදාරූපානි. යත්ථ පන විසෙසො අත්ථි තත්ථ වක්ඛාම. සෙසමෙත්ථ චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්හි තත්ථ චක්ඛුපුබ්බඞ්ගමො නිද්දෙසො ඉධ රූපපුබ්බඞ්ගමො. තත්ථ ‘චක්ඛුං පෙත’න්තිආදීනි චුද්දස නාමානි, ඉධ ‘රූපංපෙත’න්තිආදීනි තීණි. සෙසං තාදිසමෙව. යථා හි චතූහි චතූහි නයෙහි පටිමණ්ඩෙත්වා චක්ඛුං වවත්ථාපෙතුං තෙරස වාරා වුත්තා, ඉධාපි තෙ තථෙව වුත්තාති.

620. සද්දායතනනිද්දෙසෙ **භෙරිසද්දොති** මහාභෙරිපහටභෙරීනං සද්දො. **මුදිඞ්ගසඞ්ඛපණවසද්දාපි** මුදිඞ්ගාදිපච්චයා සද්දා. ගීතසඞ්ඛාතො සද්දො **ගීතසද්දො** . වුත්තාවසෙසානං වීණාදීනං තන්තිබද්ධානං සද්දො **වාදිතසද්දො. සම්මසද්දොති** කංසතාලකට්ඨතාලසද්දො. **පාණිසද්දොති** පාණිප්පහාරසද්දො. **සත්තානං නිග්ඝොසසද්දොති** බහූනං සන්නිපතිතානං අපඤ්ඤායමානපදබ්‍යඤ්ජනනිග්ඝොසසද්දො. **ධාතූනං සන්නිඝාතසද්දොති** රුක්ඛානං අඤ්ඤමඤ්ඤනිඝංසනඝණ්ටිකාකොටනාදිසද්දො. වාතස්ස වායතො සද්දො **වාතසද්දො.** උදකස්ස සන්දමානස්ස වා පටිහතස්ස වා සද්දො **උදකසද්දො**. මනුස්සානං සල්ලාපාදිසද්දො **මනුස්සසද්දො**. තං ඨපෙත්වා සෙසො සබ්බොපි **අමනුස්සසද්දො.** ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි සද්දො පරියාදින්නො. එවං සන්තෙපි වංසඵාලනපිලොතිකඵාලනාදීසු පවත්තො පාළියං අනාගතසද්දො යෙවාපනකට්ඨානං පවිට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

එවමයං භෙරිසද්දාදිනා භෙදෙන භින්නොපි සද්දො ලක්ඛණාදීහි අභින්නොයෙව. සබ්බොපි හෙස සොතපටිහනනලක්ඛණො **සද්දො** සොතවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොචරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි චතූහි චතූහි නයෙහි පටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා වුත්තා. තෙසං අත්ථො සක්කා වුත්තනයෙනෙව ජානිතුන්ති න විත්ථාරිතො.

624. ගන්ධායතනනිද්දෙසෙ **මූලගන්ධොති** යං කිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තො ගන්ධො. **සාරගන්ධාදීසුපි** එසෙව නයො. අසිද්ධදුසිද්ධානං ඩාකාදීනං ගන්ධො **ආමකගන්ධො.** මච්ඡසකලිකාපූතිමංසසංකිලිට්ඨසප්පිආදීනං ගන්ධො **විස්සගන්ධො. සුගන්ධොති** ඉට්ඨගන්ධො. **දුග්ගන්ධොති** අනිට්ඨගන්ධො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි ගන්ධො පරියාදින්නො. එවං සන්තෙපි කණ්ණකගන්ධපිලොතිකගන්ධාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බෙපි ගන්ධා යෙවාපනකට්ඨානං පවිට්ඨාති වෙදිතබ්බා.

එවමයං මූලගන්ධාදිනා භෙදෙන භින්නොපි ගන්ධො ලක්ඛණාදීහි අභින්නොයෙව. සබ්බොපි හෙස ඝානපටිහනනලක්ඛණො **ගන්ධො,** ඝානවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොචරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා වුත්තා. තෙ අත්ථතො පාකටායෙව.

628. රසායතනනිද්දෙසෙ **මූලරසොති** යංකිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තරසො. **ඛන්ධරසාදීසුපි** එසෙව නයො. **අම්බිලන්ති** තක්කම්බිලාදි. **මධුරන්ති** එකන්තතො ගොසප්පිආදි. මධු පන කසාවයුත්තං චිරනික්ඛිත්තං කසාවං හොති. ඵාණිතං ඛාරියුත්තං චිරනික්ඛිත්තං ඛාරියං හොති. සප්පි පන චිරනික්ඛිත්තං වණ්ණගන්ධෙ ජහන්තම්පි රසං න ජහතීති තදෙව එකන්තමධුරං. **තිත්තකන්ති** නිම්බපණ්ණාදි. **කටුකන්ති** සිඞ්ගිවෙරමරිචාදි. **ලොණිකන්ති** සාමුද්දිකලොණාදි. **ඛාරිකන්ති** වාතිඞ්ගණකළීරාදි. **ලම්බිලන්ති** බදරාමලකකපිට්ඨසාලවාදි. **කසාවන්ති** හරීතකාදි. ඉමෙ සබ්බෙපි රසා වත්ථුවසෙන වුත්තා. තංතංවත්ථුතො පනෙත්ථ රසොව අම්බිලාදීහි නාමෙහි වුත්තොති වෙදිතබ්බො. **සාදූති** ඉට්ඨරසො, **අසාදූති** අනිට්ඨරසො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි රසො පරියාදින්නො. එවං සන්තෙපි ලෙඩ්ඩුරසභිත්තිරසපිලොතිකරසාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බෙපි රසා යෙවාපනකට්ඨානං පවිට්ඨාති වෙදිතබ්බා.

එවමයං මූලරසාදිනාභෙදෙන භින්නොපි රසො ලක්ඛණාදීහි අභින්නොයෙව. සබ්බොපි හෙස ජිව්හාපටිහනනලක්ඛණො **රසො,** ජිව්හාවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොචරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා වුත්තා.

632. ඉත්ථින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ **යන්ති** කරණවචනං. යෙන කාරණෙන ඉත්ථියා ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනි හොන්තීති අයමෙත්ථ අත්ථො. තත්ථ **‘ලිඞ්ග’**න්ති සණ්ඨානං. ඉත්ථියා හි හත්ථපාදගීවාඋරාදීනං සණ්ඨානං න පුරිසස්ස විය හොති. ඉත්ථීනඤ්හි හෙට්ඨිමකායො විසදො හොති, උපරිමකායො අවිසදො. හත්ථපාදා ඛුද්දකා, මුඛං ඛුද්දකං. **නිමිත්තන්ති** සඤ්ජානනං. ඉත්ථීනඤ්හි උරමංසං අවිසදං හොති, මුඛං නිම්මස්සුදාඨිකං. කෙසබන්ධවත්ථග්ගහණම්පි න පුරිසානං විය හොති. **කුත්තන්ති** කිරියා. ඉත්ථියො හි දහරකාලෙ සුප්පකමුසලකෙහි කීළන්ති, චිත්තධීතලිකාය කීළන්ති, මත්තිකවාකෙන සුත්තකං නාම කන්තන්ති. **ආකප්පොති** ගමනාදිආකාරො. ඉත්ථියො හි ගච්ඡමානා අවිසදා ගච්ඡන්ති,

තිට්ඨමානා නිපජ්ජමානා නිසීදමානා ඛාදමානා භුඤ්ජමානා අවිසදා භුඤ්ජන්ති. පුරිසම්පි හි අවිසදං දිස්වා මාතුගාමො විය ගච්ඡති තිට්ඨති නිපජ්ජති නිසීදති ඛාදති භුඤ්ජතීති වදන්ති.

ඉත්ථත්තං ඉත්ථිභාවොති උභයම්පි එකත්ථං; ඉත්ථිසභාවොති අත්ථො. අයං කම්මජො පටිසන්ධිසමුට්ඨිතො. ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනි පන ඉත්ථින්ද්‍රියං පටිච්ච පවත්තෙ සමුට්ඨිතානි. යථා හි බීජෙ සති, බීජං පටිච්ච, බීජපච්චයා රුක්ඛො වඩ්ඪිත්වා සාඛාවිටපසම්පන්නො හුත්වා ආකාසං පූරෙත්වා තිට්ඨති, එවමෙව ඉත්ථිභාවසඞ්ඛාතෙ ඉත්ථින්ද්‍රියෙ සති ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනි හොන්ති. බීජං විය හි ඉත්ථින්ද්‍රියං, බීජං පටිච්ච වඩ්ඪිත්වා ආකාසං පූරෙත්වා ඨිතරුක්ඛො විය ඉත්ථින්ද්‍රියං පටිච්ච ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනි පවත්තෙ සමුට්ඨහන්ති. තත්ථ ඉත්ථින්ද්‍රියං න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යං, මනොවිඤ්ඤෙය්‍යමෙව. ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනි චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යානිපි මනොවිඤ්ඤෙය්‍යානිපි.

ඉදං තං රූපං ඉත්ථින්ද්‍රියන්ති ඉදං තං රූපං, යථා චක්ඛුන්ද්‍රියාදීනි පුරිසස්සාපි හොන්ති, න එවං; නියමතො පන ඉත්ථියා එව ඉන්ද්‍රියං ‘ඉත්ථින්ද්‍රියං’.

633. පුරිසින්ද්‍රියෙපි එසෙව නයො. පුරිසලිඞ්ගාදීනි පන ඉත්ථිලිඞ්ගාදීනං පටිපක්ඛතො වෙදිතබ්බානි. පුරිසස්ස හි හත්ථපාදගීවාඋරාදීනං සණ්ඨානං න ඉත්ථියා විය හොති. පුරිසානඤ්හි උපරිමකායො විසදො හොති හෙට්ඨිමකායො අවිසදො, හත්ථපාදා මහන්තා, මුඛං මහන්තං, උරමංසං විසදං, මස්සුදාඨිකා උප්පජ්ජන්ති. කෙසබන්ධනවත්ථග්ගහණං න ඉත්ථීනං විය හොති. දහරකාලෙ රථනඞ්ගලාදීහි කීළන්ති, වාලිකපාළිං කත්වා වාපිං නාම ඛනන්ති, ගමනාදීනි විසදානි හොන්ති. ඉත්ථිම්පි ගමනාදීනි විසදානි කුරුමානං දිස්වා ‘පුරිසො විය ගච්ඡතී’තිආදීනි වදන්ති. සෙසං ඉත්ථින්ද්‍රියෙ වුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ ඉත්ථිභාවලක්ඛණං **ඉත්ථින්ද්‍රියං,** ඉත්ථීති පකාසනරසං, ඉත්ථිලිඞ්ගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. පුරිසභාවලක්ඛණං **පුරිසින්ද්‍රියං,** පුරිසොති පකාසනරසං, පුරිසලිඞ්ගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. උභයම්පෙතං පඨමකප්පිකානං පවත්තෙ සමුට්ඨාති. අපරභාගෙ පටිසන්ධියං. පටිසන්ධිසමුට්ඨිතම්පි පවත්තෙ චලති පරිවත්තති.

යථාහ –

> ‘‘තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ඉත්ථිලිඞ්ගං පාතුභූතං හොති. තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරිස්සා භික්ඛුනියා පුරිසලිඞ්ගං පාතුභූතං හොතී’’ති (පාරා. 69).

ඉමෙසු පන ද්වීසු පුරිසලිඞ්ගං උත්තමං, ඉත්ථිලිඞ්ගං හීනං. තස්මා පුරිසලිඞ්ගං බලවඅකුසලෙන අන්තරධායති, ඉත්ථිලිඞ්ගං දුබ්බලකුසලෙන පතිට්ඨාති. ඉත්ථිලිඞ්ගං පන අන්තරධායන්තං දුබ්බලඅකුසලෙන අන්තරධායති, පුරිසලිඞ්ගං බලවකුසලෙන පතිට්ඨාති. එවං උභයම්පි අකුසලෙන අන්තරධායති, කුසලෙන පතිට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං.

උභතොබ්‍යඤ්ජනකස්ස පන කිං එකං ඉන්ද්‍රියං උදාහු ද්වෙති? එකං. තඤ්ච ඛො ඉත්ථිඋභතොබ්‍යඤ්ජනකස්ස ඉත්ථින්ද්‍රියං, පුරිසඋභතොබ්‍යඤ්ජනකස්ස පුරිසින්ද්‍රියං. ‘එවං සන්තෙ දුතියබ්‍යඤ්ජනකස්ස අභාවො ආපජ්ජති. ඉන්ද්‍රියඤ්හි බ්‍යඤ්ජනකාරණං වුත්තං. තඤ්චස්ස නත්ථී’ති? ‘න තස්ස ඉන්ද්‍රියං බ්‍යඤ්ජනකාරණං’. ‘කස්මා’? ‘සදා අභාවතො. ඉත්ථිඋභතොබ්‍යඤ්ජනකස්ස හි යදා ඉත්ථියා රාගචිත්තං උප්පජ්ජති, තදාව පුරිසබ්‍යඤ්ජනං පාකටං හොති, ඉත්ථිබ්‍යඤ්ජනං පටිච්ඡන්නං ගුළ්හං හොති. තථා ඉතරස්ස ඉතරං.

යදි ච තෙසං ඉන්ද්‍රියං දුතියබ්‍යඤ්ජනකාරණං භවෙය්‍ය, සදාපි බ්‍යඤ්ජනද්වයං තිට්ඨෙය්‍ය. න පන තිට්ඨති. තස්මා වෙදිතබ්බමෙතං න තස්ස තං බ්‍යඤ්ජනකාරණං. කම්මසහායං පන රාගචිත්තමෙවෙත්ථ කාරණං. යස්මා චස්ස එකමෙව ඉන්ද්‍රියං හොති, තස්මා ඉත්ථිඋභතොබ්‍යඤ්ජනකො සයම්පි ගබ්භං ගණ්හාති, පරම්පි ගණ්හාපෙති. පුරිසඋභතොබ්‍යඤ්ජනකො පරං ගබ්භං ගණ්හාපෙති, සයං පන න ගණ්හාතීති.

634. ජීවිතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යං වත්තබ්බං තං හෙට්ඨා අරූපජීවිතින්ද්‍රියෙ වුත්තමෙව. කෙවලඤ්හි තත්ථ **යො තෙසං අරූපීනං ධම්මානන්ති** වුත්තං, ඉධ රූපජීවිතින්ද්‍රියත්තා **යො තෙසං රූපීනං ධම්මානන්ති** අයමෙව විසෙසො. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස එවං වෙදිතබ්බානි – සහජාතරූපානුපාලනලක්ඛණං **ජීවිතින්ද්‍රියං,** තෙසං පවත්තනරසං, තෙසංයෙව ඨපනපච්චුපට්ඨානං, යාපයිතබ්බභූතපදට්ඨානන්ති.

635. කායවිඤ්ඤත්තිනිද්දෙසෙ **කායවිඤ්ඤත්තීති** එත්ථ තාව කායෙන අත්තනො භාවං විඤ්ඤාපෙන්තානං තිරච්ඡානෙහිපි පුරිසානං, පුරිසෙහි වා තිරච්ඡානානම්පි කායගහණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො විඤ්ඤායතීති **‘විඤ්ඤත්ති’**. සයං කායගහණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි ‘විඤ්ඤත්ති’. ‘‘කායෙන සංවරො සාධූ’’තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතො චොපනසඞ්ඛාතො කායොව විඤ්ඤත්ති **‘කායවිඤ්ඤත්ති’**. කායවිප්ඵන්දනෙන අධිප්පායවිඤ්ඤාපනහෙතුත්තා, සයඤ්ච තථා විඤ්ඤෙය්‍යත්තා කායෙන විඤ්ඤත්තීතිපි **‘කායවිඤ්ඤත්ති’**.

කුසලචිත්තස්ස වාතිආදීසු අට්ඨහි කාමාවචරෙහි අභිඤ්ඤාචිත්තෙන වාති නවහි කුසලචිත්තෙහි **කුසලචිත්තස්ස වා,** ද්වාදසහිපි අකුසලචිත්තෙහි **අකුසලචිත්තස්ස වා,** අට්ඨහි මහාකිරියෙහි ද්වීහි අහෙතුකකිරියෙහි අභිඤ්ඤාප්පත්තෙන එකෙන රූපාවචරකිරියෙනාති එකාදසහි කිරියචිත්තෙහි **අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා**. ඉතො අඤ්ඤානි හි චිත්තානි විඤ්ඤත්තිං න ජනෙන්ති. සෙක්ඛාසෙක්ඛපුථුජ්ජනානං පන එත්තකෙහෙව චිත්තෙහි විඤ්ඤත්ති හොතීති එතෙසං කුසලාදීනං වසෙන තීහි පදෙහි ‘හෙතුතො’ දස්සිතා.

ඉදානි ඡහි පදෙහි ‘ඵලතො’ දස්සෙතුං **අභික්කමන්තස්ස වා**තිආදි වුත්තං. අභික්කමාදයො හි විඤ්ඤත්තිවසෙන පවත්තත්තා විඤ්ඤත්තිඵලං නාම. තත්ථ **‘අභික්කමන්තස්සා’**ති පුරතො කායං අභිහරන්තස්ස. **පටික්කමන්තස්සා**ති පච්ඡතො පච්චාහරන්තස්ස. **ආලොකෙන්තස්සා**ති උජුකං පෙක්ඛන්තස්ස. **විලොකෙන්තස්සා**ති ඉතො චිතො ච පෙක්ඛන්තස්ස. **සමිඤ්ජෙන්තස්සා**ති සන්ධයො සඞ්කොචෙන්තස්ස. **පසාරෙන්තස්සා**ති සන්ධයො පටිපණාමෙන්තස්ස.

ඉදානි ඡහි පදෙහි ‘සභාවතො’ දස්සෙතුං **කායස්ස ථම්භනා**ති ආදි වුත්තං. තත්ථ **‘කායස්සා’**ති සරීරස්ස. කායං ථම්භෙත්වා ථද්ධං කරොතීති **ථම්භනා**. තමෙව උපසග්ගෙන වඩ්ඪෙත්වා **සන්ථම්භනා**ති ආහ. බලවතරා වා ථම්භනා **‘සන්ථම්භනා’**. **සන්ථම්භිතත්ත**න්ති සන්ථම්භිතභාවො. විඤ්ඤාපනවසෙන **විඤ්ඤත්ති. විඤ්ඤාපනා**ති විඤ්ඤාපනාකාරො. විඤ්ඤාපිතභාවො **විඤ්ඤාපිතත්තං**. සෙසමෙත්ථ යං වත්තබ්බං තං හෙට්ඨා ද්වාරකථායං වුත්තමෙව. තථා වචීවිඤ්ඤත්තියං.

636. වචීවිඤ්ඤත්තිතිපදස්ස පන නිද්දෙසපදානඤ්ච අත්ථො තත්ථ න වුත්තො, සො එවං වෙදිතබ්බො – වාචාය අත්තනො භාවං විඤ්ඤාපෙන්තානං තිරච්ඡානෙහිපි පුරිසානං, පුරිසෙහි වා තිරච්ඡානානම්පි , වචීගහණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො විඤ්ඤායතීති **විඤ්ඤත්ති**. සයඤ්ච වචීගහණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි **විඤ්ඤත්ති**. ‘‘සාධු වාචාය සංවරො’’තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතා චොපනසඞ්ඛාතා වචී එව විඤ්ඤත්ති **‘වචීවිඤ්ඤත්ති’**. වචීඝොසෙන අධිප්පායවිඤ්ඤාපනහෙතුත්තා සයඤ්ච තථාවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා වාචාය විඤ්ඤත්තීතිපි **‘වචීවිඤ්ඤත්ති’. වාචා ගිරා**තිආදීසු වුච්චතීති **‘වාචා’**. ගිරියතීති **‘ගිරා’**. බ්‍යප්පථොති වාක්‍යභෙදො. වාක්‍යඤ්ච තං පථො ච අත්ථං ඤාතුකාමානං ඤාපෙතුකාමානඤ්චාතිපි **‘බ්‍යප්පථො’**. උදීරියතීති **උදීරණං**. ඝුස්සතීති **ඝොසො**. කරියතීති **කම්මං**. ඝොසොව කම්මං **ඝොසකම්මං**. නානප්පකාරෙහි කතො ඝොසොති අත්ථො. වචියා භෙදො **වචීභෙදො**. සො පන ‘න භඞ්ගො, පභෙදගතා වාචා එවා’ති ඤාපනත්ථං **වාචා වචීභෙදො**ති වුත්තං. ඉමෙහි සබ්බෙහිපි පදෙහි ‘සද්දවාචාව’ දස්සිතා. ඉදානි තාය වාචාය සද්ධිං යොජෙත්වා හෙට්ඨා වුත්තත්ථානං විඤ්ඤත්තිආදීනං පදානං වසෙන තීහාකාරෙහි සභාවතො තං දස්සෙතුං **යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති**තිආදි වුත්තං. තං හෙට්ඨා වුත්තනයත්තා උත්තානත්ථමෙව.

ඉදානි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකචිත්තෙසු අසම්මොහත්ථං ද්වත්තිංස ඡබ්බීස එකූනවීසති සොළස පච්ඡිමානීති ඉදං පකිණ්ණකං වෙදිතබ්බං – **ද්වත්තිංස** චිත්තානි හි රූපං සමුට්ඨාපෙන්ති, ඉරියාපථම්පි උපත්ථම්භෙන්ති, දුවිධම්පි විඤ්ඤත්තිං ජනෙන්ති. ඡබ්බීසති විඤ්ඤත්තිමෙව න ජනෙන්ති, ඉතරද්වයං කරොන්ති. **එකූනවීසති** රූපමෙව සමුට්ඨාපෙන්ති, ඉතරද්වයං න කරොන්ති. **සොළස** ඉමෙසු තීසු එකම්පි න කරොන්ති.

තත්ථ **ද්වත්තිංසා**ති හෙට්ඨා වුත්තානෙව කාමාවචරතො අට්ඨ කුසලානි, ද්වාදස අකුසලානි, කිරියතො දස චිත්තානි, සෙක්ඛපුථුජ්ජනානං අභිඤ්ඤාචිත්තං, ඛීණාසවානං අභිඤ්ඤාචිත්තන්ති. **ඡබ්බීසා**ති රූපාවචරතො පඤ්ච කුසලානි, පඤ්ච කිරියානි, අරූපාවචරතො චත්තාරි කුසලානි, චත්තාරි කිරියානි, චත්තාරි මග්ගචිත්තානි, චත්තාරි ඵලචිත්තානීති. **එකූනවීසතී**ති කාමාවචරකුසලවිපාකතො එකාදස, අකුසලවිපාකතො ද්වෙ , කිරියතො කිරියමනොධාතු, රූපාවචරතො පඤ්ච විපාකචිත්තානීති. **සොළසා**ති ද්වෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි, සබ්බසත්තානං පටිසන්ධිචිත්තං, ඛීණාසවානං චුතිචිත්තං, අරූපෙ චත්තාරි විපාකචිත්තානීති. ඉමානි සොළස රූපිරියාපථවිඤ්ඤත්තීසු එකම්පි න කරොන්ති. අඤ්ඤානිපි බහූනි අරූපෙ උප්පන්නානි අනොකාසගතත්තා රූපං න සමුට්ඨාපෙන්ති. න තානෙව, කායවචීවිඤ්ඤත්තියොපි.

637. ආකාසධාතුනිද්දෙසෙ න කස්සති, න නිකස්සති, කසිතුං වා ඡින්දිතුං වා භින්දිතුං වා න සක්කාති **ආකාසො.** ආකාසොව **ආකාසගතං** , ඛෙළගතාදි විය. ආකාසොති වා ගතන්ති **‘ආකාසගතං’**. න හඤ්ඤතීති **අඝං**, අඝට්ටනීයන්ති අත්ථො. අඝමෙව **අඝගතං**. ඡිද්දට්ඨෙන **විවරො**. විවරොව **විවරගතං. අසම්ඵුට්ඨං චතූහි මහාභූතෙහී**ති එතෙහි අසම්ඵුට්ඨං නිජ්ජටාකාසංව කථිතං. ලක්ඛණාදිතො පන රූපපරිච්ඡෙදලක්ඛණා **ආකාසධාතු,** රූපපරියන්තප්පකාසනරසා, රූපමරියාදපච්චුපට්ඨානා අසම්ඵුට්ඨභාවඡිද්දවිවරභාවපච්චුපට්ඨානා වා, පරිච්ඡින්නරූපපදට්ඨානා, යාය පරිච්ඡින්නෙසු රූපෙසු ‘ඉදමිතො උද්ධං අධො තිරිය’න්ති ච හොති.

638. ඉතො පරෙ **රූපස්සලහුතාදීනං** නිද්දෙසා චිත්තස්සලහුතාදීසු වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා. ලක්ඛණාදිතො පනෙත්ථ අදන්ධතාලක්ඛණා **රූපස්ස ලහුතා,** රූපානං ගරුභාවවිනොදනරසා, ලහුපරිවත්තිතාපච්චුපට්ඨානා, ලහුරූපපදට්ඨානා. අථද්ධතාලක්ඛණා **රූපස්ස මුදුතා,** රූපානං ථද්ධභාවවිනොදනරසා, සබ්බකිරියාසු අවිරොධිතාපච්චුපට්ඨානා, මුදුරූපපදට්ඨානා. සරීරකිරියානුකූලකම්මඤ්ඤභාවලක්ඛණා **රූපස්ස කම්මඤ්ඤතා,** අකම්මඤ්ඤතාවිනොදනරසා, අදුබ්බලභාවපච්චුපට්ඨානා, කම්මඤ්ඤරූපපදට්ඨානා.

එතා පන තිස්සො න අඤ්ඤමඤ්ඤං විජහන්ති. එවං සන්තෙපි යො අරොගිනො විය රූපානං ලහුභාවො, අදන්ධතාලහුපරිවත්තිප්පකාරො, රූපදන්ධත්තකරධාතුක්ඛොභපටිපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො 'රූපස්සලහුතා'. යො සුපරිමද්දිතචම්මස්සෙව රූපානං මුදුභාවො සබ්බකිරියාවිසෙසෙසු සරසවත්තනභාවො වසවත්තනභාවමද්දවප්පකාරො රූපථද්ධත්තකරධාතුක්ඛොභපටිපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො , සො රූපවිකාරො 'රූපස්ස මුදුතා'. යො පන සුධන්තසුවණ්ණස්සෙව රූපානං කම්මඤ්ඤභාවො සරීරකිරියානුකූලභාවප්පකාරො සරීරකිරියානං අනනුකූලකරධාතුක්ඛොභපටිපක්ඛපච්චයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො **'රූපස්ස කම්මඤ්ඤතා'**ති. එවමෙතාසං විසෙසො වෙදිතබ්බො.

එතා පන තිස්සොපි කම්මං කාතුං න සක්කොන්ති, ආහාරාදයොව කරොන්ති. තථා හි යොගිනො 'අජ්ජ අම්හෙහි භොජනසප්පායං ලද්ධං, කායො නො ලහු මුදු කම්මඤ්ඤො'ති වදන්ති. 'අජ්ජ උතුසප්පායං ලද්ධං, අජ්ජ අම්හාකං චිත්තං එකග්ගං, කායො නො ලහු මුදු කම්මඤ්ඤො'ති වදන්තීති.

641. උපචයසන්තතිනිද්දෙසෙසු **ආයතනානන්ති** අඩ්ඪෙකාදසන්නං රූපායතනානං. **ආචයොති** නිබ්බත්ති. **සො රූපස්ස උපචයොති** යො ආයතනානං ආචයො පුනප්පුනං නිබ්බත්තමානානං, සොව රූපස්ස උපචයො නාම හොති; වඩ්ඪීති අත්ථො. **යො රූපස්ස උපචයො සා රූපස්ස සන්තතීති** යා එවං උපචිතානං රූපානං වඩ්ඪි, තතො උත්තරිතරං පවත්තිකාලෙ සා රූපස්ස සන්තති නාම හොති; පවත්තීති අත්ථො. නදීතීරෙ ඛතකූපස්මිඤ්හි උදකුග්ගමනකාලො විය ආචයො, නිබ්බත්ති; පරිපුණ්ණකාලො විය උපචයො, වඩ්ඪි; අජ්ඣොත්ථරිත්වා ගමනකාලො විය සන්තති, පවත්තීති වෙදිතබ්බා.

එවං කිං කථිතං හොතීති? ආයතනෙන හි ආචයො කථිතො, ආචයෙන ආයතනං කථිතං. ආචයොව කථිතො ආයතනමෙව කථිතං. එවම්පි කිං කථිතං හොතීති? චතුසන්තතිරූපානං ආචයො උපචයො නිබ්බත්ති වඩ්ඪි කථිතා. අත්ථතො හි උභයම්පෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං. ආකාරනානත්තෙන පන වෙනෙය්‍යවසෙන ච උපචයො සන්තතීති උද්දෙසදෙසනං කත්වා යස්මා එත්ථ අත්ථතො නානත්තං නත්ථි, තස්මා නිද්දෙසෙ ''යො ආයතනානං ආචයො සො රූපස්ස උපචයො, යො රූපස්ස උපචයො සා රූපස්ස සන්තතී''ති වුත්තං.

යස්මා ච උභයම්පෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං තස්මා එත්ථ ආචයලක්ඛණො **රූපස්ස උපචයො,** පුබ්බන්තතො රූපානං උම්මුජ්ජාපනරසො, නිය්‍යාතනපච්චුපට්ඨානො පරිපුණ්ණභාවපච්චුපට්ඨානො වා, උපචිතරූපපදට්ඨානො. පවත්තිලක්ඛණා **රූපස්ස සන්තති,** අනුප්පබන්ධරසා, අනුපච්ඡෙදපච්චුපට්ඨානා, අනුප්පබන්ධරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

643. ජරතානිද්දෙසෙ ජීරණකවසෙන **ජරා;** අයමෙත්ථ සභාවනිද්දෙසො . ජීරණාකාරො **ජීරණතා**. ඛණ්ඩිච්චන්ති ආදයො තයො කාලාතික්කමෙ කිච්චනිද්දෙසා. පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසා. අයඤ්හි 'ජරා'ති ඉමිනා පදෙන සභාවතො දීපිතා; තෙනස්සායං සභාවනිද්දෙසො. 'ජීරණතා'ති ඉමිනා ආකාරතො; තෙනස්සායං ආකාරනිද්දෙසො. **ඛණ්ඩිච්චන්ති** ඉමිනා කාලාතික්කමෙ දන්තනඛානං ඛණ්ඩිතභාවකරණකිච්චතො. **පාලිච්චන්ති** ඉමිනා කෙසලොමානං පලිතභාවකරණකිච්චතො. **වලිත්තචතාති** ඉමිනා මංසං මිලාපෙත්වා තචෙ වලිභාවකරණකිච්චතො දීපිතා. තෙනස්සා ඉමෙ 'ඛණ්ඩිච්ච'න්තිආදයො තයො කාලාතික්කමෙ කිච්චනිද්දෙසා. තෙහි ඉමෙසං විකාරානං දස්සනවසෙන පාකටීභූතා පාකටජරා දස්සිතා. යථෙව හි උදකස්ස වා අග්ගිනො වා තිණරුක්ඛාදීනං සංභග්ගපලිභග්ගතාය වා ඣාමතාය වා ගතමග්ගො පාකටො හොති, න ච සො ගතමග්ගො තානෙව උදකාදීනි, එවමෙව ජරාය දන්තාදීසු ඛණ්ඩිච්චාදිවසෙන ගතමග්ගො පාකටො, චක්ඛුං උම්මීලෙත්වාපි ගය්හති, න ච ඛණ්ඩිච්චාදීනෙව ජරා. න හි ජරා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා හොති.

ආයුනො සංහානි ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකොති ඉමෙහි පන පදෙහි කාලාතික්කමෙයෙව අභිබ්‍යත්තාය ආයුක්ඛයචක්ඛාදිඉන්ද්‍රියපරිපාකසඤ්ඤිතාය පකතියා දීපිතා. තෙනස්සිමෙ පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසාති වෙදිතබ්බා. තත්ථ යස්මා ජරං පත්තස්ස ආයු හායති, තස්මා ජරා **'ආයුනො සංහානී'**ති ඵලූපචාරෙන වුත්තා. යස්මා ච දහරකාලෙ සුප්පසන්නානි, සුඛුමම්පි අත්තනො විසයං සුඛෙනෙව ගණ්හනසමත්ථානි චක්ඛාදීනි ඉන්ද්‍රියානි ජරං පත්තස්ස පරිපක්කානි ආලුළිතානි අවිසදානි, ඔළාරිකම්පි අත්තනො විසයං ගහෙතුං අසමත්ථානි හොන්ති, තස්මා **'ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකො'**තිපි ඵලූපචාරෙනෙව වුත්තා.

සා පනායං එවං නිද්දිට්ඨා සබ්බාපි ජරා පාකටා පටිච්ඡන්නාති දුවිධා හොති. තත්ථ දන්තාදීසු ඛණ්ඩභාවාදිදස්සනතො රූපධම්මෙසු ජරා **පාකටජරා** නාම . අරූපධම්මෙසු පන ජරා තාදිසස්ස විකාරස්ස අදස්සනතො **පටිච්ඡන්නජරා** නාම. පුන අවීචි සවීචීති එවම්පි දුවිධා හොති. තත්ථ මණිකනකරජතපවාළචන්දිමසූරියාදීනං විය, මන්දදසකාදීසු පාණීනං විය ච, පුප්ඵඵලපල්ලවාදීසු ච අපාණීනං විය, අන්තරන්තරා වණ්ණවිසෙසාදීනං දුවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා ජරා **අවීචිජරා** නාම; නිරන්තරජරාති අත්ථො. තතො අඤ්ඤෙසු පන යථාවුත්තෙසු අන්තරන්තරා වණ්ණවිසෙසාදීනං සුවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා ජරා **සවීචිජරා** නාමාති වෙදිතබ්බා.

ලක්ඛණාදිතොපි රූපපරිපාකලක්ඛණා **රූපස්ස ජරතා,** උපනයනරසා, සභාවානපගමෙපි නවභාවාපගමපච්චුපට්ඨානා, වීහිපුරාණභාවො විය පරිපච්චමානරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

644. අනිච්චතානිද්දෙසෙ ඛයගමනවසෙන **ඛයො,** වයගමනවසෙන **වයො,** භිජ්ජනවසෙන **භෙදො**. අථ වා, යස්මා තං පත්වා රූපං ඛීයති, වෙති, භිජ්ජති ච, තස්මා ඛීයති එතස්මින්ති **'ඛයො'**, වෙති එතස්මින්ති **'වයො',** භිජ්ජති එතස්මින්ති **'භෙදො'**. උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා භෙදොව **පරිභෙදො**. හුත්වා අභාවට්ඨෙන, න නිච්චන්ති අනිච්චං. තස්ස භාවො **අනිච්චතා** . අන්තරධායති එත්ථාති **අන්තරධානං**. මරණඤ්හි පත්වා රූපං අන්තරධායති, අදස්සනං ගච්ඡති. න කෙවලඤ්ච රූපමෙව, සබ්බෙපි පඤ්චක්ඛන්ධා. තස්මා පඤ්චන්නම්පි ඛන්ධානං අනිච්චතාය ඉදමෙව ලක්ඛණන්ති වෙදිතබ්බං. ලක්ඛණාදිතො පන පරිභෙදලක්ඛණා **රූපස්ස අනිච්චතා,** සංසීදනරසා, ඛයවයපච්චුපට්ඨානා, පරිභිජ්ජමානරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

හෙට්ඨා ජාති ගහිතා ජරා ගහිතා, ඉමස්මිං ඨානෙ මරණං ගහිතං. ඉමෙ තයො ධම්මා ඉමෙසං සත්තානං උක්ඛිත්තාසිකපච්චාමිත්තසදිසා. යථා හි පුරිසස්ස තයො පච්චාමිත්තා ඔතාරං ගවෙසමානා විචරෙය්‍යුං. තෙසු එකො එවං වදෙය්‍ය – 'එතං නීහරිත්වා අටවිපවෙසනං මය්හං භාරො හොතූ'ති. දුතියො 'අටවිගතකාලෙ පොථෙත්වා පථවියං පාතනං මය්හං භාරො'ති. තතියො 'පථවිගතකාලතො පට්ඨාය අසිනා සීසච්ඡෙදනං මය්හං භාරො'ති. එවරූපා ඉමෙ ජාති ආදයො. නීහරිත්වා අටවිපවෙසනපච්චාමිත්තසදිසා හෙත්ථ ජාති, තස්මිං තස්මිං ඨානෙ නිබ්බත්තාපනතො. අටවිගතං පොථෙත්වා පථවියං පාතනපච්චාමිත්තසදිසා ජරා , නිබ්බත්තක්ඛන්ධානං දුබ්බලපරාධීනමඤ්චපරායණභාවකරණතො. පථවිගතස්ස අසිනා සීසච්ඡෙදකපච්චාමිත්තසදිසං මරණං, ජරාප්පත්තානං ඛන්ධානං ජීවිතක්ඛයපාපනතොති.

645. කබළීකාරාහාරනිද්දෙසෙ කබළං කරීයතීති **කබළීකාරො**. ආහරීයතීති **ආහාරො**. කබළං කත්වා අජ්ඣොහරීයතීති අත්ථො. රූපං වා ආහරතීතිපි 'ආහාරො'. එවං වත්ථුවසෙන නාමං උද්ධරිත්වා පුන වත්ථුවසෙනෙවෙතං පභෙදතො දස්සෙතුං **ඔදනො කුම්මාසොති**ආදි වුත්තං. ඔදනාදීනි හි ඵාණිතපරියන්තානි ද්වාදස ඉධාධිප්පෙතස්ස ආහාරස්ස වත්ථූනි. පාළියං අනාගතානි මූලඵලාදීනි යෙවාපනකං පවිට්ඨානි.

ඉදානි තානි මූලඵලාදීනි කත්තබ්බතො දස්සෙතුං **යම්හි යම්හි ජනපදෙති**ආදිමාහ. තත්ථ මුඛෙන අසිතබ්බං භුඤ්ජිතබ්බන්ති **මුඛාසියං**. දන්තෙහි විඛාදිතබ්බන්ති **දන්තවිඛාදනං**. ගලෙන අජ්ඣොහරිතබ්බන්ති **ගලජ්ඣොහරණීයං**. ඉදානි තං කිච්චවසෙන දස්සෙතුං **කුච්ඡිවිත්ථම්භනන්ති** ආහ. තඤ්හි මූලඵලාදි ඔදනකුම්මාසාදි වා අජ්ඣොහටං කුච්ඡිං විත්ථම්භෙති. ඉදමස්ස කිච්චං. **යාය ඔජාය සත්තා යාපෙන්තීති** හෙට්ඨා සබ්බපදෙහි සවත්ථුකං ආහාරං දස්සෙත්වා ඉදානි නිබ්බට්ටිතඔජමෙව දස්සෙතුං ඉදං වුත්තං.

කිං පනෙත්ථ වත්ථුස්ස කිච්චං? කිං ඔජාය? පරිස්සයහරණපාලනානි. වත්ථුහි පරිස්සයං හරති පාලෙතුං න සක්කොති, ඔජා පාලෙති පරිස්සයං හරිතුං න සක්කොති. ද්වෙපි එකතො හුත්වා පාලෙතුම්පි සක්කොන්ති පරිස්සයම්පි හරිතුං. කො පනෙස පරිස්සයො නාම? කම්මජතෙජො. අන්තොකුච්ඡියඤ්හි ඔදනාදිවත්ථුස්මිං අසති, කම්මජතෙජො උට්ඨහිත්වා උදරපටලං ගණ්හාති, 'ඡාතොම්හි, ආහාරං මෙ දෙථා'ති වදාපෙති. භුත්තකාලෙ උදරපටලං මුඤ්චිත්වා වත්ථුං ගණ්හාති. අථ සත්තො එකග්ගො හොති.

යථා හි ඡායාරක්ඛසො ඡායං පවිට්ඨං ගහෙත්වා දෙවසඞ්ඛලිකාය බන්ධිත්වා අත්තනො භවනෙ මොදන්තො ඡාතකාලෙ ආගන්ත්වා සීසෙ ඩංසති. සො ඩට්ඨත්තා විරවති. තං විරවං සුත්වා 'දුක්ඛප්පත්තො එත්ථ අත්ථී'ති තතො තතො මනුස්සා ආගච්ඡන්ති. සො ආගතාගතෙ ගහෙත්වා ඛාදිත්වා භවනෙ මොදති. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. ඡායාරක්ඛසො විය හි කම්මජතෙජො, දෙවසඞ්ඛලිකාය බන්ධිත්වා ඨපිතසත්තො විය උදරපටලං, පුන ආගතමනුස්සා විය ඔදනාදිවත්ථු, ඔතරිත්වා සීසෙ ඩංසනං විය කම්මජතෙජස්ස වත්ථුතො මුත්තස්ස උදරපටලග්ගහණං, ඩට්ඨස්ස විරවනකාලො විය 'ආහාරං දෙථා'ති වචනකාලො, තාය සඤ්ඤාය ආගතාගතෙ ගහෙත්වා ඛාදිත්වා භවනෙ මොදනකාලො විය කම්මජතෙජෙන උදරපටලං මුඤ්චිත්වා වත්ථුස්මිං ගහිතෙ එකග්ගචිත්තතා.

තත්ථ ඔළාරිකෙ වත්ථුස්මිං ඔජා මන්දා හොති. සුඛුමෙ බලවතී. කුද්‍රූසකභත්තාදීනි හි භුඤ්ජිත්වා මුහුත්තෙනෙව ඡාතො හොති. සප්පිආදීනි පිවිත්වා ඨිතස්ස දිවසම්පි භත්තං න රුච්චති. එත්ථ ච උපාදායුපාදාය ඔළාරිකසුඛුමතා වෙදිතබ්බා. කුම්භීලානඤ්හි ආහාරං උපාදාය මොරානං ආහාරො සුඛුමො. කුම්භීලා කිර පාසාණෙ ගිලන්ති. තෙ ච නෙසං කුච්ඡිප්පත්තා විලීයන්ති. මොරා සප්පවිච්ඡිකාදිපාණෙ ඛාදන්ති. මොරානං පන ආහාරං උපාදාය තරච්ඡානං ආහාරො සුඛුමො. තෙ කිර තිවස්සඡඩ්ඩිතානි විසාණානි චෙව අට්ඨීනි ච ඛාදන්ති. තානි ච නෙසං ඛෙළෙන තෙමිතමත්තානෙව කන්දමූලං විය මුදුකානි හොන්ති. තරච්ඡානම්පි ආහාරමුපාදාය හත්ථීනං ආහාරො සුඛුමො. තෙ හි නානාරුක්ඛසාඛාදයො ඛාදන්ති. හත්ථීනං ආහාරතො ගවයගොකණ්ණමිගාදීනං ආහාරො සුඛුමො. තෙ කිර නිස්සාරානි නානාරුක්ඛපණ්ණාදීනි ඛාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො ගුන්නං ආහාරො සුඛුමො. තෙ අල්ලසුක්ඛතිණානි ඛාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො සසානං ආහාරො සුඛුමො. සසානං ආහාරතො සකුණානං ආහාරො සුඛුමො. සකුණානං ආහාරතො පච්චන්තවාසීනං ආහාරො සුඛුමො. පච්චන්තවාසීනං ආහාරතො ගාමභොජකානං ආහාරො සුඛුමො. ගාමභොජකානං ආහාරතො රාජරාජමහාමත්තානං ආහාරො සුඛුමො. තෙසම්පි ආහාරතො චක්කවත්තිනො ආහාරො සුඛුමො. චක්කවත්තිනො ආහාරතො භුම්මදෙවානං ආහාරො සුඛුමො. භුම්මදෙවානං ආහාරතො චාතුමහාරාජිකානං

ආහාරො සුඛුමො. එවං යාව පරනිම්මිතවසවත්තීනං ආහාරො විත්ථාරෙතබ්බො. තෙසං පනාහාරො සුඛුමොත්වෙව නිට්ඨං පත්තො.

ලක්ඛණාදිතොපි ඔජාලක්ඛණො **කබළීකාරො ආහාරො,** රූපාහරණරසො, උපත්ථම්භනපච්චුපට්ඨානො, කබළං කත්වා ආහරිතබ්බවත්ථුපදට්ඨානොති වෙදිතබ්බො.

646. නොඋපාදානිද්දෙසෙ යථා උපාදාරූපං උපාදියතෙව, න අඤ්ඤෙන උපාදියති, එවමෙතං න උපාදියතෙවාති **නොඋපාදා.**

647. ඵුසිතබ්බන්ති ඵොට්ඨබ්බං. ඵුසිත්වා ජානිතබ්බන්ති අත්ථො. ඵොට්ඨබ්බඤ්ච තං ආයතනඤ්චාති **ඵොට්ඨබ්බායතනං**. ආපො ච තං නිස්සත්තසුඤ්ඤතසභාවට්ඨෙන ධාතු චාති **ආපොධාතු**. ඉදානි යස්මා තීණි රූපානි ඵුසිත්වා ජානිතබ්බානි තස්මා තානි භාජෙත්වා දස්සෙතුං **කතමං තං රූපං ඵොට්ඨබ්බායතනං? පථවීධාතූ**තිආදිමාහ. තත්ථ කක්ඛළත්තලක්ඛණා **පථවීධාතු,** පතිට්ඨානරසා, සම්පටිච්ඡනපච්චුපට්ඨානා. **තෙජොධාතු** උණ්හත්තලක්ඛණා, පරිපාචනරසා, මද්දවානුප්පදානපච්චුපට්ඨානා. **වායොධාතු** විත්ථම්භනලක්ඛණා, සමුදීරණරසා, අභිනීහාරපච්චුපට්ඨානා. පුරිමා පන **'ආපොධාතු'** පග්ඝරණලක්ඛණා, බ්‍රූහනරසා, සඞ්ගහපච්චුපට්ඨානා. එකෙකා චෙත්ථ සෙසත්තයපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

කක්ඛළන්ති ථද්ධං. **මුදුක**න්ති අථද්ධං. **සණ්හ**න්ති මට්ඨං. **ඵරුස**න්ති ඛරං. **සුඛසම්ඵස්ස**න්ති සුඛවෙදනාපච්චයං ඉට්ඨඵොට්ඨබ්බං. **දුක්ඛසම්ඵස්ස**න්ති දුක්ඛවෙදනාපච්චයං අනිට්ඨඵොට්ඨබ්බං. **ගරුක**න්ති භාරියං. **ලහුක**න්ති අභාරියං, සල්ලහුකන්ති අත්ථො. එත්ථ ච 'කක්ඛළං මුදුකං සණ්හං ඵරුසං ගරුකං ලහුක'න්ති පදෙහි පථවීධාතු එව භාජිතා. ''යදායං කායො ආයුසහගතො ච හොති උස්මාසහගතො ච විඤ්ඤාණසහගතො ච තදා ලහුතරො ච හොති මුදුතරො ච කම්මඤ්ඤතරො චා''ති (දී. නි. 2.424) සුත්තෙපි ලහුමුදුභූතං පථවීධාතුමෙව සන්ධාය වුත්තං.

'සුඛසම්ඵස්සං දුක්ඛසම්ඵස්ස'න්ති පදද්වයෙන පන තීණිපි මහාභූතානි භාජිතානි. පථවීධාතු හි සුඛසම්ඵස්සාපි අත්ථි දුක්ඛසම්ඵස්සාපි. තථා තෙජොධාතුවායොධාතුයො. තත්ථ සුඛසම්ඵස්සා පථවීධාතු මුදුතලුණහත්ථෙ දහරෙ පාදෙ සම්බාහන්තෙ අස්සාදෙත්වා අස්සාදෙත්වා 'සම්බාහ තාත, සම්බාහ තාතා'ති වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා තෙජොධාතු සීතසමයෙ අඞ්ගාරකපල්ලං ආහරිත්වා ගත්තං සෙදෙන්තෙ අස්සාදෙත්වා අස්සාදෙත්වා 'සෙදෙහි තාත, සෙදෙහි තාතා'ති වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා වායොධාතු උණ්හසමයෙ වත්තසම්පන්නෙ දහරෙ බීජනෙන බීජන්තෙ අස්සාදෙත්වා අස්සාදෙත්වා 'බීජ තාත, බීජ තාතා'ති වදාපනාකාරං කරොති. ථද්ධහත්ථෙ පන දහරෙ පාදෙ සම්බාහන්තෙ අට්ඨීනං භිජ්ජනකාලො විය හොති. සොපි 'අපෙහී'ති වත්තබ්බතං ආපජ්ජති. උණ්හසමයෙ අඞ්ගාරකපල්ලෙ ආහතෙ 'අපනෙහි න'න්ති වත්තබ්බං හොති. සීතසමයෙ බීජනෙන බීජන්තෙ 'අපෙහි, මා බීජා'ති වත්තබ්බං හොති. එවමෙතාසං සුඛසම්ඵස්සතා දුක්ඛසම්ඵස්සතා ච වෙදිතබ්බා.

යං ඵොට්ඨබ්බං අනිදස්සනං සප්පටිසන්තිආදිනා නයෙන වුත්තා පන චතුභි චතුභි නයෙහි පටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා හෙට්ඨා රූපායතනාදීසු වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා.

කිං පනෙතානි තීණි මහාභූතානි එකප්පහාරෙනෙව ආපාථං ආගච්ඡන්ති උදාහු නොති? ආගච්ඡන්ති. එවං ආගතානි කායපසාදං ඝට්ටෙන්ති න ඝට්ටෙන්තීති? ඝට්ටෙන්ති. එකප්පහාරෙනෙව තානි ආරම්මණං කත්වා කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති නුප්පජ්ජතීති? නුප්පජ්ජති. ආභුජිතවසෙන වා හි උස්සදවසෙන වා ආරම්මණකරණං හොති.

තත්ථ ආභුජිතවසෙන තාව, පත්තස්මිඤ්හි ඔදනෙන පූරෙත්වා ආහතෙ එකං සිත්ථං ගහෙත්වා ථද්ධං වා මුදුකං වාති වීමංසන්තො කිඤ්චාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, පථවීධාතුමෙව පන ආභුජති. උණ්හොදකෙ හත්ථං ඔතාරෙත්වා වීමංසන්තො කිඤ්චාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, තෙජොධාතුමෙව පන ආභුජති. උණ්හසමයෙ වාතපානං විවරිත්වා වාතෙන සරීරං පහරාපෙන්තො ඨිතො මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ කිඤ්චාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, වායොධාතුමෙව පන ආභුජති. එවං ආභුජිතවසෙන ආරම්මණං කරොති නාම.

යො පන උපක්ඛලති වා සීසෙන වා රුක්ඛං පහරති භුඤ්ජන්තො වා සක්ඛරං ඩංසති, සො කිඤ්චාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන පථවීධාතුමෙව ආරම්මණං කරොති. අග්ගිං අක්කමන්තොපි කිඤ්චාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන තෙජොධාතුමෙව ආරම්මණං කරොති. බලවවාතෙ කණ්ණසක්ඛලිං පහරිත්වා බධිරභාවං කරොන්තෙ. කිඤ්චාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන වායොධාතුමෙව ආරම්මණං කරොති.

යංකිඤ්චි ධාතුං ආරම්මණං කරොන්තස්ස කායවිඤ්ඤාණම්පි එකප්පහාරෙන නුප්පජ්ජති. සූචිකලාපෙන විද්ධස්ස එකප්පහාරෙන කායො ඝට්ටියති. යස්මිං යස්මිං පන ඨානෙ කායපසාදො උස්සන්නො හොති, තත්ථ තත්ථ කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. යත්ථ යත්ථාපි පටිඝට්ටනනිඝංසො බලවා හොති තත්ථ තත්ථ පඨමං උප්පජ්ජති. කුක්කුටපත්තෙන වණෙ ධොවියමානෙ අංසුඅංසු කායපසාදං ඝට්ටෙති. යත්ථ යත්ථ පන පසාදො උස්සන්නො හොති,

තත්ථ තත්ථෙව කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. එවං උස්සදවසෙන ආරම්මණං කරොති. උස්සදවසෙනෙව ච කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති නාම.

කථං පන චිත්තස්ස ආරම්මණතො සඞ්කන්ති හොතීති? ද්වීහාකාරෙහි හොති – අජ්ඣාසයතො වා විසයාධිමත්තතො වා. විහාරපූජාදීසු හි 'තානි තානි චෙතියානි චෙව පටිමායො ච වන්දිස්සාමි, පොත්ථකම්මචිත්තකම්මානි ච ඔලොකෙස්සාමී'ති අජ්ඣාසයෙන ගතො එකං වන්දිත්වා වා පස්සිත්වා වා ඉතරස්ස වන්දනත්ථාය වා දස්සනත්ථාය වා මනං කත්වා වන්දිතුම්පි පස්සිතුම්පි ගච්ඡතියෙව, එවං අජ්ඣාසයතො සඞ්කමති නාම.

කෙලාසකූටපටිභාගං පන මහාචෙතියං ඔලොකෙන්තො ඨිතොපි අපරභාගෙ සබ්බතූරියෙසු පග්ගහිතෙසු රූපාරම්මණං විස්සජ්ජෙත්වා සද්දාරම්මණං සඞ්කමති. මනුඤ්ඤගන්ධෙසු පුප්ඵෙසු වා ගන්ධෙසු වා ආහතෙසු සද්දාරම්මණං විස්සජ්ජෙත්වා ගන්ධාරම්මණං සඞ්කමති. එවං විසයාධිමත්තතො සඞ්කමති නාම.

651. ආපොධාතුනිද්දෙසෙ **ආපොති** සභාවනිද්දෙසො. ආපොව **ආපොගතං**. සිනෙහවසෙන **සිනෙහො,** සිනෙහොව **සිනෙහගතං. බන්ධනත්තං රූපස්සාති** පථවීධාතුආදිකස්ස භූතරූපස්ස බන්ධනභාවො. අයොපිණ්ඩිආදීනි හි ආපොධාතු ආබන්ධිත්වා බද්ධානි කරොති. තාය ආබද්ධත්තා තානි බද්ධානි නාම හොන්ති. පාසාණපබ්බතතාලට්ඨිහත්ථිදන්තගොසිඞ්ගාදීසුපි එසෙව නයො . සබ්බානි හෙතානි ආපොධාතු එව ආබන්ධිත්වා බද්ධානි කරොති. ආපොධාතුයා ආබද්ධත්තාව බද්ධානි හොන්ති.

කිං පන පථවීධාතු සෙසධාතූනං පතිට්ඨා හොති න හොතීති හොති ඵුසිත්වා හොති උදාහු අඵුසිත්වා? ආපොධාතු වා සෙසා ආබන්ධමානා ඵුසිත්වා ආබන්ධති උදාහු අඵුසිත්වාති? පථවීධාතු තාව ආපොධාතුයා අඵුසිත්වාව පතිට්ඨා හොති, තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච ඵුසිත්වා. ආපොධාතු පන පථවීධාතුම්පි තෙජොවායොධාතුයොපි අඵුසිත්වාව ආබන්ධති. යදි ඵුසිත්වා ආබන්ධෙය්‍ය ඵොට්ඨබ්බායතනං නාම භවෙය්‍ය.

තෙජොධාතුවායොධාතූනම්පි සෙසධාතූසු සකසකකිච්චකරණෙ එසෙව නයො. තෙජොධාතු හි පථවීධාතුං ඵුසිත්වා ඣාපෙති. සා පන න උණ්හා හුත්වා ඣායති. යදි උණ්හා හුත්වා ඣායෙය්‍ය උණ්හත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. ආපොධාතුං පන අඵුසිත්වාව තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්හා හුත්වා තපති. යදි උණ්හා හුත්වා තපෙය්‍ය උණ්හත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතුං පන ඵුසිත්වාව තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්හා හුත්වා තපති. යදි උණ්හා හුත්වා තපෙය්‍ය උණ්හත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතු පථවීධාතුං ඵුසිත්වා විත්ථම්භෙති, තථා තෙජොධාතුං ආපොධාතුං පන අඵුසිත්වාව විත්ථම්භෙති.

උච්ඡුරසං පචිත්වා ඵාණිතපිණ්ඩෙ කරියමානෙ ආපොධාතු ථද්ධා හොති න හොතීති? න හොති. සා හි පග්ඝරණලක්ඛණා. පථවීධාතු කක්ඛළලක්ඛණා. ඔමත්තං පන ආපො අධිමත්තපථවීගතිකං ජාතං. සා හි රසාකාරෙන ඨිතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. ඵාණිතපිණ්ඩෙ විලීයමානෙපි පථවීධාතු න විලීයති. කක්ඛළලක්ඛණා හි පථවීධාතු පග්ඝරණලක්ඛණා ආපොධාතු. ඔමත්තා පන පථවී අධිමත්තආපගතිකා හොති. සා පිණ්ඩාකාරෙන ඨිතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. චතුන්නඤ්හි මහාභූතානං භාවඤ්ඤථත්තමෙව හොති, ලක්ඛණඤ්ඤථත්තං නාම නත්ථි. තස්ස අභාවො අට්ඨානපරිකප්පසුත්තෙන දීපිතො. වුත්තඤ්හෙතං –

> ''සියා, ආනන්ද, චතුන්නං මහාභූතානං අඤ්ඤථත්තං, පථවීධාතුයා…පෙ…. වායොධාතුයා ; න ත්වෙව බුද්ධෙ අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්නාගතස්ස අරියසාවකස්ස සියා අඤ්ඤථත්ත''න්ති (අ. නි. 3.76).

අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො – ආනන්ද, කක්ඛළත්තලක්ඛණා පථවීධාතු පරිවත්තිත්වා පග්ඝරණලක්ඛණා ආපොධාතු නාම භවෙය්‍ය, අරියසාවකස්ස පන අඤ්ඤථත්තං නාම නත්ථීති. එවමෙත්ථ අට්ඨානපරිකප්පො ආගතො.

652. ඉතො පරෙසු උපාදිණ්ණරූපාදිනිද්දෙසෙසු උපාදිණ්ණපදාදීනං අත්ථො මාතිකාකථායං වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. චක්ඛායතනාදීනි හෙට්ඨා විත්ථාරිතානෙව. තත්ථ තත්ථ පන විසෙසමත්තමෙව වක්ඛාම.

උපාදිණ්ණනිද්දෙසෙ තාව චක්ඛායතනාදීනි එකන්තඋපාදිණ්ණත්තා වුත්තානි. යස්මා පන රූපායතනාදීනි උපාදිණ්ණානිපි අත්ථි අනුපාදිණ්ණානිපි, තස්මා තානි යං වා පනාති සඞ්ඛෙපතො දස්සෙත්වා පුන කම්මස්ස කතත්තා රූපායතනන්තිආදිනා නයෙන විත්ථාරිතානි. ඉමිනා උපායෙන සබ්බයෙවාපනකෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො.

කස්මා පන 'කම්මස්ස කතත්තා'ති ච 'න කම්මස්ස කතත්තා'ති ච උභින්නම්පි නිද්දෙසෙ 'ජරතා ච අනිච්චතා ච' න ගහිතා, අනුපාදිණ්ණාදීනංයෙව නිද්දෙසෙසු ගහිතාති? න කම්මස්ස කතත්තාති එත්ථ තාව කම්මතො අඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානං සඞ්ගහිතං. 'කම්මස්ස කතත්තා'ති එත්ථ කම්මසමුට්ඨානමෙව. ඉමානි ච ද්වෙ රූපානි නෙව කම්මතො න අඤ්ඤස්මා රූපජනකපච්චයා උප්පජ්ජන්ති, තස්මා න ගහිතානි. සා ච නෙසං අනුප්පත්ති පරතො ආවි භවිස්සති. අනුපාදිණ්ණන්තිආදීසු පන කෙවලං අනුපාදිණ්ණාදිග්ගහණෙන කම්මාදිසමුට්ඨානතා පටික්ඛිත්තා, නඅඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානතා අනුඤ්ඤාතා. තස්මා තත්ථ ගහිතානීති වෙදිතබ්බානි.

666. චිත්තසමුට්ඨානනිද්දෙසෙ කායවිඤ්ඤත්ති වචීවිඤ්ඤත්තීති ඉදං ද්වයං යස්මා එකන්තචිත්තසමුට්ඨානානි භූතානි උපාදාය පඤ්ඤායති, තස්මා වුත්තං. පරමත්ථතො පන තස්ස නිස්සයභූතානි භූතානෙව චිත්තසමුට්ඨානානි, තංනිස්සිතත්තා. යථා අනිච්චස්ස රූපස්ස ජරාමරණං අනිච්චං නාම හොති, එවමිදම්පි චිත්තසමුට්ඨානං නාම ජාතං.

668. චිත්තසහභූනිද්දෙසෙපි එසෙව නයො. යාව චිත්තං තාව පඤ්ඤායනතො ඉදමෙව ද්වයං වුත්තං. න පනෙතං චිත්තෙන සහ භූතානි විය, චෙතනාදයො විය ච උප්පජ්ජති.

670. චිත්තානුපරිවත්තිතායපි එසෙව නයො. යාව චිත්තං තාව පඤ්ඤායනතො එව හෙතං ද්වයං **චිත්තානුපරිවත්තීති** වුත්තං.

674. **ඔළාරිකන්ති** වත්ථාරම්මණභූතත්තා සංඝට්ටනවසෙන ගහෙතබ්බතො ථූලං. වුත්තවිපල්ලාසතො **සුඛුමං** වෙදිතබ්බං.

676. **දූරෙති** ඝට්ටනවසෙන අග්ගහෙතබ්බත්තා දුබ්බිඤ්ඤෙය්‍යභාවෙන සමීපෙ ඨිතම්පි දූරෙ. ඉතරං පන ඝට්ටනවසෙන ගහෙතබ්බත්තා සුවිඤ්ඤෙය්‍යභාවෙන දූරෙ ඨිතම්පි **සන්තිකෙ**. චක්ඛායතනාදිනිද්දෙසා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බා. ඉදං තාව දුවිධෙන රූපසඞ්ගහෙ විසෙසමත්තං. තිවිධසඞ්ගහො උත්තානත්ථොව.

චතුක්කනිද්දෙසවණ්ණනා

966. චතුබ්බිධසඞ්ගහාවසානෙ දිට්ඨාදීනං පච්ඡිමපදස්ස භෙදාභාවෙන ආදිතො පට්ඨාය පුච්ඡං අකත්වාව **රූපායතනං දිට්ඨං සද්දායතනං සුතන්ති**ආදි වුත්තං. තත්ථ **රූපායතනං** චක්ඛුනා ඔලොකෙත්වා දක්ඛිතුං සක්කාති **‘දිට්ඨං’** නාම ජාතං. **සද්දායතනං** සොතෙන සුත්වා ජානිතුං සක්කාති **‘සුතං’** නාම ජාතං. ගන්ධායතනාදිත්තයං ඝානජිව්හාකායෙහි පත්වා ගහෙතබ්බතො මුනිත්වා ජානිතබ්බට්ඨෙන **මුතං** නාම ජාතං. ඵුසිත්වා විඤ්ඤාණුප්පත්තිකාරණතො **‘මුතං’** නාමාතිපි වුත්තං. සබ්බමෙව පන රූපං මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතබ්බන්ති **මනසා විඤ්ඤාතං** නාම ජාතං.

පඤ්චකනිද්දෙසවණ්ණනා

967. පඤ්චවිධසඞ්ගහනිද්දෙසෙ **කක්ඛළන්ති** ථද්ධං. ඛරමෙව **ඛරගතං,** ඵරුසන්ති අත්ථො. ඉතරෙ ද්වෙපි සභාවනිද්දෙසා එව. **අජ්ඣත්තන්ති** නියකජ්ඣත්තං. **බහිද්ධාති** බාහිරං. **උපාදිණ්ණන්ති** න කම්මසමුට්ඨානමෙව. අවිසෙසෙන පන සරීරට්ඨකස්සෙතං ගහණං. සරීරට්ඨකඤ්හි උපාදිණ්ණං වා හොතු අනුපාදිණ්ණං වා, ආදින්නගහිතපරාමට්ඨවසෙන සබ්බං උපාදිණ්ණමෙව නාම.

969. **තෙජොගතන්ති** සබ්බතෙජෙසු ගතං උණ්හත්තලක්ඛණං, තෙජො එව වා තෙජොභාවං ගතන්ති **‘තෙජොගතං’. උස්මාති** උස්මාකාරො. **උස්මාගතන්ති** උස්මාභාවං ගතං. උස්මාකාරස්සෙවෙතං නාමං. **උසුමන්ති** බලවඋස්මා. උසුමමෙව උසුමභාවං ගතන්ති **උසුමගතං**.

970. වායනකවසෙන **වායො**. වායොව වායොභාවං ගතත්තා **වායොගතං. ථම්භිතත්තන්ති** උප්පලනාළතචාදීනං විය වාතපුණ්ණානං ථම්භිතභාවො රූපස්ස.

ඡක්කාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

972-4. ඡබ්බිධාදිසඞ්ගහානං තිණ්ණං ඔසානපදස්ස භෙදාභාවතො ආදිතො පට්ඨාය අපුච්ඡිත්වාව නිද්දෙසො කතො. තත්ථ චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති **චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යං**…පෙ…. මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති **මනොවිඤ්ඤෙය්‍යං**. තිවිධාය මනොධාතුයා ජානිතුං සක්කාති **මනොධාතුවිඤ්ඤෙය්‍යං සබ්බං රූපන්ති** එත්ථ යස්මා එකං රූපම්පි මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බං නාම නත්ථි, තස්මා ‘සබ්බං රූප’න්ති වුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධෙන හි අභිධම්මං පත්වා නයං කාතුං යුත්තට්ඨානෙ නයො අකතො නාම නත්ථි. ඉදඤ්ච එකරූපස්සාපි මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බස්ස අභාවෙන නයං කාතුං යුත්තට්ඨානං නාම, තස්මා නයං කරොන්තො ‘සබ්බං රූප’න්ති ආහ.

974. **සුඛසම්ඵස්සොති** සුඛවෙදනාපටිලාභපච්චයො. **දුක්ඛසම්ඵස්සොති** දුක්ඛවෙදනාපටිලාභපච්චයො. ඉධාපි ඵොට්ඨබ්බාරම්මණස්ස සුඛදුක්ඛස්ස සබ්භාවතො අයං නයො දින්නො.

නවකාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

975. නවකෙ පන ඉන්ද්‍රියරූපස්ස නාම අත්ථිතාය නයො දින්නො. තස්සෙව සප්පටිඝඅප්පටිඝතාය දසකෙ නයො දින්නො. එකාදසකෙ අඩ්ඪෙකාදස ආයතනානි විභත්තානි. තෙසං නිද්දෙසවාරා හෙට්ඨා වුත්තනයෙන විත්ථාරතො වෙදිතබ්බා. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

පකිණ්ණකකථා

ඉමෙසු පන රූපෙසු අසම්මොහත්ථං සමොධානං සමුට්ඨානං පරිනිප්ඵන්නඤ්ච සඞ්ඛතන්ති ඉදං ‘පකිණ්ණකං’ වෙදිතබ්බං.

තත්ථ **‘සමොධාන’**න්ති සබ්බමෙව හිදං රූපං සමොධානතො චක්ඛායතනං…පෙ…. කබළීකාරො ආහාරො, ඵොට්ඨබ්බායතනං ආපොධාතූති පඤ්චවීසතිසඞ්ඛ්‍යං හොති. තං වත්ථුරූපෙන සද්ධිං ඡබ්බීසතිසඞ්ඛ්‍යං වෙදිතබ්බං. ඉතො අඤ්ඤං රූපං නාම නත්ථි. කෙචි පන ‘මිද්ධරූපං නාම අත්ථී’ති වදන්ති. තෙ ‘‘අද්ධා මුනීසි සම්බුද්ධො, නත්ථි නීවරණා තවා’’තිආදීනි (සු. නි. 546) වත්වා මිද්ධරූපං නාම නත්ථීති පටිසෙධෙතබ්බා. අපරෙ බලරූපෙන සද්ධිං සත්තවීසති, සම්භවරූපෙන සද්ධිං අට්ඨවීසති, ජාතිරූපෙන සද්ධිං එකූනතිංසති, රොගරූපෙන සද්ධිං සමතිංසති රූපානීති වදන්ති. තෙපි තෙසං විසුං අභාවං දස්සෙත්වා පටික්ඛිපිතබ්බා. වායොධාතුයා හි ගහිතාය බලරූපං ගහිතමෙව, අඤ්ඤං බලරූපං නාම නත්ථි. ආපොධාතුයා සම්භවරූපං, උපචයසන්තතීහි ජාතිරූපං, ජරතාඅනිච්චතාහි ගහිතාහි රොගරූපං ගහිතමෙව. අඤ්ඤං රොගරූපං නාම නත්ථි. යොපි කණ්ණරොගාදි ආබාධො සො විසමපච්චයසමුට්ඨිතධාතුමත්තමෙව. න අඤ්ඤො තත්ථ රොගො නාම අත්ථීති සමොධානතො ඡබ්බීසතිමෙව රූපානි.

‘සමුට්ඨාන’න්ති කති රූපානි කතිසමුට්ඨානානි? දස එකසමුට්ඨානානි, එකං ද්විසමුට්ඨානං, තීණි තිසමුට්ඨානානි, නව චතුසමුට්ඨානානි, ද්වෙ න කෙනචි සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදො…පෙ…. ජීවිතින්ද්‍රියන්ති ඉමානි අට්ඨ එකන්තං කම්මතොව සමුට්ඨහන්ති. කායවිඤ්ඤත්තිවචීවිඤ්ඤත්තිද්වයං එකන්තෙන චිත්තතො සමුට්ඨාතීති දස **‘එකසමුට්ඨානානි’** නාම. සද්දො උතුතො ච චිත්තතො ච සමුට්ඨාතීති **එකො ‘ද්විසමුට්ඨානො’** නාම. තත්ථ අවිඤ්ඤාණකසද්දො උතුතො සමුට්ඨාති, සවිඤ්ඤාණකසද්දො චිත්තතො. ලහුතාදිත්තයං පන උතුචිත්තාහාරෙහි සමුට්ඨාතීති **තීණි ‘තිසමුට්ඨානානි’** නාම. අවසෙසානි නව රූපානි තෙහි කම්මෙන චාති චතූහි සමුට්ඨහන්තීති **නව ‘චතුසමුට්ඨානානි’** නාම. ජරතා අනිච්චතා පන එතෙසු එකතොපි න සමුට්ඨහන්තීති **ද්වෙ ‘න කෙනචි සමුට්ඨහන්ති’** නාම. කස්මා? අජායනතො. න හි එතානි ජායන්ති. කස්මා? ජාතස්ස පාකභෙදත්තා. උප්පන්නඤ්හි රූපං ජීරති භිජ්ජතීති අවස්සං පනෙතං සම්පටිච්ඡිතබ්බං. න හි උප්පන්නං රූපං අරූපං වා අක්ඛයං නාම දිස්සති. යාව පන න භිජ්ජති තාවස්ස පරිපාකොති සිද්ධමෙතං. ‘ජාතස්ස පාකභෙදත්තා’ති යදි ච තානි ජායෙය්‍යුං තෙසම්පි පාකභෙදා භවෙය්‍යුං. න ච පාකො පච්චති, භෙදො වා භිජ්ජතීති ජාතස්ස පාකභෙදත්තා නෙතං ද්වයං ජායති.

තත්ථ සියා – යථා ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති ආදිනිද්දෙසෙසු ‘රූපස්ස උපචයො රූපස්ස සන්තතී’ති වචනෙන ‘ජාති’ ජායතීති සම්පටිච්ඡිතං හොති, එවං ‘පාකො’පි පච්චතු ‘භෙදො’පි භිජ්ජතූති. ‘‘න තත්ථ ‘ජාති ජායතී’ති සම්පටිච්ඡිතං. යෙ පන ධම්මා කම්මාදීහි නිබ්බත්තන්ති තෙසං අභිනිබ්බත්තිභාවතො ජාතියා තප්පච්චයභාවවොහාරො අනුමතො. න පන පරමත්ථතො ජාති ජායති. ජායමානස්ස හි අභිනිබ්බත්තිමත්තං ජාතී’’ති.

තත්ථ සියා – ‘යථෙව ජාති යෙසං ධම්මානං අභිනිබ්බත්ති තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලභති, තථා පාකභෙදාපි යෙසං ධම්මානං පාකභෙදා තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලභන්තු. එවං ඉදම්පි ද්වයං කම්මාදිසමුට්ඨානමෙවාති වත්තබ්බං භවිස්සතී’ති. ‘න පාකභෙදා තං වොහාරං ලභන්ති. කස්මා? ජනකපච්චයානුභාවක්ඛණෙ අභාවතො. ජනකපච්චයානඤ්හි උප්පාදෙතබ්බධම්මස්ස උප්පාදක්ඛණෙයෙව ආනුභාවො, න තතො උත්තරි. තෙහි අභිනිබ්බත්තිතධම්මක්ඛණස්මිඤ්ච ජාති පඤ්ඤායමානා තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලභති, තස්මිං ඛණෙ සබ්භාවතො; න ඉතරද්වයං, තස්මිං ඛණෙ අභාවතොති නෙවෙතං ජායතී’ති වත්තබ්බං. ‘‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඞ්ඛතං පටිච්චසමුප්පන්න’’න්ති (සං. නි. 2.20) ආගතත්තා ඉදම්පි ද්වයං ජායතීති චෙ – ‘න, පරියායදෙසිතත්තා. තත්ථ හි පටිච්චසමුප්පන්නානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා පරියායෙන තං පටිච්චසමුප්පන්න’න්ති වුත්තං.

‘යදි එවං, තයම්පෙතං අජාතත්තා සසවිසාණං විය නත්ථි; නිබ්බානං විය වා නිච්ච’න්ති චෙ – න, නිස්සයපටිබද්ධවුත්තිතො; පථවීආදීනඤ්හි නිස්සයානං භාවෙ ජාතිආදිත්තයං පඤ්ඤායති, තස්මා න නත්ථි. තෙසඤ්ච අභාවෙ න පඤ්ඤායති, තස්මා න නිච්චං. එතම්පි ච අභිනිවෙසං පටිසෙධෙතුං එව ඉදං වුත්තං – ‘‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඞ්ඛතං පටිච්චසමුප්පන්න’’න්ති (සං. නි. 2.20). එවමාදීහි නයෙහි තානි ද්වෙ රූපානි න කෙහිචි සමුට්ඨහන්තීති වෙදිතබ්බං.

අපිච ‘සමුට්ඨාන’න්ති එත්ථ අයමඤ්ඤොපි අත්ථො. තස්සායං මාතිකා – ‘කම්මජං කම්මපච්චයං කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, ආහාරසමුට්ඨානං ආහාරපච්චයං ආහාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, උතුසමුට්ඨානං උතුපච්චයං උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, චිත්තසමුට්ඨානං චිත්තපච්චයං චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨාන’න්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදාදි අට්ඨවිධං රූපං සද්ධිං හදයවත්ථුනා **‘කම්මජං’** නාම. කෙසමස්සු හත්ථිදන්තා අස්සවාලා චමරවාලාති එවමාදි **‘කම්මපච්චයං’** නාම. චක්කරතනං දෙවතානං උය්‍යානවිමානාදීනීති එවමාදි **‘කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’** නාම.

ආහාරතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං **‘ආහාරසමුට්ඨානං’** නාම. කබළීකාරො ආහාරො ද්වින්නම්පි රූපසන්තතීනං පච්චයො හොති ආහාරසමුට්ඨානස්ස ච උපාදින්නස්ස ච. ආහාරසමුට්ඨානස්ස ජනකො හුත්වා පච්චයො හොති, කම්මජස්ස අනුපාලකො හුත්වාති ඉදං ආහාරානුපාලිතං කම්මජරූපං **‘ආහාරපච්චයං’** නාම. විසභාගාහාරං සෙවිත්වා ආතපෙ ගච්ඡන්තස්ස තිලකකාළකුට්ඨාදීනි උප්පජ්ජන්ති, ඉදං **‘ආහාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’** නාම.

උතුතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං **‘උතුසමුට්ඨානං’** නාම. තස්මිං උතු අඤ්ඤං අට්ඨකං සමුට්ඨාපෙති, ඉදං **‘උතුපච්චයං’** නාම. තස්මිම්පි උතු අඤ්ඤං අට්ඨකං සමුට්ඨාපෙති, ඉදං **‘උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’** නාම. එවං තිස්සොයෙව සන්තතියො ඝට්ටෙතුං සක්කොති. න තතො පරං. ඉමමත්ථං අනුපාදින්නකෙනාපි දීපෙතුං වට්ටති. උතුසමුට්ඨානො නාම වලාහකො. උතුපච්චයා නාම වුට්ඨිධාරා. දෙවෙ පන වුට්ඨෙ බීජානි විරූහන්ති, පථවී ගන්ධං මුඤ්චති, පබ්බතා නීලා ඛායන්ති, සමුද්දො වඩ්ඪති, එතං **උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං** නාම.

චිත්තතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං **‘චිත්තසමුට්ඨානං’** නාම. ‘‘පච්ඡාජාතා චිත්තචෙතසිකා ධම්මා පුරෙජාතස්ස ඉමස්ස කායස්ස පච්ඡාජාතපච්චයෙන පච්චයො’’ති (පට්ඨා. 1.1.11) ඉදං ‘චිත්තපච්චයං’ නාම. ආකාසෙ අන්තලික්ඛෙ හත්ථිම්පි දස්සෙති, අස්සම්පි දස්සෙති, රථම්පි දස්සෙති , විවිධම්පි සෙනාබ්‍යූහං දස්සෙතීති (පටි. ම. 3.18) ඉදං **‘චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’** නාම.

‘පරිනිප්ඵන්න’න්ති පන්නරස රූපානි පරිනිප්ඵන්නානි නාම, දස අපරිනිප්ඵන්නානි නාම. ‘යදි අපරිනිප්ඵන්නා, අසඞ්ඛතා නාම භවෙය්‍යුං’. ‘‘තෙසංයෙව පන රූපානං කායවිකාරො ‘කායවිඤ්ඤත්ති’ නාම, වචීවිකාරො ‘වචීවිඤ්ඤත්ති’ නාම, ඡිද්දං විවරං ‘ආකාසධාතු’ නාම, ලහුභාවො ‘ලහුතා’ නාම, මුදුභාවො ‘මුදුතා’ නාම, කම්මඤ්ඤභාවො ‘කම්මඤ්ඤතා’ නාම, නිබ්බත්ති ‘උපචයො’ නාම, පවත්ති ‘සන්තති’ නාම, ජීරණාකාරො ‘ජරතා’ නාම, හුත්වා අභාවාකාරො ‘අනිච්චතා’ නාමාති. සබ්බං පරිනිප්ඵන්නං සඞ්ඛතමෙව හොතී’’ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඞ්ගහඅට්ඨකථාය

රූපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

3. නික්ඛෙපකණ්ඩො

තිකනික්ඛෙපකථා

985. එත්තාවතා කුසලත්තිකො සබ්බෙසං කුසලාදිධම්මානං පදභාජනනයෙන විත්ථාරිතො හොති. යස්මා පන ය්වායං කුසලත්තිකස්ස විභජනනයො වුත්තො, සෙසතිකදුකානම්පි එසෙව විභජනනයො හොති – යථා හි එත්ථ, එවං ‘කතමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති සොමනස්සසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං රූපාරම්මණං වා…පෙ…. යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරූපිනො ධම්මා ඨපෙත්වා වෙදනාඛන්ධං, ඉමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා’තිආදිනා අනුක්කමෙන සබ්බතිකදුකෙසු සක්කා පණ්ඩිතෙහි විභාජනනයං සල්ලක්ඛෙතුං – තස්මා තං විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා, අඤ්ඤෙන නාතිසඞ්ඛෙපනාතිවිත්ථාරනයෙන සබ්බතිකදුකධම්මවිභාගං දස්සෙතුං **කතමෙ ධම්මා කුසලා**ති නික්ඛෙපකණ්ඩං ආරද්ධං. චිත්තුප්පාදකණ්ඩඤ්හි විත්ථාරදෙසනා, අට්ඨකථාකණ්ඩං සඞ්ඛෙපදෙසනා. ඉදං පන නික්ඛෙපකණ්ඩං චිත්තුප්පාදකණ්ඩං උපාදාය සඞ්ඛෙපො, අට්ඨකථාකණ්ඩං උපාදාය විත්ථාරොති සඞ්ඛිත්තවිත්ථාරධාතුකං හොති. තයිදං, විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තාපි, හෙට්ඨා වුත්තකාරණවසෙනාපි, නික්ඛෙපකණ්ඩං නාමාති වෙදිතබ්බං. වුත්තඤ්හෙතං –

> මූලතො ඛන්ධතො චාපි, ද්වාරතො චාපි භූමිතො;
> අත්ථතො ධම්මතො චාපි, නාමතො චාපි ලිඞ්ගතො;
> නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්ඛෙපොති පවුච්චතීති.

ඉදඤ්හි **තීණි කුසලමූලානී**තිආදිනා නයෙන මූලතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තංසම්පයුත්තො වෙදනාක්ඛන්ධොති ඛන්ධතො. තංසමුට්ඨානං කායකම්මන්ති ද්වාරතො. කායද්වාරප්පවත්තඤ්හි කම්මං කායකම්මන්ති වුච්චති. සුඛභූමියං, කාමාවචරෙති භූමිතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තත්ථ තත්ථ අත්ථධම්මනාමලිඞ්ගානං වසෙන දෙසිතත්තා අත්ථාදීහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං නාමාති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ කුසලපදනිද්දෙසෙ තාව **තීණී**ති ගණනපරිච්ඡෙදො. කුසලානි ච තානි මූලානි ච, කුසලානං වා ධම්මානං හෙතුපච්චයපභවජනකසමුට්ඨානනිබ්බත්තකට්ඨෙන මූලානීති **කුසලමූලානි**. එවං අත්ථවසෙන දස්සෙත්වා ඉදානි නාමවසෙන දස්සෙතුං **අලොභො අදොසො අමොහො**ති ආහ. එත්තාවතා යස්මා මූලෙන මුත්තං කුසලං නාම නත්ථි, තස්මා චතුභූමකකුසලං තීහි මූලෙහි පරියාදියිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. **තංසම්පයුත්තො**ති තෙහි අලොභාදීහි සම්පයුත්තො. තත්ථ අලොභෙන සම්පයුත්තෙ සඞ්ඛාරක්ඛන්ධෙ, අදොසාමොහාපි අලොභෙන සම්පයුත්තසඞ්ඛාරක්ඛන්ධගණනංයෙව ගච්ඡන්ති. සෙසද්වයවසෙන සම්පයොගෙපි එසෙව නයො. ඉති චතුභූමකකුසලං පුන තංසම්පයුත්තකචතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදියිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. **තංසමුට්ඨාන**න්ති තෙහි අලොභාදීහි සමුට්ඨිතං. ඉමිනාපි නයෙන තදෙව චතුභූමිකකුසලං තිණ්ණං කම්මද්වාරානං වසෙන පරියාදියිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. එවං තාව කුසලං තීසු ඨානෙසු පරියාදියිත්වා දස්සිතං.

986. අකුසලෙපි එසෙව නයො. ද්වාදසන්නඤ්හි අකුසලචිත්තානං එකම්පි මූලෙන මුත්තං නාම නත්ථීති මූලෙන පරියාදියිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසම්පයුත්තචතුක්ඛන්ධතො ච උද්ධං අකුසලං නාම නත්ථීති තානෙව ද්වාදස අකුසලචිත්තානි චතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදියිත්වා දස්සෙසි. ධම්මරාජා කායකම්මාදිවසෙන පන නෙසං පවත්තිසබ්භාවතො කම්මද්වාරවසෙන පරියාදියිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. යං පනෙත්ථ **තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා**තිආදි වුත්තං, තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ පුග්ගලෙ වා ඨිතන්ති **‘එකට්ඨං’**. තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ ඨිතං සහජෙකට්ඨං නාම හොති. එකස්මිං පුග්ගලෙ ඨිතං පහානෙකට්ඨං නාම. තෙන ලොභාදිනා අඤ්ඤෙන වා තත්ථ තත්ථ නිද්දිට්ඨෙන සහ එකස්මිං ඨිතන්ති **තදෙකට්ඨං**. තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා? තීණි අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති සංකිලිට්ඨත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා හීනා? තීණි අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති හීනත්තිකෙ ‘කතමෙ ධම්මා අකුසලා? තීණි අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති ඉමස්මිං කුසලත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨා? තීණි අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති කිලෙසගොච්ඡකෙ ‘කතමෙ ධම්මා සරණා? තීණි අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසාති සරණදුකෙ’ති – ඉමෙසු එත්තකෙසු ඨානෙසු **‘සහජෙකට්ඨං’** ආගතං.

දස්සනෙනපහාතබ්බත්තිකෙ පන ‘ඉමානි තීණි සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති, දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකත්තිකෙපි ‘ඉමානි තීණි සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා’ති, පුන තත්ථෙව තීණි සංයොජනානි – සක්කායදිට්ඨි විචිකිච්ඡා සීලබ්බතපරාමාසො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බා; තදෙකට්ඨො ලොභො දොසො මොහො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතු; තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා තංසම්පයුත්තො වෙදනාඛන්ධො…පෙ…. විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො, තංසමුට්ඨානං කායකම්මං වචීකම්මං මනොකම්මං, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකාති; සම්මප්පධානවිභඞ්ගෙ ‘‘තත්ථ කතමෙ පාපකා අකුසලා ධම්මා? තීණි අකුසලමූලානි –

ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා''ති (විභ. 391) – ඉමෙසු පන එත්තකෙසු ඨානෙසු **'පහානෙකට්ඨං'** ආගතන්ති වෙදිතබ්බං.

987. අබ්‍යාකතපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙවාති. ඉමස්මිං තිකෙ තීණි ලක්ඛණානි තිස්සො පඤ්ඤත්තියො කසිණුග්ඝාටිමාකාසං අජටාකාසං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ආරම්මණං නිරොධසමාපත්ති ච න ලබ්භතීති වුත්තං.

988. **වෙදනාත්තිකනිද්දෙසෙ සුඛභූමියන්**ති එත්ථ යථා තම්බභූමි කණ්හභූමීති තම්බකණ්හභූමියොව වුච්චන්ති, එවං සුඛම්පි සුඛභූමි නාම. යථා උච්ඡුභූමි සාලිභූමීති උච්ඡුසාලීනං උප්පජ්ජනට්ඨානානි වුච්චන්ති, එවං සුඛස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානං චිත්තම්පි සුඛභූමි නාම. තං ඉධ අධිප්පෙතං. යස්මා පන සා කාමාවචරෙ වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා, තස්මාස්සා තං පභෙදං දස්සෙතුං **කාමාවචරෙ**තිආදි වුත්තං. **සුඛවෙදනං ඨපෙත්වා**ති යා සා සුඛභූමියං සුඛවෙදනා, තං ඨපෙත්වා. **තංසම්පයුත්තො**ති තාය ඨපිතාය සුඛවෙදනාය සම්පයුත්තො. සෙසපදද්වයෙපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බොති.

ඉමස්මිං තිකෙ තිස්සො වෙදනා, සබ්බං රූපං, නිබ්බානන්ති ඉදම්පි න ලබ්භති. අයඤ්හි තිකො කුසලත්තිකෙ ච අලබ්භමානෙහි ඉමෙහි ච තීහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම. ඉතො පරෙසු පන තිකදුකෙසු පාළිතො ච අත්ථතො ච යං වත්තබ්බං සියා තං සබ්බං පදානුක්කමෙන මාතිකාකථායඤ්චෙව කුසලාදීනං නිද්දෙසෙ ච වුත්තමෙව. යං පන යත්ථ විසෙසමත්තං තදෙව වක්ඛාම.

991. තත්ථ **විපාකත්තිකෙ** තාව කිඤ්චාපි අරූපධම්මා විය රූපධම්මාපි කම්මසමුට්ඨානා අත්ථි, අනාරම්මණත්තා පන තෙ කම්මසරික්ඛකා න හොන්තීති සාරම්මණා අරූපධම්මාව කම්මසරික්ඛකත්තා විපාකාති වුත්තා, බීජසරික්ඛකං ඵලං විය. සාලිබීජස්මිඤ්හි වපිතෙ අඞ්කුරපත්තාදීසු නික්ඛන්තෙසුපි සාලිඵලන්ති න වුච්චති. යදා පන සාලිසීසං පක්කං හොති පරිණතං, තදා බීජසරික්ඛකො සාලි එව සාලිඵලන්ති වුච්චති. අඞ්කුරපත්තාදීනි පන බීජජාතානි බීජතො නිබ්බත්තානීති වුච්චන්ති, එවමෙව රූපම්පි කම්මජන්ති වා උපාදින්නන්ති වා වත්තුං වට්ටති.

994. **උපාදින්නත්තිකෙ** කිඤ්චාපි ඛීණාසවස්ස ඛන්ධා 'අම්හාකං මාතුලත්ථෙරො අම්හාකං චූළපිතුත්ථෙරො'ති වදන්තානං පරෙසං උපාදානස්ස පච්චයා හොන්ති, මග්ගඵලනිබ්බානානි පන අග්ගහිතානි අපරාමට්ඨානි අනුපාදින්නානෙව. තානි හි, යථා දිවසං සන්තත්තො අයොගුළො මක්ඛිකානං අභිනිසීදනස්ස පච්චයො න හොති, එවමෙව තෙජුස්සදත්තා තණ්හාමානදිට්ඨිවසෙන ගහණස්ස පච්චයා න හොන්ති. තෙන වුත්තං – ඉමෙ ධම්මා අනුපාදින්නඅනුපාදානියාති.

998. අසංකිලිට්ඨඅසංකිලෙසිකෙසුපි එසෙව නයො.

1000. **විතක්කත්තිකෙ** විතක්කසහජාතෙන විචාරෙන සද්ධිං කුසලත්තිකෙ අලබ්භමානාව න ලබ්භන්ති.

1003. **පීතිසහගතත්තිකෙ** පීතිආදයො අත්තනා සහජාතධම්මානං පීතිසහගතාදිභාවං දත්වා සයං පිට්ඨිවට්ටකා ජාතා. ඉමස්මිඤ්හි තිකෙ ද්වෙ දොමනස්සසහගතචිත්තුප්පාදා දුක්ඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උපෙක්ඛාවෙදනා රූපං නිබ්බානන්ති – ඉදම්පි න ලබ්භති. අයඤ්හි තිකො කුසලත්තිකෙ ච අලබ්භමානෙහි ඉමෙහි ච පඤ්චහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම.

1006. **දස්සනෙනපහාතබ්බත්තිකෙ සඤ්ඤොජනානී**ති බන්ධනානි. **සක්කායදිට්ඨී**ති විජ්ජමානට්ඨෙන සති ඛන්ධපඤ්චකසඞ්ඛාතෙ කායෙ; සයං වා සතී තස්මිං කායෙ දිට්ඨීති **'සක්කායදිට්ඨි'**. සීලෙන සුජ්ඣිතුං සක්කා, වතෙන සුජ්ඣිතුං සක්කා, සීලවතෙහි සුජ්ඣිතුං සක්කාති ගහිතසමාදානං පන **සීලබ්බතපරාමාසො** නාම.

1007. ඉධාති දෙසාපදෙසෙ නිපාතො. ස්වායං කත්ථචි ලොකං උපාදාය වුච්චති. යථාහ – ''ඉධ තථාගතො ලොකෙ උප්පජ්ජතී''ති (දී. නි. 1.189). කත්ථචි සාසනං. යථාහ – ''ඉධෙව, භික්ඛවෙ, සමණො ඉධ දුතියො සමණො''ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241). කත්ථචි ඔකාසං. යථාහ –

''ඉධෙව තිට්ඨමානස්ස, දෙවභූතස්ස මෙ සතො;
පුනරායු ච මෙ ලද්ධො, එවං ජානාහි මාරිසා''ති. (දී. නි. 2.369);

කත්ථචි පදපූරණමත්තමෙව. යථාහ – ''ඉධාහං, භික්ඛවෙ, භුත්තාවී අස්සං පවාරිතො''ති (ම. නි. 1.30). ඉධ පන ලොකං උපාදාය වුත්තොති වෙදිතබ්බො.

අස්සුතවා පුථුජ්ජනොති එත්ථ පන 'ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති'. යස්ස හි ඛන්ධධාතුආයතනපච්චයාකාරසතිපට්ඨානාදීසු උග්ගහපරිපුච්ඡාවිනිච්ඡයරහිතත්තා දිට්ඨිපටිසෙධකො නෙව 'ආගමො',

පටිපත්තියා අධිගන්තබ්බස්ස අනධිගතත්තා නෙව ‘අධිගමො’ අත්ථි, සො ‘ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති’. ස්වායං –

පුථූනං ජනනාදීහි, කාරණෙහි පුථුජ්ජනො;
පුථුජ්ජනන්තොගධත්තා, පුථුවායං ජනො ඉති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; ම. නි. අට්ඨ. 1.2; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88; නෙත්ති. අට්ඨ. 56);

සො හි පුථූනං නානප්පකාරානං කිලෙසාදීනං ජනනාදීහි කාරණෙහි **පුථුජ්ජනො**. යථාහ – ‘‘පුථු කිලෙසෙ ජනෙන්තීති පුථුජ්ජනා. පුථු අවිහතසක්කායදිට්ඨිකාති පුථුජ්ජනා. පුථු සත්ථාරානං මුඛුල්ලොකිකාති පුථුජ්ජනා. පුථු සබ්බගතීහි අවුට්ඨිතාති පුථුජ්ජනා. පුථු නානාභිසඞ්ඛාරෙ අභිසඞ්ඛරොන්තීති පුථුජ්ජනා. පුථු නානාඔඝෙහි වුය්හන්තීති පුථුජ්ජනා. පුථු නානාසන්තාපෙහි සන්තප්පන්තීති පුථුජ්ජනා. පුථු නානාපරිළාහෙහි පරිඩය්හන්තීති පුථුජ්ජනා. පුථු පඤ්චසු කාමගුණෙසු රත්තා ගිද්ධා ගධිතා මුච්ඡිතා අජ්ඣොසන්නා ලග්ගා ලග්ගිතා පලිබුද්ධාති පුථුජ්ජනා. පුථු පඤ්චහි නීවරණෙහි ආවුතා නිවුතා ඔවුතා පිහිතා පටිච්ඡන්නා පටිකුජ්ජිතාති පුථුජ්ජනා’’ති (මහානි. 94). පුථූනං වා ගණනපථමතීතානං අරියධම්මපරම්මුඛානං නීචධම්මසමාචාරානං ජනානං අන්තොගධත්තාපි පුථුජ්ජනා. පුථු වා අයං – විසුංයෙව සඞ්ඛ්‍යං ගතො, විසංසට්ඨො සීලසුතාදිගුණයුත්තෙහි අරියෙහි – ජනොතිපි පුථුජ්ජනො. එවමෙතෙහි ‘අස්සුතවා පුථුජ්ජනො’ති ද්වීහි පදෙහි යෙ තෙ –

‘‘දුවෙ පුථුජ්ජනා වුත්තා, බුද්ධෙනාදිච්චබන්ධුනා;
අන්ධො පුථුජ්ජනො එකො, කල්‍යාණෙකො පුථුජ්ජනො’’ති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88);

ද්වෙ පුථුජ්ජනා වුත්තා, තෙසු අන්ධපුථුජ්ජනො වුත්තො හොතීති වෙදිතබ්බො.

අරියානං අදස්සාවීතිආදීසු **අරියා**ති ආරකත්තා කිලෙසෙහි, අනයෙ න ඉරියනතො, අයෙ ඉරියනතො, සදෙවකෙන ලොකෙන ච අරණීයතො බුද්ධා ච පච්චෙකබුද්ධා ච බුද්ධසාවකා ච වුච්චන්ති. බුද්ධා එව වා ඉධ අරියා. යථාහ – ‘‘සදෙවකෙ, භික්ඛවෙ, ලොකෙ…පෙ.… තථාගතො අරියොති වුච්චතී’’ති (සං. නි. 5.1098).

සප්පුරිසාති එත්ථ පන පච්චෙකබුද්ධා තථාගතසාවකා ච සප්පුරිසාති වෙදිතබ්බා. තෙ හි ලොකුත්තරගුණයොගෙන සොභනා පුරිසාති **සප්පුරිසා**. සබ්බෙව වා එතෙ ද්වෙධාපි වුත්තා. බුද්ධාපි හි අරියා ච සප්පුරිසා ච පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධසාවකාපි. යථාහ –

‘‘යො වෙ කතඤ්ඤූ කතවෙදි ධීරො,
කල්‍යාණමිත්තො දළ්හභත්ති ච හොති;
දුඛිතස්ස සක්කච්ච කරොති කිච්චං,
තථාවිධං සප්පුරිසං වදන්තී’’ති. (ජා. 2.17.78);

‘කල්‍යාණමිත්තො දළ්හභත්ති ච හොතී’ති එත්තාවතා හි බුද්ධසාවකො වුත්තො. කතඤ්ඤුතාදීහි පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධාති. ඉදානි යො තෙසං අරියානං අදස්සනසීලො, න ච දස්සනෙ සාධුකාරී, සො **අරියානං අදස්සාවී**ති වෙදිතබ්බො. සො චක්ඛුනා අදස්සාවී ඤාණෙන අදස්සාවීති දුවිධො. තෙසු ඤාණෙන අදස්සාවී ඉධ අධිප්පෙතො. මංසචක්ඛුනා හි දිබ්බචක්ඛුනා වා අරියා දිට්ඨාපි අදිට්ඨාව හොන්ති, තෙසං චක්ඛූනං වණ්ණමත්තගගහණතො, න අරියභාවගොචරතො. සොණසිඞ්ගාලාදයොපි චක්ඛුනා අරියෙ පස්සන්ති, න ච තෙ අරියානං දස්සාවිනො.

තත්‍රිදං වත්ථු – චිත්තලපබ්බතවාසිනො කිර ඛීණාසවත්ථෙරස්ස උපට්ඨාකො වුඩ්ඪපබ්බජිතො එකදිවසං ථෙරෙන සද්ධිං පිණ්ඩාය චරිත්වා ථෙරස්ස පත්තචීවරං ගහෙත්වා පිට්ඨිතො ආගච්ඡන්තො ථෙරං පුච්ඡි – ‘අරියා නාම භන්තෙ කීදිසා’ති? ථෙරො ආහ – ‘ඉධෙකච්චො මහල්ලකො අරියානං පත්තචීවරං ගහෙත්වා වත්තපටිපත්තිං කත්වා සහ චරන්තොපි නෙව අරියෙ ජානාති, එවංදුජ්ජානාවුසො, අරියා’ති. එවං වුත්තෙපි සො නෙව අඤ්ඤාසි. තස්මා න චක්ඛුනා දස්සනං ‘දස්සනං’, ඤාණදස්සනමෙව ‘දස්සනං’. යථාහ – ‘‘කිං තෙ වක්කලි ඉමිනා පූතිකායෙන දිට්ඨෙන? යො ඛො, වක්කලි, ධම්මං පස්සති, සො මං පස්සතී’’ති (සං. නි. 3.87). තස්මා චක්ඛුනා පස්සන්තොපි, ඤාණෙන අරියෙහි දිට්ඨං අනිච්චාදිලක්ඛණං අපස්සන්තො, අරියාධිගතඤ්ච ධම්මං අනධිගච්ඡන්තො, අරියකරධම්මානං අරියභාවස්ස ච අදිට්ඨත්තා, ‘අරියානං අදස්සාවී’ති වෙදිතබ්බො.

අරියධම්මස්ස අකොවිදොති සතිපට්ඨානාදිභෙදෙ අරියධම්මෙ අකුසලො. **අරියධම්මෙ අවිනීතො**ති, එත්ථ පන

දුවිධො විනයො නාම, එකමෙකෙත්ථ පඤ්චධා;
අභාවතො තස්ස අයං, අවිනීතොති වුච්චති.

අයඤ්හි සංවරවිනයො පහානවිනයොති දුවිධො විනයො. එත්ථ ච දුවිධෙපි විනයෙ එකමෙකො විනයො පඤ්චධා භිජ්ජති. **සංවරවිනයොපි** හි සීලසංවරො සතිසංවරො ඤාණසංවරො ඛන්තිසංවරො වීරියසංවරොති පඤ්චවිධො. **පහානවිනයොපි** තදඞ්ගපහානං වික්ඛම්භනපහානං සමුච්ඡෙදපහානං පටිප්පස්සද්ධිපහානං නිස්සරණපහානන්ති පඤ්චවිධො.

තත්ථ ''ඉමිනා පාතිමොක්ඛසංවරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො''ති (විභ. 511) අයං **සීලසංවරො**. ''රක්ඛති චක්ඛුන්ද්‍රියං, චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරං ආපජ්ජතී''ති (දී. නි. 1.213; ම. නි. 1.295; සං. නි. 4.239; අ. නි. 3.16) අයං **සතිසංවරො**.

''යානි සොතානි ලොකස්මිං, (අජිතාති භගවා)
සති තෙසං නිවාරණං;
සොතානං සංවරං බ්‍රූමි,
පඤ්ඤායෙතෙ පිධීයරෙ''ති. (සු. නි. 1041) –

අයං **ඤාණසංවරො** නාම. ''ඛමො හොති සීතස්ස උණ්හස්සා''ති (ම. නි. 1.24; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං **ඛන්තිසංවරො**. ''උප්පන්නං කාමවිතක්කං නාධිවාසෙතී''ති (ම. නි. 1.26; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං **වීරියසංවරො**. සබ්බොපි චායං සංවරො යථාසකං සංවරිතබ්බානං විනෙතබ්බානඤ්ච කායදුච්චරිතාදීනං සංවරණතො සංවරො, විනයනතො විනයොති වුච්චති. එවං තාව 'සංවරවිනයො' පඤ්චධා භිජ්ජතීති වෙදිතබ්බො.

තථා යං නාමරූපපරිච්ඡෙදාදීසු විපස්සනාඤාණෙසු පටිපක්ඛභාවතො, දීපාලොකෙනෙව තමස්ස, තෙන තෙන විපස්සනාඤාණෙන තස්ස තස්ස අනත්ථස්ස පහානං, සෙය්‍යථිදං – නාමරූපවවත්ථානෙන සක්කායදිට්ඨියා, පච්චයපරිග්ගහෙන අහෙතුවිසමහෙතුදිට්ඨීනං, තස්සෙව අපරභාගෙන කඞ්ඛාවිතරණෙන කථංකථීභාවස්ස, කලාපසම්මසනෙන 'අහං මමා'ති ගාහස්ස, මග්ගාමග්ගවවත්ථානෙන අමග්ගෙ මග්ගසඤ්ඤාය, උදයදස්සනෙන උච්ඡෙදදිට්ඨියා, වයදස්සනෙන සස්සතදිට්ඨියා, භයදස්සනෙන සභයෙ අභයසඤ්ඤාය, ආදීනවදස්සනෙන අස්සාදසඤ්ඤාය, නිබ්බිදානුපස්සනාය අභිරතිසඤ්ඤාය, මුච්චිතුකම්‍යතාඤාණෙන අමුච්චිතුකාමතාය, උපෙක්ඛාඤාණෙන අනුපෙක්ඛාය, අනුලොමෙන ධම්මට්ඨිතියං නිබ්බානෙ ච පටිලොමභාවස්ස, ගොත්‍රභුනා සඞ්ඛාරනිමිත්තග්ගාහස්ස පහානං, එතං 'තදඞ්ගපහානං' නාම.

යං පන උපචාරප්පනාභෙදෙන සමාධිනා පවත්තිභාවනිවාරණතො, ඝටප්පහාරෙනෙව උදකපිට්ඨෙ සෙවාලස්ස, තෙසං තෙසං නීවරණාදිධම්මානං පහානං, එතං **'වික්ඛම්භනපහානං'** නාම. ''යං චතුන්නං අරියමග්ගානං භාවිතත්තා තංතංමග්ගවතො අත්තනො අත්තනො සන්තානෙ දිට්ඨිගතානං පහානාය''තිආදිනා (ධ. ස. 277) නයෙන වුත්තස්ස සමුදයපක්ඛිකස්ස කිලෙසගණස්ස අච්චන්තං අප්පවත්තිභාවෙන පහානං, ඉදං **'සමුච්ඡෙදපහානං'** නාම. යං පන ඵලක්ඛණෙ පටිප්පස්සද්ධත්තං කිලෙසානං, එතං **'පටිප්පස්සද්ධිපහානං'** නාම. යං සබ්බසඞ්ඛතනිස්සටත්තා පහීනසබ්බසඞ්ඛතං නිබ්බානං, එතං **'නිස්සරණපහානං'** නාම. සබ්බම්පි චෙතං පහානං යස්මා චාගට්ඨෙන පහානං, විනයනට්ඨෙන විනයො, තස්මා 'පහානවිනයො'ති වුච්චති. තංතංපහානවතො වා තස්ස තස්ස විනයස්ස සම්භවතොපෙතං පහානවිනයොති වුච්චති. එවං පහානවිනයොපි පඤ්චධා භිජ්ජතීති වෙදිතබ්බො.

එවමයං සඞ්ඛෙපතො දුවිධො, භෙදතො ච දසවිධො විනයො, භින්නසංවරත්තා, පහාතබ්බස්ස ච අප්පහීනත්තා, යස්මා එතස්ස අස්සුතවතො පුථුජ්ජනස්ස නත්ථි, තස්මා අභාවතො තස්ස, අයං 'අවිනීතො'ති වුච්චතීති. එස නයො **සප්පුරිසානං අදස්සාවී සප්පුරිසධම්මස්ස අකොවිදො සප්පුරිසධම්මෙ අවිනීතොති** එත්ථාපි. නින්නානාකරණඤ්හෙතං අත්ථතො. යථාහ – ''යෙව තෙ අරියා තෙව තෙ සප්පුරිසා, යෙව තෙ සප්පුරිසා තෙව තෙ අරියා. යො එව සො අරියානං ධම්මො සො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො, යො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො සො එව සො අරියානං ධම්මො. යෙව තෙ අරියවිනයා තෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා, යෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා තෙව තෙ අරියවිනයා. අරියෙති වා සප්පුරිසෙති වා, අරියධම්මෙති වා සප්පුරිසධම්මෙති වා, අරියවිනයෙති වා සප්පුරිසවිනයෙති වා, එසෙසෙ එකෙ එකට්ඨෙ සමෙ සමභාගෙ තජ්ජාතෙ තඤ්ඤෙවා''ති.

රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීති ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සති – 'යං රූපං සො අහං, යො අහං තං රූප'න්ති රූපඤ්ච අත්තානඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති. ''සෙය්‍යථාපි නාම තෙලප්පදීපස්ස ඣායතො යා අච්චි සො වණ්ණො, යො වණ්ණො සා අච්චීති අච්චිඤ්ච වණ්ණඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති,'' එවමෙව ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සතීති එවං රූපං අත්තාති දිට්ඨිපස්සනාය පස්සති. **රූපවන්තං වා අත්තානන්ති** 'අරූපං අත්තා'ති ගහෙත්වා, ඡායාවන්තං රුක්ඛං විය, තං රූපවන්තං සමනුපස්සති. **අත්තනි වා රූපන්ති** 'අරූපමෙව අත්තා'ති ගහෙත්වා, පුප්ඵම්හි ගන්ධං විය, අත්තනි රූපං සමනුපස්සති. **රූපස්මිං වා අත්තානන්ති** 'අරූපමෙව අත්තා'ති ගහෙත්වා, කරණ්ඩකෙ මණිං විය, අත්තානං රූපස්මිං සමනුපස්සති. වෙදනාදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ 'රූපං අත්තතො සමනුපස්සතී'ති සුද්ධරූපමෙව අත්තාති කථිතං. 'රූපවන්තං වා අත්තානං, අත්තනි වා රූපං, රූපස්මිං වා අත්තානං; වෙදනං අත්තතො සමනුපස්සති… සඤ්ඤං… සඞ්ඛාරෙ… විඤ්ඤාණං අත්තතො

සමනුපස්සතී’ති ඉමෙසු සත්තසු ඨානෙසු ‘අරූපං අත්තා’ති කථිතං. වෙදනාවන්තං වා අත්තානං, අත්තනි වා වෙදනං, වෙදනාය වා අත්තානන්ති එවං චතූසු ඛන්ධෙසු තිණ්ණං තිණ්ණං වසෙන ද්වාදසසු ඨානෙසු ‘රූපාරූපමිස්සකො අත්තා’ කථිතො. තත්ථ ‘රූපං අත්තතො සමනුපස්සති වෙදනං... සඤ්ඤං... සඞ්ඛාරෙ... විඤ්ඤාණං අත්තතො සමනුපස්සතී’ති ඉමෙසු පඤ්චසු ඨානෙසු උච්ඡෙදදිට්ඨි කථිතා. අවසෙසෙසු සස්සතදිට්ඨි. එවමෙත්ථ පන්නරස භවදිට්ඨියො පඤ්ච විභවදිට්ඨියො හොන්ති. තා සබ්බාපි මග්ගාවරණා, න සග්ගාවරණා, පඨමමග්ගවජ්ඣාති වෙදිතබ්බා.

1008. **සත්ථරි කඞ්ඛතීති** සත්ථු සරීරෙ වා ගුණෙ වා උභයත්ථ වා කඞ්ඛති. සරීරෙ කඞ්ඛමානො ‘ද්වත්තිංසවරලක්ඛණපටිමණ්ඩිතං නාම සරීරං අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛති. ගුණෙ කඞ්ඛමානො ‘අතීතානාගතපච්චුප්පන්නජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛති. උභයත්ථ කඞ්ඛමානො ‘අසීතිඅනුබ්‍යඤ්ජනබ්‍යාමප්පභානුරඤ්ජිතාය සරීරනිප්ඵත්තියා සමන්නාගතො සබ්බඤෙය්‍යජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණං පටිවිජ්ඣිත්වා ඨිතො ලොකතාරකො බුද්ධො නාම අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛති. අයඤ්හිස්ස අත්තභාවෙ ගුණෙ වා කඞ්ඛනතො උභයත්ථ කඞ්ඛති නාම. **විචිකිච්ඡතීති** ආරම්මණං නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්තො කිච්ඡති කිලමති. **නාධිමුච්චතීති** තත්ථෙව අධිමොක්ඛං න ලභති. **න සම්පසීදතීති** චිත්තං අනාවිලං කත්වා පසීදිතුං න සක්කොති, ගුණෙසු නප්පසීදති.

ධම්මෙ කඞ්ඛතීතිආදීසු පන ‘කිලෙසෙ පජහන්තා චත්තාරො අරියමග්ගා, පටිප්පස්සද්ධකිලෙසානි චත්තාරි සාමඤ්ඤඵලානි, මග්ගඵලානං ආරම්මණපච්චයභූතං අමතං මහානිබ්බානං නාම අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තොපි ‘අයං ධම්මො නිය්‍යානිකො නු ඛො අනිය්‍යානිකො’ති කඞ්ඛන්තොපි **ධම්මෙ කඞ්ඛති** නාම. ‘චත්තාරො මග්ගට්ඨකා චත්තාරො ඵලට්ඨකාති ඉදං සඞ්ඝරතනං අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තොපි, ‘අයං සඞ්ඝො සුප්පටිපන්නො නු ඛො දුප්පටිපන්නො’ති කඞ්ඛන්තොපි, ‘එතස්මිං සඞ්ඝරතනෙ දින්නස්ස විපාකඵලං අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තොපි **සඞ්ඝෙ කඞ්ඛති** නාම. ‘තිස්සො පන සික්ඛා අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තොපි, ‘තිස්සො සික්ඛා සික්ඛිතපච්චයෙන ආනිසංසො අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තොපි **සික්ඛාය කඞ්ඛති** නාම.

පුබ්බන්තො වුච්චති අතීතානි ඛන්ධධාතායතනානි. අපරන්තො අනාගතානි. තත්ථ අතීතෙසු ඛන්ධාදීසු ‘අතීතානි නු ඛො, න නු ඛො’ති කඞ්ඛන්තො **පුබ්බන්තෙ කඞ්ඛති** නාම. අනාගතෙසු ‘අනාගතානි නු ඛො, න නු ඛො’ති කඞ්ඛන්තො **අපරන්තෙ කඞ්ඛති** නාම. උභයත්ථ කඞ්ඛන්තො **පුබ්බන්තාපරන්තෙ කඞ්ඛති** නාම. ‘ද්වාදසපදිකං පච්චයවට්ටං අත්ථි නු ඛො නත්ථී’ති කඞ්ඛන්තො **ඉදප්පච්චයතාපටිච්චසමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු කඞ්ඛති** නාම. තත්‍රායං වචනත්ථො – ඉමෙසං ජරාමරණාදීනං පච්චයා ‘ඉදප්පච්චයා’. ඉදප්පච්චයානං භාවො ‘ඉදප්පච්චයතා’. ඉදප්පච්චයා එව වා ‘ඉදප්පච්චයතා’; ජාතිආදීනමෙතං අධිවචනං. ජාතිආදීසු තං තං පටිච්ච ආගම්ම සමුප්පන්නාති ‘පටිච්චසමුප්පන්නා’. ඉදං වුත්තං හොති – ඉදප්පච්චයතාය ච පටිච්චසමුප්පන්නෙසු ච ධම්මෙසු කඞ්ඛතීති.

1009. **සීලෙනාති** ගොසීලාදිනා. **වතෙනාති** ගොවතාදිනාව. **සීලබ්බතෙනාති** තදුභයෙන. **සුද්ධීති** කිලෙසසුද්ධි; පරමත්ථසුද්ධිභූතං වා නිබ්බානමෙව. **තදෙකට්ඨාති** ඉධ පහානෙකට්ඨං ධුරං. ඉමිස්සා ච පාළියා දිට්ඨිකිලෙසො විචිකිච්ඡාකිලෙසොති ද්වෙයෙව ආගතා. ලොභො දොසො මොහො මානො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ පන අට්ඨ අනාගතා. ආහරිත්වා පන දීපෙතබ්බා. එත්ථ හි දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසු පහීයමානාසු අපායගමනීයො ලොභො දොසො මොහො මානො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති සබ්බෙපිමෙ පහානෙකට්ඨා හුත්වා පහීයන්ති. සහජෙකට්ඨං පන ආහරිත්වා දීපෙතබ්බං. සොතාපත්තිමග්ගෙන හි චත්තාරි දිට්ඨිසහගතානි විචිකිච්ඡාසහගතඤ්චාති පඤ්ච චිත්තානි පහීයන්ති. තත්ථ ද්වීසු අසඞ්ඛාරිකදිට්ඨිචිත්තෙසු පහීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො මොහො උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා සහජෙකට්ඨවසෙන පහීයන්ති. සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ච විචිකිච්ඡාකිලෙසො ච පහානෙකට්ඨවසෙන පහීයන්ති. දිට්ඨිගතසම්පයුත්තසසඞ්ඛාරිකචිත්තෙසුපි පහීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො මොහො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා සහජෙකට්ඨවසෙන පහීයන්ති. සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ච විචිකිච්ඡාකිලෙසො ච පහානෙකට්ඨවසෙන පහීයන්ති. එවං පහානෙකට්ඨස්මිංයෙව සහජෙකට්ඨං ලබ්භතීති ඉදං සහජෙකට්ඨං ආහරිත්වා දීපයිංසු.

තංසම්පයුත්තොති තෙහි තදෙකට්ඨෙහි අට්ඨහි කිලෙසෙහි සම්පයුත්තො. විනිබ්භොගං වා කත්වා තෙන ලොභෙන තෙන දොසෙනාති එවං එකෙකෙන සම්පයුත්තතා දීපෙතබ්බා. තත්ථ ලොභෙ ගහිතෙ, මොහො මානො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං සඞ්ඛාරක්ඛන්ධෙ කිලෙසගණො ලොභසම්පයුත්තො නාම. දොසෙ ගහිතෙ, මොහො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො දොසසම්පයුත්තො නාම. මොහෙ ගහිතෙ, ලොභො දොසො මානො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො මොහසම්පයුත්තො නාම. මානෙ ගහිතෙ, තෙන සහුප්පන්නො ලොභො මොහො ථිනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො මානසම්පයුත්තො නාම. ඉමිනා උපායෙන තෙන ථිනෙන තෙන උද්ධච්චෙන තෙන අහිරිකෙන තෙන අනොත්තප්පෙන සම්පයුත්තො තංසම්පයුත්තොති යොජනා කාතබ්බා. **තංසමුට්ඨානන්ති** තෙන ලොභෙන...පෙ.... තෙන අනොත්තප්පෙන සමුට්ඨිතන්ති අත්ථො.

ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බාති එත්ථ දස්සනං නාම සොතාපත්තිමග්ගො; තෙන පහාතබ්බාති අත්ථො. ‘කස්මා පන සොතාපත්තිමග්ගො දස්සනං නාම ජාතො’ති? ‘පඨමං නිබ්බානදස්සනතො’. ‘නනු ගොත්‍රභූ පඨමතරං පස්සතී’ති ? ‘නො න පස්සති; දිස්වාපි කත්තබ්බකිච්චං පන න කරොති, සංයොජනානං අප්පහානතො. තස්මා පස්සතී’ති න වත්තබ්බො. යත්ථ කත්ථචි රාජානං දිස්වාපි පණ්ණාකාරං දත්වා කිච්චනිප්ඵත්තියා අදිට්ඨත්තා ‘අජ්ජාපි රාජානං න පස්සාමී’ති වදන්තො චෙත්ථ ජානපදපුරිසො නිදස්සනං.

1011. **අවසෙසො ලොභො**ති දස්සනෙන පහීනාවසෙසො. ලොභො දොසමොහෙසුපි එසෙව නයො. දස්සනෙන හි අපායගමනීයාව පහීනා. තෙහි පන අඤ්ඤෙ දස්සෙතුං ඉදං වුත්තං. **‘තදෙකට්ඨා’**ති තෙහි පාළියං ආගතෙහි තීහි කිලෙසෙහි සම්පයොගතොපි පහානතොපි එකට්ඨා පඤ්ච කිලෙසා. **නෙව දස්සනෙන න භාවනායා**ති ඉදං සංයොජනාදීනං විය තෙහි මග්ගෙහි අප්පහාතබ්බතං සන්ධාය වුත්තං. යං පන ‘‘සොතාපත්තිමග්ගඤාණෙන අභිසඞ්ඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ ඨපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්තී’’තිආදිනා නයෙන කුසලාදීනම්පි පහානං අනුඤ්ඤාතං, තං තෙසං මග්ගානං අභාවිතත්තා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යුං, තෙ උපනිස්සයපච්චයානං කිලෙසානං පහීනත්තා පහීනාති ඉමං පරියායං සන්ධාය වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1013. **දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකත්තිකෙ** ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතුකාති නිට්ඨපෙත්වා, පුන **‘තීණි සංයොජනානී’**තිආදි පහාතබ්බෙ දස්සෙත්වා, තදෙකට්ඨභාවෙන හෙතූ චෙව සහෙතුකෙ ච දස්සෙතුං වුත්තං. තත්ථ ‘කිඤ්චාපි දස්සනෙන පහාතබ්බෙසු හෙතූසු ලොභසහගතො මොහො ලොභෙන සහෙතුකො හොති, දොසසහගතො මොහො දොසෙන, ලොභදොසා ච මොහෙනාති පහාතබ්බහෙතුකපදෙපෙතෙ සඞ්ගහං ගච්ඡන්ති, විචිකිච්ඡාසහගතො පන මොහො අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවෙන හෙතුයෙව, න සහෙතුකොති තස්ස පහානං දස්සෙතුං ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතූ’ති වුත්තං.

1018. දුතියපදෙ උද්ධච්චසහගතස්ස මොහස්ස පහානං දස්සෙතුං **ඉමෙ ධම්මා භාවනාය පහාතබ්බහෙතූ**ති වුත්තං. සො හි අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ සහෙතුකෙ කත්වා පිට්ඨිවට්ටකො ජාතො, විචිකිච්ඡාසහගතො විය අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවා පහාතබ්බහෙතුකපදං න භජති. තතියපදෙ **අවසෙසා අකුසලා**ති පුන අකුසලග්ගහණං විචිකිච්ඡුද්ධච්චසහගතානං මොහානං සඞ්ගහත්ථං කතං. තෙ හි සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවා පහාතබ්බහෙතුකා නාම න හොන්ති.

1029. පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ **ආරබ්භා**ති ආරම්මණං කත්වා. සයඤ්හි පරිත්තා වා හොන්තු මහග්ගතා වා, පරිත්තධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා **පරිත්තාරම්මණා,** මහග්ගතෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා **මහග්ගතාරම්මණා,** අප්පමාණෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා **අප්පමාණාරම්මණා**. තෙ පන පරිත්තාපි හොන්ති මහග්ගතාපි අප්පමාණාපි.

1035. මිච්ඡත්තත්තිකෙ **ආනන්තරිකානී**ති අනන්තරායෙන ඵලදායකානි; මාතුඝාතකකම්මාදීනමෙතං අධිවචනං. තෙසු හි එකස්මිම්පි කම්මෙ කතෙ තං පටිබාහිත්වා අඤ්ඤං කම්මං අත්තනො විපාකස්ස ඔකාසං කාතුං න සක්කොති. සිනෙරුප්පමාණෙපි හි සුවණ්ණථූපෙ කත්වා චක්කවාළමත්තං වා රතනමයපාකාරං විහාරං කාරෙත්වා තං පූරෙත්වා නිසින්නස්ස බුද්ධප්පමුඛස්ස සඞ්ඝස්ස යාවජීවං චත්තාරො පච්චයෙ දදතොපි තං කම්මං එතෙසං කම්මානං විපාකං පටිබාහෙතුං න සක්කොති එව. **යා ච මිච්ඡාදිට්ඨි නියතා**ති අහෙතුකවාදඅකිරියවාදනත්ථිකවාදෙසු අඤ්ඤතරා. තඤ්හි ගහෙත්වා ඨිතං පුග්ගලං බුද්ධසතම්පි බුද්ධසහස්සම්පි බොධෙතුං න සක්කොති.

1038. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ **අරියමග්ගං ආරබ්භා**ති ලොකුත්තරමග්ගං ආරම්මණං කත්වා. තෙ පන පරිත්තාපි හොන්ති මහග්ගතාපි.

1039. මග්ගහෙතුකනිද්දෙසෙ පඨමනයෙන පච්චයට්ඨෙන හෙතුනා මග්ගසම්පයුත්තානං ඛන්ධානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. දුතියනයෙන මග්ගභූතෙන සම්මාදිට්ඨිසඞ්ඛාතෙන හෙතුනා සෙසමග්ගඞ්ගානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. තතියනයෙන මග්ගෙ උප්පන්නහෙතූහි සම්මාදිට්ඨියා සහෙතුකභාවො දස්සිතොති වෙදිතබ්බො.

1040. **අධිපතිං කරිත්වා**ති ආරම්මණාධිපතිං කත්වා. තෙ ච ඛො පරිත්තධම්මාව හොන්ති. අරියසාවකානඤ්හි අත්තනො මග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපති ලබ්භති. චෙතොපරියඤාණෙන පන අරියසාවකො පරස්ස මග්ගං පච්චවෙක්ඛමානො ගරුං කරොන්තොපි අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගං විය ගරුං න කරොති. ‘යමකපාටිහාරියං කරොන්තං තථාගතං දිස්වා තස්ස මග්ගං ගරුං කරොති න කරොතී’ති? කරොති, න පන අත්තනො මග්ගං විය. අරහා න කිඤ්චි ධම්මං ගරුං කරොති ඨපෙත්වා මග්ගං ඵලං නිබ්බානන්ති. එත්ථාපි අයමෙවත්ථො. **වීමංසාධිපතෙය්‍ය**න්ති ඉදං සහජාතාධිපතිං දස්සෙතුං වුත්තං. ඡන්දඤ්හි ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස ඡන්දො අධිපති නාම හොති, න මග්ගො. සෙසධම්මාපි ඡන්දාධිපතිනො නාම හොන්ති, න මග්ගාධිපතිනො. චිත්තෙපි එසෙව

නයො. වීමංසං පන ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස වීමංසාධිපති චෙව හොති මග්ගො චාති. සෙසධම්මා මග්ගාධිපතිනො නාම හොන්ති. වීරියෙපි එසෙව නයො.

1041. උප්පන්නත්තිකනිද්දෙසෙ **ජාතාති** නිබ්බත්තා, පටිලද්ධත්තභාවා. **භූතාතිආදීනි** තෙසංයෙව වෙවචනානි. ජාතා එව හි භාවප්පත්තියා භූතා. පච්චයසංයොගෙ ජාතත්තා **සඤ්ජාතා**. නිබ්බත්තිලක්ඛණප්පත්තත්තා **නිබ්බත්තා.** උපසග්ගෙන පන පදං වඩ්ඪෙත්වා **අභිනිබ්බත්තාති** වුත්තා. පාකටීභූතාති පාතුභූතා. පුබ්බන්තතො උද්ධං පන්නාති **උප්පන්නා**. උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා **සමුප්පන්නාති** වුත්තා. නිබ්බත්තට්ඨෙනෙව උද්ධං ඨිතාති **උට්ඨිතා.** පච්චයසංයොගෙ උට්ඨිතාති **සමුට්ඨිතා**. පුන **උප්පන්නාතිවචනෙ** කාරණං හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. **උප්පන්නංසෙන සඞ්ගහිතාති** උප්පන්නකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. **රූපං වෙදනා සඤ්ඤා සඞ්ඛාරා විඤ්ඤාණන්ති** ඉදං නෙසං සභාවදස්සනං. දුතියපදනිද්දෙසො වුත්තපටිසෙධනයෙන වෙදිතබ්බො. තතියපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙව.

අයං පන තිකො ද්වින්නං අද්ධානං වසෙන පූරෙත්වා දස්සිතො. ලද්ධොකාසස්ස හි කම්මස්ස විපාකො දුවිධො – ඛණප්පත්තො, ච අප්පත්තො ච. තත්ථ 'ඛණප්පත්තො' උප්පන්නො නාම. 'අප්පත්තො' චිත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු, කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙන නත්ථි නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතො. යථා හි – ''තිට්ඨතෙව සායං, පොට්ඨපාද, අරූපී අත්තා සඤ්ඤාමයො . අථ ඉමස්ස පුරිසස්ස අඤ්ඤා ච සඤ්ඤා උප්පජ්ජන්ති අඤ්ඤා ච සඤ්ඤා නිරුජ්ඣන්ති''ති (දී. නි. 1.419). එත්ථ ආරුප්පෙ කාමාවචරසඤ්ඤාපවත්තිකාලෙ කිඤ්චාපි මූලභවඞ්ගසඤ්ඤා නිරුද්ධා කාමාවචරසඤ්ඤාය පන නිරුද්ධකාලෙ අවස්සං සා උප්පජ්ජිස්සතීති අරූපසඞ්ඛාතො අත්තා නත්ථීති සඞ්ඛ්‍යං අගන්ත්වා 'තිට්ඨතෙව' නාමාති ජාතො. එවමෙව ලද්ධොකාසස්ස කම්මස්ස විපාකො දුවිධො…පෙ…. ධුවපච්චයට්ඨෙන නත්ථි නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතො.

යදි පන ආයූහිතං කුසලාකුසලකම්මං සබ්බං විපාකං දදෙය්‍ය, අඤ්ඤස්ස ඔකාසො න භවෙය්‍ය. තං පන දුවිධං හොති – ධුවවිපාකං, අධුවවිපාකඤ්ච. තත්ථ පඤ්ච ආනන්තරියකම්මානි, අට්ඨ සමාපත්තියො, චත්තාරො අරියමග්ගාති එතං 'ධුවවිපාකං' නාම. තං පන ඛණප්පත්තම්පි අත්ථි, අප්පත්තම්පි. තත්ථ 'ඛණප්පත්තං' උප්පන්නං නාම. 'අප්පත්තං' අනුප්පන්නං නාම. තස්ස විපාකො චිත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙන අනුප්පන්නං නාම න හොති, උප්පාදිනො ධම්මා නාම ජාතං. මෙත්තෙය්‍යබොධිසත්තස්ස මග්ගො අනුප්පන්නො නාම, එලං උප්පාදිනො ධම්මායෙව නාම ජාතං.

1044. අතීතත්තිකනිද්දෙසෙ **අතීතාති** ඛණත්තයං අතික්කන්තා. **නිරුද්ධාති** නිරොධප්පත්තා. **විගතාති** විභවං ගතා, විගච්ඡිතා වා. **විපරිණතාති** පකතිවිජහනෙන විපරිණාමං ගතා. නිරොධසඞ්ඛාතං අත්ථං ගතාති **අත්ථඞ්ගතා. අබ්භත්ථඞ්ගතාති** උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං. **උප්පජ්ජිත්වා විගතාති** නිබ්බත්තිත්වා විගච්ඡිතා. පුන අතීතවචනෙ කාරණං හෙට්ඨා වුත්තමෙව. පරතො **අනාගතාදීසුපි** එසෙව නයො. **අතීතංසෙන සඞ්ගහිතාති** අතීතකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. කතමෙ තෙති? රූපං වෙදනා සඤ්ඤා සඞ්ඛාරා විඤ්ඤාණං. පරතො අනාගතාදීසුපි එසෙව නයො.

1047. අතීතාරම්මණත්තිකනිද්දෙසෙ **අතීතෙ ධම්මෙ ආරබ්භාතිආදීසු** පරිත්තමහග්ගතාව ධම්මා වෙදිතබ්බා. තෙ හි අතීතාදීනි ආරබ්භ උප්පජ්ජන්ති.

1050. අජ්ඣත්තත්තිකනිද්දෙසෙ **තෙසං තෙසන්ති** පදද්වයෙන සබ්බසත්තෙ පරියාදියති. **අජ්ඣත්තං පච්චත්තන්ති** උභයං නියකජ්ඣත්තාධිවචනං. **නියතාති** අත්තනි ජාතා. **පාටිපුග්ගලිකාති** පාටියෙක්කස්ස පාටියෙක්කස්ස පුග්ගලස්ස සන්තකා. **උපාදිණ්ණාති** සරීරට්ඨකා. තෙ හි කම්මනිබ්බත්තා වා හොන්තු මා වා, ආදින්නගහිතපරාමට්ඨවසෙන පන ඉධ උපාදිණ්ණාති වුත්තා.

1051. **පරසත්තානන්ති** අත්තානං ඨපෙත්වා අවසෙසසත්තානං. **පරපුග්ගලානන්ති** තස්සෙව වෙවචනං. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තසදිසමෙව. **තදුභයන්ති** තං උභයං.

1053. අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකස්ස පඨමපදෙ පරිත්තමහග්ගතා ධම්මා වෙදිතබ්බා. දුතියෙ අප්පමාණාපි. තතියෙ පරිත්තමහග්ගතාව. අප්පමාණා පන කාලෙන බහිද්ධා කාලෙන අජ්ඣත්තං ආරම්මණං න කරොන්ති. සනිදස්සනත්තිකනිද්දෙසො උත්තානොයෙවාති.

දුකනික්ඛෙපකථා

1062. දුකෙසු අදොසනිද්දෙසෙ මෙත්තායනවසෙන **මෙත්ති**. මෙත්තාකාරො **මෙත්තායනා**. මෙත්තාය අයිතස්ස මෙත්තාසමඞ්ගිනො චිත්තස්ස භාවො **මෙත්තායිතත්තං**. අනුදයතීති **අනුද්දා,** රක්ඛතීති අත්ථො. අනුද්දාකාරො **අනුද්දායනා**. අනුද්දායිතස්ස භාවො **අනුද්දායිතත්තං**. හිතස්ස එසනවසෙන **හිතෙසිතා**. අනුකම්පනවසෙන **අනුකම්පා.** සබ්බෙහිපි ඉමෙහි පදෙහි උපචාරප්පනාප්පත්තා මෙත්තාව වුත්තා. සෙසපදෙහි ලොකියලොකුත්තරො අදොසො කථිතො.

1063. අමොහනිද්දෙසෙ **දුක්ඛෙ ඤාණන්ති** දුක්ඛසච්චෙ පඤ්ඤා. **දුක්ඛසමුදයෙති**ආදීසුපි එසෙව නයො. එත්ථ ච දුක්ඛෙ ඤාණං සවනසම්මසනපටිවෙධපච්චවෙක්ඛණාසු වත්තති. තථා දුක්ඛසමුදයෙ. නිරොධෙ පන සවනපටිවෙධපච්චවෙක්ඛණාසු එව. තථා පටිපදාය. **පුබ්බන්තෙති** අතීතකොට්ඨාසෙ. **අපරන්තෙති** අනාගතකොට්ඨාසෙ. **පුබ්බන්තාපරන්තෙති** තදුභයෙ. **ඉදප්පච්චයතාපටිච්චසමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු ඤාණන්ති** අයං පච්චයො, ඉදං පච්චයුප්පන්නං, ඉදං පටිච්ච ඉදං නිබ්බත්තන්ති, එවං පච්චයෙසු ච පච්චයුප්පන්නධම්මෙසු ච ඤාණං.

1065. ලොභනිද්දෙසෙපි හෙට්ඨා අනාගතානං පදානං අයමත්ථො – රඤ්ජනවසෙන **රාගො**. බලවරඤ්ජනට්ඨෙන **සාරාගො**. විසයෙසු සත්තානං අනුනයනතො **අනුනයො**. අනුරුජ්ඣතීති **අනුරොධො,** කාමෙතීති අත්ථො. යත්ථ කත්ථචි භවෙ සත්තා එතාය නන්දන්ති, සයං වා නන්දතීති **නන්දී**. නන්දී ච සා රඤ්ජනට්ඨෙන රාගො චාති **නන්දීරාගො**. තත්ථ එකස්මිං ආරම්මණෙ සකිං උප්පන්නා තණ්හා ‘නන්දී’. පුනප්පුනං උප්පජ්ජමානා ‘නන්දීරාගො’ති වුච්චති. **චිත්තස්ස සාරාගොති** යො හෙට්ඨා බලවරඤ්ජනට්ඨෙන සාරාගොති වුත්තො, සො න සත්තස්ස, චිත්තස්සෙව සාරාගොති අත්ථො.

ඉච්ඡන්ති එතාය ආරම්මණානීති **ඉච්ඡා**. බහලකිලෙසභාවෙන මුච්ඡන්ති එතාය පාණිනොති **මුච්ඡා**. ගිලිත්වා පරිනිට්ඨපෙත්වා ගහණවසෙන **අජ්ඣොසානං**. ඉමිනා සත්තා ගිජ්ඣන්ති, ගෙධං ආපජ්ජන්තීති **ගෙධො;** බහලට්ඨෙන වා ගෙධො. ‘‘ගෙධං වා පවනසණ්ඩ’’න්ති හි බහලට්ඨෙනෙව වුත්තං. අනන්තරපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. සබ්බතොභාගෙන වා ගෙධොති **පලිගෙධො**. සඤ්ජන්ති එතෙනාති **සඞ්ගො;** ලග්ගනට්ඨෙන වා සඞ්ගො. ඔසීදනට්ඨෙන **පඞ්කො**. ආකඩ්ඪනවසෙන **එජා**. ‘‘එජා ඉමං පුරිසං පරිකඩ්ඪති තස්ස තස්සෙව භවස්ස අභිනිබ්බත්තියා’’ති හි වුත්තං. වඤ්චනට්ඨෙන **මායා**. වට්ටස්මිං සත්තානං ජනනට්ඨෙන **ජනිකා**. ‘‘තණ්හා ජනෙති පුරිසං චිත්තමස්ස විධාවතී’’ති (සං. නි. 1.55-57) හි වුත්තං. වට්ටස්මිං සත්තෙ දුක්ඛෙන සංයොජයමානා ජනෙතීති **සඤ්ජනනී**. සටනට්ඨෙන **සිබ්බිනී**. අයඤ්හි වට්ටස්මිං සත්තෙ චුතිපටිසන්ධිවසෙන සිබ්බති සටෙති, තුන්නකාරො විය පිලොතිකාය පිලොතිකං; තස්මා සටනට්ඨෙන සිබ්බිනීති වුත්තා. අනෙකප්පකාරං විසයජාලං තණ්හාවිප්ඵන්දිතනිවෙසසඞ්ඛාතං වා ජාලමස්සා අත්ථීති **ජාලිනී**.

ආකඩ්ඪනට්ඨෙන සීඝසොතා සරිතා වියාති **සරිතා**. අල්ලට්ඨෙන වා සරිතා. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘සරිතානි සිනෙහිතානි ච සොමනස්සානි භවන්ති ජන්තුනො’’ති (ධ. ප. 341). අල්ලානි චෙව සිනිද්ධානි චාති අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො. විසතාති **විසත්තිකා**. විසටාති විසත්තිකා. විසාලාති විසත්තිකා. විසක්කතීති විසත්තිකා. විසංවාදිකාති විසත්තිකා. විසංහරතීති විසත්තිකා. විසමූලාති විසත්තිකා. විසඵලාති විසත්තිකා. විසපරිභොගාති විසත්තිකා. විසතා වා පන සා තණ්හා රූපෙ සද්දෙ ගන්ධෙ රසෙ ඵොට්ඨබ්බෙ ධම්මෙ කුලෙ ගණෙ විත්ථතාති විසත්තිකා (මහානි. 3). අනයබ්‍යසනපාපනට්ඨෙන කුම්මානුබන්ධසුත්තකං වියාති **සුත්තං**. වුත්තඤ්හෙතං – ‘‘සුත්තකන්ති ඛො, භික්ඛවෙ, නන්දීරාගස්සෙතං අධිවචන’’න්ති (සං. නි. 2.159). රූපාදීසු විත්ථතට්ඨෙන **විසටා**. තස්ස තස්ස පටිලාභත්ථාය සත්තෙ ආයූහාපෙතීති **ආයූහිනී**. උක්කණ්ඨිතුං අප්පදානතො සහායට්ඨෙන **දුතියා**. අයඤ්හි සත්තානං වට්ටස්මිං උක්කණ්ඨිතුං න දෙති, ගතගතට්ඨානෙ පියසහායො විය අභිරමාපෙති. තෙන වුත්තං –

> ‘‘තණ්හාදුතියො පුරිසො, දීඝමද්ධාන සංසරං;
> ඉත්ථභාවඤ්ඤථාභාවං, සංසාරං නාතිවත්තතී’’ති. (අ. නි. 4.9; ඉතිවු. 15; මහානි. 191; චූළනි. පාරායනානුගීතිගාථානිද්දෙස 107);

පණිධානකවසෙන **පණිධි**. **භවනෙත්තීති** භවරජ්ජු. එතාය හි සත්තා, රජ්ජුයා ගීවාය බද්ධා ගොණා විය, ඉච්ඡිතිච්ඡිතට්ඨානං නියyanti. තං තං ආරම්මණං වනති භජති අල්ලීයතීති **වනං**. වනති යාචතීති වා වනං. **වනථොති** බ්‍යඤ්ජනෙන පදං වඩ්ඪිතං. අනත්ථදුක්ඛානං වා සමුට්ඨාපනට්ඨෙන ගහනට්ඨෙන ච වනං වියාති ‘වනං’; බලවතණ්හායෙතං නාමං. ගහනතරට්ඨෙන පන තතො බලවතරො ‘වනථො’ නාම. තෙන වුත්තං –

> ‘‘වනං ඡින්දථ මා රුක්ඛං, වනතො ජායතෙ භයං;
> ඡෙත්වා වනඤ්ච වනථඤ්ච, නිබ්බනා හොථ භික්ඛවො’’ති. (ධ. ප. 283);

සන්ථවනවසෙන **සන්ථවො;** සංසග්ගොති අත්ථො. සො දුවිධො – තණ්හාසන්ථවො මිත්තසන්ථවො ච. තෙසු ඉධ තණ්හාසන්ථවො අධිප්පෙතො. සිනෙහවසෙන **සිනෙහො**. ආලයකරණවසෙන අපෙක්ඛතීති **අපෙක්ඛා**. වුත්තම්පි චෙතං – ‘‘ඉමානි තෙ දෙව චතුරාසීතිනගරසහස්සානි කුසාවතීරාජධානීපමුඛානි. එත්ථ දෙව ඡන්දං ජනෙහි, ජීවිතෙ අපෙක්ඛං කරොහී’’ති (දී. නි. 2.266). ආලයං කරොහීති අයඤ්හෙත්ථ අත්ථො. පාටියෙක්කෙ පාටියෙක්කෙ ආරම්මණෙ බන්ධතීති **පටිබන්ධු**. ඤාතකට්ඨෙන වා පාටියෙක්කො බන්ධූතිපි පටිබන්ධු. නිච්චසන්නිස්සිතට්ඨෙන හි සත්තානං තණ්හාසමො බන්ධු නාම නත්ථි.

ආරම්මණානං අසනතො **ආසා**. අජ්ඣොත්ථරණතො චෙව තිත්තිං අනුපගන්ත්වාව පරිභුඤ්ජනතො චාති අත්ථො. ආසිසනවසෙන **ආසිසනා**. ආසිසිතස්ස භාවො **ආසිසිතත්තං**. ඉදානි තස්සා පවත්තිට්ඨානං දස්සෙතුං **රූපාසාති**ආදි වුත්තං. තත්ථ ආසිසනවසෙන ආසාති ආසාය අත්ථං ගහෙත්වා රූපෙ ආසා **රූපාසාති** එවං නවපි පදානි වෙදිතබ්බානි.

එත්ථ ච පුරිමානි පඤ්ච පඤ්චකාමගුණවසෙන වුත්තානි. පරික්ඛාරලොභවසෙන ඡට්ඨං. තං විසෙසතො පබ්බජිතානං. තතො පරානි තීණි අතිත්තියවත්ථුවසෙන ගහට්ඨානං. න හි තෙසං ධනපුත්තජීවිතෙහි අඤ්ඤං පියතරං අත්ථි. 'එතං මය්හං එතං මය්හ'න්ති වා 'අසුකෙන මෙ ඉදං දින්නං ඉදං දින්න'න්ති වා එවං සත්තෙ ජප්පාපෙතීති **ජප්පා**. පරතො ද්වෙ පදානි උපසග්ගෙන වඩ්ඪිතානි. තතො පරං අඤ්ඤෙනාකාරෙන විභජිතුං ආරද්ධත්තා පුන **ජප්පාති** වුත්තං. ජප්පනාකාරො **ජප්පනා**. ජප්පිතස්ස භාවො **ජප්පිතත්තං**. පුනප්පුනං විසයෙ ලුම්පති ආකඩ්ඪතීති ලොලුපො. ලොලුපස්ස භාවො **ලොලුප්පං**. ලොලුප්පාකාරො **ලොලුප්පායනා**. ලොලුප්පසමඞ්ගිනො භාවො **ලොලුප්පායිතත්තං**.

පුච්ඡඤ්ජිකතාති යාය තණ්හාය ලාභට්ඨානෙසු, පුච්ඡං චාලයමානා සුනඛා විය, කම්පමානා විචරන්ති, තං තස්සා කම්පනතණ්හාය නාමං. සාධු මනාපමනාපෙ විසයෙ කාමෙතීති සාධුකාමො. තස්ස භාවො **සාධුකම්යතා**. මාතා මාතුච්ඡාතිආදිකෙ අයුත්තට්ඨානෙ රාගොති **අධම්මරාගො**. යුත්තට්ඨානෙපි බලවා හුත්වා උප්පන්නලොභො **විසමලොභො**. ''රාගො විසම''න්තිආදිවචනතො (විභ. 924) වා යුත්තට්ඨානෙ වා අයුත්තට්ඨානෙ වා උප්පන්නො ඡන්දරාගො අධම්මට්ඨෙන **'අධම්මරාගො'**, විසමට්ඨෙන **'විසමලොභො'**ති වෙදිතබ්බො.

ආරම්මණානං නිකාමනවසෙන **නිකන්ති**. නිකාමනාකාරො **නිකාමනා**. පත්ථනාවසෙන **පත්ථනා**. පිහායනවසෙන **පිහනා**. සුට්ඨු පත්ථනා **සම්පත්ථනා**. පඤ්චසු කාමගුණෙසු තණ්හා **කාමතණ්හා**. රූපාරූපභවෙ තණ්හා **භවතණ්හා**. උච්ඡෙදසඞ්ඛාතෙ විභවෙ තණ්හා **විභවතණ්හා**. සුද්ධෙ රූපභවස්මිංයෙව තණ්හා **රූපතණ්හා**. අරූපභවෙ තණ්හා **අරූපතණ්හා**. උච්ඡෙදදිට්ඨිසහගතො රාගො දිට්ඨිරාගො. නිරොධෙ තණ්හා **නිරොධතණ්හා**. රූපෙ තණ්හා **රූපතණ්හා**. සද්දෙ තණ්හා **සද්දතණ්හා**. ගන්ධතණ්හාදීසුපි එසෙව නයො. ඔඝාදයො වුත්තත්ථාව.

කුසලධම්මෙ ආවරතීති **ආවරණං**. ඡාදනවසෙන **ඡාදනං**. සත්තෙ වට්ටස්මිං බන්ධතීති **බන්ධනං**. චිත්තං උපගන්ත්වා කිලිස්සති සංකිලිට්ඨං කරොතීති **උපක්කිලෙසො**. ථාමගතට්ඨෙන අනුසෙතීති **අනුසයො**. උප්පජ්ජමානා චිත්තං පරියුට්ඨාතීති **පරියුට්ඨානං;** උප්පජ්ජිතුං අප්පදානෙන කුසලචාරං ගණ්හාතීති අත්ථො. ''චොරා මග්ගෙ පරියුට්ඨිංසු ධුත්තා මග්ගෙ පරියුට්ඨිංසූ''තිආදීසු (චූළව. 430) හි මග්ගං ගණ්හිංසූති අත්ථො. එවම්ධාපි ගහණට්ඨෙන පරියුට්ඨානං වෙදිතබ්බං. පලිවෙඨනට්ඨෙන ලතා වියාති **ලතා**. ''ලතා උබ්භිජ්ජ තිට්ඨතී''ති (ධ. ප. 340) ආගතට්ඨානෙපි අයං තණ්හා ලතාති වුත්තා. විවිධානි වත්ථූනි ඉච්ඡතීති **වෙවිච්ඡං**. වට්ටදුක්ඛස්ස මූලන්ති **දුක්ඛමූලං**. තස්සෙව දුක්ඛස්ස නිදානන්ති **දුක්ඛනිදානං**. තං දුක්ඛං ඉතො පභවතීති **දුක්ඛප්පභවො**. බන්ධනට්ඨෙන පාසො වියාති පාසො. මාරස්ස පාසො **මාරපාසො**. දුරුග්ගිලනට්ඨෙන බළිසං වියාති බළිසං. මාරස්ස බළිසං **මාරබළිසං**. තණ්හාභිභූතා මාරස්ස විසයං නාතික්කමන්ති, තෙසං උපරි මාරො වසං වත්තෙතීති ඉමිනා පරියායෙන මාරස්ස විසයොති **මාරවිසයො** . සන්දනට්ඨෙන තණ්හාව නදී **තණ්හානදී**. අජ්ඣොත්ථරණට්ඨෙන තණ්හාව ජාලං **තණ්හාජාලං**. යථා සුනඛා ගද්දුලබද්ධා යදිච්ඡකං නීයන්ති, එවං තණ්හාබද්ධා සත්තාපීති දළ්හබන්ධනට්ඨෙන ගද්දුලං වියාති ගද්දුලං. තණ්හාව ගද්දුලං **තණ්හාගද්දුලං**. දුප්පූරණට්ඨෙන තණ්හාව සමුද්දො **තණ්හාසමුද්දො**.

1066. දොසනිද්දෙසෙ **අනත්ථං මෙ අචරීති** අවුඩ්ඪිං මෙ අකාසි. ඉමිනා උපායෙන සබ්බපදෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො. **අට්ඨානෙ වා පන ආඝාතොති** අකාරණෙ කොපො – එකච්චො හි 'දෙවො අතිවස්සතී'ති කුප්පති, 'න වස්සතී'ති කුප්පති, 'සූරියො තප්පතී'ති කුප්පති, 'න තප්පතී'ති කුප්පති, වාතෙ වායන්තෙපි කුප්පති, අවායන්තෙපි කුප්පති, සම්මජ්ජිතුං අසක්කොන්තො බොධිපණ්ණානං කුප්පති, චීවරං පාරුපිතුං අසක්කොන්තො වාතස්ස කුප්පති, උපක්ඛලිත්වා ඛාණුකස්ස කුප්පති ඉදං සන්ධාය වුත්තං – අට්ඨානෙ වා පන ආඝාතො ජායතීති. තත්ථ හෙට්ඨා නවසු ඨානෙසු සත්තෙ ආරබ්භ උප්පන්නත්තා කම්මපථභෙදො හොති. අට්ඨානාඝාතො පන සඞ්ඛාරෙසු උප්පන්නො කම්මපථභෙදං න කරොති. චිත්තං ආඝාතෙන්තො උප්පන්නොති **චිත්තස්ස ආඝාතො**. තතො බලවතරො **පටිඝාතො**. පටිහඤ්ඤනවසෙන **පටිඝං**. පටිවිරුජ්ඣතීති **පටිවිරොධො**. කුප්පනවසෙන **කොපො. පකොපො සම්පකොපොති** උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං. දුස්සනවසෙන **දොසො. පදොසො සම්පදොසොති** උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං. **චිත්තස්ස බ්‍යාපත්තීති** චිත්තස්ස විපන්නතා, විපරිවත්තනාකාරො. මනං පදූසයමානො උප්පජ්ජතීති **මනොපදොසො**. කුජ්ඣනවසෙන **කොධො**. කුජ්ඣනාකාරො **කුජ්ඣනා**. කුජ්ඣිතස්ස භාවො **කුජ්ඣිතත්තං**.

ඉදානි අකුසලනිද්දෙසෙ වුත්තනයං දස්සෙතුං **දොසො දුස්සනාති**ආදි වුත්තං. තස්මා ''යො එවරූපො චිත්තස්ස ආඝාතො…පෙ…. කුජ්ඣිතත්ත''න්ති ච ඉධ වුත්තො, ''දොසො දුස්සනා''තිආදිනා නයෙන හෙට්ඨා වුත්තො, අයං වුච්චති දොසොති. එවමෙත්ථ යොජනා කාතබ්බා. එවඤ්හි සති පුනරුත්තිදොසො පටිසෙධිතො හොති. මොහනිද්දෙසො අමොහනිද්දෙසෙ වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො. සබ්බාකාරෙන පනෙස **විභඞ්ගට්ඨකථායං** ආවි භවිස්සති.

1079. **තෙහි ධම්මෙහි යෙ ධම්මා සහෙතුකාති** තෙහි හෙතුධම්මෙහි යෙ අඤ්ඤෙ හෙතුධම්මා වා නහෙතුධම්මා වා තෙ සහෙතුකා. අහෙතුකපදෙපි එසෙව නයො. එත්ථ ච හෙතු හෙතුයෙව ච හොති, තිණ්ණං වා ද්වින්නං වා එකතො උප්පත්තියං සහෙතුකො ච. විචිකිච්ඡුද්ධච්චසහගතො පන මොහො හෙතු අහෙතුකො. හෙතුසම්පයුත්තදුකනිද්දෙසෙපි එසෙව නයො.

1091. සඞ්ඛතදුකනිද්දෙසෙ පුරිමදුකෙ වුත්තං අසඞ්ඛතධාතුං සන්ධාය **යො එව සො ධම්මොති** එකවචනනිද්දෙසො කතො. පුරිමදුකෙ පන බහුවචනවසෙන පුච්ඡාය උද්ධටත්තා ඉමෙ ධම්මා අප්පච්චයාති පුච්ඡානුසන්ධිනයෙන බහුවචනං කතං. **ඉමෙ ධම්මා සනිදස්සනා**තිආදීසුපි එසෙව නයො.

1101. කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යාදුකනිද්දෙසෙ **චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා**ති චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන විජානිතබ්බා. සෙසපදෙසුපි එසෙව නයො. එත්ථ ච **කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යා**ති චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීසු කෙනචි එකෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විජානිතබ්බා. **කෙනචි න විඤ්ඤෙය්‍යා**ති තෙනෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා න විජානිතබ්බා. 'එවං සන්තෙ ද්වින්නම්පි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො හොතී'ති හෙට්ඨා වුත්තත්තා 'යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙය්‍යා'ති අයං දුකො න හොති. රූපං පන චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යං සද්දො න චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යොති ඉමමත්ථං ගහෙත්වා 'යෙ තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා න තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙය්‍යා, යෙ වා පන තෙ ධම්මා සොතවිඤ්ඤෙය්‍යා න තෙ ධම්මා චක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා'ති අයමෙකො දුකොති වෙදිතබ්බො. එවං එකෙකඉන්ද්‍රියමූලකෙ චත්තාරො චත්තාරො කත්වා වීසති දුකා විභත්තාති වෙදිතබ්බා.

කිං පන 'මනොවිඤ්ඤාණෙන කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙනචි න විඤ්ඤෙය්‍යා' නත්ථී? තෙනෙත්ථ දුකා න වුත්තාති? නො නත්ථි, වවත්ථානාභාවතො පන න වුත්තා. න හි, යථා චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන අවිඤ්ඤෙය්‍යා එවාති වවත්ථානං අත්ථි, එවං මනොවිඤ්ඤාණෙනාපීති වවත්ථානාභාවතො එත්ථ දුකා න වුත්තා. මනොවිඤ්ඤාණෙන පන කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යා චෙව අවිඤ්ඤෙය්‍යා චාති අයමත්ථො අත්ථි. තස්මා සො අවුත්තොපි යථාලාභවසෙන වෙදිතබ්බො. මනොවිඤ්ඤාණන්ති හි සඞ්ඛ්‍යං ගතෙහි කාමාවචරධම්මෙහි කාමාවචරධම්මා එව තාව කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහියෙව රූපාවචරාදිධම්මාපි කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. රූපාවචරෙහිපි කාමාවචරා කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහෙව රූපාවචරාදයොපි කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරෙහි පන කාමාවචරා රූපාවචරා අපරියාපන්නා ච නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරා පන කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච කෙචිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. අපරියාපන්නෙහි කාමාවචරාදයො නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අපරියාපන්නා පන නිබ්බානෙන අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙහිචි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිචි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච මග්ගඵලානං අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙචිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙචි අවිඤ්ඤෙය්‍යාති.

1102. ආසවනිද්දෙසෙ පඤ්චකාමගුණිකො රාගො **කාමාසවො** නාම. රූපාරූපභවෙසු ඡන්දරාගො ඣානනිකන්ති සස්සතදිට්ඨිසහජාතො රාගො භවවසෙන පත්ථනා **භවාසවො** නාම. ද්වාසට්ඨි දිට්ඨියො **දිට්ඨාසවො** නාම. අට්ඨසු ඨානෙසු අඤ්ඤාණං **අවිජ්ජාසවො** නාම. තත්ථ තත්ථ ආගතෙසු පන ආසවෙසු අසම්මොහත්ථං එකවිධාදිභෙදො වෙදිතබ්බො. අත්ථතො හෙතෙ චිරපාරිවාසියට්ඨෙන ආසවාති එවං එකවිධාව හොන්ති. විනයෙ පන ''දිට්ඨධම්මිකානං ආසවානං සංවරාය සම්පරායිකානං ආසවානං පටිඝාතාය''ති (පාරා. 39) දුවිධෙන ආගතා. සුත්තන්තෙ **සළායතනෙ** තාව ''තයොමෙ, ආවුසො, ආසවා – කාමාසවො භවාසවො අවිජ්ජාසවො''ති (සං. නි. 4.321) තිවිධෙන ආගතා. නිබ්බෙධිකපරියායෙ ''අත්ථි, භික්ඛවෙ, ආසවා නිරයගමනීයා , අත්ථි ආසවා තිරච්ඡානයොනිගමනීයා, අත්ථි ආසවා පෙත්තිවිසයගමනීයා, අත්ථි ආසවා මනුස්සලොකගමනීයා, අත්ථි ආසවා දෙවලොකගමනීයා''ති (අ. නි. 6.63) පඤ්චවිධෙන ආගතා. ඡක්කනිපාතෙ **ආහුනෙය්‍යසුත්තෙ** – ''අත්ථි ආසවා සංවරා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පටිසෙවනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා අධිවාසනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පරිවජ්ජනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා විනොදනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා භාවනා පහාතබ්බා''ති (අ. නි. 6.58) ඡබ්බිධෙන ආගතා. **සබ්බාසවපරියායෙ** (ම. නි. 1.14 ආදයො) 'දස්සනපහාතබ්බෙහි' සද්ධිං සත්තවිධෙන ආගතා. ඉධ පනෙතෙ කාමාසවාදිභෙදතො චතුබ්බිධෙන ආගතා. තත්‍රායං වචනත්ථො – පඤ්චකාමගුණසඞ්ඛාතෙ කාමෙ ආසවො **'කාමාසවො'**. රූපාරූපසඞ්ඛාතෙ කම්මතො ච උපපත්තිතො ච දුවිධෙපි භවෙ ආසවො **'භවාසවො'**. දිට්ඨි එව ආසවො **'දිට්ඨාසවො'**. අවිජ්ජාව ආසවො **'අවිජ්ජාසවො'**.

1103. **කාමෙසූති** පඤ්චසු කාමගුණෙසු. **කාමච්ඡන්දොති** කාමසඞ්ඛාතො ඡන්දො, න කත්තුකම්‍යතාඡන්දො, න ධම්මච්ඡන්දො. කාමනවසෙන රජ්ජනවසෙන ච කාමොයෙව රාගො **කාමරාගො**. කාමනවසෙන නන්දනවසෙන ච කාමොව නන්දීති **කාමනන්දී**. එවං සබ්බත්ථ කාමත්ථං විදිත්වා තණ්හායනට්ඨෙන **කාමතණ්හා,** සිනෙහනට්ඨෙන **කාමසිනෙහො,** පරිඩය්හනට්ඨෙන **කාමපරිළාහො,** මුච්ඡනට්ඨෙන **කාමමුච්ඡා,** ගිලිත්වා පරිනිට්ඨාපනට්ඨෙන **කාමජ්ඣොසානන්ති** වෙදිතබ්බං. **අයං වුච්චතීති** අයං අට්ඨහි පදෙහි විභත්තො කාමාසවො නාම වුච්චති.

1104. භවෙසු **භවඡන්දොති** රූපාරූපභවෙසු භවපත්ථනාවසෙනෙව පවත්තො ඡන්දො **'භවඡන්දො'**. සෙසපදානිපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බානි.

1105. **සස්සතො ලොකොති** වාතිආදීහි දසහාකාරෙහි දිට්ඨිප්පභෙදොව වුත්තො. තත්ථ **සස්සතො ලොකොති** එත්ථ ඛන්ධපඤ්චකං ලොකොති ගහෙත්වා 'අයං ලොකො නිච්චො ධුවො සබ්බකාලිකො'ති ගණ්හන්තස්ස 'සස්සත'න්ති ගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. **අසස්සතොති** තමෙව ලොකං 'උච්ඡිජ්ජති විනස්සතී'ති ගණ්හන්තස්ස උච්ඡෙදගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. **අන්තවාති** පරිත්තකසිණලාභිනො 'සුප්පමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා' කසිණෙ සමාපන්නස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරූපාරූපධම්මෙ ලොකොති ච කසිණපරිච්ඡෙදන්තෙන ච 'අන්තවා'ති

ගණ්හන්තස්ස ‘අන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති උච්ඡෙදදිට්ඨිපි. විපුලකසිණලාභිනො පන තස්මිං කසිණෙ සමාපන්නස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරූපාරූපධම්මෙ ලොකොති ච කසිණපරිච්ඡෙදන්තෙන ච ‘අනන්තො’ති ගණ්හන්තස්ස ‘අනන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති, උච්ඡෙදදිට්ඨිපි.

තං ජීවං තං සරීරන්ති භෙදනධම්මස්ස සරීරස්සෙව ‘ජීව’න්ති ගහිතත්තා සරීරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙ ‘ජීවම්පි උච්ඡිජ්ජතී’ති උච්ඡෙදගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. දුතියපදෙ සරීරතො අඤ්ඤස්ස ජීවස්ස ගහිතත්තා සරීරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙපි ‘ජීවං න උච්ඡිජ්ජතී’ති සස්සතගහණාකාරප්පවත්තා දිට්ඨි. **හොති තථාගතො පරං මරණාති**ආදීසු සත්තො තථාගතො නාම. සො පරං මරණා හොතීති ගණ්හතො පඨමා සස්සතදිට්ඨි. න හොතීති ගණ්හතො දුතියා උච්ඡෙදදිට්ඨි. හොති ච න ච හොතීති ගණ්හතො තතියා එකච්චසස්සතදිට්ඨි. **නෙව හොති න නහොතීති** ගණ්හතො චතුත්ථා අමරාවික්ඛෙපදිට්ඨි. **ඉමෙ ධම්මා ආසවාති** ඉමෙ කාමාසවඤ්ච භවාසවඤ්ච රාගවසෙන එකතො කත්වා, සඞ්ඛෙපතො තයො, විත්ථාරතො චත්තාරො ධම්මා ආසවා නාම.

යො පන බ්‍රහ්මානං විමානකප්පරුක්ඛආභරණෙසු ඡන්දරාගො උප්පජ්ජති, සො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති. කස්මා? පඤ්චකාමගුණිකස්ස රාගස්ස ඉධෙව පහීනත්තා. හෙතුගොච්ඡකං පන පත්වා ලොභො හෙතු නාම හොති. ගන්ථගොච්ඡකං පත්වා අභිජ්ඣාකායගන්ථො නාම. කිලෙසගොච්ඡකං පත්වා ලොභො කිලෙසො නාම හොති. දිට්ඨිසහජාතො පන රාගො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති; දිට්ඨිරාගො නාම හොති. වුත්තඤ්හෙතං ‘‘දිට්ඨිරාගරත්තෙ පුරිසපුග්ගලෙ දින්නදානං න මහප්ඵලං හොති, න මහානිසංස’’න්ති (පටි. ම. 1.129).

ඉමෙ පන ආසවෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති, මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමාසවො අනාගාමිමග්ගෙන පහීයති, භවාසවො අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨාසවො සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජාසවො අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨාසවො පහීයති, අනාගාමිමග්ගෙන කාමාසවො, අරහත්තමග්ගෙන භවාසවො අවිජ්ජාසවො චාති.

1121. සංයොජනෙසු මානනිද්දෙසෙ **සෙය්‍යොහමස්මීති මානොති** උත්තමට්ඨෙන ‘අහං සෙය්‍යො’ති එවං උප්පන්නමානො. **සදිසොහමස්මීති මානොති** සමසමට්ඨෙන ‘අහං සදිසො’ති එවං උප්පන්නමානො. **හීනොහමස්මීති මානොති** ලාමකට්ඨෙන ‘අහං හීනො’ති එවං උප්පන්නමානො. එවං සෙය්‍යමානො සදිසමානො හීනමානොති ඉමෙ තයො මානා තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජන්ති. සෙය්‍යස්සාපි හි ‘අහං සෙය්‍යො සදිසො හීනො’ති තයො මානා උප්පජ්ජන්ති. සදිසස්සාපි, හීනස්සාපි. තත්ථ සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යමානොව යාථාවමානො, ඉතරෙ ද්වෙ අයාථාවමානා. සදිසස්ස සදිසමානොව…පෙ…. හීනස්ස හීනමානොව යාථාවමානො, ඉතරෙ ද්වෙ අයාථාවමානා. ඉමිනා කිං කථිතං? එකස්ස තයො මානා උප්පජ්ජන්තීති කථිතං. ඛුද්දකවත්ථුකෙ පන පඨමකමානභාජනීයෙ එකො මානො තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජතීති කථිතො.

මානකරණවසෙන **මානො. මඤ්ඤනා මඤ්ඤිතත්තන්ති** ආකාරභාවනිද්දෙසා. උස්සිතට්ඨෙන **උන්නති**. යස්සුප්පජ්ජති තං පුග්ගලං උන්නාමෙති, උක්ඛිපිත්වා ඨපෙතීති **උන්නමො**. සමුස්සිතට්ඨෙන **ධජො**. උක්ඛිපනට්ඨෙන චිත්තං සම්පග්ගණ්හාතීති **සම්පග්ගාහො**. කෙතු වුච්චති බහූසු ධජෙසු අච්චුග්ගතධජො. මානොපි පුනප්පුනං උප්පජ්ජමානො අපරාපරෙ උපාදාය අච්චුග්ගතට්ඨෙන කෙතු වියාති ‘කෙතු’. කෙතුං ඉච්ඡතීති කෙතුකම්‍යං, තස්ස භාවො **කෙතුකම්‍යතා**. සා පන චිත්තස්ස, න අත්තනො. තෙන වුත්තං – ‘කෙතුකම්‍යතා චිත්තස්සා’ති. මානසම්පයුත්තඤ්හි චිත්තං කෙතුං ඉච්ඡති. තස්ස ච භාවො කෙතුකම්‍යතා; කෙතුසඞ්ඛාතො මානොති.

1126. ඉස්සානිද්දෙසෙ **යා පරලාභසක්කාරගරුකාරමානනවන්දනපූජනාසු ඉස්සාති** යා එතෙසු පරෙසං ලාභාදීසු ‘කිං ඉමිනා ඉමෙස’න්ති පරසම්පත්තිඛිය්‍යනලක්ඛණා ඉස්සා. තත්ථ **ලාභොති** චීවරාදීනං චතුන්නං පච්චයානං පටිලාභො. ඉස්සුකී හි පුග්ගලො පරස්ස තං ලාභං ඛිය්‍යති, ‘කිං ඉමස්ස ඉමිනා’ති න ඉච්ඡති. **සක්කාරොති** තෙසංයෙව පච්චයානං සුකතානං සුන්දරානං පටිලාභො. **ගරුකාරොති** ගරුකිරියා, භාරියකරණං. **මානනන්ති** මනෙන පියකරණං. **වන්දනන්ති** පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දනං. **පූජනාති** ගන්ධමාලාදීහි පූජනා. ඉස්සායනවසෙන **ඉස්සා**. ඉස්සාකාරො **ඉස්සායනා**. ඉස්සායිතභාවො **ඉස්සායිතත්තං. උසූයාදීනි** ඉස්සාදිවෙවචනානි.

ඉමිස්සා පන ඉස්සාය ඛිය්‍යනලක්ඛණං ආගාරිකෙනාපි අනාගාරිකෙනාපි දීපෙතබ්බං. ආගාරිකො හි එකච්චො කසිවණිජ්ජාදීසු අඤ්ඤතරෙන ආජීවෙන අත්තනො පුරිසකාරං නිස්සාය භද්දකං යානං වා වාහනං වා රතනං වා ලභති. අපරො තස්ස අලාභත්ථිකො තෙන ලාභෙන න තුස්සති. ‘කදා නු ඛො එස ඉමාය සම්පත්තියා පරිහායිත්වා කපණො හුත්වා චරිස්සතී’ති චින්තෙත්වා එකෙන කාරණෙන තස්මිං තාය සම්පත්තියා පරිහීනෙ අත්තමනො හොති. අනාගාරිකොපි එකො ඉස්සාමනකො අඤ්ඤං අත්තනො සුතපරියත්තිආදීනි නිස්සාය උප්පන්නලාභාදිසම්පත්තිං දිස්වා ‘කදා නු ඛො එසො ඉමෙහි ලාභාදීහි පරිහායිස්සතී’ති චින්තෙත්වා, යදා තං එකෙන කාරණෙන පරිහීනං පස්සති, තදා අත්තමනො හොති. එවං පරසම්පත්තිඛිය්‍යනලක්ඛණා ‘ඉස්සා’ති වෙදිතබ්බා.

1127. මච්ඡරියනිද්දෙසෙ වත්ථුතො මච්ඡරියදස්සනත්ථං **‘පඤ්ච මච්ඡරියානි ආවාසමච්ඡරිය’**න්තිආදි වුත්තං. තත්ථ ආවාසෙ මච්ඡරියං **ආවාසමච්ඡරියං**. සෙසපදෙසුපි එසෙව නයො.

ආවාසො නාම සකලාරාමොපි පරිවෙණම්පි එකොවරකොපි රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානාදීනිපි. තෙසු වසන්තා සුඛං වසන්ති පච්චයෙ ලභන්ති. එකො භික්ඛු වත්තසම්පන්නස්සෙව පෙසලස්ස භික්ඛුනො තත්ථ ආගමනං න ඉච්ඡති. ආගතොපි ‘ඛිප්පං ගච්ඡතූ’ති චින්තෙති. ඉදං **‘ආවාසමච්ඡරියං’** නාම. භණ්ඩනකාරකාදීනං පන තත්ථ වාසං අනිච්ඡතො ආවාසමච්ඡරියං නාම න හොති.

කුලන්ති උපට්ඨාකකුලම්පි ඤාතිකුලම්පි. තත්ථ අඤ්ඤස්ස උපසඞ්කමනං අනිච්ඡතො කුලමච්ඡරියං හොති. පාපපුග්ගලස්ස පන උපසඞ්කමනං අනිච්ඡන්තොපි මච්ඡරී නාම න හොති. සො හි තෙසං පසාදභෙදාය පටිපජ්ජති. පසාදං රක්ඛිතුං සමත්ථස්සෙව පන භික්ඛුනො තත්ථ උපසඞ්කමනං අනිච්ඡන්තො මච්ඡරී නාම හොති.

ලාභොති චතුපච්චයලාභොව. තං අඤ්ඤස්මිං සීලවන්තෙයෙව ලභන්තෙ ‘මා ලභතූ’ති චින්තෙන්තස්ස ලාභමච්ඡරියං හොති. යො පන සද්ධාදෙය්‍යං විනිපාතෙති, අපරිභොගදුප්පරිභොගාදිවසෙන විනාසෙති, පූතිභාවං ගච්ඡන්තම්පි අඤ්ඤස්ස න දෙති, තං දිස්වා ‘සචෙ ඉමං එස න ලභෙය්‍ය , අඤ්ඤො සීලවා ලභෙය්‍ය, පරිභොගං ගච්ඡෙය්‍යා’ති චින්තෙන්තස්ස මච්ඡරියං නාම නත්ථි.

වණ්ණො නාම සරීරවණ්ණොපි ගුණවණ්ණොපි. තත්ථ සරීරවණ්ණෙ මච්ඡරිපුග්ගලො ‘පරො පාසාදිකො රූපවා’ති වුත්තෙ තං න කථෙතුකාමො හොති. ගුණවණ්ණමච්ඡරී සීලෙන ධුතඞ්ගෙන පටිපදාය ආචාරෙන වණ්ණං න කථෙතුකාමො හොති.

ධම්මොති පරියත්තිධම්මො ච පටිවෙධධම්මො ච. තත්ථ අරියසාවකා පටිවෙධධම්මං න මච්ඡරායන්ති, අත්තනා පටිවිද්ධධම්මෙ සදෙවකස්ස ලොකස්ස පටිවෙධං ඉච්ඡන්ති. තං පන පටිවෙධං ‘පරෙ ජානන්තූ’ති ඉච්ඡන්ති. තන්තිධම්මෙයෙව පන ධම්මමච්ඡරියං නාම හොති. තෙන සමන්නාගතො පුග්ගලො යං ගුළ්හං ගන්ථං වා කථාමග්ගං වා ජානාති තං අඤ්ඤං න ජානාපෙතුකාමො හොති. යො පන පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන, ධම්මං වා උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරී නාම න හොති.

තත්ථ එකච්චො පුග්ගලො ලොලො හොති, කාලෙන සමණො හොති, කාලෙන බ්‍රාහ්මණො, කාලෙන නිගණ්ඨො. යො හි භික්ඛු ‘අයං පුග්ගලො පවෙණිආගතං තන්තිං සණ්හං සුඛුමං ධම්මන්තරං භින්දිත්වා ආලුළිස්සතී’ති න දෙති, අයං පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන න දෙති නාම . යො පන ‘අයං ධම්මො සණ්හො සුඛුමො, සචායං පුග්ගලො ගණ්හිස්සති අඤ්ඤං බ්‍යාකරිත්වා අත්තානං ආවිකත්වා නස්සිස්සතී’ති න දෙති, අයං ධම්මං උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති නාම. යො පන ‘සචායං ඉමං ධම්මං ගණ්හිස්සති, අම්හාකං සමයං භින්දිතුං සමත්ථො භවිස්සතී’ති න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරී නාම හොති.

ඉමෙසු පඤ්චසු මච්ඡරියෙසු ආවාසමච්ඡරියෙන තාව යක්ඛො වා පෙතො වා හුත්වා තස්සෙව ආවාසස්ස සඞ්කාරං සීසෙන උක්ඛිපිත්වා විචරති. කුලමච්ඡරියෙන තස්මිං කුලෙ අඤ්ඤෙසං දානමානනාදීනි කරොන්තෙ දිස්වා ‘භින්නං වතිදං කුලං මමා’ති චින්තයතො ලොහිතම්පි මුඛතො උග්ගච්ඡති, කුච්ඡිවිරෙචනම්පි හොති, අන්තානිපි ඛණ්ඩාඛණ්ඩානි හුත්වා නික්ඛමන්ති. ලාභමච්ඡරියෙන සඞ්ඝස්ස වා ගණස්ස වා සන්තකෙ ලාභෙ මච්ඡරායිත්වා පුග්ගලිකපරිභොගං විය පරිභුඤ්ජිත්වා යක්ඛො වා පෙතො වා මහාඅජගරො වා හුත්වා නිබ්බත්තති. සරීරවණ්ණගුණවණ්ණමච්ඡරෙන පරියත්තිධම්මමච්ඡරියෙන ච අත්තනොව වණ්ණං වණ්ණෙති, පරෙසං වණ්ණෙ ‘කිං වණ්ණො එසො’ති තං තං දොසං වදන්තො පරියත්තිධම්මඤ්ච කස්සචි කිඤ්චි අදෙන්තො දුබ්බණ්ණො චෙව එළමූගො ච හොති.

අපිච ආවාසමච්ඡරියෙන ලොහගෙහෙ පච්චති. කුලමච්ඡරියෙන අප්පලාභො හොති. ලාභමච්ඡරියෙන ගූථනිරයෙ නිබ්බත්තති. වණ්ණමච්ඡරියෙන භවෙ භවෙ නිබ්බත්තස්ස වණ්ණො නාම න හොති. ධම්මමච්ඡරියෙන කුක්කුළනිරයෙ නිබ්බත්තතීති.

මච්ඡරායනවසෙන **මච්ඡෙරං**. මච්ඡරායනාකාරො **මච්ඡරායනා**. මච්ඡරෙන අයිතස්ස මච්ඡෙරසමඞ්ගිනො භාවො **මච්ඡරායිතත්තං**. ‘මය්හමෙව හොන්තු මා අඤ්ඤස්සා’ති සබ්බාපි අත්තනො සම්පත්තියො බ්‍යාපෙතුං න ඉච්ඡතීති **විවිච්ඡො**. විවිච්ඡස්ස භාවො **වෙවිච්ඡං,** මුදුමච්ඡරියස්සෙතං නාමං. කදරියො වුච්චති අනාදරො. තස්ස භාවො **කදරියං**. ථද්ධමච්ඡරියස්සෙතං නාමං. තෙන හි සමන්නාගතො පුග්ගලො පරම්පි පරෙසං දදමානං නිවාරෙති. වුත්තම්පි චෙතං –

කදරියො පාපසඞ්කප්පො, මිච්ඡාදිට්ඨි අනාදරො;
දදමානං නිවාරෙති, යාචමානාන භොජනන්ති. (සං. නි. 1.132);

යාවකෙ දිස්වා කටුකභාවෙන චිත්තං අඤ්චති සඞ්කොචෙතීති කටුකඤ්චුකො. තස්ස භාවො **කටුකඤ්චුකතා.** අපරො නයො – **කටුකඤ්චුකතා** වුච්චති කටච්ඡුග්ගාහො. සමතිත්තිකපුණ්ණාය හි උක්ඛලියා භත්තං ගණ්හන්තො සබ්බතොභාගෙන සඞ්කුටිතෙන අග්ගකටච්ඡුනා ගණ්හාති, පූරෙත්වා ගහෙතුං න සක්කොති; එවං මච්ඡරිපුග්ගලස්ස චිත්තං සඞ්කුචති. තස්මිං සඞ්කුචිතෙ කායොපි තථෙව සඞ්කුචති, පටිකුටති, පටිනිවත්තති, න සම්පසාරියතීති මච්ඡෙරං 'කටුකඤ්චුකතා'ති වුත්තං.

අග්ගහිතත්තං චිත්තස්සාති පරෙසං උපකාරකරණෙ දානාදිනා ආකාරෙන යථා න සම්පසාරියති, එවං ආවරිත්වා ගහිතභාවො චිත්තස්ස. යස්මා පන මච්ඡරිපුග්ගලො අත්තනො සන්තකං පරෙසං අදාතුකාමො හොති පරසන්තකං ගණ්හිතුකාමො, තස්මා 'ඉදං අච්ඡරියං මය්හමෙව හොතු, මා අඤ්ඤස්සා'ති පවත්තිවසෙනස්ස අත්තසම්පත්තිනිගූහනලක්ඛණතා අත්තසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා වා වෙදිතබ්බා. සෙසං ඉමස්මිං ගොච්ඡකෙ උත්තානත්ථමෙව.

ඉමානි පන සංයොජනානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමරාගපටිඝසංයොජනානි අනාගාමිමග්ගෙන පහීයන්ති, මානසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසා සොතාපත්තිමග්ගෙන, භවරාගසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, ඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන පහීයන්ති, කාමරාගපටිඝා අනාගාමිමග්ගෙන, මානභවරාගඅවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙනාති.

1140. ගන්ථගොච්ඡකෙ නාමකායං ගන්ථෙති, චුතිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටස්මිං ඝටෙතීති **කායගන්ථො.** සබ්බඤ්ඤුභාසිතම්පි පටික්ඛිපිත්වා සස්සතො ලොකො ඉදමෙව සච්චං මොඝමඤ්ඤන්ති ඉමිනා ආකාරෙන අභිනිවිසතීති **ඉදංසච්චාභිනිවෙසො.** යස්මා පන අභිජ්ඣාකාමරාගානං විසෙසො අත්ථි, තස්මා අභිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පදභාජනෙ ''යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දො කාමරාගො''ති අවත්වා යො රාගො සාරාගොතිආදි වුත්තං. ඉමිනා යං හෙට්ඨා වුත්තං 'බ්‍රහ්මානං විමානාදීසු ඡන්දරාගො කාමාසවො න හොති, ගන්ථගොච්ඡකං පත්වා අභිජ්ඣාකායගන්ථො හොති'ති තං සුවුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. පරතො කිලෙසගොච්ඡකෙපි එසෙව නයො. **ඨපෙත්වා සීලබ්බතපරාමාසන්ති** ඉදං යස්මා සීලබ්බතපරාමාසො 'ඉදමෙව සච්ච'න්තිආදිනා ආකාරෙන නාභිනිවිසති, 'සීලෙන සුද්ධී'තිආදිනා එව පන අභිනිවිසති, තස්මා මිච්ඡාදිට්ඨිභූතම්පි තං පටික්ඛිපන්තො 'ඨපෙත්වා'ති ආහ.

1162. නීවරණගොච්ඡකස්ස ථිනමිද්ධනිද්දෙසෙ **චිත්තස්ස අකල්ලතාති** චිත්තස්ස ගිලානභාවො. ගිලානො හි අකල්ලකොති වුච්චති. විනයෙපි වුත්තං – ''නාහං, භන්තෙ, අකල්ලකො''ති (පාරා. 151). **අකම්මඤ්ඤතාති** චිත්තගෙලඤ්ඤසඞ්ඛාතොව අකම්මඤ්ඤතාකාරො. **ඔලීයනාති** ඔලීයනාකාරො. ඉරියාපථිකචිත්තඤ්හි ඉරියාපථං සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්තං, රුක්ඛෙ වග්ගුලි විය, ඛීලෙ ලග්ගිතඵාණිතවාරකො විය ච, ඔලීයති. තස්ස තං ආකාරං සන්ධාය ඔලීයනාති වුත්තං. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. **ලීනන්ති** අවිප්ඵාරිකතාය පටිකුටිතං. ඉතරෙ ද්වෙ ආකාරභාවනිද්දෙසා. **ථිනන්ති** සප්පිපිණ්ඩො විය අවිප්ඵාරිකතාය ඝනභාවෙන ඨිතං. **ථියනාති** ආකාරනිද්දෙසො. ථියිතභාවො **ථියිතත්තං,** අවිප්ඵාරවසෙනෙව ථද්ධතාති අත්ථො.

1163. **කායස්සාති** ඛන්ධත්තයසඞ්ඛාතස්ස නාමකායස්ස. **අකල්ලතා අකම්මඤ්ඤතාති** හෙට්ඨා වුත්තනයමෙව. මෙඝො විය ආකාසං කායං ඔනය්හතීති **ඔනාහො.** සබ්බතොභාගෙන ඔනාහො **පරියොනාහො.** අබ්භන්තරෙ සමොරුන්ධතීති **අන්තොසමොරොධො.** යථා හි නගරෙ රුන්ධිත්වා ගහිතෙ මනුස්සා බහි නික්ඛමිතුං න ලභන්ති, එවම්පි මිද්ධෙන සමොරුද්ධා ධම්මා විප්ඵාරවසෙන නික්ඛමිතුං න ලභන්ති. තස්මා අන්තොසමොරොධොති වුත්තං. මෙධතීති **මිද්ධං;** අකම්මඤ්ඤභාවෙන විහිංසතීති අත්ථො. සුපන්ති තෙනාති **සොප්පං.** අක්ඛිදලාදීනං පචලභාවං කරොතීති **පචලායිකා. සුපනා සුපිතත්තන්ති** ආකාරභාවනිද්දෙසා. යං පන තෙසං පුරතො සොප්පපදං තස්ස පුනවචනෙ කාරණං වුත්තමෙව. **ඉදං වුච්චති ථිනමිද්ධනීවරණන්ති** ඉදං ථිනඤ්ච මිද්ධඤ්ච එකතො කත්වා ආවරණට්ඨෙන ථිනමිද්ධනීවරණන්ති වුච්චති. යං යෙභුය්‍යෙන සෙක්ඛපුථුජ්ජනානං නිද්දාය පුබ්බභාගඅපරභාගෙසු උප්පජ්ජති තං අරහත්තමග්ගෙන සමුච්ඡිජ්ජති. ඛීණාසවානං පන කරජකායස්ස දුබ්බලභාවෙන භවඞ්ගොතරණං හොති, තස්මිං අසම්මිස්සෙ වත්තමානෙ තෙ සුපන්ති, සා නෙසං නිද්දා නාම හොති. තෙනාහ භගවා – ''අභිජානාමි ඛො පනාහං, අග්ගිවෙස්සන, ගිම්හානං පච්ඡිමෙ මාසෙ චතුග්ගුණං සඞ්ඝාටිං පඤ්ඤපෙත්වා දක්ඛිණෙන පස්සෙන සතො සම්පජානො නිද්දං ඔක්කමිතා''ති (ම. නි. 1.387). එවරූපො පනායං කරජකායස්ස දුබ්බලභාවො න මග්ගවජ්ඣො, උපාදින්නකෙපි අනුපාදින්නකෙපි ලබ්භති. උපාදින්නකෙ ලබ්භමානො යදා ඛීණාසවො දීඝමග්ගං ගතො හොති, අඤ්ඤතරං වා පන කම්මං කත්වා කිලන්තො, එවරූපෙ කාලෙ ලබ්භති. අනුපාදින්නකෙ ලබ්භමානො පණ්ණපුප්ඵෙසු ලබ්භති. එකච්චානඤ්හි රුක්ඛානං පණ්ණානි සූරියාතපෙන පසාරියන්ති රත්තිං පටිකුටන්ති, පදුමපුප්ඵාදීනි සූරියාතපෙන පුප්ඵන්ති, රත්තිං පුන පටිකුටන්ති . ඉදං පන මිද්ධං අකුසලත්තා ඛීණාසවානං න හොතීති.

තත්ථ සියා – ''න මිද්ධං අකුසලං. කස්මා? රූපත්තා. රූපඤ්හි අබ්‍යාකතං. ඉදඤ්ච රූපං. තෙනෙවෙත්ථ 'කායස්ස අකල්ලතා අකම්මඤ්ඤතා'ති කායග්ගහණං කත''න්ති. යදි 'කායස්සා'ති වුත්තමත්තෙනෙවෙතං රූපං, කායපස්සද්ධාදයොපි ධම්මා රූපමෙව භවෙය්‍යුං. 'සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙති' (ධ. ස. 163; දී. නි. 1.230) 'කායෙන චෙව පරමසච්චං සච්ඡිකරොතී'ති (ම. නි. 2.183; අ. නි. 4.113)

සුඛපටිසංවෙදනපරමත්ථසච්චසච්ඡිකරණානිපි රූපකායෙනෙව සියුං. තස්මා න වත්තබ්බමෙතං ‘රූපං මිද්ධ’න්ති. නාමකායො හෙත්ථ කායො නාම. යදි නාමකායො, අථ කස්මා ‘සොප්පං පචලායිකා’ති වුත්තං? න හි නාමකායො සුපති, න ච පචලායතීති. ‘ලිඞ්ගාදීනි විය ඉන්ද්‍රියස්ස, තස්ස ඵලත්තා. යථා හි ‘ඉත්ථිලිඞ්ගං ඉත්ථිනිමිත්තං ඉත්ථිකුත්තං ඉත්ථාකප්පො’ති ඉමානි ලිඞ්ගාදීනි ඉත්ථින්ද්‍රියස්ස ඵලත්තා වුත්තානි, එවං ඉමස්සාපි නාමකායගෙලඤ්ඤසඞ්ඛාතස්ස මිද්ධස්ස ඵලත්තා සොප්පාදීනි වුත්තානි. මිද්ධෙ හි සති තානි හොන්තීති. ඵලූපචාරෙන, මිද්ධං අරූපම්පි සමානං ‘සොප්පං පචලායිකා සුපනා සුපිතත්ත’න්ති වුත්තං.

‘අක්ඛිදලාදීනං පචලභාවං කරොතීති පචලායිකා’ති වචනත්ථෙනාපි වායමත්ථො සාධිතොයෙවාති න රූපං මිද්ධං. ඔනාහාදීහිපි චස්ස අරූපභාවො දීපිතොයෙව. න හි රූපං නාමකායස්ස ‘ඔනාහො පරියොනාහො අන්තොසමොරොධො’ හොතීති. ‘නනු ච ඉමිනාව කාරණෙනෙතං රූපං? න හි අරූපං කස්සචි ඔනාහො, න පරියොනාහො, න අන්තොසමොරොධො හොතී’ති. යදි එවං, ආවරණම්පි න භවෙය්‍ය. තස්මා. යථා කාමච්ඡන්දාදයො අරූපධම්මා ආවරණට්ඨෙන නීවරණා, එවං ඉමස්සාපි ඔනාහනාදිඅත්ථෙන ඔනාහාදිතා වෙදිතබ්බා. අපිච ‘‘පඤ්ච නීවරණෙ පහාය චෙතසො උපක්කිලෙසෙ පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණෙ’’ති (දී. නි. 2.146; සං. නි. 5.233) වචනතොපෙතං අරූපං. න හි රූපං චිත්තුපක්කිලෙසො, න පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණං හොතීති.

කස්මා න හොති? නනු වුත්තං –

> ‘‘සන්ති, භික්ඛවෙ, එකෙ සමණබ්‍රාහ්මණා සුරං පිවන්ති මෙරයං, සුරාමෙරයපානා අප්පටිවිරතා, අයං, භික්ඛවෙ, පඨමො සමණබ්‍රාහ්මණානං උපක්කිලෙසො’’ති (අ. නි. 4.50).

අපරම්පි වුත්තං ‘‘ඡ ඛොමෙ, ගහපතිපුත්ත, ආදීනවා සුරාමෙරයමජ්ජපමාදට්ඨානානුයොගෙ – සන්දිට්ඨිකා ධනජානි, කලහප්පවඩ්ඪනී, රොගානං ආයතනං, අකිත්තිසඤ්ජනනී, කොපීනනිදංසනී, පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණීත්වෙව ඡට්ඨං පදං භවතී’’ති (දී. නි. 3.248). පච්චක්ඛතොපි චෙතං සිද්ධමෙව. යථා මජ්ජෙ උදරගතෙ, චිත්තං සංකිලිස්සති, පඤ්ඤා දුබ්බලා හොති, තස්මා මජ්ජං විය මිද්ධම්පි චිත්තසංකිලෙසො චෙව පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණඤ්ච සියාති. න, පච්චයනිද්දෙසතො. යදි හි මජ්ජං සංකිලෙසො භවෙය්‍ය, සො ‘‘ඉමෙ පඤ්ච නීවරණෙ පහාය චෙතසො උපක්කිලෙසෙ’’ති (ම. නි. 1.297) වා, ‘‘එවමෙව ඛො, භික්ඛවෙ, පඤ්චිමෙ චිත්තස්ස උපක්කිලෙසා, යෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං චිත්තං න චෙව මුදු හොති, න ච කම්මනියං, න ච පභස්සරං, පභඞ්ගු ච, න ච සම්මා සමාධියති ආසවානං ඛයාය. කතමෙ පඤ්ච? කාමච්ඡන්දො, භික්ඛවෙ, චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො’’ති (සං. නි. 5.214) වා, ‘‘කතමෙ ච, භික්ඛවෙ, චිත්තස්ස උපක්කිලෙසා? අභිජ්ඣා විසමලොභො චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො’’ති (ම. නි. 1.71) වා – එවමාදීසු උපක්කිලෙසනිද්දෙසෙසු නිද්දෙසං ආගච්ඡෙය්‍ය. යස්මා පන තස්මිං පීතෙ උපක්කිලෙසා උප්පජ්ජන්ති යෙ චිත්තසංකිලෙසා චෙව පඤ්ඤාය ච දුබ්බලීකරණා හොන්ති, තස්මා තං තෙසං පච්චයත්තා පච්චයනිද්දෙසතො එවං වුත්තං. මිද්ධං පන සයමෙව චිත්තස්ස සංකිලෙසො චෙව පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණඤ්චාති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියෙ‍ා? සම්පයොගවචනතො. ‘‘ථිනමිද්ධනීවරණං අවිජ්ජානීවරණෙන නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා’’ති (ධ. ස. 1176) හි වුත්තං. තස්මා සම්පයොගවචනතො නයිදං රූපං. න හි රූපං සම්පයුත්තසඞ්ඛ්‍යං ලභතීති. අථාපි සියා – ‘යථාලාභවසෙනෙතං වුත්තං. යථා හි ‘‘සිප්පිසම්බුකම්පි සක්ඛරකථලම්පි මච්ඡගුම්බම්පි චරන්තම්පි තිට්ඨන්තම්පී’’ති (දී. නි. 1.249; ම. නි. 1.433) එවං එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන වුත්තං. සක්ඛරකථලඤ්හි තිට්ඨති යෙව න චරති, ඉතරද්වයං තිට්ඨතිපි චරතිපි. එවමිධාපි මිද්ධං නීවරණමෙව, න සම්පයුත්තං , ථිනං නීවරණම්පි සම්පයුත්තම්පීති සබ්බං එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන ‘‘නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා’’ති වුත්තං. මිද්ධං පන යථා සක්ඛරකථලං තිට්ඨතෙව න චරති, එවං නීවරණමෙව, න සම්පයුත්තං. තස්මා රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතො. සක්ඛරකථලඤ්හි න චරතීති විනාපි සුත්තෙන සිද්ධං. තස්මා තත්ථ යථාලාභවසෙනත්ථො හොතු . මිද්ධං පන රූපන්ති අසිද්ධමෙතං. න සක්කා තස්ස ඉමිනා සුත්තෙන රූපභාවො සාධෙතුන්ති මිද්ධස්ස රූපභාවාසිද්ධිතො න ඉදං යථාලාභවසෙන වුත්තන්ති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියෙ‍ා? ‘වත්තත්තා’තිආදිවචනතො. විභඞ්ගස්මිඤ්හි ‘‘විගතථිනමිද්ධොති තස්ස ථිනමිද්ධස්ස චත්තත්තා වන්තත්තා මුත්තත්තා පහීනත්තා පටිනිස්සට්ඨත්තා, තෙන වුච්චති විගතථිනමිද්ධො’’ති (විභ. 547) ච, ‘‘ඉදං චිත්තං ඉමම්හා ථිනමිද්ධා සොධෙති විසොධෙති පරිසොධෙති මොචෙති විමොචෙති පරිමොචෙති, තෙන වුච්චති ථිනමිද්ධා චිත්තං පරිසොධෙතී’’ වාති (විභ. 551) – එවං ‘චත්තත්තා’තිආදි වුත්තං. න ච ‘රූපං’ එවං වුච්චති, තස්මාපි අරූපමෙව මිද්ධන්ති. න, චිත්තජස්සාසම්භවවචනතො. තිවිධඤ්හි මිද්ධං – චිත්තජං උතුජං ආහාරජඤ්ච. තස්මා යං තත්ථ චිත්තජං තස්ස විභඞ්ගෙ ඣානචිත්තෙහි අසම්භවො වුත්තො, න අරූපභාවො සාධිතොති රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතොව. මිද්ධස්ස හි රූපභාවෙ සිද්ධෙ සක්කා එතං ලද්ධුං. තත්ථ චිත්තජස්සාසම්භවො වුත්තො. සො එව ච න සිජ්ඣතීති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියෙ‍ා? පහානවචනතො. භගවතා හි ‘‘ඡ, භික්ඛවෙ, ධම්මෙ පහාය භබ්බො පඨමජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරිතුං; කතමෙ ඡ? කාමච්ඡන්දං, බ්‍යාපාදං, ථිනමිද්ධං, උද්ධච්චං, කුක්කුච්චං, විචිකිච්ඡං; කාමෙසු ඛො පනස්ස ආදීනවො සම්මප්පඤ්ඤාය සුදිට්ඨො හොතී’’ති (අ. නි. 6.73) ච, ‘‘ඉමෙ පඤ්ච නීවරණෙ පහාය බලවතියා පඤ්ඤාය

අත්තත්ථං වා පරත්ථං වා ඤස්සතී''ති (අ. නි. 5.51) ච ආදීසු මිද්ධස්සාපි පහානං වුත්තං. න ච රූපං පහාතබ්බං. යථාහ – ''රූපක්ඛන්ධො අභිඤ්ඤෙය්‍යො, පරිඤ්ඤෙය්‍යො, න පහාතබ්බො, න භාවෙතබ්බො න සච්ඡිකාතබ්බො''ති (විභ. 1031) ඉමස්සාපි පහානවචනතො අරූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපස්සාපි පහානවචනතො. ''රූපං, භික්ඛවෙ, න තුම්හාකං, තං පජහථා''ති (ම. නි. 1.247; සං. නි. 3.33). එත්ථ හි රූපස්සාපි පහානං වුත්තමෙව. තස්මා අකාරණමෙතන්ති. න, අඤ්ඤථා වුත්තත්තා. තස්මිඤ්හි සුත්තෙ ''යො, භික්ඛවෙ, රූපෙ ඡන්දරාගවිනයො තං තත්ථ පහාන''න්ති (සං. නි. 3.25) එවං ඡන්දරාගප්පහානවසෙන රූපස්ස පහානං වුත්තං, න යථා ''ඡ ධම්මෙ පහාය පඤ්ච නීවරණෙ පහායා''ති එවං පහාතබ්බමෙව වුත්තන්ති, අඤ්ඤථා වුත්තත්තා, න රූපං මිද්ධං. තස්මා යානෙතානි ''සො ඉමෙ පඤ්ච නීවරණෙ පහාය චෙතසො උපක්කිලෙසෙ''තිආදීනි සුත්තානි වුත්තානි, එතෙහි චෙව අඤ්ඤෙහි ච සුත්තෙහි අරූපමෙව මිද්ධන්ති වෙදිතබ්බං. තථා හි –

> ''පඤ්චිමෙ, භික්ඛවෙ, ආවරණා නීවරණා චෙතසො අජ්ඣාරුහා පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණා. කතමෙ පඤ්ච? කාමච්ඡන්දො, භික්ඛවෙ, ආවරණො නීවරණො…පෙ.… ථිනමිද්ධං, භික්ඛවෙ, ආවරණං නීවරණං චෙතසො අජ්ඣාරුහං පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණ''න්ති (සං. නි. 5.220) ච, ''ථිනමිද්ධනීවරණං, භික්ඛවෙ, අන්ධකරණං අචක්ඛුකරණං අඤ්ඤාණකරණං පඤ්ඤානිරොධිකං විඝාතපක්ඛිකං අනිබ්බානසංවත්තනික''න්ති (සං. නි. 5.221) ච, ''එවමෙව ඛො, බ්‍රාහ්මණ, යස්මිං සමයෙ ථිනමිද්ධපරියුට්ඨිතෙන චෙතසා විහරති ථිනමිද්ධපරෙතෙනා''ති (සං. නි. 5.236) ච, ''අයොනිසො, භික්ඛවෙ, මනසිකරොතො අනුප්පන්නො චෙව කාමච්ඡන්දො උප්පජ්ජති…පෙ.… අනුප්පන්නඤ්චෙව ථිනමිද්ධං උප්පජ්ජතී''ති (සං. නි. 5.216) ච, ''කෙවලොහායං, භික්ඛවෙ, අකුසලරාසි යදිදං පඤ්ච නීවරණා''ති (සං. නි. 5.371) ච –

එවමාදීනි ච අනෙකානි එතස්ස අරූපභාවජොතකානෙව සුත්තානි වුත්තානි. යස්මා චෙතං අරූපං තස්මා ආරුප්පෙපි උප්පජ්ජති. වුත්තඤ්හෙතං මහාපකරණෙ **පට්ඨානෙ** – ''නීවරණං ධම්මං පටිච්ච නීවරණො ධම්මො උප්පජ්ජති, න පුරෙජාතපච්චයා''ති එතස්ස විභඞ්ගෙ ''ආරුප්පෙ කාමච්ඡන්දනීවරණං පටිච්ච ථිනමිද්ධං… උද්ධච්චං අවිජ්ජානීවරණ''න්ති (පට්ඨා. 3.8.8) සබ්බං විත්ථාරෙතබ්බං. තස්මා සන්නිට්ඨානමෙත්ථ ගන්තබ්බං අරූපමෙව මිද්ධන්ති.

1166. කුක්කුච්චනිද්දෙසෙ **අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතා**තිආදීනි මූලතො කුක්කුච්චදස්සනත්ථං වුත්තානි. එවංසඤ්ඤිතාය හි කතෙ වීතිකම්මෙ, නිට්ඨිතෙ වත්ථුජ්ඣාචාරෙ, පුන සඤ්ජාතසතිනොපි 'දුට්ඨු මයා කත'න්ති එවං අනුතප්පමානස්ස පච්ඡානුතාපවසෙනෙතං උප්පජ්ජති. තෙන තං මූලතො දස්සෙතුං 'අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතා'තිආදි වුත්තං. තත්ථ අකප්පියභොජනං කප්පියසඤ්ඤී හුත්වා පරිභුඤ්ජති, අකප්පියමංසං කප්පියමංසසඤ්ඤී හුත්වා, අච්ඡමංසං සූකරමංසන්ති, දීපිමංසං වා මිගමංසන්ති ඛාදති; කාලෙ වීතිවත්තෙ කාලසඤ්ඤාය, පවාරෙත්වා අප්පවාරිතසඤ්ඤාය, පත්තස්මිං රජෙ පතිතෙ පටිග්ගහිතසඤ්ඤාය භුඤ්ජති – එවං 'අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤාය' වීතික්කමං කරොති නාම. සූකරමංසං පන අච්ඡමංසසඤ්ඤාය ඛාදමානො, කාලෙ ච විකාලසඤ්ඤාය භුඤ්ජමානො 'කප්පියෙ අකප්පියසඤ්ඤිතාය' වීතික්කමං කරොති නාම. අනවජ්ජං පන කිඤ්චිදෙව වජ්ජසඤ්ඤිතාය, වජ්ජඤ්ච අනවජ්ජසඤ්ඤිතාය කරොන්තො 'අනවජ්ජෙ වජ්ජසඤ්ඤාය වජ්ජෙ ච අනවජ්ජසඤ්ඤාය' වීතික්කමං කරොති නාම. යස්මා පනෙතං ''අකතං වත මෙ කල්‍යාණං, අකතං කුසලං, අකතං භීරුත්තාණං, කතං පාපං, කතං ලුද්දං, කතං කිබ්බිස''න්ති එවං අනවජ්ජෙ වජ්ජසඤ්ඤිතායපි කතෙ වීතික්කමෙ උප්පජ්ජති, තස්මාස්ස අඤ්ඤම්පි වත්ථුං අනුජානන්තො **යං එවරූප**න්තිආදිමාහ.

තත්ථ කුක්කුච්චපදං වුත්තත්ථමෙව. කුක්කුච්චායනාකාරො **කුක්කුච්චායනා**. කුක්කුච්චෙන අයිතස්ස භාවො **කුක්කුච්චායිතත්තං. චෙතසො විප්පටිසාරො**ති එත්ථ කතාකතස්ස සාවජ්ජානවජ්ජස්ස වා අභිමුඛගමනං 'විප්පටිසාරො' නාම. යස්මා පන සො කතං වා පාපං අකතං න කරොති, අකතං වා කල්‍යාණං කතං න කරොති, තස්මා විරූපො කුච්ඡිතො වා පටිසාරොති 'විප්පටිසාරො'. සො පන චෙතසො, න සත්තස්සාති ඤාපනත්ථං 'චෙතසො' විප්පටිසාරොති වුත්තං. අයමස්ස සභාවනිද්දෙසො. උප්පජ්ජමානං පන කුක්කුච්චං ආරග්ගමිව කංසපත්තං මනං විලිඛමානමෙව උප්පජ්ජති, තස්මා **මනොවිලෙඛො**ති වුත්තං. අයමස්ස කිච්චනිද්දෙසො. යං පන විනයෙ ''අථ ඛො ආයස්මා සාරිපුත්තො භගවතා පටික්ඛිත්තං අනුවසිත්වා අනුවසිත්වා ආවසථපිණ්ඩං පරිභුඤ්ජිතු''න්ති කුක්කුච්චායන්තො න පටිග්ගහෙසීති (පාචි. 204) කුක්කුච්චං ආගතං, න තං නීවරණං. න හි අරහතො 'දුට්ඨු මයා ඉදං කත'න්ති එවං අනුතාපො අත්ථි. නීවරණපතිරූපකං පනෙතං 'කප්පති න කප්පතී'ති වීමංසනසඞ්ඛාතං විනයකුක්කුච්චං නාම.

1176. **''කතමෙ ධම්මා නීවරණා චෙව නීවරණසම්පයුත්තා චා''**ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා ථිනමිද්ධං අඤ්ඤමඤ්ඤං න විජහති, තස්මා **ථිනමිද්ධනීවරණං අවිජ්ජානීවරණෙන නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා**ති අභින්දිත්වා වුත්තං. යස්මා පන උද්ධච්චෙ සතිපි කුක්කුච්චස්ස අභාවා කුක්කුච්චෙන විනාපි උද්ධච්චං උප්පජ්ජති, තස්මා තං භින්දිත්වා වුත්තං. යඤ්ච යෙන සම්පයොගං න ගච්ඡති, තං න යොජිතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඉමෙ පන නීවරණෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමච්ඡන්දබ්‍යාපාදා අනාගාමිමග්ගෙන පහීයන්ති, ථිනමිද්ධුද්ධච්චානි අරහත්තමග්ගෙන, කුක්කුච්චවිචිකිච්ඡා

සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන කුක්කුච්චවිචිකිච්ඡා පහීයන්ති, අනාගාමිමග්ගෙන කාමච්ඡන්දබ්‍යාපාදා, අරහත්තමග්ගෙන ථිනමිද්ධුද්ධච්චාවිජ්ජාති.

1182. පරාමාසගොච්ඡකෙ **තෙ ධම්මෙ ඨපෙත්වා**ති පුච්ඡාසභාගෙන බහුවචනං කතං.

1219. උපාදානනිද්දෙසෙ වත්ථුසඞ්ඛාතං කාමං උපාදියතීති **කාමුපාදානං** කාමො ච සො උපාදානඤ්චාතිපි කාමුපාදානං. **උපාදානන්ති** දළ්හග්ගහණං. දළ්හත්ථො හි එත්ථ උපසද්දො උපායාසඋපකට්ඨාදීසු විය. තථා දිට්ඨි ච සා උපාදානඤ්චාති **දිට්ඨුපාදානං**. දිට්ඨිං උපාදියතීති දිට්ඨුපාදානං. 'සස්සතො අත්තා ච ලොකො චා'තිආදීසු (දී. නි. 1.31) හි පුරිමදිට්ඨිං උත්තරදිට්ඨි උපාදියති. තථා සීලබ්බතං උපාදියතීති **සීලබ්බතුපාදානං**. සීලබ්බතඤ්ච තං උපාදානඤ්චාතිපි සීලබ්බතුපාදානං. ගොසීලගොවතාදීනි හි 'එවං සුද්ධී'ති අභිනිවෙසතො සයමෙව උපාදානානි. තථා, වදන්ති එතෙනාති 'වාදො'; උපාදියන්ති එතෙනාති 'උපාදානං'. කිං වදන්ති, උපාදියන්ති වා? අත්තානං. අත්තනො වාදුපාදානං **අත්තවාදුපාදානං;** 'අත්තවාදමත්තමෙව වා අත්තා'ති උපාදියන්ති එතෙනාති අත්තවාදුපාදානං.

1220. **යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දො**ති එත්ථාපි වත්ථුකාමාව අනවසෙසතො කාමාති අධිප්පෙතා. තස්මා වත්ථුකාමෙසු කාමච්ඡන්දො ඉධ කාමුපාදානන්ති අනාගාමිනොපි තං සිද්ධං හොති. පඤ්චකාමගුණවත්ථුකො පනස්ස කාමරාගොව නත්ථීති.

1221. දිට්ඨුපාදානනිද්දෙසෙ **නත්ථි දින්නන්ති**. දින්නං නාම අත්ථි, සක්කා කස්සචි කිඤ්චි දාතුන්ති ජානාති; දින්නස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි යිට්ඨන්ති**. යිට්ඨං වුච්චති මහායාගො. තං යජිතුං සක්කාති ජානාති; යිට්ඨස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි හුතන්ති** ආහුනපාහුනමඞ්ගලකිරියා. තං කාතුං සක්කාති ජානාති; තස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි, සුකතදුක්කටානන්ති** එත්ථ දස කුසලකම්මපථා සුකතකම්මානි නාම. දස අකුසලකම්මපථා දුක්කටකම්මානි නාම. තෙසං අත්ථිභාවං ජානාති ඵලං විපාකො පන නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි අයං ලොකො**ති පරලොකෙ ඨිතො ඉමං ලොකං නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි පරලොකො**ති ඉධ ලොකෙ ඨිතො පරලොකං නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි මාතා නත්ථි පිතා**ති මාතාපිතූනං අත්ථිභාවං ජානාති, තෙසු කතපච්චයෙන කොචි ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. **නත්ථි සත්තා ඔපපාතිකා**ති චවනකඋපපජ්ජනකා සත්තා නත්ථීති ගණ්හාති. **සම්මග්ගතා සම්මා පටිපන්නා**ති අනුලොමපටිපදං පටිපන්නා ධම්මිකසමණබ්‍රාහ්මණා ලොකස්මිං නත්ථීති ගණ්හාති. **යෙ ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පවෙදෙන්තී**ති ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං අත්තනාව අභිවිසිට්ඨෙන ඤාණෙන ඤත්වා පවෙදනසමත්ථො සබ්බඤ්ඤු බුද්ධො නාම නත්ථීති ගණ්හාති.

ඉමානි පන උපාදානානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමුපාදානං චතූහි මග්ගෙහි පහීයති, සෙසානි තීණි සොතාපත්තිමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨුපාදානාදීනි පහීයන්ති, චතූහි මග්ගෙහි කාමුපාදානන්ති.

1235. කිලෙසගොච්ඡකෙ කිලෙසා එව **කිලෙසවත්ථූනි**. වසන්ති වා එත්ථ අඛීණාසවා සත්තා ලොභාදීසු පතිට්ඨිතත්තාති **'වත්ථූනි'**. කිලෙසා ච තෙ තප්පතිට්ඨානං සත්තානං වත්ථූනි චාති **'කිලෙසවත්ථූනි'**. යස්මා චෙත්ථ අනන්තරපච්චයාදිභාවෙන උප්පජ්ජමානා කිලෙසාපි වසන්ති එව නාම, තස්මා කිලෙසානං වත්ථූනීතිපි 'කිලෙසවත්ථූනි'.

1236. **තත්ථ කතමො ලොභො? යො රාගො සාරාගො**ති අයං පන ලොභො හෙතුගොච්ඡකෙ ගන්ථගොච්ඡකෙ ඉමස්මිං කිලෙසගොච්ඡකෙති තීසු ඨානෙසු අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිට්ඨො. ආසවසංයොජනඔඝයොගනීවරණඋපාදානගොච්ඡකෙසු අට්ඨහි අට්ඨහි පදෙහි නිද්දිට්ඨො. ස්වායං අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිට්ඨට්ඨානෙපි අට්ඨහි අට්ඨහි පදෙහි නිද්දිට්ඨට්ඨානෙපි නිප්පදෙසතොව ගහිතොති වෙදිතබ්බො. තෙසු හෙතුගන්ථනීවරණඋපාදානකිලෙසගොච්ඡකෙසු චතුමග්ගවජ්ඣො තණ්හා එකොනෙව කොට්ඨාසෙන ඨිතා. ආසවසංයොජනඔඝයොගෙසු චතුමග්ගවජ්ඣාපි ද්වෙ කොට්ඨාසා හුත්වා ඨිතා. කථං? ආසවෙසු කාමාසවො භවාසවොති, සංයොජනෙසු කාමරාගසංයොජනං භවරාගසංයොජනන්ති, ඔඝෙසු කාමොඝො භවොඝොති, යොගෙසු කාමයොගො භවයොගොති.

ඉමානි පන කිලෙසවත්ථූනි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා ලොභො චතූහි මග්ගෙහි පහීයති, දොසො අනාගාමිමග්ගෙන, මොහමානා අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිචිකිච්ඡා සොතාපත්තිමග්ගෙන, ථිනාදීනි අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨිවිචිකිච්ඡා පහීයන්ති, අනාගාමිමග්ගෙන දොසො, අරහත්තමග්ගෙන සෙසා සත්තාති.

1287. කාමාවචරනිද්දෙසෙ **හෙට්ඨතො**ති හෙට්ඨාභාගෙන. **අවීචිනිරයන්ති** වා අග්ගිජාලානං වා සත්තානං වා දුක්ඛවෙදනාය වීචි, අන්තරං, ඡිද්දං එත්ථ නත්ථීති අවීචි. සුඛසඞ්ඛාතො අයො එත්ථ නත්ථීති නිරයො. නිරතිඅත්ථෙනපි නිරස්සාදත්ථෙනපි නිරයො. **පරියන්තං කරිත්වා**ති තං අවීචිසඞ්ඛාතං නිරයං අන්තං කත්වා. **උපරිතො**ති උපරිභාගෙන.

පරනිම්මිතවසවත්තිදෙවෙති පරනිම්මිතෙසු කාමෙසු වසං වත්තනතො එවංලද්ධවොහාරෙ දෙවෙ. **අන්තො කරිත්වාති** අන්තො පක්ඛිපිත්වා. **යං එතස්මිං අන්තරෙති** යෙ එතස්මිං ඔකාසෙ. **එත්ථාවචරාති** ඉමිනා යස්මා එතස්මිං අන්තරෙ අඤ්ඤෙපි චරන්ති කදාචි කත්ථචි සම්භවතො, තස්මා තෙසං අසඞ්ගණ්හනත්ථං 'අවචරා'ති වුත්තං. තෙන යෙ එතස්මිං අන්තරෙ ඔගාළ්හා හුත්වා චරන්ති සබ්බත්ථ සදා ච සම්භවතො, අධොභාගෙ චරන්ති අවීචිනිරයස්ස හෙට්ඨා භූතුපාදායපවත්තිභාවෙන, තෙසං සඞ්ගහො කතො හොති. තෙ හි අවගාළ්හාව චරන්ති, අධොභාගෙව චරන්තීති **අවචරා. එත්ථ පරියාපන්නාති** ඉමිනා පන යස්මා එතෙ එත්ථාවචරා අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්ති, න පන තත්ථ පරියාපන්නා හොන්ති, තස්මා තෙසං අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්තානං පරිග්ගහො කතො හොති. ඉදානි තෙ එත්ථ පරියාපන්නධම්මෙ රාසිසුඤ්ඤතපච්චයභාවතො චෙව සභාවතො ච දස්සෙන්තො **ඛන්ධාති**ආදිමාහ.

1289. රූපාවචරනිද්දෙසෙ **බ්‍රහ්මලොකන්ති** පඨමජ්ඣානභූමිසඞ්ඛාතං බ්‍රහ්මට්ඨානං. සෙසමෙත්ථ කාමාවචරනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. **සමාපන්නස්ස වාති**ආදීසු පඨමපදෙන කුසලජ්ඣානං වුත්තං, දුතියෙන විපාකජ්ඣානං, වුත්තං තතියෙන කිරියජ්ඣානං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1291. අරූපාවචරනිද්දෙසෙ **ආකාසානඤ්චායතනූපගෙති** ආකාසානඤ්චායතනසඞ්ඛාතං භවං උපගතෙ. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

1301. සරණදුකනිද්දෙසෙ ය්වායං තීසු අකුසලමූලෙසු මොහො, සො ලොභසම්පයුත්තො ච ලොභෙන **සරණො,** දොසසම්පයුත්තො ච දොසෙන සරණො. විචිකිච්ඡුද්ධච්චසම්පයුත්තො පන මොහො දිට්ඨිසම්පයුත්තෙන චෙව රූපරාගඅරූපරාගසඞ්ඛාතෙන ච රාගරණෙන පහානෙකට්ඨභාවතො සරණො සරජොති වෙදිතබ්බො.

සුත්තන්තිකදුකනික්ඛෙපකථා

1303. සුත්තන්තිකදුකෙසු මාතිකාකථායං අත්ථතො විවෙචිතත්තා යානි ච නෙසං නිද්දෙසපදානි තෙසම්පි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව සුවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා යෙභුය්‍යෙන උත්තානත්ථානි එව. ඉදං පනෙත්ථ විසෙසමත්තං – **විජ්ජූපමදුකෙ** තාව චක්ඛුමා කිර පුරිසො මෙඝන්ධකාරෙ රත්තිං මග්ගං පටිපජ්ජි. තස්ස අන්ධකාරතාය මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි. අථස්ස අන්ධකාරවිගමා මග්ගො පාකටො අහොසි. සො දුතියම්පි ගමනං අභිනීහරි. දුතියම්පි අන්ධකාරො ඔත්ථරි. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා තං විද්ධංසෙසි. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගො පාකටො අහොසි. තතියම්පි ගමනං අභිනීහරි. අන්ධකාරො ඔත්ථරි. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි.

තත්ථ චක්ඛුමතො පුරිසස්ස අන්ධකාරෙ මග්ගපටිපජ්ජනං විය අරියසාවකස්ස සොතාපත්තිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස චතුන්නං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඞ්ගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව. දුතියගමනාභිනීහාරො විය සකදාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. දුතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස චතුන්නං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඞ්ගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව. තතියගමනාභිනීහාරො විය අනාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. තතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය අනාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස චතුන්නං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඞ්ගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව.

වජිරස්ස පන පාසාණො වා මණි වා අභෙජ්ජො නාම නත්ථි. යත්ථ පතති තං විනිවිද්ධමෙව හොති. වජිරං ඛෙපෙන්තං අසෙසෙත්වා ඛෙපෙති. වජිරෙන ගතමග්ගො නාම පුන පාකතිකො න හොති. එවමෙව අරහත්තමග්ගස්ස අවජ්ඣකිලෙසො නාම නත්ථි. සබ්බකිලෙසෙ විනිවිජ්ඣති වජිරං විය. අරහත්තමග්ගොපි කිලෙසෙ ඛෙපෙන්තො අසෙසෙත්වා ඛෙපෙති. වජිරෙන ගතමග්ගස්ස පුන පාකතිකත්තාභාවො විය අරහත්තමග්ගෙන පහීනකිලෙසානං පුන පච්චුදාවත්තනං නාම නත්ථීති.

1307. **බාලදුකනිද්දෙසෙ** බාලෙසු අහිරිකානොත්තප්පානි පාකටානි, මූලානි ච සෙසානං බාලධම්මානං. අහිරිකො හි අනොත්තප්පී ච න කිඤ්චි අකුසලං න කරොති නාමාති. එතානි ද්වෙ පඨමංයෙව විසුං වුත්තානි. සුක්කපක්ඛෙපි අයමෙව නයො. තථා කණ්හදුකෙ.

1311. **තපනීයදුකනිද්දෙසෙ** කතත්තා ච අකතත්තා ච තපනං වෙදිතබ්බං. **කායදුච්චරිතාදීනි** හි කතත්තා තපන්ති, කායසුචරිතාදීනි අකතත්තා. තථා හි පුග්ගලො 'කතං මෙ කායදුච්චරිත'න්ති තප්පති, 'අකතං මෙ කායසුචරිත'න්ති

තප්පති. ‘කතං මෙ වචීදුච්චරිත’න්ති තප්පති…පෙ…. ‘අකතං මෙ මනොසුචරිත’න්ති තප්පති. අතපනීයෙපි එසෙව නයො. කල්‍යාණකාරී හි පුග්ගලො ‘කතං මෙ කායසුචරිත’න්ති න තප්පති, ‘අකතං මෙ කායදුච්චරිත’න්ති න තප්පති…පෙ…. ‘අකතං මෙ මනොදුච්චරිත’න්ති න තප්පතීති (අ. නි. 2.3).

1313. **අධිවචනදුකනිද්දෙසෙ යා තෙසං තෙසං ධම්මානන්ති** සබ්බධම්මග්ගහණං. සඞ්ඛායතීති **සඞ්ඛා,** සංකථීයතීති අත්ථො. කින්ති සංකථීයති? අහන්ති මමන්ති පරොති පරස්සාති සත්තොති භාවොති පොසොති පුග්ගලොති නරොති මාණවොති තිස්සොති දත්තොති, ‘මඤ්චො පීඨං භිසි බිම්බොහනං’ ‘විහාරො පරිවෙණං ද්වාරං වාතපාන’න්ති එවං අනෙකෙහි ආකාරෙහි සංකථීයතීති **‘සඞ්ඛා’**. සමඤ්ඤායතීති **සමඤ්ඤා**. කින්ති සමඤ්ඤායති? ‘අහන්ති…පෙ…. වාතපාන’න්ති සමඤ්ඤායතීති ‘සමඤ්ඤා’. පඤ්ඤාපියතීති **පඤ්ඤත්ති**. වොහරියතීති **වොහාරො**. කින්ති වොහරියති? ‘අහ’න්ති…පෙ…. ‘වාතපාන’න්ති වොහරියතීති වොහාරො.

නාමන්ති චතුබ්බිධං නාමං – සාමඤ්ඤනාමං ගුණනාමං කිත්තිමනාමං ඔපපාතිකනාමන්ති. තත්ථ පඨමකප්පිකෙසු මහාජනෙන සම්මන්නිත්වා ඨපිතත්තා මහාසම්මතොති රඤ්ඤො නාමං ‘සාමඤ්ඤනාමං’ නාම. යං සන්ධාය වුත්තං – ‘‘මහාජනසම්මතොති ඛො, වාසෙට්ඨ, මහාසම්මතො ත්වෙව පඨමං අක්ඛරං උපනිබ්බත්ත’’න්ති (දී. නි. 3.131). ධම්මකථිකො පංසුකූලිකො විනයධරො තෙපිටකො සද්ධො පසන්නොති එවරූපං ගුණතො ආගතනාමං ‘ගුණනාමං’ නාම. භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධොතිආදීනිපි තථාගතස්ස අනෙකානි නාමසතානි ගුණනාමානෙව. තෙන වුත්තං –

> ‘‘අසඞ්ඛ්‍යෙය්‍යානි නාමානි, සගුණෙන මහෙසිනො;
> ගුණෙන නාමමුද්ධෙය්‍යං, අපි නාමසහස්සතො’’ති.

යං පන ජාතස්ස කුමාරකස්ස නාමග්ගහණදිවසෙ දක්ඛිණෙය්‍යානං සක්කාරං කත්වා සමීපෙ ඨිතා ඤාතකා කප්පෙත්වා පකප්පෙත්වා ‘අයං අසුකොනාමා’ති නාමං කරොන්ති, ඉදං ‘කිත්තිමනාම’ නාම. යා පන පුරිමපඤ්ඤත්ති පච්ඡිමපඤ්ඤත්තියං පතති, පුරිමවොහාරො පච්ඡිමවොහාරෙ පතති, සෙය්‍යථීදං – පුරිමකප්පෙපි චන්දො චන්දොයෙව නාම, එතරහිපි චන්දොව. අතීතෙ සූරියො… සමුද්දො… පථවී… පබ්බතො පබ්බතොයෙව, නාම, එතරහිපි පබ්බතොයෙවාති ඉදං ‘ඔපපාතිකනාමං’ නාම. ඉදං චතුබ්බිධම්පි නාමං එත්ථ නාමමෙව හොති.

නාමකම්මන්ති නාමකරණං. **නාමධෙය්‍යන්ති** නාමට්ඨපනං. **නිරුත්තීති** නාමනිරුත්ති. **බ්‍යඤ්ජනන්ති** නාමබ්‍යඤ්ජනං. යස්මා පනෙතං අත්ථං බ්‍යඤ්ජෙති තස්මා එවං වුත්තං. **අභිලාපොති** නාමාභිලාපොව. **සබ්බෙව ධම්මා අධිවචනපථාති** අධිවචනස්ස නොපථධම්මො නාම නත්ථි. එකධම්මො සබ්බධම්මෙසු නිපතති, සබ්බධම්මා එකධම්මස්මිං නිපතන්ති. කථං? අයඤ්හි නාමපඤ්ඤත්ති එකධම්මො, සො සබ්බෙසු චතුභූමකධම්මෙසු නිපතති. සත්තොපි සඞ්ඛාරොපි නාමතො මුත්තකො නාම නත්ථි.

අටවීපබ්බතාදීසු රුක්ඛොපි ජානපදානං භාරො. තෙ හි ‘අයං කිං රුක්ඛො නාමා’ති පුට්ඨා ‘ඛදිරො’ ‘පලාසො’ති අත්තනා ජානනකනාමං කථෙන්ති. යස්ස නාමං න ජානන්ති තම්පි ‘අනාමකො’ නාමාති වදන්ති. තම්පි තස්ස නාමධෙය්‍යමෙව හුත්වා තිට්ඨති. සමුද්දෙ මච්ඡකච්ඡපාදීසුපි එසෙව නයො. ඉතරෙ ද්වෙ දුකා ඉමිනා සමානත්ථා එව.

1316. **නාමරූපදුකෙ** නාමකරණට්ඨෙන ච නමනට්ඨෙන ච නාමනට්ඨෙන ච **නාමං**. තත්ථ චත්තාරො ඛන්ධා තාව **නාමකරණට්ඨෙන** ‘නාමං’. යථා හි මහාජනසම්මතත්තා මහාසම්මතස්ස මහාසම්මතොති නාමං අහොසි, යථා වා මාතාපිතරො ‘අයං තිස්සො නාම හොතු, ඵුස්සො නාම හොතූ’ති එවං පුත්තස්ස කිත්තිමනාමං කරොන්ති, යථා වා ‘ධම්මකථිකො’ ‘විනයධරො’ති ගුණතො නාමං ආගච්ඡති, න එවං වෙදනාදීනං. වෙදනාදයො හි මහාපථවීආදයො විය අත්තනො නාමං කරොන්තාව උප්පජ්ජන්ති. තෙසු උප්පන්නෙසු තෙසං නාමං උප්පන්නමෙව හොති. න හි වෙදනං උප්පන්නං ‘ත්වං වෙදනා නාම හොහී’ති කොචි භණති. න ච තස්සා නාමග්ගහණකිච්චං අත්ථි. යථා පථවියා උප්පන්නාය ‘ත්වං පථවී නාම හොහී’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි, චක්කවාළසිනෙරුචන්දිමසූරියනක්ඛත්තෙසු උප්පන්නෙසු ‘ත්වං චක්කවාළං නාම හොහි ත්වං නක්ඛත්තං නාම හොහී’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි, නාමං උප්පන්නමෙව හොති, ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති, එවං වෙදනාය උප්පන්නාය ‘ත්වං වෙදනා නාම හොහී’ති නාමග්ගහණකිච්චං නත්ථි. තාය උප්පන්නාය වෙදනාති නාමං උප්පන්නමෙව හොති. ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති. සඤ්ඤාදීසුපි එසෙව නයො. අතීතෙපි හි වෙදනා වෙදනායෙව, සඤ්ඤා… සඞ්ඛාරා… විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව. අනාගතෙපි, පච්චුප්පන්නෙපි. නිබ්බානං පන සදාපි නිබ්බානමෙවාති. ‘නාමකරණට්ඨෙන’ නාමං.

‘නමනට්ඨෙනා’පි චෙත්ථ චත්තාරො ඛන්ධා නාමං. තෙ හි ආරම්මණාභිමුඛා නමන්ති. **‘නාමනට්ඨෙන’** සබ්බම්පි නාමං. චත්තාරො හි ඛන්ධා ආරම්මණෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං නාමෙන්ති. නිබ්බානං ආරම්මණාධිපතිපච්චයතාය අත්තනි අනවජ්ජධම්මෙ නාමෙති.

1318. අවිජ්ජාභවතණ්හා වට්ටමූලසමුදාචාරදස්සනත්ථං ගහිතා.

1320. **භවිස්සති අත්තා ච ලොකො චාති** ඛන්ධපඤ්චකං අත්තා ච ලොකො චාති ගහෙත්වා 'තං භවිස්සතී'ති ගහණාකාරෙන නිවිට්ඨා **සස්සතදිට්ඨි**. දුතියා **'න භවිස්සතී'**ති ආකාරෙන නිවිට්ඨා උච්ඡෙදදිට්ඨි.

1326. **පුබ්බන්තං ආරබ්භාති** අතීතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා බ්‍රහ්මජාලෙ ආගතා අට්ඨාරස පුබ්බන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා. **අපරන්තං ආරබ්භාති** අනාගතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා තත්ථෙව ආගතා චතුචත්තාලීස අපරන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා.

1332. දොවචස්සතානිද්දෙසෙ **සහධම්මිකෙ වුච්චමානෙති** සහධම්මිකං නාම යං භගවතා පඤ්ඤත්තං සික්ඛාපදං, තස්මිං වත්ථුං දස්සෙත්වා ආපත්තිං ආරොපෙත්වා 'ඉදං නාම ත්වං ආපත්තිං ආපන්නො, ඉඞ්ඝ දෙසෙහි වුට්ඨාහි පටිකරොහී'ති වුච්චමානෙ. **දොවචස්සායන්ති**ආදීසු එවං චොදියමානස්ස පටිචොදනාය වා අප්පදක්ඛිණගාහිතාය වා දුබ්බචස්ස කම්මං දොවචස්සායං. තදෙව දොවචස්සන්තිපි වුච්චති. තස්ස භාවො **දොවචස්සියං**. ඉතරං තස්සෙව වෙවචනං. **විප්පටිකුලගාහිතාති** විලොමගාහිතා. විලොමගහණසඞ්ඛාතෙන විපච්චනීකෙන සාතං අස්සාති විපච්චනීකසාතො. 'පටාණිකගහණං ගහෙත්වා එකපදෙනෙව තං නිස්සද්දමකාසි'න්ති සුඛං පටිලභන්තස්සෙතං අධිවචනං. තස්ස භාවො **විපච්චනීකසාතතා**. ඔවාදං අනාදියනවසෙන අනාදරස්ස භාවො **අනාදරියං**. ඉතරං තස්සෙව වෙවචනං. අනාදියනාකාරො වා **අනාදරතා**. ගරුවාසං අවසනවසෙන උප්පන්නො අගාරවභාවො **අගාරවතා**. සජෙට්ඨකවාසං අවසනවසෙන උප්පන්නො අප්පටිස්සවභාවො **අප්පටිස්සවතා**. **අයං වුච්චතීති** අයං එවරූපා දොවචස්සතා නාම වුච්චති. අත්ථතො පනෙසා තෙනාකාරෙන පවත්තා චත්තාරො ඛන්ධා, සඞ්ඛාරක්ඛන්ධොයෙව වාති. **පාපමිත්තතාදීසුපි** එසෙව නයො. දොවචස්සතා පාපමිත්තතාදයො හි විසුං චෙතසිකධම්මා නාම නත්ථි.

1333. නත්ථි එතෙසං සද්ධාති **අස්සද්ධා;** බුද්ධාදීනි වත්ථූනි න සද්දහන්තීති අත්ථො. **දුස්සීලාති** සීලස්ස දුන්නාමං නත්ථි, නිස්සීලාති අත්ථො. **අප්පස්සුතාති** සුතරහිතා. පඤ්ච මච්ඡරියානි එතෙසං අත්ථීති **මච්ඡරිනො. දුප්පඤ්ඤාති** නිප්පඤ්ඤා. සෙවනකවසෙන **සෙවනා**. බලවසෙවනා **නිසෙවනා**. සබ්බතොභාගෙන සෙවනා **සංසෙවනා**. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. තීහිපි සෙවනාව කථිතා. **භජනාති** උපසඞ්කමනා. **සම්භජනාති** සබ්බතොභාගෙන භජනා. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. **භත්තීති** දළ්හභත්ති. **සම්භත්තීති** සබ්බතොභාගෙන භත්ති. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. ද්වීහිපි දළ්හභත්ති එව කථිතා. **තංසම්පවඞ්කතාති** තෙසු පුග්ගලෙසු කායෙන චෙව චිත්තෙන ච සම්පවඞ්කභාවො; තන්නින්නතා තප්පොණතා තප්පබ්භාරතාති අත්ථො.

1334. සොවචස්සතාදුකනිද්දෙසොපි වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො.

1336. **පඤ්චපි ආපත්තික්ඛන්ධාති** මාතිකානිද්දෙසෙන 'පාරාජිකං සඞ්ඝාදිසෙසං පාචිත්තියං පාටිදෙසනීයං දුක්කට'න්ති ඉමා පඤ්ච ආපත්තියො. **සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධාති** විනයනිද්දෙසෙන 'පාරාජිකං සඞ්ඝාදිසෙසං ථුල්ලච්චයං පාචිත්තියං පාටිදෙසනීයං දුක්කටං දුබ්භාසිත'න්ති ඉමා සත්ත ආපත්තියො. තත්ථ සහ වත්ථුනා තාසං ආපත්තීනං පරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා **ආපත්තිකුසලතා** නාම. සහ කම්මවාචාය ආපත්තිවුට්ඨානපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා පන **ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා** නාම.

1338. සමාපජ්ජිතබ්බතො සමාපත්ති. සහ පරිකම්මෙන අප්පනාපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා පන **සමාපත්තිකුසලතා** නාම. 'චන්දෙ වා සූරියෙ වා නක්ඛත්තෙ වා එත්තකං ඨානං ගතෙ වුට්ඨහිස්සාමී'ති අවිරජ්ඣිත්වා තස්මිංයෙව සමයෙ වුට්ඨානකපඤ්ඤාය අත්ථිතාය **සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා** නාම.

1340. අට්ඨාරසන්නං ධාතූනං උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා **ධාතුකුසලතා** නාම. තාසංයෙව උග්ගහමනසිකාරජානනකපඤ්ඤා **මනසිකාරකුසලතා** නාම.

1342. ද්වාදසන්නං ආයතනානං උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡෙදජානනකපඤ්ඤා ලතා නාම. තීසුපි වා එතාසු කුසලතාසු උග්ගහො මනසිකාරො සවනං සම්මසනං පටිවෙධො පච්චවෙක්ඛණාති සබ්බං වට්ටති. තත්ථ සවනඋග්ගහපච්චවෙක්ඛණා ලොකියා, පටිවෙධො ලොකුත්තරො. සම්මසනමනසිකාරා ලොකියලොකුත්තරමිස්සකා. 'අවිජ්ජාපච්චයා සඞ්ඛාරා'තිආදීනි (විභ. අට්ඨ. 225) පටිච්චසමුප්පාදවිභඞ්ගෙ ආවිභවිස්සන්ති. 'ඉමිනා පන පච්චයෙන ඉදං හොතී'ති ජානනකපඤ්ඤා **පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා** නාම.

1344. ඨානාට්ඨානකුසලතාදුකනිද්දෙසෙ **හෙතූ පච්චයාති** උභයම්පෙතං අඤ්ඤමඤ්ඤවෙවචනං. චක්ඛුපසාදො හි රූපං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස හෙතු චෙව පච්චයො ච. තථා සොතපසාදාදයො සොතවිඤ්ඤාණාදීනං, අම්බබීජාදීනි ච අම්බඵලාදීනං. දුතියනයෙ **යෙ යෙ ධම්මාති** විසභාගපච්චයධම්මානං නිදස්සනං. **යෙසං යෙසන්ති** විසභාගපච්චයසමුප්පන්නධම්මනිදස්සනං. **න හෙතූ න පච්චයාති** චක්ඛුපසාදො සද්දං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස සොතවිඤ්ඤාණස්ස න හෙතු න පච්චයො. තථා සොතපසාදාදයො අවසෙසවිඤ්ඤාණාදීනං. අම්බාදයො ච තාලාදීනං උප්පත්තියාති එවමත්ථො වෙදිතබ්බො.

1346. අජ්ජවමද්දවනිද්දෙසෙ **නීචචිත්තතාති** පදමත්තමෙව විසෙසො. තස්සත්ථො – මානාභාවෙන නීචං චිත්තං අස්සාති නීචචිත්තො. නීචචිත්තස්ස භාවො නීචචිත්තතා. සෙසං චිත්තුජුකතාචිත්තමුදුතානං පදභාජනීයෙ ආගතමෙව.

1348. ඛන්තිනිද්දෙසෙ ඛමනකවසෙන **ඛන්ති**. ඛමනාකාරො **ඛමනතා**. අධිවාසෙන්ති එතාය, අත්තනො උපරි ආරොපෙත්වා වාසෙන්ති, න පටිබාහන්ති, න පච්චනීකතාය තිට්ඨන්තීති **අධිවාසනතා** . අචණ්ඩිකස්ස භාවො **අචණ්ඩික්කං. අනසුරොපොති** අසුරොපො වුච්චති න සම්මාරොපිතත්තා දුරුත්තවචනං. තප්පටිපක්ඛතො අනසුරොපො සුරුත්තවාචාති අත්ථො. එවමෙත්ථ ඵලූපචාරෙන කාරණං නිද්දිට්ඨං. **අත්තමනතා චිත්තස්සාති** සොමනස්සවසෙන චිත්තස්ස සකමනතා, අත්තනො චිත්තසභාවොයෙව, න බ්‍යාපන්නචිත්තතාති අත්ථො.

1349. සොරච්චනිද්දෙසෙ **කායිකො අවීතික්කමොති** තිවිධං කායසුචරිතං. **වාචසිකො අවීතික්කමොති** චතුබ්බිධං වචීසුචරිතං. කායිකවාචසිකොති ඉමිනා කායවචීද්වාරසමුට්ඨිතං ආජීවට්ඨමකසීලං පරියාදියති. **ඉදං වුච්චති සොරච්චන්ති** ඉදං පාපතො සුට්ඨු ඔරතත්තා සොරච්චං නාම වුච්චති. **සබ්බොපි සීලසංවරොති** ඉදං යස්මා න කෙවලං කායවාචාහෙව අනාචාරං ආචරති මනසාපි ආචරති එව, තස්මා මානසිකසීලං පරියාදාය දස්සෙතුං වුත්තං.

1350. සාඛල්‍යනිද්දෙසෙ **අණ්ඩකාති** යථා සදොසෙ රුක්ඛෙ අණ්ඩකානි උට්ඨහන්ති, එවං සදොසතාය ඛුංසනවම්භනාදිවචනෙහි අණ්ඩකා ජාතා. **කක්කසාති** පූතිකා සා යථා නාම පූතිරුක්ඛො කක්කසො හොති පග්ඝරිතචුණ්ණො එවං කක්කසා හොති. සොතං සංසයමානා විය පවිසති. තෙන වුත්තං ‘කක්කසා’ති. **පරකටුකාති** පරෙසං කටුකා අමනාපා දොසජනනී. **පරාභිසජ්ජනීති** කුටිලකණ්ටකසාඛා විය චම්මෙසු විජ්ඣිත්වා පරෙසං අභිසජ්ජනී, ගන්තුකාමානම්පි ගන්තුං අදත්වා ලග්ගනකාරී. **කොධසාමන්තාති** කොධස්ස ආසන්නා. **අසමාධිසංවත්තනිකාති** අප්පනාසමාධිස්ස වා උපචාරසමාධිස්ස වා අසංවත්තනිකා. ඉති සබ්බානෙවෙතානි සදොසවාචාය වෙවචනානි. **තථාරූපිං වාචං පහායාති** ඉදං ඵරුසවාචං අප්පජහිත්වා ඨිතස්ස අන්තරන්තරෙ පවත්තාපි සණ්හවාචා අසණ්හවාචා එව නාමාති දීපනත්ථං වුත්තං.

නෙළාති එළං වුච්චති දොසො. නාස්සා එළන්ති නෙළා; නිද්දොසාති අත්ථො. ‘‘නෙළඞ්ගො සෙතපච්ඡාදො’’ති (උදා. 65; සං. නි. 4.347; පෙටකො. 25) එත්ථ වුත්තනෙළං විය. **කණ්ණසුඛාති** බ්‍යඤ්ජනමධුරතාය කණ්ණානං සුඛා, සූචිවිජ්ඣනං විය කණ්ණසූලං න ජනෙති. අත්ථමධුරතාය සරීරෙ කොපං අජනෙත්වා පෙමං ජනෙතීති **පෙමනීයා**. හදයං ගච්ඡති, අප්පටිහඤ්ඤමානා සුඛෙන චිත්තං පවිසතීති **හදයඞ්ගමා**. ගුණපරිපුණ්ණතාය පුරෙ භවාති **පොරී**. පුරෙ සංවඩ්ඪනාරී විය සුකුමාරාතිපි පොරී. පුරස්ස එසාතිපි පොරී; නගරවාසීනං කථාති අත්ථො. නගරවාසිනො හි යුත්තකථා හොන්ති. පිතිමත්තං පිතාති භාතිමත්තං භාතාති වදන්ති. එවරූපී කථා බහුනො ජනස්ස කන්තා හොතීති **බහුජනකන්තා**. කන්තභාවෙනෙව බහුනො ජනස්ස මනාපා චිත්තවුඩ්ඪිකරාති **බහුජනමනාපා. යා තත්ථාති** යා තස්මිං පුග්ගලෙ. **සණ්හවාචතාති** මට්ඨවාචතා. **සඛිලවාචතාති** මුදුවාචතා. **අඵරුසවාචතාති** අකක්ඛළවාචතා.

1351. පටිසන්ථාරනිද්දෙසෙ **ආමිසපටිසන්ථාරොති** ආමිසඅලාභෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්නං එවං ආමිසෙන පටිසන්ථරණං. **ධම්මපටිසන්ථාරොති** ධම්මස්ස අප්පටිලාභෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්නං, එවං ධම්මෙන පටිසන්ථරණං. **පටිසන්ථාරකො හොතීති** ද්වෙයෙව හි ලොකසන්නිවාසස්ස ඡිද්දානි, තෙසං පටිසන්ථාරකො හොති. ආමිසපටිසන්ථාරෙන වා ධම්මපටිසන්ථාරෙන වාති ඉමිනා දුවිධෙන පටිසන්ථාරෙන පටිසන්ථාරකො හොති, පටිසන්ථරති, නිරන්තරං කරොති.

තත්‍රායං ආදිතො පට්ඨාය කථා – පටිසන්ථාරකෙන හි භික්ඛුනා ආගන්තුකං ආගච්ඡන්තං දිස්වාව පච්චුග්ගන්ත්වා පත්තචීවරං ගහෙතබ්බං, ආසනං දාතබ්බං, තාලවණ්ටෙන බීජිතබ්බං, පාදා ධොවිත්වා මක්ඛෙතබ්බා, සප්පිඵාණිතෙ සති භෙසජ්ජං දාතබ්බං, පානීයෙන පුච්ඡිතබ්බො, ආවාසො පටිජග්ගිතබ්බො. එවං එකදෙසෙන ආමිසපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සායං පන නවකතරෙපි අත්තනො උපට්ඨානං අනාගතෙයෙව, තස්ස සන්තිකං ගන්ත්වා නිසීදිත්වා අවිසයෙ අපුච්ඡිත්වා තස්ස විසයෙ පඤ්හො පුච්ඡිතබ්බො. ‘තුම්හෙ කතරභාණකා’ති අපුච්ඡිත්වා තුම්හාකං ‘ආචරියුපජ්ඣායා කතරං ගන්ථං වළඤ්ජෙන්තී’ති පුච්ඡිත්වා පහොනකට්ඨානෙ පඤ්හො පුච්ඡිතබ්බො. සචෙ කථෙතුං සක්කොති ඉච්චෙතං කුසලං. නො චෙ සක්කොති සයං කථෙත්වා දාතබ්බං. එවං එකදෙසෙන ධම්මපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සචෙ අත්තනො සන්තිකෙ වසති තං ආදාය නිබද්ධං පිණ්ඩාය චරිතබ්බං. සචෙ ගන්තුකාමො හොති පුනදිවසෙ ගමනසභාගෙන තං ආදාය එකස්මිං ගාමෙ පිණ්ඩාය චරිත්වා උය්‍යොජෙතබ්බො. සචෙ අඤ්ඤස්මිං දිසාභාගෙ භික්ඛූ නිමන්තිතා හොන්ති තං භික්ඛුං ඉච්ඡමානං ආදාය ගන්තබ්බං. ‘න මය්හං එසා දිසා සභාගා’ති ගන්තුං අනිච්ඡන්තෙ සෙසභික්ඛූ පෙසෙත්වා තං ආදාය පිණ්ඩාය චරිතබ්බං. අත්තනා ලද්ධාමිසං තස්ස දාතබ්බං. එවං ‘ආමිසපටිසන්ථාරො’ කතො නාම හොති.

ආමිසපටිසන්ථාරකෙන පන අත්තනා ලද්ධං කස්ස දාතබ්බන්ති? ආගන්තුකස්ස තාව දාතබ්බං. සචෙ ගිලානො වා අවස්සිකො වා අත්ථි, තෙසම්පි දාතබ්බං. ආචරියුපජ්ඣායානං දාතබ්බං. භණ්ඩගාහකස්ස දාතබ්බං. සාරාණීයධම්මපූරකෙන පන සතවාරම්පි සහස්සවාරම්පි ආගතාගතානං ථෙරාසනතො පට්ඨාය දාතබ්බං. පටිසන්ථාරකෙන පන යෙන යෙන න ලද්ධං, තස්ස තස්ස දාතබ්බං. බහිගාමං නික්ඛමිත්වා ජිණ්ණකං වා අනාථං භික්ඛුං වා භික්ඛුනිං වා දිස්වා තෙසම්පි දාතබ්බං.

තත්‍රිදං වත්ථු – චොරෙහි කිර ගුත්තසාලගාමෙ පහතෙ තඞ්ඛණඤ්ඤෙව එකා නිරොධතො වුට්ඨිතා ඛීණාසවත්ථෙරී දහරභික්ඛුනියා භණ්ඩකං ගාහාපෙත්වා මහාජනෙන සද්ධිං මග්ගං පටිපජ්ජිත්වා ඨිතමජ්ඣන්හිකෙ නකුලනගරගාමද්වාරං පත්වා රුක්ඛමූලෙ නිසීදි. තස්මිං සමයෙ කාළවල්ලිමණ්ඩපවාසී මහානාගත්ථෙරො නකුලනගරගාමෙ පිණ්ඩාය චරිත්වා නික්ඛන්තො ථෙරිං දිස්වා භත්තෙන ආපුච්ඡි. සා ‘පත්තො මෙ නත්ථී’ති ආහ. ථෙරො ‘ඉමිනාව භුඤ්ජථා’ති සහ පත්තෙන අදාසි. ථෙරී භත්තකිච්චං කත්වා පත්තං ධොවිත්වා ථෙරස්ස දත්වා ආහ – ‘අජ්ජ තාව භික්ඛාචාරෙන කිලමිස්සථ, ඉතො පට්ඨාය පන වො භික්ඛාචාරපරිත්තාසො නාම න භවිස්සති, තාතා’ති. තතො පට්ඨාය ථෙරස්ස ඌනකහාපණග්ඝනකො පිණ්ඩපාතො නාම න උප්පන්නපුබ්බො. අයං ‘ආමිසපටිසන්ථාරො’ නාම.

ඉමං පටිසන්ථාරං කත්වා භික්ඛුනා සඞ්ගහපක්ඛෙ ඨත්වා තස්ස භික්ඛුනො කම්මට්ඨානං කථෙතබ්බං, ධම්මො වාචෙතබ්බො, කුක්කුච්චං විනොදෙතබ්බං, උප්පන්නං කිච්චං කරණීයං කාතබ්බං, අබ්භානවුට්ඨානමානත්තපරිවාසා දාතබ්බා. පබ්බජ්ජාරහො පබ්බාජෙතබ්බො උපසම්පදාරහො උපසම්පාදෙතබ්බො. භික්ඛුනියාපි අත්තනො සන්තිකෙ උපසම්පදං ආකඞ්ඛමානාය කම්මවාචං කාතුං වට්ටති. අයං ‘ධම්මපටිසන්ථාරො’ නාම.

ඉමෙහි ද්වීහි පටිසන්ථාරෙහි පටිසන්ථාරකො භික්ඛු අනුප්පන්නං ලාභං උප්පාදෙති, උප්පන්නං ථාවරං කරොති, සභයට්ඨානෙ අත්තනො ජීවිතං රක්ඛති චොරනාගරඤ්ඤො පත්තග්ගහණහත්ථෙනෙව අග්ගං ගහෙත්වා පත්තෙනෙව භත්තං ආකිරන්තො ථෙරො විය. අලද්ධලාභුප්පාදනෙ පන ඉතො පලායිත්වා පරතීරං ගතෙන මහානාගරඤ්ඤා එකස්ස ථෙරස්ස සන්තිකෙ සඞ්ගහං ලභිත්වා පුන ආගන්ත්වා රජ්ජෙ පතිට්ඨිතෙන සෙතම්බඞ්ගණෙ යාවජීවං පවත්තිතං මහාභෙසජ්ජදානවත්ථු කථෙතබ්බං. උප්පන්නලාභථාවරකරණෙ දීඝභාණකඅභයත්ථෙරස්ස හත්ථතො පටිසන්ථාරං ලභිත්වා චෙතියපබ්බතෙ චොරෙහි භණ්ඩකස්ස අවිලුත්තභාවෙ වත්ථු කථෙතබ්බං.

1352. ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරතානිද්දෙසෙ **චක්ඛුනා රූපං දිස්වා**ති කාරණවසෙන චක්ඛූති ලද්ධවොහාරෙන රූපදස්සනසමත්ථෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වා. පොරාණා පනාහු – ‘‘චක්ඛු රූපං න පස්සති, අචිත්තකත්තා; චිත්තං න පස්සති, අචක්ඛුකත්තා; ද්වාරාරම්මණසඞ්ඝට්ටනෙන පන පසාදවත්ථුකෙන චිත්තෙන පස්සති. ඊදිසී පනෙසා ‘ධනුනා විජ්ඣතී’තිආදීසු විය සසම්භාරකථා නාම හොති. තස්මා චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන රූපං දිස්වා’’ති අයමෙවෙත්ථ අත්ථොති. **නිමිත්තග්ගාහී**ති ඉත්ථිපුරිසනිමිත්තං වා සුභනිමිත්තාදිකං වා කිලෙසවත්ථුභූතං නිමිත්තං ඡන්දරාගවසෙන ගණ්හාති, දිට්ඨමත්තෙයෙව න සණ්ඨාති. **අනුබ්‍යඤ්ජනග්ගාහී**ති කිලෙසානං අනුබ්‍යඤ්ජනතො පාකටභාවකරණතො අනුබ්‍යඤ්ජනන්ති ලද්ධවොහාරං හත්ථපාදසිතහසිතකථිතආලොකිතවිලොකිතාදිභෙදං ආකාරං ගණ්හාති. **යත්වාධිකරණමෙනන්**තිආදිම්හි යංකාරණා යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතු, එතං පුග්ගලං සතිකවාටෙන චක්ඛුන්ද්‍රියං අසංවුතං අපිහිතචක්ඛුද්වාරං හුත්වා විහරන්තං එතෙ අභිජ්ඣාදයො ධම්මා අන්වාස්සවෙය්‍යුං අනුබන්ධෙය්‍යුං අජ්ඣොත්ථරෙය්‍යුං. **තස්ස සංවරාය න පටිපජ්ජතී**ති තස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස සතිකවාටෙන පිදහනත්ථාය න පටිපජ්ජති. එවංභූතොයෙව ච න රක්ඛති චක්ඛුන්ද්‍රියං, න චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරං ආපජ්ජතීති වුච්චති.

තත්ථ කිඤ්චාපි චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො වා අසංවරො වා නත්ථි, න හි චක්ඛුපසාදං නිස්සාය සති වා මුට්ඨස්සච්චං වා උප්පජ්ජති. අපිච යදා රූපාරම්මණං චක්ඛුස්ස ආපාථමාගච්ඡති තදා භවඞ්ගෙ ද්වික්ඛත්තුං උප්පජ්ජිත්වා නිරුද්ධෙ කිරියමනොධාතු ආවජ්ජනකිච්චං සාධයමානා උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තතො චක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනකිච්චං, තතො විපාකමනොධාතු සම්පටිච්ඡනකිච්චං, තතො විපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණකිච්චං, තතො කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනකිච්චං සාධයමානා උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං ජවනං ජවති. තත්‍රාපි නෙව භවඞ්ගසමයෙ න ආවජ්ජනාදීනං අඤ්ඤතරසමයෙ සංවරො වා අසංවරො වා අත්ථි. ජවනක්ඛණෙ පන දුස්සීල්‍යං වා මුට්ඨස්සච්චං වා අඤ්ඤාණං වා අක්ඛන්ති වා කොසජ්ජං වා උප්පජ්ජති, අසංවරො හොති.

එවං හොන්තො පන සො ‘චක්ඛුන්ද්‍රියෙ අසංවරො’ති වුච්චති. කස්මා? යස්මා තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඞ්ගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරෙ චතූසු ද්වාරෙසු අසංවුතෙසු කිඤ්චාපි අන්තොඝරද්වාරකොට්ඨකගබ්භාදයො සුසංවුතා, තථාපි අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං අරක්ඛිතං අගොපිතමෙව හොති. නගරද්වාරෙන හි පවිසිත්වා චොරා යදිච්ඡකං කරෙය්‍යුං. එවමෙව ජවනෙ දුස්සීල්‍යාදීසු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඞ්ගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානීති.

සොතෙන සද්දං සුත්වාතිආදීසුපි එසෙව නයො. **යා ඉමෙසන්**ති එවං සංවරං අනාපජ්ජන්තස්ස ඉමෙසං ඡන්නං ඉන්ද්‍රියානං යා අගුත්ති යා අගොපනා යො අනාරක්ඛො යො අසංවරො, අථකනං, අපිදහනන්ති අත්ථො.

1353. භොජනෙ අමත්තඤ්ඤුතානිද්දෙසෙ **ඉධෙකච්චොති** ඉමස්මිං සත්තලොකෙ එකච්චො. **අප්පටිසඞ්ඛාති** පටිසඞ්ඛානපඤ්ඤාය අජානිත්වා අනුපධාරෙත්වා. **අයොනිසොති** අනුපායෙන. **ආහාරන්ති** අසිතපීතාදිඅජ්ඣොහරණීයං. **ආහාරෙතීති** පරිභුඤ්ජති අජ්ඣොහරති. **දවායාතිආදි** අනුපායදස්සනත්ථං වුත්තං. අනුපායෙන හි ආහාරෙන්තො දවත්ථාය මදත්ථාය මණ්ඩනත්ථාය විභූසනත්ථාය වා ආහාරෙති, නො ඉදමත්ථිතං පටිච්ච. යා තත්ථ **අසන්තුට්ඨිතාති** යා තස්මිං අයොනිසො ආහාරපරිභොගෙ අසන්තුස්සනා අසන්තුට්ඨිභාවො. **අමත්තඤ්ඤුතාති** අමත්තඤ්ඤුභාවො, පමාණසඞ්ඛාතාය මත්තාය අජානනං. **අයං වුච්චතීති** අයං අපච්චවෙක්ඛිතපරිභොගවසෙන පවත්තා භොජනෙ අමත්තඤ්ඤුතා නාම වුච්චති.

1354. ඉන්ද්‍රියෙසු ගුත්තද්වාරතානිද්දෙසෙ **චක්ඛුනාතිආදි** වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. **න නිමිත්තග්ගාහී හොතීති** ඡන්දරාගවසෙන වුත්තප්පකාරං නිමිත්තං න ගණ්හාති. එවං සෙසපදානිපි වුත්තපටිපක්ඛනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. යථා ච හෙට්ඨා ‘ජවනෙ දුස්සීල්‍යාදීසු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති, ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඞ්ගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානී’ති වුත්තං, එවමිධ තස්මිං සීලාදීසු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං හොති, භවඞ්ගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරද්වාරෙසු සුසංවුතෙසු, කිඤ්චාපි අන්තොඝරාදයො අසංවුතා හොන්ති, තථාපි අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං සුරක්ඛිතං සුගොපිතමෙව හොති – නගරද්වාරෙසු පිහිතෙසු චොරානං පවෙසො නත්ථි – එවමෙව ජවනෙ සීලාදීසු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං හොති, භවඞ්ගම්පි, ආවජ්ජනාදීනිපි වීථිචිත්තානි. තස්මා ජවනක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානොපි ‘චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො’ති වුත්තො. **සොතෙන සද්දං සුත්වාතිආදීසුපි** එසෙව නයො.

1355. භොජනෙ මත්තඤ්ඤුතානිද්දෙසෙ **පටිසඞ්ඛා යොනිසො ආහාරං ආහාරෙතීති** පටිසඞ්ඛානපඤ්ඤාය ජානිත්වා උපායෙන ආහාරං පරිභුඤ්ජති. ඉදානි තං උපායං දස්සෙතුං **නෙව දවායාතිආදි** වුත්තං.

තත්ථ **‘නෙව දවායා’**ති දවත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නටලඞ්ඝකාදයො දවත්ථාය ආහාරෙන්ති නාම. යඤ්හි භොජනං භුත්තස්ස නච්චගීතකබ්‍යසිලොකසඞ්ඛාතො දවො අතිරෙකතරෙන පටිභාති, තං භොජනං අධම්මෙන විසමෙන පරියෙසිත්වා තෙ ආහාරෙන්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මදායාති මානමදපුරිසමදානං වඩ්ඪනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රාජරාජමහාමත්තා මදත්ථාය ආහාරෙන්ති නාම. තෙ හි අත්තනො මානමදපුරිසමදානං වඩ්ඪනත්ථාය පිණ්ඩරසභොජනාදීනි පණීතභොජනානි භුඤ්ජන්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මණ්ඩනායාති සරීරමණ්ඩනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රූපූපජීවිනියො මාතුගාමා අන්තෙපුරිකාදයො ච සප්පිඵාණිතං නාම පිවන්ති, තෙ හි සිනිද්ධං මුදුං මන්දං භොජනං ආහාරෙන්ති ‘එවං නො අඞ්ගලට්ඨි සුසණ්ඨිතා භවිස්සති, සරීරෙ ඡවිවණ්ණො පසන්නො භවිස්සතී’ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න විභූසනායාති සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නිබ්බුද්ධමල්ලමුට්ඨිකමල්ලාදයො සුසිනිද්ධෙහි මච්ඡමංසාදීහි සරීරමංසං පීණෙන්ති ‘එවං නො මංසං උස්සදං භවිස්සති පහාරසහනත්ථායා’ති. අයං පන භික්ඛු එවං සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති.

යාවදෙවාති ආහාරාහරණෙ පයොජනස්ස පරිච්ඡෙදනියමදස්සනං. **ඉමස්ස කායස්ස ඨිතියාති** ඉමස්ස චතුමහාභූතිකකරජකායස්ස ඨපනත්ථාය ආහාරෙති. ඉදමස්ස ආහාරාහරණෙ පයොජනන්ති අත්ථො. **යාපනායාති** ජීවිතින්ද්‍රියයාපනත්ථාය ආහාරෙති. **විහිංසූපරතියාති** විහිංසා නාම අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකා ඛුද්දා. තස්සා උපරතියා වූපසමනත්ථාය ආහාරෙති. **බ්‍රහ්මචරියානුග්ගහායාති** බ්‍රහ්මචරියං නාම තිස්සො සික්ඛා, සකලං සාසනං, තස්ස අනුග්ගණ්හනත්ථාය ආහාරෙති.

ඉතීති උපායනිදස්සනං; ඉමිනා උපායෙනාති අත්ථො. **පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඞ්ඛාමීති** පුරාණවෙදනා නාම අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං පටිහනිස්සාමීති ආහාරෙති. **නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමීති** නවවෙදනා නාම අතිභුත්තපච්චයෙන උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං න උප්පාදෙස්සාමීති ආහාරෙති. අථ වා, ‘නවවෙදනා’ නාම භුත්තපච්චයා නඋප්පජ්ජනකවෙදනා. තස්සා අනුප්පන්නාය අනුප්පජ්ජනත්ථමෙව ආහාරෙති. **යාත්‍රා ච මෙ භවිස්සතීති** යාපනා ච මෙ භවිස්සති. **අනවජ්ජතා චාති** එත්ථ අත්ථි සාවජ්ජං අත්ථි අනවජ්ජං. තත්ථ අධම්මිකපරියෙසනා අධම්මිකපටිග්ගහණං අධම්මෙන පරිභොගොති ඉදං ‘සාවජ්ජං’ නාම. ධම්මෙන පරියෙසිත්වා ධම්මෙන පටිග්ගහෙත්වා පච්චවෙක්ඛිත්වා පරිභුඤ්ජනං ‘අනවජ්ජං’ නාම. එකච්චො අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති, ‘ලද්ධං මෙ’ති කත්වා පමාණාතික්කන්තං භුඤ්ජති. තං ජීරාපෙතුං අසක්කොන්තො උද්ධංවිරෙචනඅධොවිරෙචනාදීහි කිලමති. සකලවිහාරෙ භික්ඛූ තස්ස සරීරපටිජග්ගනභෙසජ්ජපරියෙසනාදීසු උස්සුක්කං ආපජ්ජන්ති. ‘කිං ඉද’න්ති වුත්තෙ ‘අසුකස්ස නාම උදරං උද්ධුමාත’න්තිආදීනි වදන්ති. ‘එස නිච්චකාලම්පි එවංපකතිකොයෙව, අත්තනො කුච්ඡිපමාණං නාම න ජානාතී’ති නින්දන්ති ගරහන්ති. අයං අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති නාම. එවං අකත්වා ‘අනවජ්ජතා ච භවිස්සතී’ති ආහාරෙති.

ඵාසුවිහාරො චාති එත්ථාපි අත්ථි ඵාසුවිහාරො අත්ථි න ඵාසුවිහාරො. තත්ථ 'ආහරහත්ථකො අලංසාටකො තත්ථවට්ටකො කාකමාසකො භුත්තවමිතකො'ති ඉමෙසං පඤ්චන්නං බ්‍රාහ්මණානං භොජනං න ඵාසුවිහාරො නාම. එතෙසු හි **'ආහරහත්ථකො'** නාම බහුං භුඤ්ජිත්වා අත්තනො ධම්මතාය උට්ඨාතුං අසක්කොන්තො 'ආහර හත්ථ'න්ති වදති. **'අලංසාටකො'** නාම අච්චුද්ධුමාතකුච්ඡිතාය උට්ඨිතොපි සාටකං නිවාසෙතුං න සක්කොති. **'තත්ථවට්ටකො'** නාම උට්ඨාතුං අසක්කොන්තො තත්ථෙව පරිවට්ටති. **'කාකමාසකො'** නාම යථා කාකෙහි ආමසිතුං සක්කා හොති, එවං යාව මුඛද්වාරා ආහාරෙති. **'භුත්තවමිතකො'** නාම මුඛෙන සන්ධාරෙතුං අසක්කොන්තො තත්ථෙව වමති. එවං අකත්වා 'ඵාසුවිහාරො ච මෙ භවිස්සතී'ති ආහාරෙති. ඵාසුවිහාරො නාම චතූහි පඤ්චහි ආලොපෙහි ඌනූදරතා. එත්තකඤ්හි භුඤ්ජිත්වා පානීයං පිවතො චත්තාරො ඉරියාපථා සුඛෙන පවත්තන්ති. තස්මා ධම්මසෙනාපති එවමාහ –

> ''චත්තාරො පඤ්ච ආලොපෙ, අභුත්වා උදකං පිවෙ;
> අලං ඵාසුවිහාරාය, පහිතත්තස්ස භික්ඛුනො''ති. (ථෙරගා. 983);

ඉමස්මිං පන ඨානෙ අඞ්ගානි සමොධානෙතබ්බානි. 'නෙව දවායා'තිහි එකං අඞ්ගං, 'න මදායා'ති එකං, 'න මණ්ඩනායා'ති එකං, 'න විභූසනායා'ති එකං, 'යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ඨිතියා යාපනායා'ති එකං, 'විහිංසූපරතියා බ්‍රහ්මචරියානුග්ගහායා'ති එකං, 'ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඞ්ඛාමි නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමී'ති එකං, 'යාත්‍රා ච මෙ භවිස්සතී'ති එකං අඞ්ගං. අනවජ්ජතා ච ඵාසුවිහාරො චාති අයමෙත්ථ භොජනානිසංසො. මහාසීවත්ථෙරො පනාහ – හෙට්ඨා චත්තාරි අඞ්ගානි පටික්ඛෙපො නාම. උපරි පන අට්ඨඞ්ගානි සමොධානෙතබ්බානීති – තත්ථ 'යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ඨිතියා'ති එකං අඞ්ගං, 'යාපනායා'ති එකං, 'විහිංසූපරතියාති' එකං, 'බ්‍රහ්මචරියානුග්ගහායා'ති එකං, 'ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඞ්ඛාමී'ති එකං, 'නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමී'ති එකං, 'යාත්‍රා ච මෙ භවිස්සතී'ති එකං, 'අනවජ්ජතා' චාති එකං. ඵාසුවිහාරො පන භොජනානිසංසොති. එවං අට්ඨඞ්ගසමන්නාගතං ආහාරං ආහාරෙන්තො භොජනෙ මත්තඤ්ඤූ නාම හොති. **අයං වුච්චතීති** අයං පරියෙසනපටිග්ගහණපරිභොගෙසු යුත්තප්පමාණජානනවසෙන පවත්තො පච්චවෙක්ඛිතපරිභොගො භොජනෙ මත්තඤ්ඤුතා නාම වුච්චති.

1356. මුට්ඨස්සච්චනිද්දෙසෙ **අසතීති** සතිවිරහිතා චත්තාරො ඛන්ධා. **අනනුස්සති අප්පටිස්සතීති** උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪිතං. **අසරණතාති** අසරණාකාරො. **අධාරණතාති** ධාරෙතුං අසමත්ථතා. තාය හි සමන්නාගතො පුග්ගලො ආධානප්පත්තො නිධානක්ඛමො න හොති. උදකෙ අලාබුකටාහං විය ආරම්මණෙ පිලවතීති **පිලාපනතා. සංමුසනතාති** නට්ඨමුට්ඨස්සතිතා. තාය හි සමන්නාගතො පුග්ගලො නික්ඛිත්තභත්තො විය කාකො, නික්ඛිත්තමංසො විය ච සිඞ්ගාලො හොති.

1361. භාවනාබලනිද්දෙසෙ **කුසලානං ධම්මානන්ති** බොධිපක්ඛියධම්මානං **ආසෙවනාති** ආදිසෙවනා. **භාවනාති** වඩ්ඪනා. **බහුලීකම්මන්ති** පුනප්පුනං කරණං.

1368. සීලවිපත්තිනිද්දෙසො සීලසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛතො වෙදිතබ්බො. දිට්ඨිවිපත්තිනිද්දෙසො ච දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛතො දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසො ච දිට්ඨුපාදානනිද්දෙසපටිපක්ඛතො. සීලවිසුද්ධිනිද්දෙසො කිඤ්චාපි සීලසම්පදානිද්දෙසෙන සමානො, තත්ථ පන විසුද්ධිසම්පාපකං පාතිමොක්ඛසංවරසීලං කථිතං, ඉධ විසුද්ධිප්පත්තං සීලං. සති ච සම්පජඤ්ඤඤ්ච, පටිසඞ්ඛානබලඤ්ච භාවනාබලඤ්ච, සමථො ච විපස්සනා ච, සමථනිමිත්තඤ්ච පග්ගහනිමිත්තඤ්ච, පග්ගාහො ච අවික්ඛෙපො ච, සීලසම්පදා ච දිට්ඨිසම්පදා චාති ඉමෙහි පන ඡහි දුකෙහි චතුභූමකාපි ලොකියලොකුත්තරධම්මාව කථිතා.

1373. දිට්ඨිවිසුද්ධිනිද්දෙසෙ **කම්මස්සකතඤ්ඤාණන්ති** 'ඉදං කම්මං සකං, ඉදං නො සක'න්ති ජානනපඤ්ඤා. තත්ථ අත්තනා වා කතං හොතු පරෙන වා සබ්බම්පි අකුසලකම්මං නො සකං. කස්මා? අත්ථභඤ්ජනතො අනත්ථජනනතො ච. කුසලකම්මං පන අනත්ථභඤ්ජනතො අත්ථජනනතො ච 'සකං' නාම. තත්ථ යථා නාම සධනො සභොගො පුරිසො අද්ධානමග්ගං පටිපජ්ජිත්වා අන්තරාමග්ගෙ ගාමනිගමාදීසු නක්ඛත්තෙ සඞ්ඝුට්ඨෙ 'අහං ආගන්තුකො, කං නු ඛො නිස්සාය නක්ඛත්තං කීළෙය්‍යා'න්ති අචින්තෙත්වා යථා යථා ඉච්ඡති තෙන තෙන නීහාරෙන නක්ඛත්තං කීළන්තො සුඛෙන කන්තාරං අතික්කමති, එවමෙව ඉමස්මිං කම්මස්සකතඤ්ඤාණෙ ඨත්වා ඉමෙ සත්තා බහුං වට්ටගාමිකම්මං ආයූහිත්වා සුඛෙන සුඛං අනුභවන්තා අරහත්තං පත්තා ගණනපථං වීතිවත්තා. **සච්චානුලොමිකඤාණන්ති** චතුන්නං සච්චානං අනුලොමං විපස්සනාඤාණං. **මග්ගසමඞ්ගිස්ස ඤාණං ඵලසමඞ්ගිස්ස ඤාණන්ති** මග්ගඤාණඵලඤාණානියෙව.

1374. 'දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පනා'තිපදස්ස නිද්දෙසෙ **යා පඤ්ඤා පජානනාති**ආදීහි පදෙහි හෙට්ඨා වුත්තානි කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදීනෙව චත්තාරි ඤාණානි විභත්තානි.

1375. **'යථාදිට්ඨිස්ස ච පධාන'**න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ **යො චෙතසිකො වීරියාරම්භොති**ආදීහි පදෙහි නිද්දිට්ඨං වීරියං පඤ්ඤාගතිකමෙව; පඤ්ඤාය හි ලොකියට්ඨානෙ ලොකියං ලොකුත්තරට්ඨානෙ ලොකුත්තරන්ති වෙදිතබ්බං.

1376. සංවෙගදුකනිද්දෙසෙ **ජාතිභයන්**ති ජාතිං භයතො දිස්වා ඨිතඤාණං. ජරාමරණභයාදීසුපි එසෙව නයො.

1377. **අනුප්පන්නානං පාපකානන්**තිආදීහි ජාතිආදීනි භයතො දිස්වා ජාතිජරාබ්‍යාධිමරණෙහි මුච්චිතුකාමස්ස උපායපධානං කථිතං. පදභාජනීයස්ස පනත්ථො **විභඞ්ගට්ඨකථායං** (විභ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣඞ්ගපබ්බවණ්ණනා) ආවි භවිස්සති.

1378. **'අසන්තුට්ඨිතා ච කුසලෙසු ධම්මෙසූ'**ති පදනිද්දෙසෙ **භිය්‍යොකම්‍යතා**ති විසෙසකාමතා. ඉධෙකච්චො හි ආදිතොව පක්ඛිකභත්තං වා සලාකභත්තං වා උපොසථිකං වා පාටිපදිකං වා දෙති, සො තෙන අසන්තුට්ඨො හුත්වා පුන ධුරභත්තං සඞ්ඝභත්තං වස්සාවාසිකං දෙති, ආවාසං කාරෙති, චත්තාරොපි පච්චයෙ දෙති. තත්‍රාපි අසන්තුට්ඨො හුත්වා සරණානි ගණ්හාති, පඤ්ච සීලානි සමාදියති. තත්‍රාපි අසන්තුට්ඨො හුත්වා පබ්බජති. පබ්බජිත්වා එකං නිකායං ද්වෙ නිකායෙති තෙපිටකං බුද්ධවචනං ගණ්හාති, අට්ඨ සමාපත්තියො භාවෙති, විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා අරහත්තං ගණ්හාති . අරහත්තප්පත්තිතො පට්ඨාය මහාසන්තුට්ඨො නාම හොති. එවං යාව අරහත්තා විසෙසකාමතා 'භිය්‍යොකම්‍යතා' නාම.

1379. **'අප්පටිවානිතා ච පධානස්මි'**න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා පන්තසෙනාසනෙසු අධිකුසලානං ධම්මානං භාවනාය උක්කණ්ඨමානො පධානං පටිවාසෙති නාම , අනුක්කණ්ඨමානො නො පටිවාසෙති නාම, තස්මා තං නයං දස්සෙතුං **යා කුසලානං ධම්මානන්**තිආදි වුත්තං. තත්ථ **සක්කච්චකිරියතා**ති කුසලානං කරණෙ සක්කච්චකාරිතා. **සාතච්චකිරියතා**ති සතතමෙව කරණං. **අට්ඨිතකිරියතා**ති ඛණ්ඩං අකත්වා අට්ඨපෙත්වා කරණං. **අනොලීනවුත්තිතා**ති අලීනජීවිතා, අලීනපවත්තිතා වා. **අනික්ඛිත්තඡන්දතා**ති කුසලච්ඡන්දස්ස අනික්ඛිපනං. **අනික්ඛිත්තධුරතා**ති කුසලකරණෙ වීරියධුරස්ස අනික්ඛිපනං.

1380. **'පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං විජ්ජා'**ති එත්ථ **පුබ්බෙනිවාසො**ති පුබ්බෙ නිවුත්ථක්ඛන්ධා ච ඛන්ධපටිබද්ධඤ්ච. පුබ්බෙනිවාසස්ස අනුස්සති පුබ්බෙනිවාසානුස්සති. තාය සම්පයුත්තං ඤාණං **පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං**. තයිදං පුබ්බෙ නිවුත්ථක්ඛන්ධපටිච්ඡාදකං තමං විජ්ඣතීති **විජ්ජා**. තං තමං විජ්ඣිත්වා තෙ ඛන්ධෙ විදිතෙ පාකටෙ කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි **විජ්ජා**.

චුතූපපාතෙ ඤාණන්ති චුතියඤ්ච උපපාතෙ ච ඤාණං. ඉදම්පි සත්තානං චුතිපටිසන්ධිච්ඡාදකං තමං විජ්ඣතීති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣිත්වා සත්තානං චුතිපටිසන්ධියො විදිතා පාකටා කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි විජ්ජා. **ආසවානං ඛයෙ ඤාණන්**ති සබ්බකිලෙසානං ඛයසමයෙ ඤාණං. තයිදං චතුසච්චච්ඡාදකතමං විජ්ඣතීති **විජ්ජා**. තං තමං විජ්ඣිත්වා චත්තාරි සච්චානි විදිතානි පාකටානි කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි **විජ්ජා**.

1381. **'චිත්තස්ස ච අධිමුත්ති නිබ්බානඤ්චා'**ති එත්ථ ආරම්මණෙ අධිමුච්චනට්ඨෙන, පච්චනීකධම්මෙහි ච සුට්ඨුමුත්තට්ඨෙන අට්ඨ සමාපත්තියො **චිත්තස්ස අධිමුත්ති** නාම. ඉතරං පන 'නත්ථි එත්ථ තණ්හාසඞ්ඛාතං වානං', 'නිග්ගතං වා තස්මා වානා'ති **නිබ්බානං**. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො සයං වික්ඛම්භිතකිලෙසෙහි විමුත්තත්තා විමුත්තීති වුත්තා, නිබ්බානං පන සබ්බකිලෙසෙහි අච්චන්තං විමුත්තත්තා විමුත්තීති.

1382. **මග්ගසමඞ්ගිස්ස ඤාණන්**ති චත්තාරි මග්ගඤාණානි. **ඵලසමඞ්ගිස්ස ඤාණන්**ති චත්තාරි ඵලඤාණානි. තත්ථ පඨමමග්ගඤාණං පඤ්ච කිලෙසෙ ඛෙපෙන්තං නිරොධෙන්තං වූපසමෙන්තං පටිප්පස්සම්භෙන්තං උප්පජ්ජතීති ඛයෙ ඤාණං නාම ජාතං. දුතියමග්ගඤාණං චත්තාරො කිලෙසෙ. තථා තතියමග්ගඤාණං. චතුත්ථමග්ගඤාණං පන අට්ඨ කිලෙසෙ ඛෙපෙන්තං නිරොධෙන්තං වූපසමෙන්තං පටිප්පස්සම්භෙන්තං උප්පජ්ජතීති 'ඛයෙ ඤාණං' නාම ජාතං. තං තං මග්ගඵලඤාණං පන තෙසං තෙසං කිලෙසානං ඛීණන්තෙ නිරුද්ධන්තෙ වූපසමන්තෙ පටිප්පස්සම්භන්තෙ අනුප්පාදන්තෙ අප්පවත්තන්තෙ උප්පන්නන්ති අනුප්පාදෙ ඤාණං නාම ජාතන්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඞ්ගහඅට්ඨකථාය

නික්ඛෙපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

4. අට්ඨකථාකණ්ඩො

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1384. ඉදානි නික්ඛෙපකණ්ඩානන්තරං ඨපිතස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩස්ස වණ්ණනාක්කමො අනුප්පත්තො. කස්මා පනෙතං අට්ඨකථාකණ්ඩං නාම ජාතන්ති? තෙපිටකස්ස බුද්ධවචනස්ස අත්ථං උද්ධරිත්වා ඨපිතත්තා. තීසුපි හි පිටකෙසු ධම්මන්තරං ආගතං අට්ඨකථාකණ්ඩෙනෙව පරිච්ඡින්දිත්වා විනිච්ඡිතං සුවිනිච්ඡිතං නාම හොති. සකලෙ අභිධම්මපිටකෙ නයමග්ගං මහාපකරණෙ පඤ්හුද්ධාරං ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තෙනාපි අට්ඨකථාකණ්ඩතොයෙව සමානෙතුං වට්ටති.

කුතො පභවං පන එතන්ති? සාරිපුත්තත්ථෙරප්පභවං. සාරිපුත්තත්ථෙරො හි එකස්ස අත්තනො සද්ධිවිහාරිකස්ස නික්ඛෙපකණ්ඩෙ අත්ථුද්ධාරං සල්ලක්ඛෙතුං අසක්කොන්තස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. ඉදං පන මහාඅට්ඨකථායං පටික්ඛිපිත්වා ඉදං වුත්තං – අභිධම්මො නාම න සාවකවිසයො, න සාවකගොචරො; බුද්ධවිසයො එස, බුද්ධගොචරො. ධම්මසෙනාපති පන සද්ධිවිහාරිකෙන පුච්ඡිතො තං ආදාය සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස කථෙසි. සම්මාසම්බුද්ධො තස්ස භික්ඛුනො අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. කථං? භගවා හි 'කතමෙ ධම්මා කුසලා'ති පුච්ඡි. 'කුසලා ධම්මා නාම කතමෙ'ති සල්ලක්ඛෙසීති අත්ථො. අථස්ස තුණ්හීභූතස්ස 'නනු යං මයා කතමෙ ධම්මා කුසලා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොතීතිආදිනා නයෙන භූමිභෙදතො කුසලං දස්සිතං, සබ්බම්පි තං චතූසු භූමීසු කුසලං, ඉමෙ ධම්මා කුසලා'ති ඉමිනා නයෙන කණ්ණිකං කණ්ණිකං ඝටං ඝටං ගොච්ඡකං ගොච්ඡකං කත්වා අත්ථුද්ධාරවසෙන කුසලාදිධම්මෙ දස්සෙන්තො කථෙත්වා අදාසි.

තත්ථ **චතූසූති** කාමාවචරරූපාවචරාරූපාවචරඅපරියාපන්නාසු. **කුසලන්ති** ඵස්සාදිභෙදං කුසලං. **ඉමෙ ධම්මා කුසලාති** ඉමෙ සබ්බෙපි තාසු තාසු භූමීසු වුත්තා ඵස්සාදයො ධම්මා කුසලා නාම.

1385. අකුසලානං පන භූමිවසෙන භෙදාභාවතො **ද්වාදස අකුසලචිත්තුප්පාදාති** ආහ. තත්ථ උප්පජ්ජතීති උප්පාදො. චිත්තමෙව උප්පාදො **චිත්තුප්පාදො**. දෙසනාසීසමෙව චෙතං. යථා පන 'රාජා ආගතො'ති වුත්තෙ අමච්චාදීනම්පි ආගමනං වුත්තමෙව හොති, එවං 'චිත්තුප්පාදා'ති වුත්තෙ තෙහි සම්පයුත්තධම්මාපි වුත්තාව හොන්තීති. සබ්බත්ථ චිත්තුප්පාදග්ගහණෙන සසම්පයුත්තධම්මං චිත්තං ගහිතන්ති වෙදිතබ්බං. ඉතො පරං **චතූසු භූමීසු විපාකොතිආදීනං** සබ්බෙසම්පි තිකදුකභාජනීයපදානං අත්ථො, වෙදනාත්තිකාදීසු ච සුඛාදීනං නවත්තබ්බතා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව පාළියත්ථං වීමංසිත්වා වෙදිතබ්බා. විසෙසමත්තමෙව පන වක්ඛාම.

1420. තත්ථ පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ තාව **සබ්බො කාමාවචරස්ස විපාකොති** එත්ථ ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි චක්ඛුපසාදාදයො නිස්සාය නියමෙනෙව ඉට්ඨානිට්ඨාදිභෙදෙ රූපසද්දගන්ධරසඵොට්ඨබ්බධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තන්තීති පරිත්තාරම්මණානි. කුසලාකුසලවිපාකා පන ද්වෙ මනොධාතුයො හදයවත්ථුං නිස්සාය චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අනන්තරා නියමතො රූපාදීනෙව ආරබ්භ පවත්තන්තීති පරිත්තාරම්මණා. කුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සොමනස්සසහගතා පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණවසෙනාති නියමතො රූපාදීනි ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ පවත්තතීති පරිත්තාරම්මණා. කුසලාකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණවසෙන නියමතො රූපාදීනි ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ පවත්තති. පටිසන්ධිවසෙන පවත්තමානම්පි පරිත්තං කම්මං කම්මනිමිත්තං ගතිනිමිත්තං වා ආරම්මණං කරොති, පවත්තියං භවඞ්ගවසෙන, පරියොසානෙ චුතිවසෙන පවත්තමානම්පි තදෙව ආරම්මණං කරොතීති පරිත්තාරම්මණං. අට්ඨ පන සහෙතුකවිපාකචිත්තුප්පාදා එත්ථ වුත්තනයෙනෙව තදාරම්මණවසෙන පටිසන්ධිභවඞ්ගචුතිවසෙන ච පරිත්තධම්මෙයෙව ආරබ්භ පවත්තන්ති. කිරියමනොධාතු පඤ්චද්වාරෙ රූපාදීනි ආරබ්භ පවත්තති. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඡසු ද්වාරෙසු පච්චුප්පන්නෙ මනොද්වාරෙ අතීතානාගතෙපි පරිත්තෙ රූපාදිධම්මෙයෙව ආරබ්භ ඛීණාසවානං පහට්ඨාකාරං කුරුමානා පවත්තතීති පරිත්තාරම්මණා. එවමිමෙ පඤ්චවීසති චිත්තුප්පාදා එකන්තෙනෙව **පරිත්තාරම්මණාති** වෙදිතබ්බා.

1421. විඤ්ඤාණඤ්චායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනධම්මා අත්තනො අත්තනො හෙට්ඨිමං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තනතො **මහග්ගතාරම්මණා**. චත්තාරො මග්ගඵලධම්මා නිබ්බානාරම්මණත්තා **අප්පමාණාරම්මණා**.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තුප්පාදා සෙක්ඛපුථුජ්ජනඛීණාසවානං අසක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ පරිත්තාරම්මණා. අතිපගුණානං පඨමජ්ඣානාදීනං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ මහග්ගතාරම්මණා. කසිණනිමිත්තාදිපඤ්ඤත්තිපච්චවෙක්ඛණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණා. අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිගතසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා පඤ්චපණ්ණාසාය කාමාවචරධම්මානං 'සත්තො සත්තො'ති පරාමසනඅස්සාදනාභිනන්දනකාලෙ පරිත්තාරම්මණා. තෙනෙවාකාරෙන සත්තවීසති මහග්ගතධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ මහග්ගතාරම්මණා. පණ්ණත්තිධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තනකාලෙ සියා නවත්තබ්බාරම්මණා. දිට්ඨිවිප්පයුත්තානං තෙයෙව ධම්මෙ ආරබ්භ කෙවලං අස්සාදනාභිනන්දනවසෙන, පවත්තියං

පටිසසම්පයුත්තානං දොමනස්සවසෙන, විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදස්ස අනිට්ඨඞ්ගතවසෙන, උද්ධච්චසහගතස්ස වික්ඛෙපවසෙන අවූපසමවසෙන ච පවත්තියං පරිත්තමහග්ගතනවත්තබ්බාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. එතෙසු පන එකධම්මොපි අප්පමාණෙ ආරබ්භ පවත්තිතුං න සක්කොති, තස්මා න අප්පමාණාරම්මණා.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා සෙක්ඛපුථුජ්ජනඛීණාසවානං සක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු යථාවුත්තප්පකාරෙ ධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ පරිත්තමහග්ගතනවත්තබ්බාරම්මණා හොන්ති. ගොත්‍රභුකාලෙ ලොකුත්තරධම්මෙ පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ච නෙසං **අප්පමාණාරම්මණතා** වෙදිතබ්බා.

යං පනෙතං රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානං තං සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං ආකාසකසිණචතුත්ථං ආලොකකසිණචතුත්ථං බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං ආනාපානචතුත්ථං ඉද්ධිවිධචතුත්ථං දිබ්බසොතචතුත්ථං චෙතොපරියඤාණචතුත්ථං යථාකම්මූපගඤාණචතුත්ථං දිබ්බචක්ඛුඤාණචතුත්ථං පුබ්බෙනිවාසඤාණචතුත්ථං අනාගතංසඤාණචතුත්ථන්ති කුසලතොපි කිරියතොපි ද්වාදසවිධං හොති.

තත්ථ 'සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං' නාම අට්ඨසු කසිණෙසු චතුත්ථජ්ඣානං. තඤ්හි විපස්සනායපි පාදකං හොති, අභිඤ්ඤානම්පි, නිරොධස්සාපි, වට්ටස්සාපි පාදකං හොතියෙවාති සබ්බත්ථපාදකන්ති වුත්තං. 'ආකාසකසිණආලොකකසිණචතුත්ථානි' පන විපස්සනායපි අභිඤ්ඤානම්පි වට්ටස්සාපි පාදකානි හොන්ති, නිරොධපාදකානෙව න හොන්ති. 'බ්‍රහ්මවිහාරආනාපානචතුත්ථානි' විපස්සනාය චෙව වට්ටස්ස ච පාදකානි හොන්ති, අභිඤ්ඤානං පන නිරොධස්ස ච පාදකානි න හොන්ති. තත්ථ දසවිධම්පි කසිණජ්ඣානං කසිණපණ්ණත්තිං ආරබ්භ පවත්තත්තා, බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං සත්තපණ්ණත්තිං ආරබ්භ පවත්තත්තා, ආනාපානචතුත්ථං නිමිත්තං ආරබ්භ පවත්තත්තා පරිත්තාදිවසෙන නවත්තබ්බධම්මාරම්මණතො **නවත්තබ්බාරම්මණං** නාම හොති.

'ඉද්ධිවිධචතුත්ථං' පරිත්තමහග්ගතාරම්මණං හොති. කථං? තඤ්හි යදා කායං චිත්තසන්නිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො චිත්තවසෙන කායං පරිණාමෙති, මහග්ගතචිත්තෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා උපයොගලද්ධං ආරම්මණං හොතීති කත්වා රූපකායාරම්මණතො පරිත්තාරම්මණං හොති. යදා චිත්තං කායසන්නිස්සිතං කත්වා දිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො කායවසෙන චිත්තං පරිණාමෙති, පාදකජ්ඣානචිත්තං රූපකායෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා උපයොගලද්ධං ආරම්මණං හොතීති කත්වා මහග්ගතචිත්තාරම්මණතො මහග්ගතාරම්මණං හොති.

'දිබ්බසොතචතුත්ථං' සද්දං ආරබ්භ පවත්තත්තා එකන්තපරිත්තාරම්මණමෙව. 'චෙතොපරියඤාණචතුත්ථං' පරිත්තමහග්ගතඅප්පමාණාරම්මණං හොති. කථං? තඤ්හි පරෙසං කාමාවචරචිත්තජානනකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති, රූපාවචරාරූපාවචරචිත්තජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං, මග්ගඵලජානනකාලෙ අප්පමාණාරම්මණං හොති. එත්ථ ච පුථුජ්ජනො සොතාපන්නස්ස චිත්තං න ජානාති, සොතාපන්නො වා සකදාගාමිස්සාති එවං යාව අරහතො නෙතබ්බං. අරහා පන සබ්බෙසං චිත්තං ජානාති. අඤ්ඤොපි ච උපරිමො හෙට්ඨිමස්සාති අයං විසෙසො වෙදිතබ්බො. 'යථාකම්මූපගඤාණචතුත්ථං' කාමාවචරකම්මජානනකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති, රූපාවචරාරූපාවචරකම්මජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං.

'දිබ්බචක්ඛුඤාණචතුත්ථං' රූපාරම්මණත්තා එකන්තපරිත්තාරම්මණමෙව. 'පුබ්බෙනිවාසඤාණචතුත්ථං' පරිත්තමහග්ගතඅප්පමාණනවත්තබ්බාරම්මණං හොති. කථං? තඤ්හි කාමාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති. රූපාවචරාරූපාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං. අතීතෙ අත්තනා වා පරෙහි වා භාවිතමග්ගං සච්ඡිකතඵලඤ්ච අනුස්සරණකාලෙ අප්පමාණාරම්මණං. අතීතෙ බුද්ධා මග්ගං භාවයිංසු, ඵලං සච්ඡාකංසු, නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිංසූති ඡින්නවටුමකානුස්සරණවසෙන මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණතොපි අප්පමාණාරම්මණං. අතීතෙ 'විපස්සී නාම භගවා' අහොසි . තස්ස 'බන්ධුමතී නාම නගරං අහොසි, බන්ධුමා නාම රාජා පිතා, බන්ධුමතී නාම මාතා'තිආදිනා නයෙන නාමගොත්තපථවීනිමිත්තාදිඅනුස්සරණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණං හොති.

'අනාගතංසඤාණචතුත්ථෙ'පි එසෙව නයො. තම්පි අයං අනාගතෙ 'කාමාවචරෙ නිබ්බත්තිස්සතී'ති ජානනකාලෙ පරිත්තාරම්මණං හොති. 'රූපාවචරෙ වා අරූපාවචරෙ වා නිබ්බත්තිස්සතී'ති ජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්මණං. 'මග්ගං භාවෙස්සති ඵලං සච්ඡිකරිස්සති' 'නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිස්සතී'ති ජානනකාලෙ අප්පමාණාරම්මණං. අනාගතෙ ''මෙත්තෙය්‍යො නාම භගවා උප්පජ්ජිස්සති, සුබ්‍රහ්මා නාමස්ස බ්‍රාහ්මණො පිතා භවිස්සති, බ්‍රහ්මවතී නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා භවිස්සතී''තිආදිනා නයෙන නාමගොත්තජානනකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණං හොති.

අරූපාවචරචතුත්ථං පන ආසවානං ඛයචතුත්ථඤ්ච පාළියං ආගතට්ඨානෙයෙව කථෙස්සාමි. කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා සබ්බෙසම්පි එතෙසං කුසලාකුසලකිරියචිත්තානං පුරෙචාරිකා. තස්සා තෙසු වුත්තනයෙනෙව ආරම්මණභෙදො වෙදිතබ්බො. පඤ්චද්වාරෙ පන වොට්ඨබ්බනවසෙන පවත්තියං එකන්තපරිත්තාරම්මණාව හොති. රූපාවචරතිකචතුක්කජ්ඣානාදීනි පරිත්තාදිභාවෙන නවත්තබ්බධම්මං ආරබ්භ

පවත්තිතො නවත්තබ්බාරම්මණානි. එත්ථ හි රූපාවචරානි පථවීකසිණාදීසු පවත්තන්ති, ආකාසානඤ්චායතනං උග්ඝාටිමාකාසෙ, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං විඤ්ඤාණාපගමෙති.

1429. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ ආදිම්හි වුත්තා අට්ඨ ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා සෙක්ඛාසෙක්ඛානං අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගානං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ මග්ගාරම්මණා, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකා, අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපතිවසෙන මග්ගාධිපතිනො, අඤ්ඤධම්මාරම්මණකාලෙ න වත්තබ්බා මග්ගාරම්මණාතිපි මග්ගාධිපතිනොතිපි. චත්තාරො අරියමග්ගා මග්ගසඞ්ඛාතස්ස මග්ගසම්පයුත්තස්ස වා හෙතුනො අත්ථිතාය එකන්තතො මග්ගහෙතුකාව. වීරියං පන වීමංසං වා ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගභාවනාකාලෙ සහජාතාධිපතිනා සියා මග්ගාධිපතිනො, ඡන්දචිත්තානං අඤ්ඤතරජෙට්ඨකකාලෙ සියා න වත්තබ්බා මග්ගාධිපතිනොති.

ද්වාදසවිධෙ රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථාදීනි නව ඣානානි නෙව මග්ගාරම්මණානි න මග්ගහෙතුකානි න මග්ගාධිපතීනි. චෙතොපරියඤාණපුබ්බෙනිවාසඤාණඅනාගතංසඤාණචතුත්ථානි පන අරියානං මග්ගචිත්තජානනකාලෙ මග්ගාරම්මණානි හොන්ති, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකානි, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපතීනි. කස්මා පනෙතානි න මග්ගං ගරුං කරොන්තීති? අත්තනො මහග්ගතතාය. යථා හි රාජානං සබ්බො ලොකො ගරුං කරොති, මාතාපිතරො පන න කරොන්ති. න හි තෙ රාජානං දිස්වා ආසනා වුට්ඨහන්ති, න අඤ්ජලිකම්මාදීනි කරොන්ති, දහරකාලෙ වොහරිතනයෙනෙව වොහරන්ති. එවමෙතානිපි අත්තනො මහග්ගතතාය න මග්ගං ගරුං කරොන්ති.

කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුපි අරියානං මග්ගපච්චවෙක්ඛණකාලෙ පච්චවෙක්ඛණපුරෙචාරිකත්තා මග්ගාරම්මණා හොති, මග්ගෙන අසහජාතත්තා පන න මග්ගහෙතුකා, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපති. කස්මා ගරුං න කරොතීති? අත්තනො අහෙතුකතාය හීනතාය ජළතාය. යථා හි රාජානං සබ්බො ලොකො ගරුං කරොති, අත්තනො පරිජනා පන ඛුජ්ජවාමනකචෙටකාදයො අත්තනො අඤ්ඤාණතාය පණ්ඩිතමනුස්සා විය නාතිගරුං කරොන්ති, එවමෙව ඉදම්පි චිත්තං අත්තනො අහෙතුකතාය හීනතාය ජළතාය මග්ගං ගරුං න කරොති.

ඤාණවිප්පයුත්තකුසලාදීනි ඤාණාභාවෙන චෙව ලොකියධම්මාරම්මණතාය ච මග්ගාරම්මණාදිභාවං න ලභන්ති, නවත්තබ්බාරම්මණානෙව හොන්තීති වෙදිතබ්බානීති.

1432. අතීතාරම්මණත්තිකෙ විඤ්ඤාණඤ්චායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනධම්මා හෙට්ඨා අතීතසමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතා එකන්තෙන **අතීතාරම්මණාව.**

1433. **නියොගා අනාගතාරම්මණා නත්ථීති** නියමෙන පාටියෙක්කං චිත්තං අනාගතාරම්මණං නාම නත්ථි. නනු ච අනාගතංසඤාණං එකන්තෙන අනාගතාරම්මණං, චෙතොපරියඤාණම්පි අනාගතං ආරබ්භ පවත්තතීති? නො න පවත්තති. පාටියෙක්කං පන එතං එකං චිත්තං නාම නත්ථි. රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානෙන සඞ්ගහිතත්තා අඤ්ඤෙහි මහග්ගතචිත්තෙහි මිස්සකං හොති. තෙන වුත්තං 'නියොගා අනාගතාරම්මණා නත්ථී'ති.

1434. ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි , තිස්සො මනොධාතුයො ච පච්චුප්පන්නෙසු රූපාදීසු පවත්තිතො **පච්චුප්පන්නාරම්මණා** නාම. **දස චිත්තුප්පාදාති** එත්ථ අට්ඨ තාව සහෙතුකා දෙවමනුස්සානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ කම්මං වා කම්මනිමිත්තං වා ආරබ්භ පවත්තියං අතීතාරම්මණා. භවඞ්ගචුතිකාලෙසුපි එසෙව නයො. ගතිනිමිත්තං පන ආරබ්භ පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ තතො පරං භවඞ්ගකාලෙ ච පච්චුප්පන්නාරම්මණා. තථා පඤ්චද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙන පවත්තියං. මනොද්වාරෙ පන අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණානං ජවනානං ආරම්මණං ගහෙත්වා පවත්තිතො අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණා.
'කුසලවිපාකාහෙතුකඋපෙක්ඛාසහගතමනොවිඤ්ඤාණධාතුය'ම්පි එසෙව නයො. කෙවලඤ්හි සා මනුස්සෙසු ජච්චන්ධාදීනං පටිසන්ධි හොති. පඤ්චද්වාරෙ ච සන්තීරණවසෙනාපි පච්චුප්පන්නාරම්මණා හොතීති අයමෙත්ථ විසෙසො. 'සොමනස්සසහගතා' පන පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන තදාරම්මණවසෙන ච පච්චුප්පන්නාරම්මණා හොති. මනොද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙන සහෙතුකවිපාකා විය අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණාති වෙදිතබ්බා.

'අකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු' පන කුසලවිපාකාය උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකාය සමානගතිකා එව. කෙවලඤ්හි සා ආපායිකානං පටිසන්ධිභවඞ්ගචුතිවසෙන පවත්තතීති අයමෙත්ථ විසෙසො.
'කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු' සොමනස්සසහගතා ඛීණාසවානං පඤ්චද්වාරෙ පහට්ඨාකාරං කුරුමානා පච්චුප්පන්නාරම්මණා හොති. මනොද්වාරෙ අතීතාදිභෙදෙ ධම්මෙ ආරබ්භ හසිතුප්පාදවසෙන පවත්තියං අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණා හොති.

කාමාවචරකුසලන්තිආදීසු කුසලතො තාව චත්තාරො ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා. සෙක්ඛපුථුජ්ජනානං අතීතාදිභෙදානි ඛන්ධධාතුආයතනානි සම්මසන්තානං පච්චවෙක්ඛන්තානං අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණා හොන්ති. පණ්ණත්තිනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණෙ නවත්තබ්බාරම්මණා. ඤාණවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො . කෙවලඤ්හි තෙහි මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණා නත්ථි. අයමෙවෙත්ථ විසෙසො.

අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අතීතාදිභෙදානං ඛන්ධධාතුආයතනානං අස්සාදනාභිනන්දනපරාමාසකාලෙ අතීතාදිආරම්මණා හොන්ති. පඤ්ඤත්තිං ආරබ්භ අස්සාදෙන්තස්ස අභිනන්දන්තස්ස 'සත්තො සත්තො'ති පරාමසිත්වා ගණ්හන්තස්ස නවත්තබ්බාරම්මණා හොන්ති. දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්හි තෙහි පරාමාසග්ගහණං නත්ථි. ද්වෙ පටිඝසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අතීතාදිභෙදෙ ධම්මෙ ආරබ්භ දොමනස්සිතානං අතීතාදිආරම්මණා, පඤ්ඤත්තිං ආරබ්භ දොමනස්සිතානං නවත්තබ්බාරම්මණා. විචිකිච්ඡුද්ධච්චසම්පයුත්තා තෙසු එව ධම්මෙසු අනිට්ඨඞ්ගතභාවෙන චෙව උද්ධතභාවෙන ච පවත්තියං අතීතානාගතපච්චුප්පන්නනවත්තබ්බාරම්මණා. කිරියතො අට්ඨ සහෙතුකචිත්තුප්පාදා කුසලචිත්තුප්පාදගතිකා එව. කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනවසෙන පවත්තියං පච්චුප්පන්නාරම්මණාව . මනොද්වාරෙ අතීතානාගතපච්චුප්පන්නාරම්මණානඤ්චෙව පඤ්ඤත්තිනිබ්බානාරම්මණානඤ්ච ජවනානං පුරෙචාරිකකාලෙ අතීතානාගතපච්චුප්පන්නනවත්තබ්බාරම්මණා.

යථාවුත්තප්පභෙදෙ රූපාවචරජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං ආකාසකසිණචතුත්ථං ආලොකකසිණචතුත්ථං බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං ආනාපානචතුත්ථන්ති ඉමානි පඤ්ච නවත්තබ්බාරම්මණානෙව. 'ඉද්ධිවිධචතුත්ථං' කායවසෙන චිත්තං පරිණාමෙන්තස්ස අතීතපාදකජ්ඣානචිත්තං ආරබ්භ පවත්තනතො අතීතාරම්මණං. මහාධාතුනිධානෙ මහාකස්සපත්ථෙරාදීනං විය අනාගතං අධිට්ඨහන්තානං අනාගතාරම්මණං හොති. **මහාකස්සපත්ථෙරො** කිර මහාධාතුනිධානං කරොන්තො අනාගතෙ අට්ඨාරසවස්සාධිකානි ද්වෙ වස්සසතානි ඉමෙ ගන්ධා මා සුස්සිංසු, පුප්ඵානි මා මිලායිංසු, දීපා මා නිබ්බායිංසූති අධිට්ඨහි. සබ්බං තථෙව අහොසි. **අස්සගුත්තත්ථෙරො** වත්තනියසෙනාසනෙ භික්ඛුසඞ්ඝං සුක්ඛභත්තං භුඤ්ජමානං දිස්වා 'උදකසොණ්ඩි දිවසෙ දිවසෙ, පුරෙභත්තං දධිරසා හොතූ'ති අධිට්ඨහි. පුරෙභත්තං ගහිතං දධිරසං හොති පච්ඡාභත්තෙ පාකතිකමෙව. කායං පන චිත්තසන්නිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගමනකාලෙ, අඤ්ඤස්ස වා පාටිහාරියස්ස කරණකාලෙ, කායං ආරබ්භ පවත්තත්තා පච්චුප්පන්නාරම්මණං හොති.

'දිබ්බසොතචතුත්ථං' විජ්ජමානසද්දමෙව ආරබ්භ පවත්තිතො පච්චුප්පන්නාරම්මණං හොති. චෙතොපරියඤාණචතුත්ථං අතීතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ අනාගතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ පරෙසං චිත්තං ජානන්තස්ස අතීතාරම්මණං අනාගතාරම්මණඤ්ච හොති. සත්තදිවසාතික්කමෙ පන තං ජානිතුං න සක්කොති. අතීතානාගතංසඤාණානඤ්හි එස විසයො. න එතස්ස පච්චුප්පන්නජානනකාලෙ පන පච්චුප්පන්නාරම්මණං හොති.

පච්චුප්පන්නඤ්ච නාමෙතං තිවිධං – ඛණපච්චුප්පන්නං සන්තතිපච්චුප්පන්නං අද්ධාපච්චුප්පන්නඤ්ච. තත්ථ උප්පාදට්ඨිතිභඞ්ගප්පත්තං **'ඛණපච්චුප්පන්නං'**. එකද්විසන්තතිවාරපරියාපන්නං **'සන්තතිපච්චුප්පන්නං'**. තත්ථ අන්ධකාරෙ නිසීදිත්වා ආලොකට්ඨානං ගතස්ස න තාව ආරම්මණං පාකටං හොති; යාව පන තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. ආලොකට්ඨානෙ විචරිත්වා ඔවරකං පවිට්ඨස්සාපි න තාව සහසා රූපං පාකටං හොති; යාව තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. දූරෙ ඨත්වා පන රජකානං හත්ථවිකාරං ඝණ්ඩිභෙරීආදිආකොටනවිකාරඤ්ච දිස්වාපි න තාව සද්දං සුණාති; යාව පන තං සුණාති, එතස්මිම්පි අන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. එවං තාව මජ්ඣිමභාණකා. සංයුත්තභාණකා පන 'රූපසන්තති අරූපසන්තතී'ති ද්වෙ සන්තතියො වත්වා, 'උදකං අක්කමිත්වා ගතස්ස යාව තීරෙ අක්කන්තඋදකලෙඛා න විප්පසීදති, අද්ධානතො ආගතස්ස යාව කායෙ උසුමභාවො න වූපසම්මති, ආතපා ආගන්ත්වා ගබ්භං පවිට්ඨස්ස යාව අන්ධකාරභාවො න විගච්ඡති, අන්තොගබ්භෙ කම්මට්ඨානං මනසිකරිත්වා දිවා වාතපානං විවරිත්වා ඔලොකෙන්තස්ස යාව අක්ඛීනං ඵන්දනභාවො න වූපසම්මති, අයං රූපසන්තති නාම; ද්වෙ තයො ජවනවාරා අරූපසන්තති නාමා'ති වත්වා 'තදුභයම්පි සන්තතිපච්චුප්පන්නං නාමා'ති වදන්ති.

එකභවපරිච්ඡින්නං පන **අද්ධාපච්චුප්පන්නං** නාම. යං සන්ධාය **භද්දෙකරත්තසුත්තෙ** ''යො චාවුසො, මනො යෙ ච ධම්මා උභයමෙතං පච්චුප්පන්නං. තස්මිං චෙ පච්චුප්පන්නෙ ඡන්දරාගපටිබද්ධං හොති විඤ්ඤාණං, ඡන්දරාගපටිබද්ධත්තා විඤ්ඤාණස්ස තදභිනන්දති, තදභිනන්දන්තො පච්චුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු සංහීරතී''ති (ම. නි. 3.284) වුත්තං. සන්තතිපච්චුප්පන්නඤ්චෙත්ථ අට්ඨකථාසු ආගතං. අද්ධාපච්චුප්පන්නං සුත්තෙ.

තත්ථ කෙචි 'ඛණපච්චුප්පන්නං චිත්තං චෙතොපරියඤාණස්ස ආරම්මණං හොතී'ති වදන්ති. කිංකාරණා? යස්මා ඉද්ධිමස්ස ච පරස්ස ච එකක්ඛණෙ චිත්තං උප්පජ්ජතීති. ඉදඤ්ච නෙසං ඔපම්මං – යථා ආකාසෙ ඛිත්තෙ පුප්ඵමුට්ඨිම්හි අවස්සං එකං පුප්ඵං එකස්ස වණ්ටං පටිවිජ්ඣති වණ්ටෙන වණ්ටං පටිවිජ්ඣති, එවං පරස්ස චිත්තං ජානිස්සාමීති රාසිවසෙන මහාජනස්ස චිත්තෙ ආවජ්ජිතෙ අවස්සං එකස්ස චිත්තං එකෙන චිත්තෙන උප්පාදක්ඛණෙ වා ඨිතික්ඛණෙ වා භඞ්ගක්ඛණෙ වා පටිවිජ්ඣතීති. තං පන වස්සසතම්පි වස්සසහස්සම්පි ආවජ්ජන්තො යෙන චිත්තෙන ආවජ්ජෙති, යෙන ච ජානාති තෙසං ද්වින්නං සහට්ඨානාභාවතො ආවජ්ජනජවනානඤ්ච අනිට්ඨෙ ඨානෙ නානාරම්මණභාවප්පත්තිදොසතො අයුත්තන්ති අට්ඨකථාසු පටික්ඛිත්තං. සන්තතිපච්චුප්පන්නං පන අද්ධාපච්චුප්පන්නඤ්ච ආරම්මණං හොතීති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යං වත්තමානජවනවීථිතො අතීතානාගතවසෙන ද්විතිජවනවීථිපරිමාණකාලෙ පරස්ස චිත්තං, තං සබ්බම්පි සන්තතිපච්චුප්පන්නං නාම. අද්ධාපච්චුප්පන්නං පන ජවනවාරෙන දීපෙතබ්බන්ති යං අට්ඨකථායං වුත්තං තං සුවුත්තං. තත්‍රායං දීපනා – ඉද්ධිමා පරස්ස චිත්තං ජානිතුකාමො ආවජ්ජෙති. ආවජ්ජනං ඛණපච්චුප්පන්නං ආරම්මණං කත්වා

තෙනෙව සහ නිරුජ්ඣති. තතො චත්තාරි පඤ්ච ජවනානි යෙසං පච්ඡිමං ඉද්ධිචිත්තං, සෙසානි කාමාවචරානි. තෙසං සබ්බෙසම්පි තදෙව නිරුද්ධං චිත්තමාරම්මණං හොති. න ච තානි නානාරම්මණානි හොන්ති. අද්ධාපච්චුප්පන්නවසෙන පච්චුප්පන්නාරම්මණත්තා එකාරම්මණානි. එකාරම්මණත්තෙපි ච ඉද්ධිචිත්තමෙව පරස්ස චිත්තං පජානාති, න ඉතරානි; යථා චක්ඛුද්වාරෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණමෙව රූපං පස්සති, න ඉතරානීති. ඉති ඉදං සන්තතිපච්චුප්පන්නස්ස චෙව අද්ධාපච්චුප්පන්නස්ස ච වසෙන පච්චුප්පන්නාරම්මණං හොති. යස්මා වා සන්තතිපච්චුප්පන්නම්පි අද්ධාපච්චුප්පන්නෙයෙව පතති, තස්මා අද්ධාපච්චුප්පන්නවසෙනෙතං පච්චුප්පන්නාරම්මණන්ති වෙදිතබ්බං.

'පුබ්බෙනිවාසඤාණචතුත්ථං' නාමගොත්තානුස්සරණෙ නිබ්බානනිමිත්තපච්චවෙක්ඛණෙ ච නවත්තබ්බාරම්මණං, සෙසකාලෙ අතීතාරම්මණමෙව. යථාකම්මුපගඤාණචතුත්ථම්පි අතීතාරම්මණමෙව. තත්ථ කිඤ්චාපි පුබ්බෙනිවාසචෙතොපරියඤාණානිපි අතීතාරම්මණානි හොන්ති, අථ ඛො තෙසං පුබ්බෙනිවාසඤාණස්ස අතීතක්ඛන්ධා ඛන්ධපටිබද්ධඤ්ච කිඤ්චි අනාරම්මණං නාම නත්ථි. තඤ්හි අතීතක්ඛන්ධඛන්ධපටිබද්ධෙසු ධම්මෙසු සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණසමගතිකං හොති. චෙතොපරියඤාණස්ස ච සත්තදිවසබ්භන්තරාතීතං චිත්තමෙව ආරම්මණං. තඤ්හි අඤ්ඤං ඛන්ධං වා ඛන්ධපටිබද්ධං වා න ජානාති, මග්ගසම්පයුත්තචිත්තාරම්මණත්තා පන පරියායතො මග්ගාරම්මණන්ති වුත්තං. යථාකම්මුපගඤාණස්ස ච අතීතචෙතනාමත්තමෙවාරම්මණන්ති. අයං විසෙසො වෙදිතබ්බො. අයමෙත්ථ අට්ඨකථානයො. යස්මා පන ''කුසලා ඛන්ධා ඉද්ධිවිධඤාණස්ස චෙතොපරියඤාණස්ස පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණස්ස යථාකම්මුපගඤාණස්ස අනාගතංසඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො''ති (පට්ඨා. 1.1.404) **පට්ඨානෙ** වුත්තං, තස්මා චත්තාරොපි ඛන්ධා චෙතොපරියඤාණයථාකම්මුපගඤාණානං ආරම්මණං හොන්ති. තත්‍රාපි යථාකම්මුපගඤාණස්ස කුසලාකුසලා එවාති.

'දිබ්බචක්ඛුඤාණචතුත්ථං' විජ්ජමානවණ්ණාරම්මණත්තා පච්චුප්පන්නාරම්මණමෙව. අනාගතංසඤාණචතුත්ථං අනාගතාරම්මණමෙව. තඤ්හි අනාගතක්ඛන්ධඛන්ධපටිබද්ධෙසු ධම්මෙසු පුබ්බෙනිවාසඤාණං විය සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණසමගතිකං හොති. තත්ථ කිඤ්චාපි චෙතොපරියඤාණම්පි අනාගතාරම්මණං හොති, තං පන සත්තදිවසබ්භන්තරෙ උප්පජ්ජනකචිත්තමෙව ආරම්මණං කරොති. ඉදං අනාගතෙ කප්පසතසහස්සෙ උප්පජ්ජනකචිත්තම්පි ඛන්ධෙපි ඛන්ධපටිබද්ධම්පි. රූපාවචරතිකචතුක්කජ්ඣානාදීනි අතීතානාගතපච්චුප්පන්නෙසු එකධම්මම්පි ආරබ්භ අප්පවත්තිතො එකන්තනවත්තබ්බාරම්මණානෙවාති වෙදිතබ්බානි.

1435. අජ්ඣත්තත්තිකෙ **අනින්ද්‍රියබද්ධරූපඤ්ච නිබ්බානඤ්ච බහිද්ධාති** ඉදං යථා ඉන්ද්‍රියබද්ධං පරපුග්ගලසන්තානෙ බහිද්ධාති වුච්චමානම්පි තස්ස අත්තනො සන්තානපරියාපන්නත්තා නියකජ්ඣත්තං හොති, එවං න කෙනචි පරියායෙන අජ්ඣත්තං හොතීති නියකජ්ඣත්තපරියායස්ස අභාවෙන බහිද්ධාති වුත්තං, න නියකජ්ඣත්තමත්තස්ස අසම්භවතො. නියකජ්ඣත්තමත්තස්ස පන අසම්භවමත්තං සන්ධාය අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ බහිද්ධාරම්මණතා වුත්තා. අජ්ඣත්තධම්මාපගමමත්තතොව ආකිඤ්චඤ්ඤායතනාරම්මණස්ස අජ්ඣත්තභාවම්පි බහිද්ධාභාවම්පි අජ්ඣත්තබහිද්ධාභාවම්පි අනනුජානිත්වා **ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං න වත්තබ්බං අජ්ඣත්තාරම්මණන්තිපී**තිආදි වුත්තං.

තත්ථ න කෙවලං තදෙව නවත්තබ්බාරම්මණං, තස්ස පන ආවජ්ජනම්පි, උපචාරචිත්තානිපි, තස්සාරම්මණස්ස පච්චවෙක්ඛණචිත්තානිපි, තස්සෙව අස්සාදනාදිවසෙන පවත්තානි අකුසලචිත්තානිපි නවත්තබ්බාරම්මණානෙවාති. තානි පන තස්මිං වුත්තෙ වුත්තානෙව හොන්තීති විසුං න වුත්තානි. කථං වුත්තානෙව හොන්තීති? එතඤ්හි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං, යඤ්ච තස්ස පුරෙචාරිකං ආවජ්ජනඋපචාරාදිවසෙන පවත්තං, තෙන සහ එකාරම්මණං භවෙය්‍ය. තං සබ්බං අතීතාරම්මණත්තිකෙ 'කාමාවචරකුසලං, අකුසලං, කිරියතො නව චිත්තුප්පාදා, රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣාන'න්ති එවං වුත්තානං එතෙසං චිත්තුප්පාදානං 'සියා න වත්තබ්බා අතීතාරම්මණාතිපී'තිආදිනා නයෙන නවත්තබ්බාරම්මණභාවස්ස අනුඤ්ඤාතත්තා, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ච 'ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං, චත්තාරො මග්ගා අපරියාපන්නා, චත්තාරි ච සාමඤ්ඤඵලානි, ඉමෙ ධම්මා න වත්තබ්බා අතීතාරම්මණාතිපී'ති එවං එකන්තෙන නවත්තබ්බාරම්මණත්තවචනතො නවත්තබ්බාරම්මණන්ති වුත්තං. ඉදානි තං අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ එකම්පි වුච්චමානං යස්මා හෙට්ඨා තෙන සහ එකාරම්මණභාවම්පි සන්ධාය කාමාවචරකුසලාදීනං නවත්තබ්බාරම්මණතා වුත්තා, තස්මා ඉධාපි තෙසං නවත්තබ්බාරම්මණභාවං දීපෙති. කො හි තෙන සහ එකාරම්මණානං නවත්තබ්බාරම්මණභාවෙ අන්තරායොති ? එවං තස්මිං වුත්තෙ 'වුත්තානෙව හොන්ති'ති වෙදිතබ්බානි. සෙසමෙත්ථ අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ පාළිතො උත්තානමෙව.

ආරම්මණවිභාගෙ පන විඤ්ඤාණඤ්චායතනං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති ඉමෙසං තාව කුසලවිපාකකිරියවසෙන ඡන්නං චිත්තුප්පාදානං අත්තනො සන්තානසම්බන්ධං හෙට්ඨිමසමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතො අජ්ඣත්තාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. එත්ථ ච කිරියආකාසානඤ්චායතනං කිරියවිඤ්ඤාණඤ්චායතනස්සෙව ආරම්මණං හොති, න ඉතරස්ස. කස්මා? ආකාසානඤ්චායතනකිරියසමඞ්ගිනො කුසලස්ස වා විපාකස්ස වා විඤ්ඤාණඤ්චායතනස්ස අභාවතො. කුසලං පන කුසලවිපාකකිරියානං තිණ්ණම්පි ආරම්මණං හොති. කස්මා? ආකාසානඤ්චායතනකුසලං නිබ්බත්තෙත්වා ඨිතස්ස තතො උද්ධං තිවිධස්සපි විඤ්ඤාණඤ්චායතනස්ස උප්පත්තිසම්භවතො. විපාකං පන න කස්සචි ආරම්මණං හොති. කස්මා? විපාකතො වුට්ඨහිත්වා චිත්තස්ස අභිනීහාරාසම්භවතො. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස ආරම්මණකරණෙපි එසෙව නයො.

රූපාවචරත්තිකචතුක්කජ්ඣානාදීනං සබ්බෙසම්පි නියකජ්ඣත්තතො බහිද්ධාභාවෙන බහිද්ධාභූතානි පඨවීකසිණාදීනි ආරබ්භ පවත්තිතො බහිද්ධාරම්මණතා වෙදිතබ්බා.

සබ්බෙව කාමාවචරා කුසලාකුසලාබ්‍යාකතා ධම්මා, රූපාවචරං චතුත්ථං ඣානන්ති එත්ථ කුසලතො තාව චත්තාරො ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අත්තනො ඛන්ධාදීනි පච්චවෙක්ඛන්තස්ස අජ්ඣත්තාරම්මණා. පරෙසං ඛන්ධාදිපච්චවෙක්ඛණෙ පණ්ණත්තිනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණෙ ච බහිද්ධාරම්මණා. තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. ඤාණවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්හි තෙසං නිබ්බානපච්චවෙක්ඛණං නත්ථි. අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා අත්තනො ඛන්ධාදීනං අස්සාදනාභිනන්දනපරාමාසගහණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස ඛන්ධාදීසු චෙව අනින්ද්‍රියබද්ධරූපකසිණාදීසු ච තථෙව පවත්තිකාලෙ බහිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්හි තෙසං පරාමාසගහණං නත්ථි. ද්වෙපි පටිඝසම්පයුත්තා අත්තනො ඛන්ධාදීසු දොමනස්සිතස්ස අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස ඛන්ධාදීසු චෙව අනින්ද්‍රියබද්ධරූපපණ්ණත්තීසු ච බහිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. විචිකිච්ඡුද්ධච්චසම්පයුත්තානම්පි වුත්තපකාරෙසු ධම්මෙසු විචිකිච්ඡනචන්දනභාවවසෙන පවත්තියං අජ්ඣත්තාදිආරම්මණතා වෙදිතබ්බා.

ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි , තිස්සො ච මනොධාතුයොති, ඉමෙ තෙරස චිත්තුප්පාදා අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පවත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පවත්තා බහිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. සොමනස්සසහගතඅහෙතුකවිපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණතදාරම්මණවසෙන අත්තනො පඤ්ච රූපාදිධම්මෙ, මනොද්වාරෙ තදාරම්මණවසෙනෙව අඤ්ඤෙපි අජ්ඣත්තිකෙ කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරෙසං ධම්මෙසු පවත්තමානා බහිද්ධාරම්මණා, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. උපෙක්ඛාසහගතවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයෙපි එසෙව නයො. කෙවලං පනෙතා සුගතියං දුග්ගතියඤ්ච පටිසන්ධිභවඞ්ගචුතිවසෙනාපි අජ්ඣත්තාදිභෙදෙසු කම්මාදීසු පවත්තන්ති.

අට්ඨ මහාවිපාකචිත්තානිපි තාසංයෙව ද්වින්නං සමානගතිකානි. කෙවලං පනෙතානි සන්තීරණවසෙන න පවත්තන්ති. පටිසන්ධිභවඞ්ගචුතිවසෙනෙව එතානි සුගතියංයෙව පවත්තන්ති. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියා පඤ්චද්වාරෙ අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පහට්ඨාකාරකරණවසෙන පවත්තියං අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පවත්තා බහිද්ධාරම්මණා. මනොද්වාරෙ තථාගතස්ස ජොතිපාලමාණවමඝදෙවරාජකණ්හතාපසාදිකාලෙසු අත්තනා කතකිරියං පච්චවෙක්ඛන්තස්ස හසිතුප්පාදවසෙන පවත්තා අජ්ඣත්තාරම්මණා .

මල්ලිකාය දෙවියා සන්තතිමහාමත්තස්ස සුමනමාලාකාරස්සාති එවමාදීනං කිරියාකරණං ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ බහිද්ධාරම්මණා. උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. උපෙක්ඛාසහගතකිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨබ්බනවසෙන මනොද්වාරෙ ච ආවජ්ජනවසෙන පවත්තියං අජ්ඣත්තාදිආරම්මණා. අට්ඨ මහාකිරියා කුසලචිත්තගතිකා එව. කෙවලඤ්හි තා ඛීණාසවානං උප්පජ්ජන්ති, කුසලානි සෙක්ඛපුථුජ්ජනානන්ති එත්තකමෙවෙත්ථ නානාකරණං.

වුත්තප්පකාරෙ රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථාදීනි පඤ්ච ඣානානි ඉමස්මිං තිකෙ ඔකාසං ලභන්ති. එතානි හි කසිණපණ්ණත්තිනිමිත්තාරම්මණත්තා බහිද්ධාරම්මණානි.

‘ඉද්ධිවිධචතුත්ථං’ කායවසෙන චිත්තං, චිත්තවසෙන වා කායං පරිණාමනකාලෙ අත්තනො කුමාරකවණ්ණාදිනිම්මානකාලෙ ච සකායචිත්තානං ආරම්මණකරණතො අජ්ඣත්තාරම්මණං, බහිද්ධා හත්ථිඅස්සාදිදස්සනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, කාලෙන අජ්ඣත්තං කාලෙන බහිද්ධා, පවත්තියං අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බසොතචතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිසද්දසවනකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරෙසං සද්දසවනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ‘චෙතොපරියඤාණචතුත්ථං’ පරෙසං චිත්තාරම්මණතො බහිද්ධාරම්මණමෙව. අත්තනො චිත්තජානනෙ පන තෙන පයොජනං නත්ථි. ‘පුබ්බෙනිවාසචතුත්ථං’ අත්තනො ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරස්ස ඛන්ධෙ, අනිද්‍රියබද්ධරූපං, තිස්සො ච පණ්ණත්තියො අනුස්සරණතො බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බචක්ඛුචතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිගතාදිරූපදස්සනකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, අවසෙසරූපදස්සනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ‘අනාගතංසඤාණචතුත්ථං’ අත්තනො අනාගතක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරස්ස අනාගතක්ඛන්ධානං වා අනින්ද්‍රියබද්ධස්ස වා රූපස්ස අනුස්සරණකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස නවත්තබ්බාරම්මණතාය කාරණං හෙට්ඨා වුත්තමෙව.

දුකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1441. හෙතුගොච්ඡකනිද්දෙසෙ **තයො කුසලහෙතූ**තිආදිනා නයෙන හෙතූ දස්සෙත්වා පුන තෙයෙව උප්පත්තිට්ඨානතො දස්සෙතුං **චතූසු භූමීසු කුසලෙසු උප්පජ්ජන්තී**තිආදි වුත්තං. ඉමිනා උපායෙන සෙසගොච්ඡකෙසුපි දෙසනානයො වෙදිතබ්බො.

1473. **යත්ථ ද්වෙ තයො ආසවා එකතො උප්පජ්ජන්තී**ති එත්ථ තිවිධෙන ආසවානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බා. තත්ථ චතූසු දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන, දිට්ඨිසම්පයුත්තෙසු දිට්ඨාසවඅවිජ්ජාසවෙහි සද්ධින්ති කාමාසවො දුවිධෙන එකතො උප්පජ්ජති. භවාසවො චතූසු දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන සද්ධින්ති එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. යථා චෙත්ථ එවං යත්ථ ද්වෙ තීණි සංයොජනානි එකතො උප්පජ්ජන්තීති එත්ථාපි සංයොජනානං උප්පත්ති එකතො දසධා භවෙ. තත්ථ කාමරාගො චතුධා එකතො උප්පජ්ජති, පටිඝො තිධා, මානො එකධා. තථා විචිකිච්ඡා චෙව භවරාගො ච. කථං? කාමරාගො තාව මානසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි චෙව, දිට්ඨිසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ච, සීලබ්බතපරාමාසඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ච, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙනෙව ච සද්ධින්ති එවං චතුධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිඝො පන ඉස්සාසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි චෙව, මච්ඡරියසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ච, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙනෙව ච සද්ධින්ති එවං තිධා එකතො උප්පජ්ජති. මානො භවරාගාවිජ්ජාසංයොජනෙහි සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති . තථා විචිකිච්ඡා. සා හි අවිජ්ජාසංයොජනෙන සද්ධිං එකධා උප්පජ්ජති. භවරාගෙපි එසෙව නයොති. එවමෙත්ථ ද්වෙ තීණි සංයොජනානි එකතො උප්පජ්ජන්ති.

1511. යං පනෙතං නීවරණගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තීණි නීවරණානි එකතො උප්පජ්ජන්තීති වුත්තං, තත්ථාපි අට්ඨධා නීවරණානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බා. එතෙසු හි කාමච්ඡන්දො දුවිධා එකතො උප්පජ්ජති, බ්‍යාපාදො චතුධා, උද්ධච්චං එකධා. තථා විචිකිච්ඡා. කථං? කාමච්ඡන්දො තාව අසඞ්ඛාරිකචිත්තෙසු උද්ධච්චනීවරණඅවිජ්ජානීවරණෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙසු ථිනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි සද්ධිං දුවිධා එකතො උප්පජ්ජති. යං පනෙතං ද්වෙ තීණීති වුත්තං, තං හෙට්ඨිමපරිච්ඡෙදවසෙන වුත්තං. තස්මා චතුන්නම්පි එකතො උප්පජ්ජතීති වචනං යුජ්ජති එව. බ්‍යාපාදො පන අසඞ්ඛාරිකචිත්තෙ උද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙ ථිනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි, අසඞ්ඛාරිකෙයෙව උද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙයෙව ථිනමිද්ධඋද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි සද්ධින්ති චතුධා එකතො උප්පජ්ජති. උද්ධච්චං පන අවිජ්ජානීවරණමත්තෙන සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. විචිකිච්ඡුද්ධච්චඅවිජ්ජානීවරණෙහි සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති.

1577. යම්පිදං කිලෙසගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තයො කිලෙසා එකතො උප්පජ්ජන්තීති වුත්තං, තත්ථ ‘ද්වෙ කිලෙසා අඤ්ඤෙහි, තයො වා කිලෙසා අඤ්ඤෙහි කිලෙසෙහි සද්ධිං උප්පජ්ජන්තී’ති එවමත්ථො වෙදිතබ්බො. කස්මා? ද්වින්නං තිණ්ණංයෙව වා එකතො උප්පත්තියා අසම්භවතො.

තත්ථ දසධා කිලෙසානං එකතො උප්පත්ති හොති. එත්ථ හි ලොභො ඡධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිඝො ද්විධා. තථා මොහොති වෙදිතබ්බො. කථං? ලොභො තාව අසඞ්ඛාරිකෙ දිට්ඨිවිප්පයුත්තෙ මොහඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙ මොහථිනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, අසඞ්ඛාරිකෙයෙව මොහමානුද්ධච්චාහිරිකානොත්තප්පෙහි , සසඞ්ඛාරිකෙයෙව මොහමානථිනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, දිට්ඨිසම්පයුත්තෙ පන අසඞ්ඛාරිකෙ මොහඋද්ධච්චදිට්ඨිඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙ මොහදිට්ඨිථිනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි සද්ධින්ති ඡධා එකතො උප්පජ්ජති.

පටිඝො පන අසඞ්ඛාරිකෙ මොහඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, සසඞ්ඛාරිකෙ මොහථිනඋද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි සද්ධින්ති එවං ද්විධා එකතො උප්පජ්ජති. මොහො පන විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තෙ විචිකිච්ඡුද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි, උද්ධච්චසම්පයුත්තෙ උද්ධච්චඅහිරිකානොත්තප්පෙහි සද්ධින්ති එවං ද්විධා එකතො උප්පජ්ජති. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙවාති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසඞ්ගහඅට්ඨකථාය

අට්ඨකථාකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

නිගමනකථා

එත්තාවතා ච –

චිත්තං රූපඤ්ච නික්ඛෙපං, අත්ථුද්ධාරං මනොරමං;
යං ලොකනාථො භාජෙන්තො, දෙසෙසි ධම්මසඞ්ගණිං.

අභිධම්මස්ස සඞ්ගය්හ, ධම්මෙ අනවසෙසතො;
ඨිතාය තස්සා ආරද්ධා, යා මයා අත්ථවණ්ණනා.

අනාකුලානමත්ථානං, සම්භවා අට්ඨසාලිනී;
ඉති නාමෙන සා එසා, සන්නිට්ඨානමුපාගතා.

එකූනචත්තාලීසාය, පාළියා භාණවාරතො;
චිරට්ඨිතත්ථං ධම්මස්ස, නිට්ඨාපෙන්තෙන තං මයා.

යං පත්තං කුසලං තස්ස, ආනුභාවෙන පාණිනො;
සබ්බෙ සද්ධම්මරාජස්ස, ඤත්වා ධම්මං සුඛාවහං.

පාපුණන්තු විසුද්ධාය, සුඛාය පටිපත්තියා;
අසොකමනුපායාසං, නිබ්බානසුඛමුත්තමං.

චිරං තිට්ඨතු සද්ධම්මො, ධම්මෙ හොන්තු සගාරවා;
සබ්බෙපි සත්තා කාලෙන, සම්මා දෙවො පවස්සතු.

යථා රක්ඛිංසු පොරාණා, සුරාජානො තථෙවිමං;
රාජා රක්ඛතු ධම්මෙන, අත්තනොව පජං පජන්ති.

පරමවිසුද්ධසද්ධාබුද්ධිවීරියපටිමණ්ඩිතෙන සීලාචාරජ්ජවමද්දවාදිගුණසමුදයසමුදිතෙන සකසමයසමයන්තරගහනජ්ඣොගාහණසමත්ථෙන පඤ්ඤාවෙය්‍යත්තියසමන්නාගතෙන තිපිටකපරියත්තිප්පභෙදෙ සාට්ඨකථෙ සත්ථුසාසනෙ අප්පටිහතඤාණප්පභාවෙන මහාවෙය්‍යාකරණෙන කරණසම්පත්තිජනිතසුඛවිනිග්ගතමධුරොදාරවචනලාවණ්ණයුත්තෙන යුත්තමුත්තවාදිනා වාදීවරෙන මහාකවිනා පභින්නපටිසම්භිදාපරිවාරෙ ඡළභිඤ්ඤාදිප්පභෙදගුණපටිමණ්ඩිතෙ උත්තරිමනුස්සධම්මෙ සුප්පතිට්ඨිතබුද්ධීනං ථෙරවංසප්පදීපානං ථෙරානං මහාවිහාරවාසීනං වංසාලඞ්කාරභූතෙන විපුලවිසුද්ධබුද්ධිනා බුද්ධඝොසොති ගරූහි ගහිතනාමධෙය්‍යෙන ථෙරෙන කතා අයං අට්ඨසාලිනී නාම ධම්මසඞ්ගහට්ඨකථා.

තාව තිට්ඨතු ලොකස්මිං, ලොකනිත්ථරණෙසිනං;
දස්සෙන්තී කුලපුත්තානං, නයං පඤ්ඤාවිසුද්ධියා.

යාව ‘බුද්ධො’ති නාමම්පි, සුද්ධචිත්තස්ස තාදිනො;
ලොකම්හි ලොකජෙට්ඨස්ස, පවත්තති මහෙසිනොති.

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසඞ්ගහ-අට්ඨකථා නිට්ඨිතා.